

نواب عزیز جنگ بہادر مؤلف و مصنف

آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ و مرکبہ اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و مقولہای عجم ملتزم باسناد

متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای ہر یک لفظ ترجمہ با محاورہ

زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان ہند

جلد سیزدہم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب حسن خدمت

سرکار آصفیہ

سنہ ۱۳۳۷ ہجری مطابق سنہ ۱۳۲۸ ف

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

برہان ذکر معنی اوّل ہم کردہ خان آرزو در سراج
بحوالۂ محققین بالا نقل ہر سہ معنی مقدم الذکر کند
مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این بہ تحقیق نپیوست
و درین شک نیست کہ مرکّب است از بہرام و ہای
نسبت و تعلّق داشتہ باشد با معانی بہرام۔ یکی از قلندران
معاصر عجم گوید کہ گویند جامۂ سبز بسیار پسند بہرام گور
بود۔ باشد کہ ہمین وجہ آن را بہرامہ گفتہ باشند و
بخیال ما جا دارد کہ این معنی اوّل مبدّل بہرامن
بمعنی دوش باشد یعنی بہ تبدیل نون بہ ہای ہوز۔
(چنانکہ کران و کراہ) مخصوص کردند برای جامۂ
سبز و ہمچنین برای معنی دوم ہم از تبدیل کار گرفتہ باشند
و ما حقیقت ابریشم بر (ابرشم) بیان کردہ ایم و حقیقت
معنی سوم بہ معنی ششم بآن مذکور شد کہ در رومی زبان
بہ بہرامج مشہور است و آن معرب ہمین بہرامہ باشد
و معنی چہارم را باعتبار صاحب سروری کہ از محققین اہل زبان نیست
تسلیم کنیم و جا دارد کہ از معنی سوم بہرام کہ مریخ
است موی سرخ را بہ ترکیب ہای نسبت بہرامہ
نام کردہ باشند واللہ اعلم (اردو) (۱) ہرا
کپڑا مذکر۔ (۲) دیکھو ابریشم (۳) دیکھو بان کے چھٹے
معنے (۴) لال بال مذکر۔

بہرامی بقول ہفت و مؤید بفتح اوّل و کسر
میم بمعنی دلاوری و خونریزی **مؤلف** عرض کند
کہ اگرچہ دیگر محققین فارسی زبان سیما سروری و ناصری
و جامع و برہان ازین ساکت اند و لیکن بہ یای
مصدری موافق قیاس است متعلق بہ معنی سوم و
چہارم لفظ بہرام کہ یای مصدری برو زیادہ کردند
بدین معنی استعمال کردہ اند (اردو) دلاوری۔
خونریزی۔ مؤنث۔ صاحب آصفیہ نے دلاوری
پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ شجاعت
بہادری۔ جوانمردی۔ جرئت۔ دلیری۔

بہران بقول ملحقات برہان بضم اوّل با دوم موم را گویند **مؤلف** عرض کند کہ تا سند استعمال
باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) موم

بقول آصفیہ۔ عربی۔ مؤنث۔ زہریلی ہوا۔ لو۔ گرم ہوا۔

بہ رای بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر وسکون ہا لغت فارسی است بمعنی (۱) عاقل ونیک رای صاحب شمس بمعنی (۲) داوری وخونریزی نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است از بہ و رای کہ معنی حقیقی این رای بہ دارندہ ہم تاعل ترکیبی است وکنایہ از عاقل معنی اول وبمعنی دوم بہرامی است کہ گذشت صاحب شمس بہ بی تحقیقی تصحیف کردہ میم را حذف کرد یا کاتبش دست تصرف دراز کرد (**اردو**) (۱) عاقل نیک عقلمند صفت (۲) دیکھو بہرامی۔

بہر بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندی کہ پیش کرد متعلق بہ بہر باشیدن است **مؤلف** گوید کہ بہر مخفف بہرہ در بہر باشیدن بمعنی حقیقی حصہ ونصیب بودن است (قاسمی گونابادی ؎) کسی را نباشد ز انصاف بہرہ کہ بر شہد نام نہد نام زہر ؎ (**اردو**) بہرہ ہونا۔ حصہ ہونا۔ فائدہ ہونا۔ صاحب آصفیہ نے بہرہ پر فرمایا ہے۔ نصیب۔ حصہ۔ بھاگ قسمت۔ فائدہ۔

بہر پنجگام اصطلاح۔ بہار وانند گویند کہ بہر گام وبہر دو گام وبہر پنجگام کنایہ از مسافت قلیل (نظامی ؎) بہر پنجگامی دران مرغزار ؎ روانہ شدہ چشمۂ خوشگوار ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کنایہ باشد از قریب ومتصل (**اردو**) ہر قدم پر۔ دو قدم پر۔ ہر پانچ قدم پر یعنی قریب قریب

بہر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حصہ دادن است بمعنی حقیقی کہ بہر مخفف بہرہ گذشت (جامی ؎) گوش کنیزان ترا دادہ بہر ؎ از زر دریوزہ گدایان شہر ؎ (**اردو**) حصہ دینا۔

بہر دو انماندن چیزی مصدر اصطلاحی بقول خان آرزو در چراغ ہدایت کنایہ از کمال کمیابی (سلیم ؎) چوب گل بہر دوا در ہمہ گلزار نماند

؎ بلبلان را چه بلائی شده دیوانه ما ؎ صاحبان بحر
و بہار و انند ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس است گویند که فلان چیز بهر دوا هم
گیر نمی آید یعنی اینقدر کمیاب است و ظاهر است
که از برای دوا بمقدار قلیل در کار می شود و این علامت
قلت مطلوب است (اردو) دکن مین کہتے ہین
"اب وہ ایسی کمیاب ہے کہ دوا کو بھی نہین ملتی"
اس کا لفظی ترجمہ کمیاب ہونا ۔

بهر دو دست چسپیدن

مصدر اصطلاحی ـ صاحب بحر و وارسته ذکر این کرده گویند که مرادف
(بدست و دندان نگاهداشتن) است یعنی بجدّ تمام
پاس و محافظت کردن (خان خالص ؎) نمی باید
ز زور می بوقت رعشه ترسیدن ؎ بهر دو دست
می باید بجام و باده چسپیدن ؎ بهار ذکر این بزیادت
(بچیزی) در آخرش کرده (صائب ؎) بحیرتم
که چرا زلف یار با این قرب ؎ بهر دو دست بسیب
ذقن نمی چسپد ؎ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف**
عرض کند که ما اتفاق نداریم با معنی بیان کردهٔ
وارسته و بحر بهار صراحتی خوش کرده یعنی با ابرام
و سماجت خواستن چیزی و بجد تمام پرداختن
کاری (اردو) دونون ہاتھ سے لپٹ جانا
دکن مین مستعمل ہے یعنی کسی کام مین زیادہ کوشش
کرنا اور کسی چیز کے حاصل کرنے مین اصرار اور
ابرام کرنا ۔

(الف) بهر دو دست سر خود گرفتن

مصدر اصطلاحی ـ بقول بہار که انند نقلش برداشته
کنایه از متحیر بودن و فرو ماندن در کاری **مؤلف**
عرض کند که عادت است که چون کسی بکاری فرو ماند
بهر دو دست سر خود را گرفته می نشیند و این همین
عادت مصدر اصطلاحی (- - - -

(ب) بهر دو دست سر خود گرفته نشستن

مصدر اصطلاحی است که کنایه
باشد از فرو ماندن در کاری و هیچ تعلق با تحیر
نباشد که بحالت تحیر سر بهر دو دست نمی گیرند [illegible]

بحم بااتفاق دارند وبمقابلہ (الف) (ب) را
پسند می کنند (اردو) (الف وب) دونون
ہاتھ سے سرتکیہ کر بیٹھ جانا یعنی کسی کام مین مایوس
ہوجانا۔ اور تھک جانا (یہ دکن کا محاورہ ہے)

بہردو دست و دہان نگاہداشتن مصدر
اصطلاحی۔ بہار وانند ہردو ذکر این کردہ ان
معنی ساکت (یحیی کاشی سے) گردیش از کمال
غمخواری ہ بدو دست و دہان نگہداری ہ
مؤلف عرض کند کہ از سند یحیی مصدر (بدو
دست و دہان نگہداری کردن) پیداست ہردو
محققین بالا بر موضوع خود غور نکردہ اند ومعنی
این بسعی بلیغ نگہبانی کردن است (اردو)
ہرطرح پر حفاظت کرنا۔

بہردو گام اصطلاح۔ ہمان کہ صراحتش
بر بہر پنج گام گذشت (اردو) دیکھو بہر پنج گام

۴ **بہرزاہم** اصطلاح۔ صاحب سفرنگ بشرح
پنجاہ وششمی فقرہ (دساتیر آسمانی بہرزاباد خشوران
وخشور) گوید کہ بفتح بای ابجد وسکون ہای ہوز و رای
مہملہ وزای معجمہ بالف ومیم از قبیل (بہرزام)
است کہ ملائکہ موکل را گویند یعنی رب النوع لعل را
بہرزام نام است و رب النوع یاقوت را بہرام
مؤلف عرض کند کہ فارسی قدیم است وفرق
نازک لعل ویاقوت بجالیش می آید (اردو) وہ فرشتہ
جو کان لعل کا موکل ہے۔ مذکر۔

بہر زمین کہ رسیدیم آسمان پیداست مثل
۔ صاحب احسن ذکر این کردہ بمعنی ومحل استعمال
ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) فارسیان این
مثل را بحق بلائی ومصیبتی می زنند کہ انسان را
نگذارد وہرجا کہ رود با او باشد و (۲) ہر زمینی را
آسمانی بمعنی حقیقی یعنی ہرجا کہ زمین است آسمانی
ہم بالای سر است (اردو) دکن مین کہتے
ہین (۱) جہان جاؤ آسمان سر پہ ہے یعنی یہ مصیبت
بعد ہر جاتے ہین وہان اپنے ساتھ ساتھ ہی (۲)
ہرجگہ آسمان ہے۔

بہر سہ نوع اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان وبحر وہفت یعنی کانی ونباتی وحیوانی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ کنایہ باشد (**اردو**) کانی۔ نباتی اور حیوانی بیای نسبت یعنی منسوب بکان اور منسوب بہ نبات اور منسوب بہ حیوان ۔

بہر فلان را استعمال۔ بقول بہار واند بمعنی برای فلان۔ فرماید کہ فراہانی علیہ الرحمہ در شرح این بیت انوری (ع) زبان سوسن آزاد وچشم نرگس مست ٭ خواص نطق ونظر داد بہر انہی را ٭ گوید کہ درین ترکیب ناچار است از حکم بزیادتی یکی از کلمۂ بہر وکلمۂ را مگر آنکہ رای کلمۂ بہر را ساکن خوانیم نہ مکسور تا مفاد آن شود کہ مغنی نباتی نطق ونظر سوسن ونرگس را نصیب داد انہی را یعنی از برای انہی ومع ذلک حکم بزیادتی را اولی است چہ رای زائد در کلام ہیچ یک از قدما نیست کہ نیست ودر عصر ایشان در محاورات جمع میان را وبہر متعارف بودہ ودر اکثر مواضع از کلام ایشان کہ توجیہہ ممکن نیست ما را بزیادتی را قائل می باید شد ودرہمین قصیدۂ رای ردیف قافیہ (حتی را) از الجملہ است واین بیت خسرو دہلوی نیز ازین مقولہ (ع) ہیچرم اگرچہ ریختن خون بود گناہ ٭ تو خون من بریز برای ثواب را ٭ **مؤلف** عرض کند کہ ہمین مضمون بر (برای فلان را) گذشت وما خیال خود را ہمدرانجا ظاہر کردہ ایم (**اردو**) دیکھو (برای فلان را)۔

بہرک بقول برہان بروزن نغرک (۱) پوست دست و پا واعضا کہ بسبب کارکردن سخت شدہ وپینہ بستہ باشد و (۲) بمعنی چرک وریم ہم۔ صاحب سروری ذکر معنی اول بحوالۂ فرہنگ کردہ نسبت معنی دوم بحوالۂ تحفۃ السعادہ گوید کہ چرکیکہ بر بدن باشد صاحبان جہانگیری ورشیدی وجامع وہفت ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ معنی اول مجاز است ومعنی دوم حقیقی **مؤلف** عرض کند کہ این مرکب است از بہر مخفف بہرہ کہ می آید وکاف تحقیر وکنایہ از معنی اول ودوم بسبیل

مجازاً و بدین ہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان باشد صاحب شمس این را بہ ہای مختفی در آخر نوشتہ کہ موافق قیاس نیست (اردو) (۱) جسم کا گٹھا جو کسی عضو پر کثرت کار کی وجہ سے پڑ جاتا ہے اور اُس مقام کا پوست سخت ہو جاتا ہے ۔ مذکر (۲) چرک بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ مذکر ۔ پیپ ۔ ریم ۔

ہر کار کہ ہمت بستہ گردد
اگر خاری بود گلدستہ گردد مقولہ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مال سعدی شیراز است و فارسیان در محل سعی بکاری استعمال این می کنند مقصود آنست کہ در ہر کار ہمت شرط است کہ نتیجہ خوشی پیدا می شود از ہمت (اردو) دکن میں کہتے ہیں "ہمت کرے یار" اور اس فارسی مقولہ کا بھی استعمال ہے ۔

(الف) **ہر کہ خواہ** استعمال ۔ بہار ذکر الف
(ب) **ہر کہ خواہی** کردہ از معنی ساکت و صاحب انند ذکر ب کردہ ہیچ تعریفش نکرد و سند ہر دو از ملا وحشی است (ع) ہر کہ خواہ نشین گرچہ اثنائے نشیوہ نیست پیکار تو در دل من راہ بدگمانی نیست

مؤلف عرض کند کہ (ہر کہ) بمعنی حقیقی (با ہر کہ) باشد کہ موحدہ افادۂ معنی معیت می کند ہمین اشارہ بر (با ہر کہ خواہی) کردہ ایم کہ گذشت ولیکن چیزی کہ لائق بیان است ہمین کہ ملا وحشی (ہر کہ خواہ) را بمعنی (ہر کہ خواہی) استعمال کردہ است و این تصرف محاورہ باشد (اردو) جس کے ساتھ چاہے ۔

ہر کیف استعمال بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح کاف و سکون تحتانی و فای زدہ بمعنی بہر حال و بہر صورت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بہر کیف بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ تابع فعل ۔ بہر حال ۔ جس طرح ہو سکے ۔ جس طرح بنے ۔ بہر طور ۔ بہر صورت ۔

ہر گام اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف بہر گام کہ ذکرش گذشت و بحقیقت این را ہمانجا ذکر کردہ ایم

(اردو) دیکھو بہ ہنگام - ہر قدم پر - قریب قریب

بہرگرفتن صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بہرہ ور شدن کہ بہر درین مصدر مخفف بہرہ باشد کہ می آید (نظامی ؎) شدند انجمن کارداران شہر ؛ ز فرہنگ خسرو گرفتند بہر ؛ (اردو) بہرہ مند ہونا - بہرہ ور ہونا - فائدہ حاصل کرنا -

بہرگی بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح و کسر کاف بمعنی (۱) مال و دولت و (۲) دولتمند و مالدار - **مؤلف** عرض کند کہ در ہر دو معنی ما را اختلاف است - ترکیب خلاف معنی بعربی نیست کہ یای مصدر را با بہرہ مرکب کردہ اند و بقاعدۂ فارسی ہای ہوز را بدل کردند با کاف فارسی ہمچون سادگی و خیرگی معنی لفظی این قسمت مندی و جا دارد کہ بمعنی مالداری و دولت مندی گیریم و برای ہر دو معنی بالا طالب سند استعمال می باشیم و بدون آن تسلیم نہ کنیم (اردو) (۱) مال - مذکر - دولت - مؤنث (۲) دولتمند مالدار - صفت اور ہمارے معنون کے لحاظ سے مالداری - دولتمندی - مؤنث -

بہرم بقول ملحقات برہان بر وزن ادہم (۱) مخفف بہرام و بقول صاحب انند (۲) گل عصفر است کہ کاجیرہ باشد و حنا صاحب محیط ذکر این کردہ بحوالۂ عصفر رسیدہ و بر عصفر ہر چہ نوشت ما ذکرش بر احریض کردہ ایم کہ گذشت (اردو) دیکھو احریض -

بہرمان ہمان بہرامن کہ ذکرش گذشت صاحبان برہان و سروری و جہانگیر و ہفت و رشیدی و جامع ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این ہمہ را انجا بیان کردہ ایم (شمس فخری ؎) تا بود خورشید و مہ بر آسمان ؛ تا بود در کان عقیقی و بہرمان ؛ زہ نیش تیغ خسرو گیتی بود ؛ کوہ خارا بہر مثال بہرمان ؛ (امیر خسرو ؎) اندران خامشی بود بہوش ؛ بہرمان نہفتہ کردہ بدوش ؛ (امامی ہروی ؎) آن نگر کز تاب لعل و آب یاقوتش شدی

با آب گردون آتش و نیلوفر او بہرمان با (اردو)
دیکھو بہرامن ۔

بہرمن | بقول برہان بر وزن اہرمن (۱) بتخانہ
را گویند و (۲) بمعنی یاقوت سرخ ہم صاحب
جہانگیری سند استعمال این نوشتہ (ب) ناخنک
جوشنی در بر بہرام شب با از افق بہرمان در
شفق بہرمن با صاحبان جامع واند و ہفت ہم
ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مخفف بہرامن
بحذف الف بمعنی دوم و بمعنی اوّل مجاز آن کہ
در بتخانہ ہم برہمان استعمال یاقوت می کنند و جا
دارد کہ بمعنی اوّل مرکّب باشد از بہرام بہ نون
نسبت و حذف الف (اردو) (۱) بتخانہ۔ مذکر
(۲) یاقوت دیکھو بہرامن کے پہلے معنے ۔

بہرمہ | بقول برہان بفتح اوّل و ثالث و رابع
افزاریست کہ درودگران بدان چوب و تختہ سوراخ
کنند و بعربی مثقب خوانند صاحبان سروری و ناصری
و جامع و اند و ہفت ذکر این کردہ اند **مؤلف**
عرض کند کہ ما حقیقت (برمہ) کہ بہ ہمین معنی آمدہ
بر (برماہ) بیان کردہ ایم و در ینجا این قدر
اضافہ کنیم کہ اگر برمہ و برماہ را مفرس و ماخوذ
از برما ہی سنسکرت نگیریم مخفف ہمین باشد
بحذف ہای دوم و این را اسم جامد فارسی زبان
گوئیم و این بہتر از انست کہ مزید علیہ (برمہ)
دانیم بہ زیادت ہای دوم (اردو) دیکھو برمہ ۔

مثل | **بہر نامش کہ خوانی سر بر آرد** |
صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از
معنی و محلّ استعمال ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ این بمعنی حقیقی صفت خدا و ندکریم است
ولیکن فارسیان این را بحق صاحب کمال می زنند
(اردو) دکن مین کہتے ہین جس نام سے
پکارو جی ۔ یہ اُس شخص کے حق مین مستعمل ہے جو
جامع الکمال ہو اور ہر علم اور فن سے واقف ۔

بہروج | بقول برہان الف با واو مجہول و جیم بر وزن بہروز نوعی از بلور کہ و دست ...

(ب) بهروجه	در نهایت لطافت و صافی و خوش رنگ و کم بها (۲) کندر هندی را نیز گویند
(ج) بهروز	و ب و ج و د را مرادف الف می داند صاحبان جهانگیری و رشیدی و ناصری
(د) بهروزه	و جامع و سراج هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که مرکب است از

به بمعنی خوش و روز بمعنی روشن و کنایه از معنی اول پس متحقق شد که (ج) اصل است و (د) مزید علیه آن چنانکه خونخوار و خونخواره و (الف) و (ب) مبدل (ج) و (د) چنانکه سوز و سوج (مولوی معنوی ع) چنان مستم چنان مستم من امروز * که پیروزه نمیدانم ز بهروز * (وله ع) شاهیم نه شهروزه لعلیم نه بهروزه * عشقیم نه سردستی مستیم نه ازسکی * صاحب محیط بر بهروزه می نویسد که اسم بارزد است و گویند در خواص نزدیک بکندر لیکن در بهروزه قوت تخفیف زیاده بود و چون زن از ان شافه بردارد فرج را از رطوبت و ریم پاک سازد و بچه را از سقوط محفوظ دارد و بقول بعض بهندی بیرجا است و آنچه بر بارزد نوشته ما حقیقتش را بر بریزه و بارزد عرض کرده ایم و هم او بر کندر هندی هرچه نوشته ما ذکرش بر بستج کرده ایم و حقیقت آنست که این متعلق به معنی اول نیست و هرچه بر بستج گذشت متعلق است با معنی دوم و آنچه صاحب محیط بر بهروزه نوشت آن چیزی دیگر است و متعلق نباشد با معنی اول و خیال ما این است که از هر چهار لغت بمعنی اول فیروزه مراد است که مبدل پیروزه می آید و این مبدل بهروزه به تبدیل موحده با بای فارسی و به تبدیل های هوز به تحتانی چنانکه اسب و اسپ و شاهگان و شایگان و صاحب محیط بر فیروزه گوید که پیروزه اسم فارسی این است به بای فارسی و معرب این فیروزج و به یونانی سافروس و بهندی برگ تن و آن سنگی است مائل به زرقت سرد در اول و خشک در سوم و

مفرّح یاقوت تریاقیه وگویند سرد وخشک ومنافع بسیار دارد والله اعلم بحقیقة الحال تعریف فیروزه و پیروزه که بجای خودش می آید اطمینان کامل می بخشد که مرادف این است بمعنی اول مخفی مبادکه (د) معنی دیگر هم دارد که ذکرش بر (بهروزی) می آید (اردو) (الف) و (ب) و (ج) و (د) ۔

(۱) فیروزہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پیروزہ ایک مشہور جواہر کا نام جو رنگ میں سبز زنگاری یا نیلگون یا آسمانی ہوتا ہے کہتے ہیں کہ اگر آدمی صبح کو اُسے دیکھ لیا کرے تو آنکھوں میں میں فرق نہ آئے (۲) دیکھو بسج ۔

(۲۵۹۲) **بهروزی** اصطلاح ۔ مرکب است از بهروز و یای مصدری ۔ بهروز بمعنی حقیقی خودش روز به از قبیل خوش وقت است و بهروزی کنایه باشد از خوش اقبالی (انوری ؎) ای رفته به فرخی و فیروزی بیاز آمده در زمان بهروزی (وله ؎) ایکه او دست دولت را سبب روزگار گردد در گهت را دی پیروزی و بهروزی گرد (اردو) خوش اقبالی ۔ خوش بختی ۔ طالع مندی ۔

بهرون بقول برهان بکسر اول بر وزن دیگران نام سکندر ذوالقرنین است ۔ صاحبان رشیدی و جهانگیری و جامع و هفت و سراج هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که وجه تسمیه خرین نباشد که نظر بر بهره مندی و بهره وری سکندر را بدین اسم موسوم کرده باشند یعنی واو و نون نسبت بر بهر زیاده کرده اند که مخفف بهره است و نجا دارد که بعد واو نسبت نون زائد باشد والله اعلم بحقیقة الحال اختلاف اعراب چیزی نیست که نتیجه لب و لهجه مقامی است ۔ اردو سکندر ذوالقرنین کا نام بهرون بھی ہے ۔ مذکر ۔

بهره بقول برهان و جهانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع و فدائی بفتح اول بر وزن دهره را بمعنی حصه و نصیب و حظ و قسمت صاحب

سفرنگ بشرح چہل وچارمی فقرۂ (دساتیر آسمانی
بفرزاباد وخشوران وخشور) ذکراین کردہ بہاشتن
بذکراین گوید کہ بالفظ بہر داشتن وبردن وداشتن
بصلۂ از مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ استعمال
این بترکیب فارسی در ملحقات می آید وتحقیق است
کہ این اسم جامد فارسی زبان است بدین معنی و
بہر کہ گذشت مخفف این (نظامی سے) عراق از
ربع مسکون ہست بہری ؛ وزان بہرہ مدائن
ہست شہری ؛ (اردو) دیکھو بہر کے دوسرے معنے
(۲) **بہرہ** - بقول برہان وجہانگیری وسروری
وجامع بضم اوّل نام طائفہ ایست کہ مولد ومسکن
ومقام ایشان درگجرات است۔ **مؤلف** عرض
کند کہ باعتبار سروری وجامع این را لغت فارسی
دانیم وعجبی نیست کہ این طائفہ متعلق باشد از
ولایت بہر کہ ذکرش بر معنی اوّلش گذشت فارسیان
بزیادت ہای نسبت درآخر بہر اسم جامد قرار داد
باشندو برای این طائفہ (اردو) بہرہ۔ ایک
قوم کا نام ہے جس کا مسکن اسوقت گجرات
مین واقع ہے اور یہ عجمیون سے ہین۔ مؤنث
(۳) **بہرہ** - بقول برہان وجہانگیری وسروری
وجامع بالکسر نام قصبہ ایست کہ از لاہور تا آنجا
شصت کروہ است **مؤلف** عرض کند کہ
باعتبار جامع کہ از محققین اہل زبانست این را
اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) بہرہ
ایک قصبہ کا نام ہے جو لاہور سے ساٹ کوس
اُس طرف واقع ہے۔ مذکر۔
(۴) بہرہ - بقول ناصری مرادف بہر بمعنی برای
صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود بذکر بہر
وبہرہ این معنی را مخصوص کند با بہر **مؤلف**
عرض کند کہ تسامح صاحب ناصری می دانیم کہ
بہرہ بدین معنی نشنیدیم معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند وصاحبان سروری وجامع ہم ازین
ساکت اگر سند استعمال بدست آید بالنظر باعتبار
صاحب ناصری این را اسم جامد فارسی زبان

تسلیم کنیم فرید علیہ بہر بمعنی دوش دانیم یا آن را
مخفف این (اردو) دیکھو بہر کے دوسرے معنے
(۵) **بہرہ** - بقول سفرنگ در ہشتاد دم فقرۂ (دساتیر
آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) بالفتح وفتح
رای مہملہ وہای ہوّز در آخر بمعنی ثواب چنانکہ "
چہ آنہا بار رفتہ وگذشتہ خونریز وکشندہ بودہ اند
وبیگناہان را می کشتند - سزادہندہ اینہا را بہرہ
باشد" **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل
واسم جامد فارسی قدیم می دانیم (اردو)
ثواب بقول آصفیہ عربی - اسم مذکر - فرد - بدلہ
عذاب کا نقیض - نیکی کا بدلہ جو عاقبت میں ملیگا

بہرہ بر اصطلاح - بقول برہان وبحر وناصری
وجامع وہفت واند بفتح بای ابجد بر وزن
رخنہ گر - شریک وانباز **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس باشد اسم فاعل ترکیبی است
(اردو) شریک بقول آصفیہ عربی حصہ دار
بہی دار - ساجھی -

بہرہ برداشتن مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ فیض حاصل کردن مجاز معنی اوّل بہرہ باشد
(اردو) بہرہ یاب ہونا فیض حاصل کرنا -

بہرہ بردن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
مرادف بہرہ برداشتن است (والہ ہروی ؎
از فیض وجود بہرہ بیک برند لبسان سایہ از خورشید
بیک (صائب ؎) زخواب امن کسی بہرہ می برد صائب
کہ پشت پای بہ دنیای بی وفا زدہ است بیک (اردو)
دیکھو بہرہ برداشتن -

بہرہ بود اصطلاح - بقول ناصری واند بمعنی
علت وسبب چیزی کہ واسطہ بودن او باشد -
صاحب سفرنگ بشرح بست وہفتمی فقرۂ (دساتیر
آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ بہرہ درینجا متعلق بمعنی
اوّل است ومرکب اضافی است وبقیۂ اضافت

مستعمل (اردو) کسی چیز کے وجود کا سبب۔

بہرہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہرہ درینجا بمعنی اوّل است کہ معنی حقیقی است یعنی حظ حاصل بودن (جامی ؎) ز جان تا بود بہرہ مادرش را ؛ ز شیر خویش شستی شکرش را ؛ (اردو) حظ ہونا۔

بہرہ جستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تلاش حصہ و فائدہ کردن متعلق بمعنی اوّل بہرہ۔ (عرفی ؎) زین باغ مجو بہرہ کہ ہر میوہ کہ چیند ؛ بی آبی ایام نکید است و قناعی است ؛ (اردو) فائدہ ڈھونڈنا۔ حصہ چاہنا۔

(الف) **بہرہ دار** استعمال۔ صاحب انند

(ب) **بہرہ داشتن** بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ بذکر (الف) گوید کہ بمعنی حصہ دار است و صاحب آصفی بذکر (ب) از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است از (ب) و (ب) (۱) بمعنی حصہ داشتن و سہیم بودن و (۲) بمعنی واقف بودن (صائب ؎) بہرہ ہا لی دارد از دریای رحمت بہرہ ؛ نیست غیر از اشک خود آبی دگر در پای شمع ؛ (و لہٗ ؎) صائب از اشک ندامت چون نداری بہرہ ؛ شست و شوی نامہ را برابر احسانش گذار ؛ (اردو) (الف) حصہ دار۔ واقف (ب) (۱) حصہ رکھنا۔ حصہ دار ہونا (۲) واقف ہونا۔

(۳۵۹۹) **بہرہ دیدن** مصدر اصطلاحی۔ بہرہ حاصل کردن و فیضی و حصہ یافتن (انوری ؎) ہر تن کہ از کرامت تو بہرہ ندید ؛ گل بہرہ نقشہا بلا کرد روزگار ؛ (اردو) بہرہ یاب ہونا۔ فیض حاصل کرنا۔

بہرۂ رسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ نصیبی و فیضی حاصل شدن [illegible]

قزوینی ہ) مگر بجار وخس از آفتاب بهره رسد٭
وگرنه بر رخ گل بهره کی توان دیدن٭ (اردو)
فیض حاصل ہونا۔ فیض پہنچنا۔

بهره طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی
حصه ونصیبی و فائده خواستن (ملا جامی ہ)
چون طلبید ندازان گنج پاک٭ بهره خود خانه خرابان
خاک٭ (اردو) حصه طلب کرنا۔ چاہنا۔ فیض چاہنا

بهره کردن مصدر اصطلاحی۔ بهره حاصل
کردن (ظهوری ہ) ندار وگفت زاہد بهره
کرد٭ خوشا رندی که علمش بی عمل نیست٭
(اردو) بہرہ یاب ہونا۔

بهره کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت وسندی
پیش کرده (ابو المعانی رازی ہ) از کمالش
صنعت بهره بگیرم چه کشد٭ زرد فامی وخمیده
قدی وناله زار٭ مؤلف عرض کند که
این بمعنی بهره یاب و بهره مند شدن است و بر زبان
معاصرین عجم مستعمل ولیکن سندی پیش کرده اش (بهره
گرفتن) راست که می آید در معنی شعر سکندری خورد
که کشند را استحقاق به بهره کرد٭ (اردو) دیکھو بہرہ گرفتن

بهره گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف
بهره کشیدن است (انوری ہ) هر که را با تو
کار درگیرد٭ بهره از روزگار درگیرد٭ مخفی
مباد که از سند انوری (بهره درگرفتن) پیدا ست
عیبی ندارد که (در گرفتن) مزید علیه (گرفتن)
و هردو یکی است (اردو) بہرہ یاب ہونا۔ بہرہ مند ہونا

(الف) **بهره مند** اصطلاح۔ بقول بهار مرادف
بهره ور مؤلف عرض کند که بمعنی بهره یاب
است از قبیل دانشمند (ابو طالب کلیم ہ)
چون عصا هر کس که باشد بهره مند از راستی٭
زیر دست خلق شد محکوم نابینا فتاد٭ (ظهوری
ہ) زکوة گوشها باید بهره ہا کرد٭ زبان در

داستانش بهره‌مند است ٭ واز همین است ۔۔۔ (۱۰۲۷)

(ب) **بهره‌مند افتادن** مصدر اصطلاحی ۔ بمعنی بهره‌مند و بهره‌یاب شدن (ظهوری ے) لبم دنبال حرف این وآن بیهوده چند افتد ٭ نشد روزی که روزی از خموشی بهره‌مند افتد ٭ ۔ (اردو) (الف) بہرہ مند ۔ صاحب نصیب ۔ فائدہ اٹھانے والا ۔ دیکھو بہرہ ور کا نمبر (۱) (ب) بہرہ یاب ہونا ۔ بہرہ حاصل کرنا ۔

بهره‌ور اصطلاح ۔ بقول بهار مرادف بهره‌مند که گذشت **مؤلف** عرض کند که از قبیل دانشور وسخنور کلمهٔ ور بالفظ بهره مرکب شده افادهٔ معنی صاحب کند (سعدی ے) ازان بهره‌ور تر در آفاق کیست ٭ که در ملک رانی بانصاف زیست ٭ (ظهوری ے) از وصال شمع کی پروانه گردد بهره‌ور ٭ نازد داغ شعله خیزی باشکوه تمنی ٭ (اردو) دیکھو بہرہ یاب ۔

بهره‌ور گشتن استعمال ۔ مرادف بهره‌مند افتادن است (ظهوری ے) بی فنا نتوان ظهوری بهره‌ور گشت از بقا ٭ کو چنان مرگی که منت‌ها نهد بر جان ما ٭ (اردو) دیکھو بہرہ مند افتادن ۔ (۷۰۲۷)

بهره‌یاب اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی کامیاب ومحظوظ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است مرادف بهره‌مند و بهره‌ور ۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (قاسمی گونابادی ے) زنگلگون سپر سرکشان بهره‌یاب ٭ برو قبهٔ چون شفق آفتاب ٭ (اردو) دیکھو بہرہ ور اور بہرہ مند ۔

بهره یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فیضیاب شدن وفائده حاصل کردن مرادف بهره‌ور گشتن که گذشت و بهره‌یاب که گذشت ازهمین مصدر است (ظهوری ے) بهره یابیم از بر ودوشت ٭ بشنوم آب

اگر در آغوشت ۔ (اردو) دیکھو بہرہ ور گشتن

بہر یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف و مخفف (بہرہ یافتن) است کہ گذشت و بہر دریجا مخفف بہرہ باشد کہ بجایش مذکور شد (خسرو دہلوی ؒ) چون زحنین فتح جہان یافت بہر ۔ دست بہ می برد سپہدار دہر ۔ (اردو) دیکھو بہرہ یافتن ۔

بہر یک گل منت صد خار می باید کشید مثل ۔ صاحبان تحفۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی می زنند کہ برای حصول نعمتی زحمت کشیدن مقصود باشد (اردو) دکن میں کہتے ہیں ”شہد لینا ہو تو مکھیوں کا شکار ہو“ یہ قریب قریب اسی فارسی مثل کا ہم معنے ہے مقصد یہ ہے کہ مصیبت جھیلو تو فائدہ حاصل ہو ۔

بہزاد بقول ناصری بوزن بہرام (۱) نام یکی از پسران جمشید ۔ حکیم و فرزانہ خوئی (۲) بمعنی نیک ذات و خوش فطرت و (۳) نام اسپ (حکیم اسدی ؒ) برانگیخت شبرنگ بہزاد را ۔ کہ بگذاشتی روز تک باد را ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ نام اسپ سیاوش و (۴) نام نقاشی کہ در عہد شاہ اسمعیل صفوی بود در نقاشی ید طولی داشت ۔ صاحب غیاث بر معنی چہارم قانع ۔ صاحب انند ہم ذکر ہر چہار معنی بالا کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ پیدایش او خوش است و کنایہ از ہر چہار معنی بالا صاحب غیاث این را بالکسر نوشتہ و باعتبار ماخذ ہمین صحیح است آنچہ صاحب ناصری بالفتح گوید تصرف لب ولہجہ باشد (اردو) (۱) جمشید کے بیٹون سے ایک کا نام جو حکیم اور عقلمند تھا ۔ مذکر (۲) خوش فطرت شخص (۳) سیاوش کے گھوڑے کا نام ۔ مذکر (۴) ایک مشہور نقاش کا نام ۔ مذکر

بہست و بود معاملہ کردن مصدر اصطلاحی ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و

وصاحب انند گوید کہ اکتفا بر چیز موجود کردن شفیع اثر ہ) آنکس کہ ہست و بود نہ بیند زیان چہ سود با نابود معاملہ او ہست و بود ہ مؤلف عرض کند کہ از سند شفیع اثر مجرد ہست و بود پیداست	کہ بمعنی موجودات دنیوی است اگرچہ این مصدر موافق قیاس است ولیکن سند بالاستعلق باو نیست (اردو) موجودات دنیوی کے ساتھہ معاملہ کرنا ۔

بہش بقول برہان بفتح اوّل وسکون ثانی وشین قرشت (۱) نام میوۂ درختیست کہ صمغ آن را مقل گویند وقتیکہ تر و تازہ باشد وچون خشک شود وقل خوانند وبسیار لذیذ است صاحبان ناصری وہفت واند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب سفرنگ بشرح شصت وپنجمی فقرۂ دساتیر آسمانی بہ فرزاباد وخشوران وخشور گوید کہ (۲) بکسر باد ابجد وکسر ہای ہوز وشین معجمہ بمعنی بہی ونیکی. صاحب محیط نسبت (۱) گوید کہ اسم شاہ بلوط است ومقل تازہ رانیز گویند وبر شاہ بلوط حی فرماید کہ اسم فارسی است وآن را بعربی بلوط الملک ونزد بعضی قصطل ومعنی آن ملک الارض وآن بلوط مادہ است واین را بیونانی فاسطامانی وبہ رومی قصطل وبہ سریانی بلوطا نامند وآن ثمر درخت غیر بلوط است وگفتہ اند کہ آن اگرچہ از قسم بلوط است لیکن آن مخالف اوست در شیرینی. گرم در اوّل وخشک در دوم بقول گیلانی گوید کہ شیرین آن مائل بہ گرمی لطیف است وخشک در اوائل اوّل ودران حلاوت وتقیح است اگر برگ تازۂ آن خورند منع شیب غیر طبیعی گرداند وشرب آن تحسین لون کند ومنافع بسیار دارد مؤلف عرض کند کہ در معنی دوم شین معجمہ در آخر لفظ بہ زیادہ کردہ اند بقاعدۂ حاصل بالمصدر بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد وبمعنی دوم موافق قیاس است (اردو) (۱) شاہ بلوط ایک پہل کا نام ہے ۔ مذکر

صاحب آصفیہ نے شاہ بلوط پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ مذکر۔ سیتا سپیاری۔ ایک قسم کا بلوط جو نہایت شیرین ہوتا ہے۔ (۲) بہتری نیکی۔ مؤنث۔

بہشت بقول ملحقات برہان (۱) دار الجزای نیکوکاران کہ بعربی جنت خوانند و (۲) ماضی گذاشتن ہم۔ صاحب سروری گوید کہ بکسر تین معروف وبمعنی نگذاشت نیز (سعدی ؎) قیامت کسی باشد اندر بہشت ٭ کہ معنی طلب کرد و دعوی بہشت ٭ صاحب فدائی نسبت معنی اول میفرماید کہ نام باغ پر کاخی است در جہان دیگر کہ جای نکوکاران است و مردم را نوید دادہ شدہ کہ آن جای بہ پاداش درست آئینی پس از مردن بایشان دادہ خواہد شد و آن جای خوشی و آسایش و آزادی است (؎) بہشت آنجاست کازاری نباشد ٭ کسی را باکسی کاری نباشد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان وبمعنی دوم ماضی مطلق مصدر ہشتن بابای زائد (اردو) (۱) بہشت۔ فارسی۔ مؤنث۔ باغ۔ جنت۔ فردوس۔ بیکنٹھ (دیکھو ادریس خانہ) (۲) مصدر ہشتن کا ماضی مطلق۔ (چھوڑا دیکھو ہشتن)

بہشت آنجا کہ آزاری نباشد مقولہ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بہ تبدیل خفیف کہ بہشت گذشت استعمال می کنند مثلاً اگر قیام کسی بمقامی واقع شود کہ من حیث المجموع ذرائع آسایش در آنجا حاصل باشد می گویند ''آغا مقام تو بہشت است'' و این مثل را ہم زنند (اردو) دکن میں جب کسی کا مقام ایسی جگہہ ہوتا ہے جہاں ہر قسم کا آرام نصیب ہوتا ہے تو کہتے میں ''آپ کا مقام کیا ہی بہشت ہے'' آپ کا گھر کیا ہے بہشت ہے۔

بہشت برین استعمال۔ صاحب فدائی

گوید کہ (۱) چون بہشت را ہشت میدانند بہشت
برین آنست کہ از ہمہ برتر است **مؤلف** عرض
کند کہ تعریف خوشی نکرد مرکب توصیفی است وبہشت برین
کہ معنی بالائین گذشت صفت بہشت است
(۲) فارسیان چون مقام وخانۂ کسی را بر جای بلند
ومن حیث المجموع آرام بخش بینند گویند ’’آقا خانۂ
تو بہشت برین است‘‘ یعنی بسیار بلند وآرام بخش
(صائب ؎) زخانۂ پدری کی شوند مانع فرزند ؛
زمادریغ ندارد خدا بہشت برین را ؛ (اردو)
(۱) بہشت برین اردو میں بھی آٹھویں بہشت کو کہتے
ہیں۔ مؤنث۔ (۲) جس شخص کا مکان بلندی پر واقع
ہو اُسکو اہل دکن استعارۃً بہشت برین کہتے ہیں

بہشت خوردن مصدر اصطلاحی بقول
بحر وبہار وانند منتفع شدن از تمتعات بہشت
(سعدی ؎) بہشت تن آسانی انگہ خوری ؛
کہ بر دوزخ نیستی بگذری ؛ **مؤلف** عرض کند
کہ حضرت شیخ محققین بالا در معرّف این سکندری خوردہ اند
شاعر در کلام خود تن آسانی را بہشت گفتہ بترکیب
اضافی وبمقابلۂ آن نیستی را دوزخ قرار داد
ومقصودش درین شعر از (بہشت خوردن)
داخل بہشت شدن است وبس ومعنی منتفع
شدن از تمتعات بہشت اصلا درین نیست
مقصود آنست کہ چون نیست شوی تن آسانی
بتو حاصل شود دیگر ہیچ (اردو) بہشت
پانا۔ بہشت میں داخل ہونا۔

بہشت در پای مادر مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ اند
واز معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان باظہار بلند مرتبگی مادر این
مثل را زنند مقصود آنست کہ درجۂ مادر
بلند تر از بہشت است یعنی بہشت برابر
پای اوست۔ صاحب امثال فارسی بعوض
مادر۔ مادران نوشتہ علیحدہ ندارد ومعاصرین عجم
استعمال این بالفظ مادران می کنند یکی از علمای

معاصرین عجم (خدایش بہ بخشد) با ما گفت کہ این
مثل قرار یافت ازینکہ جنین در زہدان ماد
آنچنان است چنانکہ انسان بدوزخ و چون تولد
شود از حبس دوزخ زہدان نجات می یابد گوئید
کہ از بند بہشت وطفل وقت میلاد دریای
مادران می باشد زنان عجم ازہمین مصدر بہشتن
می گویند کہ بہشت دریای مادران است وکنایۃ
اظہار علوی مرتبت مادران ہم (تم کلامہ) بخیال
ما ما خدا این مثل ہمین باشد کہ قیاس آن را تسلیم
کند (اردو) دکن مین کہتے ہین "جنت
ماؤن کے قدمون سے لگی ہوئی ہے" **مؤلف**
عرض کرتا ہے کہ وجہ مثل سے ہندیان ناواقف
تھے اسلئے انھون نے بہشت کی عوض جنت
کا استعمال کیا ورنہ کبھی ایسا نکرتے ۔

بہشت دنیا اصطلاح ۔ بقول طبقات
برہان وبحر کنایہ از سغد سمرقند ۔ صاحب مؤید
می فرماید کہ نام ولایتی است قریب سمرقند کہ
آن را سغد نیز گویند (کذا فی القنیہ) **مؤلف** عرض
کند کہ تعریف سغد بہ سین مہملہ وغین معجمہ بجایش
می آید واین کنایہ باشد نظر بخوبیہای شہر سغد ۔
(اردو) سمرقند کے قریب ایک شہر ہے جسکو
سغد کہتے ہین ۔ نہایت خوش آب وہوا ۔ فارسیون
نے اسکو (بہشت دنیا) نام رکھا ہے ۔ مذکر ۔

بہشت رو اصطلاح ۔ بقول بہار وانند
کنایہ باشد از خوبان سادہ روی (ظہوری ؎)
دل زیاد بہشت رو دارد ؛ کہ نگار بہشت رو
دارد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ از
جمال روی یار است کہ ہر کہ رویش بیند باغ
باغ شود (اردو) یار ۔ مذکر ۔

بہشت زار اصطلاح ۔ بہار وانند بگیر
این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از
قبیل گلزار یعنی جائیکہ در انجا بسیار بہشت ہا
باشد (عرفی ؎) بہشت زار مقام خداتست
است ؛ درشاہ بر روی میوہ چین ملکشای بک

(اردو) وہ مقام جہان بہت سے بہشت ہون۔ صرف مبالغہ ہے۔

(۱) **بہشت سرشت** اصطلاح۔ بقول انند
(۲) **بہشت سواد** مرادف بہشت زار
(عرفی ؎) ایصد مضائقہ نازی قبول می کردم ٭ زشاہدان بہشتی سرشت حور نژاد ٭ (نظامی ؎) عجب ماندشہ زان بہشتی سواد ٭ کہ چون آورد خندۂ بی مراد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ محقق ہند نژاد سکندری خورد کہ این را مرادف بہشت زار نوشت و اسنادی کہ پیش کرد برای (بہشتی سرشت و بہشتی سواد) است کہ می آید و تعریفش ہمدرانجا کنیم (اردو) دیکھو بہشتی سرشت اور بہشتی سواد۔

بہشت سیما اصطلاح۔ بہار وانند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بہشت رو کہ گذشت (میرزا صائب ؎) نظر بزلف و خط آن بہشت سیما کن ٭ شکستہ قلم صنع را تماشا کن ٭ (اردو) بہشت سیما یار کو لکھ سکتے ہین۔ دیکھو بہشت رو۔

بہشت صبوحی اصطلاح۔ بقول بحر شراب بامداد است صاحب شمس ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صبوح در عربی زبان شراب صبح را گویند پس معنی لفظی این بقلب اضافت شراب بامداد بہشت باشد یا بترکیب تشبیہی شراب بامداد کہ مثل بہشت باشد کہ بہشت صبوحی۔ صبوحی است اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) صبوحی۔ دیکھو بادۂ شبگیر۔

بہشت گنگ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح کاف فارسی و سکون نون و کاف دیگر (۱) دار الملک افراسیاب و (۲) نام قلعہ کہ ضحاک در شہر بابل ساختہ بود صاحب سروری ہم ذکر معنی اول کردہ (حکیم سوزنی ؎) مارا ہشت تست بکار و بکار نیست ٭ سر برزدن زخاک بہار و بہشت گنگ ٭ صاحب جہانگیری می فرماید

که معنی گنگ بهشت است (سراج الدین سگزی
له گر طالب بهشت خدائی چرا نهی ٭ دل بر
نگار خانهٔ چین و بهشت گنگ ٭ صاحب رشیدی
بحوالهٔ نزهة القلوب گوید که موضعی است در
حدود مشرق که شب و روز دران یکسان
است و بعضی او را قبة الارض گویند و فرماید
که بحث این در گنگ بهشت می آید صاحب ناصری
بذکر معنی اول با برهان متفق (فردوسی ۵۲)
از ان جایگه رفت به بهشت گنگ ٭ حصار
برازمردم جای خنگ ٭ و نسبت معنی دوم
بذکر قول برهان می نویسد که همانا منظور او
از گنگ دژهوخت باشد که بیت المقدس
است صاحب جامع که محقق اهل زبانست بهر
معنی با برهان متفق صاحب بحر هم ذکر هر دو معنی
کرده خان آرزو در سراج می فرماید که حقیقت
این است که در ترکستان شهری گنگ نام ساختهٔ
افراسیاب است که دار الملک او بود و در واقعهٔ
خون سیاوش و رفتن رستم به ترکستان و گریختن
افراسیاب خراب شد و باز وقت مراجعت ـ
افراسیاب آن را معمور ساخت و (گنگ دژ)
قلعهٔ آن شهر است و غالباً مراد ازین جزیره همان
خواهد بود و لیکن در کتب علم هیئت مرقوم است
که بهشت گنگ و دژهوخت گنگ جائی است
که شب و روز در انجا برابر است که بعربی قبة الارض
خوانند مؤلف عرض کند که گنگ بهشت هم بقول
برهان نام شهری و قلعه است که بجایش مذکور شود
و گنگ بقولش نام شهری در شرقی خطا که
شب و روز آن یکسان می باشد و هوایش در
نهایت اعتدال و همیشه بهار و گنگ دژ همان
است و گنگ بمعنی نیکو و خوب و زیبا هم مستعمل
(الخ) پس این مرکب توصیفی است بمعنی بهشتی که
نیکو و خوب است یا قلب اضافت گنگ بهشت
بمعنی شهر بهشت و کنایه از معنی اول و معنی دوم
مجاز آن بالجمله ما این را باعتبار صاحب جامع

بہر دو معنی بالا تسلیم کنیم (اردو) بہشت گنگ
(۱) ایک شہر کا نام ہے جو افراسیاب کا پایۂ تخت
تھا۔ مذکر۔ (۲) ایک قلعہ کا نام جو ضحاک نے شہر
بابل میں بنایا تھا۔ مذکر۔

بہشت نشین اصطلاح۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ از عالم صحرانشین و مسندنشین
مؤلف عرض کند کہ فارسیان استعمال این بحق
مرحوم کنند بطور تعظیم چنانکہ بہشت نشین سعدی
می فرماید ” حالا پدر ما بہشت نشین است “
(اردو) بہشت نصیب۔ دکن میں مرحوم کے
لئے مستعمل جیسے ” بہشت نصیب سعدی کا
کلام عجب حکمت آمیز ہے “

بہشت نعیم اصطلاح۔ مرکب اضافی
برای ممدوح مستعمل (عرفی ؎) بیا بیا کہ ز اقبال
ای بہشت نعیم ؎ زمانہ برتر از امید کامران آمدہ
اگر ہوای چمن داشت نو بہار رسید ؎ وگر امید
ثمر داشت بوستان آمد ؎ (اردو) ممدوح کو
فارسیون نے بہشت نعیم کہا ہے اردو میں
بھی اسی کا استعمال ہو سکتا ہے۔

بہشت وجود اصطلاح۔ کنایہ از معشوق
مرکب اضافی است بمعنی بہشتی کہ در عالم وجود
است یار باشد (صائب ؎) بکن ملاحظہ از
آہ ما ای بہشت وجود ؎ کہ عود مجمر آزادگان
نارود دود ؎ (اردو) بہشت وجود فارسیون
نے معشوق کو کہا ہے اردو میں بھی کہہ سکتے ہیں

بہشتہ بقول ملحقات برہان ترجمۂ فارسی
موضوع است **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است یعنی اسم مفعول مصدر ہشتن بزیادت
موحدہ بمعنی فروگذاشتہ و رہا کردہ شدہ کنایہ
از وضع کردہ شدہ (اردو) موضوع بقول
آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وضع کیا گیا۔ رکھا گیا علمی
اصطلاح میں وہ شی جس کا بیان اس علم میں ہو
مدعا۔ مضمون۔

بہشتی بقول برہان (۱) کنایہ از خوش صورت

(۳۶۰۶)

(۳۶۰۵)

وخوبروی۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید
که (۲) منسوب به بهشت و (۳) بمعنی بگذاشتی
و (۴) مردمان مومن خداجوی (حکیم دقیقی ره)
درافگند ای صنم ابر بهشتی ٭ زمین را خلعت اردی
بهشتی ٭ **مؤلف** عرض کند که معنی دوم حقیقی
است بزیادت یای نسبت بر لفظ بهشت و
معنی اوّل و چهارم مجاز آن و معنی سوم صیغهٔ
واحد حاضر ماضی مطلق هشتن بزیادت موحده
در اولش صاحب جامع بر معنی اوّل قانع
(اردو) (۱) خوبصورت۔ خوبرو (۲) بهشتی
بهشت سے نسبت رکھنے والا جیسے بهشتی حور
بهشتی نهر۔ بهشتی مرد۔ صاحب آصفیه نے انهین
معنون مین بهشتی کا ذکر فرمایا ہے۔ (۳) تو نے
چھوڑا۔ چھوڑنا کے ماضی مطلق کا واحد حاضر
(۴) مومن۔ اللہ والا۔

بهشتی چهره اصطلاح۔ مرادف بهشتی رو (۵۰۲۱)
که می آید کنایه از خوبصورت و مراد از معشوق
(انوری ره) با حدیث آن بهشتی چهره کز دود جود
٭ همچو خاتونان درین فیروزه مرقد می رود ٭
(اردو) خوبصورت معشوق۔ مذکر۔

بهشتی رو اصطلاح۔ صاحب برهان ذکر
بهشتی روی کرده گوید که کنایه از خوش صورت
وخوبروی باشد صاحبان جامع وانند و هفت
همزبانش صاحب بحر ذکر بهشتی رو بدون تحتانی
زائدهٔ آخره کرده گوید که ساده روبی ریش و
امرد و خوبصورت (صائب ره) بهر محفل
بهشتی روی من منزل کجا گیرد ٭ که از رضوان بهشت
جاودان را رونما گیرد ٭ بهار این را مرادف
(بهشت سیما) گوید و ذکر بهشت رو هم کرده (شیخ
شیراز ره) نه آنچنان بتو مشغولم ای بهشتی روی ٭
که یاد خویشتنم در ضمیر می آید ٭ (صاحب جهانگیری
در ملحقات) و صاحبان رشیدی و هفت و (خان
آرزو در سراج) ذکر این بمعنی خوبرو کرده اند
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است

بمعنی روی بہشتی دارندہ و کنایہ از خوبرو و معشوق ہیچ
خصوصیت باسادہ رو و باریش دار ندارد (صائب ۹۵)
بہر محفل بہشتی روی من منزل کجا گیرد ٭ کہ از رضوان بہشت
جاودان را رونما گیرد ٭ (ولہ) ای بہشتی رو ز عاشق روی
پوشیدن چرا ٭ گل ز بی گردد چہ پرین کم ز بستان بہشت را ۔
(اردو) دیکھو بہشت سیما ۔ خوبصورت ۔ معشوق ۔ مذکر ۔

بہشتی سرشت اصطلاح ۔ بہار گوید معروف صاحب

بہشتی سواد مانند بہشت سرشت و بہشت سواد
کنایہ از محبوب نوشتہ و ہر دو اسنادیش کردہ اش کہ در زیر
مذکور شد تعلق بہمین است و ما اشارۂ این ہم در آنجا کردہ ایم
ہر دو اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از یار (اردو)
فارسیون نے معشوق کو بہشتی سرشت اور بہشتی سواد کہا
ہے ۔ اردو مین بھی استعمال کر سکتے ہین ۔

(الف) **بہفت آب شستن** مصدر
اصطلاحی ۔ بقول ملحقات برہان و بحر بہ نہایت احتیاط
شستن ۔ بہار صراحت مزید کند کہ کنایہ از شستن
بمبالغہ و چون مقرر است کہ اکثر در زیادت لفظ
زیادت معنی می باشد استعمال این شد (کمال اسمعیل
۵) دہان بشست بہفت آب خاک و توبہ کند ٭
بدست تو کہ نگوید چنین سخنہا باز ٭ و لطریق افادہ
گوید کہ فارسیان چون خواہند از عدد قلیل کنایہ
کنند یکی از اعداد آحاد می آرند و منتہای آن دہ
است و چون عشرات و مآت و الوف ذکر کنند مراد
ازان عدد کثیر بود و گاہی از عدد مرکب بلکہ از عدد
یکی از آحاد نیز عدد کثیر مراد می باشد و فرماید کہ بہ حقیقت
عدد آحاد اعم از انکہ مفرد بود یا مرکب یعنی ہر دو جز
آحاد داشتہ باشد یا زیادہ ازان اطلاق آن بر
عدد قلیل حقیقت است و بر عدد کثیر مجاز نیز ہمچنین
اطلاق عشرات و مآت و الوف بر مطلق عدد کثیر
نیز مجاز است (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ
بیچارہ قوت بیان ندارد حق آنست کہ استعمال
آحاد مبالغہ است چنانکہ ہمین مصدر اصطلاحی
(بہفت آب شستن) و غایتش تا نہ باشد نہ تا
دہ چنانکہ بہار گفتہ و استعمال عشرات مبالغۂ زائد

ازان چنانکہ ------

(ب) **بہفتاد آب شستن** واستعمال تاتہ مبالغۂ زائد تر ازان چنانکہ (بہفصد آب شستن) وعلی ہذا بیشتر ازان (بہفت ہزار آب شستن) وقس علی ہذا زائد ترین ازان ۔ فارسیان استعمال

(ج) **بہفتاد وہفت ہزار آب شستن** ہم کردہ اند (خواجہ نظامی (ب ۵) بشویانیم گر بہفتاد آب ۔ زآبش دہد شعلۂ احتساب ۔ (بابا فغانی ب ۵) از داغہای لالہ برافروخت صد علم ۔ پشمینہ ام کہ عشق بہفتاد آب شست ۔ (نظامی ج ۵) چو بیخوان خضری بین طرف جوی ۔ بہفتاد و ہفت آب لب را بشوی ۔ مخفی مباد کہ در ملحقات برہان و بحر (بہفتاد وہفت آب لب را بشوی) را بطور مقولہ قائم کردہ تعریفش کردہ اند ۔ معنی صلاحیت طہارت و پاکی بہمرسان وکمال احتیاط بر خود لازم دار ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ضرورت نداشت کہ این را بطور مقولہ جا دہند حقیقۂ متعلق است بہ مصدر (ج) کہ بالا گذشت (**اردو**) دکن مین کہتے ہین ستر پانیون سے دہونے پر پاک نہین ہوتا ۔ یعنے دہونے مین اس قدر مبالغہ کرنے پر بھی صفائی نہ ہوسکی پس اس سے (ستر پانی سے دہونا) کا مصدر بطریق مبالغہ ظاہر ہے اور مصادر بالا کا ترجمہ (الف) سات پانی سے دہونا (ب) ستر پانی سے دہونا (ج) ستہتر پانی سے دہونا ۔

بہفت گنگ اصطلاح ۔ بقول شمس مرادف بہشت گنگ کہ گذشت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ غیر از غلط نگاری صاحب شمس نباشد (**اردو**) ناقابل ترجمہ ۔

بہک بقول برہان بفتح اول وثانی بروزن فلک نام مرضی وعلتی است کہ پوست بدن آدمی سفید می شود معرب آن بہق است صاحبان سروری وجہانگیری ورشیدی وناصری وجامع ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ دو قسم است (۱) بہک سفید و (۲) بہک سیاہ

وچون مطلق مذکور شود مراد ازان اول است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبس (کمال غیاث ۵) سد لعنت خدای بر دان وبر یزید ہا کو داشت علت برص و زحمت بہک ہا (اردو) بہق ایک مرض ہے مثل برص کے جس کے عارض ہونے سے انسان کے جسم پر سفید یا کالے دہبے پڑ جاتے ہین۔ مذکر۔ صاحب غیاث نے اس کا ہندی نام چھیپ کہا ہے

بہکنہ بقول شمس ومؤید بذیل لغات فرس بالفتح زن جوان وتازہ۔ صاحب انند بحوالۂ منتہی الارب بہکن گوید کہ بفتح اول وثالث لغت عرب است بمعنی جوان پر گوشت ونازک اندام وبہکنہ مؤنث وبہاکن جمع آن **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال لغت عرب کردہ اند تسامح محققین اول الذکر است کہ این را لغت فارسی خیال کردند (اردو) جوان عورت جو نازک اندام ہو اور تنا بہو

بہکلہ بقول مؤید مطبوعہ مطبع نولکشور بذیل لغات فرس بالفتح پوستی باشد کہ باندام پنجۂ دست دوزند وسیر شکاران بر دست کشند وباز وشاہین وچرغ را بدست گیرند **مؤلف** عرض کند کہ در دیگر کتب قلمی ہمین معنی بر بہلہ نوشتہ کہ بجایش می آید وجز این نیست کہ تصرف کاتبان مطبع لام را بزیادت مرکزے کاف کرد (اردو) دیکھو بہلہ۔

بہکت باز اصطلاح۔ بقول انند وغیاث بفتح بای عربی مخلوط التلفظ بہا وفتح کاف فارسی وسکون فوقانی وبای موحدہ بالف کشیدہ وزای معجمہ در آخر مرکب است از جزو اول ہندی وجزو ثانی فارسی۔ فرقہ ایست در ہندوستان کہ امردان را می رقصانند **مؤلف** عرض کند کہ استعمال این لغت فرس در عجم نیست فارسیان ہند این را مرکب فارسی زبان واسم فاعل ترکیبی دانند ومثیلش بسیاری از الفاظ خود را بہمین قاعدۂ فارسی استعمال کنند چنانکہ شہر باز وامثال آن (اردو) بہگت باز

بقول آصفیہ۔ مذکر۔ ہندوؤں کا وہ فرقہ جو لڑکوں کو نچاتا اور سوانگ وغیرہ بھر کر تماشا دکھاتا ہے۔

بهگزیده اصطلاح۔ وارسته گوید که موقوف بکاف عجمی (۱) رنگی است سرخ مائل به بنفشه ماناً به لکه داری که آن را بناخن زده یا بدندان گزیده باشند (حاجی سابق ؎) تریاق صبر که چارهٔ دردم می کند ؛ آن رنگ بهگزیده دلم را گزیده است ؛ بهار هم ذکر این کرده و صاحب بحر هم آورده **مؤلف** عرض کند که بدین معنی به فتح کاف فارسی است و (۲) بمعنی حقیقی یعنی منتخب و مرکب از به و گزیده (اردو) (۱) ایک رنگ جو مائل بنفشہ ہو۔ مذکر (۲) منتخب کیا ہوا

بهگزین بقول برهان و ناصری و جامع بکسر اول و ضم کاف فارسی (۱) انتخاب برانتخاب و گزیده شده را گویند یعنی چیزهای سره و نیکو که از چیزهای سره گزینند۔ صاحب سروری گوید که بمعنی مختار و گزیده (خلاق المعانی ؎) چون میدهی براتو عطاهای بهگزین ؛ جز بهگزین چه آرمت آخر ز اختیاران ؛ صاحب جهانگیری هم ذکر این کرده (استاد فرخی ؎) بر طالعی بلیج در آمد که آسمان ؛ از چند گاه باز چنین کرد بهگزین ؛ صاحب بحر گوید که بمعنی انتخاب یافته باشد۔ خان آرزو در سراج گوید که اغلب که بدین معنی مجاز باشد۔ **مؤلف** عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است دیگر هیچ (اردو) منتخب، برگزیدہ۔ چنا ہوا۔ منتخب کیا ہوا۔ وہ چیز جو انتخاب آلود ہو (۲) بهگزین۔ بقول برهان شخصی را گویند که چیزها را انتخاب کند و سیم را سره سازد و او را بعربی نقاد و ناقد خوانند صاحبان سروری و ناصری و جامع هم ذکر این کرده اند۔ بقول صاحب بحر انتخاب کننده۔ خان آرزو در سراج گوید که بعضی بمعنی نقاد هم نوشته اند **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حقیقی یعنی چیز خوشی را انتخاب کننده و کنایه از نقاد و صراف که انتخاب اصل از نقل کند (اردو) پرکھنے والا۔ صرّاف۔ مذکر۔

(۳) **به گزین** - بقول برهان و جامع بمعنی
به گزیدن و انتخاب کردن هم آمده - صاحب سروری
هم ذکر این کرده (ابن یمین ؎) شاها سپهر اگرچه
که فرقی نمی نهد ٭ اندر میان اهل هنر گاه به گزین ٭
(وله ؎) نبود دگر اختیار بود دین و ملک را ٭
زان به گزین اختیار تو مختار ملک و دین ٭ **مؤلف**
عرض کند که حاصل بالمصدر (به گزیدن) است
نه مصدر (**اردو**) انتخاب منتخب کرنا کا حاصل
بالمصدر - برگزیدگی -

(۴) **به گزین** - بقول برهان و جامع امر گزیدن
و انتخاب کردن **مؤلف** عرض کند که محققین بالا
از موضوع خود بیخبر اند - این امر حاضر (به گزیدن)
است نه گزیدن و انتخاب کردن لفظ را گذاشته از
معنی کار می گیرند و این طریقهٔ تحقیق نیست (**اردو**)
منتخب کر - منتخب کرنا کا امر حاضر -

بهل - بقول برهان بکسر اول بر وزن خجل امر
بر گذاشتن است یعنی بگذار - صاحبان سروری و
جهانگیری و رشیدی و جامع و هفت هم ذکر این کرده اند
(سعدی ؎) بهل تا بدندان برد پشت دست ٭
تنوری چنین گرم نانی نبست ٭ صاحب ناصری
گوید که عرب نیز بدین معنی استعمال کرده اند ما بتحقیق
بلکه مقلوب هِل است و فرماید که بدین قیاس
بهشت و نهشت و نمی هلد و امثال آن خان آرزو
در سراج گوید که بکسرتین و با از اصل کلمه نیست
و این مشتق است از هلیدن بمعنی گذاشتن پس آوردن
این کلمه درین باب خطاست مگر آنکه بسبب کثرت
استعمال بیاورده اند **مؤلف** عرض کند که هلیدن
بکسرتین بمعنی هشتن مصدریست سالم التصریف که
بجایش می آید و ما بر محل بحث این هم کرده ایم و ذکر بهل
همین قدر کافی است که معنی امر حاضر دلالت کند
برین که این مفرس هِل عربی نیست که بقول صاحب
منتخب بالفتح بمعنی نفرین کردن و چیزی اندک
گذاشتن است بلکه مزید علیه هل است بزیادت
موحده در اولش و درین صورت بکسرتین صحیح

باشد چنانکہ محققین نوشتہ اند و آنچہ بہشت و نہشت
را برہمین قیاس گوید سکندری می خورد کہ بہشت
بمعنی مطلق ہشتن بزیادت موحدہ و نہشت بمعنی
آن (اردو) چھوڑ۔ ہلیدن کا امر حاضر۔

بہلستان اصطلاح۔ بقول انند و غیاث
نام ملکی کہ بہ بہلسہ مشہور است **مؤلف** عرض
می کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت
و بہلسہ ہم نام ملکی نیست اگرچہ بہلستان بقاعدۂ گلستان
و بوستان مرکب است ولیکن در وجہ تسمیۂ این ملک
بہل را چہ تعلق است ہیچ موضوع نیوست تا حالِ این
سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) بہلستان ایک ملک
کا نام ہے جسکو بہلسہ بھی کہتے ہیں۔ مذکر۔

بہلہ بقول برہان با لام بر وزن قہوہ (۱) پوستی باشد کہ باندام پنجۂ دست دوزند و میر شکاران
بر دست کنند و چرغ و باز و شاہین را بدست گیرند صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (مولانا کاتبی
رہ) زہرہ ابریشم دہد از چنگ تا دوزد سہیل ٭ بازداران ترا بر بہلہ بلغار گل ٭ صاحب جامع
این را دست کش پوستی مرد شکاری گوید صاحبان ناصری و ہفت و انند ہم ذکر این کردہ اند بہار
گوید کہ ہمین را دستکی جانوران شکاری نیز گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مشہور بکسر است **مؤلف**
عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد و وجہ تسمیۂ این چیز ثابت نیست کہ بر لغت بہل ہای نسبت
زیادہ کردہ اند معنی لفظی این منسوب بہ ترک یعنی پرندگان شکاری را برای شکار رہا کنند از ہمین
بہلہ کہ [illegible] ملحق می باشد باہمین دستکش پوستین و وضع این چیز برای حفاظت دست
نباشد از ناخن پرند شکاری بلکہ او را ہم بواسطۂ این آرامی بہم رسد بوجہ کلفتی چرم۔ ما مشاہدہ کردہ ایم
کہ چون پرند شکاری را بدست غیر بہلہ بنشانند بوجہ نرمی گوشتِ دست بی قرار و دائما منقار بہ بالا
دست می زند (صائب ؏) نیست در بست و کشاد خویش ما را اختیار ٭ چو بہلہ دست قضا سیر نخچیر

تدبیر ماست ﴿ (وله) دستم زکار وکار من از دست رفته است ﴿ تا بہله دست در کمر یار کرده است ﴿ (وله) کوتاه بود دستم تا داشت اختیاری ﴿ قالب چو کرد خالی شد بہله سیاتش ﴿ مخفی مباد که بعض از معاصرین عجم گویند که بہله (۲) بمعنی حقیقی رشته کمر و کمربند جانوران شکاری را نام است و بمجاز برای دستکش چرمین هم مستعمل شد و تصدیق قولش از کلام صائب هم می شود و ماخذی که ذکرش بالا گذشت تائید این می کند ﴿ (بہله دار) که می آید از ان هم تائید این پیداست والله اعلم (اردو) (۱) بہله - بقول آصفیه - فارسی - وه چمڑے کا دستانه جو میر شکاری اپنے ہاتھ میں پہنکر اُس پر باز و شاہین وغیره کو بٹھاتے ہیں (۲) وه ڈوری جو شکاری پرند کی کمر میں بندھی رہتی ہے اور شکار کے وقت کھولدیتے ہیں - مؤنث -

بہله دار اصطلاح - بقول بہار و انند (۱) در صفات کمر مستعمل (میرزا معز فطرت) دست طمع بریده نخل حیات خویش ﴿ هر کس که دور از ان کمر بہله دار ماند ﴿ (صائب) نگذرد حسن ترک لاد گوشمال دل ﴿ دستی دگر بود کمر بہله دار را ﴿ (وله) اگرچه دست بر تاراج دل هر خوش کمر دارد ﴿ میان بہله دار و ترک ما دستی دگر دارد ﴿ مؤلف عرض کند که فارسیان (۲) بہله دار پرند شکاری را گویند که بہله (بمعنی دوم ش) در کمرش می باشد و همین است تعریف (بہله دار) که سرود محققین بالا آن را بر عالم بالا گذاشتند (اردو) (۱) شکاری پرند کی کمر مؤنث (۲) شکاری پرند جسکی کمر میں بہله ہو - مذکر -

بہم بقول برہان و جامع و ہفت و موارد بکسر اول بروزن تشکم (۱) ترجمه نعم و بلی باشد - صاحب شمس گوید که (۲) بفتحتین بمعنی زیر و زبر و (۳) غم و غصه و بالضم (۴) سواران و لشکریان و بضمتین (۵) ستورهای خورد چون بره و بزغاله صاحب انند صراحت کند که بمعنی اول لغت فارسی است

ومعنی چہارم وپنجم لغت عرب است صاحب مؤید مطبوعہ بذیل لغات فارسی بذکر معنی دوم اینقدر صراحت مزید می فرماید کہ زیر وزبر شدن از غم وغصہ باشد و (۶) ہمان باہم و در دیگر نسخ قلمی مؤید بمعنی اوّل وششم قناعت شدہ **مؤلف** عرض کند کہ شک نیست کہ معنی اوّل ودوم وسوم وششم لغت فارسی زبان است ومعنی ششم مخفف باہم کہ موحدہ بمعنی با آمدہ وحقیقت این بر باہم مذکور شد حالا فارسیان معاصر استعمالش بمعنی اوّل نمی کنند واستعمال این بدیگر معانی در ملحقات می آید (اردو) (۱) ٹھیک۔ بجا۔ درست۔ (۲) زیر وزبر۔ بقول آصفیہ فارسی۔ تہ وبالا۔ اوپر نیچے۔ درہم برہم۔ اُلٹ پلٹ۔ تتر بتر (۳) غم۔ دیکھو بند کے آٹھوین معنے۔ غصہ دیکھو آرد کے پہلے معنے۔ غم وغصہ بھی ترکیب فارسی لکھ سکتے ہین (۴) سواران اور لشکر۔ مذکر (۵) چھوٹے چار پائے جیسے بکرے (۶) بہم بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تابع فعل۔ ساتھ۔ باہمدگر۔ آپس مین۔ دیکھو باہم۔

بہم آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) فراہم آمدن وبہم پیوستن۔ دبیر زیادہ از ان صاحب انند نقل نگارش صاحب بحر گوید کہ (۲) ملاقات کردن (شوکت ؎) وصل تو بصد خون جگر دادہ بہم دست ٭ گویا لب زخم است بہم آمدن ما ٭۔ **مؤلف** عرض کند کہ (۳) بمعنی بدست آمدن ودستیاب شدن وگیر آمدن ہم بر زبان معاصرین عجم است و (۴) بمعنی باہم آمدن ہم یعنی با یکدیگر آمدن (اردو) (۱) فراہم آنا۔ باہم مل جانا (۲) ملاقات کرنا (۳) دستیاب ہونا۔ ملنا (۴) باہم آنا۔ ایک دوسرے کے ساتھ ملکر آنا۔

(۴۰۵) **بہم آمدن آب** مصدر اصطلاحی۔ از دو جانب آب روان شدن و داخل یکدیگر شدن۔ سند این از صائب بر (بہم آمدن زخم) می آید (اردو) دونون جانب سے روان پانی ملجانا۔

(۴۰۶) **بہم آمدن چشم** مصدر اصطلاحی۔ خواب آلود

شدن چشم است کہ ہر دو غلاف چشم در خواب بہم
می آید و برای مجرد بند شدن چشم ہم استعمال می توان
کرد اگر قرینۂ خواب نباشد (صائب ؎) چشم
آئینہ گر از خواب بہم می آید ॥ دیدۂ عاشق بی تاب
بہم می آید ॥ (اردو) آنکھہ بند ہونا (نیند سے
یا اور کسی وجہ سے)

بہم آمدن دیدہ مصدر اصطلاحی ۔ مرادف (۲۰۲۲)
(بہم آمدن چشم) کہ گذشت و سند این از صائب
ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو بہم آمدن چشم ۔

بہم آمدن زخم مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر
التیام جراحت **مؤلف** عرض کند کہ مقصود معنی
حقیقی این بند شدن لب ہای زخم است بر قیاس
(بہم آمدن چشم) کہ گذشت و کنایہ باشد از التیامش
(صائب ؎) در دل صاف نماند اثر تیغ زبان ॥ کہ
زخم این آینہ چون آب بہم می آید ॥ (اردو) زخم
بھرنا ۔ بھر جانا ۔ بقول آصفیہ زخم کا اندمال پذیر ہونا
برابر ہو جانا ۔ (غالب ؎) دوست غمخواری مین
میری سعی فرمائینگے کیا ॥ زخم کے بھرنے تلک ناخن
نہ بڑھ جائینگے کیا ॥ دکن مین زخم ملنا کہتے ہین
یعنے دونون جانب سے لب ہای زخم بذریعۂ التیام ملجانا

(الف) **بہم آور** اصطلاح ۔ الف
(ب) **بہم آوردن** بقول بہار و انند
(۱) تالیف کردہ شدہ **مؤلف** عرض کند
کہ اسم مفعول ترکیبی است از (ب) و اسم فاعل
ترکیبی ہم یعنی (۲) بہم آورندۂ دو چیز و (ب)
بقول بہار (۱) بہم آوردن دو چیز یا زیادہ
ازان (مرزا بیدل ؎) حاصل جمعیت اسباب
جز عبرت نبود ॥ حیف ما بیدل کہ مژگانی بہم آوردہ ایم
॥ (ظہوری ؎) برگل و سنبل شکست طرفہ خواند فغان
॥ عارضش خوش لشکری از خط بہم آوردہ است
॥ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی ہمدست کردن
ہم کہ موافق قیاس و ہمین است محاورہ و برای
معنی اول بیان کردۂ بہار من وجہ ہر دو اسناد
بالا بکار می خورد و معاصرین عجم معنی دوم را

بہم زبان دارند (اردو) (الف) (۱) تالیف
مؤنث (۲) دو چیزون کا جمع کرنے والا (ب)
(۱) دو یا دو سے زیادہ چیزون کا جمع کرنا (۲) حاصل کرنا

بہم آے استعمال۔ بقول سفرنگ بشرح
سی ای فقرۂ دساتیر آسمانی بفرزآباد وخشوران
(وخشور) بسکون تحتانی ملتیم والتیام پذیرنده۔
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر (بہم آمدن) که بمعنی عام است وفرہنگ
مخصوص کند برای التیام پذیرفتن زخم ہم ومجرد
(بہم آے) بمعنی واصل است (اردو)
چنگا ہونے والا۔ باہم ملنے والا۔

بہم افتادن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و انند (۱) کنایه از مردن و (۲) پریشان
شدن (انوری ؎) در بلخ چو پیری وجوانی بہم
افتاد ★ اسباب فراغت بہم افتاد جہان را ★
مؤلف عرض کند که ہر دو محققین سکندری
خورده اند از معنی شعر (۳) جمع شدن پیدا نه مردن
و پریشان شدن بدون وجود سند دیگر ہر دو معنی بالا
را تسلیم نه کنیم (اردو) (۱) مرنا (۲) پریشان
ہونا (۳) جمع ہونا۔

بہمان بقول برہان بر وزن مہمان مرادف و متابع فلان است که چیزی مجہول و غیر معلوم باشد
صاحبان جہانگیری و سروری و جامع و ہفت ذکر این کرده اند خان آرزو در سراج گوید که بالفتح
آنچه رشیدی کنایه از شخصی مبہم گیرد چون فلان این خطا است بلکه بہمان لفظی است مترادف
فلان و اعم از شخص و چیز و صاحب رشیدی ہم بالفتح آورده (حکیم سنائی ؎) تو بر آورده دست
به بہمان ★ که چرا دست می برارد آن ★ (انوری ؎) که از عشق مدحت سر آن ندارم ★ که گوید فلان
کس فلانست و بہمان ★ **مؤلف** عرض کند که ذکر این به (باہمان) گذشت که مزید علیه ہمین است
(اردو) فلان دیکھو (باہمان)

(الف) **بهمان وفلان** اصطلاح ـ بهار گوید
(ب) **بهمانی وفلانی** هر دو گوید که مرادف
یکدیگر است وبالعکس کنایه از دو چیز یا دو شخص
غیر معین که آن را (پاستار وپیستار) به پای فارسی
هم گویند و (ب) ظاهرا ماله اوست ـ نعلی علیه
و فرماید که لفظ بهمان را صاحب رشیدی بفتح اوّل
آورده امّا مشهور بکسر است واغلب که همین صحیح
باشد (انوری ؎) در نسبت شاهی تو هیچون
شه شطرنج ٭ نام است دگر هیچ به بهمان وفلان
را ٭ (عرفی ؎) دعای تو بر سم مدحت اندیشان
می گوییم ٭ که یا رب تا فلان باشد تو و بهمان و فلان
بینی ٭ (سراج الدین راجی ؎) جائیکه بود چو سخن
٭ آنجا چه بود فلان و بهمان ٭ (سنجر کاشی ؎) به
تخلص نتوان همسری من کردن ٭ چه اگر نام فلانی شد
یا بهمانی ٭ و فرماید که بهمان که بزیادت تحتانی بعد
های هوز می آید تتبع آن ـ صاحب بحر هم ذکر الف
و ب کرده و صاحب انند نقل بهار به داشته
و (باستار وبیستار) به همین معنی در همین باب گذشت
مؤلف عرض کند که (الف) جامع دو لفظ مرادف
یکدیگر است بر سبیل عطف بمعنی (فلان وفلان)
که استعمال هر یکی جدا جدا هم درست باشد چنانکه
بهمان و باهمان گذشت و (ب) بزیادت یای
نسبت ومحل استعمال هر دو از اسناد بالا پیداست
چنانکه فارسیان گویند (الف) این مال فلان و
فلانست ؎ و (ب) این مال فلانی وفلانی است
پس در الف (مال فلان) مرکّب اضافی است
و در (ب) (مال فلانی) مرکّب توصیفی وحق آنست
که اصل این (بهمان وفلان) است و موحده در
بهمان زائد ولیکن در استعمال جزو کلمه می نماید و
فی الحقیقت نیست (**اردو**) الف فلان اور فلان
(ب) فلان فلان کا یعنی فلان فلان سے منسوب ہے

بهم برآمدن مصدر اصطلاحی ـ بقول برهان
کنایه از در غضب شدن صاحب جهانگیری در ملحقات
ذکر این کرده و صاحبان فدائی و بحر و بهار و هفت

وانند و سراج ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی بایکدیگر بیرون آمدن است و (۲) کنایہ از خشمناک شدن صاحبان رشیدی و غیاث و شمس و مؤید ذکر ماضی مطلق این بمعنی دوم کردہ اند و (۳) بمعنی اشتداد و شدت کردن و (۴) بمعنی تنگ آمدن و دق شدن و پریشان شدن ہم و (۵) موافق شدن و یکرنگی اختیار کردن (ظہوری ؒ) ہم تا کی برآیم ہر زمان از طعنۂ مردم ؎ ندارم آن گوارائی در یغا مشربی تا بی ؎ (ولہ ؒ) بہم برآمدہ دردای طبیب وقت آنست ؎ کہ صاف و درد بہ پیمانۂ دوا شکنم (ولہ ؒ) از بس بہم برآمدہ ام شاید ار کند ؎ زلف تو طرح تفرقۂ روزگار من ؎ (ولہ ؒ) گر یگانہ در آشفتگی کنی خود را ؎ بہم برآمدن طرۂ دو تا می گوی ؎ (انوری ؒ) دل گم نشود در آنچنان زلف ؎ کز فتنۂ جہان بہم برآمد ؎ (ولہ ؒ) زان ناز تو بر نیایدم کار ؎ گر کار جہان بہم برآید ؎ **(اردو)** (۱) باہمدگر نکلنا۔ باہم باہر آنا (۲) غصے ہونا دیکھو خشم شدن (۳) بڑہنا۔ شدت اختیار کرنا۔ (۴) تنگ آنا۔ دق ہونا۔ پریشان ہونا (۵) موافق ہونا۔

(۴۰۵) (الف) **بہم برآمدن از طفلی** مصدر اصطلاحی

(ب) **بہم برآمدہ اند** (الف) کنایہ باشد از باہم پرورش یافتن دو کس از طفلی۔ (مخلص کاشی ؒ) جدا ز ہم چہ تمتع برند چون دندان ؎ جماعتی کہ ز طفلی بہم برآمدہ اند ؎ بہار نسبت (ب) گوید کہ یعنی از خوردی یکجا بزرگ شدہ اند و فرماید کہ این از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ **مؤلف** عرض کند کہ ماضی قریب (الف) باشد بحذف (از طفلی) اگر سند استعمال این بدون (از طفلی) بدست آید گوئیم کہ مخفف آنست معاصرین عجم ازین ساکت ولیکن ذوق زبان این را تسلیم کند حیف است کہ از تحقیق مزید قاصر ماندیم **(اردو)** (الف) دو شخص کا بچپن سے ایک جگہ پرورش پانا۔

(ب) بچپن سے ایک جگہ پرورش پائے ہین۔

بہم بربستہ اصطلاح۔ بقول بحر مرادف (بہم بستہ) (۱) بمعنی بہتان و افترا صاحب ملحقات برہان ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی اسم مفعول (بہم بربستن) است یعنی دو چیز را باہم بستن (اردو) (۱) بہتان۔ دیکھو بہتان (۲) باہم باندہی ہوئی دو چیزین۔ مؤنث۔

بہم برخوردن مصدر اصطلاحی۔ درہم برہم شدن او این کنایہ باشد (ظہوری ع) گوشہ بہم برخورد وگو روز سیہ باش ٭ آشفتگی کاکل و مندیل ہمانست ٭ (اردو) درہم برہم ہونا۔

بہم برزدن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) شتاب کردن در کار و (۲) تندمزاج بودن **مؤلف** عرض کند کہ (۳) بمعنی مستحکم بستن و (۴) وابستہ چیزی کردن (ظہوری ع) حال خود را چو سر زلف بہم برزدہ ایم ٭ برگ صبر ز نوک مژہ نشتر زدہ ایم ٭ و (۴) پریشان شدن و کردن (دولہ ع) کس بہم برزدۂ تفرقۂ عقل مباد ٭ جمع گردیدہ دلم زلف پریشان نازم ٭ (انوری ع) ہرگرا عشقت بہم برمی زند ٭ عاقبت چون حلقہ بر در می زند ٭ مخفی مباد کہ معنی اوّل خلاف قیاس است و نسبت معنی دوم خیال ما این است کہ ہر دو محققین بالاتعریف خوشی نکردہ اند وہمان معنی چہارم است کہ آن را برنگ معنی دوم نوشتہ اند پس معنی سوم حقیقی است و معنی چہارم مجاز آن و اوّل و دوم ہیچ (اردو) (۱) کام مین جلدی کرنا (۲) تندمزاج ہونا (۳) مستحکم اور مضبوط باندہنا۔ وابستہ کرنا۔ (۴) پریشان ہونا۔ پریشان کرنا۔

بہم برکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار مانند زیر و زبر کردن و خراب و پریشان کردن (سعدی ع) بہم برکن تا توانی دلی ٭ کہ آہی جہانی بہم برکند ٭ (اردو) پریشان کرنا۔ تہ و بالا کرنا۔

(الف) **بہم بستن** مصدر اصطلاحی۔ بہار

(۱۰۹۰)

(ب) بہم بستہ بذکر (الف) گوید کہ (۱) دو چیز یا زیادہ ازان را باہم بستن و ہم او نسبت (ب) گوید کہ بہتان و افترا **مؤلّف** عرض کند کہ (الف) بمعنی (۲) افترا کردن ہم و (ب) بمعنی (۲) دو چیز باہم بستہ ہم کہ اسم مفعول الف بمعنی اوّل اوست صاحب بحر ذکر معنی اوّل (ب) کردہ و (۳) ماضی مطلق الف بزیادت ہای ہوز در آخرش (لااوری الف ؎) یار زلف دوتا بہم بستہ ٭ صد کمند بلا بہم بستہ ٭ جعد مشکین او بہر حلقہ ٭ صد دل مبتلا بہم بستہ ٭ **(اردو)** الف (۱) دو چیزون کو باہم یکدیگر باندھنا (۲) تہمت کرنا (ب) (۱) بہتان دیکھو بہتان (۲) باہم باندھی ہوئی چیزین (۳) الف کا ماضی مطلق - باہم باندھا -

(۱۱۲۶) **بہم پیچیدن** مصدر اصطلاحی - بمعنی (۱) باہم پیچیدن دو چیز و (۲) پریشان شدن و کردن (ظہوری ؎) راہ پنہانیت بہم پیچید ٭ در لبم قصہ ہای تقریری ٭ (صائب ؎) خط سبزی کہ بگرد رخ او گردیدہ است ٭ دفتر دعوی خورشید بہم پیچیدہ است ٭ **(اردو)** (۱) باہم دو چیز کو ملا دینا - باہم دو چیز کا لپٹ جانا (۲) پریشان ہونا - پریشان کرنا -

(۱۱۲۷) **بہم پیوستن** مصدر اصطلاحی (۱) باہم پیوستہ کردن و بستن دو چیز (صائب ؎) زلف گرد عارض او رشتۂ گلدستہ است ٭ کز رخ و لب غنچہ و گل را بہم پیوستہ است ٭ و (۲) لازم معنی اوّل (دلہ ؎) تار و پود موج این دریا بہم پیوستہ است ٭ میزند برہم جہانرا ہر کہ یکدل بشکند ٭ (دلہ ؎) تار و پود عالم امکان بہم پیوستہ است ٭ عالمی را شاد کرد آنکس کہ یکدل شاد کرد ٭ **(اردو)** (۱) دو چیزون کو باہم باندھنا پیوستہ کرنا (۲) باہم دو چیزون کا ملنا پیوستہ ہونا - وابستہ یکدیگر ہونا -

بہمتان بنقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح اوّل و ثالث سوسن سفید و سرخ و صراحت کند کہ لغت فارسی زبان است صاحب محیط بہ سوسن می فرماید کہ از ریاحین معروف است و گویند آن

زنبق واین مشہور است بالجملہ لغت عربی وگویند نبطی وگویند معرب از شوسیناٰی سریانی وگویند از
لغت عجم است وبترکی بیان بستانی وصحرائی وسفید راسوسن آزاد نام است وسرخ آن را خطائی گویند
وازرق راسوسن آسمانجونی نام است وزردان رابیونانی ایار وقس نامند۔ بقول شیخ سوسن سفید
بستانی معروف بسوسن آزاد گرم وخشک در دوم وصحرائی آن در گرمی وخشکی شدید تر از بستانی ودران
حراقت وحدت است خصوصاً بیخ آن وتخفیف باعتدال وگاہ میل بہ گرمی وتری کند وگویند در سرخ
قوت جاذبہ لطیفہ ومحللہ مجففہ است ومنافع بی شمار دارد **مؤلف** عرض کند کہ تحقیق نمی شود کہ این
لغت کدام زبان است معاصرین عجم بر زبان ندارند وطبیب عجم بر مستقر ما مفقود اندرین صورت
تحقیق لفظی این خیلی دشوار پس باعتبار ہر دو محققین بالا این را لغت فارسی تسلیم کنیم (**اردو**)
سوسن ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ ایک قسم کے آسمانی رنگ کے پھول کا نام جسکی چھہ
قسمین ہین ۔ اس کی شاخ بلند ۔ پتّے پتلے ۔ پھول مین پانچ پنکھڑیان ہوتی مین جو کھل کر خمیدہ ہوجاتی ہین ۔

بهم خوردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار
مرادف برہم خوردن کہ گذشت صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (بہم خورد)
بمعنی برخاست و (بہم خوردہ) بمعنی بیکدیگر ضرب
رسیدہ و (بہم می خورد) بمعنی بیمار می شد **مؤلف**
عرض کند کہ باعتبار معنی مشتقات کہ بالا مذکور شد (۱)
بمعنی برخاستن و (۲) بمعنی بیکدیگر ضرب رسیدن
و (۳) بمعنی بیمار شدن محاورۂ معاصرین عجم است
وہرچہ بر (برہم خوردن) گذشت نسبت آن عرض
می شود کہ تا آنکہ سند استعمال این بمعنی (برہم خوردن)
بدست نیاید مجرد قول بہار را تسلیم نکنیم کہ او درانجا
ہم از معنی ساکت ومعانی بیان کردۂ دیگر محققین را
کہ ہمہ رانجا گذشت برای (برہم خوردن) مخصوص
می دانیم واستعمال این کہ در ملحقات می آید کاشف

معانی این است (اردو) (۱) اُٹھنا۔ (۲) ایک دوسرے سے ٹکرانا۔ چوٹ کھانا (۳) بیمار ہونا۔

بہم خوردن دریا مصدر اصطلاحی۔ موج زدن و متواج شدن و تلاطم دریا باشد (صائب ؏) بحلم دوست دلیل است خواب غفلت من ٭ بہم نخوردن دریا ز لنگرم پیداست ٭ (اردو) دریا کا جوش مارنا۔ موج زن ہونا۔ سمندر کا متلاطم ہونا۔

بہم خوردن دو چیز مصدر اصطلاحی۔ باہم جمع شدن و یکجا شدن و وصل شدن دو چیز است و سند این از شفیع اثر بر (بہم ریختن اشکال) می آید (اردو) باہم ملنا۔

بہم خوردن عالم مصدر اصطلاحی۔ زیر و زبر و برہم شدن انتظام عالم و حشر برپا شدن (صائب ؏) چون زند کف بیکدگر عاشق ٭ ہر دو عالم بہم خورد یکبارہ ٭ (اردو) عالم کا زیر و زبر ہونا۔ برہم ہونا۔ تہ و بالا ہونا۔ قیامت آنا۔

بہم خوردن مینا مصدر اصطلاحی بقول بہار و آنند کنایہ از حرکت یافتن مینا است تا آنچہ در آنست بسبب آن حرکت برہم برخورد (شفیع اثر ؏) بسکہ خونم با می گلرنگ می آید بجوش ٭ ہیچو دُرد برہم مزاجم گر خورد مینا بہم ٭ مؤلف عرض کند کہ کنایہ باشد از سرنگون شدن مینا و ریختن می بجام کہ نتیجۂ لازم آنست (اردو) شیشہ کا اُلٹنا اور شراب جام مین گرنا۔

بہم خوردن وضع مصدر اصطلاحی بقول بہار دگرگون شدن وضع (محسن تاثیر ؏) وارد ہمہ جا خندہ چو ترکیب مفرح ٭ تاثیر بہم خوردہ ز بس وضع زمانہ ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) وضع بدلنا۔

بہم خوردہ اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامچہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بایکدیگر ضرب رسیدہ مؤلف عرض کند کہ اسم مفعول (بہم خوردن) است و ما اشارۂ این ہم زینجا کردہ ایم

(اردو) ٹکرایا ہوا۔ (۳۱۵)

باہم درشدن باکسی مصدر اصطلاحی۔
باہم چسپیدن (انوری ؎) بودیم باہم درشدہ با قامت
موزون ٭ وان قامت موزون ز قیامت نہ برآمد ٭
(اردو) باہم چسپیدہ ہونا۔ لپٹ جانا۔

باہم درشکستن دو چیز مصدر اصطلاحی۔
بقول انند کنایہ از امتزاج دادن و باہم پیوستن
(نظامی ؎) آتش و آبی کہ باہم درشکست ٭ پیہ در سنگ
گردہ یاقوت بست ٭ صاحب شمس ذکر ماضی
مطلق این (باہم درشکست) کردہ گوید کہ یعنی
باہم آمیخت۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) باہم ملجانا۔ باہم لپٹ جانا۔

باہم سائیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدست آوردن و حاصل
نمودن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و معاصرین
عجم بہ زبان دارند (اردو) حاصل کرنا۔

باہم رسیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و انند مرادف باہم آمدن **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است از کلام ظہوری معنی بند شدن
پیداست (؎) فغان دریدہ دہان است
لب چسبان بندم ٭ باہم نمی رسدم چشم گریہ لبریز
است ٭ و از کلام انوری بمعنی باہم جمع شدن
و یکجا شدن (؎) دی گل سرخ و سہی سرو رسیدند
باہم ٭ در میان آمد شان گفت و شنید بسیار ٭
و از کلام صائب ہم تائید این معنی می شود (؎)
صحبت غنیمت است باہم چون رسیدہ ایم تا کے
دگر باہم رسد این تختہ پارہ ہا ٭ (اردو) دیکھو
باہم آمدن۔ بند ہونا۔ جمع ہونا۔ یکجا ہونا۔

(الف) **باہم ریختن خون** مصادر اصطلاحی (ب)
(ب) **باہم ریختن لشکر** بقول بہار انبوہ و ہجوم
آوردن لشکر (شفیع اثر ؎) بی سر شکم کے خورد
مژگان و چشم تر باہم ٭ خون بجوش آید چو ریزند از
دو صف لشکر باہم ٭ صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند کہ ازین سند مصدر باہم ریختن

خون پیداست تسامح محققین است کہ این شعر را بہ سند این مصدر آوردند و موافق قیاس ہم نیست و معاصرین عجم ہم بزبان ندارند ازینجاست کہ ما (الف) را قائم کردہ ایم کہ بمعنی باہم خونریزی کردن است (اردو) (الف) باہم خونریزی کرنا۔ (ب) لشکر کا ٹوٹ پڑنا۔ چڑہائی کرنا۔

بہم زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) بمعنی برہم زدن۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار ذکر ماضی مطلق این کردہ گوید کہ (۲) بمعنی جنگیدن است۔ (طالب آملی ؎) حل رموز عشق در اوراق محنت است ٭ بیہودہ چند دفتر راحت بہم زنیم ٭ (میرزا طاہر وحید ؎) چنان کز سنگ و آہن آتش سوزان شود پیدا ٭ زنی گر ہر دو عالم را بہم جانان شود پیدا ٭ (صائب ؎) ز چشم شوخ تو شد ملک صبر زیر و زبر ٭ بیک نگاہ کسی کشوری بہم نزد ست ٭ (اردو) (۱) دیکھو برہم زدن (۲) لڑنا۔

بہم زدن دل مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ برسر غثیان و تہوع آمدن طبیعت (نعمت خان عالی ؎) ہر دخل کہ بیجا است بہم زد دل ما را ٭ ہمچون مگس افتاد در آتش سخن ما ٭ بہار گوید کہ ہمان برہم زدن دل۔ صاحبان بحر و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ محقق متند نزاد معنی متعدی پیدا می شود اگرچہ حاصل آن معنی لازم ہم (اردو) دل پریشان ہونا۔ دل پریشان کرنا

بہم زدن کتاب مصدر اصطلاحی۔ نیکو کردن کتاب بزور یا دست بر کتاب زدن (صائب ؎) اگر سخن ز کسادی نشد بخاک برابر ٭ چرا بہم چو زنی گرد از کتاب برآید ٭ (اردو) کتاب کو زور سے بند کرنا یا ہاتھ کتاب پر مارنا۔

بہم زدن نفس مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ انند مرادف بہم زدن دل کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق

(۱۶۷)

سند استعمال می باشیم (اردو) دیکھو بہمزدن دل

بہمزدہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بمعنی (۱) واژگون و سرنگون شده و غلبه کرده شده
و (۲) غمگین و دلتنگ **مؤلف** عرض کند که بہمزدن
بجایش گذشت و این ہمہ معانیش اسم مفعول آنست
(و رای آن) بدون سند استعمال بر مجرد قول انند و فرہنگ
فرنگ تسلیم نکنیم (اردو) دیکھو بہمزدن یہ اُس کا
اسم مفعول اور مصدر کے تمام معانی مفعولی پر شامل

بہمرگ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح اول و ثالث و فتح زا و سکون کاف فارسی خارپشت
را گویند صاحب شمس ہم ذکر این کرده صاحب محیط
ذکر این نکرده و بر خارپشت گوید که بفارسی خبرزه و
ریش و شیہول و بعربی قنفذ و قدا و ماده آن را قنفذه
و جمع آن قنافذ و نیز بعربی خنزر و دارم و بیونانی
توقمار روس و بسریانی قنفذ و برومی شیر اخندوان
و بشیرازی جوله و در تنکابن دارموک و بمازندرانی
دارمچی و بترکی کرپی و بہندی سیہی و ساہی و سارس
و شیرلی نامند و آن حیوانی است معروف و بر بدن
و پشت آن مانند خار و چون بخشم آید سر خود را
فرو می کشد و مجتمع گردد و مثل دستۂ خار خود را
حرکت دہد و از میان آنہا خارہا کم از یک شبر مانند
تیر بر آید اگر ببدن کسی برسد اندک زخم نماید و بہترین
آن کہنہ بزرگ آنست گرم و خشک در اول و گویند
در اول دوم - گوشت صحرائی آن مجفف و محلل قوی
و مانع انصباب مواد باحشا (الخ) **مؤلف** عرض
کند که خبر نیست که این را اسم جامد گوئیم ولیکن
سکوت محققین اہل زبان اجازت این ہم نمی دہد -
معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) ساہی
بقول آصفیہ - ہندی - مؤنث - سیہ - خارپشت
بزرگ قنفذ - چکاسہ - ژوژ - ایک خاردار
جانور کا نام جس کا منہہ سور سے مشابہ ہوتا ہے -

(۳۲۱۶) **بہم سودن کف** استعمال - ہر دو دست
باہم مالیدن بمعنی حقیقی است (صائب ؎) گنہگار
ترا از ننگ دوزخ ہم نمی سوزد پگر از کف

بہم سودن کند ایجاد آتش را (اردو) دونون ہاتھہ باہم ملنا۔

(۲۲۱۸) **بہم شکستن** مصدر اصطلاحی یعنی (۱) شکست دادن (صائب ؎) سپاہ عقل گرانسنگ را بہم شکند ٭ نہد ز جام چو پا در رکاب شیشہ ما ٭ مخفی مباد کہ این معنی پیدا شد باضافت این بسوی سپاہ یعنی (بہم شکستن سپاہ) بمعنی شکست دادن لشکر و (۲) شکستن چیزی چنانکہ ریزہ ریزہ شود چنانکہ بہم شکستن سفال و امثال آن (صائب ؎) تن سفالی خود را بہم شکن صائب ٭ کہ در عوض بتو جام جہان نما بخشند ٭ (اردو) (۱) شکست دینا (۲) ریزہ ریزہ کرنا۔ توڑنا۔

(۲۲۱۹) **بہم صلح دادن چیزی** مصدر اصطلاحی۔ درست کردن آن و دفع انتشار کردن و مصلح چیزی شدن (ظہوری ؎) دلم کہ داد بہم صلح طرۂ کاکل ٭ شدش چو تفرقہ ہا جمع در خویش گرفت ٭ (اردو) درست کرنا۔ انتشار دفع کرنا۔ مصلح بننا۔ موافقت کرانا۔

(۲۲۲۰) **بہم گرفتن** مصدر اصطلاحی۔ باہم گرفتن و گرفتار کردن دو کس (انوری ؎) عدل تو باحالت عشقبازی ٭ بس تیہو و شاہین بہم گرفتہ ٭ (اردو) باہم ایک ساتھہ گرفتار کرنا۔

بہمن بالفتح بقول برہان و ناصری و سروری و جامع و ہفت و آنند بر وزن مخزن (۱) مخفف برہمن است کہ بمعنی راست گفتار و راست کردار آمدہ صاحب جہانگیری بذکر این فرماید کہ این لفظ بدین معنی مترادف حکیم است و رشیدی گوید کہ بادو معنی کثیرہ برہمن را گویند (باقر کاشی ؎) شرمشان باد از سر زلفت ٭ گر بہ بندد بہمنان زنار ٭ صاحب سفرنگ در صد و شصت و ہشتمی فقرۂ (دساتیر آسمانی بفرزاباد و خشوران و خشور) ذکر معنی راست گفتار و کردار کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ برہمن بمعنی عالم و دانا لفظی است ہندی کہ فارسیان دران تصرف کردہ اند۔ اندرین صورت

بمعنی راست کردار و راست گفتار مجازہ باشد
نہ حقیقت **مؤلف** عرض کند کہ چون در فارسی
قدیم یعنی ژند و پاژند بہمن بمعنی راست گفتار آمدہ
چنانکہ صاحب سفرنگ ذکر این کردہ ہیچ ضرورت
ندارد کہ این را مخفف برہمن گوئیم بلکہ این بنفسہٖ لغت
فارسی قدیم است و اسم جامد برای این معنی وجادارد
کہ بمعنی پنجم یعنی نام فرشتہ اصل دانیم و این را مجاز
آن بصفت راست گفتاری (**اردو**) راست
گفتار۔ راست کردار۔ وہ شخص جس کا قول و
فعل سچا ہو۔ صاحب آصفیہ نے صرف راست
پر قناعت کی ہے۔

(۲) **بہمن**۔ بقول برہان وجہانگیری و ناصری
وجامع وہفت وانند بمعنی کوچک بسیار دان صاحب
سروری کوچک سال بسیار دان گفتہ **مؤلف**
عرض کند کہ مجاز معنی پنجم است ازینکہ در فارسی
قدیم بہمن نام ستارہ ایست و ستارہ بوجہ بُعد کوچک می نماید
فارسیان کوچک بسیار دان را بر سبیل مجاز بدین
اسم موسوم کردند (**اردو**) وہ پستہ قد
آدمی یا کم عمر آدمی جسکی مہارت بہت بڑی ہو۔ مذکر

(۳) **بہمن**۔ بقول برہان وجہانگیری و
ناصری و سروری وجامع وہفت وانند بمعنی
دراز دست **مؤلف** عرض کند کہ بدین معنی
ہم مجاز معنی پنجم است وجادارد کہ این را مجاز
معنی ہفتم گیریم کہ پادشاہ بہمن بن اسفندیار
ہم در ملک گیری دراز دست بود فارسیان
ہر دراز دست را بہمن گفتند یا ازینکہ دستہای
بہمن بن اسفندیار دراز بود مجازاً برای ہر
دراز دست اسم جامد قرار یافت (**اردو**)
ہر وہ شخص جس کے ہاتھ لانبے ہوں۔ دراز دست
بھی اردو مین بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین۔

(۴) **بہمن**۔ بقول برہان و ناصری وجامع
وہفت وانند بمعنی ابر بارندہ۔ خان آرزو
در سراج گوید کہ بدین معنی بی تکلف مجاز است
چراکہ در ماہ بہمن بارش بسیار می شود **مؤلف**

عرض کند کہ مقصود خان آرزو جز این نباشد کہ معنی ہشتم را اصل گیریم و این را مجاز آن و بخیال ما معنی ہشتم ہم مجاز معنی پنجم است پس این مجاز مجاز باشد
(اردو) برسنے والا ابر۔ مذکر۔

(۵) بہمن۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری و سروری و رشیدی و جامع و ہفت و انند نام فرشتہ ایست کہ تسکین خشم و قہر دہد و آتش غضب را فرو نشاند و او موکل است بر گاوان و گوسپندان و اکثر چہارپایان و تدبیر امور و مصالحی کہ در ماہ بہمن واقع می شود باو تعلق دارد (فردوسی
کہ از فرد بادت برین رزمگاہ × چو بہمن نگہبان تخت و کلاہ × صاحب سفرنگ در نکیسہ و شصت و ہشتمی فقرہ (دساتیر آسمانی لفزرا باد و خشوران وخشور) ذکر این کردہ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی ماخوذ است از معنی اول برہمن و لغت ہندیست مؤلف عرض کند کہ بہمن بدین معنی ہم جد فارسی قدیم است چنانکہ صاحب سفرنگ ذکرش کردہ و این را ہیچ تعلق با برہمن نیست
(اردو) بہمن فارسی مین ایک فرشتہ کا نام ہے جس سے وہ تمام امور و مصالح متعلق ہین جو ماہ بہمن مین واقع ہون۔ مذکر۔

(۶) بہمن۔ بقول برہان عقل اول را گویند صاحب جہانگیری گوید کہ قاضی میر حسین میبذی آوردہ کہ حکمای فرس این را بہمن گفتہ اند صاحب ناصری گوید کہ این را صادر اول ہم گویند صاحبان سروری و رشیدی و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی ماخوذ است از برہمن ہندی کہ ذکرش بمعنی اول گذشت مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی پنجم و لغت فارسی قدیم است و ہیچ تعلق با برہمن ہندی ندارد (اردو) عقل اول کو فارسیون نے بہمن کہا ہے اور عقل اول کا بیان ہم نے اتم الکتاب پر کیا ہے۔ مؤنث۔

(۷) بہمن۔ بقول برہان نام اردشیر پسر اسفندیار صاحب جہانگیری گوید کہ نام این اردشیر است و

گوتر خان در تسمیهٔ او باین اسم وجوه گفته اند گروهی گویند
که بسبب راست گفتاری و درست کرداری او را
بهمن گفتند و جمعی گفته اند که چون در خورد سالی بغایت
زیرک و عاقل بود باین اسم موسوم گشت و فرقهٔ آورده
که دست او بمثابهٔ دراز بود که چون بایستادی بر زانویش
رسیدی (منوچهری ع) شنیدم من که بر پا ایستاده
رسیدی تا بزانو دست بهمن ٭ و فرماید که چون بر اکثر
بلاد عالم دست یافت او را باین نام خواندند چه یک
معنی بهمن دراز دست است و بعضی خوانند که از برای
دوستداری بسبب تیمّن هم نامی فرشته او را باین نام
نامیدند صاحب ناصری بذکر این گوید که صد و دوازده
سال باستقلال تمام پادشاهی کرده و ساسان پسرش
تارک الدنیا و خورد بوده ناچار دختر خود همای را که شایستهٔ
شهریاری بود پادشاهی ایران داده گذشت و فرماید
که اردشیر لقب او بود صاحبان سروری و رشیدی
و جامع و هفت و انند ذکر این کرده اند خان آرزو
در سراج گوید که باین معنی ماخوذ است از برهمن هندی
که بر معنی اوّل گذشت و فرماید که نام یا لقب شخصی
هم بود که سلاطین بهمنیه از اولاد او بودند و احوال
او و فرزندان او در تواریخ سلاطین دکن بتصریح
مکتوب **مؤلف** عرض کند که هیچ تعلق با برهمن هندی
ندارد و مؤلف هند نژاد سکندری خورده است
بهمن بمعنی بخشش اسم جامد فارسی قدیم است و بر سبیل
مجاز تیمّناً انسان را هم بدین اسم موسوم کردند
خصوصاً لقب ابن اسفندیار نظر به بزرگی و عظمت
او باشد دیگر هیچ (**اردو**) بہمن ایک بادشاہ
کا نام ہے جو اسفندیار کا بیٹا تھا۔ مذکر۔

(۸) **بہمن**۔ بقول برہان نام ماہ یازدہم از
ہر سال شمسی و بودن آفتاب در برج دلو که یکی از
جشن های بزرگ فارسیان هم در دوم این ماه است
صاحب ناصری گوید که این ماه دوم است از
فصل زمستان و صاحبان جهانگیری و سروری و رشیدی
و جامع و هفت و انند هم این را آورده اند و صاحب
سروری مدت ماندن آفتاب در برج دلو را هم

بہمن گفتہ ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین
شاہ قاچار ذکر این کردہ خان آرزو در سراج
این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مجاز
معنی پنجم است کہ این ماہ را باسم فرشتۂ موسوم کردند
کہ انتظام امور این ماہ متعلق بدوست (اردو)
بہمن ماہ ہای شمسی کے گیارہویں مہینے کا نام ہے
اور دکن میں سال فصلی کے تیسرے مہینے کا نام ۔ مذکر
(۹) **بہمن** ۔ بقول برہان و ناصری و رشیدی و
ہفت و انند رستنئی کہ در ماہ بہمن گل کند و بیخ
آن را در دواہا بکار برند و آن دو گونہ است سرخ
و سفید کہ آن را بہمنین گویند صاحب جہانگیری ہم
ذکر این کردہ (حکیم خاقانی ؎) چون زال بستہ بقفسم
نوحہ زان کنم ۔ تا رحمتی بخاطر بہمن در آورم ۔ زالی
کہ با غمست مرا انس لاجرم ۔ مریم صفت بہار ز بہمن
در آورم ۔ نشگفت اگر چو آہوی چین مشک بر دمم
چون سر بجہد ز سنبل و بہمن در آورم ۔ **مؤلف**
عرض کند کہ بقول بعضی نام گل است کہ بیخ آن

را دوائی گفتہ اند صاحب محیط بر بہمن گوید کہ اسم عربی
است و نزد بعضی فارسی و بہندی اسگند و لایتی نامند
و بعضی گویند کہ زردک صحرائی است و آن بحیثیت خشک
با اندک کجی و خشونت و گرانی و ناہمواری و صلب در
شکستن نبت آن کوہستان ارمن و خراسان سپید و
سرخ و سفید آن گرم و خشک در دوم و سرخ آن
در گرمی قوی تر از سفید و گرم تا سوم و در ہر دو
رطوبت فضلیۂ لزجہ و در آنہا قبض با تلطیف و
تفتیح است و قوت آن ہر دو قریب بقوت تودری
است و ہر دو مقوی اعصاب و منافع بسیار دارد
(الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان
است باعتماد محققین اہل زبان (اردو) اسگند
بقول امیر ایک سفید رنگ کی جڑ جو تین چار انگل
لمبی مزے میں کسی قدر کڑوی اور اس میں گھوڑے
کے پسینہ کی سی بو ہوتی ہے ۔ دمے اور فساد بلغم
و سودا اور بعض اور امراض کے لئے مفید ہے ۔
بعضے شقاقل مصری سے مشابہ لکھتے ہیں اس کا درخت

سوا گز کا اونچا ہوتا ہے۔ عمدہ قسم کی ناگوری ہوتی
ہے۔ مؤنث۔

(۱۰) **بہمن**۔ بقول سروری و ہفت و انند
گلی است کہ در زمستان ہم می باشد صاحب جامع گوید
کہ گیاہ و رستنی باشد کہ در ماہ بہمن از زمستان گل کند
و بیخ آن دوائی است صاحب برہان ہم ذکر این کردہ
و معنی گل ہم آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ بہ
معنی نہم گذشت ہمان درست است و بقول
صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است حقیقت
این بیان کردہ اسم رستنی است معروف و فارسیان
گل آن را ہم باسم رستنی موسوم کردہ باشند و نظر
باعتبار سروری و جامع کہ ہر دو محققین اہل زبانند
این را تسلیم کنیم (اردو) فارسیون نے اسگند
کے پھول کو (جس کا بیان نمبر ۹ پر گذرا) بہمن کہا ہے مذکر

(۱۱) **بہمن**۔ بقول برہان و سروری و رشیدی
و ہفت و انند داروئیست کہ بدن را فربہ کند و باد
را دفع سازد و قوت باہ دہد۔ صاحب جامع ہم
گفتہ بمعنی دہم مذکور شد۔ خان آرزو در
سراج ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان
است کہ بمعنی نہم ذکرش گذشت دیگر ہیچ
(اردو) دیکھو بہمن کے نویں معنے جس پر کامل
صراحت ہوئی ہے۔

(۱۲) **بہمن**۔ بقول برہان نام روز دوم است
از ہر ماہ شمسی و بنا بر قاعدۂ کلیۂ فارسیان کہ چون
نام روز با نام ماہ موافق آید آن روز عید کنند و
جشن سازند و انواع غلہ ہا و گوشت ہا پزند و گل
بہمن سرخ و سفید بر طعامہا پاشند و ہر دو بہمن
را سیدہ کردہ با نبات و قند بخورند و بہمن سفید
را سائیدہ با شیر بخورند و آن را مقوی حافظہ دانند
و گویند کہ این روز را خاصیت تمام است در
کندن گیاہ ہا و بیخہای دوائی از کوہ ہا و صحراہا و
گرفتن روغن ہا و بخور ہا و نیک است درین روز
جامۂ نو بریدن و پوشیدن و ناخن چیدن و موی سر ستردن
و عمارت کردن و این روز را بہمنجنہ خوانند صاحب

جہانگیری ہم ذکر این کردہ (منوچہری ے) رسم بہمن گیرو ز سر تازہ کن بہمنجنہ ؛ ای درخت ملک بارت غرو بیداری سنہ ؛ اورمزد و بہمن و بہمنجنہ فرخ بود ؛ فرخت باد اورمزد و بہمن و بہمنجنہ ؛ صاحب سروری از مسعود سعد سند این آوردہ (ے) بہمن روز ای صنم دلستان ؛ بنشین با عاشق در بوستان ؛ صاحبان رشیدی وجامع وہفت واند ذکر این کردہ اند وخان آرزو در سراج ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ہشتم نام ماہ گذشت واین لقاعدۂ فارسیان نام روز دوم این ماہ است وبس (اردو) ماہ بہمن کی دوسری تاریخ کو بھی فارسیون نے بہمن کہا ہے۔ مؤنث

(۱۲) **بہمن** - بقول برہان وجہانگیری و ناصری وسروری و رشیدی وجامع وہفت و انند نام پردہ ایست از موسیقی (منوچہری ے) ہمہ روزہ دو چشمت سوی معشوق ؛ ہمہ وقتہ دو گوشت سوی بہمن ؛ (ولہ ے) بجوش اندرون دیگ بہمنجنہ ؛ بگوش اندرون بہمن وقیصران ؛ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بر سبیل مجاز و وجہ تسمیۂ این چنین نباشد کہ شاہ بہمن بن اسفندیار را مرغوب باشد یا ایجادش یا تعلقی داشتہ باشد یا ماہ بہمن یا متعلق بفرشتہ بہمن یا ایجاد بہمن نام شخصی حقیقت مزید وجہ تسمیہ متحقق نشد در مجاز این شبہی نیست (اردو) فارسی مین ایک راگنی کا نام بہمن ہے (مؤنث)

(۱۴) **بہمن** - بقول برہان نام قلعہ ایست در نواحی اردبیل و در زمان قدیم دران قلعہ ساحران وجادوگران بسیار بودہ اند وگویند کیخسرو در اول سلطنت خویش طلسمات آن راشکستہ آن قلعہ را فتح کرد و فرماید کہ نام قلعہ ہم ہست در ہندوستان صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ (فردوسی ے) ببرزی کجا آن دژ بہمن است ؛ ہمہ سال

پسر خاش اہرمین است ؛ صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و جامع و ہفت و انند ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج این را آوردہ می فرماید کہ آنچہ نام قلعۂ ہند گفتہ اند بالفعل وجودش در ہند نیست شاید در ایام سابقہ باشد یا ہمان قلعۂ اردبیل را قلعۂ ہندوستان فہمیدہ اند **مؤلف** عرض کند کہ شک نیست کہ مجاز است و منسوب بہ بانی این قلعہ یا منسوب بمقام یا منسوب بماہ یا فرشتہ یا منسوب بہ کوہ کہ بمعنی پانزدہم می آید صراحت کامل وجہ تسمیۂ این بوضوح نہ پیوست و قلعۂ ہند را ازین ہیچ تعلق نیست (اردو) بہمن ایک قلعہ کا نام ہے جو نواحی اردبیل مین واقع کہا جاتا ہے (مذکر)

(۱۵) **بہمن** - بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و جامع و ہفت و انند نام کوہی است بسیار بلند (ابو الفرح رونی سے) در ترازوی ہمت اعلاش یک دانگ سنگ آمدہ ثہبہمن ؛ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ درین تامل است چرا کہ معنی پشتہ کہ مکان قلعۂ بہمن است می تواند شد **مؤلف** عرض کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان کوہی خاص را بدین نام بر سبیل مجاز موسوم کردہ باشند مجاز معنی پنجم باشد و بس (اردو) ایک پہاڑ کو فارسیون نے بہمن کہا ہے افسوس ہے کہ اس پہاڑ کی کیفیت اور مقام معلوم نہو سکا (مذکر)

(۱۶) **بہمن** - بقول برہان و جہانگیری و ناصری و جامع و ہفت و انند برکندہا و تختہ ہای برف را گویند کہ از کوہ بسبب حرارت آفتاب جدا شود و بقیتد صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ گوید کہ مطلق برف را گویند و نام ماہی کہ دران برف بکثرت می ریزد خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما اتفاق داریم با صاحب رہنما کہ در فارس ماہ برف ریزی ہمان ماہ بہمن باشد چنانکہ خیال اوست فارسیان مجاز آبرف را ہم بدین اسم موسوم کردہ باشند (اردو) برف - دیکھو

برف ۔ مذکر دیکھو بہمن کے اٹھوین معنے
(۱۷) **بہمن** ۔ بقول برہان و جامع و ہفت
واند نام چشمہ ایست در جرجان کہ چون آب ازانجا
بردارند و برکرمیکہ در توابع آنجاست پای نہند
تمام آن آبیکہ برداشتہ اند شور و تلخ شود اگرچہ
یک کس پا نہادہ و صد کس آب برداشتہ باشند
مؤلف عرض کند کہ چشمہ را بہ بہمن موسوم کردن
مجاز معنی پنجم باشد دیگر ہیچ (اردو) بہمن ایک
چشمہ کا نام ہے جو جرجان مین واقع ہے ۔ مذکر ۔

بہمنا بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱)
نام دوائی و (۲) نام دیوی **مؤلف** عرض کند
کہ صاحب محیط ذکر این نکرد و ہرچہ بر بہمن نوشت
ذکرش بر معنی یازدہمش گذشت ہمہ محققین اہل زبان
ازین ساکت و معاصرین عجم ازین بی خبر ۔ ترک این
بر ہیچ بیان مجمل تفوق داشت (اردو) (۱)
ایک دوا کا نام بہمنا (بہمن کے گیارہوین معنے)
(۲) ایک دیو کا نام بہمنا ہے ۔

بہمنان بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نام
گلی است مشابہ بہ زعفران **مؤلف** عرض کند کہ
صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است ازین ساکت
و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند بخیال ما جمع
ہمان بہمن باشد کہ ذکرش بر معنی یازدہم بہمن
گذشت یا فرید علیہ آن بزیادت الف و نون
زائد تان ۔ دیگر ہمہ محققین لغات فارسی ازین لغت
کنارہ کردہ اند (اردو) دیکھو بہمن کے گیارہوین معنے

بہمنجنہ اصطلاح ۔ بقول برہان با جیم و نون
بروزن در پنجرہ (۱) نام روز دوم است از
ماہ بہمن و عجمان درین روز عید کنند و جشن سازند
بنا بر قاعدۂ کلیہ کہ نزد ایشان ثابت است و فرماید
کہ بفتح جیم فارسی و حذف نون بہمنچہ نیز گویند و فرماید
کہ در بعضی از بلاد درین روز مہمانی کنند بطعامی
کہ دران جمیع حبوبات باشد و بعضی گویند کہ نام
روز دوم است از ہر ماہ شمسی صاحب سروری
از استاد منوچہری سند آوردہ (ف) رسم بہمن

گیر و از سر تازہ کن بہمنجنہ ۂ ای درخت ملک بارت
عز و بیداری سنہ ۂ صاحب ناصری فرماید کہ نام
جشنی کہ فارسیان در روز دوم بہمن ماہ بجا می آوردند
و فرماید کہ اصل این لغت بہمنچنہ بجیم فارسی بودہ و
چنہ مخفف چنیہ (عثمان مختاری ے) بہمنجنہ است
خیز می آرای چراغ ری ۂ تا بر چنیم گوہر شادی ز جام
می ۂ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض
کند کہ مرکب است از بہمن بمعنی گل کہ بر معنی دہم بہمن
گذشت و چین کہ امر حاضر چیدن است و ہای ہوز
نسبت در آخر یعنی لفظی این چیزی کہ منسوب است بہ
چیدن گلہای بہمن و کنایہ از روزی کہ دران عید
کنند و گلہای بہمن چینند و ازین گلہا در عید کار گیرند چنانکہ صاحب
ناصری صراحت کردہ کہ دران روز دو بہمن گل (سرخ و سپید) چیدندی
و بر روی طعامہا ریختندی و با نبات و شکر خوردندی و در دیگ
آتش ریختندی (منوچہری ے) بجوش اندران دیگ بہمنجنہ
ۂ بگوش اندران بہمن قیصران ۂ پس انز (بہمنچینہ)
جیم فارسی بدل شد بہ جیم عربی چنانکہ کاچ و کاج و
تحتانی حذف شدہ بہمنجنہ باقی ماند (اردو)
دیکھو بہمن کے بارہویں معنے ۔

(الف) **بہمنجنہ**	اصطلاح ۔ صاحبان رشیدی
(ب) **بہمنجہ**	و جہانگیری و سراج ذکر (الف)

کردہ اند و صاحب ہفت (ب) را آوردہ ۔
(انوری ے) بعد ما کہ بسر عشرت ہمہ روز گذرندی
ۂ سخن رفتن و نا رفتن من در افواہ ۂ اندر آمد
ز در حجرہ من صبحدمی ۂ روز بہمنجنہ یعنی دوم از
بہمن ماہ ۂ خان آرزو در سراج صراحت مزید
کند کہ جشن روز دوم است نہ نام روز دوم
بہمن و فرماید کہ صاحب جہانگیری روز دوم
گمان بردہ اوّل اصح و فرماید کہ عجب آنکہ قوسی
نیز نام دوم ماہ بہمن گفتہ **مؤلف** عرض کند
کہ تعجب تو زیادہ تر شود کہ انوری نیز این را دوم
از بہمن گفتہ غور نمی فرمائی کہ چون دران روز عید
است و از برای ہمین عید روز دوم بہمن مقرر
است چہ عیب است کہ روز دوم بہمن را ہم

بہنچنہ گوئیم بر سبیل مجاز و حق آنست کہ مجاز ہم نیست بلکہ حقیقت است و ما صراحت ماخذ این بر لغت گذشتہ کردہ ایم و (ب) مخفف (الف) است و بس (اردو) دیکھو بہمنچنہ۔

بہمن زاد اصطلاح۔ بقول سفرنگ شرح ہفدمی فقرہٗ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) کنایہ از عقل ششم **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم۔ یعنی لغت زند و پاژند است (اردو) عقل ششم۔ مؤنث۔ جس کا بیان ار لاس پر گزرا ہے۔

(الف) **بہمن سرخ** اصطلاح۔ بقول آصف ہفت

(ب) **بہمن سفید** بہمان رستنی و دارو ئی کہ سرخ و سفید می باشد **مؤلف** عرض کند کہ گذشت این بمعنی بہم بہمن گذشت (اردو) دیکھو بہمن کے تو ین معنے۔

بہمنہ بقول انند و ہفت و مؤید ہمان باد افراہ دوم باد افراہ گذشت و وجہ تسمیۂ این متحقق نشد کہ چرا این را منسوب بہ بہمن کردند و بہتر ین نیست کہ فارسیان نسبت این بسوی گل بہمن کردہ باشند یا در روز عید بہمن بچگان بازی این کنند و اللہ اعلم (اردو) دیکھو باد افراہ کے دوسرے معنے۔

بہمنیار بقول برہان و جہانگیری و جامع و ہفت باہای حطی بر وزن ارزن زار نام یکی از شاگردان شیخ بوعلی سینا۔ خان آرزو در سراج گوید کہ او صاحب کتاب تحصیل است و ملت مجوس داشت ولادتش در آذربایجان شدہ اکثر مباحث شیخ بوعلی از مباحث او بود و پژوہش از غوامض مشکلات و قوفی مفصلات کردی و کتاب در موسیقی نیز از تصنیفات اوست و شیخ او را بالعقل تعبیر کردی و وفات او در شہور ثمان و تسعین و اربع ماتہ بود بعد از وفات بوعلی بہمی سال **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و منسوب بہ ملکی کہ بہمن نام دارد و این لقب می نماید نظر بر کمال علم و دیانت او ردکہ نام باشد و قیل باہای فارسی **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی

تیمناً منسوب بملک مذکور (اردو) بہمن یار بوعلی سینا کے ایک شاگرد کا نام تھا۔ مذکر۔

بہمنین ہمان کہ ذکر این بر معنی ششم بہمن کردہ ایم (اردو) دیکھو بہمن کے چھٹے معنے۔

بہمون بقول انند و ناصری بر وزن مہمون مرادف فلان است چنانکہ گویند فلان و بہمون۔ **مؤلف** عرض کند کہ اصل این ہمون است کہ مبدل ہمان باشد و موحدہ در اول این زائد است (اردو) وہی۔ فلان۔

بہمہ بقول مؤید مطبوعہ (۱) بالضم سوار دلیر و لشکر و بالفتح (۲) بز و گوسپند و بحوالہ صراح گوید کہ ستور ریزہ چون بزہ و بزغالہ و بز مادہ **مؤلف** عرض کند کہ در نسخۂ قلمی نیست لغت عرب است تصرف مطبع نولکشور باشد کہ این لغت را بذیل لغات فارسی جا داد (اردو) (۱) لشکر۔ مذکر (۲) دیکھو بزہ۔

بہمینہ بقول شمس با اول مکسور (۱) بمعنی بہترین و (۲) ہفتہ و (۳) حلاج و نداف و (۴) مادر سہراب **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان و خصوصاً محققین اہل زبان ازین ساکت و ہیچ ماخذ ہم درست نمی شود بدون سند استعمال مجرد قول صاحب شمس را معتبر ندانیم معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند عجبی نیست کہ در کتابت بہینہ کہ بہ ہمین سہ معانی می آید تصحیف کاتب باشد (اردو) (۱) زیادہ بہتر (۲) ہفتہ۔ مذکر (۳) نداف۔ دیکھو الیا د (۴) سہراب کی ماں کا نام۔ مؤنث۔

بہن اکبر تین بقول شمس تونگری و یافت و نیکوترین چیزی **مؤلف** عرض کند کہ مجرد قول صاحب شمس اعتبار را نشاید ہمہ محققین زباندان و اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت۔ (اردو) تونگری اور بہت زیادہ اچھی چیز۔ مؤنث۔

بہناہم اصطلاح۔ بقول ناصری بکسر اول و ثانی (۱) نام نیک و خوب و (۲) نام عقل اول کہ بہمن

ہم گویند و (۳) ہر یک از پادشاہان پارس بجز نام
لقبی داشتہ اند چنانکہ تہمورس را دیباوند و منوچہر
را فیروز و نوذر را آزادہ و گشتاسب را ہیربد
و اسفندیار را روئین از قبیل جہنام و کہنام
کہ بجایش می آید۔ صاحب انند نقلش برداشتہ عنان
سفر نگ بشرح یازدہمی فقرہ (دساتیر آسمانی بہ
فرزاباد وخشوران وخشور) ذکر این بفتح یا و ابجد و
سکون ہای ہوز و نون با الف و میم کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و بدیگر معانی کنا
باشد (**اردو**) (۱) نیک نام۔ مذکر (۲) عقل اوّل
۔ دیکھو ام الکتاب (۳) پادشاہان فارس کا لقب
جیسے تہمورس کا لقب دیباوند اور منوچہر کا لقب
فیروز۔ مذکر۔

بہنانہ بقول برہان بفتح اوّل بروزن افسانہ
(۱) بمعنی میمون کہ بوزینہ باشد و (۲) بکسر اوّل
بروزن بہدانہ کلیچہ سفید و نان قرص را گویند
صاحب سروری ذکر این کردہ و ناصری بذکر
این گوید کہ بمعنی اوّل اصح بابای فارسی است کہ می آید
نظر بر پہنای روی بوزینہ و فرماید کہ ہمین پہنا ماخذ
معنی دوم ہم باشد (شمس فخری اوّلی) ہست بر
خوان سائلان درش ٭ قلیۂ خوب و آش بہنانہ ٭۔
دشمنش گرچہ آدمی شکل است ٭ ہست کمتر بسی
ز بہنانہ ٭ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید
کہ بمعنی دوم مرکب بود یعنی نان بہین **مؤلف** عرض
کند کہ معنی اوّل مبدل پہنانہ است بہ بای فارسی
کہ بدل شد بموحدہ چنانکہ اسپ و اسب و معنی لفظی
آن منسوب بہ پہنا و کنایہ از بوزینہ کہ روی پہن دارد
و بمعنی دوم مرکب از بہ بمعنی خوش و نان بمعنی خورش
و ہای آخرہ زائد۔ و معنی لفظی این نان بہ و کنایہ از
نانی مخصوص کہ کلیچہ گویندش مخفی مباد کہ آنچہ بہنامہ بہ
ہمین معنی بقول شمس گذشت تصحیف ہمین باشد یا قلب
بعض کہ صاحب شمس بہ بی تحقیقی آن را در (موحدہ
بانون) قائم کرد (**اردو**) (۱) دیکھو بوزینہ (۲)
کلیچہ۔ دیکھو بہنامہ۔

بهند رفتن حنا مصدر اصطلاحی ـ بقول وارسته
سیاهی زدن حنای بسته (رضی دانش ؏) راه
دور هند پابست وطن دارد مرا ٭ چون (حنا شب
درمیان رفتن بهندستان) خوشست ٭ بهار نقل نگار
وارسته و صاحبان بحر و انند و غیاث هم ذکر این کرده اند
مؤلف عرض کند که حنا که بدست و پای مالند رنگ
آن در فارس گلابی است و سرخ ترنمی شود و دیر نمی
برخلاف هند که از اثر آب و هوای هند رنگ
بسیار سرخ می شود و (شب درمیان) یعنی روز
دوم گلگونی آن تیرگی پیدا می کند و رنگ سرخش
می پرد شاعر گوید که بوجه دوری راه هند اراده
هند نمی کنم و پابند وطن بوده ام و فرماید که سفر
یک شبه خوش است چنانکه رنگ سرخ حنا در هند
در یک شب می پرد و متغیر می شود ـ مخفی مبادکه
(آمدن حنا به هند) را صاحبان تحقیق مرادف این قرار
داده اند تسامح شان است صراحت معنی آن بجایش
کرده ایم و آن بمعنی خود است و اصلا مرادف این
نباشد حاصل این است که از کلام رضی دانش
مصدر (شب درمیان رفتن حنا بهندستان)
بمعنی متغیر شدن رنگ حنا بهند در یک شب
پیدا می شود محققین بالا بر لفظ و معنی غور نکرده اند
و مصدر مرکب غلط قائم کرده اند فقط (اردو)
ہندستان مین مہندی کا رنگ ایک رات مین
متغیر ہوجانا یعنے سیاہ ہوجانا ـ

بهنگامه افتادن مصدر اصطلاحی گرفتار
ہنگامہ و فتنہ و فساد شدن (صائب ؏)
ہوشمندی که به ہنگامۂ مستان افتد ٭ مصلحت نیست
که ہشیار نماید خود را ٭ (اردو) ہنگامہ اور
فتنہ و فساد مین مبتلا ہونا ـ

بهنه بقول ملحقات برہان چوبی باشد مخروطی
که اطفال ریسمان دران پیچند و بر زمین اندازند
بعنوانی که بچرخ درآید **مؤلف** عرض کند که
مخفف ہمان بہمنہ بحذف میم که گذشت (اردو)
دیکھو بادافراہ ـ

(۲۹۲)

بہو بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و
واو (۱) صُفّہ و ایوان و (۲) کوشک و بالاخانہ
و (۳) بروزن سبو نام یکی از رایان ہند است
صاحب جہانگیری نسبت معنی سوم بفتح اول وضم ثانی
گوید کہ مرادف بہیم است کہ می آید و بر معنی دوم
و سوم قانع و نسبت معنی سوم صراحت مزید کند
کہ احوالش در گرشسب نامۂ حکیم اسدی بہ تفصیل
مذکور (ولہ شعر) بیکبار بر قلب لشکر زدند٭
ربودند شان بر بہو بر زدند٭ صاحب ناصری
ہمزبانش و صاحب جامع ہمزبان برہان۔ خان
آرزو در سراج گوید کہ بمعنی دوم بضم اول
تصحیح می نماید و اغلب کہ مخفف بھوج باشد کہ
بضم بای مخلوط التلفظ بہا و واو مجہول است
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول و دوم مفرس
است از لغت عرب کہ صاحب منتخب [illegible] بالفتح
ذکر کردہ و نسبت معنی سوم عرض می شود کہ ما اعتماد
برہان و جامع را صحیح دانیم و بہ حقیقت بیان
کردۂ خان آرزو بالضم نخوانیم از ینکہ تبدیل اعراب
نتیجۂ لب ولہجۂ مقامی است اگرچہ خلاف اصل
باشد خصوصاً در اسما و اعلام (**اردو**) (۱)
دیکھو ایوان (۲) دیکھو بالاخانہ (۳) بہو۔ رایان
ہند سے ایک راے کا نام جس کی تفصیلی کیفیت
حکیم اسدی نے گرشسب نامہ مین لکھی ہے۔ مذکر۔

بہو انداختن مصدر اصطلاحی۔ بقول
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱)
بر جہانیدن (چنانکہ بہو انداختن دستار در عالم
طرب) **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد موافق
قیاس و (۲) بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
مذکور رم کردن (**اردو**) (۱) اوپر اچھالنا
جیسے پگڑی اچھالنا (۲) رم کرنا بقول آصفیہ
بھاگنا۔ وحشت کرنا۔ فرار کرنا۔

بہوا پرت کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار مرادف
(بہو انداختن) **مؤلف** عرض کند کہ (اپرت کردن

بجای خودش می آید کہ بمعنی بر جہاندن است واین موافق قیاس است (اردو) دیکھو بہوا انداختن ۔

بہوا رفتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب رہنما بذیل (از بالای باغ بہوا رفتن) بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی بالا پریدن **مؤلف** عرض کند کہ ہم او بر (بہوا رفتہ است) ذکر این کردہ موافق قیاس است (اردو) اڑنا

بہوای دست تفنگ انداختن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر واحد متکلم این (بہوای دست تفنگ انداختم) کردہ می فرماید کہ دست رو بندوق سر کردم پس این بمعنی سر کردن تفنگ بہ حرکت دست باشد چنانکہ نشانہ بازان تفنگچہ را بر نشانہ می زنند بحرکت دست یعنی دست از بالا بزیر می آورند و در ہمین حرکت نشانہ نگاہ می دارند و بہدف می زنند (اردو) ہاتھ کی حرکت سے نشانہ پر بندوق یا تمنچہ داغنا پستول مارنا پستول چلانا

بہ ہوای ساز رقاصی کردن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب رہنما بحوالۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر ماضی استمراری این کردہ گوید کہ بطرز ساز رقص کردن است وصاحب روزنامہ ذکر مجرد (بہوای ساز) فرمودہ می فرماید کہ بر آواز صندوق ساز باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما از معاصرین عجم بہ تحقیق رسانیدہ ایم کہ ہیچ خصوصیت صندوق نباشد و معنی این مصدر مرکب رقص کردن بر آواز ساز است و بس اعم از ینکہ ساز صندوقی یعنی ارگن باشد یا ساز دیگر (اردو) باجے کی آواز پر ناچنا ۔

بہور بقول برہان بضم اول و ثانی مجہول بر وزن قصور (۱) بمعنی چشم باشد کہ بعربی عین گویند و (۲) بمعنی نگاہ نیز آمدہ کہ بعربی نظر خوانند و فرماید کہ باین معنی بجای حرف اول نون ہم آمدہ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در فرہنگہا نیافتم ہمانا نظر بودہ کہ تصحیف خوانی

کردہ اند صاحب جامع ہمزبان برہان وصاحبان انند وہفت ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو
در سراج بحوالۂ برہان این را آوردہ وخیال خود ہیچ ظاہر نکردہ **مؤلف** عرض کند کہ بہور بہ بون
اوّل اصل است کہ بجایش می آید چنانکہ معاصرین عجم گویند واین مبدل آن بہر دو معنی چنانکہ زسک
و برسک ۔ بجز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبان باشند وبس وقول صاحب جامع کہ محقق الہزبان
است معتبر تر از ناصری است (اردو) (۱) آنکھ ۔ دیکھو ابو مین (۲) نظر ۔ نگاہ ۔ مؤنث ۔

بہوش آمدن استعمال ۔ از غفلت بیدار شدن (ظہوری ﷺ) کسی کی کرد در ہجران علاج خود بہ بیہوشی ہ اجل گردید عاجز از علاجش چون بہوش آمد ہ (اردو) ہوش مین آنا ۔ دیکھو بخود آمدن ۔

بہوکل بقول شمس لغت فارسی است وبدون صراحت اعراب گوید کہ زن تازہ وجوان
را گویند **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت معاصرین عجم بر زبان
ندارند بدون سند استعمال اعتبار را نشاید (اردو) جوان عورت ۔ مؤنث ۔

بہی بقول برہان وسروری (۱) بکسر اوّل وثانی بہ تحتانی رسیدہ نام میوہ ایست مشہور
و (۲) بمعنی نیکوئی وخوبی (مولانا نظام ﷺ) کند ز صنعت استاد صنع شیرین کار ہ بگونۂ عسلی
در بہی محل ہ (خواجہ جمال الدین سلمی ﷺ) شاخ خلافت ہمیشہ بار دہد بارہ ہ باغ وفاقت ہمہ
بہی ثمر آردہ (شاعر ﷺ) در بلا تا کی توان بودن بامید بہی ہ گرکسی را صبر ایوب است عمر
نوح نیست ہ صاحبان ناصری وجامع وہفت وبہار ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند
کہ ماخذ این بہ است بمعنی نیکو و یای نسبت در آخرش زیادہ کردہ اند حقیقت این بمعنی دوم
بر لغت بہ گذشت (اردو) (۱) و (۲) دیکھو بہ ۔

بہیچ بنداست **بہیچ دربنداست** مقولہ۔ بقول بحرا ے بامرسہل موقوفاست **مؤلف** عرض کند کہ حالا معاصرین عجم برزبان ندارند و محققین اہل زبان ہم ازین ساکت (**اردو**) ادنی توجہ پر موقوف ہے ۔

بہید بر وزن سفید بقول ملحقات برہان غلہ الیست کہ آن را سنگ اشکن گویند صاحبان ہفت و مؤید ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب انند بحوالۂ منتہی الارب این را لغت فارسی گوید و صراحت کند کہ در ہند نامش کلتھی است **مؤلف** عرض کند کہ این ہمانست کہ بخشش بر بکہان گذشت اشارۂ این در انجا نیست و صاحب محیط ہم ذکر بہید نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند تسامح صاحب انند است کہ بحوالۂ منتہی الارب ذکر این کردہ فارسی گوید و صاحب منتہی الارب ہم ازین ساکت جز این نباشد کہ فارسی قدیم است و حالا متروک (**اردو**) کلتھی۔ دیکھو بکہان ۔

بہی دانہ استعمال۔ بقول انند دانۂ بہی کہ نام میوۂ ولایتی است۔ صاحب محیط بر بہدانہ گوید کہ بعربی حب السفرجل نامند و در انگریزی کوئنس گویند سرد تر در دوم باندک قوت قابضہ و لعاب آن قابض و مزلق و چون آن را در دہن گیرند ازالۂ خشکی و تسکین حرارت و حرقت زبان و ثبور آن نماید و منافع بسیار دارد (الخ) (**اردو**) بہدانہ بقول آصفیہ فارسی اسم مذکر بہی دانہ بہی کا بیج۔ مزاجاً سرد و خشک

بہیم بقول برہان بر وزن فہیم (۱) نام یکی از رایان و بزرگان ہنداست و (۲) صفۂ بالا خانہ ہم صاحبان سروری و جہانگیری بر معنی اول قانع و گویند کہ ہمان بہو است کہ گذشت (فرخی ۵) چو نہروالہ کہ اندر دیار ہند بہیم ٭ بنہروالہ ہمی کرد بر شہان مفخر ٭ صاحبان ناصری و جامع ہم ذکر ہر دو معنی کردہ اند۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول نکرد و نسبت بمعنی دوم گوید کہ این

غلط فارسیان است بلکه بودن ہیم است غاثیں یا اینجا مروج التلفظ با ہا که بلہجۂ غیر ہندی درست نیاید **مؤلّف** عرض کند که خان آرزو درست گوید که ہندیان این را بتقدیم بسکون ہا و یا و میم و بھیمو بسکون ہا و یا و ضمّ میم خوانند فارسیان به تصرّف و تخفیف بعض حروف بہو و بجیم گفتند مخفی نماند که بمعنی دوم این را مرکب با بہی و میم تخصیص دانیم بمعنی جائیکه مخصوص است به نیکوئی ـ کنایه از صفه و بالاخانه (اردو) دیکھو بہو ـ

بہیمان مزید علیه بہمان که گذشت تحتانی درین زائد باشد بہار بذیل (بہمان و فلان) گوید که این متتبع آن است (واله ہروی ؏) تا به براهین ذو العقول و بحجّت ٭ جای فرو دیقین دہند کمان را ٭ زیر نگین تو باد ملک سراسر ٭ زان نکنم عرض بہمان و فلان را ٭ (اردو) دیکھو بہمان ـ

بہین بقول برہان و سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع بکسر اوّل بر وزن نگین (۱) بمعنی بہترین و انتخاب کرده شده و گزیدۂ ہر چیز (امیر خسرو ؏) بہین راہی ملک سرفرازی ٭ ره جان بخشی است و دلنوازی ٭ **مؤلّف** عرض کند که ما این را مرادف به دانیم نه بہترین از ینکه یا و نون نسبت بر به زیاده شده است برخلاف بہترین که حقیقتش ہم در انجا مذکور (اردو) انتخاب ـ منتخب ـ برگزیده ـ

(۲) **بہین** ـ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع بمعنی ہفته **مؤلّف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) ہفته بقول آصفیه ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ منسوب به ہفت سات ـ سے نسبت رکھنے والا ـ سات دن ـ

(۳) **بہین** ـ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع بمعنی حلّاج و نداف **مؤلّف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) نداف دیکھو

(۴) **بہین** - بقول برہان بمعنی تونگری یافتن **مؤلف** عرض کند کہ مصدری نیست کہ بمعنی مصدری گیریم و باعتبار برہان می توانیم کہ بمعنی تونگری خوانیم حیف است کہ دیگر ہمہ محققین تبع ماندند واہل زبان ازین معنی ساکت (اردو) تونگری ہونا۔

بہینہ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی وناصری وجامع وسراج (۱) ہفتہ (شاکر بخاری ؎) صد بہینہ ومہ وسال بگذرد کہ نہ رہی نیاری یاد **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بہین است بزیادت ہای ہوز تا این را اصل دانیم وآن را مخفف این - یکی از معاصرین عجم گوید کہ فارسیان روز شنبہ را بہینہ می گفتند و بہین کہ گذشت مجموعۂ ہفت روزہ باشد واین قرین قیاس است (اردو) دیکھو بہین کے دوسرے معنے - ہفتہ - مذکر - یوم شنبہ -

(۲) **بہینہ** - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری وجامع وسراج بمعنی نداف (خواجہ عبد اللہ انصاری از احوال ابراہیم ادہم پیر ہری در طبقات خویش آوردہ) "بزاز اگرچہ پلاس فروش شدہ بہینہ باز نخوانند وتونگر اگرچہ پیراہن کہنہ در پوشد درویش نشود و درویش اگرچہ صد جامۂ نفیس نکو عاریتی در پوشد تونگر نشود" **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بہین است کہ بمعنی سومش گذشت (اردو) دیکھو بہین کے تیسرے معنے -

(۳) **بہینہ** - بقول برہان وجہانگیری وسروری وناصری وجامع وسراج بمعنی بہترین **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بہین است بمعنی اولش (اردو) دیکھو بہین کے پہلے معنے -

موحدہ با تحتانی

بیسے بقول انند بحوالۂ غوامض سخن (۱) بہ چیزہای منفی آید چنانچہ نا بنون چون بی آشنا

وبی یار آنکه آشنا ویار ندارد ونیز بمعنی بی عدیل وبی نظیر وآنکه از کسی معاونت ومدد نخواهد (کلیم ۵)
منم آن بیکس وبی آشنای کنج تنهائی ؛ که غیر از پرتو مهراندرم کس در نمی آید ؛ وفرماید که این حرف
نفی همیشه باظهار تحتانی آمده وگاهی باخفای آن نیز (فردوسی ۵) بی ارام سین دختر از درد او ؛
گرستی چو دیدی رخ زرد او ؛ بهار هم ذکر این کرده ـ خان آرزو در سراج گوید که کلمه ایست
مقابل تا و (۲) کلمه ایست بیای معروف از القاب تعظیم امرای ترکستان وتوران چنانکه (نذر بی)
وفرماید که بمعنی دوم ترکی است ـ صاحب بول چال نسبت (۲) گوید که مرادف بگ وبیگ است
بمعنی سردار ـ خانزاده ـ سردار زاده **مؤلف** عرض کند که بمعنی دوم مخفف بیگ می نماید و
ذکر معنی دوم از موضوع ما خارج بود مگر کردیم ازینکه معاصرین عجم آن را فارسی قدیم دانند نه ترکی
ولیکن محققین اہل زبان ازین ساکت (اردو) (۱) بے ـ بقول آصفیه ـ فارسی ـ حرف نافیہ
بغیر ـ سوای ـ بدون ـ بلا ـ بنا ـ بن (۲) بے ترکی مین ایک عزت کا کلمہ بمعنی سردار ـ سردار زادہ
ـ بیگ کا مخفف ـ

بی آب اصطلاح ـ بقول برہان باہمزہ ممدودہ بر وزن بی تاب (۱) کنایه از بی رونق و (۲) بیطراوت ولطافت و (۳) عدم جاه وشوکت و (۴) بمعنی خجل وشرمنده هم صاحب بحر نقلش برداشته صاحب ناصری بذکر معنی اوّل ودوم وچهارم گوید که (۵) بمعنی بی بہا هم صاحب مؤید بر معنی اوّل و چهارم قانع (ظہوری ۵) در تاب قد تست صنوبر درین چه بحث ؛ بی آب خار تست گل تر درین چه بحث ؛ (حافظ ۵) گزان رفتنش خلق بی تاب شد ؛ نمانده کنون باغ بی آب شد ؛ **مؤلف** عرض کند که آنچه موافق قیاس است به نفی آب شامل باشد بر همه معانی آب که بجایش گذشت

ومعانی بالا استعمال ومحاورۂ فارسیان است و
نسبت معنی پنجم عرض می شود کہ مراد صاحب ناصری
از بی قدر و کم قیمت باشد و باعتبارش کہ صاحب
زبانست تسلیمش کنیم (اردو) (۱) بے رونق
و (۲) بے طراوت و بے لطافت بقاعدۂ فارسی
کہہ سکتے ہین (۳) بے قدر۔ بے عزت (۴)
خجل۔ شرمندہ (۵) کم قیمت۔

بی آبرو استعمال۔ بقول صاحب فدائی بمعنی
رسوا و بی عزت صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بی عزت و بی حرمت گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) بے عزت بقول
آصفیہ بے آبرو۔ ذلیل۔

بی آبروئی استعمال۔ بقول فدائی بمعنی بے
عزتی و رسوائی (صائب ؎) می کند بی آبروئی
زندگی را ناگوار ٭ خون خود را می خورد تیغی کہ
آبی نیستش ٭ (اردو) بے آبروئی۔ بیعزتی۔ رسوائی۔ [illegible]

بی آب کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) بمعنی خجل کردن و (۲) بی رونق نمودن
صاحبان ہفت و مؤید ذکر ماضی مطلق این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
(۱) شرمندہ کرنا۔ نادم کرنا۔ خجل کرنا (۲) بے رونق کرنا

بی آب و رنگ اصطلاح۔ بقول ہفت و
انند و مؤید یعنی ہیچ خوبی ندارد **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی بی رونق است و آب و رنگ بجایش
گذشت (اردو) بے رونق۔

بی آبی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بی رونقی و بی طراوتی صاحبان ہفت و
مؤید (بی آبی است عالم را) بطور مقولہ بہ ہمین
معنی قائم کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی
حقیقی حالتی است کہ آب میسر نشود و بمعنی اصطلاحی
ہمان بی رونقی کہ بالا گذشت یای مصدری
بر (بی آب) زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ و ضرورت
ندارد کہ ہمچون مؤید و ہفت بطور مقولہ قائم کنند
(اردو) بے رونقی۔ بے آبی بھی کہہ سکتے ہین۔

(۴۲۳۴) **بی آرامی** استعمال۔ حالتی کہ آرام نباشد بزیادت یای مصدری بر بی آرام (صائب ؎) چہ لازم دور کردن از حریم خود سپندی را ؛ کہ بی آرامی دل می برد از بزم بیرونش (اردو) بے آرامی۔ بے چینی۔ بے کلی۔ صاحب آصفیہ نے اس کا ذکر کیا ہے۔ مؤنث۔

(۴۲۳۵) **بی آرزو** استعمال۔ خالی از آرزو (صائب ؎) قناعت کن بنان خشک تا بی آرزو گردی ؛ کہ خواہشہای الوانست نعمتہای الوان را ؛ (ولہ ؎) در دل بی آرزو راہ غم و تشویش نیست ؛ در جہان بی نیازی ہیچکس درویش نیست ؛ (اردو) آرزو سے خالی۔ بی آرزو کہہ سکتے ہیں۔

بی آزار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ بمعنی بی ضرر و بی گزند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است مراد از کسی و چیزی کہ ضرر رسان نیست (اردو) بے ضرر۔ بے آزار کہہ سکتے ہیں۔ یعنے وہ شخص یا وہ چیز جو ضرر رسان نہیں ہے۔

بی آزرم استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ بفتح زای معجمہ بی حیا و بی شرم صاحب فدائی گوید کہ کسی را گویند کہ خیرہ سر و چشم سفید باشد و شرم و حیا ندارد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے حیا۔ بے شرم۔

بی آزرمی استعمال۔ بقول فدائی بمعنی بی شرمی و بی حیائی **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری زیادہ کردہ اند بر ہمان بی آزرم کہ گذشت (اردو) بے شرمی۔ بے حیائی۔ مؤنث۔

بی آشنا اصطلاح۔ بقول بحر (۱) آنکہ یار و آشنا ندارد و (۲) بی نظیر و بی عدیل و (۳) آنکہ از کسی اعانت و مدد نخواہد بہار ہم ذکر ہر سہ معانی بالا کردہ (ابوطالب کلیم ؎) منم آن بیکس و بی آشنای کنج تنہائی ؛ کہ غیر از پرتو مہر از در م کس در نمی آید ؛ **مؤلف** عرض کند کہ آشنا بمعنی نظیر و عدیل و مدد و اعانت نیامدہ پس بدون سند استعمال معنی دوم و سوم بیان

کردہ ہر دو محققین ہند نژاد را تسلیم نکنیم و آنچہ بہار
نسبت معنی دوم و سوم گوید کہ سند آن بر لفظ یار می آید
غلط است و با معانی لفظ یار - آشنا را ہیچ تعلق نباشد
(اردو) (۱) وہ شخص جس کا یار و آشنا نہو
(۲) بے بدل - بے نظیر (۳) وہ شخص جو کسی
سے مدد نہ چاہے -

بی آغاز اصطلاح - چیزی کہ او را آغاز نباشد (۱۲۲۵)
یعنی آغازش متحقق نشود فارسیان بی آغاز را بہ
صفت عشق استعمال کردہ اند (ظہوری ع) از
لطف خط مشکبو پیرمایہ تر از آرزو ہا ہم حسن
بی انجام او ہم عشق بی آغاز ما ہا (اردو)
وہ چیز جس کی ابتدا متحقق نہ ہو -

بی آہنگ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بمعنی (۱) ناموافق و ناساز و ناہموار **مؤلف** عرض کند
کہ بصفت ساز و نوا استعمال توان کرد و میتوان گفت کہ
"این ساز بی آہنگ است" و بمعنی (۲) بی قصد و ارادہ
ہم چنانکہ "بی آہنگ این کار از دستم سر زد"
(اردو) (۱) بے سُر (۲) بے قصد -

بیا بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج بفتح اوّل بر وزن حیا (۱) بمعنی
پُر باشد کہ نقیض خالی است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) پُر - بقول
آصفیہ - فارسی - آگندہ - معمور - بھرا ہوا - لبریز -

(۲) بیا - بقول برہان و ناصری و جامع درِ خانہ و سرا را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد
فارسی قدیم است - قیاس می خواہد کہ از امر حاضر بیامدن این را وضع کردہ باشند بمعنی جای دخول
خانہ یعنی درِ خانہ و فتح موحدہ تصرف زبان باشد (اردو) دروازہ - دیکھو بر کے انیسوین معنے

(۳) **بیا** - بقول برہان و ناصری و جامع بکسر اوّل امر از آمدن (سعدی ع) بیا کہ فصل بہار
است تا من و تو بہم ہا بدیگران بگذاریم باغ و صحرا را ہا **مؤلف** عرض کند کہ اصل این آ باشد

که در آغاز لغت گذشت فارسیان چون خواستند که موحده در اولش زیاده کنند بقاعدهٔ خود الف را بتحتانی بدل کردند و همین قانون است برای کلماتی که در اوّلش الف باشد برای سهولت تلفظ (اردو) دیکھو آ -

بیاب بقول ناصری بر وزن شتاب (۱) مرادف خراب است که آباد نباشد (ابو المعالی رازی سه) منازلی که بدی جایگاه راحت من ۞ شده ز دوری تو سر بسر بیاب و خراب ۞ و فرماید که بعضی بتقدیم یا یباب خوانده اند چنانکه توبیه را تویبه و این خطاست **مؤلف** عرض کند که جا دارد که اصل این بی آب باشد وکنایه از خراب و ویران که آب هم در آنجا میسر نشود و (۲) امر حاضر یافتن بزیادت موحدهٔ مکسور مخفی مباد که از سند بالا مصدر (بیاب شدن) بمعنی خراب شدن پیداست (اردو) (۱) خراب - بقول آصفیه - عربی - ویران - تباه - برباد - اجڑا ہوا - (۲) پا - پانا کا امر حاضر -

بیابان بقول بهار معروف و فرماید که بالفظ بریدن مستعمل - صاحب فدائی که از علمای معاصرین عجم بودمی فرماید که پهنهٔ درمیان دو کوه بی کشتکار افتاده است یعنی بادیه صاحبان هفت و مؤید و انند هم ذکر این کرده اند (صائب سه) دران سری که بود خار خار شوق کند ۞ چو گردباد بیکپای طی بیابان را ۞ صاحب غیاث گوید که صاحب کشف این را بالفتح اوّل آورده ولیکن بعضی محققین نوشته اند که بکسر اوّل اصح باشد زیرا که دراصل (بی آبان) بود بمعنی بی آب شونده چون بالف ممدوده آب که در حقیقت دو الف است لفظ دیگر مرکب شود الف اوّل ساقط شود چنانکه سیاب و گلاب و فرماید که الف و نون در آخر برای فاعلیت است **مؤلف**

عرض کند کہ ہمین ماخذ بر بیاب گذشت و بخیال ما الف و نون آخر زائد تان باشد یعنی این مزید علیہ بیاب کہ گذشت و تخصیص استعمال با بریدن نباشد بلکہ با مصادر دیگر ہم کہ در ملحقات می آید۔ (اردو) بیابان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ ریگستان ۔صحرا۔جنگل۔دشت۔ ویرانہ۔

بیابان برگرفتن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی اختیار کردن بیابان و کنایہ از دشت نوردی و بیابان گردی (ظہوری ؎) با ظہوری در طلب تنہا رہنمائی کند ٭ ہر کہ در راہش بجای پا بیابان برگرفت ٭ (اردو) صحرا گردی کرنا۔ دشت نوردی کرنا (دکن مین) جنگلے جنگل پھرنا۔ بھٹکنا۔ (۳۲۲۴)

بیابان بریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ صحرا نورد شدن و در دشت و ہامون سفر کردن است (صائب ؎) این بیابان را بتنہائی بریدن مشکل است ٭ چون جرس گلبانگ عشرت در سفر باشد مرا ٭ (ظہوری ؎) بہ تماشای حرم دیدہ کسی دادہ جلا ٭ کہ بہر گام بریدا است بیابانی چند ٭ (اردو) بیابان طے کرنا۔ جنگل مین سفر کرنا۔ دیکھو بیابان برگرفتن۔

(۳۲۲۹) **بیابان در بیابان** استعمال۔ تکرار بیابان برای مبالغہ است و بس (ظہوری ؎) نیل در نیل اشک محرومی ز مژگان می کشم ٭ گرد غم بر رخ بیابان در بیابان می برم ٭ (اردو) بہت زیادہ۔

بیابان ساختن مصدر اصطلاحی۔ قرار دادن بیابان و قائم کردن بیابان (صائب ؎) از دل سنگین لیلی کعبۂ جان ساختند ٭ وز غبار خاطر مجنون بیابان ساختند ٭ (اردو) جنگل بنانا۔ جنگل قرار دینا۔

بیابانک اصطلاح۔ بقول رشیدی و سراج و شمس نام موضعی است از انجاست شیخ علاء الدولہ سمنانی۔ مؤلف عرض کند کہ

متحقق نشد که در کدام نواح واقع است در
وجہ تسمیہ این بیابان باکاف تصغیر یا تحقیر داخل
است وبس (اردو) بیابانک فارس کے
ایک موضع کا نام ہے جس کا تمام علاقہ معلوم نہو سکا۔

بیابان گرد اصطلاح کسی کہ صحرا نوردی کند
یعنی در بیابان سفر کند اسم فاعل ترکیبی است
از (بیابان گردیدن وگشتن) (صائب ره)
وردِ تنہائی غبار ہم را بیابان گرد کرد ہر کسی
دل من اہل دردی برنخاست (اردو)
جنگل میں پھرنے والا صحرا نورد۔

بیابان گرفتن مصدر اصطلاحی صاحب
معنی این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که اختیار کردن صحرا نوردی و رفتن
به بیابان (سعدی ره) بہیچ سفر کردم اندر
نفس بیابان گرفتم چو مرغ قفس (اردو)
جنگل کی راہ لینا جنگل کا ارادہ کرنا کرنا
کہتے ہیں جنگل کا راستہ لینا۔

بیابان مرگ اصطلاح - بقول بہار و
سراج آنکه در بیابان بمیرد و احوالش کسی را معلوم
نشود (ملا فوقی یزدی ره) در جہان یارب
بیابان مرگ باد ہر کہ ما را ہمچون گس کند
(صائب ره) تو سعی کن نشوی در حرم بیابان
مرگ ورنه ہر کہ ... راہ من است
(واعظ قزوینی ره) ندارم جا میان خلق گر از
اہل آزاری بیابان مرگ دائم شیر از درندگی
باشد صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که مسافر
را گویند که در بیابان بمیرد و مجازاً بر غیر انسان
ہم (وحید قزوینی ره) بہ ہمواری توان خاموش
کردن ہرزہ گویان را که صدا گردد بیابان مرگ
ہمواری صحرا **مؤلف** عرض کند که اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی عام و ہیچ خصوصیت
با انسان ندارد (اردو) بیابان مرگ اس کو
کہہ سکتے ہیں جو جنگل میں مر جائے جیسے حیوان مرگ
یا جوانہ مرگ۔

بیابان نشین اصطلاح - بقول بہار و انند مرادف بیابان نورد و بیابانی **مؤلف** عرض کند که بیابان نشین آنکه مقام خود در بیابان کند و بیابان نورد آنکه صحرا گردی کند و بیابانی عام است برای هردو. یای نسبت و ہمہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بیابان نشین اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو جنگل کو اپنا قیام گاہ بنالے اور آبادی سے سروکار نہ رکھے۔

بیابان نورد اصطلاح - بقول بہار مرادف بیابان نشین **مؤلف** عرض کند که بمعنی صحرا گرد مرادف بیابان گرد که گذشت (طغرا ۵) بیابان نوردی که از باد سمم ؎ پریشان کند جادہ راہم چو دم ؎ (اردو) دیکھو بیابان گرد۔

بیابانی استعمال - بقول بہار و انند مرادف بیابان نورد **مؤلف** عرض کند که یای نسبت بر لفظ بیابان زیادہ کردہ اند بمعنی آنکه منسوب باشد بہ بیابان که بیابان نورد و بیابان نشین ہر دو داخل تعمیم این است یعنی جنگلی و دائم در بیابان بسر کنند (اردو) جنگلی - بقول آصفیہ - دشتی - وحشی صحرائی - جنگل مین رہنے والا۔

بیابانی شدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر کنایہ از پریشان شدن **مؤلف** عرض کند که اگرچه موافق قیاس می نماید ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و قول محقق ہندنژاد را سند استعمال درکار است و معنی لفظی این از اہل بیابان قرار یافتن (اردو) پریشان ہونا۔

بیات (الف) بقول سروری (۱)

بیاتی (ب) نام یکی از بست و چہار شعبہ موسیقی و (۲) نام طائفہ از ترکان و ہم او بر ب گوید که ہمان الف (شاعر ۵) مقام کوچک اردانی توانی ؎ که در رکیب و بیاتی شعر خوانی ؎ صاحب انند الف را بمعنی اوّل لغت فارسی گوید و بمعنی دوم لغت ترکی **مؤلف** عرض کند که اگرچه صاحب لغات ترکی ازین ساکت است ولیکن با صاحب انند اتفاق داریم

حیف است کہ ما از معرفت مزید قاصر یم (الف) ... باشد و (ب) مزید علیہ آن بزیادت تحتانی و ...

(اردو) (الف و ب) (۱) موسیقی کی چھتیس راگنیوں سے ایک راگ کا نام۔ مذکر۔ (۲) ترکستان کی ایک قوم کا نام (مؤنث) بیات اور بیاتی

بی احتساب استعمال۔ بقول وارستہ و بہار بمعنی تعزیر و بیحد شرعی (حسن بیگ رفیع ؎) از عشق بی مشقت لذت نمی توان یافت ؎ می را نکو ندانم بی احتساب خوردن ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش مصدر ......

بی احتساب خوردن می بمعنی بی محابا و بیخوف خوردن بادہ یعنی خوف محتسب نداشتن در می خواری مقصود شاعر آنست در تکلیف احتساب مبتلا بودہ می خوردن لذت دارد (اردو) الف بغیر احتساب کے (ب) محتسب سے بے خوف شراب پینا۔

بی اختیار افتادن مصدر اصطلاحی (۷۲۷۵)

بمعنی بی اختیار و بی محابا شد (صائب ؎) در نمود نقشہا بی اختیار افتادہ ام ؎ مہرۂ موم بدست روزگار افتادہ ام ؎ (اردو) بے اختیار ہونا

بی اخلاصی اصطلاح۔ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی عدم محبت و نامہربانی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) نامہربانی۔ مؤنث

بیاد بقول برہان و جامع بکسر اول بر وزن زیاد بمعنی بیداری و ہشیاری کہ نقیض خواب و مستی است (فردوسی ؎) کہ افراسیابش بسر بر نہاد ؎ نبودی جدا از وی بخواب و بیاد ؎ (امیر معزی ؎) خاک را بیند بخواب انگو ترا بیند بیاد ؎ بخت را بیند بیاد انگو ترا بیند بخواب ؎ صاحب ناصری بذکر این گوید کہ مثالی ازین ندیدہ ام خان آرزو در سراج می فرماید کہ قوسی گوید کہ در ابراہیمیہ بمعنی بیداری وارد است و نقل کلام فردوسی (کہ بالا گذشت) کردہ می فرماید کہ

این لغت در هیچ رسالهٔ نظر نیامده و اگر از مصرع دوم کلام فردوسی اختراع فرموده. توجیهی می توان نمود) و خیال خان آرزو انیست که اینجا معنی غیر بیداری درست نمی شود غایتش اگر باثبات رسد حقیقت است والا مجاز و علاقه مجاز است که یاد موقوف بر هوشیاری است و بیداری نیز موقوف هوشیاری لیکن بمناسبت و مقابله بخواب کلمهٔ یاد از نفس کلمه نبود (الخ) **مؤلف** عرض کند که (بیاد) بمعنی بخیال است چنانکه صاحب سروری گفته محققین بالا غور نکرده اند. فارسیان (بخواب و خیال) را (بخواب و یاد) می گویند و ظاهر است که خواب در نوم است و خیال در بیداری (اردو) خیال مین

بیاد آمدن چیزی استعمال. بهار و انند بذکر (بیاد آمدن مثل) گویند که درین کلمه لفظ یاد بمعنی خیال است **مؤلف** عرض کند که مصدر مرکب عام قائم کرده ما بمعنی (بخیال آمدن) است (صائب ع) از قضا چشم سیاه تو بیادم آمد٭ قدر اندازی نگاه تو بیادم آمد٭ (وله ع) سر بهم آورده دیدم برگهای غنچه را٭ اجتماع دوستان یکدلم آمد بیاد٭ (اردو) یاد آنا. بقول آصفیه خیال آنا. خیال گزرنا. دل مین گزرنا. ذہن مین آنا.

بیاد آوردن استعمال. بقول بحر و انند یاد کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ع) درست عهد مبادا شکسته دل هرگز٭ بیاد آر فراموش کردهٔ ما را٭ (وله ع) بر رخ کف می کشم از گرد حسرت رفته می بینم٭ چو در خاطر ظهور جلوهٔ دانش بیاد آرم٭ (اردو) یاد کرنا. بقول آصفیه خیال مین لانا. دل مین لانا. حفظ کرنا. خیال کرنا.

بی ادب اصطلاح. بقول بهار (۱) آنکه حفظ مراتب نه کند و فرماید که (بی ادبی کردن) مصدر جعلی آنست (صائب ع) نگاه بی ادب در چشم قربانی نمی باشد٭ بخاک ما چرا بی پرده ای قاتل نمی آئی٭ (صائب ع) اگرچه ظلمت شب

بپردہ پوش بی ادبی است ؛ تو بی ادب ادب خود نگاہدار و محسب ؛ (ابنای رشتی ؎) زبسکہ بی ادبی کرد تیشۂ فرہاد ؛ ہ سر خجالت او تا بحشر در پیش است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ این بمعنی حقیقی خود اسم فاعل ترکیبی است ؎ مصدر مرکب کہ بالا مذکور شد اصلاً جعلی نیست چنانکہ خیال بہار است (اردو) بے ادب۔ بقول آصفیہ فارسی و عربی۔ حد ادب کو نگاہ نہ رکھنے والا گستاخ۔ غیر مہذب۔ ناشایستہ شوخ شریر۔

بی ادبانہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گستاخانہ و شوخانہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است بقاعدۂ فارسی (اردو) بے ادبانہ کہہ سکتے ہین بمعنی مثل بے ادب کے یا بے ادبی کے ساتھ۔

بی ادبی کردن استعمال۔ ہمان کہ ذکرش بر (بی ادب) گذشت (اردو) بی ادبی کرنا گستاخی کرنا۔

بیاد چیزی رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار روانند در خیال چیزی رفتن (ملا وحشی ؎) بطوف کعبہ من خاکسار خواہم رفت ؛ ولی بیاد سر کوی یار خواہم رفت ؛ اگر بباغ روم بہر دیدن گلزار ؛ بیاد قامت آن گلعذار خواہم رفت ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) کسی کی یاد مین یا کسی کے خیال مین جانا۔

(بر ۲۶۴)

بیاد دادن مصدر اصطلاحی۔ یاد دہانیدن بکسی (ظہوری ؎) روز و شب در آرزویت بیخودم ؛ خویش را گاہی بیاد ما بدہ ؛ (اردو) یاد دلوانا۔

بیاد داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بخاطر داشتن **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش غیر از بخیال داشتن نباشد کہ یاد و خیال ہر دو یکی است (اردو) یاد رکھنا۔ بقول آصفیہ خیال رکھنا۔ دھیان رکھنا۔ فراموش نہ کرنا۔ بھول نجانا دل سے نہ بھلانا (قدر ؎) کہا یاد رکھنا تو بولی

بگھر کر ہی چلو جاؤ لائے بڑا یاد رکھنا ہو

بیاد در آمدن مصدر اصطلاحی ـ مرادف همان بیاد آمدن چیزی است که گذشت (ظهوری ؎) جان را جانی بتن در آید ؛ یادت چو بیاد من در آید ؛ (اردو) دیکھو بیاد آمدن چیزی ـ

بیاد رسیدن استعمال ـ بقول بهار بمعنی آمدن بیاد ؛ مؤلف عرض کند که مرادف بیاد آمدن چیزی ؛ بیاد در آمدن (نویدی طهرانی ؎) آشفتگی یاران ز ظلم هرگه بیادش میرسد ؛ دست نوازش برسر زلف پریشان می کشد ؛ (اردو) دیکھو بیاد آمدن چیزے

(الف) **بیاد کسی جام خوردن**
(ب) **بیاد کسی جام کشیدن**
(ج) **بیاد کسی جام نوشیدن**
(د) **بیاد کسی شراب خوردن**

مصادر اصطلاحی بهار بذکر (ب) بدرج (ج و د) گوید که هرسه مرادف یکدیگر بمعنی باده خوردن بیاد کسی و فرماید که اگر بیاد غائبی می نوشی کنند می گویند که بیاد فلان واگر آن شخص حاضر باشد گویند بروی فلان صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که بدون موحدهٔ اول هم استعمال است یعنی (یاد کسی جام وساغر وامثال آن خوردن وکشیدن ونوشیدن) که بجایش می آید الف هم داخل این است که تاثم کرده ایم وساغر بعوض جام یا شراب یا باده وامثال آن وخوردن وکشیدن ونوشیدن وامثال آن که داخل محاوره باشد مستعمل (میر معزی الف ؎) یکی جام زرین پر از باده کرد ؛ بیاد رخ آن پریزاد خورد ؛ مخفی مباد که درین روزها هم در بلاد ولایت عادتست که جام پر از شراب را بدست گیرند وگویند (بیاد فلان) یا (بسلامتی فلان) ومی خورند (امیر خسرو ؎) جام می آن را که بلب باز خورد ؛ بست و چون جرعه زمین بوس کرد ؛ کرد سوی تخت بحرمت نگاه ؛ خورد بیاد رخ میمون شاه ؛ واضح باد که مصرانیان بر ختم ضیافت جام را پر از شراب کنند ویکی ازانها که محرک نام دارد به تعظیم ...

و جام بدست گرفته نام شاه یا ممدوح بر زبان آورده گوید که می خورم بسلامتی فلان و اینرا تحریک همه دعوتیان پا می شوند و نام ممدوح گرفته پیرویش می کنند و این را جام سلامتی گویند و آنانکه شراب نمی خورند عوض شراب چیزی دیگر از مشروبات و مائعات از قبیل شربت و چای می اندازند و می خورند (اردو) کسی کی سلامتی یا یاد مین شراب پینا جس کو جام سلامتی نوش کرنا اور پینا کہتے ہین۔

بیاد گذشتن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی بیاد آمدن چیزی را (باقر کاشی ؎) هزار دوزخ سوزان اگر شود در جگرم هم آنکه شعله‌ئی تو ام بیاد گذشته مؤلف عرض کند که مرادف بیاد آمدن است (اردو) دیکھو بیاد آمدن چیزی را

بیار جلو | اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی پیش بیاید صحیح بیار که بیار امر حاضر بیاوردن است و جلو بمعنی پیش دیگر هیچ۔ صحیح بیار که جیم عربی درینجا مکسور است (اردو) آگے لاو پیش کرو۔

بیارش | بقول برہان بفتح اول و کسر رای بی نقطه بر وزن فواحش بمعنی تدبیر و علاج و چاره صاحب ناصری بحوالهٔ برہان گوید که بمعنی زن پیر و علاج و چاره صاحبان جامع و سراج ہمزبان برہان و صاحب سفرنگ بشرح (هجدمی فقرهٔ نامهٔ شت ساسان نخست) هم ذکر معنی تدبیر و علاج کرده مؤلف عرض کند که تسامح ناصری است که معنی پیرزن بحوالهٔ برہان قائم کرد و برہان این را بر وزن فواحش گفته نه بمعنی زن پیر و معنی بیان کرده همه محققین لغت فارسی قدیم است (اردو) تدبیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ کسی کام کی ابتدا و انتہا سوچنا علاج۔ چارہ۔ درمان۔ خیال۔ منصوبہ۔ فکر و اندیشہ۔ غور و تامل۔ سوچ بچار۔ کوشش۔ تجویز

مؤلف عرض کرتا ہے کہ استاد جلیل نے اپنی تالیف (تذکیر و تانیث) مین اسکو مؤنث فرمایا ہے معلوم ایسا ہوتا ہے کہ یا تو صاحب آصفیہ سے تسامح ہوا ہے یا طبع کی غلطی جو مذکر لکھا گیا (سالک ۵) دوست کے نامہ مین دشمن کی بدی تحریر کی ؎ جان سے بیزار تھا مزنکی یہین تدبیر کی

بیارہ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع و سراج و بہار بروزن شرارہ ہر درختی را گویند کہ ساق آن افراشتہ نبود ہمچو درخت خربوزہ و ہندوانہ و خیار و کدو و مانند آن **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و فارسیان یارہ طوق را گویند چنانکہ بجایش می آید عجبی نیست کہ فارسیان بزیادت موحدہ کہ بمعنی معیت باشد این اسم قرار دادہ اند معنی لفظی این باطوق و کنایہ از درخت ساق نہ افراشتہ کہ ہمچو طوق بر تنہ ہای درختان می پیچد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) بیل بقول آصفیہ۔ہندی۔اسم مؤنث۔بیارہ۔وہ درخت جس کی ساقین زمین پر پھیلتی یا کسی سہارے سے اوپر چڑھتی ہین جیسے کدو و انگور وغیرہ کی بیل۔

بیاستو بقول برہان بکسر اول و سکون سین بی نقطہ و فوقانی بواو رسیدہ بمعنی (۱) خمیارہ و (۲) گند دہان کہ بعربی بخر خوانند و (۳) بوی دہان بصاحب جہانگیری بر معنی دوم قانع و گوید کہ این را اسکنج نیز گویند (شمس فخری ۵۲) نسبت ترا کوشش و بخشش با بر و شیر ؎ گفتم گنم ولیک نمی آیدم نکو ؎ زیراکہ آن چو دودی باشد سیاہ سخ ؎ وین نیز گربہ ایست بہ پیشت بیاستو ؎ صاحب سروری ذکر ہر دو معنی اول کردہ (استاد معروف ۱۵) بیاستو نبود خلق را مگر بدہان ؎ ترا کون بود ای کون بسان دروازہ ؎ صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی اول الذکر و نقل ہر دو سند بالا گوید کہ در شعر استاد معروف بمعنی گندہ دہن ہم توان گفت۔صاحبان ناصری و جامع ہم ذکر ہر سہ معنی کردہ اند۔

خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم درست گوید که آنچه رشیدی در کلام استاد معروف بیا ستو را بمعنی دوم ہم قیاس میکند غلط است که معنی دوم گنده دہان است نه گنده دہانی و معنی گنده دہان در شعر درست نمی شود **مؤلف** عرض کند که مصرع ثانی ہم دلالت برین کند که بیاستو در مصرع اوّل بمعنی خمیازه باشد و ہر سه معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) جماہی۔ مؤنث دیکھو افزا کے تیسرے معنے (۲) دیکھو اسکنبہ کے دوسرے معنے (۳) دیکھو اسکنج کے پہلے معنے۔

بی اشتباه استعمال۔ بقول اننددیکھو آئنده فرہنگ بمعنی بی شک و بی شبہہ **مؤلف** عرض کند که از قبیل تعدد یا است و صاحب معجم بر زبان زاہر مشتاقی سند استعمال می داشتیم (اردو) بیشک و بےشبہہ۔

بی اصل استعمال بہار ذکر این بر مصرع تاریخ و صاحب انند نقل بر داشته (صائب) [illegible] دعوی بی اصل [illegible] نشود [illegible] حرف [illegible] است [illegible] گردن نشود **مؤلف** عرض کند که چیزی که راستی نداشته باشد (اردو) غلط یا باطل بے اصل۔ بقول آصفیہ بے بنیاد۔ بے ٹھکانا۔ خلاف۔

بی اصولی استعمال۔ بقول بہار بمعنی بی اندامی (نعمت خان عالی سے) جمله ابنای الفضولی او ہمه رقاص بی اصولی او صاحبان انند و بحر عجم نازش **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر اصول نداشتن و خلاف اصول بودن است که یای مصدری بر (بی اصول) زیاده کرده اند (اردو) بے اصولی کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث بمعنی بے قاعدگی۔ خلاف اصول ہونا کا حاصل بالمصدر

بی الطول [illegible] بمعنی [illegible] سپیدی و فرماید که بالتلفظ زدن مستعمل و (۲) مجازاً بمعنی صاف کردن [illegible] **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است بمعنی اوّل و بمعنی دوم معرّس باشد [illegible] خصوصیت [illegible] زدن ندارد استعمال فارسیان در لغات می آید مخفی مبادکه

معاصرین عجم (۳) کتاب کوچکی را ہم بیاض گویند کہ شیرازۂ آن در عرض کتاب باشد و دران اشعار لطیف و منتخب نقل کنند و بکار یادداشت ہم می خورد (اردو) (۱) بیاض۔ عربی۔ مؤنث سپیدی و نہولاپن۔ (۲) بمعنی سفید۔ صاف کیا ہوا کاغذ (مذکر) (۳) بیاض۔ بقول آصفیہ پاکٹ بک جس میں یادداشت و حساب وغیرہ لکھتے ہیں اور کتاب اشعار۔

بیاض تیغ اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از لمعان و جلای تیغ (سلمان سہ) بیاض تیغ تو آئینۂ جمال ظفر ہے زبان کلک تو دندانۂ کلید رجا ہے صاحبان انند و بحر ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل بیاض است۔ مرکب اضافی (اردو) تلوار کی چمک۔ جلا۔ مؤنث۔

بیاض خور اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی (۱) پرتو آفتاب و (۲) روز صاحب (برہان در ملحقات) و صاحبان انند و مؤید ہم ذکر این کردہ اند صاحب ہفت بر معنی اوّل قانع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (انوری سہ) تختۂ کارگاہ صنعت اوست ہے گر سواد مہ از بیاض خور است ہے (اردو) (۱) آفتاب کا پرتو۔ مذکر۔ (۲) دن۔ مذکر۔

بیاض خوش قلم استعمال۔ بمعنی تحریر خوش قلم و بمعنی خوش رقم است متعلق بمعنی دوم بیاض (صائب سہ) بر دو ستم ز بیاض گردن جانان نگار ہے دست را سازد بیاض خوش قلم بی اختیار ہے (اردو) خوش قلم بمعنی مذکر۔

بیاض رو استعمال۔ صاحب مؤید ذکر (بیاض روی مرا) کردہ گوید کہ ای روشنائی روی مرا (منہ سہ) از سواد چین زلفش چون بیاض رو مرا ہے می نماید می نماید بعدہ ہم در تیرہ شام ہے **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح مؤید قائم کردہ مؤید برای تائید نقصانیست و استعمال کہ قابل بیان است ہمان کہ قائم کردہ ایم

اضافی است و متعلق بمعنی اوّل بیاض (اردو) سرخروئی اور رونق ۔ مؤنث ۔

بیاض زدن مصدر اصطلاحی ۔ سپیدی ظاہر کردن است بہار ذکر این بذیل بیاض کردہ از معنی ساکت (مخلص کاشی ف) بر سواد عمر چون زد موی کافوری بیاض ؎ یک قلم باید حساب آرزو ہا بر کشید ؎ (اردو) سپیدی ظاہر کرنا ۔

بیاض ندین اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) چیزی بی اصل و کاربی حقیقت و (۲) کنایہ از فرج **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد مشتاق سندیم با گر بدست آید کنایہ دانیم (اردو) (۱) بی اصل اور بے حقیقت کام ۔ مذکر ۔ بے حقیقت چیز ۔ مؤنث ۔ (۲) فرج ۔ مؤنث ۔ عورت کا اندام نہانی ۔ بل ۔ ئر ۔

بیاضی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ کنایہ از اشعار لطیف و آبدار **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است متعلق بمعنی سوم بیاض ۔ معاصرین عجم بر زبان دارند یای نسبت بر لفظ بیاض زیادہ کردہ اند معنی لغطی این منسوب بہ بیاض و کنایۃً از اشعار لطیف کہ فارسیان انتخابش در بیاضی کنند و این عادت شان است عموماً (اردو) اشعار منتخب اور لطیف جن کا انتخاب ایک خاص بیاض مین ہو ۔ مذکر ۔

(۱) بی اعتبار استعمال ۔ (الف) بقول

(۲) بی اعتباری انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی خوار و ذلیل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ف) از بیاض گردن او در نظر ہا شد عزیز ؎ بود اگر حکم بیاضی پیش ازین بی اعتبار ؎ و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی ذلت و خواری (ظہوری ف) زہی بی اعتبار

در محبت ہا گرافتد صبر و طاقت اعتباری ہو۔

(اردو) (۱) بے اعتبار۔ وہ شخص جس کا اعتبار اور اطمینان نہو۔ ذلیل اور خوار (۲) بے اعتباری بمعنی ذلت اور خواری۔ مؤنث۔

بی اعتدالی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی ظلم و نا انصافی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) نا انصافی۔ مؤنث ظلم۔ مذکر۔

بیاغاریدن بقول جہانگیری و برہان بر وزن بیاشامیدن (۱) بمعنی نم کردن و خیسانیدن و (۲) سرشتن و (۳) آمیختن با آب یا بچون صاحب برہان ذکر ماضی مطلق این ہم کردہ گوید کہ ہمان آغاریدن کہ گذشت صاحب بحر باتفاق برہان می فرماید کہ کامل التصریف و مضارع این بیاغارد صاحبان رشیدی و ناصری گویند کہ ہمان آغاریدن کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ظاہراً زیادت موحدہ در اول آغاریدن می نماید ولیکن بمقابلۂ معانی ہر دو آن ولیکن اختلاف معنی متقاضی آنست کہ اثر زیادت فرقی کہ پیداست نتیجۂ زیادتی موحدہ باشد و این تصرف محاورہ بیش نیست از ینجاست کہ محققین فارسی زبان این را با وجود ذکر آغاریدن قائم کردہ اند ماخذ و اسم مصدر ہر دو ہمان آغار بمعنی اول اوست کہ گذشت (اردو) (۱) دیکھو آغاردن کے آٹھوین معنے (۲) دیکھو آغاردن کے دوسرے معنے (۳) دیکھو آغاردن کے پہلے معنے

بیاغاشتن بقول بحر مرادف بیاغاریدن ـ کامل التصریف و مضارع این بیاغارد صاحبان برہان و سروری ذکر ماضی مطلق این کردہ اند (مظفر ہروی ع) شہنشہی کہ چو برداشت روز کین خنجر ٭ بخون خصم بیاغاشت خاک را یکسر ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مبدل بیاغاریدن است کہ رای مہملہ بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ انگاردن و انگاشتن و آنچہ بدون موحدہ (آغاشتن) گذشت ظاہراً اصل این می نماید و این مزید علیہ

موحدہ دانیم و آنچہ صاحب بحر این را کامل التصریف
گفتہ درست نیست بلکہ سالم التصریف است
کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و آنچہ
بیاغارد را مضارع این گفتہ آنہم درست
نیست کہ مضارع این نیایدہ و بیاغارد مضارع
بیاغاریدن است (اردو) دیکھو بیاغاریدن

بیاغالیدن بقول برہان و جامع بروزن
طلامالیدن بمعنی تحریک نمودن و تحریص کردن
صاحب جہانگیری این معنی را مخصوص کند بجنگ
(منوچہری ؎) با چنین کم دشمنی خواجہ بیاغالد
بجنگ * اژدہا را جنگ نیک آید کہ با حربگند شد
صاحب رشیدی این را مرادف آغالیدن گفتہ
کہ در ممدودہ گذشت صاحب بحر معنی متفق
با برہان دفرماید کہ کامل التصریف و مضارع
این بیاغالد **مؤلف** عرض کند کہ این مرادف
آغالیدن بہمہ معانیش نیست بلکہ صرف بمعنی اول اوست
و این اختلاف را تخصیص زیادت موحدہ برین دانیم
کہ تصرف محاورہ باشد و اسم مصدر این ہمان آغال
بمعنی اولش کہ در ممدودہ مذکور شد (اردو)
دیکھو آغالیدن کے پہلے معنے ۔

بیاغشتن بقول بحر بکسر اول و رابع ۔
سالم التصریف کہ غیر ماضی و استقبال و اسم
مفعول نیاید و معنی مرادف بیاغاریدن صاحب
برہان ذکر ماضی مطلق این کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ بظاہر مزید علیہ آغشتن می نماید
ولیکن تصرف محاورہ باشد کہ بمعنی اول و سوم
و ششمش مستعمل است و مرادف بیاغاریدن ۔
(اردو) دیکھو آغشتن کے پہلے اور تیسرے اور چھٹے معنے

بیالق بقول مؤید مطبوعہ نولکشور بضم یکم و چارم چوزۂ خورد و گردہ یعنی فندق **مؤلف** عرض
کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و در دیگر نسخ قلمی یافتہ نمی شود اضافہ مطبع باشد
اعتبار را نشاید (اردو) ناقابل ترجمہ ۔

بیان بقول (برہان در ملحقات) (۱) جانوریست دشمن شیر گویند به ببر شباہتی دارد و (ببربیان) که جامهٔ رستم باشد از پوست او بوده صاحبان ہفت و مؤید بحوالهٔ قنیه گویند که بفتح اول و مثناة تحتانی بالف کشیده و نون زده درنده ایست دشمن شیر صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که ما اشارهٔ این بر معنی دوم (ببربیان) کرده ایم و صاحب محیط ازین ساکت جز این نیست که اسم جامد فارسی زبان باشد و (۲) لغت عرب است بقول منتخب بمعنی سخن روشن و واضح و آشکارا۔ فارسیان استعمال این ترکیب فارسی کنند که در ملحقات می آید (**اردو**) (۱) دیکھو ببربیان کے دوسرے معنے (۲) بیان بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر سخن واضح۔ تقریر۔ گفتگو۔ مذکر۔

بیانان بقول ہفت و (برہان در ملحقات) بروزن نمایان طائفه باشد در نہایت بی اعتباری **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم را در فارسی بودن این لغت کلام است حیف است که از تعریف فرید قاصریم (**اردو**) بے اعتبار گروہ۔ مذکر۔ بے اعتبار جماعت۔ مؤنث۔

بی انجام استعمال۔ بقول بہار و انند آنکه نہایت ندارد **مؤلف** عرض کند که مقابل بی آغاز که گذشت (ظہوری ؎) در آغاز سلوک افتاده راه من ہران وادی ؛ که در ہر گام صد صحرای بی انجام می روید ؛ (انوری ؎) ہر چه تقدیر کنی بی مہلت ؛ و انچه آغاز کنی بی انجام ؛ (**اردو**) بے انجام اُس چیز کو کہہ سکتے ہیں جسکی انتہا نہ ہو۔ مؤنث۔

بی اندازه استعمال۔ بقول انند بحوالهٔ غوامض سخن۔ معروف و فرماید که استعمال این با حذف یای تحتانی نیز آمده (فردوسی ؎) چو نزدیکی بزم پایان رسید ؛ ہنگه کرد و مردم بے اندازه دید ؛ (صائب ؎) ز بالیدن ترا ہر دم لباسی تازه می گردد ؛ نگنجد در قبا حسنی که بی اندازه می گردد ؛ (**اردو**) بے اندازه۔ بقول آصفیه

از حد۔ بلا تخمینہ۔ بلاحساب۔ بہت زیادہ۔ حد
اعتدال سے متجاوز۔

(۱) **بی اندام** اصطلاح۔ (۱) بمعنی بی آزرم
(۲) **بی اندامی** و (۲) بقول بحر و انند و
غیاث بمعنی بی ادبی **مؤلف** عرض کند کہ اندام
خود را بجای خود داشتن و دست درازی و
امثال آن نکردن علامت ادب است کسی
کہ برخلاف این عمل کند آن را فارسیان بی اندام
گویند و بزیادت یای مصدری بمعنی مصدری
پیدا می شود (حافظ ؎) ہر چہ ہست از قامت
ناساز بی اندام ماست ٭ ورنہ تشریف تو بربالای
کس کوتاہ نیست ٭ (اردو) (۱) بے ادب وہ شخص
جسکو ادب اور لحاظ نہو دیکھو بے ادب (۲) بے ادبی۔
بے تہذیبی۔ گستاخی۔ ناشائستگی۔ شوخی۔ شرارت۔ مؤنث

بی اندیشہ استعمال۔ (۱) کسی کہ کار بدون غور
و تامل کند صاحب سفرنگ بشرح چارمی فقرہ (نامۂ
شت ساسان نخست) گوید کہ (۲) بی ترتیب نظر و بی اندیشہ انتظار
(ظہوری ؎) بر سوایان کند تحویل و بی اندیشہ بنشیند ٭
کسی کز بیم رسوا گشتن راز نہان دارد ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) نڈر
بے فکر (۲) بے محابا۔ بقول آصفیہ بے ترس۔ بے
دھڑک۔ بے خوف۔ بلا لحاظ۔ بلا تامل۔

بیانک بقول برہان بکسر اول و سکون کاف بر وزن صیانت گیاہی باشد کہ از ان
بوریا بافند۔ صاحبان سروری و ناصری و جامع و انند و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلف**
عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بس (اردو) وہ گھانس جس سے بوریا بنتے ہیں مؤنث

بیان کردن استعمال۔ صراحت و اظہار (۲۱۲۱)
سخن کردن و مجازاً سخن کردن ہم (ظہوری ؎)
بگذشت کار از انکہ کنم راز خود بیان ٭ بیتابی آشکار
و نہان را فرو گرفت ٭ (ولہ ؎) در وصف
ہر او چو ظہوری کنم بیان ٭ مقصودم اینکہ جای شنیدنی
از شکر کشم ٭ (ولہ ؎) بر بستر زبان سمن افتد

بحاک مرگ ؎ گر نبض گیری تپ ہجران بیان کنم ؎
(اردو) بیان کرنا۔ بقول آصفیہ ذکر کرنا۔ کہنا سنانا
کرنا۔ کہنا۔ حال یا کیفیت یا سرگزشت دُہرانا۔
مؤلف عرض کرتا ہے کہ کسی بات کی صراحت
کرنا کے معنون مین بھی مستعمل ہے۔

بیان نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف
بیان کردن است کہ گذشت (طاہر کاشانی ؎)
گہی کشودہ زبان خلقتہ من طین ؎ گہی نمودہ بیان
خلقتی من نار ؎ (اردو) دیکھو بیان کردن۔

بیانہ بقول برہان و ناصری بفتح اوّل بروزن
زمانہ نام شہریست در ہندوستان کہ نیل از انجا
خیزد و آن چیزی باشد کہ بدان چیزہا رنگ کنند
صاحب جہانگیری در ملحقات گوید کہ شہری کہ در قلمرو
آگرہ کہ بالفعل دار الملک ہندوستان است
دہی بود از دیہات آن (امیر خسرو ؎) امروز
دولت است سواد بیانہ را ؎ کاینجا نزول شد
شہ چرخ آستانہ را ؎ **مؤلف** عرض کند کہ
حیف است کہ وجہ تسمیۂ این معلوم نہ شد
(اردو) بیانہ ایک شہر کا نام کہا گیا ہے جو
ہند مین واقع تھا اور ابتدا مین دار السلطنۃ آگرہ
اُس کا ایک موضع تھا۔ مذکر۔

بیانی بفتحتین بقول شمس در فارسی زبان
نام پردۂ سرود است **مؤلف** عرض کند کہ
دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت بعض معاصر
ہم این را تسلیم کنند حیف است کہ از شعری مزید ایدہ
قاصریم ظاہر امرکب از بیان و یای نسبت معلوم می شود
عجمی نیست کہ سرود واضح و بلند باشد (اردو) بیانی
فارسی مین ایک راگنی کا نام ہے جس کا ترجمہ خاص
زبان اردو مین معلوم نہ ہو سکا۔ مؤنث۔

بیاوار بقول برہان و جامع بفتح اوّل بروزن سزاوار بمعنی شغل و کار و عمل باشد صاحب رشیدی
گوید کہ فیاوار ہم بہمین معنی می آید صاحب سروری ہم بانش (ناصر خسرو ؎) من فقش ہی [illegible]

تو جامہ ہمی باف ۴ این است مرا با تو ہمہ شغل و بیاوار ۴ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است دیگر ہیچ (**اردو**) شغل۔ کام۔ عمل۔ مذکر۔

بیاور اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی نفع و سود **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا امر حاضر بیاوردن می نماید و کنایہ از معنی بالا وجا دارد کہ این را مزید علیہ یاور گیریم بزیادت موحّدہ در اوّلش کہ نفع و سود ہم یاری می دہد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال معاصرین عجم ازین ساکت۔ فارسی قدیم باشد (**اردو**) نفع۔ مذکر۔ دیکھو بازار کے دوسرے معنے۔

بیاہ بقول برہان بکسر اوّل بروزن سیاہ نام رودخانہ ایست در نواحی لاہور۔ صاحب جہانگیری گوید کہ رودیست بس عظیم کہ آب آن بغایت گوارا است و ہم او در ملحقات خود ذکر این کردہ (استاد فرخی ۵) با توانائی و قوت بہراسید ہمی ۴ پیل از ان شیر کہ گشتی طلبد رود بیاہ ۴ صاحبان ناصری و جامع ہم ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ رودخانہ ایست از جملہ پنج دریای پنجاب ہندوستان کہ از زیر شہر سلطان پور گذرد و منبعش کوہ سوالک است و فرماید کہ این اگرچہ لغت ہندیست لیکن در اشعار استادان واقع شدہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم مثل پنجاب این را لغت فارسی دانند و لیکن حیف است کہ وجہ تسمیہ معلوم نشد (**اردو**) بیاہ۔ پنجاب سے ایک ندی کا نام ہے۔ مؤنث۔

بی باد درخت نمی جنبد مثل بیہار فت بدیں کہ یعنی بیچ چیز بی سبب واقع نشود و صورت تذکار ندیں یعنی ہرچہ بی بادنہا افتاد و صورت تذکار بدیہ رہ یکجائی می برد **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان چون خبری را زبان زد عام و خاص می بینند این مثل را زنند مقصود از استعمال این ہمین کہ خبر مشہور چیزی حقیقت داشتہ باشد کہ بر زبان آمد (**اردو**)

دکن مین کہتے ہین ”بارہ بغیر تتی نہین ہلتی“ یہہ کہاوت قریب قریب اسی فارسی مثل کا ترجمہ ہے اس کا استعمال اُس مقام پر ہوتا ہے جہان کسی مشہور خبر کی اصلیت کی رای ہو مثلاً جب کسی کی تعریف یا ظلم کی شہرت ہوتی ہے تو اس کہاوت کا استعمال ہوتا ہے یعنے کچھہ تو صحیح ہوگا جب ہی تو مشہور ہے۔

بی باق بقول صاحب جامع اللغات اداے کامل **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان دارند و مخفف بی باقی است۔ بعض محققین اردو اینرا لغت اردو دانستہ اند ولیکن در مرکب فارسی بودن این شک نیست محققین سلف ذکر این نکردہ اند (**اردو**) بے باق۔ صاحب آصفیہ نے بے باق کرنا کو بمعنی ادا کرنا۔ چکانا۔ حساب پاک کرنا۔ بھگتانا لکھا ہے۔

بی باک اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری (۱) بمعنی بی ترس و بیم و (۲) کنایہ از شجاع و دلاور و صاحب تہوّر۔ صاحب جہانگیری در ملحقات خود ذکر این بمعنی دوم کردہ و صاحبان جامع و بحر ہم بمعنی دوم قانع صاحب فدائی بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) گستاخ و جسور باشد بہار بذکر معنی دوم می فرماید کہ اطلاق آن بر شعلہ و خنجر مجاز است **مؤلف** عرض کند کہ سراجی گوید کہ فارسیان استعمال این بصفت شعلہ و خنجر ہم کردہ اند (صائب ؎) سرو را ہر چند سرکش ترکند آب روان ٭ نقد جان دریای آن بی باک می باید فشاند ٭ (ظہوری ؎) بصد بی باکی اوّل بخون خود کند بازی ٭ چو فرداکشتۂ آن غمزۂ بی باک برخیزد ٭ (صائب ؎) بر شعلۂ بی باک بود سیلی صرصر ٭ دستی کہ مرا بر دل دیوانہ گذارند ٭ (ملّا قاسم مشہدی ؎) ز دست لیلی ام تا خنجر بی باک می روید ٭ زجیب عشقبازان سینہ ہای چاک می روید ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن و (۴) برای یار ہم استعمال این می کنند

(ج ۳۴۳)

(ظہوری ع) ہیہات ز ہمزبانی اغیار باک نیست ٭ بی باک من ملاحظہ از زبان من ٭ (اردو) (۱) بی باک ۔ بقول آصفیہ ۔ نڈر ۔ بیخوف (۲) بی باک بقولہ دلیر ۔ جری ۔ بہادر (۳) گستاخ ۔ دیکھو استاخ (۴) یار ۔ مذکر ۔ ہماری رای مین (بیباک) گستاخ اور یار دونون کے لئے اردو مین کہہ سکتے ہین اس لئے کہ فارسی مین ان معنون مین مستعمل ہے

بی باکی اصطلاح ۔ (۱) بی خوفی (۲) دلاوری (۳) گستاخی ۔ **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر بی باک زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ وسند این از ظہوری بر بی باک گذشت (اردو) بی باکی بمعنی اول و دوم و سوم کہہ سکتے ہین ۔ مؤنث ۔

بی بال و پر شدہ مثل ۔ صاحب خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ چون کسی بی ساز و برگ شود فارسیان استعمال این بجای آن کنند (اردو) بے سہارا ہوگیا ہے ۔

بی بال و پری اصطلاح ۔ کنایہ باشد از بی ساز و برگی (صائب ع) ز بی بال و پری فرو... از نہاد من برون آمد ٭ چو بینیم شمع را پروانہ برگرد سر گردد ٭ (اردو) بے بال و پری ۔ بے سرو سامانی ۔ مفلسی ۔ عاجزی ۔ صاحب آصفیہ نے صرف بے بال و پر کا ذکر کیا ہے ۔

بی بدل اصطلاح ۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی ہمتا و بی مثل (انوری ع) اے بی بدل چو جان بدلی نیست بر توام ٭ بر بی بدل چگونہ گزیند کسی بدل ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ بدل خود ندارد (اردو) بے بدل بقول آصفیہ ۔ لاثانی ۔ بے نظیر ۔ یکتا ۔

بی برگ اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار بمعنی بی سر و سامان (صائب ع) با تہی دستی نہد انگشت بر چشم وصول ٭ ہر دل بی برگ را گر زوی تمنای تو ہست ٭ (ولہ ع) از برگ ریز مردم بی برگ سرفشانند

رنگ شکستہ را خطری از شکست نیست ﴿ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے سروسامان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بی اسباب و بی آلات۔ مفلس۔ کنگال۔

بی برگ و بر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) عقیم و (۲) بی ثمر و (۳) کنایہ از مفلس **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل وسوم کنایہ باشد اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) عقیم بقول آصفیہ۔ عربی۔ جس کے بچہ نہو تا ہو۔ جس کا نطفہ قرار نہ پائے یا جس مین نطفہ قبول کرنے کی صلاحیت نہ ہو۔ بانجھہ۔ (۲) بے ثمر۔ بے بر وہ درخت جو نہ پھلے (۳) مفلس۔

بی برگ و نوا اصطلاح۔ اسم فاعل ترکیبی است مرادف بی برگ کہ گذشت مخفی مبادکہ نوا بمعنی ساز و سامان بجائیش می آید (انوری ﴿) ای دو قرن از کرمت بردہ جہان برگ و نوا ﴿ تو چہ دانی کہ جہان ہای تو چہ بی برگ و نواست ﴿ (صائب ﴿) مشو از صحبت بی برگ و نوایان غافل ﴿ کہ شب قدر نہان در رمضان می باشد ﴿ (ولہ ﴿) زمرگ تلخ پروانیست بی برگ و نوایان را ﴿ چراغ تنگدستان خامشی را از ہوا گیرد ﴿ (اردو) دیکھو بے برگ۔

بی برگی اصطلاح۔ یعنی بی سروسامانی است یای مصدری بر ہمان بی برگ زیادہ کردہ اند کہ گذشت (ظہوری ﴿) شوکت در دش فرونست از فغان چون منی ﴿ بلبل از بی برگی خود در نوا تقصیر کرد ﴿ (ولہ ﴿) کدام کار کہ بی برگی است سامانش ﴿ چہ شعلہ ہاست کہ از خویش رستگان دارند ﴿ (صائب ﴿) بی نوائی لازم بی برگی افتادہ است و ﴿ سرو ﴿ باوجود آنکہ بی برگست دائم بانواست ﴿ (اردو) بے سروسامانی۔ مفلسی۔ مؤنث۔

بی بصر استعمال۔ بقول بہار و انند نابینا (خواجۂ شیراز ﴿) چو مستعد نظر نیستی وصال مجوی ﴿ کہ جام جم نکند سود وقت بی بصری ﴿

مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے بصر کہہ سکتے ہین یعنے اندہا۔

بی بصیرت استعمال۔ (۱) بمعنی بی بصر و (۲) بمعنی بی عقل اسم فاعل ترکیبی است (صائب ۵) مقام بوسہ لب زان عارض سیراب می جوید ۔ فغان کین بی بصیرت در حرم محراب می جوید ۔ (ولہ ۵) از عصای خود خطر دارند کوران وقت جنگ ۔ بی بصیرت از دلیل خویش ملزم می شود ۔ (اردو) (۱) اندہا۔ بے بصر کہہ سکتے ہین۔ (۲) بے عقل۔ بے وقوف۔

(الف) **بی بغل** اصطلاح (الف)
(ب) **بی بغل بودن** بقول بہار و جہ وانند کنایہ از مفلس و تہیدست مرادف کم بغل خان آرزو در سراج می فرماید کہ مرادف بی برگ باشد مؤلف عرض کند کسی کہ سامانی در بغل ندارد مراد از مفلس است۔ اسم فاعل ترکیبی۔ صاحبان رشیدی و شمس ذکر (ب) کردہ می فرمانید کہ بمعنی بی برگ بودن است (اردو) (الف) دیکھو بے برگ (ب) بے برگ و نوا ہونا۔ مفلس ہونا

بی بقا استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ناپایدار مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ناپایدار اور بے بقا بھی کہہ سکتے ہین

بی بن استعمال۔ درختی کہ بنیاد ندارد اسم فاعل ترکیبی است (انوری ۵) بیخ جور از باغ تو چون بیخ مرجان بی بن است ۔ شاخ دین بعدل تو چون شاخ آہو بی بر است ۔ (اردو) بے بنیاد کہہ سکتے ہین۔

بی بہا اصطلاح۔ بقول وارستہ و بہار (۱) مراد از بے قیمت یعنی کالائی کہ بیش قیمت باشد صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ (۲) متاع بی قدر نیز (انوری ۵) بشہر خویش درون بی خطر بود مرد ۔ بکان خویش درون بی بہا بود گوہر ۔ (تاثیر ۵) گرچہ بی قدریم تاثیر ایمنیم از حادثات ۔ چون متاع بی بہا بر جا زیغما ماندہ ایم ۔ (اردو) (۱) بے بہا

بقول آصفیہ بیش قیمت۔ انمول (۲) وہ متاع جس
کی قدر نہ ہو۔

(الف) بی بہرگی | **(ب) بی بہرہ** اصطلاح۔ صاحب برہان نسبت (ب) گوید کہ (۱)
بمعنی بی نصیب و قسمت است چہ بہرہ بمعنی قسمت و
نصیب آمدہ و (۲) کنایہ از درویش و گدا و (۳)
پریشان و (۴) بی چیز۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی
بر معنی دوم و سوم قانع (مولوی معنوی ؒ) گوہر
کنی خرمہرہ را ز بہرہ بدتری زہرہ را ؛ سلطان
کنی بی بہرہ را شاباش ای سلطان ما ؛ بیہا ... مفلس
و تہیدست قانع کہ متعلق بمعنی دوم یا چہارم است
صاحب بحر بذکر معنی دوم و سوم بمعنی (۵) بی خبر ہم
نوشتہ صاحب جامع ذکر معنی اول و دوم فرمودہ
خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و چہارم کردہ
(ظہوری ؒ) فتادہ است چو بی بہرہ گوشہم از راحت
و ز سرکہ بہرہ چو شنید غم نصیحت آمیز است ؛ مؤلف
عرض می کند کہ معنی اول حقیقی است و دیگر معانی مجاز
اسم فاعل ترکیبی است و (الف) بزیادت یای
مصدری و تبدیل ہای ہوز بہ کاف فارسی بمعنی
مصدری دارد یعنی (۱) بی نصیبی و (۲) درویشی
و گدائی و (۳) پریشانی و (۴) ناچیزی و (۵) بی
خبری (ظہوری ؒ) بی نصیبان بہرہ دارند
از بی بہرگی ؛ آرزو را حسرت بوس و کناری
می رسد ؛ مخفی مبادکہ فارسیان (ب) را بمصادر
فارسی بترکیب ہم استعمال کنند کہ در ملحقات
می آید (اردو) (الف) (۱) بی بہرگی۔ بی
نصیبی۔ مؤنث (۲) فقیری۔ مفلسی۔ مؤنث (۳)
پریشانی۔ مؤنث (۴) ناچیزی۔ مؤنث (۵) بی خبری
مؤنث۔ (ب) (۱) بے بہرہ بقول آصفیہ وہ شخص
جو کسی سے فائدہ نہ اٹھائے۔ بدنصیب۔ بدبخت
(۲) فقیر۔ مفلس (۳) پریشان۔ پریشان حال
(۴) ناچیز (۵) بے خبر۔

(۳۴۳۸) **بی بہرہ کردن** | استعمال۔ یعنی بی نصیب
کردن و جا دارد کہ بہ ہمہ معانی (بی بہرہ) ہم

استعمال این کنیم که معاصرین عجم بر زبان دارند (صائب ـه) مکن بی بهره یارب از قبول دل بیانم را ٭ بر چشم خوبان آب ده تیغ زبانم را ٭ (اردو) بے بہرہ کرنا۔

بی بهره گذاشتن مصدر اصطلاحی فرهنگ است به معنی بی بهره کردن که گذشت یعنی بی بهره داشتن است (عرفی ـه) آن روز که ایثار شجاعت نگذارد ٭ بی بهره ز تیغت مگر آهوی حرم را ٭ هر عطسه که از مغز یکان تو گشاید ٭ ریزد به گریبان بتقاخون عدم را ٭ (اردو) بے بہرہ رکھنا۔

بی بی بقول برهان و جامع بکسر هر دو با و سکون هر دو یا (۱) زن نیکو و (۲) خاتون خانه صاحب سروری و بهار به معنی اوّل قانع (هاتفی ـه) بازش گفت خواجه که بی بی ٭ دل بر منه که از وطن کیبی ٭ صاحب ناصری بهر دو معنی همزبان برهان (انوری ـه) شیوهٔ اهل زمانه پیشه کن بگزین غلام ٭ در حضر خاتون و بی بی در سفر اسفندیار ٭ صاحبان هفت و انند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که بمعنی دوم لغت ترکی است چنانکه صاحب کنز آورده فارسیان استعمال این کرده اند صاحب انند این را لغت فارسی گفته و بعضی از معاصرین عجم هم و طرز بیان صاحب ناصری هم همان اگر لغت ترکی می بود صراحت می کرد چنانکه عادت اوست ما بینیم که صاحب کنز هم که محقق ترکی زبان است صراحت لغات فارسی می کند و برین لغت صراحت نکرد و معاصرین ترک لغت زبان خود می دانند و معنی اوّل مجاز معنی دوم است (اردو) (۱) نیک عورت۔ مؤنث (۲) بی بی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث۔ دیکھو بیگم۔

بی پا اصطلاح۔ بقول صاحب فدائی (۱) کسی که از راستی و بی پایداری فروغی نداشته باشد دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ **مؤلف** گوید که صاحب فدائی از علماے

معاصرین عجم بود قولش اعتبار را شاید اسم فاعل ترکیبی
است و معنی لفظی این (۲) آنکه پای یا یارای رفتار ندارد
پس معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجازش (اردو)
(۱) ناراست۔ وہ شخص جو راستی سے نیک نام نہ ہو
(۲) وہ معذور جس کے پاؤن نہون یا لنجا جو رفتار
سے عاجز ہو۔

بی پایاب اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
وانند دریای عمیق (شیخ شیراز ؎) وقتی در
آب تا میان دستی و پائی می زدم ٭ اکنون همان
پنداشتم دریای بی پایاب را ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) عمیق
دریا۔ مذکر۔

بی پایان اصطلاح۔ بقول بہار و انند
آنکہ نہایت ندارد **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (صائب ؎) مرا با حسن روز افزون
او عیش است بی پایان ٭ کہ در ہر دیدنی می گیرم
از سر عشق بازی را ٭ (ظہوری ؎) رفتہ در
طوفان غم ٭ بر باد اسباب نفس ٭ آری آری
ظاہر است از آہ بی پایان ما ٭ (انوری ؎)
محنت دشمن تو بی پایان ٭ مدت دولت تو
بی انجام ٭ (حافظ ؎) درین دریای بی
پایان درین طوفان موج افزا ٭ دل افگندیم
بسم اللہ مجریہا و مرسٰہا ٭ (اردو) بے حد
بقول آصفیہ۔ بے انتہا۔ بے شمار (بے پایان
بھی کہہ سکتے ہین)۔

بی پدر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ یتیم **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی معنی کسی کہ پدر او مردہ باشد (اردو)
یتیم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ بے پدر۔ پدر مردہ
اناتھہ۔ جس کا باپ مرگیا ہو۔

(۱) **بی پردہ** استعمال۔ چیزی و کسی کہ پردہ
ندارد۔ بی نقاب و بی حجاب۔ و استعمال این
با مصادر فارسی می شود چنانکہ (بی پردہ آمدن)
بمعنی بی نقاب و بی حجاب آمدن (صائب ؎)

نگاه بی ادب در چشم قربانی نمی باشد ٭ بچشم ما چراغ دیده
ای قاتل نمی آئی ٭ و (بی پرده شدن) بمعنی بی نقاب
و بی حجاب شدن) و پرده دور کردن (وله ؎)
نقاب اگر برخ دلبران حجاب شود ٭ رخ لطیف
تو بی پرده از نقاب شود ٭ و - - - - - -

(۲) **بی پرده گفتن** مصدر اصطلاحی. از
همین است کنایه از صریح و آشکار گفتن.
صاحبان بحر و بهار ذکر این کرده اند **مؤلف**
عرض کند که این معنی مجاز اول است دیگر هیچ
(خواجه شیراز ؎) سخن بی پرده می گویم زخود
چون غنچه بیرون آی ٭ که بیش از پنج روزی نیست
حکم میر نوروزی ٭ سخنی ما که ارسند بیش کرده
بهار (بی پرده سخن گفتن) پیداست ولیکن بیجا
نداند که (بی پرده گفتن) هم بر زبان معاصرین
شهر است (اردو) (۱) بے پرده کہنا سکتے
ہیں یا بمعنی بے حجاب. صاحب آصفیه نے بے پرده
کا ذکر کیا ہے بمعنی بے حجاب (۲) علانیه کہنا.

بی پرکار اصطلاح - بقول وارسته و بحر
و بهار بی قاعده و بی اسلوب (صائب ؎)
می روم چون لغزش مستان بپای بیخودی ٭ تا کجا
سر بر کشم زین سیر بی پرکار خویش ٭ صاحب تحقیق الاصطلاح
بمعنی بی انتظام گفته (وله ؎) فریب خال گندم
گون او خوردم ندانستم ٭ که خواهد ساختن این
لفظ بی پرکار عاشق را ٭ **مؤلف** عرض کند که
دائره بی پرکار کشیدن بی اسلوب و دور خوشی ازو
قائم نمی شود ازهمین معنی این اصطلاح بسبیل
مجاز بمعنی بی اسلوب قائم شد و برای غیر دائره هم
مستعمل (اردو) بے قاعده - بقول آصفیه
خلاف دستور - بے ضابطه - معمول اور رسم
کے خلاف - بے ترتیب -

بی پرمانی اصطلاح - بقول برهان در تحقیقها
بمعنی بی افسردگی و بی اندوهی و بی غمی و بی بیمی.
مؤلف عرض کند که پرمانی یا فرمانی لغتی نیست
که ترکیب دانیم با کلمه (بی) عجبی نیست که لغت ژند و پازند

باشد که متروک است و دیگر تحقیق هم ازین ساکت
شتاق سند استعمال می باشیم و تکمیل بحث بر (بی پرمانی)
کنیم که به زای فارسی می آید (اردو) بے غمی
بے خوفی - مؤنث -

بی پروا استعمال - بقول بهار و انند بمعنی بی نیاز
و بیفراغ (ظهوری ؎) خامهٔ بی مهر و بی پروا
زبان زد شد کنون ٭ بار دیگر بی مروت بیوفا
خواهم نوشت ٭ (وله ؎) نصیحت های عاشق
گوش کردن از تو بی پروا ٭ چنان خوش می نماید
کز ظهوری پند نشنیدن ٭ (صائب ؎) مرا
سرگشته دار د چشم بی پروانگاه او ٭ نگردد هیچکس یارب
بدین سان تیره شیدائی را ٭ (وله ؎) می بجرأت در
قدح دریای خم مینا کند ٭ دخل دریا ابر را
در خرج بی پروا کند ٭ (اردو) بے پروا
بقول آصفیه مستغنی - بی غرض - بے فکر - بے حاجت

بی پروانگاه اصطلاح - بهار بذکر این از
معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف
عرض کند که (بی پروا) همان است که گذشت
و این اسم فاعل ترکیبی است کنایه از کسی که نگاه
به بی پروائی کند و (بی پروانگاهی) بزیادت
یای مصدری بی پروائی باشد در نگاه کردن
(صائب ؎) ز بی پروانگاهی آب در چشمش
نمی گردد ٭ سر خورشید اگر آن سنگدل را در کنار
افتد ٭ (اردو) وه شخص جو نگاه مین بے پروا
هو (نگاه مین بے پروائی) مؤنث -

(۳۴۴) **بی پر و بالی** اصطلاح - بی سر و سامانی -
(صائب ؎) مارا رساند بی پر و بالی بکوی دوست ٭
پروانه را بشمع اگر بال و پر رساند ٭ (اردو)
بے سر و سامانی - مؤنث -

بی پرهیز اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ (۱) شهوت پرست و زانی مؤلف
عرض کند که معنی لفظی این (۲) آنکه پرهیز و احتراز
نکند - اسم فاعل ترکیبی است و معنی بیان کرده
انند را اگر سند استعمال پیش شود کنایه دانیم -

معاصرین عجم بمعنی مجازی بر زبان ندارند (اردو)
(۱) شہوت پرست۔ عیاش (۲) دیکھو بد پرہیز۔

بی پژمانی اصطلاح۔ بقول بحر بی افسردگی
و بیغمی و بی ترسی **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ
صاحب برہان در ملحقات بہ رای مہملہ بہمین
معنی آوردہ عجبی نیست کہ اصل آن ہمین باشد
کہ زای فارسی بہ رای مہملہ بدل شود چنانکہ
ژرکم و برکم و پژمان بہ زای فارسی بکسر اول
بمعنی افسردہ می آید پس یای مصدری بران
زیادہ کردہ مرکب کردہ اند (کلیہ ...) موافق
قیاس است (اردو) دیکھو بے پرمانی۔

بی پشت اصطلاح۔ بمعنی بی مدد و واز
ہمین است (بادۂ بی پشت) کہ بجایش گذشت
و سند این ہم ہمد رانجا ندکور (اردو)
بے مدد۔ بے اعانت۔ بے سہارا کہہ سکتے ہیں

بی پیر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بکسر بای فارسی (۱) آنکہ مرشد و ہادی
ندارد و (۲) فاجر و بدکار **مؤلف** عرض کند کہ
بعض محققین معاصرین را لغت غلط و صحاورۂ
ہند دانند خطا می کنند معاصرین عجم بر زبان دارند
معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن کہ کسی کہ
عقیدت باشیخے ندارد ہمان فاسق و فاجر و بدکار است
(اردو) بے پیر بقول آصفیہ فارسی (۱) نگرا۔ بے استاد
(۲) بداعتقاد۔ بے ایمان۔ بے درد سنگدل۔ بے رحم

بیتا بقول برہان و ناصری و ہفت و مؤید با اول و ثانی رسیدہ و فوقانی الف کشیدہ بلغت
زند و پازند بمعنی خانہ است کہ بعربی بیت خوانند صاحب جہانگیری در ملحقات این را آوردہ
مؤلف عرض کند کہ ما این را مفرس دانیم از بیت عربی بزیادت الف زائد در آخرش
تصرف در اعراب چیزی نیست کہ نتیجۂ لب و لہجۂ مقامی است (اردو) گھر۔ گہر۔

بی تاب اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

بمعنی بی سکون و بیقرار اسم فاعل ترکیبی (میرزا بیدل ؎)
دمم بر شوخی مژگان بی تاب تو می لرزد ٭ کہ روز و شب
بزیر سایۂ تیغند زان ابرو ٭ صاحب فدائی کہ از علمای
معاصرین عجم بود صراحت فرید کند کہ کسی کہ آرام از و
بریدہ شدہ باشد و قرار و سکون او از دستش رفتہ
و بیش از ان شکیب نداشتہ باشد (ظہوری ؎)
زہی ہمت کہ بی تابان بقاصد ٭ جواب نامہ و پیغام
بخشد ٭ (ولہ ؎) در بر ہر ذرۂ بی تاب خورشیدی
نگر ٭ در دل ہر قطرۂ بی آب عمانی ببین ٭ (اردو)
بیتاب بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ بے طاقت ۔ بے چین
مضطرب ۔ بے قرار ۔ وہ شخص جسے برداشت نہو ۔

بیتاب انداختن مصدر اصطلاحی ۔ (۱۲۸۰)
بمعنی بیتاب کردن است (ظہوری ؎) بہ بیتابی
خوشم گر تاب غم بیتابم اندازد ٭ کہ ترسم خویش را
آسودگی در خوابم اندازد ٭ (اردو) بیتاب کرنا ۔

بیتاب عشق ہر چہ کند حق بدست اوست مثل ۔ صاحبان خزینہ و مجموعۃ الامثال
ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان
این مثل را بحق عاشق استعمال کنند مقصود شان
ہمین است کہ عاشق بیتاب مرفوع القلم است
(اردو) دکن مین کہتے ہین " عاشق کی گردن
پر خون نہین چڑہتا " اس کا مطلب یہہ ہے کہ
عاشق کو عقل نہین جس سے خون کا مؤاخذہ ہوسکے

بی تابی استعمال بمعنی بیقراری ۔ یای مصدری (۱۲۸۱)
بالفظ (بی تاب) مرکب است (ظہوری ؎)
بیتابی ما اینکہ برخسار تو محویم ٭ گویائی ما اینکہ
بحرف تو خموشیم ٭ (صائب ؎) ہمان چو
موج زنم دست و پا ز بی تابی ٭ ز بحر اگرچہ امید
کنار نیست مرا ٭ (اردو) بیتابی ۔ بقول آصفیہ
مؤنث ۔ بے چینی ۔ اضطرابی ۔ گھبراہٹ ۔

بی تابی تیغ اصطلاح ۔ بیقراری تیغ و کنایہ
از تحریکش کہ در یکجا قرار نگیرد (ظہوری ؎)
بہ بیتابی تیغ او بماند ٭ تا از تن زار سر نیفتد ٭
(اردو) تلوار کی حرکت ۔ تلوار کا چلنا ۔ تلوار کی چال ۔

(۲۴۳۲) **بیتابی دویدن برکسی** مصدر اصطلاحی
بیتاب شدنش و مبتلای بیتابی شدن کسی (ظہوری
ع) برظہوری دویدہ بیتابی ٭ بسکون اضطراب
سیمابیم ٭ (اردو) بےتابی مین مبتلا ہونا بیتاب ہونا

بیت احزان اصطلاح۔ بقول بہار
مرادف کلبۂ احزان (۱) کنایہ از خانۂ مہتر یعقوب
بمفارقت مہتر یوسف علیہما السلام (انوری ع)
یوسف احسان چو در چاہ جفا محبوس شد ٭ بندہ
چون یعقوب سوی بیت احزان آمدہ است ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقیش ہر غم خانہ را توان
گفت (اردو) بیت الحزن بقول آصفیہ
(۱) اس کمرہ کا نام جس مین حضرت یعقوب علیہ السلام
تنہا بیٹھکر حضرت یوسف کی جدائی مین رویا
کرتے تھے (۲) مجازاً ہر عاشق مہجور کا گھر۔
غمکدہ۔ رنج کا گھر۔

بیتار باوّل مکسور و یای مجہول بقول شمس
لفظی باشد فلان و بہمان ہمچنین فلان را و بہمان
را بہم نویسند **مؤلف** عرض کند کہ دیگری
از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و معاصرین
عجم ہم برزبان ندارند مجرّد قول صاحب شمس
بدون استعمال اعتبار را نشاید (اردو)
دیکھو بہمان۔

بیتارہ بقول سروری بحوالۂ نسخۂ حسین وفائی بتای قرشت و یای حطی و رای مہملہ بوزن
بیچارہ بلا باشد و چیزی کہ مردم آن را دشمن دارند (استاد کسائی ع) برگشت چرخ از
من بیچارہ چون کنم ٭ واہنگ جنگ دارد بیتارہ چون کنم ٭ و فرماید کہ در فرہنگ بابے
فارسی آوردہ۔ صاحب موارد ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را اسم جامد
فارسی زبان دانیم (اردو) کھوٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ پریت خبیث
شیطان۔ (دیکھو بلا)

بیت اقصی اصطلاح ۔ بقول بحر وغیاث بیت المقدس **مؤلف** عرض کند که از دو لغت عربی فارسیان بحذف الف و لام ترکیب خود استعمال کرده اند (**اردو**) بیت المقدس دیکھو ایلیا کا نمبر (۳)

بتاقه بقول جهانگیری در ملحقات بایای مجهول بیگانه را گویند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم بر اعتماد صاحب جهانگیری و عجب است از ینکه معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اهل زبان و زبان دان این را ترک کرده اند ۔ اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که مبدل (بی طاقه) باشد که طای حطی بدل شد به فوقانی چنانکه (تغطاق) و (تغتاق) و معنی لفظی این کسی که طاق ابرو یعنی شناسائی ندارد ۔ بیگانه باشد (**اردو**) بیگانه ۔ بقول آصفیه ۔ فارسی غیر ۔ اجنبی ۔ یگانه کا خلاف ۔

بیت الاموال اصطلاح ۔ بقول بهار مرادف بیت المال ۔ خانه که اموال متوفی بعد از ضبط دران نگاه دارند (میرزا عبد الغنی قبول ۵) اثر از شاعران مانند بعالم بادشاهان را چه نمی باشد فزون تر از مدائح بیت اموالی ؛ **مؤلف** عرض کند که سندیکه پیش کرده بهار تقاضای آن می کند که بقاعدهٔ فارسی این را بیت اموال قائم کنند که بمعنی حقیقی است دیگری از محققین ذکر این نکرد و بحث بیت المال بجایش می آید (**اردو**) بیت اموال اوس مکان سرکاری کو کهه سکتے هین جس مین مال لاوارث محفوظ کیا جاے ۔ مذکر ۔

بیت الحرام اصطلاح ۔ بقول بهار مرادف بیت الله عاو کنایه از (۱) مکه معظمه (سعدی ۵) بدو گفت سالار بیت الحرام ؛ که ای حامل وحی برتر خرام ؛ (قدسی ۵) از بسکه شیشه ها راست از هر طرف سجودی ؛ میخانه را ز طاعت بیت الحرام کردند ؛ صاحب بحر گوید که (۲) خانه کعبه را نام است **مؤلف** عرض کند که صاحب غیاث صراحت کرده که حرام مصدر راست بمعنی منع و درینجا مصدر بمعنی

اسم مفعول است یعنی خانۂ کہ منع کردہ شد از قتال درویش بمعنی دوم درست است و اسنادی کہ گذشت برای معنی دوم می نماید و می توان بر سبیل مجاز بمعنی اوّل استعمالش کنیم کہ خانۂ کعبہ در مکۂ معظمہ واقع است و ہمین لغت بزبان عرب مستعمل و بترکیب فارسی بیت حرام توانیم استعمال کرد (**اردو**) بیت الحرام بقول آصفیہ۔ مذکر۔ (۱) مکۂ معظمہ۔ وہ شہر جس مین خانۂ کعبہ واقع ہے۔ (۲) وہ گھر جس مین قتل اور بعض مباحات کو منع کیا گیا ہے۔ خانۂ کعبہ۔

بیت الحزن اصطلاح۔ بقول بہار بضم حا و سکون زا و بالتحریک ہمان بیت الحزان کہ گذشت (خواجۂ شیراز ؎) بدین شکستۂ بیت الحزن کہ می آرد ۔ نشان یوسف دل از چہ زنخدانش ۔ (صائب ؎) بادلیلی ہمچو بوی پیرہن یعقوب ما ۔ معتکف در گوشۂ بیت الحزن باشد چرا ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ماحقیقت این ہمہ را انجا عرض کردہ ایم۔ این مرکب بدو لغت عرب است کہ فارسیان استعمالش کردہ اند (**اردو**) دیکھو بیت احزان۔

بیت الحیات اصطلاح۔ بقول بحر برجی کہ در وقت ولادت طالع مولود بود۔ صاحب شمس بر نام برجی قانع۔ صاحب اند این را مرکب مستعملۂ عربی زبان (بیت الحیوۃ) نوشتہ معنیٰ با صاحب بحر متفق **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بقاعدۂ خود تصرفی در املای این کردہ اند دیگر ہیچ (**اردو**) بیت الحیات اُس برج کا نام ہے جو مولود کی ولادت کے وقت ہو طالع مولود۔ مذکر۔

بیت الخلا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از متوضا و طہارت خانہ (میرزا عبد الغنی قبول ؎) بود شعر ہر کس کہ خالی ز لطف ۔ مہر نام او را کہ بیت الخلاست ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب عربی است و اصطلاح فارسیان۔

(اردو) بیت الخلا بقول آصفیہ۔ مذکر۔ پاخانہ جائے ضرور۔

بیت الدّعا اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بیت الحرام (سلمان ساوجی ؎) پادشاہا بر دعای تست بنی شعرمن ؛ لاجرم چون کعبہ ہر بیتی ازان بیت الدعاست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و مرکب عربی است مستعملۂ فارسی زبان۔ (اردو) دیکھو بیت الحرام۔

بیت الدّوا اصطلاح۔ بقول بہار دواخانہ یا دارالشفا و فرماید کہ این مجاز است (جمال الدین عبدالرزاق ؎) ترتیب کردہ است ز بیت الدوا فلک ؛ از خوشہ جوز صبح مناو زحمل لسان لو صاحبان بحر و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ فارسیان است بترکیب لغات عرب (اردو) دارالشفا دیکھو اجزاخانہ۔

بیت الشرف اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند باصطلاح اہل تنجیم برجی کہ شرف یکی از کواکب ہفتگانہ دران شود چنانچہ شرف آفتاب در حمل۔ صاحب مؤید بذیل لغات فرس این را با برج حمل مخصوص کردہ کہ شرف گاہ آفتاب است **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح فارسیان است بترکیب دو لغت عربی زبان و ما اتفاق داریم بتعمیم اوّل الذکر (اردو) بیت الشرف بقول آصفیہ۔ مذکر۔ بلندی اور بزرگی کا گھر۔ نجومیوں کی اصطلاح مین وہ برج جس مین سات سیارون مین سے کسی کو شرف اور سعادت حاصل ہو جیسے آفتاب کا شرف حمل مین۔ چاند کا ثور مین مشتری کا سرطان مین۔ زہرہ کا حوت مین عطارد کا سنبلہ مین۔ مریخ کا جدی مین۔ زحل کا میزان مین۔

بیت الصنم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند بتخانہ (صائب ؎) صائب روا مدار کہ بیت الحرام دل ؛ از فکرہای بیہدہ بیت الصنم شود ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس

واصطلاح فارسیان بترکیب لغات عرب۔
(اردو) بت خانہ۔ صنم خانہ۔ مذکر۔

بیت العتیق اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
مرادف بیت الحرام (سعدی ؎) قطوبی
لباب کبیت العتیق ؛ حوالیہ من کلّ فجّ عمیق ؛
صاحب انند می فرماید کہ معنی لفظی این خانۂ قدیم
است چراکہ کعبہ اوّل برای عبادت آدم علیہ السلام
مقرر بود بعد طوفان نوح ابراہیم علیہ السلام تجدید
آن کرد۔ عتیق بمعنی کریم و معزز ہم آمدہ یا آنکہ آزاد
کردہ شدہ است از غرق طوفان یا از دست خراب
کردن ظالمان **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح
مرکب از دو لغت عرب است کہ فارسیان ترکیب
خود استعمالش کردہ اند معنی لفظی این خانۂ گرامی و
برگزیدہ و کنایہ از کعبۃ اللہ دیگر ہیچ (اردو)
دیکھو بیت الحرام۔

بیت العروس اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
وانند (۱) خانہ کہ برای عروس مہیا سازند و تکلفات
دران کنند و (۲) کنایہ از مکّۂ معظّمہ (نظامی ؎)
زسودای ہند و زصفرای روس ؛ فروشست
عالم چو بیت العروس ؛ **مؤلف** عرض کند کہ معنی
اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن بصفت آراستگی
(اردو) (۱) عروس کا کمرہ۔ مذکر (۲) مکّۂ معظّمہ۔ مذکر

بیت الغزل اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
وانند کنایہ از بیت منتخب و گزیدہ (حافظ شیراز
؎) شعر حافظ ہمہ بیت الغزل معرفتست ؛ آفرین
بر نفس دلکش و لطف سخنش ؛ (محسن تاثیر ؎) در
خانۂ کہ جلوہ کند مصرع قدت ؛ منظور انتخاب چو
بیت الغزل شود ؛ (ابو طالب کلیم ؎) خالش
میان ابرو اش بجا فتادہ ؛ بیت الغزل نشانی
از انتخاب دارد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح
فارسیان است بترکیب دو لفظ عربی (اردو)
بیت الغزل۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ عمدہ اور بہتر
شعر۔ اعلیٰ مضمون کی بیت۔

بیت الفراغ اصطلاح۔ بقول انند و مؤید

وشمس مرادف بیت الخلا **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح فارسیان بترکیب دو لغت عرب است (اردو) دیکھو بیت الخلا۔

بیت اللطف اصطلاح۔ بقول وارستہ وبحر وانند وغیاث لولی خانہ بہار این را بہ نون عوض لام (بیت النطف) نوشتہ و نطف جمع نطفہ آمدہ (شفائی سے) آنانکہ زن خویش نمایند مبتدل ٭ جمعند بہ بیت اللطف انجمن تو ٭ (آقا رہی شاپورے) دیروز آنکہ مرید شیخ دین بود ٭ امروز کلہ شمار بیت اللطف است ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید کہ لطف بالضم و بفتحتین بیک معنی آمدہ چنانچہ از قاموس مستفاد می شود **مؤلف** عرض کند کہ ما (بیت النطف) را کہ بنون عوض لام می آید اصل دانیم واین را تحریف و تصحیف (اردو) چکلا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ مذکر۔ کسبی خانہ ارباب نشاط کے رہنے کا مقام۔ رنڈیوں کا محلہ۔

بیت الماء اصطلاح۔ بقول بول جال مرادف بیت الخلا **مؤلف** عرض کند کہ اصطلاح معاصرین عجم است بترکیب دو لغت عربی بر سبیل کنایۂ غیر لطیف (اردو) دیکھو بیت الخلا۔

بیت المال اصطلاح۔ بقول بہار وانند بیت الاموال کہ گذشت صاحب بحر بحوالہ کشف می فرماید کہ (۱) آن مال کہ ہمہ مسلمانان را دران حقی بود و بحوالہ غیاث گوید کہ (۲) جائیکہ اموال متوفّی بعد ضبط نگاہدارند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این مقامی کہ درانجا اموال محفوظ کنند و در اصطلاح مقامی را نام کردند کہ اموال لاوارث را دران مقام محفوظ کنند و معنی اوّل بر سبیل مجاز یعنی مال لاوارث راہم بیت المال گفتند۔ (اردو) بیت المال بقول آصفیہ اسم مذکر (۱) لاوارث اسباب۔ وہ مال جس میں تمام مسلمانوں کا حق ہو (۲) خزانۂ شاہی خزانۂ عامرہ (مال کا مقام)

بیت المالیہ بقول بحر وانند وغیاث

کسی که از طرف سلطان بر بیت المال تصرف باشد **مؤلف** عرض کند که محققین تعریف خوشی نکرده اند فارسیان (بیت المالچی) منتظم بیت المال را گفته اند که آن را نگاهدارد و بحکم سلطان بجایش صرف کند (اردو) بیت المال کا منتظم یا مہتمم - مذکر -

بیت المعمور اصطلاح - بقول بحر خانه است در آسمان برابر کعبه و آن مسجد ملائک است و فارسیان بدون الف و لام استعمال کنند (صائب ؎) خرابه ایست که خوشتر ز بیت معمور است ؛ تنی که از تپش دل خراب می سازند ؛ (مسیح کاشی ؎) همین مائیم و یکدل اندران دل ز خم ناسوری ؛ نباشد چون دل ویرانهٔ ما بیت معموری ؛ **مؤلف** عرض کند که ما نظر بموضوع خود این را بجایش قائم کرده ایم (اردو) دیکھو بیت معمور - مذکر -

بیت المقدس اصطلاح - بقول برہان در ملحقات (۱) بلده ایست مشهور از شهرهای فلسطین صاحب بحر گوید که به تشدید دال و (۲) قبلهٔ یهود و نصاری و بفتح میم و تخفیف غیر آن هم بهار به نقل عبارت بالا از عرفی سند آورده (؎) سینه ریشی از عدم آورده و آسوده رفت ؛ عصمتم آمد به بیت المقدس و آلوده رفت ؛ (خاقانی ؎) بگر دانم ز بیت الله قبله ؛ به بیت المقدس و محراب اقصی ؛ صاحب غیاث گوید که مسجد است در ملک شام که حضرت داؤد علیه السلام آن را با تمام رسانید و قبلهٔ اکثر انبیا همان بود **مؤلف** عرض کند که ما اشارهٔ این برایلیا کرده ایم معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن فارسیان بمعنی دوم به تخفیف قاف و بمعنی اول به تشدید خوانند (اردو) (۱) بیت المقدس ایک شهر کا نام جو ملک شام مین واقع ہے جس مین مسجد اقصی واقع ہے (۲) مسجد اقصی - مؤنث جس کا اشاره ایلیا کے تیسرے معنون کے ترجمہ مین کیا گیا ہے

(۱) **بیت النّطاف** اصطلاح ۔ بقول
(۲) **بیت النّطف** بہار (۱) بکسر نون
و (۲) بضم نون و فتح طا مرادف (بیت اللّطف
کہ گذشت و فرماید کہ از بعضی بمعنی نجاست خانہ
مسموع است و اگر این باثبات رسد مجاز خواہد بود
(حکیم شرف الدین شفائی ہ) بابای تو جاروب
کش بیت نطف شد ؛ اجداد تو گشتند بتدریج
بزرگان ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارہ این
بر (بیت اللّطف) کردہ ایم مخفی مباد کہ نطاف
و نطف ہر دو جمع نطفہ باشد در عربی و این
مرکب اضافی است بقاعدۂ عربی فارسیان بدون
الف و لام بقاعدۂ خود استعمال این کنند (**اردو**)
دیکھو بیت اللطف ۔

بی تامل استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بی اندیشہ و بی فکر (صائب ہ) لسکہ
در لقمۂ من سنگ نہفت است فلک ؛ بی تامل
نگذارم بجگر دندان را ؛ (ولہ ہ) ہیچکاری
بی تامل گرچہ صائب خوب نیست ؛ بی تامل آستین
افشاندن از دنیا خوش است ؛ (**اردو**)
بلا تردد ۔ بلا توقف ۔ بقول آصفیہ بے تامل
دیکھو بلا تاخیر ۔

بتیانہ بقول برہان بافوقانی بروزن و معنی
بیگانہ کہ نقیض آشنا باشد و صراحت کند کہ لغت
زند و پازند است صاحبان ہفت و مؤید و
موارد وانند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف**
عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است معنی
لفظی این منسوب بہ بیتان یعنی محض پود دارندہ
یعنی پارچۂ بی تار است و کنایہ از ناقص و بیگانہ
کہ تان بمعنی تار نقیض پود آمدہ (**اردو**) بیگانہ
دیکھو بے تاقہ ۔

بی تب و تاب اصطلاح ۔ کسی کہ تب و
تاب یعنی بیقراری ندارد (صائب ہ) بی تب
و تاب بجمور شرابی نرسد ؛ تا باتش نرود کوزہ
بآبی نرسد (**اردو**) وہ شخص جسکو بیتابی نہ ہو

(۳۴۹۴)

بی تجربگی استعمال۔ بمعنی ناتجربہ کاری۔ معاصرین عجم بر زبان دارند و صاحب یوسف سراج ہم استعمال این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بقاعدۂ خود یای مصدری بر (بی تجربہ) زیادہ کردہ اند بہ تبدیل ہای ہوز با کاف فارسی (**اردو**) ناتجربہ کاری۔ مؤنث۔

بی تحاشی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی بیکی و (۲) بی باک۔ صاحب ملحقات برہان بذکر معنی اول معنی دوم را بی باکی گفتہ۔ صاحبان مؤید ہم خواند و ہفت متفق با ملحقات برہان **مؤلف** عرض کند کہ ما ہم اتفاق داریم با او (انوری ؎) چون برانگیخت مرا رفت و چراغی افروخت ٭ بی تحاشی چو رفیقی کہ بود از اشباہ ٭ (ولہ ؎) پیروزی و شاہی ترا مسلّم ٭ بر جملہ آفاق بی تحاشی ٭ (**اردو**) (۱) بیکسوئی۔ مؤنث (۲) بی باکی۔ بےخوفی۔ مؤنث۔

بیت حرام اصطلاح۔ ہمان بیت الحرام کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بدون الف و لام ترکیب خود استعمال کردہ اند (انوری ؎) سخنش را مزاج سحر حلال ٭ درگہش را خواص بیت حرام ٭ (**اردو**) دیکھو بیت الحرام۔

بی تدبیر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی اندیشہ و بی پروا **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ بی فکر و اندیشہ کار کند (**اردو**) بے تدبیر اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو بدون فکر و اندیشہ کام کرے۔

(۳۶۹۸) **بی ترازو دادن** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی بی دریغ دادن (نظامی ؎) چو زہرہ درم در ترازو نہم ٭ ولی چون دہم بے ترازو دہم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے دریغ دینا۔ کثرت سے دینا۔

بی ترتیب استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی قاعدہ و بی انتظام **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے قاعدہ

دیکھو بے پرکار۔

بیت غزل پرکن اصطلاح۔ بقول بحر بیتی از فکر و تلاش عاری بود۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید کہ یک یا دو بیت ضعیف المضمون کہ شاعر در چند اشعار برجستہ و پر مضمون خود داخل نمودہ باتمام رساند **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس و ہیچو محاورہ را بدون سند استعمال بر مجرد قول محققین ہند نژاد تسلیم نکنیم معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین کنارہ کردہ اند (اردو) وہ بیت جو معمولی اور آسان مضمون پر شامل ہو۔

بیت فراغ اصطلاح۔ بقول برہان کنایہ از متوضاست کہ او سنجانہ باشد۔ بہار گوید کہ ہمان بیت الخلا کہ گذشت (کمال اسمعیل ؎) من چو مرہم نشستہ بر سر ریش ٭ او چو محدث فراز بیت فراغ ٭ صاحبان جہانگیری و ناصری در ملحقات ذکر این کردہ و صاحبان جامع و بحر و رشیدی و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است فارسیان بترکیب خود از دو لغت عربی مرکب کردہ اند (اردو) دیکھو بیت الخلا

بیت فرد اصطلاح۔ بقول بہار اضافت عام الی الخاص (میرزا بیدل ؎) فلک پیوستہ دور از دوستان میدارد م بیدل ٭ بروی صفحۂ آفاق بیت فرد را مانم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی شعر منتخب و لاثانی (اردو) منتخب شعر۔ لاثانی شعر جو اپنی خوبیوں میں فرد ہو اور عدیم المثال۔ مذکر۔

بی تقریب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی موجب و بی سبب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) خوش بساط ناز در بازار عجزم چیدہ بود ٭ باز خواہد چید بی تقریب بر چیدن نداشت ٭ (ولہ ؎) خوش آن چشمی کہ بی تقریب ہر ساعت فرو آید ٭ کنم ٭ دیدۂ نمناک ما تہا بیاد آرم ٭

(اردو) بے وجہ ۔ بے سبب ۔

بتیل بقول بہار بوزن خیطل مخفف بیت المال و مقیس علیہ آن زینیل کہ مخفف زین العابدین است چنانچہ از بعضی کتب تواریخ معلوم میشود (باقر کاشی در تعریف اشعار معاصرین ؎) تبذل معنی پوشیدہ و ماندہ دہر ٭ مال خود ساختہ بایکدو سہ بیت بتیل ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ازین بخبر و محققین زباندان و اہل زبان ازین ساکت از معنی شعر پیداست کہ بتیل در ینجا بمعنی لاوارث است و عجبی نیست کہ مخفف بیت المال قرار دادہ باشند چنانکہ بہار گوید (اردو) لاوارث ۔ بقول آصفیہ جس کا کوئی وارث نہو ۔ وہ چیز جس کا کوئی حقدار نہو ۔

بیت معمور اصطلاح ۔ ہمان بیت المعمور کہ بجایش گذشت بترکیب دو لغت عربی بقاعدۂ فارسی (انوری ؎) یارب این بارگاہ دستور است ٭ یا نمودار بیت معمور است ٭ (ولہ ؎) کالبد دل بیت معمور فلک را طعنہ زد ٭ تا خیالت اندران ویرانہ مہمان آمد است ٭ (اردو) دیکھو بیت المعمور ۔

بیت نطف اصطلاح ۔ ہمان بیت النطف کہ گذشت بدون الف و لام بترکیب فارسی (اردو) دیکھو بیت النطف ۔

بی توشہ اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) فاسق و (۲) بی ذخیرہ ۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ مفلس و محتاج و بی برگ و نوا **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل مجاز آن کہ فاسقان را توشۂ آخرت از اعمال صالح نباشد ۔ مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (اردو) (۱) فاسق (دیکھو ملادہ) (۲) مفلس ۔ محتاج ۔ بے برگ و نوا ۔

بی تہہ اصطلاح ۔ بقول خان آرزو (الف)

در چراغ ہدایت بیای مجہول وفتح فوقانی وہای ملفوظ (۱) بی حوصلہ (شفائی ؎) کرشمہ می زند انگشت برلب گلہ ام ٭ چگونہ رنجش بی تہ زبان نگہدارد ٭ وفرماید کہ برین قیاس است ------

(ب) **بی تہی** بمعنی بی حوصلگی (سلیم ؎) پابدامن کش چو کوہ ورسم تمکین پیش گیر ٭ ہمچو دریا چند بتوان جوش زد از بی تہی ٭ صاحب بحر ذکر ہر دو کردہ بہار بذکر معنی اوّل (الف) گوید کہ (۲) بمعنی بی اصل۔ (ملّا فوقی یزدی ؎) فوقی از گردون برشیت خندہ زد از رہ مرو ٭ عشرت او ہمچو قول کودن دہان بی تہہ بود ٭ وہم او (بی تہہ است) را قائم کردہ گوید کہ بمعنی (۳) شئی نامربوط وہرزہ چانہ است وفرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (علی خراسانی ؎) بر دو چشمم من نشین ولنگر خوبی فگن ٭ دیدۂ خون گشتہ ام چون آب دریا بی تہہ است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (الف) (۴) بمعنی حقیقی است یعنی چیزی کہ تہ ندارد چنانکہ آب بی تہہ ودریای بی تہہ وکلام علی خراسانی سند اوست ودیگر معانیش مجاز آن یعنی بی بنیاد وبی اصل وغلط وہمین معنی را کلام شفائی وملّا فوقی یزدی سند است محققین بالا معنی (۱) و (۳) بہ بیغوری قائم کردہ اند کہ ہیچ است وبرای ہر دو لغت الف وب دو معنی حقیقی ومجازی است کہ ذکرش کردہ ایم و (ب) بزیادت یای مصدری (۱) بمعنی حقیقی و (۲) مجازاً بمعنی بی بنیادی وبی اصلیت وغلطی دیگر ہیچ (اردو) الف (۱) وہ چیز جس کی تہاہ نہو جیسے بے تہاہ دریا (۲) بے اصل بے بنیاد اور غلط (ب) (۱) بے تہاہی جیسے دریا کی بے تہاہی (۲) بے اصلیت غلطی۔ مؤنث۔

بی جا استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی محل وبی موقع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) بیجاست التفات تو باغیر وبدنماست ٭ بر خیرگی مشو ونر طعن بجا بترس ٭ (اردو) بیجا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بے موقع۔ بے محل۔

بیجاد اصطلاح۔ بقول برہان با ثانی مجہول بر وزن ایجاد مخفف بی جادہ کہ (۱) کاہ ربا باشد و (۲) بقول بعض سنگریزہ ایست سرخ مانند یاقوت اما بسیار کم بہا و گویند کہ او نیز کاہ می تابد و (۳) بعضی گویند کہ چیزی است کہ پر مرغ را جذب کند صاحب سروری بر معنی دوم قانع بدین صراحت مزید کہ نوعی از یاقوت است کہ کاہ ربا ید (شمس فخری ؎) شمول معدلت او نغانی بہ رسید کہ از تعرض کاہ است بر حذر بیجاد و (استاد لامعی جرجانی ؎) خزعت و دران لولو و بی جادہ دو چشم ز خیر عیکہ شنیدہ است دران لولو و بیجاد ز صاحبان جہانگیری و ناصری و سراج ذکر ہر سہ معنی کردہ صاحب رشیدی گوید کہ سنگریزہ ایست سرخ کہ کاہ ربا ید و پر مرغ را ہم جذب کند **مؤلف** عرض کند کہ حق آنست کہ بیجادہ و مخففش بیجاد اسم جامد فارسی زبان است بمعنی سنگریزہ از قسم یاقوت کم رنگ و کم بہا باشد کہ کہربائی کند و جاذب پر مرغ ہم (اردو) یاقوت کم رنگ کی ایک قسم ہے جو گھانس اور پر مرغ کو جذب کرتا ہے یعنی اپنی طرف کھینچتا ہے جیسے کہربا۔ مذکر۔

بیجادہ بقول برہان و سروری و رشیدی و جامع و جہانگیری و سراج اصل ہمان بیجاد کہ گذشت (عرفی ؎) تا از کشش خواہش و آویزش مقصود ز طبع کہ و بیجادہ بود آز و کرم را ز (خاقانی ؎) درین فیروزہ طشت از خون چشمم ز بہر ہمہ آفاق شد بیجادہ معدن ز (حکیم فرخی ؎) چنانکہ تیغش بر داشت زان لعینان سر ز زروی گار ناخن بیجادہ بر نگیرد کاہ ز (انوری ؎) در روز عدل تو از جذب خاصیت ز بیجادہ از تعرض کاہست بر حذر ز (شیخ آذری ؎) می کشد موی سنگ سادہ ز ہمچو پرہای مرغ بیجادہ ز۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو بیجاد۔

بیجادہ آب اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برہان (۱) ہر چیز کہ زرد رنگ و سرخ باشد و (۲) شراب صاحب اند بر شراب گلرنگ قانع - صاحبان ہفت و مؤید گویند کہ شراب سرخ وکہربا رنگ و بمعنی سرخ فام **مؤلف** عرض کند کہ جادہ لغت عرب است بہ تشدید دال مہملہ بمعنی راہ و در فارسی بہ تخفیف مستعمل پس معنی لفظی این اقلب اضافت آب بی راہ و مراد از آب رنگین وکنایہ از شراب سرخ و زرد و تعمیم معنی اول مجاز است مخفی مباد کہ بیجادہ کہ بمعنی حقیقیش گذشت تعلق دارد در ماخذ این در معنی سرخ و زرد (اردو) (۱) ہر چیز جو سرخ و زرد رنگ ہو (۲) شراب سرخ رنگ و زرد رنگ - مؤنث -

بیجادہ شدن مصدر اصطلاحی - بقول ملحقات برہان و جہانگیر (۱) کنایہ از زرد شدن و (۲) بیراہ شدن صاحبان ہفت و مؤید ذکر ماضی مطلق این کردہ بر معنی دوم قانع صاحب انند ذکر ہر دو معنی کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن مخفی مباد کہ (بر بیجادہ آب) معنی زرد و سرخ کہ مذکور شد بلحاظ ماخذ آن در معنی اول این ہم قیاس تقاضی آن بود کہ سرخ را داخل کنند - باینحال برای معنی اول مشتاق سند استعمال می باشیم کہ محققین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت اند (اردو) (۱) زرد ہونا (۲) بے راہ ہونا -

بیجادہ گون تیغ اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ شمشیر خون آلود و خونریز صاحبان ہفت و مؤید بشمس بر تیغ خون آلودہ قانع **مؤلف** عرض کند کہ ماخذ (بیجادہ آب) من وجہ تعلق دارد با این برای معنی سرخی و تیغ سرخ کنایہ باشد از تیغ خون آلود و مخفی مباد کہ (بیجادہ گون) بمعنی رنگ بی راہ است و چون اضافت آن بسوی تیغ کنند مغنیش تیغی کہ رنگ بی راہ

وغیر معمولی دارد ـ مخفی نیست کہ رنگ معمولی تیغ
سپید است و رنگ غیر معمولیش ہمان سرخ کہ بحالت خونریزی
می باشد و ہمین دو رنگ است برای تیغ وجادارد
کہ از بیجادہ کہ گذشت این را متعلق گیریم و بیجادہ
را دریںجا برسبیل مجاز بمعنی سرخ پس معنی این تیغ
سرخ رنگ و این بہتر از ماخذ اول است
(اردو) خون مین بھری ہوئی تلوار تیغ خون
آلود کہہ سکتے ہین ـ مؤنث ـ

بیجادہ لب اصطلاح ـ بقول انند بحوالۂ
کشف اللغات آنکہ لب او سرخ و زرد بود **مؤلف**
عرض کند کہ بر (بیجادہ آب) ماخذی کہ مذکور شد
من وجہٍ متعلق باین رنگ عقیقی لب عنابی است
و بحالت غیر معمولی زرد و سرخ می شود پس این
کنایہ باشد برای معشوق ـ طالب سند استعمال
می باشیم کہ محققین اہل زبان و معاصرین عجم ازین
ساکت اسم فاعل ترکیبی است (اردو) سرخ
اور زرد رنگ کے لب رکھنے والا ـ

بیجادہ نداب اصطلاح ـ بقول ملحقات
برہان و بحر و انند و مؤید و شمس (۱) کنایہ از خون
و (۲) می سرخ رنگ و شراب زعفرانی **مؤلف**
عرض کند کہ نداب بمعنی گداختہ شدہ و ماخذ (بیجادہ
آب) بجایش مذکور و این کنایہ درست است برای
شراب و معنی دوم اصل و معنی اول مجاز آن (اردو)
(۱) خون ـ مذکر (۲) لال اور زعفرانی شراب ـ مؤنث

بیجا شدن ناف مصدر اصطلاحی ـ بقول
اکسیر اعظم (جلد سوم) بذیل مرض (تحرک سرہ) مرضی
است کہ بقول بعض اساتذہ حرکت عضلۂ شکم
قریب ناف از جای خود است و علاجش مالش
شکم و رگی کہ قریب شتالنگ است بروغن گل
و دیگر روغن ہای ملینہ و محللہ **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است و ذکر این بر (افتادن ناف)
گذشت (اردو) ناف ٹلنا ـ دیکھو (افتادن ناف)

بی جرأت استعمال ـ بقول بہار و انند آنکہ
در کردن کار جرأت ندارد (صائب ـ ۵) دل

بی جرأت ما گوشہ نشین ادب است ؏ ورنہ لعل لب او بوسہ ربا افتادہ است ؏ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے ہمت یقول آصفیہ کم حوصلہ۔ پست ارادہ۔ سُست کاہل مجہول۔

بی جرم استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بیگناہ و معصوم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے جرم۔ بے گناہ معصوم کو کہہ سکتے ہین ۔

(۱) **بیجگر** (۲) **بیجگری** اصطلاح۔ (۱) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی نبردل و بدیل آن گوید کہ (۲) بمعنی بمینا کی نقیض بہادری صاحب بحر ذکر (۲) کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و و در (۲) یای مصدری مرکب با (۱) (انوری ؏) ازان سپس کہ بہ تعریض یکدو بارم رفت ؏ کہ مردمی کن و بخشیدہ بی جگر بفرست ؏ (ظہوری ؏) تیغ کشتن زمن و تیغ کشیدن از تو ؏ ازجگر بیجگران را سپری می باشد ؏ (**اردو**) (۱) بزدل دیکھو اشتردل (۲) دیکھو بزدلی۔ مؤنث ۔

بیجمالی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی رونقی (فقرۂ گلستان سعدی) بکر عروس فکر من از غایت بی جمالی سر بر نمی دارد **مؤلف** گوید کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے رونقی۔ مؤنث ۔

بیجن بقول برہان بر وزن و معنی بیژن است کہ می آید صاحبان سروری و رشیدی و ناصری و سراج و جامع ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مبدل آن چنانکہ کژک و کجک (**اردو**) دیکھو بیشرن ۔

بی جواب اصطلاح۔ بقول بہار و انند آنکہ قابل جواب نباشد صاحب بحر ہم ذکر این کردہ اسم فاعل ترکیبی است (صائب ؏) خجالت می کشم از نامہ ہای بی جواب خود ؏ کہ بار خاطر

آن رخنهٔ دیوار می گردد ٭ (ظهوری ۵) از مشق نمی غنند ز بامم ٭ هرچند سوال بیجواب است ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) ناقابل جواب ۔

بی جوہر اصطلاح ۔ بقول برہان کنایه از مردم بی هنر و بی عقل و هیچکاره صاحبان بحر و جامع (و جہانگیری در ملحقات) ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ۔ (**اردو**) بے جوہر بقول آصفیه وہ شخص جس کے ہاتھ مین کوئی کام نہ ہو ۔ نکھٹو ۔

(الف) **بیچارگی** استعمال ۔ الف بقول فرہنگی

(ب) **بیچاره** که از علمای معاصر عجم بود بمعنی عجز و درماندگی (ظهوری ۵) با این بیچارگی گر قطرهٔ در عرفات می شمرم ٭ نرود ریش تا کشیم از عجز بار دوش نگیرم ٭ صاحب آنند نسبت (ب) بیچاره فرہنگ ۔ فرہنگ گوید که بمعنی بیکس و بی بهره و بیچاره صاحب ... گوید که بمعنی عاجز و درمانده (ظهوری ۵) با عشق خطاست پنجه گیری ٭ بیچاره خرد شکسته بازو است ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) الف بیچارگی بمعنی عاجزی ۔ درماندگی ۔ مؤنث (ب) بیچاره بقول آصفیه ۔ لاعلاج ۔ عاجز ۔ درمانده بے بس ناچار ۔ مجبور ۔

بی چراغ اصطلاح ۔ بقول انند بحواله فرہنگ فرنگ بالکسر کنایه از خراب و ویران و ناآباد **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است که در مقام ویران و ناآباد شمع روشن نمی شود (**اردو**) بے چراغ ۔ اردو مین اوس مقام کو کہہ سکتے ہین ۔ جو ویران ہو ۔

بی چشم و رو اصطلاح ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید که مرادف (بی رو) (۱) بمعنی بی حیا (تاثیر ۵) بی چشم و روتری ز تو ای باغبان کجاست ٭ گل چیدهٔ و شرم ز بلبل نکردهٔ ٭ بهار و صاحب انند ہم ذکر این کرده

مؤلف عرض کند کہ صاحب بحر بذکر معنی اول (۲) بمعنی بیمروت ہم گفتہ ہر دو موافق قیاس است و در سند تاثیر معنی دوم چسپان تر است (**اردو**) (۱) بے حیا جسکو حیا اور شرم نہ ہو (۲) بے مروّت جس کو مروّت اور اخلاق نہ ہو۔

بیجن بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن و معنی بیژن کہ می آید **مؤلف** عرض کند کہ مبدل بیجن کہ بجیم عربی بجایش گذشت چنانکہ چوچہ و چوچہ (**اردو**) دیکھیے بیجن و بیژن۔

بیجند اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بروزن ریوند۔ درخت را گویند۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان سیلانیم و شتاق سند استعمال کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (**اردو**) درخت۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکّر۔ پیڑ۔ شجر۔ بروا۔

بی چوبہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نوعی از خیمہ کہ بی چوب باشد **مؤلف** عرض کند کہ ستون درمیانی ندارد (**اردو**) بیچوبہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکّر۔ ایک قسم کا خیمہ جس میں چوب نہیں لگائی جاتی۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ جس میں ستون درمیانی نہیں ہوتا۔

بی چون اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر (۱) بی نظیر و بی مانند و (۲) نامی از نامہای حق سبحانہ تعالی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) (۱) بے نظیر (۲) خالق بے چون۔ مذکّر۔

بیچہ اصطلاح۔ بقول غیاث و انند (۱) بمعنی معشوقہ و فرماید کہ مصغر مخفف بی بی است بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار گوید کہ (۲) زن یہود را نامند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد معاصرین عجم است نسبت معنی اول خیال ما این است کہ صاحبان انند و غیاث از قیاس کار گرفتہ اند و جہ دارد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد

کہ معاصرین عجم آن را بتخصیص استعمال کردند محققین
اہل زبان از ہر دو معنی ساکت (**اردو**)
(۱) معشوقہ مؤنث (۲) یہودن یہودی عورت مؤنث
بیحاصل اصطلاح - بمعنی بی نتیجہ و عجب
و ناممکن (صائب ؎) اینکہ ہر طائفۂ قبلۂ
خاصی دارند ؛ نیست بی حاصل اگر جلوۂ ہر جائی
تست ؛ (**اردو**) عجب و ناممکن -
(الف) **بی حجاب** استعمال - بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بالکسر (۱) بمعنی بی حیا و بی شرم
و شوخ و (۲) بی پردہ **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است (صائب ؎) چون
گلوی شیشہ موج بادۂ گلرنگ او ؛ می توان دید
از بیاض گردن او بیحجاب ؛ و ------
(ب) **بی حجابی** بمعنی مصدری بزیادت یای
مصدریت (صائب ؎) عرق نکردن از رویش
ز بی حجابی نیست ؛ ستارہ محو درین آفتاب
می گردد ؛ (**اردو**) بے حجاب (۱) بقول
آصفیہ - بے شرم - بے حیا - بے لحاظ (۲) بے پردہ
(ب) بے حجابی بمعنی بے پردگی کہہ سکتے ہین -
بیحد اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بالکسر بمعنی بی نہایت و بے پایان و ------
(۲) **بیحد شدن** مصدر اصطلاحی - بقول
بحر بمعنی بدر رفتن از حد شرع (صائب ؎) ہر کہ
بیحد شود - از حد نکند پروائی ؛ چہ غم از محتسب
شہر بود مستان را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو
موافق قیاس است (**اردو**) (۱) بے حد
دیکھو بے پایان (۲) حد شرعی سے تجاوز کرنا -
خلاف شرع کام کرنا -
(الف) **بی حساب** اصطلاح - بقول بہار
و انند (۱) معروف و (۲) کنایہ از ظلم و بیداد
(صائب ؎) تا چند بی حساب باہل نظر کنی ؛
اینک رسید نوبت روز حساب خط ؛ (مخلص
کاشی ؎) شاہی کہ بر رعیت خود بی حساب
کرد ؛ سیلاب گشت و خانۂ خود را خراب کرد ؛

صاحب تحقیق الاصطلاحات نسبت معنی دوم گوید
که معنی کار بیجا باشد (اشرف مازندرانی ۵) یارب
بجز انام عذابم نبری ٭ هر جا که بری به پیچ و تابم نبری
یا این همه بیحساب کز من سر زد ٭ مشکل به بهشت
بی حسابم نبری ٭ **مؤلف** عرض کند که مراد از
معنی اول بمعنی حقیقی است یعنی بدون حساب
و کتاب و دریافت و تحقیقات ـ و از مصرع دوم
کلام مازندرانی سندش پیداست و صائب هم گفته (۵)
خواهی که بیحساب بجنت ترا برند ٭ صائب نفس شمرده زن و
خود حساب باش ٭ و نسبت معنی دوم عرض می شود که کنایه کار بیجا
و ظلم و بیداد حاصل می شود از معنی اول یعنی کاری بغیر دریافت
و تحقیق کردن بیجا باشد و بیداد حق کسی که کار متعلق بدوست و از
مصرع اول سند مخلص کاشی استعمال این معنی
پیداست و از کلام اول صائب و مخلص کاشی معلوم

(ب) **بی حساب کردن** بمعنی کار بیجا و
ظلم و بیداد کردن بدست می آید (اردو)
الف (۱) بے حساب و کتاب ـ بے دریافت

(۲) ظلم ـ بیداد ـ بیجا کام (ب) بیجا کام کرنا ظلم کرنا

(الف) **بی حضور**
(ب) **بی حضور داشتن**
(ج) **بی حضور شدن**
(د) **بی حضور گردیدن**
(ه) **بی حضوری**

اصطلاح الف بقول بحر و آرزو (۱) بمعنی بیمار ـ
مؤلف عرض کند که معنی حقیقی این (۲) پریشان
است که حضور قلب نباشد و معنی اول مجاز آن
و (ب) پریشان و بیمار داشتن کسی را (شانی
تکلو ۵) ترا که در لب نوشین هزار گونه شفاست
٭ چرا همیشه مرا بی حضور باید داشت ٭ و (ج)
بقول خان آرزو در چراغ هدایت بمعنی بیمار
شدن و بتحقیق ما پریشان شدن هم (ثنائی
۵) یار عاشق شده است درمان چیست ٭
عیسی آنجا که بی حضور شود ٭ (ملا آگهی ۵)
در جهان ده چیز دشوار است نزد آگهی ٭ گر تصور
کردن آن می شوم بس بحضور ٭ ناز عاشق زهد

فاسق شرم مسک نہاں رہا ہا عشوہ محبوب بدشکل ونظر بازی کور ہا لحن صوت بی اصولان بحث علم جاہلان ہا مہمانی بہ تقلید و گدائی بزور ہا صاحبان بحر و انند ہم ذکر این کردہ اند مرادف (ج) (مخلص کاشی ۵) انفس دمہ ہا خانہ کثرت رسیدہ شد ہا گردید بی حضور ز جمعیت حواس بود (۵) بقول آنند جمعیت خاطر و فراغ دل نداشتن چہ حضور شگفتگی و خرمی است و حضورستان مقام آن وامان **مؤلف** گوید کہ حاصل بالمصدر است یعنی پریشانی و بیماری (عارف ایجی ۵) چون خانہ سبک مغز از بی حضوری دل ہا شد پریشان رنگی و بیماری ہا صاحبان بحر و انند و بہار ہم ذکر این کردہ اند (اردو) الف (۱) بیمار (۲) پریشان (ب) پریشان اور بیمار رکھنا کرنا (ج) (د) پریشان اور بیمار ہونا (۵) پریشانی و بیماری مونث

بی حقیقت استعمال بقول آنند بحوالہ

فرہنگ فرنگ بمعنی ناراست و ناخالص و بی اصل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو بے اصل

بی حمیت استعمال بقول آنند و بہار مرادف بی حیا (سعدی ۵) ببین آن بی حمیت را کہ ہرگز ہا نخواہد دید روی نیک بختی ہا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے حمیت بقول آصفیہ بے شرم بے غیرت بے حیا۔

بی حواس استعمال بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بیخود و بی ہوش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے حواس بقول آصفیہ بے اوسان۔ پریشان بے خود۔ آپے سے بیخبر۔

بی حیا استعمال بقول بہار مرادف بی حمیت کہ گذشت و صاحب انند ہم بانش **مؤلف** عرض کند کہ آنکہ حیا و شرم ندارد موافق قیاس است

اسم فاعل ترکیبی) وازہمین است بیحیائی بزیادت یای مصدری بقاعدۂ فارسی (صائب ۵ از خجالت مشرق پروین شود رخسارہ اش ہرچہر گر با او شود از بی حیائی آفتاب (اردو) بے حیا۔ بقول آصفیہ بےشرم بے ادب۔

بیخ بقول بہار بیخہ مرادف این است بمعنی اصل و با لفظ برکندن بمعنی استیصال و با لفظ زدن و کردن بمعنی ریشہ دواندن و با لفظ نشاندن از عالم نہال نشاندن مستعمل (سعدی ۵) عزیمت چو بیخ است وسلطان درخت ؛ درختی ای پسر ماند از بیخ سخت ؛ صاحبان انند و ہفت و رشیدی ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بیخہ کہ می آید فرید علیہ این است و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) بیخ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث جڑ اصل

بیخار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی خوف و خطر **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد (اردو) بے خطر۔ بقول آصفیہ۔ بے خوف

(الف) **بی خانمان** اصطلاح۔ بقول

(ب) **بی خان و مان** انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (الف) (۱) بی خانہ و بی مسکن و (۲) مسافر **مؤلف** عرض کند کہ اصل این (ب) باشد کہ فارسیان بحذف واو عطف ہم استعمال این کردہ اند (ظہوری ۵) ز سیل حادثہ بی خان و مان چہ غم دارد کہ برای خواجہ در اندیشہ ام چہ انسب است اسم فاعل ترکیبی است (اردو) الف (۱) بے خانمان کہہ سکتے ہیں یعنی وہ شخص جو گھر سے جدا ہو۔ بے مسکن (۲) مسافر (ب) الف کے معنی

بی خایہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خواجہ سرا و خایہ کشیدہ و خصی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) خواجہ سرا۔ دیکھو اطلسی کا نمبر (۲) ناکرد

بیخبر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

غافل۔ ناآگاہ و بی وقوف **مؤلف** عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (انوری
ﮯ) در جہان آیتی شد است زخش ؎ لیک از
حال خویش بیخبر است ؎ (اردو) بے خبر۔
بقول آصفیہ۔ ناواقف۔ غافل۔ بے شعور (سہو)
دیکھو بدذہن کے دوسرے معنے۔

بیخ برآوردن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ استیصال کردن است (ابوالفرج
رونی ﮯ) برآرد بیخ طمع از خاک آدم ؎ گرو
سئوال گرد طبع سائل ؎ (اردو) جڑ اکھیڑنا
بقول آصفیہ۔ بیخ کنی کرنا۔ استیصال کرنا مٹانا۔

بیخ برانداختن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مرادف (بیخ برآوردن
است (سعدی ﮯ) براندختم بیخ شان از
بہشت ؎ کنونم بکین می نگارند زشت ؎ (اردو)

دیکھو بیخ برآوردن۔

بیخ بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ قائم کردن بنیاد است (نظامی ﮯ) جناح
از ہوا در زمین بیخ برد ؎ پس آہنگ شد در زمین
چار میخ ؎ (اردو) بنیاد قائم کرنا۔

بیخ برکندن مصدر اصطلاحی۔ مرادف
(بیخ برآوردن) است (انوری ﮯ) برکند بست
عشق از بیخم ؎ تا بیخ صلاح و توبہ برکندم ؎ (اردو)
دیکھو بیخ برآوردن۔

بیخ بشم اصطلاح۔ بقول برہان بکسر خای
نقطہ دار کنایہ از گوشت است کہ بتازی لحم
گویند صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ
(حکیم نزاری ﮯ) از عالم معاش سہ نعمت
گزیدہ اند ؎ روی نکو و شیرۂ انگور و بیخ بشم
؎ صاحب سروری ہم در ملحقات آوردہ صاحبان
جامع و سراج و رشیدی و بحر و بہار ذکر این کردہ اند

(۵۲۶۳)

وصاحب ناصری این را مخصوص کند با گوشت
گوسپند **مؤلف** عرض کند که تخصیص ناصری
موافق قیاس است و تعمیم دیگر محققین مجاز آن
(اردو) گوشت ۔ دیکھو بیسریا ۔ اور بلحاظ تخصیص
بکری کا گوشت ۔

بیختن بقول موارد از پرویزن گذراندن
و مضارع این بیزد ۔ صاحب نوادر بدین
معنی بالاصراحت کند که در مضارع و امر این
باب بلکه سائر ابواب مصادر ذات الخا ۔ خای
آن به زای تازی بدل شود صاحب فدائی گوید
که جدا کردن نرمهٔ هر چیز سائیده و کوفته از ریزهٔ
آن از رهگذر پرویزن ۔ صاحب انند بحواله
فرهنگ فرنگ گوید که غربال کردن ۔ صاحب بحر
همین مصدر را به همین معنی با بای فارسی آورده
مؤلف عرض کند که ماخذ این بیزهٔ فارسی زبان
که بمعنی خالص با زای فارسی می آید بای هوّز حذف
و زای فارسی بدل شد به زای عربی چنانکه ژند و زند
و بیز باقی ماند که ماخذ و اسم مصدر بیزانیدن
است که می آید و از همین بیز زای هوّز را بدل
کردند به خای معجمه چنانکه فراز و فراخ ۔ بیخ شد
و پس از ان علامت مصدر تن بقاعدهٔ فارسی
برو زیاده کرده مصدری ساختند بمعنی غربال
کردن که مراد از خالص کردن است و آنچه
به بای فارسی به همین معنی می آید مبدل این چنانکه
تب و تپ پس آنچه صاحب نوادر تبدیل
خا بزای هوّز در مضارع و امر این بیان
می کند غلط است بلکه (بیزیدن) مصدر جعلی بود
که حالا متروک است و ترک آن بی غوری
صاحبان تحقیق بیش نباشد تصدیق وجودش
از امر حاضر و مضارعش می شود کامل التصریف
بود بر خلاف این که سالم التصریف است
یعنی از مشتقات این بدون ماضی و اسم مفعول
و مستقبل نیاید ازینجاست که فارسیان امر
حاضر و مضارع از مصدر مرحوم (بیزیدن) استعمال

کردند و محققین ما در آن را متعلق باین کردند اگر وجود (بیزیدن) لمی بود مصدر (بیزانیدن) که می آید از کجا پیدا شد این است حقیقت این مصدر (اردو) چھاننا۔ بقول آصفیہ۔ متعدی چھنی سے آٹا نکالنا بیختن کا ترجمہ صاف کرنا

بی خرد بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی عقل و بی وقوف **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و بمعنی حقیقی است (اردو) بے وقوف۔ دیکھو بدذہن کا نمبر (۲)

بی خر و خاوند اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ یعنی نہ مالک چیزی و نہ مملوک کسی۔ **مؤلف** عرض کند که دیگر محققین ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) نہ مالک اور نہ مملوک۔

بیخ زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که مرادف (بیخ کردن) است که می آید بمعنی ریشہ دواندن (انوری ۵) گرچہ در رہگذری درد و غمت بیخی زده که شبا روزی چون ذکر تو در نشو نماست **مؤلف** عرض کند که مراد از قائم شدن است و بس (اردو) قائم ہونا۔

بیخست بقول جامع بر وزن زردشت۔ درخت وغیره که از بیخ آن را کنده باشند و فرماید که با شین معجمه عوض سین مهمله هم آمده۔ خان آرزو در سراج گوید که به سین مهمله اصل است و به شین معجمه مبدل آن۔ (چنانکه کستی و کشتی) چه خستن بالضم عبارت از کندن است مجازاً از کوفتن دا گر به فتح خا به معنی مجاز از مجروح کردن و اصل آن (بیخ خست) یعنی بیخ کنده و ضابطه فارسیان است که هرگاه دو حرف از یک جنس جمع شوند حذف یکی از انها جائز **مؤلف** عرض کند که مخفف بیخسته به تخفیف های هوز و بیخسته که می آید اسم مفعول (بیخستن) مصدریست

کہ بعد این مذکور شود (اردو) وہ درخت جو جڑ سے اُکھیڑا ہوا ہو۔

(الف) **بِخِستن** بقول برہان بکسر اوّل بروزن دل بستن بمعنی (۱) درماندن و عاجز شدن۔ صاحبان انند وہفت ہم ذکر این کردہ اند و صاحب جامع بذکر معنی بالا (۲) محبوس گردیدن ہم گفتہ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید کہ از ہمین است ــــــــ

(ب) **بِخِستہ** بمعنی درماندہ و عاجز اما قوسی بفتح و ضم خانوشتہ و ظاہر الف بہای پارسی باشد کہ (پای خوست) نیز آمدہ و بہای تازی خطا است۔ صاحب بحر الف را سالم التصریف گوید کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نباید و صاحب برہان نسبت (ب) گوید کہ بروزن بستہ بمعنی (۱) درماندہ و عاجز و (۲) محبوس و بندی ہمتا سروری می فرماید کہ گرفتار و درماندہ و عاجز را استاد خسروی ؎) دل خستہ و مجروح ہم بخستہ و گمراہ ؎ گریان بسپیدہ دم نالان بسحرگاہ ؎ و فرماید کہ بای فارسی ہم بنظر رسیدہ و غالباً این اصح باشد۔

مؤلف عرض کند کہ الف مصدر یست مرکب از پی بمعنی حقیقیش و خستن کہ بمعنی برکندن و خستہ کردن و آزردہ ساختن می آید و معنی لفظی (پی خستن) برکندہ شدن از بیخ و کنایہ از درماندن و عاجز شدن و بمجاز محبوس گردیدن۔ بای فارسی بدل شد بہ عربی چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب و (ب) ماضی مطلق بزیادت ہای ہوز در آخر کہ افادۂ معنی مفعولی کند (اردو) (الف) (۱) درماندہ اور عاجز ہونا (۲) قید ہونا (ب) (۱) درماندہ۔ عاجز (۲) محبوس مقید۔ قیدی۔

بیخ سوسن اصطلاح۔ بقول ہفت و مؤید اصل السوس را گویند کہ در ہندی ملہٹی نام است صاحب محیط ذکر این کردہ حوالۂ سوسن نوشت و بر اصل السوس گوید کہ بکسر ہمزہ اسم

یونانی است و بفتح ہمزه اسم عربی و بیونانی غلوقی
وغلوفریا و به لاطینی ابرتش و در زبان افغانی
خوگاولی و در کشمیری شنگیر و بفارسی شیرازی
بیخ مہک و به اصفهانی شرو و به ترکی شیرین بیان
و به فرنگی کلیسیریزه و در انگریزی لیکورس و
بہندی ملہٹی گویند ۔ بیخ نبات سوسن است
دو قسم می باشد تلخ و شیرین و مستعمل شیرین آنست
مرکب القوی مائل بحرارت و معتدل در رطوبت
و یبوست و گویند گرم و تر در اول منضج اخلاط
غلیظه و مرکبه و مسکن تشنگی بسبب رطوبت
و عذوبت خود لہذا نافع التہاب معده خصوصاً
آب زلال نقوع آن و مقوی اعصاب و نافع
درد عصب و منافع بسیار دارد الخ (داراو)
ملہٹی ۔ بقول آصفیه ۔ ہندی ۔ مؤنث ۔ اصل السوس
یعنی مٹی کی جڑ ۔ گھونگچی کے درخت کی جڑ ۔ بیخ مہک

بیخ شاخ دست | اصطلاح ۔ بقول شمس
بمعنی انگشت دست مؤلف عرض کند که دیگر
کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده و آنچه
قیاس می خواهد بمقام وصل انگشت یا کف دست
را توان گفت و بیخ شاخ دست من وجه انگشت یا
دست را توانیم گفت باقی حال بدون سند استعمال
مجرد قول شمس اعتبار را نشاید (اردو)
ہاتھ کی انگلیاں ۔ مؤنث ۔

بیخشت | بقول برہان بفتح اول و ضم ثالث
بر وزن زردشت هر چیز که آن را از بیخ کنده
باشند مانند درخت و امثال آن و فرماید که بجای
شین نقطه دار ۔ سین مهمله هم آمده چه در فارسی
هر دو تبدیل می یابند صاحب سروری هم ذکر
این کرده (شمس فخری ؎) چنان بنیاد ظلم
از کشور خویش ٭ بفرمان الٰہی کرد بیخشت ٭ (یکی از
قدماء ؎) او ز معانی حقیر و بی ہنر و عقل ٭ جان ز
تن آن خسیس باد ابیخشت ٭ صاحبان جامع و
ہفت وانند هم ذکر این کرده اند مؤلف
عرض کند که اشاره این بر (بیخست) گذشت

و این مبدل آنست چنانکه گستی و گشتی (اردو)
دیکھو بخست ۔

(۲۴۲۴) **بخشت کردن** مصدر اصطلاحی ۔ یعنی از
بیخ بر کندن و استیصال کردن سند این بر بخشت
از شمس فخری گذشت و ماخذ این مصدر انجا مذکور
(اردو) استیصال کرنا ۔

بخش در آبست مثل ۔ صاحبان
تجربه و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و
محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که
فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که سرسبز و
شاداب و خوشحال باشد مانند درختی که بیخ او
در آب باشد و حاصل آن سرسبزی است ۔
(اردو) پھلا پھولا ہے ۔ صاحب آصفیہ نے
پھلا پھولا پر فرمایا ہے صفت ۔ صاحب نصیب
۔ دولتمند ۔ امیر جیسے " پھلا پھولا گھر سب
دیکھتے ہیں " (عو) دکن میں کہتے ہیں " اس کا بیخ پانی میں
ہے " یعنے سرسبز ہے ۔ شاداب ہے ۔ دولتمند ہے ۔

(۱) **بی خطر** استعمال ۔ بقول اننڈ بحوالهٔ فرہنگ
فرنگ بفتح ثالث بیخوف و بیم **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس است و از ہمین است مصدر ۔
(۲) **بی خطر آمدن** بمعنی بی خوف و خطر و بی مضرت (۲۴۲۵)
واقع شدن (انوری ؎) عدل تو ہمائیست
که چون سایه بگسترد ٭ خاصیت خورشید دران
بی خطر آمد ٭ (اردو) (۱) بے خوف ۔ نڈر ۔
(۲) بے خوف و خطر ہونا ۔ بے مضرت واقع ہونا ۔

بیخ کردن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده گوید که مرادف بیخ زدن
است که گذشت و صاحب بحر (بیخ کردن درخت)
را قائم کرده گوید که مستحکم شدن آن در زمین
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(سعدی ؎) درخت کرم ہر کجا بیخ کرد ٭ گذشت
از فلک شاخ و بالای او ٭ (اردو) دیکھو بیخ زدن

(الف) **بیخ کن** استعمال ۔ صاحب آصفی
(ب) **بیخ کندن** ذکر ب کرده از معنی ساکت

(ج) بیخ کنی **مؤلف** عرض کند که استعمال
چیزی کردن و از بیخ و بنیاد برآوردن و نیست و نابود
کردن (کمال اصفہانی ؎) آنکہ بیخ فراق او کند
ز رستم زال زر تواند بود ؏ و (الف) امر حاضر
(ب) و اسم فاعل ترکیبی (انوری ؎) نوبت
ملک بیخ کن که شد است ؏ دشمن تو چو مہره در
ششدر ؏ و (ج) حاصل بالمصدر (ب)
صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ ذکرش کرده
(اردو) الف - بیخ کنی کر - بیخ کنی کرنے والا
(ب) بیخ کنی کرنا - بقول آصفیہ جڑ اکھاڑنا نیست
و نابود کرنا (ج) بیخ کنی حاصل بالمصدر (ب)

بیخ کوہی اصطلاح - بقول برہان بکاف بر
واو رسیده و ہای بہ تحتانی رسیده بیخ گیاہی است
کہ شوکران باشد و آن را بیونانی (تودریان)
گویند و بہترین آن از لغت آورند و لغت از
اعمال یزد است صاحبان جامع و ناصری و ہفت
انند هم ذکر این کرده اند - صاحب محیط ذکر این نکرده

و برشوکران ہرچہ می فرماید ما نقلش بر (باریقون)
کرده ایم (اردو) دیکھو باریقون -

بیخ گوشش زرد است مثل یقول
بہار یعنی قرمساق و شریر و فتنہ انگیز است صاحبان
بحر و انند هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند کہ
خیال ما ہمان است کہ شریر و فتنہ انگیز را بن گوش
زرد رنگ می باشد (اردو) بڑا شریر و فتنہ ذات
ہے - دکن میں اس موقع پر کہتے ہیں کہ کانگوشیان
کھایا ہوا ہے "

بیخلوش بقول ہفت ریم آہن را گویند
دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند **مؤلف** گوید کہ
اگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد کہ
مرکب باشد از بیخ بمعنیش و لوش کہ بمعنی گل
سیاه و تیره کہ در بن حوضہا و تہ جوی ہا بہم می رسد
و این ہمان است کہ حقیقتش بر اسقورون بیان
کرده ایم (اردو) دیکھو اسقورون -

بیخ مہک اصطلاح ۔ این ہمانست کہ بذیل بیخ سوسن اشارۂ این کردہ ایم و مہک اسم جامد فارسی زبان است برای سوسن پس این مرکب اضافی است مرادف بیخ سوسن (اردو) دیکھو بیخ سوسن ۔

بیخ نرگس اصطلاح ۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت بمعنی پیاز نرگس (کاہتی ؎) چو بیخ نرگس اگر دو رم افگند در خاک ٭ نہان درون کفن باشدم ہزار قدح ٭ بہار بذکر معنی بالا گوید کہ در نسخۂ بند رام این شعر بنام شیر از یست صاحب انند نقل نگار بہار **مؤلف** عرض کند کہ معنی حقیقی است (اردو) نرگس کی جڑ ۔

بیخ نشاندن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی گوید کہ از عالم نہال نشاندن است بہار بذیل بیخ اشارۂ این کردہ (حافظ ؎) شکر ایزد کہ دگر بار رسیدی ز بہار ٭ بیخ نیکی بنشان و گل توفیق ببوی ٭ (انوری ؎) بیخ کان را نشاند قضا ٭ شاخ آن جز کرم نیارد بر ٭ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بیخ بمعنی درخت و نہال ہم استعمال می کنند چنانکہ گویند یک بیخ درخت نشاندہ ایم یعنی یک درخت در زمین قائم کردہ ایم و این چنان است کہ نفر برای آدم و راس برای گاو اسپ و زنجیر برای فیل (اردو) درخت بونا ۔

بیخ نوش اصطلاح ۔ بقول مؤید در نسخۂ قلمی ریم آہن (کذا فی الطب) و در نسخۂ مطبوعۂ نولکشور این را بہ حای حطی عوض خای معجمہ آوردہ گوید کہ شرابیکہ در و بیخ تریاک انداختہ باشند **مؤلف** عرض کند کہ آن (بیخ نوش) است کہ بجایش می آید و این لغتی است کہ محققین اہل زبان ترکش کردہ اند نمی دانیم کہ صاحب مؤید این را از کجا پیدا کردہ و ندیدیم در لغات فارسی نوشت ۔ صاحب محیط بر (خبث الحدید) گوید کہ بفارسی نوش و چرک آہن

وریم آہن وبشیرازی رتہ وبہندی لوہیکا میل
لوکیت نامند وآن ہمانست کہ بر (اسقورون)
ذکرش کردہ ایم وجہ تسمیۂ این ہیچ معلوم نشد
کہ ترکیب بیخ با نوش چراست و در لغات فارسی
نوش ہم بدین معنی نیامدہ چنانکہ صاحب محیط
ذکرش کردہ (اردو) دیکھو اسقورون۔

بی خوابی کشیدن مصدر اصطلاحی۔
مبتلای بیخوابی شدن (صائب ؎) دولت بیدار
اگر کچندی بی خوابی کشید ٭ کرد در ایام بخت ما قضا
خوابہا ٭ (اردو) بے خوابی کے مرض مین مبتلا ہونا۔

بی خواست اصطلاح۔ بقول بحر وانند
وغیاث بمعنی بی تلاش وفکر وناطلبیدہ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎)
آہ از در دگران بی خواست می خیزد ز دل
٭ در کمان سخت حفظ تیر کردن مشکل است ٭
(اردو) بغیر طلب کے۔ بے خواست بھی
کہہ سکتے ہین۔ بے خواہش۔

بی خوانی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بیمزگی وبی ذائقگی **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است کہ از خوان در بیجا
خوان نعمت مراد است (اردو) بیمزگی
بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ بے لطفی۔

بی خواہش استعمال۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بمعنی بی طوع و رغبت **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس دمرادف بی خواست
است کہ گذشت (اردو) دیکھو بے خواست

بیخ وبار اصطلاح۔ بمعنی بیخ وبن است
سند این از استاد فرخی بر معنی بیخم بار گذشت
(اردو) بیخ وبُن کہہ سکتے ہین جیسے اُس نے
اِس باغ کو بیخ وبُن سے برباد کیا۔

بیخود اصطلاح۔ بقول بہار مرادف
(بی خویش) و (بیخویشتن) کنایہ از مدہوش
و متحیر۔ صاحبان بحر و فرہنگ فدائی وہفت
و انند ہم ذکر این کردہ اند (ظہوری ؎)

بیخودم پاس راز می رسدم ٭ پاکم از عشق گداز
می رسدم ٭ (اردو) بیخود بقول آصفیہ آپ
سے بیخبر۔ ازخود رفتہ۔ بے ہوش۔ مدہوش۔
بدحواس۔ مخمور۔ جسکو اپنی خبر نہو۔

(۱۲۴۹) (۱) **بیخود فتادن** استعمال۔ ہر دو مرادف
(۲) **بیخود گردیدن** یکدیگر است بمعنی ازخود
بیخبر شدن و مدہوش گردیدن و بی ہوش و
حواس شدن (ظہوری ۵) درخار زار
خرقہ ظہوری شگفتہ دل ٭ بیخود بہ نکہت گل ساغر
فتادہ ایم ٭ (ولہ ۵) روی بنمای کہ بیخود گردم
٭ چند در دیدن خود روسازم ٭ (اردو)
بے خود ہونا۔

(۱۲۵۰) (۱) **بی خودی** اصطلاح (۱)
(۲) **بی خودی سر گردن** بمعنی مدہوشی
و ازخود رفتگی و بی ہوشی باشد (ظہوری ۵)
بیخودی وام می توانم کرد ٭ شہرت خود ادائی دارم ٭ و
٭ و (۲) ظاہر شدن و واقع شدن و آغاز شدن
بیخودی و مدہوشی (ولہ ۵) بیخودی سر کرد
اگر حرف سفر بر ما گیر ٭ نیست از احوال خود
ما را خبر بر ما گیر ٭ (اردو) (۱) بے خودی
بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ بیہوشی۔ بدحواسی۔
وجد۔ عالم بیخبری۔ (۲) بے خودی واقع ہونا۔

بیخور و خواب استعمال۔ بقول انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی معروف مؤلف
عرض کند کہ بمعنی کسی کہ نہ چیزی خورد و نہ خوابش
ببرد کنایہ از بے آرام و بے سکون۔ اسم فاعل
ترکیبی است موافق قیاس (اردو) بے خور
و خواب بقول آصفیہ وہ شخص جو کھائے نہ سوئے
۔ بے چین اور بے آرام۔

(الف) **بی خویش** اصطلاح۔ الف
(ب) **بی خویشتن** بقول برہان باواو
معدولہ بروزن بی ریش بمعنی بی خود و بیہوش
(ب) مرادف آن و مصدر ---------
(ج) **بی خویش شدن** بمعنی بیخود شدن

هم آمده که سندش از ظهوری بر (بخویشتن آمدن) گذشت صاحبان جهانگیری و بحر و رشیدی و بهار و جامع و فدائی هم ذکر الف و ب کرده اند و جهانگیری در ملحقات هم ذکر ب کرده و صاحب ناصری بر الف قانع و بذیل آن ذکر ب هم فرموده و بهار معنی تحیر را برین اضافه کرده. خان آرزو در سراج بذکر این گوید که این معنی مجاز است و صاحب رشیدی که آن را حقیقت شمرده خطا **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و مرادف بیخود است که گذشت (مولوی معنوی [illegible] آنخواجه را از نیم شب بیماریی پیدا شده تا روز بر دیوار با بخویشتن سر همی زند [illegible]) (اردو) الف اور ب۔ دیکھو بے خود (ج) بیخود ہونا۔

بیخه بقول بهار و آنند مرادف بیخ ظهوری (ع) چنان بیخه و ریشهای ستین [illegible] که رگ رانده در مغز گاو زمین [illegible] **مؤلف** عرض کند که حقیقت این بر بیخ گذشت (اردو) دیکھو بیخ۔

بیخ یک گرفته باد اصطلاح. بقول شمس بابای اوّل و کاف دوم فارسی یعنی جهان خراب شد و شش جهت از میان برخاست و بمعنی قیامت و رستخیز **مؤلف** عرض کند که همه محققین فارسی زبان و معاصرین عجم ساکت و خلاف قیاس است و قابل اعتبار نشاید (اردو) قیامت۔ مؤنث

بیخیله اصطلاح. بقول برهان باخای نقطه دار بر وزن بی حیله. خرفه را گویند و بعربی بقلة الحمقا صاحبان جامع و هفت هم ذکر این کرده اند صاحب رشیدی صراحت مزید کند که مرادف (بوخله) صاحب جهانگیری گوید که آن را بخله و پرپهن هم خوانند۔ خان آرزو در سراج می فرماید که ظاهر او به یا یا برعکس آن تبدیل یافته و یای دوم از بوخله حذف کرده اند **مؤلف** عرض کند که صراحت کامل بر (بخله) گذشت (اردو) دیکھو بخله۔

بید بقول برهان بکسر اوّل و سکون ثانی و دال (ا) نام درختی است مشهور و آن را

بعربی صفصاف خوانند۔ صاحبان سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج ذکراین کردہ اند (ناصری ؎) حقیرم ای چمن پیرا مبین گر بی ثمر بیدم ٭ کہ از جان سایۂ جوئی چو بر سرتافت خورشیدم ٭ صاحب غیاث گوید کہ گویند این درخت بار ندارد و ما بار این را دیدہ ایم کہ قابل خوردن نباشد مگر بید سادہ بجز شگوفہ ثمر ندارد و محققین نوشتہ اند کہ ہفدہ نوع است صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار این را بید مجنون ہم گفتہ۔ بہار گوید کہ بدین معنی تیغ و خنجر و شمشیر و طرّہ از تشبیہات اوست (خواجہ جمال الدین سلمان ؎) بہ تیغ بید و اسپر غم از دل کن کنون بیرون ٭ کہ تیغ بید۔ اسپر غم چو دید انداخت غم در غم ٭ (انوری ؎) تا کشید است قضا خنجر بید ٭ ہمہ گلزار پر از پیکان است ٭ (ولہ ؎) در مصاف قضا بجون عدو ٭ تا بشمشیر بید گلگون باد ٭ (محمد قلی سلیم ؎) پریشان مادرم چون طرّۂ بید ٭ چو مرغ بیضہ ضائع کردہ نومید ٭ صاحب محیط گوید کہ اسم فارسی است معروف بہ بید سادہ و بعربی خلاف و صفصاف و بترکی بال و سکور و بلغت افغانی اولہ و در ملک مالوہ نیگر۔ مزاج آن حار باعتدال و بقول صاحب کامل بارد و یابس و گویند ثمر آن معتدل میان رطوبت و یبوست و دران قبض خفیف و برگ آن سرد و خشک و دران اندک حرارت و قبض و تلخی است و گل آن سرد و خشک و منافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است۔

(**اردو**) بید۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ ایک قسم کے درخت کا نام جسے ہندی مین بیت کہتے ہین اس کے شاخون مین از حد خمیدگی اور لچک پائی جاتی ہے۔

(۲) **بید**۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج نام

دیوی بودہ در مازندران کہ رستم او را کشت (حکیم فردوسی ؎) بدرید پہلوی دیو سپید ٭ جگرگاہ اولاد و غندی و بید ٭ (ولہ ؎) نمائی مرا جای دیو سپید ٭ ہمان خان پولاد و غندی و بید ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان می نماید (اردو) بید۔ فارسی مین ایک مازندرانی دیو کا نام ہے جسکو رستم نے قتل کیا تھا۔ مذکر۔

(۳) **بید**۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و رشیدی و جامع بمعنی باشید و بوید (حکیم فردوسی ؎) میان بستہ دارید و بیدار بید ٭ ہمہ در پناہ جہاندار بید ٭ صاحب ناصری گوید کہ مخفف بوید و بوید مخفف باشید **مؤلف** عرض کند کہ ناصری سکندری خوردہ کہ بوید را مخفف باشید نوشتہ باشید از باشیدن است و بوید از بودن و ہر دو جمع حاضر امر و بید مخفف بوید بخلاف واو (اردو) رہو تم۔

(۴) **بید**۔ بقول برہان و سروری و جہانگیری و ناصری و جامع کرمکی را گویند کہ کاغذ و جامہ ہای پشمین را ضائع کند صاحب سروری گوید کہ بدین معنی مرادف بیو (مظفر سروی ؎) ہوا چنان زبرودت کہ آدمی خواہد ٭ کہ ہمچو بید بموئینہ در شود پنہان ٭ صاحب رشیدی گوید کہ کرمی است کہ در بید می باشد و خوراکش بید است۔ خان آرزو در سراج بر رشیدی اعتراض کند و با دیگر محققین متفق چنانکہ (نمد بید زدہ) و (قالین بید زدہ) **مؤلف** عرض کند کہ ما ہم باتفاق ہمہ محققین زباندان و اہل زبان دان قول رشیدی را بدون سند معتبر نداریم (اردو) وہ کیڑا جو کاغذ اور پشم کو ضائع کرتا ہے۔ مذکر۔

(۵) **بید**۔ بقول برہان و سروری و جامع و سراج بمعنی بیہودہ و بی فائدہ و ناسودمند

باشد وقتی که مرادف بادشود چنانکه گویند (بادوبید) یعنی بفایده و ناسود مند (حکیم فردوسی ؎)
که بهرام دادش بایران نوید٭ سخن گفتن او شود بادوبید٭ مؤلف عرض کند که استعمال
این مفرد دیناده و بخیال ما بدل مهمل بادا است که بر معنی پنجمش بمعنی هیچ گذشت الف بدل شد به
تحتانی چنانکه ارمغان و یرمغان (اردو) بیهوده ـ بے فائدہ ـ

(۶) بید ـ بقول برہان و سروری و جہانگیری و ناصری و جامع بزبان ہندی نام کتابی
است مشتمل بر احکام دین ہندوان و باعتقاد ایشان کتاب آسمانی است (امیرخسرو ؎)
زہی ہندو زبانت ماند در بید٭ که در محراب داری رومی امید٭ صاحب رشیدی گوید
که نام چہار کتاب ہندوستان که باعتقاد شان ہر چہار کتاب آسمانیست صاحب غیاث
گوید که در حقیقت آن یکی است و مشتمل است بر چہار دفتر ـ خان آرزو در سراج ذکر این
کردہ گوید که ہندی صرف است مؤلف عرض کند که در سنسکرت نام این کتاب ویدؔ
است به واو و بعض از ہنود بیدؔ ہم خوانند به بی تحقیقی فارسیان آن را مفرّس کردہ اند به
تبدیل واو به موحدہ چنانکه آوؔ و آبؔ (اردو) وید ـ بقول آصفیہ سنسکرت ـ اسم مذکر
ماخوذ از ودؔ کتاب آسمانی ـ

(۷) بید ـ بقول برہان و جامع بمعنی ہوش و شعور ـ صاحب غیاث بذکر این گوید که چنانکه
بیدار بمعنی مقابل خفتہ خان آرزو در سراج گوید که (قالین بید زدہ) را صاحب مؤید الفضلا
(ہوش زدہ) دانستہ باشد که بمعنی ہوش ہم آوردہ و صاحب برہان ہوش را ہوش خواندہ این
معنی قائم کردہ باشد چنانکه بعد تفتیش و تنقیح معلوم می شود مؤلف عرض کند که بوجود (بیدار)

که اسم فاعل ترکیبی است تفتیش و تنقیح شما هیچ است (اردو) ہوش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ فہم۔ بدھ۔ سمجھ۔ عقل۔ فراست۔ دانش۔ شعور۔

(۸) بید ۔ بقول برہان بحوالۂ مؤید بمعنی ہوش که عربان فاره خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید که بدین معنی در هیچ کتاب لغت و کلام شعرا بنظر نیامده و فرماید که بخیال می رسد که صاحب مؤید در شعر استادی (فالی بید زده) یا مثل آن دیده بقیاس معنی آن ہوش فہمید **مؤلف** عرض کند که راست می نماید و این باریک بینی صاحب مؤید برای تائید فضلا است که ہوش را ہوش دانست و غیر از صاحب برہان که بحوالۂ او ذکر این کرد دیگر کسی از محققین اہل زبان ذکر این معنی نکرد و دلیل صحت ہوش از لفظ (بیدار) بدست آمد و قیاس تقاضای آن نمی کند که اہل لغت ہوش را ہوش خوانده باشند باقی حال این معنی را بدون سند استعمال تسلیم نمی کنیم (اردو) چوہا۔ دیکھو تبر کے پانچویں معنے ۔

(۹) بید ۔ بقول بہار نام گیاہی که بعربی خیزران گویند و از برگ آن پلنگ و امثال آن بافند و فرماید که بدین معنی بیت لقوقانی ہم متعارف (محمد سعید اشرف ۵) پی خواب بہاری فرش کردند ٭ پلنگ بیدباف از سایۂ بید ٭ **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط بر خیزران گوید که لغت فارسی است و بہندی بیت و چوب بیت و بعربی جنہ که برگ آن شبیہ به برگ نخل و کوتاه از ان و از برگ آن سطح کرسی و پالکی و چارپائی می بافند و در ہند بسیار۔ گرم و خشک در دوم و آشامیدن سائیدۂ آن جہت قطع نزف الدم و طلای آن رادع و محلل اورام و مورچه گزیده و از خواص آنست که چون در جامه گذارند از ضرر جانوران ضرر نمی رساند (الخ) **مؤلف** عرض کند که چیزی که بہار را در غلط انداخت ہمین فرش کرسی و چارپائی ہاست که درین رونہا اندوہست

(ز بید بمعنی اوّل) درست می کنند و دیگر ترجمهٔ ہندی بیت و حقیقةً خیزران و رای بید فارسی است
فارسیان آن را بید نمی گویند صاحب برہان ہم بر خیزران ذکر بید نکرده نوعی از چوب و نی گفته
صاحب مخزن الادویه خیزران را لغت عرب گفته می فرماید که در فارسی خزران بدو نون تحتانی
است و به ہندی بیت صاحب محیط بر بہیت ہندی که به نون بعد تحتانی آمده ذکر خیزران کرده
پس متحقق شد که ترجمهٔ ہندی بید بیت است و ترجمهٔ ہندی خیزران بینت به نون عجب است
که صاحب محیط بر بینت اسم عربی خزران گفته و اسم فارسی خیزران و این بالعکس (مخزن الادویه)
باشد (اردو) بینت - بقول محیط ہندی میں بیتم اور سنسکرت میں پرتھوده - بیتر دچاکھوج
اگر جاوه - دیرکھه پتر کالیک -

بیداد اصطلاح - بقول برہان (۱) ظلم و
ستم باشد و (۲) نام شہری از ترکستان [illegible]
آنشہر کافور نام جادوئی بوده آدم خوار که به ستم
او را کشت صاحب سروری ذکر ہر دو معنی
کرده (حکیم سنائی ؎) قہر انصاف و زیب
شیدیکیست ٭ ہیچ بیداد و شاخ بید یکیست ٭
(فردوسی ؎) دژی بود و اندر دژم آباد بود ٭
کجا نام آن شہر بیداد بود ٭ صاحب قواعد به
معنی اوّل قانع و صاحبان رشیدی و جامع
و ناصری و سراج ذکر این کرده اند - بہار گوید که
این مرکب است از بید و آد که کلمهٔ نسبت است
و چون درخت بید بار ندارد این مرکب را بمجاز
بمعنی (۳) ظالم و ستمگار استعمال کرده اند -
(حکیم ناصر خسرو ؎) رہا کن ظلم و بیداد و
داد بگزین ٭ که باشد بیگانه بیداد بیدین ٭
فرماید که بمعنی اوّل مرکب است از کلمهٔ بی
و داد (و) بدین معنی بلفظ کشتن و کردن و
کشیدن می آید **مؤلف** عرض کند که ماخذ این

بمعنی اوّل ہمان است کہ بہار ذکرش کردہ عجبی
نیست کہ نام شہر بیداد ہم بوجہ مردم خواری
پادشاہ آن قرار یافت و ماخذ معنی سوم بیان
کردۂ بہار ہیچ و این اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی ظالم یعنی کسی کہ داد و انصاف ندارد۔
واستعمال این با مصادر فرس در ملحقات می آید
(اردو) (۱) بیداد بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مؤنث ظلم و ستم۔ جور و جفا۔ جبر و تعدی
(۲) بیداد ترکستان کے ایک شہر کا نام ہے
جس کا پادشاہ مردم خوار تھا۔ مذکر (۳) ظالم
بیدادگر۔ دیکھو استبہ کے چھٹے معنے۔

بیداد آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی از معنی این ساکت **مؤلف** می گوید کہ
بوقوع آمدن ظلم (فغانی شیرازی ؎) فراموشم
شود چندانکہ زو بیداد می آید ؛ ولی فریاد ازان
ساعت کہ یکیک یاد می آید ؛ (اردو) بیداد کا
ظاہر ہونا۔ ظلم واقع ہونا۔

بیداد پسندیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ روا داشتن ظلم و جور است و بیداد
پیشگی را پسند کردن (صائب ؎) باز مصائب
عندلیبان را بشور آوردۂ ؛ برہم آوازان خود
پسند این بیداد را ؛ (اردو) جور و جفا کو
پسند کرنا۔

بیداد پیشہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند
ظالم و ستمگار باشد (نظامی ؎) دو بیداد
پیشہ بہ پیش اندرون ؛ بہ بیداد خود شاہ را رہنمون
؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) بیداد پیشہ۔ کہہ سکتے ہیں۔ جفا پیشہ
بھی بترکیب فارسی ظالم کو کہہ سکتے ہیں۔

بیداد جستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی این را آوردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ طلب و خواہش جور و جفا کردن و
بیداد جو کہ می آید ازہمین مصدر است (اردو

ظلم دوست۔ ظلم کو چاہنا۔ ظالمی کو پسند کرنا۔ ظلم کی فکر مین رہنا۔

بیداد جلوہ اصطلاح۔ بقول بہار وانند از اسماء محبوب است **مؤلف** گوید کہ مشتاق سند استعمال این می باشیم اگرچہ اسم فاعل ترکیبی وموافق قیاس است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت (اردو) بیدادگر۔ معشوق کو کہہ سکتے ہین۔

بیداد جو اصطلاح۔ ہمان کہ ذکرش بربیداد جستن گذشت (قاسمی گونادی ؎) ز بیدادی چرخ بیداد جوی ٭ زشاہ جہان بخت برتافت روی ٭ (اردو) بیدادگر۔ بیداد جو کہہ سکتے ہین۔ بمعنی ظالم۔

بیداد داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مبتلای بیداد شدن (عالی شیرازی ؎) دل ما این ہمہ بیداد ز چشم تو نداشت ٭ نیست ان پیش خود البتہ بایای کسی است ٭ (اردو) بیداد کیا جانا۔ مبتلای جور و جفا ہونا۔

بیداد دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف (بیداد داشتن) کہ گذشت (ناظم ہروی ؎) دلم بردی وکردی پشت برمن ٭ ندید از برق این بیداد خرمن ہا ٭ (اردو) دیکھو بیداد داشتن۔

بیداد رسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عائد شدن ظلم برکسی (ملا جامی ؎) از تیغ خسان اگرچہ بیداد رسد ٭ صد زخم ستم بردل ناشاد رسد ٭ (ظہوری ؎) بیگانگان بداد ظہوری مگر رسند ٭ بیداد اینقدر بکدام آشنا رسید ٭ (اردو) ظلم عائد ہونا۔ ظلم واقع ہونا۔

بیداد رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کنند کہ مرادف (بیداد رسیدن) است کہ گذشت (ظہوری ؎) بران صید مسکین چہ بیداد رفت ٭ کہ در دام از یاد صیاد رفت ٭ (اردو) دیکھو بیداد رسیدن ۔

بیداد کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ جور و جفا کردن (صائب ؎) فریاد عندلیب چہ بیداد ہا کند ٭ بر خاطری کہ سایۂ گل کوہ غم شود ٭ (اردو) ظلم کرنا ۔ بیداد کرنا ۔ جور و جفا کرنا

بیداد کشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ تحمل جور و جفا کردن و مورد ظلم شدن (ظہیر فاریابی ؎) کمینہ پایۂ من شاعریست خود بنگر کہ چند گونہ کشیدم ز دست او بیداد ٭ (اردو) ظلم سہنا ۔ مبتلای ظلم ہونا ۔

بیداد گذراندن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ برداشت جور کردن (صائب ؎) بیداد فلک را بہ تغافل گذرانیم ٭ پوشیدن چشم است ز دشمن سپر ما ٭ (اردو) جور و جفا کی برداشت کرنا ۔ ظلم سہنا ۔

بیدادگر اصطلاح ۔ بقول بہار ۔ مرادف بیدادمند و بیداد وند بمعنی ظالم و ستمگار ۔ فرماید کہ موافق قاعدہ نادادگر باید چہ (دادگر) گویا صیغۂ فاعل است و سلب آن بلفظ نا می شود چنانچہ سلب وصف جاہل بناجاہل کنند نہ بی جاہل مگر آنکہ گفتہ شود کہ بیداد مرکب بمعنی ستم است یا مخفف بیدادی ۔ اگرچہ پسین احتمال ضعیف است پس بیدادگر بمعنی ستمگر باشد (خواجہ نظامی ؎) تو با دادی او ہست بیدادگر ٭ تو میزان زور او ترازوی زر ٭ (فردوسی ؎) بغزنی مرا گرچہ خون شد جگر ٭ ز بیداد آن شاہ بیدادگر ٭ صاحب انند نقل نگار بہار و صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ گر بقول بہار

بمعنی کنندہ و سازندہ ۔ ہمچون کوزہ گر و امثال
آن و مرادف گار ہم ہمچو آموزگار و آموزگر کہ از
ہر دو معنی فاعلیت مفہوم می گردد و وقتیکہ با کلمۂ
دیگر ترکیب شود پس این مرکب موافق قیاس
است مخفی مباد کہ (بیداد) بمعنی ظلم گذشت
پس درین مرکب بہ ہمین معنی است (اردو)
بیدادگر ۔ ظالم کو کہہ سکتے ہین (ترکیب فارسی)
ظلم کرنے والا ۔

(۱) **بیدادمند** اصطلاح ۔ بقول بہار ہفت

(۲) **بیداد وند** مرادف بیدادگر است
عرض کند کہ مند و مبدلش وند بمعنی صاحب آمدہ
چنانکہ دولتمند و دولتوند ۔ صاحب دولت
را گویند (خاقانی ؎) در سینہ حلقہ ہا شود از
آہ آتشین ٭ از خامکاری دل بیدادمند او
٭ (میر خسرو ؎) جفا مین زگردون بیدادمند
٭ چو من خسرو کہ درچنین تختہ بند ٭ رہ این شد
ازدزد بیدادوند ٭ خرامندہ شد راہ روی گزند ٭
(اردو) دیکھو بیدادگر ۔

بیدادی استعمال ۔ بقول انند
فرہنگ فرنگ بمعنی ظلم و جفا و ستم است
عرض کند کہ با لفظ بیداد کہ بہ معنی جور و جفا
گذشت یای مصدری مرکب کردند ۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات بذیل بیداد ذکر این کردہ
(قلیج خان الفتی در نفائس المآثر ؎) شب از بیداد
آن طفل مکتب یادمی کردم ٭ چو طفلان دست
بر سر می زدم فریاد می کردم ٭ (اردو)
بیدادی ۔ بمعنی ظلم کہہ سکتے ہین ۔

بیداد یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ قبول
جور و جفا شدن (اثیر اومانی ؎) در فلک تیر بلا روز
پی شومی شعر ٭ یافتہ از سوزش دل ہرچہ ہمی صد بیداد
٭ (اردو) مستبد ای جور و جفا ہونا ۔

بیدار اصطلاح ۔ بقول سروری (۱) معروف و (۲) روشن و افروختہ ۔ بہار نسبت

معنی اوّل گوید که مقابل خفته مرکب از بید بمعنی شعور و آر که کلمۂ نسبت است و فرماید که دهقان آئینه و بخت و جان و خاطر و دل و دولت و شرم و شبنم و عرق و عقل و غنچه و فتنه و مغز و همت مستعمل (میرخسرو ۷۲۵ھ) جهان زنده از جان بیدار او ٭ زمین روشن از روز بازار او ٭ (بدرچاچی ۷۴۵ھ) زان سوار یها که باشد صادقان را نیم شب ٭ صبح را در خواب مانده خاطر بیدار من ٭ (صائب ۱۰۸۱ھ) یکدل بیدار و رنه پردۂ افلاک نیست ٭ پردۂ خواب است گویا پردۂ این سازها ٭ (وله ۱۰۸۱ھ) دیدۂ امید ما بر دولت بیدار نیست ٭ فتح باب از چشم نیمخواب دیگر است ٭ (وله ۱۰۸۱ھ) این چه چشم همیشه در خواب است ٭ وین چه شرم همیشه بیدار است ٭ (وله ۱۰۸۱ھ) از گل روی تو غافل که تواند گل چید ٭ که ز شبنم عرق شرم تو بیدار تر است ٭ (بیدل ۱۱۳۳ھ) یک غنچه بیدار ندارد چمن دهر ٭ شاخ گل این باغ بچشم رگ خواب است ٭ (صائب ۱۰۸۱ھ) بوی سوختگان مغز ما شود بیدار ٭ اگرچه همچو شرر خوابگاه ما سنگ است (میرخسرو ۷۲۵ھ) ولی چون همت بیدار داری ٭ به آن باشد که یا این کار داری ٭ بلی چون برکشد تقدیر خنجر ٭ نخست از عقل بیدار افگند سر ٭ و هم او فرماید که (۲) بیدار بمعنی بیداری هم آمده (زرتشت بهرام ۵ھ) نه در بیدار گفتم نے بهوش اسپ ٭ نگویم جز به پیش تخت گشتاسپ ٭ صاحب انند نقل نگار بهار صاحب غیاث نسبت ماخذ گوید که مرکب است از لفظ بید و دار تیک دال را حذف کردند مؤلف عرض کند که ما همین ماخذ را بهتر دانیم که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی هوش دارنده (انوری ۵ھ) در تمنای یکدمی بینیم ٭ هر شب تا بروز بیدارم ٭ و دیگر استعمالات این در ملحقات می آید و تحقیق ما (۴)

بمعنی آگاہ و باخبر ہم آمدہ کہ مجاز معنی اول است چنانکہ فارسیان معاصر گویند "شاہ ما خیلی بیدار است" و بیدار دل ہم کہ در ملحقات آید تعلق دارد از ہمین معنی (اردو) (۱) بیدار بقول آصفیہ۔ خوابیدگی کے خلاف۔ جاگتا۔ ہوشیار (۲) روشن (۳) بیداری بقول آصفیہ بمعنی جاگ۔ جگن۔ ہوشیاری (۴) بیدار کہہ سکتے ہین جیسے بیدار دل۔

بیدار بخت اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی کہ بخت او بلند باشد یعنی طالعمند و بخت روشن و خوش دارندہ متعلق بمعنی دوم بیدار کہ گذشت (ظہوری ؎) پر تلخ نیست رشک شکر خواب دیگران ٭ بیدار بخت شورش افسانہ خوردہ ایم ٭ (ولہ ؎) می نہد از ہمت بیدار بختان حرص و آز ٭ سر بخواب افسانۂ صبر و توکل می شنو ٭ و از ہمین است بیدار بختی بزیادت یای مصدری بمعنی خوش طالعی (ولہ ؎) رسید نوبت بیدار بختیم وقت است ٭ کہ طفل خواب ز شیر فسانہ واگیرم ٭ (اردو) بیدار بخت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اقبالمند۔ خوش نصیب **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بیدار بختی بمعنی اقبالمندی خوش نصیبی کہہ سکتے ہین۔

بیدار بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی در عالم بی خوابی و ہوشیار بودن و (۲) از غفلت بیدار بودن است (شرف قزوینی ؎) شب کہ می گفتم بجرم حال خود در صحبتش ٭ چشم بر ہم داشت آن بدخو ولی بیدار بود ٭ (فقرۂ معاصرین عجم (۲)) شاہ ما بیدار بود ولی دستورش غافل " (اردو) بیدار ہونا (۱) یعنی سوتا نہونا۔ (۲) خبردار ہونا۔

بیدار خاطر اصطلاح۔ بقول بہار و

انند مرادف بیدار دل. کنایہ از عاقل وہوشیار (امیر خسرو ؎) بیدار خاطران کہ جہان آزمودہ اند ٭ ایمن بخوابگاہ جہان کم غنودہ اند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است ومتعلق بہ معنی چہارم بیدار (**اردو**) بیدار دل بقول آصفیہ۔ حاضر طبع۔ ہوشیار (غافل کا مقابل)

بیدار خوابی اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات۔ بیدار شدن وقت غلبۂ خواب **مؤلف** عرض کند کہ تعریف خوشی نکردہ واین بمعنی ہوشیاری از خواب است (صائب ؎) تا کی چو پاسبان وچو افسانہ گو شوم ٭ بیدار خوابیم سبب خواب دیگران ٭۔ (**اردو**) بیداری۔ مؤنث غیر خواب کی حالت

بیدار داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) کسی را از خواب باز داشتن (حالتی طہرانی ؎) تا سحر دوشم خیال چشم او بیدار داشت ٭ بود چشم تا سحر بیدار چون بیمار داشت ٭ مخفی مباد کہ استعمال این مصدر (۲) بمعنی چہارم بیدار ہم توان کرد چنانکہ معاصرین عجم گویند "من خود را بیدار داشتم تا بحیلۂ او سکندری نخورم" (انوری ؎) بوستان ملک را چہ از شبیخون خزان ٭ تا چو چشم بخت تو بیدار دارد عبہری ٭ (**اردو**) (۱) بیدار رکھنا۔ یعنی سونے نہ دینا۔ (۲) بیدار رکھنا بمعنی غافل نہ ہونے دینا۔

بیدار دل اصطلاح۔ بقول بہار وانند مرادف بیدار خاطر **مؤلف** عرض کند کہ با حقیقت این ہمانجا عرض کردہ ایم (صائب ؎) نشمرد م نفس سر نزند از جگر صبح ٭ ہر روز بہ بیدار دلان روز حساب است ٭ (**اردو**) بیدار دل دیکھو بیدار خاطر۔

بیدار دولت اصطلاح۔ بقول بہار وانند (۱) دولت بیدار و (۲) بمعنی بیدار بخت

مؤلف عرض کند کہ (۱) قلب اضافت دولت بیدار است و (۲) اسم فاعل ترکیبی بمعنی شاہی کہ دولت او بیدار است یعنی بہ بیدار مغزی جہانبانی کند (کمال اسمعیل ؎) دوران عہد خواجہ بیدار دولت است ؛ خفتہ است غمزۂ تو کہ بیدار می کند ؛ (اردو) (۱) وہ دولت جو بیدار ہو (۲) بیدار دولت۔ اس بادشاہ کو کہہ سکتے ہین جسکی دولت بیدار ہے یعنے جو بیدار مغزی کے ساتھہ حکمرانی کرتا ہے۔

بیدار دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کسی را بعالم بیداری یافتن است (علی خراسانی ؎) مرا ہر شب چو در دامن خواب گردد چشم تر گردد ؛ دلم را با غمت بیدار بیند باز بر گردد ؛ (اردو) بیدار پانا۔

بیدار ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این نکردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از خواب بیدار کردن و از غفلت ہم (طالب آملی ؎) بتن بو یا کند تصویر گلہای نہالی را ؛ بیا بیدار ساز خفتگان نقش قالی را ؛ (اردو) بیدار کرنا جگانا۔

بیدار شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہشیار شدن از خواب و از غفلت (کلیم ہمدانی ؎) بعد عمری کہ بخواب من بیکس آمد ؛ گریہ آبی بر ختم ریخت کہ بیدار شدم ؛ (صائب ؎) بیدار از نسیم قیامت نمی شود ؛ در ہر کہ نیست نالۂ نازسا ئیی ؛ (اردو) بیدار ہونا نیند سے یا غفلت سے جاگنا۔

بیدارک اصطلاح۔ بقول شمس دست بر نجن را گویند **مؤلف** عرض کند کہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ این ہمانست کہ ما ذکرش بر معنی اوّل (ابرنجن) کردہ ایم اگر سند استعمال پیش شود توانیم قیاس

کردکہ اسم جامد فارسی زبان است۔ ظاہرا
کاف تصغیر بر لفظ بیدار زیادہ شدہ است
ازینکہ زنان چون خواہند کہ بیدار باشند
وخواب نگیرد دست خودراکہ دران این
زیور باشد زیر رخسار گیرند وساخت آن
کہ بشکل دندان موش می باشد رخسار را تکلیف
می دہد ومنع خواب کند واین عادت ہند
است عجبی نیست کہ در عجم ہم ہمین رسم باشد
باقی حال وجہ تسمیہ موافق قیاس است (اردو)
دیکھو ابرنجن کے پہلے معنے۔

بیدار کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ مرادف بیدار ساختن است کہ گذشت
(سعید قمی ؎) دوش خود را سر بدامان تو
سیدیدم بخواب ٭ کاش می مردم چرا بیدار کردم
خویش را ٭ (صائب ؎) سادہ لوحی کز دوا
انگیز شہوت می کند ٭ می کند بیدار دشمن را
بقصد جان خویش ٭ (اردو) دیکھو بیدار ساختن

بیدار کردن سبزۂ خوابیدہ مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر تقویت آن بہ آبیاری کردن
مؤلف عرض کند کہ موافق است کہ بیداری
سبزہ نشو ونمای اوست ونشو ونما می شود از
آبیاری (اردو) سبزہ کو پانی دینا۔ آبرسانی کرنا

بیدار گردانیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ مرادف بیدار ساختن و بیدار کردن
است (فغانی شیرازی ؎) ساقیا بیدار گردان
چشم خواب آلودہ را ٭ بادہ نوش ونقل کن
لبہای خون پالودہ را ٭ (اردو) دیکھو
بیدار ساختن۔

بیدار گردیدن استعمال۔ صاحب
بیدار گشتن آصفی ذکر ہر دو کردہ
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف
بیدار شدن است کہ گذشت (صائب ؎)

اگرچہ نقش دیوارم بظاہر در گران خوابی ؎ اگر
رنگ از رخ گل می پرد بیدار می گردم (فردوسی
؎) ازین بارہ گفتار بسیار گشت ؎ دل مردم
خفتہ بیدار گشت ؎ (اردو) دیکھو بیدار شدن

بیدار ماندن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی خواب نکردن یا غافل نبودن است
(انوری ؎) خواب امن تو چنان عام شد
اکنون کہ نماند ؎ در جہان جز خرد و بخت تو یک
تن بیدار ؎ (اردو) بیدار رہنا - نہ سونا
- غافل نہ رہنا دونوں معنوں میں مستعمل ہے -

بیدار مغز اصطلاح - بقول برہان کنایہ
از مردم عاقل و ہوشیار و خبردار - صاحبان
بحر و بہار و سراج و (جہانگیری در ملحقات)
ذکر این کردہ اند (نظامی ؎) بر انگونہ کز
چند بیدار مغز ؎ شنیدم درین شیوہ گفتار
نغز ؎ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) بیدار مغز - بقول
آصفیہ - فارسی - عالی دماغ - ہوشیار - عاقل
فہیم - روشن دماغ - زود فہم -

بیدار ہوش اصطلاح - بقول بہار و
انند مرادف بیدار مغز کہ گذشت (فردوسی
؎) چہ گفت آن خردمند بیدار ہوش ؎
کہ با اختر بد مبر دی مکوش ؎ **مؤلف** گوید کہ
اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو بیدار مغز

بیداری بہار از معنی ساکت و صاحب
انند نقل نگارش صاحبان ہفت و انند ہم
ذکر این کردہ اند کہ بمعنی ہوشیاری است اعم
ازینکہ از خواب باشد یا از غفلت - یای مصدری
بر بیدار زیادہ کردہ اند بہار می فرماید کہ بلفظ
کشیدن مستعمل و بخیال ما تخصیص کشیدن نیست
استعمال این در ملحقات می آید (امیر خسرو ؎)
ببین تا چند بیداری کشیدم ؎ گزین سان خوابی
اندر خواب دیدم ؎ (جمال الدین سلمان ؎)

شب دراز بتحصیل علم و حکمت عین ہا ٭ بسا کہ نرگس
مسکین کشید بیداری ٭ (صائب ؎) اہل دل
را خواب تلخ مرگ بیداری بود ٭ شب زشکر خواب
ما را حظ بیزاری بود ٭ (اردو) بیداری
بقول آصفیہ جاگ۔ جگن۔ ہوشیاری۔

بیداری بخشیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ عطا کردن بیداری باشد (ظہیر
تفرشی۔ نثر) گلاب افشانی شبنم ملاطفتش شوخ
چشمان نرگس زار را از گران خواب غنچگی بیداری
شگفتگی بخشیدہ۔ (اردو) بیداری عطا کرنا۔

بیداری پذیرفتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بیداری قبول و حاصل کردن است
(اسدی طوسی ؎) یکی نور بینای تابندگی ٭
پذیرای بیداری و زندگی ٭ (اردو) بیداری حاصل کرنا

بیداری دادن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ مرادف بیداری بخشیدن است کہ گذشت
(افضل کاشی ؎) یارب ہمہ خفتہ ایم بیداری
دہ ٭ درستی و شعور تیم ہشیاری دہ ٭ (اردو)
دیکھو بیداری بخشیدن۔

بیداری داشتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی بیدار بودن است (جناب
اصفہانی ؎) دو چشم روشن من در ہوای روی
تو داشت ٭ چو بخت و دولت شاہ زمانہ بیداری
٭ (اردو) بیداری رکھنا۔ بیدار رہنا۔

بیداری کشیدن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی بیدار بودن است (سلمان ساوجی
؎) شب دراز بتحصیل علم و حکمت عین ہا ٭ بسا
کہ نرگس مسکین کشید بیداری ٭ (اردو) جاگتے
رہنا۔ بیدار رہنا۔ سونے نہ پانا۔

بیداری مفرط اصطلاح۔ بضم سیم بقول اکسیر اعظم مرضی است کہ آن را در عربی زبان سہر نام است کہ از یبوست ساذج و مادی و سوداوی و حرارت وغیرہ عارض می شود کہ از ان در دماغ و بینی خشکی یا تری دو در سر سبکی وغیرہ ظاہر می گردد پس اگر مرض یا بس باشد استعمال مرطوبات و اگر مرض مرطوبی است بعد منزج استعمال یخ بادیان و اصل السوس وغیرہ حسب رای طبیب مفید و مرض را دفع می کند **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کامل در جلد اول اکسیر اعظم است و این لغت مرکب توصیفی است (**اردو**) بیداری مفرط۔ ایک مرض کا نام ہے جو بے خوابی کا مرض ہے۔ مذکر۔

بیداشت استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر بی پروا و غافل و بیداشتی بمعنی غفلت و تساہل است **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند بیداشتن را سند استعمال می باشیم (**اردو**) بے پروا غافل اور بیداشتی کا ترجمہ بے پروائی غفلت مؤنث

بیداغ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر بمعنی بی عیب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بے داغ بقول آصفیہ۔ صاف۔ بے عیب۔ بن کلنک

بیدانجیر اصطلاح۔ بقول بہار درختی است معروف کہ در ہند ارنڈ خوانند صاحبان ہفت و انند و غیاث و مؤید ہم ذکر این کردہ اند صاحب محیط نسبت این ہرچہ نوشت ما نقلش بر بادانجیر کردہ ایم ضرورت اعادہ اش نیست (**اردو**) دیکھو بادانجیر۔

بیدانش استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی عقل صاحب فدائی گوید کہ نادان را گویند و آن کسی است کہ از خرد و دانش بی بہرہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و معاصرین عجم بر زبان دانند

(اردو) بے عقل۔ بقول آصفیہ احمق۔ الو نادان

بیدانہ اصطلاح۔ بقول انند بالکسر میوہ کہ
تخم نداشتہ باشد چون انگور و انار و امثال
آن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است
(اردو) بے دانہ۔ بطور صفت اس میوے
کے لئے استعمال کر سکتے ہیں جس میں تخم نہ ہو۔
بے تخم کا مرادف۔ اور تخم دار میوے کے
لئے بے تخمی صفت ہے جو فلاحتی تدبیرون سے
پیدا کی جاتی ہے۔

بیدبا اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث بالفتح
نام حکیم زاہد کہ واعظ و ندیم رای دابشلیم
راجۂ ہند بود **مؤلف** عرض کند کہ مقرس
است ظاہرا مبدل (ویدوا) معلوم می شود
کہ ماہر وید باشد ذکر وید بر لفظ بید گذشت
و واد در سنسکرت بمعنی اوراس معنی این واقف
وید و کنایہ از واعظی معروف و تکمیل بحث این
بر (بیدپای) کنیم کہ می آید (اردو) بیدبا
ایک حکیم کا نام جو رای دابشلیم راجۂ ہند کا واعظ
اور ناصح تھا۔ مذکر۔

بیدبرگ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن دیگ بین
نوعی از پیکان تیر باشد کہ شبیہ بہ برگ بید است
صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و ناصری
و جامع و بحر و سراج ہم ذکر این کردہ اند (خواجو
ع) ز ترکش کرد بیرون شاہزادہ * چو آتش
بید برگی آب دادہ * (فردوسی ع) یکی بید برگی
نشاندہ بہ تیر * کہ از سہم او تیر چرخست پیر *
(حکیم اسدی ع) بہ تیری کہ پیکانش بد بید برگ *
فرو دوخت بر تارک ترک ترک * **مؤلف** عرض
کند کہ ہمانست کہ بر معنی اول برگ بید گذشت
(اردو) دیکھو برگ بید کے پہلے معنے۔

بیدپای اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ ہمان بیدباست کہ بالا گذشت۔ صاحب
ملحقات برہان ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض
کند کہ ظاہرا وجہ تسمیۂ این جز این نباشد کہ پای او

مثل بید بود یعنی در رفتار لغزنده مجبی نیست که در رفتار او لغزشی باشد که بدین لقب ملقب کردند و آنچه (بیدبا) بہ موحده گذشت اندرین صورت مبدل و مخفف این باشد که بای فارسی بدل شد بہ موحده چنانکه تپ و تب و تحتانی آخر در پنجا زائد (اردو) دیکھو بیدبا۔

بید تبری اصطلاح۔ بقول ناصری بید معروف است منسوب بہ تبرستان و گفته اند که بر هفده گانه است و این یکی از ان و فرماید که بعضی این را بید موله و بید مشک گفته اند (ظهیر فاریابی ۵) ہمچو بستان صبوحی همه افنان خیزران ٭ شاخهای سمن تازه و بید تبری ٭ صاحبان رشیدی و انند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و مرکب اضافی (اردو) بید تبری ایک قسم ہے بید کی جو تبرستان مین پیدا ہوتی ہے جسکو فارسیون نے بید موله اور بید مشک بھی کہا ہے۔ مؤنث۔

بیدخ بقول برہان بفتح اوّل بر وزن برزخ اسپ جلد و تند و تیز خیز و فرماید که بکسر اوّل ہم آمده صاحب سروری ہم ذکر این کرده صاحب ناصری بہ نقل قول برہان گوید که این لغت بہای عربی غلط است و تصحیف خوانی کرده اند و ہیدخ بہ ہا عوض موحده در حرف ہا می آید صاحب جامع که محقق زباندان و فارسی الاصل است با صاحب برہان متفق صاحب انند نقل نگار ناصری و صاحب ہفت متفق با برہان و خان آرزو در سراج ہمزبان ناصر لیست **مؤلف** عرض کند که با عتبار صاحب جامع قول برہان را صحیح دانیم و جا دارد که در نواحی سکونت صاحب ناصری محاوره نباشد بای حال ہر دو درست است و بہ ہای ہوز اوّل ہم بجایش می آید۔ اسم جامد فارسی قدیم است و آنچه بہ ہا می آید مبدل این چنانکه بوش و ہوش

اگرچه حالا بر زبان معاصرین عجم آسپ مستعمل است ولیکن استعمال این تابحال برای اسپ
شطرنج بر زبان معاصرین عجم است (اردو) دیکھو اسپ۔

بید خام اصطلاح۔ بقول برہان عود خام
را گویند صاحبان ناصری و جامع و بحر و انند و
ہفت هم ذکر این کرده اند۔ صاحب محیط ذکر
این نکرده و بر عود گوید که اسم جنس چوب و
شاخ درخت ہاست که بهندی لکڑی و ڈال
نامند و از مطلق آن مراد نزد اطبا عود ہندی است
و بهندی اگر نامند **مؤلف** گوید که ما بر اگر
اشارۂ این کرده ایم فارسیان (عود خام)
ہمان اجزای خام عود را گویند که بو را یا ہم
بسوسد و بشکل چوب باقی نماند و خوشبو ہم نمی نماید
و بدون سوختن بویش ظاهر نمی شود۔ صاحب
محیط بر عود اشارۂ اجزای خام آن کرده ولیکن
تصفیۂ واضح نکرد۔ فارسیان ذکر مستقل عود خام
نکرده اند و مجرد عود بقول برہان چوبی است معروف
سیاه رنگ که جهته بخور سوزانند گویند که بیخ
درختی است حاصل اینست که چوب عود دو قسم باشد
پخته را اگر نام است و خام آن را بید خام نام
باشد و ظاہر است که اینجا بید استعارۂ چوب است
و مراد و مخصوص از چوب عود و خام صفت آن
(اردو) عود کی کچی لکڑی۔ مؤنث۔

بیدخت بقول برہان بر وزن کیمخت ستارۂ
زہره را گویند که صاحب فلک سوم و اقلیم پنجم
است صاحب سروری و جهانگیری و رشیدی
و جامع و ہفت و انند ذکر این کرده اند۔ خان
آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید که در رسالۂ
مصححۂ قوسیه که بخط مصنف است بفتح اول
معرب نموده والله اعلم صاحب ناصری می فرماید
که ظن مؤلف آنست که این نیز بہای ہوز بہ بیدخت
است۔ مرکب از بہ که بمعنی خوب و دخت بمعنی
دختر پس معنی این دختر خوب و کنایه از زہره

وهم او گوید که ناهید یعنی دختر نارپستان نیز مؤید
این قول است پس اصل این لغت (هید دخت)
بوده یک دال حذف شده (هیدخت) شد **مؤلف**
عرض کند که قوت بیان ندارد مقصودش خبر نباشد
که اصل این (ناهید دخت) بحذف نون با الف
و یک دال (هیدخت) شد وما این را بهتر از
ماخذ اول ندانیم اندرین صورت باید که (هیدخت)
را اصل دانیم و بیدخت را مبدلش که تبدیل ها
با موحده آمده چنانکه کوهه و کوبه بمعنی موج آب
ولیکن صاحبان تحقیق هیدخت را قائم نکرده اند
و ما بجایش قائم کرده ایم اگرچه مجرد خیال صاحب
ناصری است ولیکن موافق قیاس است عجبی نیست
که لفظ اصل متروک شد و مبدلش بر زبان ماند
(اردو) زہرہ۔ مؤنث۔ دیکھو ناہید۔

بیدر بقول غیاث (۱) نام شہری در ملک
دکن۔ صاحب شمس گوید که (۲) بالفتح در فارسی
زبان خرمن گاه را گویند و صاحب سواء السبیل
گوید که بمعنی دوم لغت سریانی است و معرب
صاحب انند این را بمعنی اول لغت فارسی
گوید و بمعنی دوم لغت عربی صاحب ناصری نسبت
معنی اول می فرماید که در هند نام ولایتی که
دار الملک دکن گفته می شد و احمد شاه بهمنی
بنام خود احمد آباد ساخته دار الملک قرار داد
مؤلف عرض کند که اینقدر متحقق شد که این
اسم فارسی زبان است و وجه تسمیه این متحقق
نشد عجبی نیست که شهر پناه این در نداشت
و بیدرش نام کردند یکی از معاصرین عجم می گوید
که شهر بیدر در عجم شهری را نامند که مامون
باشد که شب در فصیل شهر پناه را بند نمی کنند
بلکه مبالغه درین است که در آن را از جا
دور کنند شب و روز یکسان با امن و امان
می گذرد و عجبی نیست که در وجه تسمیه این
این را هم دخلی باشد۔ والله اعلم بحقیقة الحال
(اردو) (۱) بیدر۔ دکن میں ایک شہر کا

نام ہے جو فی زمانہا دار السلطنت حیدر آباد دکن
کا ایک ضلع ہے ۔ مذکر (۲) خرمن کا مقام ۔ مذکر

(۱) بیدرد | **(۲) بیدردی** اصطلاح ۔ (۱) بقول انند بالکسر و فتح ثالث در فارسی
زبان از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی حقیقی بیرحم و معنی مجازی بیان کردۂ انند ہم
موافق قیاس و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی
ظالمی و بیرحمی (صائب ره) ز بیدردان علاج
درد خود جستن بدان ماند ٭ کہ خار از پا برون
آرد کسی از نیش عقربہا ٭ (ولہ ره) گریہ کردن
پیش بی دردان ندارد حاصلی ٭ تخم قابل در زمین
پاک می باید فشاند ٭ (ولہ ره) محض بی دردیست
منع ماکہن سالان ز عشق ٭ عشق در ہنگام پیری
چون بسر ما آتش است ٭ (ظہوری ره) اینقدر
بیدردی و راحت پرستی خوب نیست ٭ حق دہد
نوبت ظہوری را پشیمان می کنم ٭ **(اردو)** (۱)
بے درد ۔ بقول آصفیہ ۔ بے رحم ۔ سنگدل ۔ کٹھور
مؤلف عرض کرتا ہے کہ قرینہ کے ساتھ
معشوق کے لئے کہا جا سکتا ہے جیسے ؎ اُس
بے درد نے مجھکو بے خانماں کر دیا (۲) بیدردی
بقولہ ۔ مؤنث ۔ بے رحمی ۔ سنگدلی ۔

(۱) بیدرمان | **(۲) بیدرمانی** اصطلاح ۔ (۱) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بی علاج و لادوا **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است و (۲) بزیادت یای مصدری
بمعنی لاعلاجی باشد (ظہوری ره) نسخہ می گیرد
دوا از درد بی درمان ما ٭ سود را سرمایۂ بخشد
زیان عاشقان ٭ (انوری ره) ای دل طمع
زان ہمہ سرگردانی ٭ نومیدی و درد بود و
بی درمانی ٭ **(اردو)** (۱) لادوا ۔ بقول
آصفیہ لا علاج جسکی دوا نہ ہو سکے ۔ جو علاج
پذیر نہ ہو (۲) لاعلاجی ۔ بیدرمانی ۔ مؤنث ۔
بہ معنی مصدری ۔

بیدریغ | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱)

بی تاسف و پریشانی و بہ تحقیق **مولف** از معاصرین عجم بمعنی (۲) بی حساب چنانکہ گویند "حاتم وقت بخشش بیدریغ می کند" (**اردو**) بے دریغ بقول آصفیہ۔ فارسی (۱) بے افسوس (۲) بے تأمل کثرت سے افراط سے جیسے "بیدریغ روپیہ اُٹھایا"

بیدسادہ اصطلاح۔ بقول بہار عرق این مستعمل است و این خودرو بود بر کنار دریاچہ و در جہان آباد ہم بسیار است صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ مقصد از بید است کہ ذکرش گذشت و از ینکہ بید انجیر و بید مشک وغیرہ مرکبات این ہم است۔ بید را بید سادہ ہم گفتند بترکیب توصیفی (**اردو**) دیکھو بید۔

بیدستان استعمال۔ بقول بہار و انند از عالم سروستان و نخلستان **مؤلف** غلط کند کہ کہ جائی کہ درانجا درخت بید بکثرت باشد (محمد قلی سلیم ؎) چو لالہ باغبان دارد بدل داغ * کہ بیدستان شد از بی حاصلی باغ * (**اردو**) بیدستان اس مقام کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین جس مین بید کے درخت کثرت سے ہون جیسے گلستان بوستان

بیدستر اصطلاح۔ بقول برہان با ثانی مجہول و تای قرشت بروزن بی سطر نام حیوانی است بحری کہ ہم در آب و ہم در خشکی زندگانی تواند نمود و خصیۂ او را آش بچگان گویند و بترکی این جانور را قندز نام است صاحب سوائح السبیل معرب این بادستر بہ ضم دال مہملہ نوشتہ صاحب جہانگیری بذکر این گوید کہ این را سگ آبی نیز خوانند و خصیۂ آن را (کند بیدستر) نام است و کند بفارسی زبان خصیہ را گویند و آن را معرب کردہ (جند بیدستر) نیز گفتہ اند (حکیم خاقانی ؎) بنیام ہم کنوش چو بیدسترک خصی * آن بدگہر سنگ توسن رگ استرک * صاحب رشیدی می فرماید کہ این را سگ آبی ہم گویند صاحب ناصری گوید کہ این حیوانیست شبیہہ بہ سگ کہ خایہ ہای آویختہ دارد و بیشتر در آبہا سکون شود و گاہی

بخشکی ہم آید و در آفتاب بخپید شکاریان کہ کمین نشستہ باشند
چوبی بر وزنند بیفتد و خصیتین وی را بریدہ ببرند
صاحب جامع ہم ذکر این کردہ و خان آرزو
ہم در سراج آوردہ۔ صاحب محیط ذکر این نکردہ
و بر سگ آبی گوید کہ بعربی کلب مائی و قضاعہ
گویند و آن حیوانیست آبی بحری و نہری۔ آنرا
صید می کنند و پوست آن را کندہ در ان نفط
پر کردہ ببلاد می برند گرم و خشک در سوم و
زہرۂ آن سمّ قاتل و اکتحال آن دافع بیاض
چشم و ریہۂ تازۂ آن جہت نقرس بعدیل و
نہری در بعض نہرہای ملک ہند نیز دیدہ شد
و پشم آن نرم و دراز و آن را قندس و بعضے
خزمیان نامند و گویند کہ خزمیان حیوانی است
کہ ازان (جند بیدستر) حاصل می شود (الخ)
و ہم او بر (جند بیدستر) می فرماید کہ بالضم و کسر
با معرب (گند بادستر) بکاف فارسی است و
گند بمعنی خصیہ و باد بمعنی ریح و با مالہ بید شد
و استر بمعنی حلق پس معنی آن خصیۂ حلق کنندۂ ریح
یعنی مزیل ریاح و بدین اسم از بہر آن نامیدہ اند
کہ آن بغایت نافع در تحلیل ریاح است و گویند
کہ (بیدستر) اسم حیوانی است و آن را بیدستر کل
نیز خوانند و بیونانی (اکسیانوس) و بفارسی قدیم
(خزمیان) **مؤلف** عرض کند کہ از قول آخرہ
وجہ تسمیۂ این ظاہر شد (اردو) سگ آبی
۔ پانی کا کتّا۔ مذکر۔

(۳۶۵۱) **بیدستگاہ شدن** مصدر اصطلاحی۔
بمعنی بی سرمایہ و بی سامان۔ و بی اعانت شدن۔
(انوری ؎) خون کا نہا کینۂ دستت بریخت
پس چگویم کو نشد بی دستگاہ ٭ (اردو) بے
سہارا اور بے سرمایہ ہو جانا۔

(۳۶۵۲) **بیدست گردیدن** مصدر اصطلاحی
مرادف (بیدستگاہ شدن) (ظہوری ؎)
ظہوری سخت تر گردیدہ بی دست ٭ بگو یہودہ
در دامش طپیدم ٭ (اردو) دیکھو بیدستگاہ شدن

(الف) بیدست و پا
(ب) بیدست و پا شدن
(ج) بیدست و پا کردن
(د) بیدست و پائی

اصطلاح الف بقول بحر سراسیمه وازکار رفته صاحبان بهار عجم وانند و هفت و مؤید ذکر این کرده اند (صائب ؏) گرچه نی زرد و ضعیف و لاغر و بی دست و پاست ٭ چون عصای موسوی در خوردن غم اژدهاست ٭ (ظهوری ؏) خرد در خم کاکلش مبتلا ٭ دل از ساعد و ساق بی دست و پا ٭ و (ب) بقول بحر و جامع و برهان و هفت و سراج و (جهانگیری در ملحقات) سراسیمه شدن (مخلص کاشی ؏) پابست او شدن نه همین لازم حیاست ٭ آن دست و پا که دید که بی دست و پا نشد ٭ مؤلف گوید که (ج) متعدی (ب) گیجی کسی از اهل لغت ذکر این نکرد ولیکن در کلام فارسیان استعمال این یافته می شود (صائب ؏) مصوّر نقشی راکند بی دست و پا حسنی که شوخ افتد ٭ درست از روی او آئینه بردارد ٭ (ظهوری ؏) گر فتنه راز گردش چشم تو خیره ساخت ٭ دل را چنین بعربده بیدست و پا کرد ٭ و (د) بزیادت یای مصدری بمعنی سراسیمگی و معذوری است و در کلام فارسیان استعمال این هم یافته می شود (صائب ؏) می کند بی دست و پا نظارگی را جلوه ات ٭ چون یتیمان بی دست و پائی هم سفر کردم ترا ٭ (اردو) (الف) بے دست و پا بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بے اختیار۔ بے مددگار۔ عاجز۔ مجبور (ب) بے دست و پا ہونا (ج) بیدست و پا کرنا۔ (د) بے دست و پائی بھی کہہ سکتے ہیں بمعنی معذوری۔ بے اختیاری۔ پریشانی۔ مجبوری۔

بیدسنگ اصطلاح۔ بقول شمس در فارسی زبان نام گلی است **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و غیر از شمس دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر

این نکرد و خیال ما این است که (بید مشک) را که
می آید صاحب شمس بید سنگ نوشت و عجب
آنست که ذکر بید مشک هم کرده. صورت
حال تقاضای آن می کند که غیر از بید مشک
نباشد (اردو) دیکھو بید مشک۔

بیدش در نسخهٔ مؤید مطبوعهٔ مطبع نولکشور
بابای فارسی و دال موقوف یکی از هفده بید
یعنی بیدی که او را گربه بید هم گویند و در
دیگر نسخ قلمی همین معنی بر (بید موش) نوشته
مؤلف عرض کند که غیر از تصحیف مطبع
نیست (اردو) دیکھو بید موش۔

بیدطبری اصطلاح۔ بقول برهان نوعی
از بید باشد و بعضی بید مشک را گویند و بعضی
بید موله را که بید مجنون باشد صاحب سفری
گوید که نام یکی از اقسام هفده گانهٔ بید که آنرا
گربه بید و بید مشک گویند (کذا فی الشرفنامه
آقا میرزا ابراهیم معنی بید موله آورده (ظهیر
۵) همچو مستان صبوحی شده افتان خیزان پیش جهانی
سمن تازه و بید طبری ۞ و فرماید که این بیت
بلیشتر مناسبت دارد با معنی بید موله اما ظاهرا
بیدیکه سرخ باشد که آن را طبرخون نیز گویند صاحبان
جامع و هفت هم ذکر این کرده اند صاحب مؤید بر
گربه بید قانع که پنجهٔ آن چون پنجهٔ گربه است و
خوشبوی دارد. صاحب محیط ذکر مستقل این
نکرد و به بید مشک گوید که این را مشک بید
وگربه بید نیز گویند و بعربی خلاف بلخی و لف
و در شام شاه بید و در روم بهرامج نامند
و شیخ در بهرامج گفته که آن از جنس ریاحین
است و گیلانی نوشته که اطلاق اسم بهرامج بر
خلاف بلخی می کنند و آن را بلخیه نامند و ایضا گوید
که آن ضومران است و گاه اطلاق آن بر گل
این شجر کنند و گاهی زعم می کنند که گل آن گلی
است که بفارسی مشک بید و گربه بید نامند
و شاید که مراد شیخ از بهرامج این نباشد والله

منافع بید مشک جلیل است بالجملہ درخت بید مشک
شبیہ بہ درخت بید سادہ و از ان کوتاہ تر۔
و برگ آن از ان نازک تر۔ جالینوس سرد تر
گفتہ و گیلانی در اول گرم و مائل بخشکی دانستہ
و بعضی معتدل گفتہ و قول جالینوس اصح و آن
ملطف۔ مفتح سدہ خفیف دماغی و مقوی دل و
دماغ و منافع بیشمار دارد۔ **مؤلف** عرض
کند کہ مرکب توصیفی است منسوب با طبرستان
اشارۂ این بر معنی ششم بان گذشت **(اردو)** مشک بید
مذکر۔ بید کی ایک قسم۔ دیکھو بان کے چھٹے معنے۔

بی دف و بی نی می رقصد مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال
و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان باظہار بی اصولی کسی این مثل
را زنند کہ کار بی اصول کند چنانکہ رقص بی دف و نی۔
(اردو) دکن مین بے اصول کام کرنے والے کی
نسبت کہتے مین "اس کو نہ سر ہے نہ تال"

بیدق بقول برہان بروزن احمق۔ پیادۂ
شطرنج را گویند و آن مہرۂ باشد از جملہ مہرہای
شطرنج و معرب پیادہ صاحبان جامع و ہفت
ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب سواء السبیل کہ
محقق معربات است (بیدق و بیذق) بدال
مہملہ و معجمہ ہر دو را معرب گفتہ۔ خیال ما این
است کہ بیدق بدال مہملہ مفرس پیدل ہندی
است و ہمین یک مثال اول این تبدیل است
و بای فارسی بدل شد بہ موحدہ چنانکہ اسپ
و اسب و آنچہ بیدخ بہ خای معجمہ بمعنی اسپ
گذشت مبدل این چنانکہ برق و برخ مخفی
مباد کہ از مہرہای شطرنج بیدق نام مہرۂ
پیادۂ شطرنج بود و فارسیان بہ تبدیل نام
مہرۂ دیگر یعنی اسپ شطرنج نہادند و پس از ان
در فارسی زبان بمجاز مطلق اسپ را ہم ہمین
اسم مستعمل شد و ما اشارۂ این بر بدق کردہ ایم
کہ مخفف این گذشت **(اردو)** پیدل۔
مذکر۔ دیکھو بدق۔

بیدق سیم اصطلاح۔ بقول برہان
کنایہ از کوکب و ستارہ باشد صاحبان بحر
و انند و جامع و ہفت و ناصری (در ملحقات)
ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس و مرکب اضافی است نظر بہ بیدق
و تابندگی کوکب بر سبیل مجاز این را بدین اسم
موسوم کردند (**اردو**) کوکب۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مذکر۔ روشن ستارہ۔ بڑا ستارہ
(اسیرے) ہوگا وہ اصل اور قارون کے خزانے
مین درہم و پیسہ ایسا ہے اگر کوکب مری تقدیر کا

بیدکش اصطلاح۔ بقول ہفت بکسر اول
و فتح کاف نام سلاحی است (کذافی زفانگویا)
و بقول انشمس بی تحقیق نام سلاحی **مؤلف** عرض
کند کہ بتحقیق آخر الذکر سلاح را صلاح نوشت
یا کاتب مطبع تحریف کردہ بای حال اسم فاعل
ترکیبی است و عجبی نیست کہ این سلاح خاص
باشد کہ بوسیلۂ آن بید را از درخت می کشند
یا شکل او مشابہ بید باشد در باریکی و نزاکت۔
مخفی مباد کہ کش در فارسی زبان رفتار با ناز و
تکبر و بمعنی خوب و خوش آمدہ پس (رفتار بید و انداز)
معنی حقیقی این سلاح خاص باشد نظر بہ جنبش و
لرزش و خم و چم این سلاح نازک چنانکہ تیغۂ نازک
واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (**اردو**) فارسی مین
ایک خاص ہتیار کا نام (بیدکش) ہے جو باریک
اور دراز تلوار کی شکل مین ہوتا ہے۔ مثل
بید کے لچکدار۔ مذکر۔

بیدگربہ اصطلاح۔ بقول رشیدی ہمان
بیدمشک بواسطۂ شباہت پنجۂ گربہ بدین اسم موسوم
شد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اطلاق این در
اصل من حیث التشبیہ بود و مرادف (بیدبوش)
کہ بیدمشک است **مؤلف** عرض کند کہ ہمان
بید طبری کہ ذکرش گذشت (**اردو**) دیکھو بید طبری

(الف) **بیدگیا** اصطلاح۔ صاحب برہان
(ب) **بیدگیاہ** بر الف گوید کہ بکسر کاف فارسی

(ج) **بیدگیہا** نوعی از حرشف است کہ کنگر باشد **مؤلف** گوید کہ ذکرش براغرسطش و تجنہ گذشت (خان آرزو در سراج) و صاحب ہفت ذکر این کردہ و صاحبان ناصری و انند بر (ب) گویند کہ ہمان بیدگیا و در مؤید مطبوعہ بر (ج) ہم حوالہ ہمان سرشف و کنگر می دہد و در دیگر نسخ قلمی مؤید یافتہ نمی شود **مؤلف** عرض کند کہ (ج) را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و کرہت مطبع نولکشور دانیم کہ (ب) را بدین شکل تصحیف نوشت و اگر سند استعمال بدست آید قلب بعض دانیم کہ ہای ہوز آخر را قبل الف جا دادہ اند چنانکہ اسطرخ و اسطخر و حقیقت این براغرسطس و تجنہ بیان کردہ ایم گیاہیست دوائی کہ نشا خوہای آن بید را ماند و (ب) اصل است و الف مخفف آن و (ج) قلب بعض (**اردو**) دیکھو اغرسطس

بیدل اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی بزدل و نامرد و (۲) دل خستہ و مجنون و (۳) عاشق **مؤلف** عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و لیکن بمعنی سوم در استعمال فارسیان این بنظر آمدہ ازینکہ معشوق را فارسیان دلبر و دلربا نام کردہ اند عاشق را بیدل گفتند و برای معنی اول و دوم مشتاق سند می باشیم و (۴) تخلص شاعری است کہ در سخن سنجی فارسی زبان معروف است (ظہوری ؎) بیدلی و بیدوای جان عیب است عیب ﴿ پامایہ و فکر زیان عیب است عیب ﴿ (صائب ؎) ای کہ روی عالمی را جانب خود کردہ ﴿ رو بمن آری بسوی صائب بیدل چرا ﴿ (انوری ؎) این سنم کز دیدہ یاقوت روان آوردہ ام ﴿ بیدلان را از سخن قوت روان آوردہ ام ﴿ (**اردو**) (۱) بزدل - نامرد (۲) خستہ دل - پریشان - مجنون - دیوانہ (۳) بیدل (تخلص) آصفیہ رنجیدہ دلگیر - عاشق کی تعریف میں ہے

لفظ آتا ہے تو وہان بمعنی افسردہ بیغم ہیم **مؤلف**
عرض کرتا ہے کہ بیدل بمعنی عاشق اردو مین
استعمال کرسکتے ہین ۔ مذکر ۔ (۴) ایک شاعر ہند کا
تخلص ہے جو فارسی شاعری مین مشاہیر سے تھا (مذکر)

(الف) **بیدلا** بقول برہان وجامع بکسر اول
وثالث وسکون ثانی مجہول ولام بالف کشیدہ
سخنان بی ربط وہذیان را گویند (حکیم نزاری
قہستانی سہ ۵) سخن جای دگر بردم ازان سروی
بیفتادم ہلنشا یا بیدلا گفتن بیا تا بگذرم زینہا
۴ صاحبان رشیدی ، جہانگیری وہفت وانند
ومؤید وشمس ذکر این کردہ اند صاحب ناصری
می فرماید کہ این از بیدلانہ است یعنی دل ازان
خبردار نباشد و فرماید کہ درین زمان اینگونہ
سخنان را (احمدا) نام کردہ اند ۔ خان آرزو
در سراج گوید کہ این مرکب است از بید بمعنی
بیہودہ وبیہودہ دلا بمعنی گویندہ پس درین
صورت بمعنی بیہودہ خواہد بود الا بمعنی مصدری
آمدہ وکسر دال غلط محض است **مؤلف** عرض
کند کہ ما این را مخفف (بیدلانہ) دانیم چنانکہ صاحب
ناصری اشارہ آن کردہ واین ماخذ بہتر از خیال
خان آرزو ست مخفی مباد کہ از سند حکیم نزاری

(ب) **بیدلا گفتن** بمعنی سخنان بی ربط کردن
پیداست (**اردو**) (الف) بیہودہ باتین
مؤنث ۔ ہذیان ۔ مذکر (ب) بیہودہ باتین کرنا ۔
ہذیان بکنا ۔

بیدل نیم ہنوز بہ بینیم چہ می شود مقولہ
۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی این
ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان
مقولہ بجائی زنند کہ مقصود شان از اظہار عقل
سلیم خود باشد یعنی چون کسی خلاف کسی کارکند
یا حکم تعدی دہد مظلوم این مقولہ را بر زبان
آرد مقصودش ہمین قدر کہ مجنون نیم کہ طرز
عملش را نشناسم وچارہ کار خود نہ کنم می بینیم
کہ چہ می شود (**اردو**) دکن مین ایسے موقع پر

کہتے ہین ''مین مجنون نہین ہون جو سمجہہ نہ سکون
دیکہو تو بہلا کیا ہوتا ہے''

بیدماغ اصطلاح۔ بقول انندبحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ زود خشم۔ زود رنج۔ بدمزاج۔ (ظہوری ؎) این بیدگو شنیدن کر داست پشت بر تو ٭ روی سخن بگبر دان از بیدماغ مردم ٭ (صائب ؎) دلہای بیغمان چمن می شود کباب ٭ این بیدماغ رابہ گلستان چہ میبری ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بیدماغ بقول آصفیہ۔ نازک مزاج۔ زود رنج تنک مزاج۔ چڑ انڈا۔

بیدماغ کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر بمعنی پریشان خاطر نمودن **مؤلف** عرض کند کہ معنی صاحب بحر موافق قیاس نیست و اگر این معنی را تسلیم کنیم مصرع ثانی شعر صائب لطفی نمی بخشد بخیال ما بمعنی زود خشم و نازک مزاج کردن است مقصود شاعر آنست کہ من از شراب خوردن بدمست نشدم بلکہ نازک مزاج شدم (صائب ؎) می خوردن مدام مرا بیدماغ کرد ٭ عادت بہر دوا کہ کنی بی اثر شود (اردو) پریشان خاطر کرنا۔ بدمزاج بنانا۔ نازک مزاج بنانا۔

بیدماغی اصطلاح۔ بقول بحر و غیاث و انند بمعنی بی التفاتی طبیعت کہ بعد از ضبط خشم بہم می رسد **مؤلف** عرض کند کہ نازک دماغی و بدمزاجی و زود رنجی است از معنی بیدماغ متعلق و بزیادت یای مصدری این معنی پیدا شد دیگر ہیچ (اردو) بیدماغی بمعنی زودرنجی۔ نازک مزاجی کہہ سکتے ہین۔

بیدمال اصطلاح۔ بقول برہان بامیم بالف کشیدہ بر وزن نیک فال پاک کردن زنگ باشد از روی آئینہ و شمشیر و سائر اسلحہ بچوب بید یا چوب دیگر کہ این کار را شاید۔ صاحب جہانگیری گوید کہ پاکی زنگ است از اسلحہ بواسطۂ بید یا چوب (امیر خسرو ؎)

بین مدح عادلی که بعهدش زامینی ٭ آزاد بود
تیغ چو سوسن زبید مال ٭ صاحبان سروری
و ناصری و رشیدی و بحر و بہار ذکر این کرده اند
صاحب رشیدی این قدر صراحت فزید کند
که این لغت در ہند متعارف و در کلام قدما
یافته نشد و صاحب ناصری ہم ہمین نوشته
خان آرزو در سراج می فرماید که اغلب که این
لغت فارسی الاصل باشد چه درخت بید
در ہندوستان نیست و اگر ہست از ولایت
بعضی جاہا آورده اند پس استعمال آن چوب
معلوم خصوصاً درین کار و آنچه در ہندوستان
آن را بید گویند درختی دیگر است و چوب آن
بکار صیقل وغیره نیاید (الخ) **مؤلف** عرض
کند که معاصرین عجم تصدیق این می کنند که بید کی
تیغ دستور عجم است شاید بر مقام صاحب
ناصری این رسم و آئین نباشد و آنچه برای
چوب دیگر ہم ہمین محاوره بکار می خورد تیغ بید
مجاز است (اردو) ہتیار کی صفائی. مؤنث.

بید متعارفی استعمال. بقول روزنامه
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاچار نام قسمی
از بید است صاحب بولچال ہم بحوالۂ معاصرین
عجم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) بید کی ایک قسم ہے
جس کو معاصرین عجم نے بید متعارفی کہا ہے اور
معمولی بید کا بھی یہی نام ہے. مذکر.

بید مجنون اصطلاح. بقول بحر و آنند و غیاث
نوعی از بید که برگہای باریک و شاخہای نازک
دارد (صائب ؏) بخت ما چون بید مجنون
سرنگون افتاده است ٭ ہمچو داغ لاله نان ما
بخون افتاده است ٭ **مؤلف** عرض کند
که نظر بر نزاکت این قسم این را بدین اسم موسوم
کرده باشند (اردو) بید مجنون. ایک قسم
ہے بید کی جو بہت نازک اور باریک ہوتی ہے. مذکر

بید مشک اصطلاح. بقول برہان نوعی از

بیداست که بهار آن یعنی شگوفهٔ آن بغایت خوشبوی
می باشد و عرق آن بجهت تفریح دل و تبرید
بکار می برند صاحبان بحر و رشیدی و بهار و جامع
و جهانگیری هم ذکر این کرده اند و بیدموش که
می آید مرادف همین است و صاحب رشیدی
صراحت کرده که بیدموله و بیدطبری هم همین بیدمشک
را نامست **مؤلف** عرض کند که ما بر بیدطبری
ذکر این کرده ایم صاحب رهنما و روزنامه
هم بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر
این کرده اند (اردو) دیکهو بیدطبری - مذکر

بیدمردان اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ
مؤید معنی بی دعای اولیاء الله صاحب هفت
هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که مرکب
اضافی است و دوم درینجا کنایه از دعا و از
مردان مردان خدا مراد باشد موافق قیاس
است (اردو) بغیر اولیاء الله کی دعا کے

بیدموش اصطلاح - بقول برهان همان
بیدمشک که گذشت و فرماید که همین را گربه بید
هم گویند صاحبان سروری و بحر و رشیدی
و جامع و ناصری هم ذکر این کرده اند (خواجو
از سروری ع) چو بیرون دمد گربه بیدموش
ز چمن بشگفد لاله از چار سوش ¤ صاحب رشیدی
صراحت مزید کند که بواسطهٔ شباهت پنجهٔ او
به پنجه گربه و موش این را بیدموش و بیدگربه
نام کردند **مؤلف** عرض کند که بحث خواص
و افعال این به بیدطبری گذشت (اردو)
دیکهو بیدطبری -

بیدموله اصطلاح - بقول بحر مرادف بید
مجنون - صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر
این کرده گوید که همان بیدمجنون را نامست
(صائب ع) قامتت بیدموله شد و چون
سرو گشد ¤ سر بعیوق تمنای جوانی که تراست
¤ **مؤلف** عرض کند که موله در کلام صائب
به ضم اول و فتح دوم و لام مشدد مستعمل و این

لغت عرب است بمعنی شیفتہ و عاشق و دیوانہ صاحبان غیاث وانند بر مؤلّف بصراحت معنی بالا گویند کہ مجازاً نوعی از بید راہم گویند کہ بید مجنون نام دارد (الخ) پس مرکب توصیفی است و وجہ تسمیۂ این ہمچون بید مجنون است (اردو) دیکھو بید مجنون -

بیدواز اصطلاح - بقول برہان بائی مجہول بر وزن پیشواز نام کوہی است از ولایت ماوراءالنہر صاحبان رشیدی و سراج و جہانگیری و ناصری و جامع ذکر این کردہ اند (روحی سمرقندی ۵) ہمچون کلاہ گوشۂ نوشین روان مغ ہا بر زد ہلال سر زپس کوہ بیدواز ۂ صاحب جہانگیری ہمین سند را ال فرخی نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این جز این نباشد کہ واز بمعنی باج است و واز بہ زای معجمہ مبدل آن چنانکہ تزند و ترند پس معنی لفظی این باج گیرندہ بید و این اشارہ بہ رفعت و شان کوہی کہ از بید کہ مشابہ رعایای اوست باج می گیرد و این اشارہ آنست کہ بید بران کوہ بسیار است (اردو) بیدواز ایک پہاڑ کا نام ہے جو ولایت ماوراءالنہر مین ہے جس پر بید کے درخت کثرت سے ہین۔

بیدولت اصطلاح - بقول بہار و بحر وانند و چراغ (۱) معروف و (۲) کنایہ از ناقابل و بد وضع (واعظ قزوینی ۵) نیست دل را با ہوسہای جہان در سینہ جا ؂ شد چو بیدولت پسر از خانہ بیرون کردنیست ؂ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ الیست و مراد از بیدولت علم سند دیگر این از خزینۃ الامثال بدست آمد کہ این را مثلی قرار دادہ (۵) بیدولت اگر مسجد آدینہ بسازد ؂ یا طاق فرود افتد و یا قبلہ کج آید ؂ صاحب امثال فارسی ہم این را مثل گفتہ فارسیان این را بجائی می زنند کہ شخص بی علم و ناقابل - کاری کند مقصود شان از استعمال این ہمین کہ کارش درست نیاید -

(اردو) (۱) بے علم۔ اہل دکن بے علموں کے کام کی نسبت کہتے ہیں ”جاہلوں کا کام باقی نہ رکھے نام“ (۲) ناقابل۔ بد روش۔

بیدوند اصطلاح۔ بقول برہان بروزن رشخند نام داروئی است کہ آن را شادنہ گویند و بجہتہ دوای چشم بکار برند صاحبان شمس و جہانگیری و جامع و ناصری و سراج ذکر این کردہ اند صاحب محیط ذکر مستقل این نکرد و صاحب برہان ذکر شادنہ بہ دال مہملہ کردہ می فرماید کہ این را بعربی حجر الدم و حجر الطور و حجر الہندی ہم گویند کہ در دوای چشم بکار آید و صاحب محیط بر حجر الدم گوید کہ شادنج است و بر حجر الطور حوالہ حجر الدم و بر حجر الہندی گوید کہ سنگی است مائل بسیاہی و سرخی و سائیدہ آن مائل بسرخی و زردی کہ نوعی از شادنج است و آن را شادنج ہندی ہم نامند و از سواحل دریای ہند خیزد جہت قطع خون بواسیر و جراحات بعدیل و آشامیدن یک دانگ و کمتر از آن جہت قطع خون اعضای باطن و بواسیر و سم عقرب نافع و بر شادنج می فرماید کہ معرب است از شادنہ فارسی و بفارسی شیدونہ نیز گویند و بسریانی رطب و برومی قرسطیلیوس و بیونانی باطیطوس و قرسطولیوس و بعربی حجر الدم و ایضاً حجر الطور و حجر الہندی ہم۔ سنگی است نرم بشکل دانہ عدس و انواع آن بسیار مزاج آن سرد در دوم یا در آخر اول و خشک در سوم و یا در دوم آخر۔ قابض شدید۔ رادع مقوی عصب و عضل۔ در امراض چشم مستعمل و منافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ بیدوند متحقق نشد چارہ نیست جز این کہ این را اسم جامد فارسی زبان دانیم۔

(اردو) ایک دوائی پتھر کا نام جس کو عربی میں حجر الدم کہتے ہیں۔ مذکر۔

بیدل رقص اصطلاح۔ بقول بہار

واند (۱) آنکه بموقع حرف زند و فرماید که از اہل
زبان بتحقیق پیوسته (حکیم شفائی ے) ای مومن
کون پیرزنی) با (بیدہل رقصی چو من) ہگرد
نامی (نقض عہد) آہنگ کردی بی سبب ہے
صاحب بحر گوید که (۲) سخت شوخ و [illegible]
خان آرزو در چراغ ہدایت بر ذکر معنی دوم
قانع مؤلف عرض کند که ہر دو معنی بالا صحیح از
محققین با نام و نشان است از ہمین یک شعر شفائی
و حق آنست که ہر دو غلط و (۱) بمعنی حقیقی است یعنی
رقصی که بی دہل باشد و (۲) کنایه از بی اصولی و
لفظ قلب اضافت رقص بی دہل است و (۳)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی شخص بی دہل رقص کننده
و بی اصول . شاعر گوید که ای مومن (کون پیرزنی)
با ہچو منی که (بیدہل رقص کننده و بی اصول ام) با
گردنامی (نقض عہد) بی سبب آہنگ کردی [illegible]
ہمین قدر که با من نقض عہد کردی مخفی مباد که
(کون پیرزنی) در محاوره عجم که معاصرین عجم ہم
بر زبان دارند بمعنی کسی که مادرزاد فراخ کون است
یعنی (کون دریده) پیدا شده که مرض فالج بر کون
او عارض و تنگی کون ندارد و برازش به بی اختیاری
خطا شود و شاعر این را بصفت مومن مخاطب آورده
و (گردنامی) بالکسر آله چوبین که طفلان بوسیله آن
بعادت رفتار کنند (کذا فی البرہان) پس (گردنامی
نقض عہد) بترکیب اضافی ہمان نقض عہد باشد
و (بی سبب) بمعنی بی وجه و (آہنگ کردن) بمعنی نواختن
و سرودن . و آله رفتار طفلان را نواختن ہم کار
طفلان است . محققین بلند خیال در پی تحقیق لفظی
نرفتند و از حقیقت معنی خبر نیافتند و بقصد عجم
بترکستان رفتند دیگر ہیچ . این است مایه تحقیق با
نام و نشان و از زحمت تلاش کناره گیران . قائل
(اردو) (۱) وه ناچ جو بغیر طبلہ کے ہو . مذکر
(۲) بے اصولی . مؤنث (۳) وه شخص جو بی اصول ہو

بیدہن [illegible] اصطلاح . بقول بہار و بحر و آنند .
(۱) کنایه از کسی که بر سخن گفتن قدرت نداشته باشد

(صائب سله) عاشقان بیدهن را زهرهٔ گفتار
نیست ٭ ورنه جای بوسه بر خالی است در کنج
قفس ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات گفته که (۲)
کنایه از کم سخن و بتحقیق مؤلف (۳) شخص
خاموش (صائب سله) شد لب واکردنی گنجینهٔ
گوهر صدف ٭ در تلاش رزق آدم بیدهن باشد
چرا ٭ و (۴) کسی که دهن ندارد و کنایه از یار
و معشوق هم که تنگ دهن باشد که صفت حسن است
و شعرا بمبالغه آن را بیدهن گویند (اشرف مازندرانی
سله) با عاشق خویش هر یکی در سخن است ٭
این شرم و حجاب خاصهٔ یار من است ٭ آنکه
آری چو نیست پیدا دهنش ٭ دلدار من از بهر
همین بی دهن است ٭ (اردو) (۱) وه شخص
جو بات کرنے پر قادر نه هو (۲) کم سخن و (۳) شخص
خاموش (۴) وه شخص جسکو منه نه هو اور تنگ دهن
معشوق کو بیدهن کہ سکتے ہیں۔ مذکر۔
(الف) **بی دیدگی** اصطلاح - (ب) بقول

(ب) **بی دیده** بحر و بهار و ملحقات آنها
و هفت و انند (۱) نابینا و (۲) شوخ و
بی شرم و ناحق شناس و بتحقیق ما (۳) بمعنی بی بصیرت
و بی بهره (نظامی سله) به بی دیده نتوان نمودن چراغ ٭ که نگزارد
اول بخواب دماغ ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز
آن و استعمال (الف) بمعنی مصدری هم بنظر
آمده یعنی کوری و بی بهرگی و بی شرمی (صائب
سله) وحشت از نفهمیدگان برهان نافهمیدگیها
است ٭ دوستی با کوره فهمان حجت بی دیدگی است
(اردو) الف - اندها پن - مذکر - کوری
بے بہرگی - بے شرمی - مؤنث (ب) (۱)
اندها (۲) شوخ - بے شرم - ناحق شناس
(۳) بے بصیرت - بے بہرہ -
بی [illegible] اصطلاح - بقول بہار
و بحر یعنی بی حیا **مؤلف** عرض کند که کنایه
باشد (شوکت سله) خویش را با چشم و رخسارش

برابر می کند ٭ لالہ و نرگس عجب بی دیدہ ورو بودہ اند ٭ (اردو) دیکھو بے حیا۔

بیدین استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی کافر و بی مذہب و بی راہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ لفظ دین مرکب است با کلمہ بی (اردو) بیدین بمعنی لامذہب کہہ سکتے ہیں اور بر سبیل مجاز کافر پر بھی اس کا اطلاق ہو سکتا ہے۔

بیذق بقول بہار و غیاث بمعنی پیادہ شطرنج **مؤلف** عرض کند کہ با حقیقت این بر بیدق (بدال مہملہ) بیان کردہ ایم (خواجۂ شیراز ٭) تا چہ بازی و رخ نماید بیذقی خواہیم راند ٭ عرصۂ شطرنج رندان را مجال شاہ نیست (اردو) دیکھو بیدق۔

بیذق سیم اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ملحقات کنایہ از ستارہ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج ہم آوردہ و سیم درین مرکب بہ کسر سین و سکون یا بعد نقرہ باشد و این کنایہ ایست لطیف کہ ستارہ را پیادۂ نقرئی نام کردند (اردو) ستارہ۔ مذکر۔

بیر بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی و رای قرشت (۱) جامۂ خواب را گویند۔ مانند نہالی و توشک و آنچہ گستردنی باشد بجہت خوابیدن خصوصاً و صراحت زائد از موضوع می کند کہ بعربی چاہ را نام است و بہندی برادر و پہلوان و شجاع و بترکی یک را گویند کہ عدد اولست صاحب سروری از شمس فخری سند آوردہ (۵) تو آن شہی کہ ہمیشہ دعات می گویند ٭ مسافران ہمہ در راہ و خفتگان در بیر ٭ (حکیم قطران ۵) گر کسی در بیر لفاف ترا بیند بخواب ٭ بر عبیر و عنبرش باشد گہ تعبیر بیر ٭ صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ بیری بمعنی گستردنی

است خان آرزو رسراج گوید کہ آنچہ قوسی بمعنی جامۂ خواب بی اصل گفتہ ۔ غلط است چہ استادان
بدین معنی بستہ اند چنانکہ قطران (کہ کلامش بالا گذشت) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی
قدیم است بمعنی خوابگاہ و بیری بمعنی گستردنی یعنی نہالی و توشک ۔ ہمہ محققین بالا در تعریف
این سکندری خوردہ اند و از غور کار نگرفتہ اند معاصرین عجم با ما اتفاق دارند و اسناد بالا
ہم تائید خیال ما می کند و بیری بجایش می آید فتامل مخفی مباد کہ آنچہ بہ الف اول آبیر بجای
خود گذشت آن را با این ہیچ تعلق نمی نماید (**اردو**) نہالی ۔ دیکھو بالین اور ہماری تصحیح کے
لحاظ سے خوابگاہ ۔ مؤنث ۔ سونے کی جگہہ ۔ سونے کا کمرہ ۔

(۲) **بیر** ۔ بقول برہان و سروری بمعنی صاعقہ (دقیقی **سہ**) نباری بر سر دلخواہ جز زر ہٖ چنان
چون بر سر بدخواہ جز بیر ہٖ صاحب سروری بحوالۂ صاحب تحفہ گوید کہ بدین معنی بتای قرشت
آمدہ صاحبان جہانگیری و جامع و ہفت و انند ذکر این کردہ اند صاحب رشیدی گوید کہ بدین
معنی بہ تای قرشت است نہ بای موحدہ و صاحب ناصری ہم بانش ۔ خان آرزو در سراج
می فرماید کہ بدین معنی بہ بای موحدہ است نہ بہ تای قرشت بلکہ ثانی تصحیف است و قوسی ہم
ببای موحدہ آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ خطای خان آرزو است کہ بی دلیل تیر را کہ بدین
معنی می آید تصحیف گفتہ حق آنست کہ این اصل است و اسم جامد فارسی زبان و آنچہ بہ تای
فوقانی می آید مبدل این چنانکہ تبکوب و تبکوت کہ بجایش گذشت ۔ زحمت تحقیق نہ برداشتن
و تصحیف گفتن آسان است ولیکن از شان تحقیق بعید و صاحب رشیدی ہم غلط کردہ عکس خان
آرزو و حکم تغلیط این دادہ (**اردو**) صاعقہ ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ برق ۔ بجلی

(۳) بیر۔ بقول برہان و جامع طوفان **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی دوم است و باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است استعمال این بدین معنی درست باشد (اردو) طوفان۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ باد تند۔ آندہی۔ شدت کی ہوا۔ شدت کی بارش۔

(۴) بیر۔ بقول برہان و جامع حفظ و از بر کردن صاحب سروری گوید کہ بدین معنی و بیر ہم گویند (فرخی ؎) از پی رسم در آموختن نامہ کنند ٭ نامۂ خواجہ بزرگان و دبیران از بیر ٭ (قطران ؎) نیک خواہان را رسانی ہمچو یوسف سوی تخت ٭ بدسگالان را فرستی ہمچو قارون سوی بیر ٭ پارہ اندہ نامہ آنکو یافت نزدیک تو بار ٭ بیر غم نشناسد انکو کرد مدح تو ز بیر ٭ (استاد لامعی جرجانی ؎) مرا گوئی کہ رزم و بزم او را ٭ بکن تفسیر و شرح از داری از بیر ٭ صاحب رشیدی بذکر این معنی گوید کہ بمعنی یاد از بیر است نہ بیر تنہا اما حق آنست کہ بیر و بر بمعنی حافظہ می آید صاحب ناصری بدین معنی (از بر) را صحیح داند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی صحیح است و بیر بدین معنی مبدل آن و در جمیع کتب لغت مسطور **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بمعنی یازدہم بر ہم کردہ ایم و خیال ما این است کہ (از بر) اصل است و مزید علیہ آن (از بیر) بزیادت تحتانی بعد موحدہ و (بر) مخفف (از بر) و (بیر) مخفف (از بیر) و از ہمۂ اسناد بالا (از بیر) ثابت می شود۔ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست (بیر) را مخفف (از بیر) صحیح دانیم بتصفیہ صاحب رشیدی معنی ندارد کہ بحقیقت رسیدہ بانگمراہ شد و صاحب ناصری مؤید خیال ماست و خیالش بقاعدۂ تخفیف نرفتہ و جا دارد کہ بر بقامش استعمال (بیر) نباشد (اردو) دیکھو از بر اور بر کے گیارہویں معنی

بیراد اصطلاح. بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر بمعنی مرد پیر و کہن سال **مؤلف** عرض کند که رآد بمعنی جوانمرد می آید فارسیان کلمۂ بی در اولش زیاده کرده بسبیل مجاز بمعنی پیر کہن سال استعمال کردند طالب سند استعمال می باشیم که معاصرین عجم و محققین صاحب زبان ازین ساکت اند **(اردو)** بڈھا۔

بیراز بقول برہان و ناصری و جامع و سراج بر وزن شیراز با ثانی مجہول شاخ حیوانات را گویند صاحب جہانگیری بر مطلق شاخ قانع. صاحب رشیدی در تعمیم با جہانگیری متفق **مؤلف** عرض کند که بنظر اعتبار صاحب ناصری و جامع که از اہل زبان اند تخصیص را درست دانیم و اطلاق این بر شاخ درخت ہا نمی شود **(اردو)** سینگ. بقول آصفیہ. ہندی. اسم مذکر. شاخ حیوان۔

بیرام بقول انند مرادف بیرانہ بر وزن و معنی ویرانہ که نقیض آباد است **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین اہل زبان ذکر این نکرده و عجیب آنست که صاحب انند حوالۂ ناصری داده و در ناصری یافته نمی شود اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که مبدل بیران باشد که نون بمیم بدل شود چنانکه گزین و گزیم. و حقیقت بیرانہ و بیران بجایش عرض کنیم **(اردو)** دیکھو بیران و بیرانہ۔

(الف) **بیران** صاحب برہان ذکر ہر دو کرده (ب) **بیرانہ** گوید که ہر دو بمعنی ویران که نقیض آبادی است. صاحب سروری بر الف قانع. صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج و غیاث و ہفت و مؤید ذکر ہر دو کرده اند **مؤلف** عرض کند که ہمین اصل است و ویرانہ و ویران که مستعمل است مبدل این چنانکه آب و آو و اکثر اہل لغت ذکر ویران و ویرانہ نکرده اند و بر ہمین قناعت کرده اند مخفی مباد که درین ہر دو (الف) اصل است و (ب) مزید علیہ آن بزیادت ہای نسبت در آخرش. واضح باد که **(الف)** صفت است برای مقام که آبادی آن باقی نمانده باشد

و (ب) بمعنی منسوب به ویران مراد از دشت و بیابان
(امیر خسرو ؎) در عهد او چه خوبی دلهای خسته
از غم ٭ در ملک میر ظالم بیرانه چند خواهی ٭ اردو
(الف) ویران . بقول آصفیه . فارسی . اُجڑا ہوا غیر
آباد . تباه و خراب . بیچراغ . کھنڈر (ب) ویرانه
بقوله . فارسی . مذکر . جنگل .

بیراه اصطلاح . بقول برہان و جامع (۱)
دو طرف راه را گویند که دران جاده نباشد و
(۲) کنایه از مردم ناشخص و (۳) کارهای
ناشایسته صاحب بحر بمعنی دوم و سوم قانع صاحب
ناصری بذکر معنی دوم می فرماید که کنایه از مردم
کج و بترک معنی اول و سوم گوید که (۴) خوانندگان
موسیقی بی علم . **مؤلف** عرض کند که معنی اول
حقیقی است که اطراف راه را گفته اند که دران راه
نیست و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی
که راه ندارد یعنی بی اصول و بمجاز قوالی را نام است
که بی اصول آهنگ زنند صاحب ناصری غلط کرد
که در معنی چهارم جمع را استعمال کرده و به معنی
سوم قول صاحب جامع معتبر است ولیکن طرز بیان
محققین ناصاف است از ینجاست که ترکیب فارسی
متقاضی آن شد که معنی سوم قائم کنیم . فی الحقیقت شخص
را نام است که کارهای ناشایسته کند متعلق به معنی
دوم و اگر این را بصفت کار گیریم یعنی (کار بیراه)
البته معنی ناشایسته و بی اصول پیدا می شود (انوری
؎) گفت ساکن شو و هشدار و به تعجیل بران ٭
آنچنان کز ره و بیراه نبودم آگاه ٭ اردو
(۱) وه میدان جس مین راسته نهو اور راسته کے
دونون جانب . مذکر (۲) بیراه بقول آصفیه
فارسی . بدچلن . بداطوار (۳) بے اصول .
ناشایسته (صفت) (۴) وه شخص جو بے اصول گائے .

بیراهه بقول صاحب روزنامه بحواله سفرنامه
ناصر الدین شاه قاچار بمعنی خلاف راه **مؤلف**
گوید چنانکه فارسیان معاصر گویند که « او بیراهه
می رود » و شخص بیراه راهم توان گفت که اسم

فاعل ترکیبی باشد جز این نیست کہ درین ہای دوم آخر زائد است برہان (بیراہ) کہ گذشت (اردو) دیکھو بیراہ کے پہلے اور دوسرے معنے ۔

بیراہی استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی گمراہی **مؤلف** عرض کند کہ مجازاً بمعنی بی اصولی ہم توان استعمال کرد یای مصدری با بیراہ زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (ظہوری ؏) بحسن خط مرو از رہ نہ وقت بیراہی است ٭ براہ دوش نیاز از تو بی نیازہ گذشت ٭ (اردو) بیراہی لکھ سکتے ہین بمعنی بے اصولی ۔ گمراہی ۔

بیراہی کردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول ملحقات برہان کنایہ از بی ادبی کردن و زیادتی نمودن **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بہ معنی سوم بیراہ و مرکب از بیراہی با مصدر کردن (اردو) بے ادبی کرنا ۔

بیرای بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ باکسر بمعنی احمق و نادان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) بے وقوف ۔ احمق ۔ نادان ۔

بی ربط اصطلاح ۔ بقول بہار و انند غیر منتظم (ابوطالب کلیم ؏) حرف بے ربط ز دیوانہ شنیدن دارد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان بہار برنگ اسم فاعل ترکیبی است و محاورہ چنین نیست بلکہ بمعنی حقیقی بصفت مستعمل چنانکہ حرف بی ربط و عبارت بی ربط (اردو) بے ربط ۔ بقول آصفیہ ۔ بے محل ۔ بے موقع ۔

بیروشا بقول برہان بابای ابجد بواو رسیدہ و شین قرشت بالف کشیدہ بلغت زند و پاژند خیار بادرنگ را گویند صاحبان مؤید و ہفت و انند و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند جز این نیست کہ اسم جامد فارسی قدیم است و ہمان کہ (بہ بادرنگ) ذکر این گذشت ۔

(اردو) دیکھو بادرنگ ۔

بیرحم استعمال ۔ کسی کہ رحم ندارد بسنگدل

(۳۷۵۶)

اسم فاعل ترکیبی است (ظهوری ﮦ) داد
از هجر تو ای بیرحم رحمت گوئی؛ رحم بر ما می کند
دشمن مروت گوئی؛ **مؤلف** عرض کند که
موافق قیاس است و از همین است بیرحمی
بمعنی سنگدلی بزیادت یای مصدری در آخر
این (انوری ﮦ) از عشق تو دل نماند و بیم
است؛ کز بی رحمیت جان نماند؛ (**اردو**)
بے رحم۔ بقول آصفیہ۔ سنگدل۔ سخت۔
(صفت) اور بہ معنی سنگدلی۔ بے رحمی کا
استعمال بھی ہوسکتا ہے۔

بیزد بقول برهان و جامع بفتح زای منقوطه (۱) صمغی باشد مانند مصطکی سبک و خشک و بوی تیز دارد و طبیعت آن گرم و خشک معرب آن بارزد و در عرق النسا و نقرس و راندن حیض و انداختن بچه مرده مفید است صاحب جهانگیری بذکر این معنی گوید که مرادف این بیرزه و بیرزی می آید صاحب سروری هم بحوالهٔ فرهنگ ذکر این کرده صاحب رشیدی هم این را آورده صاحبان هفت و انند و مؤید هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که با بحث طبیعت و خواص این بر بارزد کرده ایم که بجایش گذشت و حقیقتاً مقدم بر بیرزه مذکور و این مبدل بیرزه است به تبدیل های هوز بدال همانا چنانکه شبنه و شبند (**اردو**) دیکھو بارزد۔

(۲) **بیزد** بقول برهان و جامع برادهٔ را نیز گویند که روی گران از سوهان جمع کنند و برادهٔ فلزات را گفته اند مطلقاً صاحب سروری بذکر این معنی گوید که همین براده را به ورم هاهم مانند **مؤلف** عرض کند که مجاز معنی اول است یعنی همان صمغ که برادهٔ آن بدارو مستعمل شود و مجازاً هر قسم براده را بدین اسم موسوم کردند و خصوصاً برادهٔ فلزات را (**اردو**) ہر قسم کا بُرادہ۔ خصوصاً فلزات کا برادہ۔ مذکر۔

(۳) **بیرزد** ۔ بقول برهان وجامع داروئی باشد که بر دمید گیها مانند تا مگس بران نشیند و بہ کند ۔ صاحب سروری هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که طرز بیان محققین این را بمعنی جداگانه قائم کرده واین بُرادهٔ همان صمغ است که ذکرش بر معنی اول گذشت **(اردو)** دیکھو بارزد اسی کے سفوف کو فارسیون نے بیرزد کہا ہے ۔ تذکر ۔

(۴) **بیرزد** ۔ بقول برهان وجامع چیزی را گویند که رو گیران بجهتهٔ لحم کردن و وصل نمودن چیزها بکار برند ۔ صاحب سروری هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که این هم مجاز معنی اول است و به تبریزه که به همین معنی گذشت تخصیص وصل برنج دمس کرده اند وطرز بیان محققین ناآشنا از حقیقت این را بشکل معنی تازه قائم کرده همان معنی اول است دیگر هیچ **(اردو)** دیکھو معنی اول یہہ اسی کا سفوف ہے ۔

بیرزه بقول برهان با ها هوز بمعنی اول بیرزد گذشت صاحبان جهانگیری و ناصری و جامع و رشیدی و انند و هفت هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که این اصل است و بیرزد که گذشت مبدل این وحقیقت ماخذ این به (نیرزه) بیان کرده ایم های هوز بدل شد بدال مهمله چنانکه شنبه و شنبد (سعدی حماسی ۵) همچو نار ورفشان لیچ و سیه چون بیرزه کو چون هلیله زرد شان ردی و ترش چون انبله کو **(اردو)** دیکھو بارزد ۔

بیرزی بقول برهان همان بیرزه که گذشت صاحبان سروری وجهانگیری و رشیدی وهفت ومؤید و (ناصری بذیل بیرزه) ذکر این کرده اند اصل این بیرزه واین مبدل آن که های هوز بدل شد به تحتانی چنانکه بدره وبدری (سیف اسفرنگی ۵) شاکر ندار با ب

معنی زینکه باری زینهار ؎ می شناسی بیرزی
از گوهر وسوسن زسیر ؎ (اردو) دیکهو بارزد۔

بیرزد صاحب محیط ذکر این بذیل بیرزد به زای فارسی کرده گوید که لغت فارسی است ومعرب این بارزد که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ بر بیرزد کرده ایم واین مبدل آنست به تبدیل زای هوز به زای فارسی چنانکه زند وژند وبعضی برانند که اصل همین است وبیرزد که با زای هوز گذشت مبدل این (اردو) دیکهو بارزد۔

بیرژه بقول سروری بضم با وسکون یای حطی ورای مهمله وفتح زای فارسی چیزیست مانند صمغ بغایت متعفن وبدبوکه آن را بعربی قنه گویند (کذا فی الاسامی) ودر فرهنگ صمغی است مانند مصطکی سبک وخشک وصافی و بیرزد و بیرزی نیز گویند **مؤلف** عرض کند که مبدل همان بیرزه که بزای هوز گذشت وبعضی برانند که این اصل لغت فارسی است وآن مبدل این چنانکه ژند وزند (اردو) دیکهو بیرزه۔

بیرضا استعمال بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی بی اجازت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے رضا۔ بے اجازت۔ کہہ سکتے ہین۔

بیرق بقول برهان وجامع بفتح اول وثالث بروزن سنجق (۱) علم را گویند و(۲) بمعنی شقه حریر رنگین هم که بر سر علم ونیزه وکلاه وخود بندند۔ صاحب سروری هم ذکر هر دو معنی کرده (خاقانی له) تف غضب تو در کف صبح ؎ بر بیرق شام سوخت پرچم ؎ (خواجوی کرمانی له) برآفاق بیرق برآورده سر ؎ عقابان ترکش برآورده پر ؎ (مولانا هاتفی له) ز بیرق یلان را بسر خورد زر ؎ بهی بود وبرگ نزانش بسر ؎ بهار بر معنی دوم قانع یعنی مطلق پارچه که بر سر علم بندند (انوری له) بحکمتی که خلل اندر و نیاید راه ؎ ز مهر و ماه کشادند آسمان بیرق ؎ خان آرزو

در سراج بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ چون حرف قاف در فارسی نیامدہ شاید کہ ترکی باشد یا معرب بود یا عربی الاصل لیکن در کتب عربی دیدہ نشد واللہ اعلم صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی نشان گفتہ وصاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور بہمین معنی آوردہ صاحب لغات ترکی این را بمعنی علم خورد لغت ترکی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ در ترکی بودن این شبہتی نیست فارسیان استعمال این کردہ اند وبمعنی دوم مفرس باشد۔ صاحب سواء السبیل بیرہ را بہمین معنی لغت فارسی گفتہ وبیرق را معرب وبیارق جمع این آوردہ بخیال ما تسامح اوست بیرہ بمعنی بیرق در فارسی زبان نیامدہ ونہ عربی است بلکہ عربان ہم مثل فارسیان استعمال این بر سبیل تعریب کردہ اند وبقاعدۂ خود جمع این بیارق آوردہ **(اردو)** (۱) بیرق۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ فوج کا جھنڈا۔ نشان۔ علم (۲) پھریرا۔ بقول آصفیہ جھنڈے کا کنارا بیرق۔ مذکر۔

بیرق انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن علم باشد ومراد از لشکر انداختن وتاخت کردن (ثنائی مشہدی ؏) دگر خیل حصول را مجال آرمیدن نیست ٭ چو در میدان دل شاہ محبت بیرق انداز د ٭ **(اردو)** چڑھائی کرنا۔

بیرق نودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن بیرق بر سر علم باشد متعلق بمعنی دوم بیرق کہ گذشت (خواجوی کرمانی ؏) بر قلۂ کہسار زنی بیرق خورشید ٭ بر پیکر زنگار کشی پیکر خود را ٭ **(اردو)** پھریرا علم پر قائم کرنا۔

بیرق شیر خورشید بقول صاحب بولچال

بحوالۂ معاصرین عجم علم افواج دولت برطانیہ
کہ بران تصویر شیر و خورشید می باشد **مؤلف**
عرض کند کہ گویند دولت عالیۂ برطانیہ تصویر شیر
را باشارۂ شجاعت پسند کرد و تصویر خورشید
را ازینکہ در مقبوضاتش خورشید غروب نمیشود
صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار
گوید کہ شیر و خورشید نشان سلطنت ایران است
والسّد علیہ بالصّلیب (**اردو**) علم لشکر برطانیہ بکر

بیرق گشادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی قائم کردن بیرق است کہ برای آرائش
مکان بعمل می آرند (انوری سے) بحکمتی کہ فلک
اندرو نیابد راہ ٭ ز مہر و ماہ کشاید دران
مکان بیرق ٭ (**اردو**) جھنڈیان لگانا۔
قائم کرنا۔ مکان کی آرائش کے لئے معمول ہے

بیرق نور اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و بحر و مؤید کنایہ از روشنائی صبح کاذب **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس کہ
خطوط شعاع بیرقی را ماند (**اردو**) صبح کاذب
کی روشنی کو فارسیون نے بیرق نور کہا ہے اردو
مین بھی اس کا استعمال ہو سکتا ہے۔

بی رگ اصطلاح۔ بقول برہان بکسر اول و سکون
ثانی و فتح ثالث و کاف فارسی بمعنی بیدل و بی جگر
صاحب ناصری گوید کہ عصب را در فارسی زبان
رگ و پی گویند کہ قوت حرکت بدانست پس بی رگ
بمعنی بی عصبیت کنایہ از مرد بی غیرت و بی حمیت
است صاحب بحر ہمزبان برہان۔ بہار گوید کہ
کنایہ از کسی کہ چندان غیرت و ناموس نداشتہ باشد
(ظہوری سے) از بی رگی ہمند سقیم ٭ رگ در
تن تازیانہ برخاست ٭ خان آرزو در سراج
ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ در تعریف
بہار لفظ چندان فضول است کہ ضرورت ندارد
(ولہ سے) گر بیات رنگی ندارد لعل خندانی بہ بین
ز بی رگت خوانند ترسم نیش قرگانی بہ بین ٭

(اردو) دیکھو بے حمیت ۔

بیرگند اصطلاح ۔ بقول برہان بفتح کاف فارسی بروزن زیربند نام شہریست کہ معرب آن بیرجند است صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سروری و سراج ذکر این کردہ اند (ابو بہائی جامی ؎) قلعۂ دیگر از آن بندہ بردہ در نشاپور آن بلید بدسیر ٭ خواند بر تر شیر نان و کمنی ٭ زعفران بیرگندی کہ دیگر ٭ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر ا مرکب می نماید ولیکن حقیقت ترکیب معلوم نشد کہ وجہ تسمیہ را ظاہر کند (اردو) بیرگند ایک شہر کا نام ہے جو خراسان مین واقع ہے ۔ مذکر

بیرم بقول برہان بفتح اوّل و ثالث بروزن ضیغم نوعی از پارچۂ ریسمانی باشد شبیہ بہ تقاطع عراقی لیکن از ان باریک تر و نازک است صاحبان سروری و جہانگیری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج ذکر این کردہ اند ۔ خان آرزو در سراج صراحت مزید کند کہ بیرام در ترکی بمعنی جشن و عید است دراینجا ترکی مخفف آن ۔ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ در عربی بمعنی برمہ و بترکی بمعنی عید است ۔ صاحب سوار السبیل گوید کہ بیرم معرب پیرم فارسی است بمعنی برمہ و منقب **مؤلف** عرض کند کہ لغت فارسی زبان است و اسم جامد بمعنی پارچۂ خاص (فرخی ؎) بہ تیر با سپر گرگ و جوشن فولاد ٭ ہمان کند کہ بسوزن کنند با بیرم ٭ (شاعر ؎) آسمان خیمہ زد از بیرم و دیبای کبود ٭ میخ آن خیمہ ستاک سمن و نسترنا ٭ (ناصر خسرو ؎) نگہ یا چون نارنج کہ بقول خوش فریبندہ ٭ چو شاخی بار آن نشتر ولیکن برگ آن بیرم ٭ (اردو) بیرم فارسی مین ایک سوتی کپڑے کا نام ہے جو باریک اور نازک ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

بیرُن بقول برہان بکسر اوّل و ضم ثالث مخفف بیرون است کہ نقیض اندرون باشد صاحبان

سروری و ناصری و جامع ذکر این کرده اند و خان آرزو در سراج می فرماید که اغلبکه این فارسی توران باشد **مؤلف** عرض کند که تخفیف موافق قیاس است همچون برون که آنهم مخفف بیرون است بحذف تحتانی و این بحذف واو **(اردو)** باہر۔ اندر کا مقابل۔

بیرنجاسب اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و ہفت و انند بکسر اوّل و ثالث و سکون ثانی و رابع و جیم بالف کشیده و بسین بی نقطه و بای ابجد زده گیاہی است که آن را بوی مادران گویند **مؤلف** عرض کند که مابحث این برافطیبا کرده ایم و صراحت ماخذ بر برنجاسپ و برنجاسب مذکور و جزین نیست که درین بای دوم زائد است **(اردو)** دیکھو برنجاسب و برنجاسپ ۔

بیرنگ بقول برہان با ثانی مجهول بروزن نیرنگ۔ (۱) نشان و ہیولائی باشد که نقاشان و مصوران مرتبهٔ اوّل بر کاغذ و دیوار بکشند و بعد ازان قلم گیری کنند و رنگ آمیزی نمایند و (۲) ہمچنین بنایان طرح عمارتی را که رنگ بریزند و نزد محققان (۳) ظهور احدیت و اشاره بعالم وحدت که عبارت از مرتبهٔ بی مرتبه که آن اسقاط اضافات ذات معرّا از لباس اسماء و صفاتست تعالی و تقدس ۔ صاحب جهانگیری صراحت کرده که با اوّل مکسور است و بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع صاحب سروری معنی اوّل را به تعمیم بیان کرده که معنی دوم هم داخل آن می شود یعنی ہیولائی که نقاشان پیش از کشیدن صورت کشند صاحب رشیدی هم برہمین تعمیم قانع صاحب ناصری بذکر هر سه معنی بالا گوید که نزد محققان عالم بیرنگی یعنی بی تعینی و بی صورتی است صاحب جامع ذکر هر سه معنی کرده ۔ صاحب بحر بذکر هر سه معنی گوید که بی رنگی بمعنی بی چونی است بهار بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع و خان آرزو در سراج هم ہمچنین **مؤلف** عرض کند که معنی حقیقی این چیزی

کہ رنگ ندارد۔ اسم فاعل ترکیبی است وفارسیان
خاکۂ تصویر وخاکۂ عمارت راگویند کہ نوبت برنگ
نرسیدہ باشد یعنی برای تصویر از خامۂ سرمئی وبرای
طرح عمارت بامیخہا نشان کنند وبعد ازان در تصویر
از رنگ کار گیرند وبرای عمارت از خاکستر ومعنی
سوم موافق قیاس است (شمس جنیدی ؎)
تا وجود تو شود موجود نقاش ازل ٭ نقش بی رنگ
وجود آدم وحوّا زدہ ٭ (انوری ؎) محنت از
صحن خلد دار دعار ٭ سقف از سقف چرخ
دار دننگ ٭ دادہ رنگ ترا قضا ترتیب ٭ کردہ
نقش ترا قدر بیرنگ ٭ (شرف شفردہ ؎)
در پردۂ غیب نقشہا دربانداست ٭ تو باش کہ این
ہنوز بیرنگ است ٭ (آخسیکتی ؎) زہی ستانۂ
جاہ تو سپہر گاہ فلک ٭ ہنوز نقش ہوای زمانہ
بیرنگی ٭ (حکیم در حدیقہ ؎) آنکہ بیرنگ زد ترا
بیرنگ ٭ ہم تواند کہ داردت بیرنگ ٭ (مولوی
معنوی ؎) چونکہ بیرنگی اسیر رنگ شد ٭
موسئی باموسئی در جنگ شد ٭ چون بہ بیرنگی
رسی کان داشتی ٭ موسی فرعون دارد آشتی
٭ (اردو) (۱) تصویر کا خاکہ۔ مذکر (۲)
عمارت کا ابتدائی نشان جو حرف کھوٹیون
سے قائم کیا جاتا ہے اور بعدہ (راکھہ سے جسکو
مکان کا رنگ کہتے ہین) (۳) ظہور احدیت
اور عالم وحدت کی جانب اشارہ۔ مذکر۔

بیرنگ زدن مصدر اصطلاحی۔
بہار ندیل بیرنگ گذشتہ می فرماید کہ استعمال
بیرنگ بالفظ زدن بمعنی ساختن این کار می آید
مؤلف عرض کند کہ درست است وموافق
قیاس (مجیب الدین جرباد قانی ؎) زسکہ
باد بہ گلزار می زند بیرنگ ٭ نگارخانۂ چین است
ونقش خانۂ گنگ ٭ (سیدی محمد عرفی ؎)
نگاشتند برای نمونہ صورت دہر ٭ جہان جاہ
ترا می زدند چون بیرنگ ٭ (انوری ؎)
دادہ رنگ ترا قضا ترکیب ٭ زدہ نقش ترا

قدر بیرنگ ہ (اردو) خاکا قائم کرنا (خاکا اتارنا ۔ بقول آصفیہ کچا نقشہ کھینچنا)

بیرنگی بقول انند (۱) بیچونی حق تعالی و نزد محققان ظہور احدیت و اشارۂ وحدت کہ عبارت از مرتبہ ہر مرتبہ بود کہ اسقاط اضافات ذات بمعرا از لباس اسمای صفات تعالی و تقدس است **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این ہر معنی سوم بیرنگ کردہ ایم و سند مولوی معنوی ہم بمدرّ مذکور و بہ تحقیق ما بلحاظ معنی حقیقی بیرنگ (۲) سادگی است (صائب ؎) سید ہر سادگی دل خبر از آزادی ہ صافی شست ز بیرنگی پیکان پیداست **اردو** (۱) بیچونی حق تعالی ۔ وحدت مؤنث ہ سادگی ۔ بے رنگی ۔ مؤنث ۔

بیرو بقول برہان و ناصری و جامع و ہفت و انند و بحر بروزن گیسو (۱) بمعنی کیسہ و خریطۂ زر و پول و غیر آن ۔ صاحب سروری بحوالہ تحفہ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ کیسہ و خریطہ را چون از زر و پول پر کنند رویش می دوزند و ہمین را فارسیان بی رو گفتہ اند یعنی چیزی کہ او را روی نیست اسم فاعل ترکیبی است (**اردو**) کیسہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ تھیلی ۔ خریطہ ۔ مذکر ۔

(۲) **بیرو** ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و ہفت و انند و بحر کنایہ از کسی کہ سخنان ناخوش بر روی کسی نگوید بہار گوید کہ بمعنی شوخ و بیمروت و بقول بعض شخصی کہ سخن درست بر روی کسی تواند گفت (والہ ہروی ؎) از بیم کہ یار آہنین دل ہ خوشرو است ولی چو تیغ بی روست ہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بمعنی بی مروت باشد کہ لحاظ روی کسی و چار چشمی نمی کند (**اردو**) بے مروت ۔ شوخ (منہہ پھٹ) دیکھو برہنہ رو ۔

(۳) **بیرو** ۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت بمعنی بی حیا مرادف (بی چشم و رو) و بدون سند استعمال می فرماید کہ شہرت دارد ۔ صاحبان برہان و ناصری و جامع گویند کہ کنایہ از مردم

بی منفعل و بی آزرم **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بہ زبان دارند و موافق قیاس است (اردو) بے حیا۔ بے شرم۔

بیروان استعمال۔ بمعنی بی جان و تن مردہ باشد موافق قیاس (انوری ؎) ہم عقل پیش لطف تو شخصی است بیروان ٭ ہم نطق پیش کلک تو نقدیست کم عیار ٭ (اردو) بے جان۔ مردہ۔

بیروت بقول ملحقات برہان از توابع دمشق است واقع بر کنار دریا و در آنجا دو برج و باغہا و نہرہاست و بقول صاحب غزیزی گوید کہ مابین آن و بعلبک سی و شش میل راہ است و درمیان آنہا مرتبہ ایست عرحوس نام کہ بست و چہار میل از بیروت مسافت دارد۔ صاحب انند بحوالہ منتہی الارب این را بالفتح و ضم ثالث لغت عرب گفتہ گوید کہ شہریست بشام **مؤلف** گوید کہ نمی دانیم چرا صاحب ملحقات برہان خلاف موضوع خود این را جا داد و لغت فارسی دانست (اردو) بیروت ایک شہر کا نام ہے جو شام میں واقع ہے۔ مذکر۔

بیروج بقول شمس باوّل مکسور و یای مجہول و رای غیر منقوطہ مضموم نام مرغی است ماکول اللحم کہ آن را بیل مرغ نیز نامند و صراحت کند کہ لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین ازین لغت ساکت و ہمین لغت بہ بای فارسی اوّل بہ ہمین معنی می آید عجبی نیست کہ معرب باشد و لیکن صاحب سواء السبیل کہ محقق معربات است ازین ساکت (اردو) دیکھو پیروج۔

بیروز بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی و جامع و سراج بر وزن فیروز سنگی باشد سبز رنگ شبیہ بہ زمرد لیکن بسیار کم بہا و کم قیمت (مولوی معنوی ؎) چنان مستم چنان مستم من امروز ٭ کہ بیروزہ ندانم من ز بیروز ٭ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ بعضی گفتہ اند کہ شیشۂ کبود رنگ شبیہ بہ بیروزہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ محققین نازک خیال

ہمین سند مولوی معنوی را بر بہروز ہم جا دادہ اند
بہ تصحیف در املا کہ در انجا در آخر مصرع ثانی
بہروز نوشتند و درینجا بیروز نقل کردند و آی
برین طرز تحقیق و خیال ما این است کہ این
مبدل آنست کہ ہای ہوز بدل شدہ بہ تحتانی
چنانکہ بدرہ و بدری و شاہگان و شایگان
(اردو) دیکھو بہروز۔

بیروزگار اصطلاح۔ بقول وارستہ شخصی
کہ شغلی و کسبی نداشتہ باشد (سالک یزدی
ع) دل آوارہ ام بس بی قرار است ؛
بہ ہند زلف او بی روزگار است ؛ صاحبان
بحر و انند و غیاث و بہار عجم ذکر این کردہ اند
مؤلف گوید کہ موافق قیاس است (اردو)
بے شغل۔ اس شخص کو کہتے ہین جو کوئی شغل
نہ رکھتا ہو اور دکن مین بی روزگار اسی کو کہتے ہین

بی روزگشتن استعمال۔ بمعنی حقیقی (۴۵۲۱)
صبح نشدن و کنایہ از تاریک بودن (ظہوری
ع) بیروزگشت صحن شبستان آرزو ؛ امشب
سر فسانہ بدامان خواب باد ؛ (اردو) تاریک ہونا

بی روزن اصطلاح۔ بقول شمس
لغت فارسی است بہ معنی تابہ گلی کہ بران
نان پزند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین
ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
مخفی مبادکہ برزن بہ ہمین معنی گذشت
و بریزن ہم عجبی نیست کہ صاحب شمس
بہ تصحیف و بہ بی تحقیقی این را قائم کردہ
اگر سند استعمال این بدست آید توانیم
گفت کہ کنایہ باشد کہ تابہ ہمچون دیگر بعض
ظروف پخت و پز۔ روزن ندارد۔
(اردو) دیکھو برزن کے تیسرے معنے۔

بیروزی بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ
بمعنی مفلس و محتاج و بی قوت **مؤلف**
عرض کند کہ آنکہ روزی ندارد اسم فاعل
ترکیبی و موافق قیاس (اردو) بے روزی

مفلس کو کہہ سکتے ہین وہ شخص جس کو روٹی	نصیب نہ ہو۔

بیرون بقول بہار وانند مقابل درون و بُرُون بدون واو مخفف آن و فرماید کہ بالفظ آمدن و آوردن و افتادن و بردن و جستن و راندن و زدن و شدن و کردن و کشیدن می آید **مؤلف** عرض کند کہ انحصار برین مصادر درست نباشد واستعمال این با مصادر در ملحقات می آید مخفی مباد کہ فارسیان دَر داخل را گویند و بَر خارج را و از ہمین است کہ بَر بمعنی بیرون بر معنی سیزدہمش گذشت پس بزیادت واو و نون در آخرش دَرون و برون وضع شد اند درین صورت بیرون را مزید علیہ برون گوئیم و برون مخفف این نباشد ما اشارۂ این بر برون ہم کردہ ایم **(اردو)** باہر۔

(الف) بیرون آمدن استعمال بقول برہان (۱) معروف است کہ نقیض درون رفتن باشد و (۲) کنایہ از ترک انقیاد و اطاعت ہم صاحبان جامع و بحر و ہفت ہم ذکر معنی دوم کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ تنہا دیدہ نشد بلکہ باحکم یا امر دیدہ شد (صائب ؒ) از تہ دیوار آسان است بیرون آمدن ٭ دامن اندست گران جانان کشیدن مشکل است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم خصوصیت با اطاعت و امر ندارد بلکہ (بیرون آمدن از چیزی) ترک آن کردن است تعریف محققین بالاخوش نمی آید خان آرزو اشارۂ ہمین غلطی شان کردہ است کہ صراحت آن در ملحقات این موجود است الحاصل

(ب) بیرون آمدن از اطاعت و انقیاد متعلق بمعنی دوم است و از مجرد بیرون آمدن این معنی پیدا نمی شود **(اردو)** (الف) (۱) باہر آنا (۲) کسی حد سے باہر ہونا۔ جیسے حد اطاعت سے باہر ہونا

(ب) اطاعت سے باہر ہونا۔

بیرون آمدن از خود مصدر اصطلاحی
ہمان (از خود بیرون آمدن) است کہ بجای
خودش گذشت (اردو) دیکھو (از خود بیرون
آمدن) جو الف مقصورہ میں گزرا۔

بیرون آمدن از عہدہ مصدر اصطلاحی
بقول انند بحوالۂ غواص سخن فارغ شدن
از ذمۂ آن (ظہیر فاریابی ؎) فلک زدست
تو بر کائنات مشرف بود ؛ بشرط آنکہ برافتد
قواعد فتنش ؛ برون نیاید ازین عہدہ لاجرم
تا حشر ؛ نہاد مہر تو بر سینۂ آتشین لگنش ؛ مؤلف
عرض کند کہ متعلق بہ معنی دوم (بیرون آمدن
است) برون مخفف بیرون است و سند بالا
متعلق بہ (برون آمدن از عہدہ) کہ بجایش گذشت
(اردو) دیکھو (از عہدہ کاری برون آمدن)

بیرون آمدن مبرز مصدر اصطلاحی
صاحب اکسیر اعظم در جلد سوم ش گوید کہ این را
در عربی (بروز مقعد و نتوی مقعد) گویند مرضی است
معروف و سببش شدت استرخای عضلۂ ماسکۂ مقعد
علاجش آنکہ اول باعانت دست مقعد را ببالا
رد کنند و اگر مشکل باشد اولاً از موم روغن یا
زردۂ بیضہ یا شیر گاو چرب کنند تا زود باز گردد
و بعد ازان پوست انار جفت بلوط گلنار مازو
برگ مورد در آب جوشانیدہ صاف نمودہ در
نیم گرم آن بیمار را بنشانند و بدان استنجا کنند
(الخ) **مؤلف** عرض کند کہ معنی حقیقی است
(اردو) کانچ نکلنا۔ بقول آصفیہ مقعد کے گوشت
کا ضعف و نخافت کے سبب باہر نکل آنا۔ مقعد نکل
آنے کا مرض ہو جانا۔

بیرون آمدن و بزرگ شدن چشم مصدر
اصطلاحی۔ بقول اکسیر اعظم در جلد اول مرضی
است کہ بسبب شدت انتفاخ مقلہ و ثقل آن
از امتلای مادۂ ریحی یا خلطی رطب یا مائیت
حاصلہ عارض شود اگر سبب خفیف باشد بستن عصابۂ

قوی وخوابانیدن بر پشت وتلطیف غذا وقلت حرکت
دفع شود واگر قوی باشد در امتلائی حسب مادہ
تنقیۂ بدن ودماغ بفصد وحجامت نقرہ ومسہلات
وحبوب مناسبہ وحقنۂ حادّہ زائل شود **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (**اردو**) آنکھ کا باہر
نکل پڑنا اور بڑی ہو جانا ایک مرض ہے۔

(الف) **بیرون آوردن** استعمال۔ ہمان
(برون آوردن) کہ بجایش گذشت وہمین است
متعدی بیرون آمدن ----

(ب) **بیرون آوردن خود را از چیزے** بمعنی رہاندن خود را از ان چیز۔
الف بمعنی حقیقی است و(ب) کنایہ باشد از
رہاندن خود از ان چیز (صائب الف ؎)
محال است از سر بی مغز سودا را بر آوردن
کہ نتوان از خم آمد بیرون موی جبینی را ؎
(ظہوری ب ؎) مفاد انتہ کہ باشد دست
دست شحنۂ حیرت ؛ خوشا حال کسی کا در رود خود را
از ہوس بیرون ؛ (**اردو**) الف باہر
لانا۔ دیکھو (برون آوردن) (ب) کسی چیز
سے اپنے آپ کو چھڑانا۔

بیرون از جنبش اصطلاح۔ بقول
مؤید اے برتر از فلک **مؤلف** عرض کند
کہ ہمان کہ برہ (برون از جنبش) گذشت۔
(**اردو**) دیکھو برون از جنبش۔

بیرون افتادن استعمال۔ بقول بہار
کنایہ از آشکارا شدن **مؤلف** عرض کند
کہ ہمان (برون افتادن) است کہ بجایش
گذشت (**اردو**) دیکھو برون افتادن کے
پہلے معنے۔

بیرون بردن استعمال۔ صاحب آصفی
گرایین آوردہ از معنی ساکت واز سندش (بیرون
بردن چین را از ابری) پیدا است کہ دور کردن
چین ابرو باشد (ضرین اصفہانی ؎) گویا خط
پیشانیت ای زہرہ جبین است ؛ بیرون نتوان برد

زابروی توچین را ۔ **مؤلف** عرض کند کہ
این ہمان (برون بردن) است کہ بجایش
گذشت بہر دو معنیش (**اردو**) دیکھو (برون بردن)

بیرون جستن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندش (بیرون
جستن دانہ از تابہ) راست **مؤلف** گوید
کہ بمعنی خارج از مکان شدن است بحسب
اضافت (صائب ؎) دانہ زود از تابۂ
تفتیدہ بیرون می جہد ۔ گرشود دریاے
آتش دست امکان سفت ماست ۔ و (بیرون
جستن تیر از شست) بمعنی خارج شدن تیر
از شست باشد (الوری ؎) تا چو تیر از
شست بیرون جستہ وے از بزم او ۔ قامت
از درد جدائی چون کمان آوردہ ام ۔ و از
ہمین سند (بیرون جستن کسی از بزم) بمعنی از
بزم رفتن) است (**اردو**) باہر جانا۔

بیرون چکیدن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ از
سندش (بیرون چکیدن آبرو از دیدہ) پیداست
کہ بمعنی بے آبرو شدن است (اسیری جرد باد
قانی ؎) اشک حسرت نیست کز مژگان پرخون
می چکد ۔ آبروی گریہ ام از دیدہ بیرون می چکید
۔ (**اردو**) باہر ٹپکنا ۔ باہر ہونا ۔

بیرون دادن استعمال ۔ بقول بہار کنایہ
از آشکارا کردن است چنانکہ (بیرون دادن
آبلہ) بمعنی آشکارا کردن آبلہ (صائب ؎)
دل پرخونم اگر آبلہ بیرون می داد ۔ از گہربادیہ
را دامن دریا می کرد ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ ہمان (برون دادن) است کہ بجایش گذشت
بمعنی (۱) بیرون کردن از جائی و (۲) آشکارا
کردن ۔ کہ مجاز آن است پس (بیرون کردن
از آسودگان خاک) کنایہ از خارج کردن مردگان
از قبر کہ علامت قیامت است متعلق بہ معنی
اول باشد (صائب ؎) از بلندی مانع

گردش شود افلاک را ٭ گر زمین بیرون دہد آسودگان خاک را ٭ و متعلق بمعنی دوم است۔ (بیرون دادن داغ) بمعنی آشکارا کردن داغ باشد (ظہوری ؒ) زند بپہلوی بریں خاکستری دُز تو دُہ انگکر ٭ اگر بیرون دہم داغی کہ اندر دل دفین باشد (اردو) (۱) باہر کرنا (۲) ظاہر کرنا۔

بیرون دادن راز مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی فاش کردن آن و این قدر صراحت فرید کند کہ مخصوص بہ راز نیست و برای مانند آن ہم مستعمل (حکیم زلالی ؒ) اگر بیرون دہم راز دل خویش ٭ کند پروانہ شکر سوزش خویش ٭ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) راز کا افشا کرنا۔

بیرون دمیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بیرون آمدن است (مجیر بیلقانی ؒ) گر اشک دشمن تو بہ لولو صفت کنم ٭ بیرون دمد ز لولوی ناسفتہ نوک خار ٭ (اردو) باہر آنا۔ باہر نکلنا۔

بیرون دواندن استعمال۔ بمعنی (۵۵۲۳)
خارج کردن است (ظہوری ؒ) پے نظارہ از گلشن دوانم صد چمن بیرون ٭ چو آئین بندم از خاشاک کوی گلخن خود را ٭ (اردو) باہر کر دینا۔ خارج کر دینا۔

بیرون رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان برون رفتن کہ بجایش گذشت (فغانی شیرازی ع) سر دگر سر نہم در دشت و ز عالم روم بیرون ٭ (ظہوری ؒ) از یاد تو بیرون نرود خاطر عاشق ٭ اندیشۂ اغیار ز غیرت بچرا مان ٭ (اردو) دیکھو برون رفتن۔

بیرون ریختن مصدر اصطلاحی۔ جناب صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ ہمان (بیرون ریختن) است کہ
بجایش گذشت (صائب اصفہانی ع)
آرزوئی در گرہ بستم در یکتا شدم ٭ حسرتی
از دیدہ بیرون ریختم دریا شدم ٭ (اردو)
دیکھو بیرون ریختن۔

بیرون زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ خارج کردن است (صائب
ع) سر کہ ابر دی زاہد گر چنین تندی کند ٭
نشہ می ہمچو رنگ از شیشہ بیرون می زند۔
(اردو) باہر کرنا۔ خارج کرنا۔

بیرون سرا اصطلاح۔ بقول برہان
بسکون نون زری را گویند کہ در غیر شہر انجا
سکہ شدہ باشد۔ صاحبان بحر و جہانگیری و جامع
[illegible] وانند و ہفت و سراج ذکر این کردہ اند
([illegible] قہستانی ع) با دل سینہ با من ہمچو
[illegible] آخر امتحان کردم زر
بیرون سرا بودی ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بحث
کامل این بر (بیرون سرا) گذشت (اردو)
دیکھو بیرون سرا۔

بیرون شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ ہمان (بیرون شدن) کہ بجایش گذشت
(حسن غزنوی ع) ای قدر تو افزون شدہ از دائرۂ
چرخ ٭ وی جاہ تو بیرون شدہ از حد توہم ٭
(اردو) دیکھو بیرون شدن۔

بیرون شو اصطلاح۔ صاحب سروری
در ملحقات می فرماید کہ معنی لفظی این بدر رو و
کنایہ باشد از گریزگاہ و مخلص (سراج الدین
راجی ع) در خم گردون کہ دلہا خستہ است ٭
راہ بیرون شو ز ہر سو بستہ است ٭ **مؤلف** عرض
کند کہ درین شعر (بیرون شو) اسم مفعول ترکیبی
بصفت راہ آمدہ بمعنی مطلق گریز نہ گریزگاہ۔
فتأمل (اردو) فراری۔ گریز۔ مؤنث۔

(۲۶۵۶) **بیرون فتادن** استعمال ـ بمعنی ظاہر شدن (ظہوری ع) فتاد گرمی مضمون بخندہ ام بیرون ؎ چو کبوتر از تف غمنامہ ام کتاب شدہ ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (بیرون فتادن از چیزی) کہ بجایش گذشت (اردو) ظاہر ہونا ۔ دیکھو (بیرون فتادن از چیزے) ۔

(۲۶۵۷) **بیرون فشاندن** استعمال ـ خارج کردن است (ظہوری ع) دلم دہ ناحیہ درگریہ کردن ؎ مگر بیرون فشانم حسرتی چند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (بیرون فشاندن) کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو بیرون فشاندن۔

بیرون فگندن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بیرون کردن است (خسرو ع) خیمہ ازین دائرہ بیرون فگن ؎ غلغلہ در عالم بیچون فگن ؎ (ظہوری ع) سینۂ دیگر ندارم زود تر بیرون فگن ؎ اخگر رشک از گریبان داغدار خویش را ؎ ہمان (بیرون افگندن) است کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو بیرون فگندن ۔

(۲۶۵۸) (۱ الف) **بی رونقی** استعمال ـ بمعنی حالت سلب رونق (انوری ع) بی رونقی کار من اندر غم عشقت ؎ کاریست کہ جز ہجر تو بیر یار ندارد ؎ (ظہوری ع) ببہائہ جنس وفا نقد دو عالم دادہ اند ؎ بیرونقی ریزم برون بازار دکان برکنم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سند ظہوری - - - - - - -

(ب) **بیرونقی برون ریختن** بمعنی ظاہر شدن بی رونقی پیداست (اردو) (۱ الف) بے رونقی کہہ سکتے ہیں بمعنی سلب رونق (ب) بے رونقی ظاہر ہونا ۔ رونق باقی نہ رہنا ۔

بیرون کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کنند کہ ہمان (برون کردن) است کہ بجایش گذشت (ظہوری ع) زدلہا کرد بیرون سینہ ہا را ٭ (انوری ﮦ) دست عدلت خاک را بیرون کند از دست باد ٭ پای قہرت بسپرد مرباد را در زیر آب ٭ (ظہوری ﮦ) کدام صبح سراز جیب ناز بیرون کرد ٭ کہ داغ سینۂ گردون گشت خورشیدش ٭ (اردو) خارج کرنا۔ دیکھو (برون کردن)

بیرون کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (برون کشیدن) است کہ بجایش گذشت (ظہوری ﮦ) حسرتی در دل ظہوری دادہ جا ٭ آرزو بارخت بیرون می کشند ٭ (صائب ﮦ) ذوق رسوائی مرا از خانہ بیرون می کشد ٭ سنگ طفلان کہربای مردم دیوانہ است ٭ (اردو) دیکھو برون کشیدن۔

بیرون گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (برون گذاشتن) است کہ بجایش گذشت (وحید قزوینی ﮦ) برق آہن خویشتن را می زند بر خرمنش ٭ چون گذارد پا ز وضع خویشتن بیرون ہلال ٭ (اردو) دیکھو (برون گذاشتن)

بیرون نشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہمان بیرون کردن است کہ گذشت (انسی خباندی ﮦ) مانند مہرہ بر زدہ ام دست روزگار ٭ از عرصۂ وصال تو بیرون نشاندہ است ٭ (اردو) دیکھو بیرون کردن

بیرون نوشتن مصدر اصطلاحی کنایہ از ظاہر شدن است (صائب ﮦ) نمیدانم چہ بیرون می نویسد از دل پرخون ٭ کہ چشم من ز تار اشک مسطر کرد دریا را ٭ (اردو) ظاہر ہونا۔

(۳۲۵۹)

بیرون نهادن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که همان (بیرون نهادن) که بجایش گذشت (قاسم مشهدی ع) پسان نرگس چه مشتوق پا بهم بیرون ؎ چو کر بسته اند بر نجیب پیچتاب مرا ؎ (**اردو**) دیکھو (بیرون نهادن)۔

بیرونه | اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر پیراهنی که بالاتر از همه پوشند مانند چوغه و امثال آن **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بزبان ندارند و دیگر محققین اہل زبان و زباندان ازین ساکت ولیکن موافق قیاس است که ہای ہوز به بیرون زیاده کرده اند بمعنی لفظی منسوب به بیرون و کنایه از لباسی که بالای همه لباسهای پوشند (**اردو**) سب سے اوپر کا لباس جیسے چوغہ وغیرہ ۔ مذکر ۔

(الف) **بیرونی** | استعمال ۔ (الف) بقول
(ب) **بیرونین** | انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

بمعنی (۱) خارجی و (۲) پیراہن و (ب) بمعنی اول فقط **مؤلف** عرض کند که (الف) بیای نسبت و (ب) به یا و نون نسبت موافق قواعد زبان است و معنی اول حقیقی و معنی دوم (الف) مجاز آن معاصرین عجم معنی دوم (الف) را بزبان ندارند و محققین اہل زبان و زباندان ہم ذکرش نکرده موافق قیاس است (**اردو**) الف (۱) خارجی ۔ باہر کا (۲) پیراہن مذکر (ب) دیکھو الف کے پہلے معنے ۔

(الف) **بیروی** | استعمال ۔ الف بقول
(ب) **بیروئی** | جہانگیری در ملحقات

کنایه از شخصی است که در روی کسی سخنان ناخوش تواند گفت (ظہوری ع) چون سبزه که از کنار جو تیز راشند ؎ ایام از و دیده زلس بی روئی ؎ صاحبان انند و غیاث نسبت ب گویند که (۱) بی توجهی و بی مروتی و (۲) بی رونقی **مؤلف** عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است بزیادت یای زائد بر (بیرو) و سند ظہوری پیش کرده جہانگیری تعلق با ذہنیت بلکه متعلق

بہ معنی اول (ب) باشد و در (ب) یای مصدری
زیادہ شدہ است بر الف (اردو) الف
دیکھو بے رو (ب) (۱) بے توجہی۔ مؤنث (۲)
بے رونقی۔ مؤنث۔

بیروئی کردن باکسی مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
بی مروتی کردن باکسی باشد (صائب ؏)
ما بیک دیدار ازان رخسار صائب قانعیم ٭ بخت
می ترسیم بی روئی کند با آن نقاب ٭ صاحب آنند ہم ذکر این
کردہ (اردو) کسی کے ساتھہ بے مروتی کرنا۔

بیرہ بقول ملحقات برہان (۱) قلعہ ایست مستحکم و مرتفع و مشتمل بر بازارہا بر لب فرات و در اینجا
وادئی است مشہور بوادی زیتون کہ دران وادی درختہا و چشمہ ہا بسیار است **مؤلف** عرض
کند کہ (۲) بیرۂ پان کہ بجایش می آید (خسرو ؏) بیرہ دادی و سرخرو کردی ٭ چون نسازیم جان بہایش
٭ بیرہ بمعنی اسم جامد فارسی زبان می نماید بکسر اول و فتح سوم ظاہر آنچہ بمعنی دوم است مفرّس می نماید
از بیرا اسم ہندی کہ فارسیان رای ہندی ثقیل العربی بدل کردہ اند و (الف) آخر را بہای ہوّز و سند
دیگر این از معرفظرت بر (بیرۂ پان) می آید (اردو) (۱) ایک قلعہ کا نام بیرہ ہے جو لب فرات کے
واقع ہے۔ مذکر۔ (۲) بیڑا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ گلوری (کتھا چونہ چھالیہ پڑا ہوا پان)

بیرہ برداشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر و آنند و غیاث ارادہ بالجزم کردن برای
کاری و فرماید کہ در زمانہ سابق در سلاطین ہند
رسمی بود کہ پیش امرا برای انصرام نمودن مہم
بیرۂ پان می انداختند۔ ہرکس کہ آن را بر داشتی
انصرام آن مہم بر ذمۂ او واجب شدی **مؤلف**
عرض کند کہ یکی از معاصرین سالخوردہ عجم با گفت
کہ این رسم ہند نبود بلکہ رسم عجم است کہ سرداران
لشکر را در دربار شاہی بیرۂ پان روزی پیش
می کردند کہ برای مہمی مشورت می کردند و این

طریقۂ عزت افزائی شان بود وطلب رای وبجز
این روز۔ روز دیگر این عمل نمی شد۔ ازسرداران
لشکر کسی کہ بیرہ برمی داشت آن را بر مہم می فرستادند
وازہمین عادت مستمرہ این اصطلاح قائم شد (اردو)
بیڑا اٹھانا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ عزم بالجزم کرنا
۔کسی کام کے کرنے کا ذمہ لینا۔ حامی بھرنا (ذوق
ع) گلوری پان کی غیروں کو تم کھلاتے ہو ہمارے
قتل کا بیڑا اگر اٹھاتے ہو ؎

بیرۂ پان اصطلاح۔ بہار گوید وانند نقل
نگارش کہ چند برگ تنبول کہ ہمراہ کات و فوفل
وچونہ اکثر از برگ کیلہ ویلہ بہند مخصوص اہل
ہند است در وقت رخصت بکسی نیز می دہند
وخوردن آن دہان را خوشبو و رنگین می کند (میر
معز فطرت ع) بہند وزادۂ دادم دل خود را
کہ از طفلی بہ خیال بیرۂ پان می کند لبہای بہ خون
را ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بیرہ بجای خودش گذشت
کہ بہ تحقیق بامعرس است وحقیقت پان بجالش
می آید مرکب اضافی است (اردو) گلوری
بقول آصفیہ۔ ہندی۔ مؤنث۔ پان کی بیڑی
۔بیڑا۔ بنا ہوا پان جو ایک خاص وضع پر لپیٹا جاتا ہے
۔آپ ہی نے بیڑا۔ مذکر۔ پر گلوری کا ذکر کیا ہے
۔دیکھو بیرہ۔

بیرہ زن اصطلاح۔ بقول برہان بکسر اول
وسکون ثانی مجہول وفتح ثالث وخفای ہای آخر
نقطہ دار مفتوح بنون زدہ چیزیست مانند تابہ
کہ از گل سازند وبران نان پزند صاحبان جامع
وجہانگیری وانند ورشیدی ذکر این کردہ اند۔
(شیخ نظامی ع) نشستہ جوانمرد اطلس فروش
زخاکستر بیرہ زن در ع پوش ؎ خان آرزو
در سراج بذکر معنی بالا گوید کہ تحقیق آنست (بیرزن)
اصل است و (برزن) کہ بہمین معنی گذشت
مخفف آن و (بریزان) قلب آن صاحب رشیدی
صراحت مزید کردہ کہ (بیرو زن) ہم بہمین معنی
آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ (برزن) بہ ہمین

معنی بہ معنی سومش گذشت وصراحت ماخذ ہم
ہمدر انجا مذکور و بہ تحقیق ما چنانکہ ہمدر انجا گذشت
(بریزن) اصل است و برزن مخفف و (بیرہ زن)
مبدل و مزید علیہش کہ تحتانی دوم زائد است
برای اظہار کسرہ و تحتانی سوم (بریزن) بدل
شد بہ ہای ہوز چنانکہ رتیندہ و روہندہ
و در بیرہ زان۔ ہای ہوز (بیرہ زن) بدل شد
بہ واو چنانکہ آوسہ و آوسو (بیروزن) قلب
بعض (بریزن) چنانکہ اسطرنج و آسطیح (اردو)
دیکھو برزن کے تیسرے معنے ۔

بیری بقول برہان با اول مکسور بثانی رسیدہ
و ثالث بہ تحتانی کشیدہ فروش و فروش گستردنی
را گویند۔ صاحب ناصری ہی فرماید کہ با اول و ثانی
رسیدہ چنانکہ مذکور شد فرش و گستردنی خواب۔ صاحب
جامع بر فرش و بساط قانع صاحب رشیدی بذیل
بیر ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما ہمدر انجا
عرض کردہ ایم کہ بیر خوابگاہ است و بیری بزیادت
تحتانی نسبت بمعنی منسوب بہ خوابگاہ کنایہ باشد از
فرش خوابگاہ۔ فارسیان بر سبیل مجاز برای مطلق
فرش ہم استعمال این کردہ اند و ہمین است حقیقت
این کہ اشارہ اش ہمدر انجا کردہ ایم (اردو)
فرش دیکھو انبوب ۔

بی ریا استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بالکسر بمعنی مخلص و راست باز و صادق
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است ۔
(اردو) بے ریا بقول آصفیہ۔ بے کپٹ ۔
صاف باطن۔ صاف دل۔ سادہ دل۔ وہ شخص
جو مکار نہو ۔

بیریش اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ سادہ عذار و سادہ رو **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے ریش
یا بے ریشا بقول آصفیہ۔ سادہ رو۔ وہ جوان
جسکے منہہ پر داڑھی نہ آئی ہو (نسیم ۵) بے ریش
وہ طفل نوجوان تھا۔ حلوا بے دود کا گمان تھا ۔

بی ریشه اصطلاح. بقول انند و بہار بکسر اول وثالث آنچه ریش نداشته باشد چون کاغذ بی ریشه و انبهٔ بے ریشه و مانند آن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است **(اردو)** بے ریشه. بقول آصفیه وہ چیز جس مین نس نہون جیسے بے ریشه ادرک یا آم وغیرہ۔

بیز بقول برہان بکسر اول وسکون ثانی و زای ہوز (۱) بمعنی زده باشد که از زدن است و بیزکی درفش را گویند. صاحب سروری گوید که (۲) امر است از بیختن و (۳) فاعل آن (امیر خسرو ؒ) بیزش این سالک دُرّ از فکر تیز ؛ خوش تو قران نامهٔ سعدین بیز ؛ (شیخ علی نقی ؒ) شب که شد از تف ہجران تو می پنداری ؛ ہفت غربال فلک سیر یم آتش بیز است ؛ صاحب جہانگیری بذکر معنی اول از حکیم سوزنی سند دہد (ؒ) بازه بود چوب دست و من بدرشتی ؛ بازهٔ ہیچ دو دسته بر سر تو بیز ؛ صاحب رشیدی ذکر ہر سه معنی کرده صاحب ناصری گوید که بمعنی زده و بیخته و بیزنده چنانکه مشک بیز و خاک بیز (سعدی ؒ) پیوند روح می کند این خاک مشک بیز ؛ صاحب جامع و سراج ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند که اسم مصدر (بیزانیدن) است بمعنی خالص و آنچه صاحب برہان معنی اوّل نوشته مراد از ان ہمین خالص است و اصل بیز. بیزه بود که بیانش بر (بیختن) گذشت و صراحت کامل ماخذ این ہم ہمدرانجا مذکور و نسبت معنی دوم عرض می شود که بیز امر حاضر بیزیدن است نه بیختن و ما صراحت این ہم بر بیختن کرده ایم و بمعنی سوم ہیچ است که بدون ترکیب با امر حاضر افادهٔ فاعلیت نمی کند. نا واقفی محققین از قواعد فارسی است که این معنی را قائم کردند و ضرورت بیان معنی دوم ہم نبود که از مشتقات بیزیدن است **(اردو)** خالص چھنا ہوا

بیزار بقول سروری مہر باز زننده و متنفر و جدائی جوینده (خاقانی ؒ) سلسبیل جلاب

خور زرین جام ؛ از شراب حمیم شو بیزار ؛ بهار این را بمعنی ملول و ناخوش گفته می فرماید که این اکثر بصله از و گاهی باضافت که کار صله می کند هم می آید - (ملا طغرا) دل آزاری بود کردار ناصح ؛ بنا شنیم از چه رو بیزار ناصح ؛ (یکی از قدما) زهی زخوی بدت گرم فتنه را بازار ؛ خدا زخلق تو بیزار و خلق در آزار ؛ خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که بیای مجهول نفرت کننده و فرماید که این اکثر با حرف از مستعمل شود و گاهی باضافت که کار حرف از می کند و همان سند طغرا را پیش می کند که بالا گذشت **مؤلف** عرض کند که مرکب است از (بے) که گذشت و زار که بمعنی مکان روئیدن است معنی لفظی این نباتی که مقام روئیدن ندارد و کنایه از کسی که بی خانمان است و مراد از نفرت دارنده و جدائی جوئیده (انوری) جاه و دان بیزارم از ذاتی که بیزاری او ؛ هست در بازار جان صراف جان را بی زری ؛ (صائب) آسمان را دل نسوزد بر شکایت پیشگان ؛ دایه بیزار است از طفلی که پستان می گزد ؛ (**اردو**) بیزار - بقول آصفیه - فارسی - ناخوش - ناراض ملول متنفر - کراہت کرنے والا -

(الف) **بیزار شدن**	استعمال - هر سه
(ب) **بیزار کردن**	ملحقات همان بیزار
(ج) **بیزاری**	است که گذشت

(۳۴۹۰) یعنی **الف** بمعنی تنفر داشتن و نفرت پیدا کردن و متنفر شدن باشد (انوری) نرفته هیچ خطائی چرا ملول شدی ؛ نکرده هیچ جفائی چرا شدی بیزار ؛ و **ب** نفرت پیدا کردن در طبیع کسی و متنفر کردن کسی را (صائب) مرا بیزار کرد از اهل دولت دیدن دربان ؛ به یک دیدن ز صد نادیدنی آزاد گردیدم ؛ و **ج** بزیادت یای مصدری بمعنی تنفر است (ظهوری) خوشنودی و نگاه نهانی برای غیر ؛ بیزاری عیان

تغافل و رسوا برای کیست ✻ (اردو) الف
بیزار ہونا (ب) بیزار کرنا (ج) بیزاری بمعنی
نفرت کہہ سکتے ہیں جیسے "انکی بیزاری ہم
سے حق بجانب ہے" مؤنث۔

بیزاری کردن استعمال۔ بمعنی بیزار (۱۶۶۵)
شدن است (انوری ص) ای خداوندی
کہ پیش لطف خاک پای تو ✻ آب حیوان از وجود
خویش بیزاری کند ✻ (اردو) دیکھو بیزار شدن۔

بیزانیدن بقول موارد المصادر بمعنی از بیزیدن
گزرانیدن فرمودن۔ کامل التصریف ومضارع اش
بیزاند **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این
بر بیختن کردہ ایم واین مصدر متعدی بدو مفعول
بیزیدن است وبہ بای فارسی پیزانیدن ہم می آید
(اردو) چھنوانا۔ صاحب آصفیہ نے اس کا
ذکر کیا ہے جو چھاننا کا متعدی بدو مفعول ہے

بیزبان اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرہنگ (۱) بمعنی بی لسان وگنگ و (۲) خاموش

مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و
معنی دوم مجاز آن کہ کم گو واکثر خاموش را ہم
فارسیان بی زبان گفتہ اند۔ اسم فاعل ترکیبی
است وموافق قیاس (انوری ص) بخدا
درین مقام رسد ✻ کہ شود بی زبان تر از سوفار
✻ (اردو) بیزبان۔ بقول آصفیہ (۱) گونگا۔
(۲) چپ۔ کم گو۔

(۱۶۶۷) **بی زبان گفتن** مصدر اصطلاحی۔
بکار عجیب کردن یعنی کسی کہ بیزبان است سخن
گر دنش بکار عجیب وغریب است وچرا نباشد
۔ فارسیان استعمال این کردہ اند (انوری ص)
بہ بیند بی نظر نرگس بگوید بی زبان سوسن ✻ اگر
طبعش بیاموزد جہان را عالم آرائی ✻۔
(اردو) ہوا میں باتیں کرنا۔ (دیکھو آب
بہ [illegible] بیدانہ)۔

بیزبانی اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
بہ تحیر و بہت کنایہ از خاموشی **مؤلف** عرض کند

کہ موافق قیاس است کہ یای مصدری بر بیزبان زیادہ کردہ اند (ظہوری ۵) دوش آن بی صبر خود رنجید و رنجیدن نداشت ٭ بی زبانی عذر ہای گفت و نشنیدن نداشت ٭ (صائب ۵) تا شدم خاموش چون ماہی محیط پر خطر ٭ مہد آسایش ز فیض بی زبانی شد مرا ٭ (اردو) بے زبانی۔ یعنی خاموشی کہہ سکتے ہین۔ بے زبان پر یای مصدری زیادہ ہے۔

(الف) **بی زر** اصطلاح۔ بقول اتند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح زای معجمہ و سکون رای مہملہ بمعنی مفلس و از ہمین است مثل ----

(ب) **بی زر بی پر** ٭ صاحبان نہر عظیۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند **مؤلف** عرض می کند کہ معنی این کسی کہ زر ندارد پرواز خیال ندارد یعنی پریشان و پست خیال می باشد از بی زری فارسیان این مثل را بحق مفلس می زنند (اردو) الف بے زر۔ بقول آصفیہ مفلس۔ کنگال۔ محتاج۔ بیدولت (ب) دکن مین اسی (بے زر بے پر) کا استعمال مفلس کے لئے ہوتا ہے اور صاحب محبوب الامثال نے کہا ہے "بے زر مرد بینگ"

بی زر مردم کار نیاید زر می باید زر ٭ زر۔ زر۔ زر۔ زر۔ زر۔

مثل۔ این مثلی است کہ حصۂ تانیش را معاصرین عجم بر زبان ندارند و صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان قدیم این را بحق مفلس می زدند و از معاصرین عجم بعضی از سوقیان حصۂ ثانی را ہم استعمال کنند کہ دران زر را چہار بار استعمال کنند و بعضی از عجمیان معاصر گویند (بی زر۔ زر۔ زر۔ زر) یعنی مفلس بی قابو است و (زر زر) آواز افتادن چیزی از بلندی (اردو) دکن مین یہی فارسی مثل زبان زد عام و خاص ہے۔ مفلس کے حق مین اس کا استعمال ہوتا ہے اور بعض کہتے ہین

(بے زر زر زر) جس سے یہ مطلب ہے کہ مفلس ہمیشہ لغزش مین رہتا ہے اور (زر زر) کسی چیز کے پھسلنے کی آواز ہے۔

بی زر نتوانی کہ کنی بر کس زور (مقولہ) این مصرع سعدی شیراز است کہ برنگ مقولہ زبان زد خاص و عام عجم است۔ صاحب گلدستہ ہم ذکر این کردہ فارسیان این مقولہ را بجائی استعمال کنند کہ مقصود از بیان قوت زر باشد کہ زور تابع زر است (اردو) دکن مین کہتے ہین بے زر بے زور۔

بی زری کرد بمن ہرچہ بہ قارون زر کرد (مثل) صاحبان مخزن و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بہ تسکین مفلس می زنند مقصود آنست کہ قارون ہم با خزینۂ خود دفن شد و ما را ہم مفلسی تہ خاک کرد (اردو) دکن مین کہتے ہین ''ہم مفلسی سے خاک مین ملے اور قارون تونگری سے'' یہہ در حقیقت ترجمہ ہے اس فارسی مثل کا بعض کہتے ہین ''مفلس کی آرزو قارون کے خزانہ کے ساتھہ'' اس کا مطلب یہی ہے کہ دونون دفن ہوے۔

بیزن بقول غیاث نام پہلوانی پسر گیو کہ خواہر زادۂ رستم بود و فرماید کہ در برہان بہ زای فارسی است و در جہانگیری بہ زای ہوز **مؤلف** عرض کند کہ ما این را در جہانگیری ہم بہ زای فارسی یافتیم غیر از بہار دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این بہ زای عربی نکرد اگر سند استعمال بنظر آید توانیم این را مبدل بیژن خیال کنیم چنانکہ ژند و زند (اردو) دیکھو بیژن۔

بی زنگ شدن آئینہ استعمال۔ دور شدن زنگ از آئینہ (صائب ؎)
داشت چون طوطی نہان در زنگ خود بینی مرا

تا نظر بستم ز خود بی زنگ شد آئینہ ام ۔
(اردو) آئینہ کا زنگ سے صاف و پاک ہونا ۔

بی زن و فرزند استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بی اہل و عیال **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے اہل و عیال اور بے زن و فرزند کہہ سکتے ہین ۔

بی زنہار اصطلاح ۔ بقول بہار آنکہ امان ندہد ۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پناہ نادہندہ
(صائب) زیر پای چرخ کج رفتار چون خواہد کسی در رہ این سیل بی زنہار چون خواہد کسی
پشت تشنہ خون است تیغ آبدار کہکشان زیر این شمشیر بی زنہار چون خواہد کسی (اردو)
وہ شخص جو کسی کو پناہ نہ دے ۔ بے امن کہہ سکتے ہین

بی زور اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی کمزور و ضعیف ۔ صاحب جامع فرہادیگرد (۲) بروزن بے نور نام شہریست

مؤلف عرض کند کہ معنی اول موافق قیاس است و معنی دوم حیف است کہ صراحت مزید نشد ترک این بر ہمچنین اجمال بیان تفوق داشت (اردو)
(۱) بے زور کہہ سکتے ہین ۔ کمزور ضعیف (۲) ایک شہر کا نام بے زور ہے ۔ مذکر ۔

بی زہرہ استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح زای ہوز و سکون ہا بمعنی بی حمیت و بی شرم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے شرم ۔

بیزیدن مصدریست متروک کہ محققین مصادر این را ترک کردہ اند مرادف بیختن کہ گذشت و صراحت ماخذ این بر معنی اول بیختن کردہ ایم کہ امر حاضر ہمین مصدر باشد و بیزانیدن کہ گذشت متعدی بدو مفعول از ہمین است (اردو) دیکھو بیختن ۔

بی زینہار اصطلاح ۔ بقول بحر مرادف ہمان بی زنہار کہ گذشت مخفی مباد کہ زنہار

ومزید علیه آن زینهار هر دو یکی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) دیکھو بے زینہار۔

بیژن بقول برہان و رشیدی و جامع و ناصری و انند و ہفت باثانی مجهول و زای عجمی بر وزن و معنی بیجن است که گذشت نام سپه گیو و خواهرزادهٔ رستم و فرماید که به دخترزاده شهرت دارد گویند بر منیژه دختر افراسیاب عاشق بود و شبی افراسیاب خبردار شده او را در خانهٔ منیژه گرفت و در چاهی محبوس کرد بعد ازان رستم خبر یافت و او را نجات داده صاحب ناصری صراحت مزید کند که بیجن بجادت و شجاعت مشهور گردیده وقتی اهل ارمن از کثرت گراز بر حضرت بادشاه ایران شکوه بردند و پهلوانی خواستند که بنیاد آنهارا برانداز د بیژن مامور شد و چون ازان راه استحضاری نداشت گرگین میلاد نیز با وی همراه شد بعد از وصول به مقصد و حصول مقصود دران حوالی که قریب بخاک توران بود به شکار رفته برحسب اقتضای قضا منیژه دختر افراسیاب دران چمن بتفرج بهار آمده بود منیژه او را دیده و بدو عاشق گردیده ملاقات و مقالات در میان آمده هنگام بازگشتن بخانه پدر بیژن را مست انگنده در صندوقی حمل و بخانه خود نقل کرد و بوصال او شادمان بود بعد از طلوع افراسیاب و قصد قتل بیژن بشفاعت پیران ویسه او را در چاهی محبوس داشتند که قتل وی مشهور نگردد و منیژه را نیز از خانهٔ خود بیرون کرده گدائی می ساخت و از رخنهٔ سرچاه قوت لایموتی به بیژن می رسانید چون گرگین از پیدا شدن بیژن نومید گردید مراجعت کرد و گیو در زیان بیژن آشفته شدند و قصد قتل وی کردند تا نگذاشت تا بعد از مدتی از حال او باخبر شدند و رستم در صورت تجار به ترکستان رفته او را از چاه برآورد و به ایران رسانید تفصیل این قصه در شاهنامه منظوم است منوچهری دامغانی گفته

(س ۵) شبی چون چاہ بیژن تنگ و تاریک ؛ چو بیژن من میان چاہ آون ؛ ثریا چون منیژہ برسر چاہ ؛ دو چشم من براو چون چشم بیژن (خواجہ حافظ شیرازی س ۵) شاہ ترکان چو پسندید بچاہم انداخت ؛ دستگیر ار نشود لطف تہمتن	چہ کنم ؛ (حکیم خاقانی س ۵) چو بیژن داری اندر چہ مخسپ افراسیاب آسا ؛ کہ رستم در کمین است و کمندی زیر خفتانش ؛ (اردو) بیژن رستم کا بھانجا اور گیو کا بیٹا جو ایک مشہور پہلوان تھا ۔ مذکر ۔

بیژرہ بقول برہان وجامع وناصری بازای فارسی بروزن ریزہ (۱) بمعنی خالص وبی آمیزش وبیغش و (۲) بمعنی خاص وخاصہ ہم صاحب سروری بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ بہمین معنی ویژہ بہ واو ہم می آید **مؤلف** عرض کند کہ قیاس می خواہد کہ ژرہ در فارسی قدیم بمعنی غش وآمیزش باشد کہ با کلمۂ بی مرکب شدہ معنی خالص پیدا کرد و معنی دوم مجازش ولیکن صاحبان تحقیق ژرہ را ترک کردہ اند و دستوران معاصر کہ عالم زبان ژند و پاژند اند ژرہ را بر زبان ندارند اکنون چارۂ نیست بجز این کہ این را بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان دانیم و معنی دوم را مجاز آن و آنچہ بہ واو اول می آید مبدل این ہمچون آب و آو مخفی مبادکہ (آویزہ) بہ زای ہوز بہمین معنی گذشتہ و (اویژہ) بہ زای فارسی ہم و ما اشارۂ ویژہ در انجا ہم کردہ ایم (اردو) (۱) خالص (۲) خاص

بی ساختہ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ سادہ و بی تکلف و بی تصنع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است	و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بے ساختہ ۔ بقول آصفیہ ۔ بن بنائے ۔ بے بناوٹ ۔ بے ارادہ ۔ بلا تکلف ۔ بلا تامل ۔ سادہ ۔

بئس المصیر اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی دوزخ ۔ صاحب انند این را بمعنی بد بازگشت و

کنایه از دو رخ گفته صراحت کند که لغت عرب است و صاحب غیاث هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که در عربی زبان به همزهٔ دوم آمده و فارسیان بدون همزه به تحتانی دوم استعمال این کرده اند و نظر به تفریس۔ صاحب بحر این را در موضوع خود داخل کرده باشد (اردو) دو رخ مونث

بی سامان اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ (۱) شریر و بد و (۲) بی برگ و بی توشه **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی دوم حقیقی است و بمعنی اول مجاز آن (اردو) (۱) دکن مین شریر اور بد کو بے سامان کہتے ہین جیسے (فرعون بے سامان) لیکن صاحب آصفیه نے اس کا ذکر نهین کیا (۲) بے سر و سامان دیکھو بے برگ۔

بی سپاس اصطلاح۔ بهار گوید که بمعنی ناسپاس است و فرماید که خیر الله قتقین (که عبارت از خان آرزوست) بشرح این بیت سکندرنامهٔ نظامی (ـه) بجای شما هر که بی قیاس ۞ بنوازشگری هست بی سپاس ۞ نوازشگری ها بسیار هست (اردو) بغیر شکرگزاری رود بی سپاس ۞ فرموده که بهتر آنست که ناسپاس بتون باشد تا تکرار کلمه بے مرتفع شود چه لفظ نا بر مشتقات و صفات داخل می گردد چنانکه گوئی نابالغ و ناسموع و لفظ بے بر اسمای غیر صفت می آید چنانکه بی زر و بی هنر اما در بعض مواضع عکس این نیز آمده چنانچه توان که اسم غیر مشتق است بر و لفظ نا داخل ساخته ناتوان میگویند و بی توان مستعمل نیست۔ صاحب انند نقل نگار بهار **مؤلف** عرض کند که استعمال نظامی در خور اعتبار است و اصلاح خیر الله قتقین لاشی محض با لجمله این بمعنی ناشکرگزاری است و بس شاعر گوید که نوازشگری بسا محتاج شکرگزاری نیست یعنی بلالحاظ

بلیست بقول برهان به وزن چیست (۱) عددی است معروف و با تانی مجهول (۲) مخفف بالیست که امر بایستادنست یعنی توقف کن۔ صاحب سروری هم ذکر هر دو معنی کرده (مولوی

معنوی ۱۵) صد ہزاران گرگ را این مکر نیست ٭ عاقبت رسوا شود این گرگ بیست (۵)

(سعدی ۲۵) دگر مرکب عقل را پویه نیست ٭ عنانش نگیرد تحیر که بیست ٭ صاحب ناصری ہم

ذکر ہر دو معنی کردہ۔ خان آرزو بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ مشہور بایست است۔

مؤلّف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان و بِست بہمین معنی مخفف این و بعضی بر عکس

این گویند کہ تصفیہ آن بر معنی شانزدہم (بِست) کردہ ایم و بمعنی دوم مخفف امر حاضر (بایستادن)

و موحدہ زائد است یعنی مزید علیہ اِست کہ بر معنی ہشتمش گذشت (اردو) (۱) دیکھو بِست کے

سولھوین معنے (۲) دیکھو اِست کے ساتوین معنے۔

بیستا بقول خان آرزو در سراج بیای مجهول و سین مهملہ و تای قرشت و رای مهملہ بمعنی فلان

و بہمان و فرماید کہ بعضی گویند کہ بیستار و باستار بیک معنی است و تحقیق آنکہ اوّل امالۂ ثانی است

مؤلّف عرض کند کہ صراحت کامل بر بیستار کنیم و درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مخفف بیستا

می نماید بحذف رای مهملہ و بدون سند استعمال۔ این را تسلیم نکنیم کہ مجرد قول محقق ہندنژاد بدون

سند استعمال کافی نیست و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو بیستار۔

بیستاخ بقول برہان بکسر اوّل و سکون ثانی و ثالث و فوقانی بالف کشیدہ و بخای نقطہ دار

زدہ بمعنی گستاخ باشد کہ بی ادب است۔ صاحبان رشیدی و ناصری و سروری و جامع و ہفت

و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلّف** عرض کند کہ این مزید علیہ ہمان بِستاخ است کہ گذشت۔

یای تحتانی برای اظہار کسرۂ اوّل زیادہ کردہ اند و صراحت کامل ماخذ بر بِستاخ مذکور شد (امیر

خسرو ۵) ببسیار شد این سخن فراخی ٭ از اندازہ گذشت بیستاخی ٭ (اردو) دیکھو بِستاخ۔

(الف) بیتار (الف) بقول برہان و جامع با ثانی مجہول بر وزن ریشدار
(ب) بیتار و باستار لفظی است مانند فلان و بہمان و ہمچنانکہ فلان و بہمان را گاہی
باہم و گاہی جدا ہم گویند ۔ بیتار را گاہی با باستار و گاہی جدا گویند و گاہی با فلان ہم گویند ہمچون
(فلان و بیتار) صاحبان انند و ہفت و سفرنگ ہم ذکر این کردہ و صاحبان رشیدی و ناصری
ذکر (ب) کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما بر (باستار و بیتار) حقیقت این بیان کردہ ایم
(اردو) الف فلان (ب) دیکھو باستار و بیتار ۔

بی ستارہ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بد اختر و بد طالع ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس نیست و بدون سند استعمال بر مجرد
قول انند و فرہنگ فرنگ این را تسلیم نمی کنیم کہ
معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند **(اردو)** بدقسمت

بیستگانی اصطلاح ۔ بقول برہان با کاف
فارسی بہ الف کشیدہ و نون بہ تحتانی رسیدہ مواجب
لشکریان و جیرہ و ماہیانۂ نوکران و ہر چیزی کہ
بجہتہ ایشان مقرر کردہ باشند ۔ صاحب رشیدی
گوید کہ ماہیانہ کہ بہ نوکر دہند ۔ صاحب ناصری
ہمزبان برہان (منوچہری ع) تو شاہ بزرگی
و ماہ ہمچو لشکری و لیکن یکی شاہ بیکار دانی ہر یکی را
ازین بیستگانی بہ بخشی ہر یکی را دو بارہ دہی بیستگانی
و خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی و صاحب
جامع ہمزبان برہان ۔ یکی از معاصرین عجم خوش
صراحتی کردہ و از ماخذ خبر داد گوید کہ در عجم لشکریان
را ہر بیست نفر مشاہرۂ مقرری باشد بمقدار معین
مثلاً در فرقۂ خاص بیست نفر را پنج روپیہ و بیست
را پنج و نیم و بیست را شش و بیست را شش و نیم
و بہمین سلسلہ مشی در مشاہرہ می شود و این مدارج
مشاہرۂ لشکر را (بیستگانی) نام است و بمجاز بر
مشاہرۂ نوکران و چاکران ہم استعمال این شد

مؤلف عرض کند که جا دارد که تعلق این
از بلیستی باشد که سکۂ خاص عجم را نام است که
بجایش می آید (**اردو**) لشکریون اور نوکروں
کی تنخواہ - مؤنث -

بی ستون بقول برہان (۱) نام کوہی است
مشہور که فرہاد بفرمودۂ شیرین آن را می کند
و کنایه از آسمان هم صاحب سروری بر معنی
اول قانع (نظامی ـه) بکوہی گشت خسرو
رہ نمونش ، که می خواند مردم بی ستونش
و صاحب رشیدی هم - صاحب ناصری
که نام کوہی است مشہور در چہار فرسخی شہر
کرمان و از آثار آنچه باقی مانده چنان معلوم
می شود که سابقاً شهری بوده و خراب شده همانا
کوه موسوم به بی ستون بر جاست در انجا چند
صورت تراشیده اند که حقیقت آن را اغلب
خلائق مبهم بوده و سطوری چند بخط قدیم کبری
بران منقوش است که خواندن آن برای غالب
ناممکن مانده بود و بروزگار دولت خاقان
مغفور محمد شاه طاب ثراه النس صاحب انگلیس
که در خواندن خطوط قدیمهٔ غریبه بکمال مهارت
داشته آن سطرها را خوانده بانگلیسی ترجمه کرده
بپارسی آوردند مجمل آن این است که یکی از اعاظم
پادشاهان قدیم کلدانیان که داریوش نام داشت
و از جانب لهراسپ سلطنت بابل می کرد بعد
از غلبهٔ بر چندتن از پادشاهان زمان صورت خود را
گفته بران کوه تراشیده منقش کرده اند و صورت
آنان را نیز نگاریده از حال هر یک و غلبهٔ خود
بر آنها سطری چند نگاشته است - گویند فرهاد
در زمان خسرو دران کوه حجاری کرده است
که پس از صاف کردن سنگ تمثال شیرین
در انجا منقش نماید و توفیق اتمام نیافته و فرهاد
که بعضی گویند بسبب قدمت زمان آن را
کوه باستان یعنی قدیم می خواندند و این
قول خطاست زیرا که طاق باستان تخمیناً پنج

فرسخ با طاق بی ستون فاصله دارد و آن از آثار قدیم است و در انجا چشمهٔ آبی از کوه بیرون می آمده و در زمان باستان آن کوه را کنده اند دو ذرع پیش رفته اند۔ سه طاق بالای چشمه ساخته اند و در انجا صورت زردشت و گشتاسب و اسفندیار را بر کوه نقاری کرده اند در قدری فاصله طاق بلندی بر کوه کنده صورت اسفندیار و پشوتن که برادرش بود ساخته اند۔ قریب باین صورتها کیخسرو و فرنگیس و ولیعهد کیخسرو که لهراسب شاه باشد و رستم را ساخته اند بعد ازینها خسرو پرویز حکم کرده که شکارگاهی ساخته اند و بعد در اواخر دولت شاه مغفور فرمان داده صورت او را بر سنگ کوه کنده اند (شاه اسمعیل صفوی ؒ) بی ستون نالهٔ زارم چو شنید از جا شد٭ کرد فریاد که فرهاد دگر پیدا شد٭ (انتهی کلامه) و بهار و بحر بر نام کوه قانع و صاحبان جامع و سراج ذکر هر دو معنی کرده اند

مؤلف عرض کند که مرکّب فارسی زبان است بمعنی بامی که ستون ندارد کنایه از آسمان فارسیان مجازاً این کوه را که ذکرش بالا گذشت نظر بر رفعتش بی ستون گفتند که آنهم مثل آسمان بلند است دیگر هیچ (**اردو**) (۱) بیستون ایک خاص پہاڑ جسکا ذکر شیرین و فرہاد کے قصہ مین ہے (۲) دیکھو آسمان۔ مذکر

اصطلاح (الف) **بیست و یک پیکر**
الف (ب) **بیست و یک وشاق**

بقول برہان صور شمالی فلک البروج است و هم او بر (ب) گوید که بمعنی بیست و یک پیکر است از جملهٔ چهل و هشت صورت فلک البروج در جانب شمال۔ صاحب بحر در هر دو همزبان برہان۔ صاحب شمس همین را (بیست و یک طاق) نوشته و در نسخهٔ مطبوعهٔ مؤید همین را (بیست یک گریبان) آورده اما در دیگر نسخ قلمی ذکر این نیست و غیر از تحریف مطبع نمی نماید صاحب

جامع ذکر (الف) کردہ (ب) را (بیست و یک
ساق) نوشتہ **مؤلف** عرض کند کہ باصراحت
کامل بر (بست و یک پیکر نور در ایوان شمال)
اکتفا کردہ ایم و اشارہ (ب) ہم بصراحت ماخذ۔
(اردو) یکی (بست و یک پیکر نور در ایوان شمال)

بیستی بقول ملحقات برہان نوعی از پول
سکہ در ایران رائج است صاحب انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ گوید کہ یک سکہ کہ بمقدار بیست درہم
است، صاحب شمس گوید کہ بمعنی ہفت باشد
مؤلف عرض کند کہ تحقیق آخر الذکر بی تحقیق
است و ہرچہ صاحب انند گفتہ معاصرین عجم تصدیق
آن می کنند و می فرمایند کہ در قدیم الایام تقسیم
مشاہرہ چاکران خصوصاً از ہمین سکہ می شد۔
(اردو) بیستی عجم مین ایک سکہ کا نام ہے جو
بیس درہم کے مساوی ہوتا ہے۔ مذکر۔

بی سخن اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ
از بی شک و بی شبہہ باشد۔ صاحب جہانگیری
در ملحقات این را آوردہ صاحبان رشیدی و بحر و بہار
و ہفت و سراج ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است و بہ تحقیق ما (۲) خاموش
و (۳) کسی کہ طاقت سخن ندارد۔ (صائب ؒ)
بی سخن در کوزۂ لب بستہ دارد خامشی ٭ گر شراب
بی خماری ہست این میخانہ را ٭ (ولہ) بی زبان
احوال ما را می تواند عرض کرد ٭ بی سخن چشم ترا آنکس
کہ گویا کردہ است ٭ (اردو) (۱) بے شک و
شبہہ (۲) خاموش (۳) گونگا۔ دیکھو بستہ زبان۔

بیسر بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی مجہول
و فتح سین بی نقطہ ساکن پرندہ ایست شکاری شبیہہ
بہ بیغو کہ آن نیز جانوریست شکاری صاحب رشیدی
گوید کہ بہمین معنی بیسیرہ ہم می آید و این جانوریست
کہ در شکار تیز تر از شکرہ و بیغو است صاحب
ناصری ہم ذکر بیسر و بیسیرہ بحوالہ برہان کردہ۔
مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ذکر این نکرد
بخیال ما اسم جامد فارسی زبان است۔ یکی از

معاصرین عجم گوید که این جانور شکاری بیشتر شکار گنجشک و فاخته می کند و از حملهٔ منقار خود اول سر صید جدا می کند ازینجاست که فارسیان آن را (بے سرہ) نام کردند که معنی لفظی این منسوب به شکار بے سر و این بحذف های هوز مخفف آنست وقسمی است از شکره که کلان را شکره نامند و اوسط را (بے سره) وخرد را چرغ والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) ایک شکاری پرند جو شکرے سے چھوٹا ہوتا ہے جو چڑیوں کا شکار کرتا ہے اور پہلے اول حملہ مین چڑیا کا سر جدا کرکے خون پیتا ہے ۔ مذکر۔

بی سرا بقول سروری بسین و رای مهملتین بوزن مینوا شتر بچهٔ یک ساله و دو ساله در کمال قوت صاحب رشیدی این را مرادف بیسراک گفته که می آید و فرماید که شتر جوان و پر قوت و بقول بعض شتری که مادرش عربی و پدرش دوکوهان باشد صاحب شمس همزبان رشیدی **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان باشد دیگر هیچ (اردو) جوان اونٹ جو زور دار ہو ۔ مذکر۔

بی سرافسار اصطلاح ۔ بقول خان آرزو در چراغ هدایت شخص بد وضع و نا اهل و نامقید بهار مذکر معنی بالا از شفیع اثر سند دهد (ع) الهی در دنیا بد ابلق گردون کزامدادش بود مرام ترکتازی می کند بی سر هر افساری بود صاحب بحر هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که از قبیل (شتری چهار) واسپی که افسار ندارد فارسیان افسار را سرافسار گویند یعنی قلب اضافت افسار سر پس ترکیب (سرافسار) بالفظ بے این لفظ مرکب بمعنی اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی که بے لجام و نامقید است مخفی مباد که در بعض نسخ مصرع ثانی سند بتقدیم و تاخیر الفاظ است یعنی (ع) مرام ترکتازی می کند هر بی سرافساری پس همین صحیح است چنانکه در چراغ هدایت نقل این بر (در دنیا) از نسیان است (اردو) بے قید بقول آصفیه ناکاره غیر مقید ناکاره ۔

بیسراک بقول برهان بکسر اول و سکون ثانی

مجہول وفتح ثالث ورای بالف کشیده وبکاف دوم
(۱) شتر جوان وپر قوت و (۲) شتر بچہ یک سالہ
و دو سالہ و (۳) شتری کہ مادرش ناقہ عربی
وپدرش دو کوہان باشد و (۴) کرہ خر الاغ
راہم می گویند وبفتح ثالث نیز آمده و (۵) اشتر
راہم گویند وآن حیوانیست کہ از خر الاغ و
مادیان بہم رسد گویند از جملہ تصرفات فرعون
است صاحب سروری ذکر معنی دوم وسوم و
چہارم کرده فرماید کہ بمعنی دوم (بسراک)
بدون تحتانی ہم آمده (استاد عنصری ؒ) پیوستہ
از چشم ودلم دو آب وآتش سر زلم ٭ بر بسیراکی
محملم درکوه وصحرا گام زن ٭ صاحب ناصری
بر معنی اول وسوم قانع (منوچہری ؒ) چو دیدم
رفتن آن بسیراکان ٭ بدان کشتی روان زیر جمال
٭ صاحب رشیدی این را مرادف بسیرا گوید بمعنی اول
وسوم صاحب جامع ہمزبان برہان در ہر پنج معانی
خان آرزو در سراج بذکر معنی اول ودوم و
سوم می فرماید کہ بمعنی چہارم وپنجم صحیح بیراک
است بدون سین چنانکہ قوسی سراغش کرده
مؤلف عرض کند کہ بسراک بدون تحتانی بمعنی اول
بجایش گذشت کہ مخفف این است وبسیرا کہ بدون
کاف گذشت ہم مخفف ہمین واین اسم جامد فارسی
زبان است بہ ہر پنج معانی بالا وبقول خان آرزو
اگر سند استعمال این بدون سین مہملہ بدست آید
توانیم گفت کہ آنہم مخفف این باشد (اردو)
(۱) جوان اونٹ مذکر (۲) ایک دو سالہ اونٹ
کا بچہ۔ مذکر (۳) وہ اونٹ جس کی ماں عربی ہو
اور باپ دو کوہان (۴) سواری یا ٹیہ کا گدہا۔
مذکر (۵) دیکھو استر۔

بسیران بقول بحر کسانی کہ بی تربیت مادر و
پدر بزرگ شده باشند۔ صاحب ملحقات برہان
وانند ومؤید وہفت ہم ذکر این کرده اند **مؤلف**
عرض کند کہ معنی مجازی بی سر کسی کہ بر سر آن سایہ بزرگان
یعنی والدین نباشد والف ونون جمع بران زیاده

زیادہ کردہ اند بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ محققین اہل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) وہ لڑکے جن کی تربیت والدین نے نہ کی ہو۔ اور جن کے سر پر والدین کا سایہ نہو یعنے جن کے ماں باپ کم عمری یا ین مرگئے ہون۔ مذکر

بی سرانجامی اصطلاح۔ بمعنی بی سروسامانی است چنانکہ صائب استعمال این کردہ (ص)

بی سرانجامی غبار لشکر جمعیت است ٭ روزگار با ساماں گر نباشد گو مباش ٭ (اردو) بے سروسامانی۔ مؤنث۔

بی سروپا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان (۱) معروف و (۲) سراسیمہ و (۳) مہرۂ مدور۔ صاحب بحر بمعنی دوم و سوم قانع۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ صراحت معنی اوّل کند کہ بمعنی بی اسلوب و بی نظام و بی ربط است و فرماید کہ (۴) بمعنی مفلس و محتاج ہم۔ صاحب ہفت بر معنی دوم قانع (ظہوری ۓ) شہان را نیست جادر بزم من اعجاز عشقست این ٭ کہ جادر خاطر ش و اکردہ چون من بی سروپائے ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) بے ربط۔ بقول آصفیہ بے میل۔ بموقع۔ غیر منتظم (۲) بے سروپا بقول آصفیہ حیران و پریشان (۳) گول مہرہ۔ جس کو نہ سر ہے نہ پاؤن۔ مذکر (۴) مفلس۔ محتاج۔

بی سرودل اصطلاح۔ بقول بحر و انند وغیاث بمعنی بی پروا ٭ مؤلف عرض کند کہ بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ محققین اہل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) بے پروا دیکھو بے پروا۔

بی سرودلانہ اصطلاح۔ بقول غیاث و انند بطور بی پروایان مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و قواعد فارسی زبان است (اردو) مثل بے پرواؤن کے۔

بی سروسامان اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ محتاج ومفلس وبی برگ وبی توشہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ومعاصرین عجم ہم برزبان دارند (صائب) کیستند اہل جہان بے سروسامانی چند ﴿ دررہِ سیل حوادث دو ویرانی چند ﴿ (**اردو**) بے سروسامان - دیکھو بے برگ -

بیسیرہ بقول برہان بایای مجہول ورای قرشت بروزن شیفتہ (۱) بمعنی بسیر است کہ گذشت و (۲) بمعنی سنر ہم - صاحب رشیدی بمعنی اوّل قانع وصاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر معنی اوّل کردہ گوید کہ برہان ندارد وصاحب جامع ہمزبان برہان وصاحبان ہفت وانند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل ہای ہوز زائد است کہ بالفظ بسیر مرکب کردہ اند وبسیر بجایش گذشت وبمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) (۱) دیکھو بے سر (۲) دیکھو استر -

بی سعادت اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدبخت وناشاد ونامراد (صائب) ما گذشتیم از ہما وسایۂ اقبال او ﴿ تا گدا سازد ہما بی سعادت بر سر خود جا دہد ﴿ (**اردو**) بدبخت نامراد کہہ سکتے ہیں -

بی سکون اصطلاح - بقول وارستہ بہ سین مہملہ کسیکہ از شوخی بہیچ جا قرار نگیرد (امیرنجات) ہوس اوّل بہ تماشای توازکار شدم ﴿ بی سکون دیدمت از دور گرفتار شدم ﴿ (وحید) ہمچو شرر مضطرب وبی سکون ﴿ باز شدی از رہ روزن برون ﴿ صاحب بحر ہمزبانش بہار وصاحبان انند وغیاث ہم این را آوردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لغطی این کسی کہ سکون ندارد ودریکجا قرار نگیرد - باسم فاعل ترکیبی است

وکنایہ باشد از شوخ طبع (اردو) بے سکون
شوخ طبع کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین۔

بی سکّہ بقول برہان (۱) معروف کہ زر و
سیم بی نقش باشد و (۲) کنایہ از مردم بی قدر
و بی اعتبار و بی شان و شوکت و وقار و (۳)
ہر چیز را گویند کہ طراوتی و نمودی نداشتہ باشد
صاحبان جہانگیری و سروری در ملحقات و صاحب
رشیدی بر معنی دوم قانع (نظامی ؎) کہ بی سکّہ
ما را چہ یارا بود٭ کہ ہم سکّہ نام او را بود٭ صاحب
ناصری ذکر معنی اوّل و دوم کردہ و صاحب جامع
معنی اوّل را ترک و ذکر معنی دوم و سوم نمودہ
وارستہ بر معنی سوم قناعت کردہ (طالب آملی
؎) محو شد نقش روح از جسدش٭ ماند بی سکّہ
نقش کالبدش٭ بہار بر بیقدر محقّر قانع۔ صاحب
بحر ہمزبان جامع۔ خان آرزو در سراج بذکر
معنی دوم گوید کہ آنچہ برہان ذکر معنی سوم کردہ
این وہم است از و **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّلی
حقیقی است و معانی دوم و سوم مجاز آن بسبیل
کنایہ۔ موافق قیاس (اردو) (۱) بے سکّہ
وہ چاندی سونا۔ تانبا جس پر سکّہ نہو (۲) بے
اعتبار شخص جو شان و شوکت نہ رکھتا ہو (۳)
ہر چیز جو نمود نہ رکھتی ہو۔

بی سلیقہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بقاعدہ و بی ترتیب **مؤلف** عرض کند
کہ مراد از بی اصول است اسم فاعل ترکیبی
(اردو) بے سلیقہ بقول آصفیہ بے ہنر بے ہوڑ

بیسن بقول انند بیای معروف و فتح سین
مہملہ و سکون نون بمعنی زہر قاتل۔ صاحب مؤید
ہمزبانش بلکہ صاحب انند نقل نگار مؤید۔ صاحب
ہفت ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ
صاحب ملحقات برہان بیسن را بیکین بمعنی
بامیم عوض سین مہملہ نوشتہ و آن مرکب است
از لفظ بیم و نون نسبت یعنی چیزی کہ بسبب بیم
و بیمناک است زہر قاتل باشد۔ جز این نیست

کہ محققین مہ نژاد غور بر ماخذ نہ کردہ بہ تصحیف
این را بہ سین نوشتند و ماخذ اینہا ہمان ملحقات
برہان است کہ طرز تحریرش ہیم را سین ظاہر میکند
محققین اہل زبان این را ترک کردہ اند و معاصرین
عجم بر زبان ندارند ولیکن با خیال ما اتفاق
می کنند و گویند کہ ہمین لغت ژند و پاژند است
(اردو) زہر قاتل ۔ مذکر ۔

بی سنگ اصطلاح ۔ بقول جہانگیری در
ملحقات کنایہ از بی وقر صاحب رشیدی گوید
کہ بی تمکین و بی وقار را گویند ۔ بہار و صاحبان
بحر و انند و ملحقات برہان ہم این را آوردہ اند
کہ کنایہ از بی اعتبار باشد **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (انوری
ے) بے سنگ شدم ز فرقت آری ۔ وقت است
اگر نہ سنگ اویم ۔ (اردو) بے عزت (دیکھو
بے آبرو) بے اعتبار بھی کہہ سکتے ہیں ۔

بی سوال اصطلاح ۔ بقول بحر و انند آنکہ
از کسی سوال نکند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) بے سوال
اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو سوال نکرے ۔

بی سور اصطلاح ۔ بقول برہان با ثانی مجہول
بروزن بی نور نام شہری و مدینہ ایست غیر معلوم
صاحب سروری ہم ذکر اجمالی این کردہ (حکیم
زجاجی ے) بجائیکہ بی سور بد نام آن ۔ فرود
آمدند آن دو خیل گران ۔ صاحب رشیدی ہم
صراحت مزید نکرد و صاحبان جامع و ہفت و انند
و سراج ہم **مؤلف** عرض کند کہ ترک این بہ ہیچ
بیان مبہم تفوق داشت (اردو) بیسور ایک
شہر فارس کا نام تھا جس کی حقیقت مزید معلوم نہ ہوئی

بی سون اصطلاح ۔ بقول سروری بکسر باو
ضم سین مہملہ بمعنی بی راہ و خلاف جہت (مولوی
معنوی ے) در عشق رسید بحر خون دید ۔ بنشست
در میانہ خون ۔ بر فرق گرفت موج خونش ۔
می برد ز ہر سوی بہ بی سون ۔ **مؤلف** عرض کند کہ

سوءن بقول برہان بمعنی طرف و جانب و سوی می آید پس معنی لفظی این بی طرف و کنایہ از بی راہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے راہ (دیکھو بے راہ)

بی سیرتی اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی بی ناموسی (فصیح) (ــــــ) از پردہ چو صورت ہمہ ہستند نمایان ؎ فریاد ز بی سیرتی پردہ نشین ہا ؎ (اردو) بے پردگی بقول آصفیہ بیشرمی مونث

بی سیمی اصطلاح بمعنی بی زری و مفلسی۔ (انوری ــــــ) نوحہ زار ہمی کردم و می گفتم وای ؎ اینست بی سیمی و با سیم ہمی آید یار ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مفلسی مونث

بیش بقول برہان بکسر اوّل و سکون ثانی مجہول و شین قرشت (۱) بمعنی زیادتی و افزونی باشد و با ثانی مجہول (۲) نام ہیجی است مہلک و کشندہ شبیہہ بماہ پروین گویند ہر دو از یکجا رویند۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این ہر دو معنی کردہ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل از کلام خود سند معنی دوم پیش کردہ (ــــــ) لب شیرین تو و پاسخ تلخت نہ خطا ست ؎ بیشک از منبت جدوار فرو روید بیش ؎ صاحب جامع نسبت معنی اوّل گوید کہ زیادہ و افزون باشد و ذکر معنی دوم ہم کردہ صاحب فدائی نسبت معنی اوّل فرماید کہ مقابل کم است خان آرزو در سراج نسبت معنی اوّل بر معروف قانع و نسبت معنی دوم گوید کہ این لفظ در اصل ہندی است و پیش ببای فارسی معروف و بس بہ کسر اوّل و سین مہملہ معرّب آنست و فارسیان نیز استعمال نمایند پس یای مجہول خطاست۔ صاحب محیط گوید کہ این را بیونانی برنیس و بہندی بس و بچھناگ گویند **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این بہ اجل گیا بیان کردہ ایم و این لغت فارسی است و نسبت معنی اوّل قول جامع موافق قیاس است دیگر محققین بہ کم غوری معنی بیشی را بر بیش بیان کردہ اند (اردو) (۱) بیش بقول آصفیہ۔ فارسی زیادہ۔ افزون (۲) دیکھو اجل گیا۔

(۲۲۵)

بشاخ چادر افگندن مصدر اصطلاحی
(بقول انند -- بشاخ چادر افگندن) مرادف
آن است **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت آن
همه را انجا عرض کرده ایم تسامح و بی غوری صاحب
انند است که این را با کلمهٔ بی در ردیف بای ثم کرده
سندی که همه را انجا از کلام میر سعیدی مذکور شد
هیچ تعلق ازین ندارد (**اردو**) دیکھو بشاخ چادر افگندن

(۱) **بیش ازین چه کشاید** مقوله. بقول
(۲) **بیش ازین چه کند** بحر زیاده ازین
امکان ندارد که بوقوع آید بهار و انندش نقل
نگاره همزبان بحر (سعدی ره) سر زخم بروی دل
عاشق دیر فتح است ٭ زین بیش ز تیغ تو ستمگر چه
کشاید ٭ (سلیم شیرازی ره) چون نهی را نمود با تو
یکی ٭ چکند بیش ازین دگر اخلاص ٭ **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (**اردو**) (۱) و (۲)
اس سے بڑھکر کیا ہوگا. اس سے بڑھکر کیا کریگا.

بیشائبه بقول انند بحواله فرهنگ بالکسر
بمعنی بی آمیزش چیزی و بی آلودگی و بی شبه **مؤلف**
عرض کند که شائبه لغت عرب است بمعنی آمیزش
چیز بد در چیز بهتر و آلودگی فارسیان استعمال این
مرکب بمعنی بی شبه کرده اند موافق قیاس است
(انوری ره) هرچه آن تو کنی در امور دولت
بی شائبهٔ اضطرار باشد ٭ (**اردو**) بے شبہ

بیشبهه اصطلاح. بقول انند بحوالهٔ مظهر العجائب
بکسر شین معجمه مرادف بی نمون. از صفات حق سبحانه
تعالی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
(**اردو**) بے مثل.

بیش بهار اصطلاح. بقول برهان بفتح بای
ابجد و های بالف کشیده برای قرشت زده تینی
باشد که آن را در گیلان (همیشه جوان) خوانند برگ
آن از برگ زیتون بزرگتر است و پیوسته سبز می باشد
و هرگز خشک نمی شود و برگ نمی ریزد و رنگرزان
برگ آن را بجهت رنگ سبز بکار برند و آن را
بعربی حی العالم خوانند و بعضی گویند گیاهی است

در حلب شبیہہ باشنان آن را حی العالم می گویند ۔
صاحبان بحر و سراج و جامع و ہفت و انند ہم ذکر این
کردہ اند صاحب محیط بر (بیش بہار) حوالۂ حی العالم
دادہ و بر (حی العالم) گوید کہ اسم عربی ست و
زلائف الملوک و ایلیمونیز گویند و بیونانی ابروان
و بقول شیخ سعوطون بمعنی دائم الحیات و بفارسی
(ہمیشہ بہار) و (بیش بہار) و سرخ مرو و زلف
عروسان و بہندی رتی سروالی و سدا بہار گویند
و اول کسی کہ آن را شناختہ بادشاہی بود کہ بورم اعضا
از مادۂ گرم مبتلا شدہ بود و اطبا از علاج او عاجز
شدہ بودند پس شاہ بنفسہ معالجہ بجشانش نمودہ ۔
حتی کہ این نبات را یافت ۔ نوعی از ریاحین است
کہ دائم سبز می ماند ۔ سرد در سوم و خشک در دوم
مفتح و رادع و مسکن التہاب و مقوی بدن و معدہ
و حابس اسہال و مانع نزف الدم است و منافع
بیشمار دارد (اردو) سدا بہار ۔ بقول آصفیہ
ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے
جیسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہیں ۔ مذکر ۔

بیشتر بقول ہفت و مؤید ضد کمتر **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (ظہوری ع)
حیرتی دارم ازین طاقت کہ صرف وعدہ شد
کمتر از کم بود صبر و بیشتر از بیش رفت ۔ (اردو)
بیشتر ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ زیادہ تر ۔ بہت زیادہ

بیشداد اصطلاح ۔ بقول سفرنگ بشرح
پنجاہی فقرۂ (نامۂ خشور گلشاہ) بکسر بای ابجد
بمعنی دادگری کہ از دیگر دادگران در داد
گستری و نصفت پروری بیشیدہ و افزون باشد
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) زیادہ انصاف کرنیوالا ۔

بیشرم اصطلاح ۔ بہار بر معروف قانع
۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی
بی حیا و بی حجاب است (انوری ع) دل بیتو
زنالہ ات کجا گردد ترم ۔ آن را کہ ہزار دیدہ
باشد بی شرم ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق

قیاس است (اردو) بیشرم کہہ سکتے ہین۔ دیکھو بے حیا۔

بیشرو اصطلاح۔ بقول ہفت بمعنی بسیار رونده **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) زیادہ چلنے والا۔

بی شعور اصطلاح۔ بقول انندبحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی نادان واحمق **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے شعور بقول آصفیہ۔ نادان۔ بے عقل۔ بے تمیز۔

بیش فروش اصطلاح۔ بقول وارستہ مرادف (پاک فروش) (سالک یزدی ؎
دہقان تنک مایۂ مابیش فروش است ؛ در باغ گلی نیست کہ نفروختہ باشد ؛ صاحب بحر گوید کہ کسیکہ ہرچہ داشتہ باشد برباد دہد۔ بہار ہمزبان وارستہ **مؤلف** عرض کند کہ پاک فروشی ہمین قدر است کہ از دکان خود چیزی را از فروش باقی ندارد نہ برباددادن (اردو) پاک فروش کہہ سکتے ہین یعنی وہ دکاندار جو اپنی دکان مین کوئی چیز باقی نہ رکھے بلکہ کل بیچڈالے۔

بی شکوہ اصطلاح۔ بقول بحرو بہار و انند (۱) آنکہ گلہ نکند **مؤلف** عرض کند بکسر شین معجمہ وفتح واو است و (۲) بضم شین وکاف وسکون مابعد بمعنی بی دبدبہ وبزرگی وحشمت وجہابت وشان وشوکت (ابوطالب کلیم ؎
نیست بگیتی دوچیز جستم وکم یافتم ؛ عاشق بی شکوہ وآتش بی دود را ؛ (اردو) (۱) وہ شخص جو شکوہ وشکایت نہ کرے (۲) بے حشمت وبے شان وشوکت۔

بی شکیب اصطلاح۔ بقول انندبحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی صبر وبی قرار **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے صبر۔ بے صبر سنتوک نہ رکھنے والا۔

بیشکین اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان

نام ممدوح خواجہ نظامی و ظہیر فاریابی۔ صاحب
ہفت بحوالۂ قنیہ ہمین قدر نوشتہ **مؤلف** عرض کند
کہ حیف است کہ تعریف مزید نکردند (اردو)۔
بیکمین ایک پادشاہ کا نام ہے جو نظامی اور ظہیر
فاریابی کا ممدوح تھا افسوس ہے کہ اس سے زیادہ
صراحت نہ ہوسکی۔

بیشمار اصطلاح۔ بقول بہار معروف یعنی
آنکہ شمردہ نشود صاحب انند نقل نگارش۔ صاحب
مؤید گوید کہ بمعنی بے حساب است و صاحب
ہفت ہم با نش **مؤلف** عرض کند کہ مبالغۂ ایست
در اظہار کثرت یعنی چیزی کہ بکثرت است و بسیار
(صائب ؒ) زین درد بیشمار کہ دل را نصیب
شدہ خواہد ز راہ تجربہ آخر طبیب شد ہ (اردو)
بے حساب۔ بقول آصفیہ۔ بے حد۔ بے شمار۔
غیر متعدد۔ بے پایان۔ بے شمار۔

بیشم اصطلاح۔ بقول ہفت بکسر اول و
ضم شین منقوطہ و فتح میم بمعنی بے شمار کہ بحساب
باشد و فرماید کہ این قاعدہ را مجنون نامند صاحب
مؤید گوید کہ مختصر بیشمار و این استعمال خواجہ
منصور است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین
اہل زبان ازین ساکت (اردو) بے شمار
بقول آصفیہ۔ ان گنت۔ بے حساب۔ بہت۔

بیش موش اصطلاح۔ با میم بر وزن
فیل گوش۔ جانوری است مانند موش و در بیشہ
بوتۂ بیش می باشد گویند گوشت او تریاق بیش است
یعنی دفع ضرر بیش می کند و آن را بعربی فارۃ البیش
خوانند صاحبان سروری و رشیدی و بحر و جامع
و ناصری و سراج ہم ذکر این کردہ اند صاحب
محیط بہ (بیش موش بشیا) گوید کہ این را (بیش
موش بوکا) و (بیش موش بوحا) نیز نوشتہ اند و
بعربی فارۃ البیش و آن حیوانیست شبیہ بموش
کہ مسکن آن نزدیک نبت و بیخ بیش می باشد
و بدان اغتذا می نماید و گوشت آن تریاق بیش

وسائر سموم حیوانی ونباتی است وجہتہ بہق وبرص وجذام نافع وبعضی گویند کہ بوکا نباتیست کہ حوالی آن بیش می روید وآن را خواص بیش است در برص وجذام وآن تریاق بیش وغیرہ از سموم قاتلہ وگویند چون آن قریب بیش روید خشک گرداند وآن را بوحانیز نامند وگیلانی گوید کہ آن نبات جدوار است **مؤلف** عرض کند کہ موافق بیان است وتحقیق بیش بر (اجل گیا) مذکور (اردو) ایک چوہے کی شکل کا جانور ہے جو (اجل گیا) کے نیچے پیدا ہوتا ہے جس کو عربی مین فارۃ البیش کہتے ہیں

بیش وکم اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ معروف وفرماید کہ بتقدیم کم ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان (۱) بمعنی حقیقی استعمال این کردہ اند وبمعنی کمی وبیشی ہم (گلشن راز ے) بگفتا ہرچہ دیدند از کم وبیش ٭ نشانی دادہ اند از دیدۂ خویش ٭ (نظامی ے) سپردم بتو مایۂ خویش را ٭ تو دانی حساب کم وبیش را ٭ ۔ (ظہوری ے) بہ میزانم چہ عزوار وچہ مثقال ٭ چرا از فکر بیش وکم بمیرم ٭ (ولہ ے) عشق وجنونی بجیدی صبر وشکیبی اندکی ٭ در پلہ سنجیدگی بیشی وکمی خوش کردہ ایم ٭ وفارسیان معاصر این را (۲) بمعنی تقریباً ہم استعمال می کنند چنانکہ گویند ” این کم وبیش مساوی آنست ” ” وبیش وکم ہر دو یکی است ” ولیکن بدین معنی اکثر استعمال بہ تقدیم ۔ کم وبیش است وکما بیش ہم مستعمل کہ بجایش می آید (اردو) (۱) کمی اور زیادتی ۔ مؤنث (۲) کم وبیش یا بمعنی قریب قریب ۔

بیشہ بقول برہان بروزن ریشہ (۱) جنگل ونیستان را گویند وبعربی اجم خوانند و(۲) سازی ہم ہست از نے کہ شبانان نوازند وبعضے گویند سازی است شبیہ بچنگ وبعضے دیگر گویند شبیہ است بہ رباب ۔ صاحب سروری ہم ذکر ہر دو معنی کردہ (نظامی ے) در آمد تند شیر بیشہ پرور

؎ کہ از دنبال می زد بر ہوا گرد ؎ (خاقانی ؎) با شعر من حدیث معزّی فرو گذار ؎ کین رہ سوی کمال رود
وان بسوی نقص ؎ چون بیشۂ ضمیر من آوا بر آورد ؎ روح معزّی آنجا معزی کند برقص ؎ صاحب
رشیدی بذکر معنی اوّل گوید کہ بمعنی دوم نیشہ بنون اوّل است عوض موحّدہ صاحب ناصری بذکر
معنی اوّل فرماید کہ بمعنی دوم اصل این نیچہ است کہ بہ نیشہ شہرت دارد صاحب جامع ہمزبان برہان
بہر دو معنی۔ خان آرزو در سراج بذکر قول برہان و رشیدی نسبت نیشہ گوید کہ این بر تقدیری صحیح
باشد کہ ساز مذکور نے باشد و می تواند کہ نے کہ شبانان نوازند و بہندی بانسری گویند بنون بود
و بمعنی ساز شبیہ بچنگ وغیرہ بہای موحّدہ بود لیکن قوسی بہای فارسی و یای معروف بمعنی ساز
مذکور گفتہ **مؤلّف** عرض کند کہ این ہمہ طبع آزمائی ہاہنی بر قیاس است آنچہ صاحب برہان نوشتہ
تصدیق آن از قول صاحب جامع شد کہ محقق اہل زبان است کہ معتبر تر است از زباندانان و بمعنی
اوّل اسم جامد فارسی زبان۔ صاحب برہان این را بمعنی دوم با بای فارسی ہم آوردہ و گفتہ کہ
آن را توتک ہم نام است بخیال ما آن مبدل این است چنانکہ اسب و اسپ و آنچہ بنون
عوض موحّدہ می آید جا دارد کہ آن را مبدل نیچہ دانیم کہ بمعنی نے خوردہ و کنایہ از معنی دوم و این
را بمعنی دوم مبدل آن دانیم کہ نون بموحّدہ بدل می شود چنانکہ نرسک و برسک و جا دارد
کہ ہمین را بمعنی دوم اصل دانیم و نیشہ را کہ بنون اوّل می آید مبدّلش و فارسیان ساز شبانان را
کہ مخصوص با جنگل است بر سبیل مجاز بیشہ نام کردہ باشند و لیکن ماخذ اوّل بہتر از آخر می نماید بوجہ
نے و ترجمہ بانسری ہم تائیدش می کند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (ا ۔۔۔) (۱) جنگل۔ مذکر (۲)
بانسری بقول آصفیہ مثل الغوزے کے ایک باجہ۔ بانسلی۔ جسے منہ سے بجاتے ہیں **مؤلّف**

عرض کرتا ہے اس کو چرواہے اور جوگی اکثر جنگل ہی مین بجاتے مین۔ مؤنث ۔

بیشۂ ارزن استعمال۔ بقول بہار دشت ارزن باشد (سنجر کاشی سہ) تولّد تو بر آست از حدوث و قدم ؛ گواست قصّۂ سلمان و بیشۂ ارزن ؛ **مؤلّف** عرض کند کہ ارزن در عربی زبان نام موضعی است سہ فرسنگ از شیراز۔ مرکّب اضافی است (**اردو**) موضع ارزن کا جنگل۔ مذکر ۔

بیشۂ بے توشہ اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان گوشۂ فقر **مؤلّف** عرض کند کہ مرکّب توصیفی است و کنایہ و موافق قیاس (**اردو**) گوشۂ فقر۔ گوشۂ فقیری کہہ سکتے ہین جس سے گوشۂ قناعت مراد ہے۔ مذکر

بیشی بقول اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بالکسر نوعی از شیرینی است و (۲) بمعنی فزونی و زیادتی است **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی دوم ہمان بیش بزیادت یای مصدری است و حقیقت معنی اوّل از معاصرین عجم معلوم شد شیرینی را بیشی گفتہ اند کہ از آرد گندم و شکر و روغن زرد بشکل تارہای باریک می سازند و موی شیرین ہم نام دارد و بعد از تیاری از مقدار آرد و شکر وغیرہ در نظر دہ چند می نماید ہمین است وجہ تسمیۂ این صاحب فرہنگ فدائی کہ یکی از علمای معاصر بود می گوید کہ (۳) بمعنی فضیلت است (**اردو**) (۱) ایک عجمی مٹھائی کا نام فارسی مین بیشی ہے جو سفید تارون کی شکل مین ہوتی ہے مؤنث (۲) بیشی۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث۔ زیادتی۔ بڑھوتری۔ افزونی (۳) فضیلت۔ مؤنث ۔

(۱۲۲۲۴) **بیشی دادن** مصدر اصطلاحی۔ زیادہ کردن در مدارج است متعلق بمعنی دوم بیشی کہ گذشت (انوری سہ) بدخواہ تو بر تختۂ این سکۂ خاکی ؛ صفریست کہ بیشی ندہد ہیچ رقم را

(ولہ ص) بخشست گاہ نیستی بیش است ؛ صفر بیشی دہد بلی بر قوم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بڑھا مراتب مین زیادتی کرنا

(۲۶۶۷) (۱) **بےصبر** استعمال۔ (۱) بمعنی ناشکیبا (۲) **بےصبری** اسم فاعل ترکیبی است۔ (ظہوری ص) سپند راست بر آتش ہزار صبر و قرارہ ؛ قرار یافت کہ بے صبر و بے قرار منم ؛ و (۲) ناشکیبائی (ظہوری ص) مراد ہیچ عاشق بر نیاید جز بہ بے صبری ؛ اگر رم کردہ صبرم طاقت آرام میدانم ؛ (انوری ص) ز عشقت راز ہا دارم ولیکن ؛ ز بے صبری یکی پنہان ندارم ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ (اردو) (۱) بے صبر (۲) بے صبری۔ مؤنث۔

بےصرفہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بے سود و بے نفع **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ص) در نازو عشوہ چشم تو بے صرفہ خود نبود ؛ خرج نگہ چرا نہ بغا فل حوالہ است ؛ (اردو) بے صرفہ۔ بے فائدہ (غالب ص) بے صرفہ ہی گزرتی ہے ہو گرچہ عمر خضر ؛ حضرت بھی کیا کہین گے کہ ہم کیا کیا کئے

(۲۶۶۸) (۱) **بےصفاشدن** استعمال۔ بہر دو (۲) **بےصفاگردیدن** بمعنی ناصاف شدن است (صائب ص) شد بے صفا ز خاک سیہ کاسہ آب ما ؛ آخر برنگ ظرف بر آمد شراب ما ؛ (ولہ ص) ملال در دل بے مدعا نمی گردد ؛ ز گرد آب گہر بے صفانمی گردد ؛ (اردو) ناصاف ہونا۔

(۲۶۶۹) **بےصفتی** اصطلاح۔ بمعنی غیر محتاجی از صفت (انوری ص) در بے صفتی علوی نعمت ؛ برتر ز بیان آفرینش ؛ **مؤلف** عرض کند کہ دریجا بے صفتی بمعنی صفت نداشتن نباشد بلکہ بمعنی مستغنی از صفت بودن است حاصل بالمصدر (اردو) صفت سے غیر محتاجی۔ خارج از صفت ہونا کا حاصل بالمصدر۔

بیضہ بقول بہار تخم مرغ و جز آن و فرماید کہ با لفظ افگندن و انداختن و بر سنگ زدن و دادن و کشیدن و نہادن مستعمل۔ **مؤلف** عرض کند کہ تخصیص ہمین مصادر نیست کہ در لحقات می آید و این لغت عرب است بالفتح کہ بالغات فارسی مرکب می شود و بقول محیط کہ بر بیض می آید تخم مرغ خانگی است کہ بفارسی تخم مرغ و خایۂ ماکیان و بعربی بیض الدجاج و در انگریزی ایگ و بہندی مرغی کا انڈا گویند بہترین آن بزرگ مقدار و سنگین آنست و تازہ کہ حرارت ہوا مفسد آن۔ و چون بیضہ از حیوانی بود کہ در مزاج خود شبیہہ بمزاج انسان باشد پس لامحالہ مشابہ تر بہ منی و خون انسان باشد و شبیہہ ترین حیوانات بانسان آنست کہ با انسان الفت زیادہ داشتہ باشد مثل ماکیان فلہذا بیضۂ ماکیان افضل بیضہ ہاست در اغتذای آن۔ بالجملہ بقول شیخ افضل اجزای آن زردۂ آنست کہ آن را بعربی مخ البیض و عقیل نامند و آن مائل باعتدال است یعنی غذائی معتدل در حرارت و برودت و سفیدۂ آن مائل بہ برودت و زردۂ آن مائل بہ حرارت و آن ہر دو رطب اند لاسیما سفیدہ و گویند زردۂ آن مرکب القوی مائل بگرمی تا آخر درجۂ اول و سفیدی آن سرد تر در دوم و پوست آن در اول و دوم سرد و خشک و پوست باریک اندرون آن کہ غرقی نامند سرد و خشک در اول و گویند معتدل و زردۂ نیم برشت آن غذای بسیار و محمود دہد و خون صالح بسیار و معتدل پیدا کند و فضول آن اندک بود و آن سریع النفوذ و غذای نیک برای تخفیف و تقوی دل و دماغ و بدن و مبہی و جہت منع نزلات حادہ از سینہ و اصلاح حال سینہ و خشونت آن و حلق و حنجرہ و خصوصاً آنچہ از آواز سخت و یا از انصباب خلط حاد بسوی آن عارض شدہ باشد کہ در این مواضع بچپید و

ازالۂ خشونت کند و نافع سرفہ و شوصہ و سل و اعراض سلیہ و بحۃ الصّوت از حرارت و ضیق النفس و نفث الدّم و نزلہ است خصوصاً چون زردۂ آن نیمگرم مثل حریرہ بنوشند و منافع بیشمار دارد (اردو) انڈا۔ مذکر۔

بیضۂ آتش اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ملحقات کنایہ از آفتاب **مؤلّف** عرض کند کہ مرکّب اضافی است و مرادف بیضۂ آتشین کہ مرکّب توصیفی است اگرچہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ولیکن موافق قیاس است (اردو) آفتاب۔ مذکر۔ دیکھو آفتاب۔

بیضۂ آتشین اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و جامع و (ناصری در ملحقات) و بحر و بہار و سراج کنایہ از آفتاب **مؤلّف** عرض کند کہ بہ ترکیب توصیفی است (حکیم خاقانی ع) کرکس شب غراب وار از حلق ٭ بیضۂ آتشین برانداز د ٭ (اردو) دیکھو بیضۂ آتش۔

بیضۂ آتشین پر اصطلاح۔ بقول شمس مرادف (بیضۂ آتشین) **مؤلّف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و کنایہ ایست لطیف کہ از خطوط شعاعی پَر مراد باشد و در بعض کتب در مصرع دوم ہمان سند خاقانی کہ بر (بیضۂ آتشین) گذشت پر را پر نقل کردہ (اردو) دیکھو بیضۂ آتش۔

بیضۂ آتشین سپہر اصطلاح۔ بقول مؤیّد و ہفت کنایہ از آفتاب **مؤلّف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اضافت این سوی سپہر نادرست نباشد (اردو) دیکھو بیضۂ آتش

بیضۂ آفتاب اصطلاح۔ بقول (جہانگیری در ملحقات) و ملحقات برہان و بحر آفتاب باشد **مؤلّف** عرض کند کہ مرکّب اضافی است کہ بیضۂ آفتاب آفتاب باشد یعنی آفتاب کہ مثل بیضہ است (اردو) دیکھو بیضۂ آتش۔

(۳۰۶)

بیضۂ آہنین اصطلاح۔ مرادف (بیضۂ پولاد) کہ بجایش می آید (جامی ؎) بر رغم بدخواہان دین شدہ پیش تیر و تیغ کین * چون بیضہ ہای آہنین بیض حمامش پاسبان * (اردو) دیکھو بیضۂ پولاد۔

بیضہ از بیم افگندن مصدر اصطلاحی بقول خان آرزو در چراغ ہدایت کنایہ از غایت ترددو بیم **مؤلف** عرض کند کہ بغایت پریشان شدن است طرز بیان محقق ہندنژاد درست نیست (تاثیر ؎) تا کردہ زدست پنجہ اش یاد * افگند زبیم بیضہ فولاد * صاحب بحر گوید کہ (بیضہ افگندن) ہم بہمین معنی می آید کہ کنایہ از بسیار ترسیدن و زہرہ باختن است ما می گوییم کہ عادت است کہ چون زن حاملہ بسیار بترسد بی وقت وضع حمل شود و ہمچنین پرندہ مادہ خوفناک ہم از غایت خوف بے وقت بیضہ می اندازد از ہمین اصطلاح این محاورہ قائم شد و بخیال ما (از بیم) را درین مصدر داخل کردن درست نیست (اردو) بے حد خوفناک ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (گابھہ ڈالنا) پر فرمایا ہے۔ خوف یا رعب کے باعث حمل نکل پڑنا۔ نہایت رعب کھا جیسے ”وہ اس حوصلہ کی بیوی تھی کہ اس کے سامنے گابھنی گابھہ ڈالتی تھی“

بیضۂ اسلام اصطلاح بقول وارستہ دائرہ اسلام (محمد اسمعیل ایما ؎) نیست دستی بر دل روشن غم ایام را * کے تواند کس شکستن بیضۂ اسلام را * صاحبان بحر و انند و بہار ہم ذکر این کردہ اند (شفیع اثر ؎) شاہ دریادل علی مرتضی کز تیغ او * باشد امین بیضۂ اسلام چون گوہر در آب * (صائب ؎) چشم شوخش بیضۂ اسلام را بر سنگ زد * زلف کافر کیش او نگذاشت ایمانی درست * صاحب تحقیق الاصطلاحات می گوید کہ بمعنی ساحت اسلام است و خیال می کند کہ در شعر صائب کہ بالا گذشت صائب این را بمعنی تخم مرغ فہمیدہ **مؤلف** عرض کند کہ خیال صاحب تحقیق درست

نیست ما در شعر صائب هم (بیضهٔ اسلام) را کنایه
دانیم از دائرهٔ اسلام و (بر سنگ زدن) درینجا
کنایه باشد از شکستن و ضائع کردن قاتل (اردو)
دائرهٔ اسلام (مذکر)

بیضه افگندن مصدر اصطلاحی - بقول
وارسته ترسیدن و زهره باختن صاحب بحر عجم با نقش
بهار این را بمعنی مذکور مرادف بیضه انداختن گفته
و سند همه محققین از کلام محسن تاثیر است که بنقش
بر (بیضه از بیم افگندن) گذشت **مؤلف** عرض
کند که بیم را داخل این مصدر اصطلاحی کردن درست
نیست. و ما همدرانجا اشارهٔ این کرده ایم و صراحت
ماخذ همدرانجا گذشت (اردو) دیکهو بیضه از
بیم افگندن -

بیضهٔ افلاک اصطلاح - بهار و انند بر
اضافت تشبیهی قانع **مؤلف** عرض کند که سعید
اشرف در کلام خود استعمال این کرده و محقق هند
نژاد از همین استعمال این اصطلاح را قائم کرد

(۵) چون دلم در تنگنای این قفس افتد که من
با بیضهٔ افلاک را در زیر پر دارم بیاد که اصل
این (بیضهٔ فلک) باشد که فلک است که همچون
بیضه است محقق نام آورا از تامل کار نگرفت
و (بیضهٔ افلاک) را اصطلاح قرار داد ضرورت
ندارد که درین اصطلاح از جمع فلک کار
گیریم و از همین سند مصدر اصطلاحی (بیضه
در زیر پر داشتن) پیداست که بجایش
می آید (اردو) دیکهو آسمان - مذکر -

بیضهٔ اکسیر اصطلاح - بقول بهار و انند
کنایه از حقهٔ اکسیر است (مولانا مظهر ۵)
پر سیمرغ و بیضهٔ اکسیر را بتوان یافت یار
نتوان یافت ؎ **مؤلف** عرض کند که مرکب
اضافی است که بیضه را استعارةً بمعنی حقه
استعمال کرده اند (اردو) کیمیا کی ڈبیا
یعنے وه ڈبیا جس مین اکسیر ہو - مؤنث -

بیضهٔ الوان اصطلاح - بقول خان آرزو

در چراغ ہدایت بیضہ ہائی کہ در جشن نوروز رنگین
ونقش ساختہ بدان بازی کنند (اشرف ع)
برای عیدی اطفال گلشن ؛ عیان شد بیضۂ
الوان غنچہ ؛ صاحبان بحر وبہار واند ہم
ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (**اردو**) رنگ برنگ گولے
مذکر۔ جن سے اہل عجم جشن نوروز کے دن بازی
کرتے ہیں۔

بیضہ انداختن مصدر اصطلاحی بقول
بہار واند وآصفی مرادف بیضہ افگندن کہ
گذشت (عرفی شیرازی ع) ہمچو سیمرغ آسمان
ہر روز ؛ بر زمین بیضۂ زر انداز د ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ ازین سند عرفی معنی (بیضہ افگندن)
ظاہر نیست بلکہ معنی حقیقی بیضہ دادن است۔
بدون سند دیگر معنی بیان کردہ ہر سہ محققین بالا را
تسلیم نکنیم (**اردو**) دیکھو بیضہ افگندن اور
ہماری تصحیح کے لحاظ سے انڈا دینا۔

بیضہای آتشین اصطلاح۔ بقول سراج
ستارگان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (**اردو**) ستارے۔ مذکر۔

(۱) **بیضہای زری** اصطلاح۔ الف
(۲) **بیضہای زرّین** بقول صاحب جامع
مرادف (ب) وہم او بہ (ب) گوید کہ کنایہ از
ستارگان خان آرزو در سراج وصاحبان بحر و
رشیدی و (ملحقات ناصری وجہانگیری) ہمزبانش
صاحب ملحقات برہان این را بمعنی آفتاب گفتہ
مؤلف گوید کہ سکندری خوردہ و بر لفظ و معنی
غور نکردہ بمعنی بیان کردۂ دیگر محققین موافق قیاس
است (**اردو**) (۱) و (۲) ستارے۔ مذکر۔

بیضہ بازی اصطلاح۔ بقول بہار واند
بازیئے کہ اطفال در اعیاد بہ بیضہ ہا کنند وآن را
تخم بازی نیز گویند (ملا طغرا ع) بہار آمد و
عید ہمراہ او ؛ خوشی ہای نوروز ہنگاہ او ؛ ہمہ
قصر گل کودک خرمی ؛ گرفتہ بکف بیضۂ شبنمی ؛

که در باغ هنگامه سازی کنند ٭ ز روی طرب تخم بازی
کنند ٭ چو بازی شود در ته سرخ بید ٭ چکد رنگ
بر بیضه های سپید ٭ ولیکن نیاید ز بس جست و جوش
٭ ازین بیضه بازی صدائی بگوش ٭ **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (اردو) ایک کھیل کا نام
عجم میں بیضه بازی ہے جو لڑکے عید نوروز میں انڈوں
سے کھیلتے ہیں ۔ مذکر ۔

بیضه بته بال برآوردن مصدر اصطلاحی
بقول بهار و انند بمعنی بیضه در زیر پر گرفتن (میرزا
صائب ؎) زان شهپر همت بتو کردند کرامت ٭
تا بیضهٔ گردون بته بال برآری ٭ **مؤلف**
عرض کند که بچه برآوردن از بیضه باشد محققین
با نام و نشان غور به نزاکت معنی شعر نکردند (اردو)
انڈوں سے بچے نکالنا ۔

بیضه برآوردن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از
کلام صائب پیش کرده همان که بر مصدر گذشته گذشت
مؤلف عرض کند که بچه برآوردن پرند از بیضه
باشد که بیضه ته بال هم همین معنی دارد (اردو)
دیکھو بیضه بته بال برآوردن ۔

بیضه برانداختن مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔
مؤلف عرض کند که بمعنی بیضه در آشیان خود
گذاشتن و بیضه دادن طیور است و سند این
از کلام خاقانی بر (بیضهٔ آتشین) گذشت مرادف
بیضه دادن که می آید (اردو) انڈے دینا ۔

(۲ الف) **بیضه بر سر کسی شکستن** مصادر اصطلاحی
(ب) **بیضه بر فرق کسی شکستن**
وارسته بذکر ۲ الف گوید که کنایه از عاجز و رسوا
کردن کسی را بهار هم ذکر این کرده و صاحب
بحر ب را مرادف این گفته (جامی ؎ ۲ الف)
صاحبی بیضهٔ گیتی زدنش ٭ بر سر فتنه گران بیضه شکن
٭ (صائب ؎) دست شوخی چون برآرد ز آستین
آن شاخ گل ٭ بیضه های غنچه را بر فرق بلبل بشکند ٭

وارستہ می فرماید کہ ماخذ این آنکہ بازیگران بیضہ
در کلاہ کسی بگذارند و دیگرے را گویند کہ شکن او
بہر دو دست زور کند و بیضہ غائب شود و آن کس
خجل گردد و مردم بیگانہ در خندہ آیند مؤلف
عرض کند کہ ما مشاہدہ کردہ ایم کہ شعبدہ بازان
بیضہ را بدست گیرند و بر سر دستار کسی از حاضران
مجلس بزور می زنند ما دیدیم کہ بیضہ شکست و آواز
شکستن ہم بزور برآمد و بیضہ غائب شد و بعد از
چند دقیقہ در دستارش تلاش کردند بیضہ سالم
برآمد و معمول خجل شد و حاضرین مجلس خندہ زدند
بالجملہ این مصادر اصطلاحی قائم شدہ بہمین معنی یعنی
بہ کنایہ عاجز کردن زائد از ضرورت است ۔
(اردو) کسی کو رسوا کرنا ۔

بیضہ پروردن مصدر اصطلاحی یعنی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ گرم داشتن بیضہ زیر بال و پر است محتشم
کاشی ؎ زان دو زلف و عارضم پیوستہ در حیرت
کہ چون پر بیضہ خورشید را زاغ و زغن می پرورد
مخفی مباد کہ (بیضہ خورشید) خورشید باشد و استعارہ
از عارض یار و مراد از زاغ و زغن زلف یار
قائل (اردو) انڈے سینا ۔ بقول آصفیہ پرند
کا اپنے انڈوں پر بیٹھنا ۔ انڈوں کو گرمائی پہنچانا ۔

بیضہ پولاد اصطلاح ۔ بقول خان آرزو در
چراغ ہدایت (۱) پولادیست کہ بصورت بیضہ ہا
ساختہ از معدن آرند و (۲) نوعی از اسلحہ کہ برای
حفاظت سر دارند صاحب بحر نقل نگارش مؤلف
عرض کند کہ ہر دو محققین نازک خیال تعریف
خوبی نکردہ اند ۔ مراد از معنی اول بیضہ کہ از پولاد
سازند و در خوابگاہ نگہدارند و بعض وقت آن
را زیر کمر گیرند تا ریاح دفع شود و بعضی از برای
ہمین مقصد بیضہ مرمر یا سنگ معمولی ہم می گذارند
و از معنی دوم خود مراد است کہ کلاہ آہنین را مانند
برای حفظ سر ہمین در عربی زبان مغفر و خود آنست
کہ این حباب فولاد است کہ فارسیان بیضہ اش گفتند

(اردو) (۱) آہنی بیضہ ۔ لوہے کا انڈا جو بعض ضعفا اپنے بچھونے پر رکھتے ہین اور دفع ریاح کے لئے کمر یا پہلو کے نیچے لیتے ہین ۔ مذکر (۲) خُود بقول آصفیہ لوہے کی ٹوپی جو لڑائی کے وقت پہن لیتے ہین

بیضۂ چرخ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و جامع و انند و ہفت کنایہ از آفتاب **مؤلّف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ آفتاب ہم مثل بیضہ مدوّر است (اردو) دیکھو آفتاب ۔ مذکر

بیضۂ خاکی اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان (۱) کنایہ از کرۂ زمین و (۲) بیضۂ کہ مرغ از خاک می گیرد ۔ صاحب بحر بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بیضۂ کہ ماکیان بے جفتی نرمی انداز د صاحب مؤیّد معنی اوّل را بحوالہ قنیہ و معنی دوم را بحوالۂ شرفنامہ نوشتہ صاحبان ہفت و انند ہم ذکر ہر دو معنی کردہ اند مخفی مباد کہ صاحب محیط نسبت معنی دوم بذیل بیض الرّیح می فرماید کہ بیضۂ را گویند کہ مادہ بدون مقاربت نرمی دہد و آن را در عربی بیض التّراب نیز گویند و بفارسی بیضۂ خاکی و بہندی خاکی انڈا **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی اوّل بیضۂ کہ منسوب بخاک است یعنی خاکی کہ مثل بیضہ مدوّر است با ضافت تشبیہی کنایہ از کرۂ زمین و بمعنی دوم مرکّب توصیفی است و بقول قدما مادۂ مرغ آب منی نر را کہ بر خاک افتد می خورد و بیضۂ ناقص میدہد کہ پوست سخت ندارد و رنگ خاکی دارد ازینجاست کہ بہ بیضۂ خاکی موسوم شد و بعضے از حکما گویند کہ چون در مقاربت با نر منی نگیرد و بعوض آن ہوا گیرد این قسم بیضۂ ناقص می دہد کہ عربان آن را بیض الرّیح گفتند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) کُرۂ عرض یا زمین بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ زمین کا گولہ ۔ تمام زمین جو گنبد کی شکل پر ہے (۲) خاکی انڈا بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ وہ انڈا جو مرغی جفتی کے بغیر خاک مین لوٹ کر دے ۔ اس انڈے کا بچہ نہین نکل سکتا ۔

بیضۂ خاکی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر کنا... از زمین **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ کنا... لطیف نیست۔ و استعمال این در فارسی زبان از نظر ما نگذشت (اردو) کرۂ زمین۔ دیکھو بیضۂ خاکی کے پہلے معنے۔

بیضہ دادن استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ گوید کہ مرادف بیضہ نہادن است (طغرا ع) بسکہ آب و دانہ ... عنبیادش بیضہ می دہد ہما می تواند بلبل ما بیضہ فولاد داد۔ صاحبان بحر و بہار دانند ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی حقیقی است کہ بیضہ بر آوردن مادہ پرندہ یا ماربا شد (اردو) انڈے رکھنا۔

بیضہ در آب اصطلاح۔ بقول برہان ... بیضہ کہ ہنوز بچہ دران متکون نشدہ باشد ... صاحبان بحر و رشیدی و بہار و ناصری و جہانگیری در ملحقات) و جامع و ہفت و سراج ذکر این کردہ اند صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ (۲) نیز بمعنی کاری یا چیزی کہ ہنوز صورت نگرفتہ باشد بہار ہم ذکر معنی دوم کردہ و خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو معنی کنایہ و معنی دوم مجاز۔ بیضہ چون در آب اندازند و تہ نشین نشود علامت آنست کہ بچہ دران متکون نشد۔ و چون تہ نشین شود میدانند کہ رمقی از خون درو پیدا شد و بچہ متکون شد کہ استعمالش در اغذیہ حرام است و از ہمین طریقۂ دریافت این اصطلاح بمعنی اول قائم شد (اردو) (۱) تازہ انڈا۔ جو گندا نہ ہو۔ مذکر (۲) وہ کام جو ادہورا ہو جس مین کامیابی کی امید نہ پیدا ہوئی ہو۔ ادہورا کام۔ مذکر

بیضۂ در افسر کسی شکستن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ عاجز و رسوا نمودنش (قاسم بیگ حالتی ع) زردی بیضا چیست گر نہ تمسخر کنان ... شدہ تو بہ چرخ را بیضہ در افسر شکست۔ صاحب

بحر ہم ذکر این کردہ و بہار ہم این را آوردہ **مؤلف**
عرض کند کہ رسم عجم است کہ در محفلی چون خواہند کسی
را رسوا کنند بیضہ بر سرش می گزارند کہ بر زمین افتد
و می شکند و مجلسیان خندہ می زنند این مرادف
(بیضہ بر فرق کسی شکستن) است کہ بجایش گذشت
و آنچہ در آنجا آئین بازیگران مذکور شد متعلق باین
نیست و عاجز نمودن را از معنی این ہیچ تعلق نباشد
(اردو) کسی کو رسوا اور شرمندہ کرنا۔ عاجز کرنا۔

بیضہ در زیر پر داشتن مصدر اصطلاحی
(۱) معنی لفظی این گرم داشتن پرند بیضہ را زیر
پر و بال بود برای بچہ برآوردن (۲) کنایہ از
غالب بودن بر کسی و سند این از سعید اشرف بر
بیضۂ افلاک گذشت **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) (۱) انڈے سینا (۲) غالب ہونا

بیضہ در زیر پر گرفتن مصدر اصطلاحی
بقول اند مشہور **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی
است یعنی نشستن پرند بر بیضہ ہای خود تا بچہ برآرد
اگرچہ سند این پیش نشد ولیکن عیبی نیست کہ معاصرین
عجم بر زبان دارند (اردو) انڈے سینا۔
پرند کا انڈوں پر بیٹھنا۔

بیضہ در سر کسی شکستن مصدر اصطلاحی
بقول بحر مرادف (بیضہ در افسر کسی شکستن) کہ
گذشت۔ صاحب غیاث ہم ذکر این کردہ **مؤلف**
عرض کند کہ ما استعمال این در کلام شعرای فرس
ندیدیم و دیگر محققین و معاصرین عجم ساکت۔ تا تحقیق
سند استعمال می باشیم (اردو) دیکھو بیضہ
در افسر کسی شکستن۔

بیضہ در کدو اصطلاح۔ بقول شمس
بیضہ کہ بازیگران بکار برند **مؤلف** عرض کند
کہ مقصودش ضرب نباشد کہ بازیگران کدوی مسلم
را می شکنند و از داخل آن بیضہ می برآرند و
تماشائیان را متعجب می کنند ولیکن ما این شعبدہ
را مشاہدہ نکردہ ایم و دیگر محققین فارسی زبان
ہم ذکر این نکردہ اند اگر در عجم این را بمعنی شعبدہ

استعمال کردہ باشند سند استعمال باید معاصرین عجم بر زبان ندارند مجرّد قول شمس درخور اعتبار نیست (اردو) شعبدہ۔ مذکر۔

بیضہ در کلاہ اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) بیضۂ کہ بازیگران در کلاہ خود پنہان سازند و (۲) کنایہ از سر آدمی۔ صاحب شمس کہ محقق بے تحقیق است این را مرادف (بیضہ در کدو) گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول اشارہ از ہمان بیضہ بازیگران کہ در کلاہ یا دستار کسے داخل کردہ غائب می کنند و باز پیدا می سازند و بمعنی دوم کنایہ الیست لطیف کہ بیضۂ کہ در کلاہ است سر انسان است و بس (اردو) (۱) شعبدہ بازون کا وہ انڈا جسکو وہ ٹوپی یا دستار مین رکھکر غائب کرتے ہین اور پھر اسی مقام سے نکالتے ہین (۲) انسان کا سر۔ مذکر۔

بیضہ در کلاہ کسی شکستن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ و بہار و بحر و غیاث و انند مرادف (بیضہ در افسر کسے شکستن) کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تصفیۂ آن ہم در انجا کردہ ایم (وحید ؎) شکستند از ان بیضہ را در کلاہش ؛ کہ نخوت بہ سر داشت از زر شگوفہ ؛ (اردو) دیکھو بیضہ در افسر کسے شکستن۔

بیضۂ دین اصطلاح۔ بقول بہار و انند بمعنی دائرۂ دین **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ الیست موافق قیاس (میر خسرو ؎) زاد تو نیست بیضۂ دین اے شکم پرست ؛ تو بیضۂ طلب کہ بط و ماکیان کنند ؛ (اردو) حلقۂ اسلام۔ مذکر۔ دائرۂ دین بھی کہہ سکتے ہین۔

بیضہ زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندیکہ دادہ اش (بیضہ بر سنگ زدن) بمعنی شکستن آن پیداست کہ بمعنی حقیقی است و مجرد بیضہ زدن چیزی نیست (صائب ؎) چشم شوخش بیضۂ اسلام را بر سنگ زد ؛ زلف کافر کیش

او نگذاشت ایمانی درست ہے (اردو) ناقابل ترجمہ

(الف) **بیضۂ زر** | اصطلاح - بقول برہان
مرادف بیضۂ زرین کہ بجای خود می آید (۱) کنایہ
از خورشید عالم آراست صاحبان بحر و مؤید و بہار
و انند و جامع و ہفت ہم ذکر این کردہ اند و بہار
صراحت مزید کند کہ (۲) کنایہ از شعاع آفتاب ہم
(عرفی ؎) ہمچو سیمرغ آسمان ہر روز ہ بر زمین
بیضۂ زر انداز د ہ **مؤلف** عرض کند کہ طبع آزمائی
بہار است کہ معنی دوم پیدا کرد و کنایۂ اصلی معنی اول
است و - - - - - - - -

(ب) **بیضۂ زر را بر زمین انداختن آسمان**
مصدر لیست اصطلاحی - بمعنی طلوع شدن آفتاب
و این ہم کنایہ باشد معنی دوم پیدا کردۂ بہار ہیچ است
و ہیچ (اردو) الف - دیکھو آفتاب - بمعنی خورشید
مذکر (ب) آفتاب کا طلوع ہونا -

بیضۂ زرّین | اصطلاح - بقول بحر و رشیدی
و بہار و انند و جامع و ہفت و سراج و (جہانگیری
در ملحقات) (۱) مرادف بیضۂ زر است **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ ایست
لطیف و مرکب توصیفی (خاقانی ؎) پیش کہ
طاؤس صبح بیضۂ زرین نہد ہ از می بیضا بساط
بیضۂ مجلس ارم ہ (اردو) آفتاب بمعنی خورشید مذکر

(۲) **بیضۂ زرین** | بقول بہار کنایہ از کواکب
مؤلف عرض کند کہ سکندری خوردہ است
اصلا این معنی جمع ازین واحد پیدا نیست بدون
سند استعمال تسلیمش نہ کنیم معلوم می شود کہ از
بیضہای زرین کہ گذشت در غلط افتادہ (اردو)
ناقابل ترجمہ -

(الف) **بیضۂ زرین نہاد** | اصطلاح
(ب) **بیضۂ زرین نہادن** | صاحب
(ج) **بیضۂ زرین نہد** | ہفت بذکر
(د) **بیضۂ زرین نہند** | الف گوید
کہ بمعنی آفتاب را پیدا آورد - صاحب بحر بذکر
ب می فرماید کہ آفتاب را پیدا کردن است صاحب

مؤید نسبت (ج) ہی طراز د کہ اے آفتاب را پیدا آرد و محقق بے تحقیق اعنی صاحب شمس نسبت (د) گوید کہ یعنی آفتاب پندارند **مؤلف** عرض کند کہ این ہر چہار محققین از کلام خاقانی کہ (بیضۂ زرین) گذشت طبع آزمائی ہا کردہ اند و جوہر تحقیق خود را ظاہر فرمودہ خاقانی در کلام خود (بیضۂ زرین نہادن طاؤس صبح) کنایہ از طلوع شدن آفتاب آوردہ پس ازین مصدر اصطلاحی الفاظ ناقص قائم کردہ تعریف آن کردن از شان تحقیق شان بعید است و ترک فاعل از مصدر مذکور یعنی (الف و ب و ج و د) را باطل کند صاحب شمس کہ در تعریف (د) (آفتاب پندارند) نوشتہ بے تحقیقی اوست عجب نیست کہ (آفتاب پیدا آرند) نوشتہ باشد کاتب مطبع آنرا بتصحیف نقل کرد (اردو) آفتاب نکلنا۔ آفتاب طلوع ہونا۔

بیضه زیر پر گرفتن استعمال۔ بہار ذکر این کردہ صراحت معنی نکرد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف (بیضہ در زیر پر گرفتن) است کہ گذشت بمعنی حقیقی و این اصل است و آن فرید علیہ این بزیادت کلمۂ (در) (اردو) انڈے سینا۔

بیضۂ سیمین اصطلاح۔ بقول بحر (۱) ماہتاب و (۲) ستارگان **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و کنایہ باشد برای ماہتاب یا بمعنی عام کوکب۔ صاحب بحر درست نکرد کہ معنی (بیضہای سیمین) را درینجا نقل کرد۔ فتامل (اردو) (۱) چاند۔ مذکر (۲) ستارہ۔ مذکر۔

بیضه شکستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ پرندگان چون بیضہ را ناقابل بچہ برآوردن دانند آن را می شکنند (ناظم ہروی ص) بلبل آن روز کہ شد بیضہ شکن دانستم ٭ کہ مکافات ز آہن قفسی می سازد ٭ (اردو) انڈے توڑنا۔

بیضۂ صبح اصطلاح ۔ بقول بحر و رشیدی و ملحقات برہان و بہار و ہفت و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ از آفتاب باشد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و کنایہ موافق قیاس اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دیکھو آفتاب بمعنی خورشید ۔ مذکر ۔

بیضہ ضائع کردن استعمال ۔ بقول بہار و انند آنست کہ بیضۂ مرغی گندہ شود و بچہ از ان نبر آید **مؤلف** عرض کند کہ معنی خلاف لغط است معنی این گندہ شدن بیضہ پرند و نہ بر آمدن بچہ اگرچہ معنی لفظی این گندہ کردن پرند بیضۂ خود را ست ولیکن بمجاز معنی لازم گیرند (اردو) انڈا گندہ ہونا ۔

بیضہ طلبیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (خسرو ؎) زاد تو نیست بیضۂ دین اے شکم پرست ؛ تو بیضۂ طلب کہ بط و ماکیان کشد ؛ **مؤلف** عرض کند کہ واضح قیاس است بمعنی خواستن و حاصل کردن بیضہ (اردو) انڈا چاہنا ۔ حاصل کرنا ۔

بیضۂ عنبر اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و انند شمامۂ عنبر **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان عنبر را بشکل بیضہ ساختہ در جیب سینہ می گذارند تا بوی آن دماغ را معطر دارد و آن را بیضۂ عنبر گویند (مسعود سعد سلمان ؎) آنکہ چون خلق او ندارد بوی ؛ نافۂ مشک و بیضۂ عنبر ؛ (استاد عنصری ؎) ز رنگ و بوی ہمہ خیرہ گشتہ دیدہ و مغز ؛ ز بس طویلۂ یاقوت و بیضۂ عنبر ؛ (اردو) عنبر کا حب ۔ مذکر ۔ عنبر کی گولی ۔ مؤنث ۔

بیضۂ فلک اصطلاح ۔ ہمان کہ بر بیضۂ افلاک گذشت (اردو) دیکھو بیضۂ افلاک ۔

بیضۂ فولاد اصطلاح ۔ بقول بہار و انند رسم ولایت است کہ فولاد را گرد ساختہ می پزند و آن بشکل بیضہ می باشد (صائب ؎) سخن جا می کند در بیضۂ فولاد چون جوہر ؛ کہ طوطی در دل

آئینہ ازگفتار محرم شد ۴ صاحب تحقیق الاصطلاحات
گوید کہ آہنی کہ قریب بشکل بیضہ برای فروختن
سازند و بہ بلاد برند (صائب ؎) چرخ سنگین
دل کند آہن دلان را تربیت ۴ بیضۂ فولاد تیغ
بدگہری پرورد ۴ و فرماید کہ در ہندوستان
خصوصاً در دکن شکل بیضۂ شترمرغ از فولاد ساختہ
بر قبور اکابر از سقف عمارت آویزند معلوم نیست
کہ در ولایت این رسم ہست یا نیست (آزاد بلگرامی
؎) نمیدانم چسان شد مہربان بر روح غمناکم
کہ دل آویخت جای بیضۂ فولاد بر خاکم ۴ مؤلف
عرض کند کہ بر (بیضۂ آہنین) اشارۂ این کردہ ایم
مرکب اضافی است ۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ
بالای مغفر بیضہ نما گلولۂ از فولاد ہم قائم کنند تا شمشیر
کارگر نکند آن را ہم فارسیان بیضۂ فولاد گویند واللہ اعلم
(اردو) دیکھو بیضۂ آہنین ۔

بیضۂ قوی اصطلاح ۔ بقول بہار بقاف
مضموم تخم قوی کہ جانوریست معروف و بعربی
نعامہ خوانند ولیکن از کتب لغت عربیہ نعامہ بنون
بمعنی شترمرغ معلوم می شود (محسن تاثیر ؎) چہ
پستان بیضۂ قوی تہامہ ۴ عیان از عنبر اشہب شمامہ
۴ مؤلف عرض کند کہ در خور بیان بود اضافت
بیضہ بہر یک پرندی توان کرد ولیکن یکی از علمای
معاصرین عجم گوید کہ (بیضۂ قوی) بفتح قاف و کسر
واو مغفر را گویند واللہ اعلم (اردو) دیکھو بیضۂ آہنین

بیضۂ کافور اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) بمعنی
برف است (ملا قاسم مشہدی ؎) بچشم گوہر مقصود
دل شد بیضۂ کافور ۴ مبادا صبح آگاہی بروز واپسین
افتد ۴ (انوری ؎) خالی مدار خرمن آتش ز دود
عود ۴ تا در چمن ز بیضۂ کافور خرمن است ۴ (ولہ
؎) کہ بیضۂ کافور زیان کرد و گہر سود ۴ بینی کہ
چہ سود است مرا این مایہ زیان را ۴ بہار گوید کہ در ینجا
مراد از گہر ژالہ است و می تواند کہ قطرات باران یا
شبنم یا صین باشد صاحب ملحقات برہان بذکر معنی
اول گوید کہ (۲) کنایہ از آفتاب و (۳) ماہ ہم

صاحب بحر ذکر ہر سہ معنی کردہ **مؤلف** عرض کند
کہ بہار تعریف معنی اوّل خوب نکردہ مراد از ژالہ باشد
کہ بیضہ را مانند نہ برف کہ شکل بیضہ ندارد و از
ہر دو اشعار انوری کہ گذشت سندش پیداست
و سند ملا قاسم مشہدی متعلق بمعنی اوّل نباشد بلکہ
معنی دوم راست و معنی سوم ہم موافق قیاس و ہر سہ
معنی کنایہ باشد (اردو) (۱) اولا۔ دیکھو تگرک
(۲) دیکھو آفتاب بمعنی خورشید (۳) چاند۔ مذکر۔

بیضہ کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی بیضہ دادن و بیضہ نہادن است۔
(کمال اصفہانی ع) مرغی کہ کرد بیضۂ زرین
آفتاب ؎ بر گوشۂ سرای تو اش آشیانہ باد ؎
(اردو) انڈے دینا۔

بیضہ کردن مشت مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و انند بمعنی گرد کردن مشت۔
(میر نجات ع) جانمن اول فتح است مشرس
از رنگ و تاز ؎ بیضہ کن مشت و بران گردن
سختش بتواز ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (اردو) مٹھی باندھنا بقول
آصفیہ۔ انگلیان بند کرنا۔

بیضہ کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
و بہار مرادف بیضہ نہادن بمعنی بیضہ دادن
(میر خسرو ع) زاد تو نیست بیضۂ دین اے
شکم پرست ؎ تو بیضۂ طلب کہ بط و ماکیان کشد
؎ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ الیست موافق قیاس
(اردو) انڈے دینا۔ دیکھو بیضہ نہادن۔

بیضۂ کلاہ اصطلاح۔ بقول ہفت بیضہ
را گویند کہ بازیگران در کلاہ نگاہ میدارند۔
مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است
(اردو) وہ انڈا جو شعبدہ باز اپنی ٹوپی مین
محفوظ رکھتے ہین۔ مذکر۔

بیضہ گرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ سندی کہ او از محتشم کاشی پیش کردہ است
مصدر مرکب (بیضہ زیر پر گرفتن) راست کہ گذشت
و مجرد بیضہ گرفتن چیزی نیست بجزین کہ بمعنی حقیقی است
(اردو) انڈا لینا۔

بیضۂ مجلس اصطلاح۔ بقول وارستہ بمعنی
دائرۂ مجلس۔ صاحبان بحر و انند و بہار عجم ہم ذکر
این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ مراد از حلقۂ
مجلس است و سند استعمال این از خاقانی ہ۔
(بیضۂ زرّین) گذشت (اردو) حلقۂ مجلس
دائرۂ مجلس۔ جس سے مجلس مراد ہے۔ مذکر۔

بیضہ نہادن استعمال۔ خان آرزو در
چراغ ہدایت گوید کہ معروف۔ بہار نقل نگارش
صاحب بحر گوید کہ سرازف بیضہ کشیدن بہ معنی
بیضہ دادن است مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس قریب بمعنی حقیقی است و صاحب انند
ہم ذکر این کردہ (ظہیر فاریابی ہ) خروس
عدل تو تا پر زدست در عالم ؎ بجای بیضہ نہاد
ماکیان گوہر ؎ (محمد قلی سلیم ہ) جواب نامۂ ما را
زبس تغافل کردہ ؎ ہزار بیضہ کبوتر نہاد بر بامش
؎ (اردو) انڈے دینا۔

بیضہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی حقیقی است (مظہر ہ) پر سیمرغ و بیضۂ
اکسیر ؎ می توان یافت یا نتوان یافت ؎۔
(اردو) انڈا پانا۔ حاصل کرنا۔

بی طاقت استعمال۔ بہار بر معروف قانع
و صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی
ضعیف و ناتوان مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است (ظہوری ہ) بر آساید فلک
از بی قراری ؎ اگر بے طاقتان آرام بخشند ؎
(اردو) بے طاقت اور ناتوان بقاعدۂ
فارسی کہہ سکتے ہیں۔

بی طاقتی استعمال۔ بمعنی ضعف و ناتوانی
است (ظہوری ہ) ناصح میا لعبرۂ برسن

(۱۶۸۶)

سخن مساز بہ بے طاقتی بصبر وتحمل حوالہ است ہ (ولہ) عشقم معلق ساختہ در قلزم بے طاقتی ہ با آن ہمہ بے لنگری کشتی بطوفان بر کنم ہ (اردو) ناتوانی ۔ مؤنث ۔

(الف) **بی طراوت**
(ب) **بی طراوت شدن**
(ج) **بی طراوتی**

استعمال ۔ بہار بذکر الف گوید کہ بمعنی پژمردہ وخشک است (ظہوری ہ) نالہا بی طراوت رخت بست ہ گریہ بر دیدہ پر نم زد دست ہ و(ب) بمعنی پژمردہ وخشک شدن (صائب ہ) بے طراوت گرچہ از خط شد نہال ناتوش ہ خانہ پرداز است چون سیلاب رفتارش ہنوز ہ و (ج) بزیادتی یای مصدری بمعنی پژمردگی وخشکی (ظہوری ہ) تا نالہ را سبک بکند بے طراوتی ہ در سینہ درد ہای گران آب می کنم ہ **مؤلف** عرض کند کہ ہر سہ موافق قیاس است (اردو) الف پژمردہ ۔ خشک (ب) پژمردہ ہونا ۔ خشک ہونا ۔ (ج) پژمردگی افسردگی ۔ خشکی ۔ مونث ۔

بی طلب استعمال ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بے اذن و بے اجازت (صائب ہ) بر زبان حرف طلب ہرگز نمی آریم ما ہ میہمان بے طلب را دوست میداریم ما ہ (ولہ) ہستی بی طلب نوش از دہان یار می ریزد ہ ثمر چون پختہ گردد خود بخود از بار می ریزد ہ (اردو) بے طلب کرینگے ۔ بے طلب ۔ بے خواہش ۔

بی طمع استعمال ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرہنگ بمعنی بے آز و حرص (شیخ شیراز ہ) آز بگذار و پادشاہی کن ہ گردن بی طمع بلند شود ہ (انوری ہ) یکی ہزار کند بی طمع چو کلک شکر ہ یکی ہزار زبان بے نصیب چون سوسن ہ **مؤلف** گوید کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) بے طمع ۔ بے حرص ۔ اس شخص کو کہینگے جس کو حرص اور طمع نہو ۔

بیع بہار گوید کہ بالفتح بمعنی خرید و فروخت است ۔ اما اکثر استعمال آن در فروختن است

وبقول منتخب بالفتح بمعنی مذکور وبکسر اول وفتح ثانی عبادت خانہ ہای ترسایان مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان استعمال این ترکیب فارسی مخصوص دارند با فروش کہ در ملحقات می آید (اردو) بَیع۔ بقول آصفیہ عربی۔ مؤنث۔ فروخت۔ بکری۔

بیعانہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالفتح پیش مزد را گویند کہ بعربی سلم خوانند خان آرزو در سراج می فرماید کہ مرکب است از بیع کہ عربی ست و آنہ کہ برای نسبت است بمعنی زرکہ پیش از قیمت بہ بائع دہند مؤلف عرض کند کہ این داخل قیمت می باشد نہ علاوہ برای تکمیل معاملہ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ اندکی از قیمت را نام است کہ خریدار بہ فروشندہ دہد برای انعقاد بیع (میرزا عبدالرضا متین اصفہانی ؎) سر سودای خال گوشۂ چشم بتی دارم ٭ پی بیعانہ باخود می برم خال سویدا را ٭ (ظہوری ؎) ببازار اثر ار باب عزت ٭ دعا بیعانۂ دشنام دارند ٭ (اردو) بیعانہ مذکر دکھوارسون۔

(۳۶۷۳) **بیعانہ دادن** استعمال۔ بمعنی ادا کردن بیعانہ باشد بہ بائع (ظہوری ؎) نقد وین و دل ظہوری می توان بیعانہ داد ٭ جنس ناز و عشوہ گر ارزان نباشد گو مباش ٭ (اردو) بیعانہ دینا۔

(۳۶۷۴) **بیعانہ گرفتن** استعمال۔ بمعنی حاصل کردن بائع بیعانہ از مشتری (ظہوری ؎) نکہت بوی تو بیعانہ گرفتست از مغز ٭ ای خوشا سوداگر در سر سودا بروم ٭ (اردو) بیعانہ لینا۔

بیعت بقول بہار بالکسر مرادف بیع مؤلف عرض کند کہ لغت عربست وبقول منتخب (۱) بالفتح عہد بستن و (۲) بالکسر صومعۂ ترسایان۔ فارسیان تای مدورہ را بقاعدۂ خود بہ تای دراز بدل و بہ ترکیب فارسی استعمال این کنند بمعنی اول الذکر کہ در ملحقات می آید (اردو) بیعت

بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ عہد باندھنا۔ اطاعت میں ہونا مرید ہونا چیلا بننا معتقد ہونا۔

بیعت بستن باکسی (مصدر اصطلاحی)۔ بقول بہار وبحر و انند (۱) باصطلاح صوفیۂ صافیہ مرید کسی شدن واین مجاز است زیراکہ مرید خویشتن را گویا بدست مرشدی فروشد و فارسیان (۲) بمعنی عہد و پیمان و سازش و موافقت کردن نیز استعمال کنند (انوری ؔ) بستہ باکلک او قضا بیعت * گفتہ باراے او قدر اسرار * (صائب ؔ) تاک بالادست من بیعت بطوبی بستہ است * خوشۂ من عقد اخوت باثریا بستہ است * صاحب بحر از معنی دوم سازش را خارج کردہ صاحب تحقیق الاصطلاحات این را بمعنی بیعت کردن آوردہ ومقصودش غیر از معنی اوّل نیست **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است واین مرکب متعلق بہ بیعت عربی است کہ ذکرش بالا گذشت (اردو) (۱) بیعت کرنا مرید ہونا (۲) عہد و پیمان کرنا۔

بیعت خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی طلب بیعت کردن از کسی (قاسمی گونابادی ؔ) ہمہ دعوی پرست و فرصت جوی * ہمہ معنی گذار و بیعت خواہ * (اردو) بیعت چاہنا۔

بیعت رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن بیعت است۔ (معزی نیشاپوری ؔ) نسبتی دارد ہما بارفعت او باچشم من * بیعتی رفتست گویا ہر دو را بایکدیگر * صاحبان بہار عجم و بحر ہمین را بزیادت (باکسی) در آخرش بمعنی مرید شدن قائم کردہ و مرادف از بیعت بستن و بیعت کردن گفتہ اند بخیال ماکار از نزاکت معنی نگرفتہ اند آن متعدی است و این لازم (اردو) بیعت واقع ہونا بیعت ہونا۔

بیعت ستاندن استعمال۔ بقول انند

بمعنی بیعت گرفتن است (زلالی ع) بیعت
بہ ذوالفقار ستاند رقیب ما ﴿ مؤلف عرض کند
کہ موحدہ در اول ذوالفقار بمعنی از باشد و بس
(اردو) بیعت لینا یعنے کسی شخص کو اپنا مرید بنانا
بیعت شکستن | مصدر اصطلاحی۔ جناب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند خارج از مریدی شدن و کردن یا
ترک مریدی کردن کسی و باغی شدن کسی (اثر
شیرازی ہ) بیعت جسم و جان شکست اثر
بہ خط او دست تا بہم دادست ﴿ (انوری
ہ) از ملکان عہد تو ہر کہ بخبث از نخست ﴿
مذہب باطل گرفت بیعت داور شکست ﴿
(اردو) بیعت باقی نہ رہنا بیعت ترک کرنا
باغی ہونا۔

بیعت کردن باکسی | استعمال۔ بہار
این را مرادف بیعت بستن گفتہ کہ بجائش گذشت
و صاحب بحر ہمزبانش و صاحب آصفی (ذکر
بیعت کردن) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی بیعت کسی کردن و مرید وے شدن
(وحشی ہ) ترک ما کردی و مہر و لطف بیعت
با تو کردہ ﴿ ناز و استغنا ولی ہم عہد و ہم پیمان ماست
﴿ (اردو) کسی کی بیعت کرنا۔ مرید ہونا۔

بیع دادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و
انند بہا یا بیعانہ دادن (وحید ہ) رو بسوی
عالم بالا نہاد ﴿ مشتری نقد روان بیع داد ﴿
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و بیع
در ینجا مخفف بیعانہ باشد یا عوض بیع (اردو)
بیعانہ دینا یا قیمت ادا کرنا۔

بی عدیل | استعمال۔ بقول بہار معروف
و صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ
بمعنی بے نظیر و بے مانند باشد **مؤلف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے مثل
بے نظیر۔

بیع زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار

وبحوالۂ اننداند بمعنی خریداری کردن (ظہوری ے) سرمایہ داران ایمان زنند پانجر وار بیع دل وجان زنند ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) خریدنا۔

بی عقل استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بیدانش مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) بے عقل۔ بے وقوف۔

(۱) **بیع گاہ** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ عوامض

(۲) **بیع گہ** سخن بالفتح و کاف فارسی بمعنی جای بیع وشرا مؤلف گوید کہ (۲) مخفف (۱) است بحذف الف از (۱) (نظیری ے) آن را کہ قبول تو خریدار نباشد ٭ در بیع گہ جان و دلش بار نباشد (ظہوری ے) در سیم کش کالای شکیب این ہمہ کردیم ٭ در بیعگہ عشوہ گران پاک فروشیم ٭ (اردو)

مقام بیع یعنے بازار۔

بیع نامہ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی دستاویز وسند بیع مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت نامۂ بیع۔ موافق قیاس است (اردو) بیعنامہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ بکری پتر۔ قبالہ۔ دستاویز فروخت

بی غنایت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی نامہربان مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) نامہربان

بیع و شرا کردن استعمال۔ بمعنی حقیقی خرید و فروخت کردن است (ظہوری ے) متاع رنج بسیار است نقد راحتے داری ٭ زیان خود مکن بیع و شرائی می توان کردن ٭ (اردو) خرید و فروخت کرنا۔

بیعہ خان آرزو در سراج بحوالۂ (امام سیوطی در مہذب) گوید کہ بیای معروف و عین مہملہ مفتوح فارسی معرب و فرماید کہ اصل فارسی معلوم نیست چرا کہ عین مہملہ در فارسی نباشد بہر تقدیر بمعنی معبد ترسایان است۔ صاحب سواء السبیل می فرماید کہ بکسر اول و فتح عین مہملہ معرب باشد

(۲۴۴)

وصاحب منتخب این را بالکسر بمعنی صومعۂ ترسایان لغت عرب گفتہ۔ صاحب انند ذکر این نکردہ نمیدانیم کہ صاحب سراج چرا این را خلاف موضوع خود در فارسی جا داد وما این را لغت عربی زبان دانیم نہ فارسی و نہ معرب (اردو) گرجا۔ آتشخانہ۔ مذکر۔

بی عیب بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح عین مہملہ بیداغ و عیب وبی نقص **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے عیب۔ بقول آصفیہ بے داغ۔ بن کلنک۔ بے نقص۔ پاک۔

ببغا بقول برہان بفتح اوّل وسکون ثانی وغین نقطہ دار بالف کشیدہ نام مرغی است کہ از ہندوستان آورند و بطوطی اشتہار دارد وآن را طوطک نیز گویند صاحبان ناصری وہفت وجامع ہم ذکر این کردہ اند وخان آرزو در سراج گوید کہ بقول برہان نام مرغی واین بچند وجہ غلط اوّل آنکہ عربی است دوم حرف دوم نیز باست وسوم آنکہ مشدد است وعجب آنکہ در فصل با نیز آورد **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت تبدیل این بر (ببغا۔ بہ بای فارسی دوم) عرض کردہ ایم۔ صاحب محیط بر (ببغا بہر دو موحدہ) ذکر این ہم کردہ گوید کہ اسم طوطی است وبر طوطی گوید کہ معرب توتۂ ہندی است وببغا بدو بای موحدہ وگیلانی در حرف بای موحدہ بایای تحتانی نوشتہ یعنی بیغا وآن طائریست مشہور اکثر سبز رنگ مقوس منقار وافضل طیور تعلیم کلام وسریع التکلم وضحک می کند رنگا رنگ می باشد مزاج آن گرم در دوم وخشک در اوّل وردی الکیفیت بسیار دیر ہضم وگویند خوردن آن مفرح قلب وجہت القیام قروح کہنہ نافع وخوردن زبان ودل آن مورث فصاحت وسرعت تکلم اطفال کہ بدیر تکلم کنند ورافع لکنت زبان وضماد گوشت آن جہت رفع تأليل دہن وزبل آن جہت دفع کلف وآثار وتحسین رنگ رخسار وخوردن آن جہت ازالۂ بیاض چشم نافع است

وافعال وخواص آن بقول اہل ہند در توتہ گذشت (اردو) صاحب آصفیہ نے توتا پر کہا ہے
فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک پرندکا نام جس کے پر سبز۔ چونچ سرخ اور گلے میں طوق ہوتا ہے۔ طوطا مشہور

(۲ الف) بغار بقول برہان بفتح اوّل بر وزن نی زار وگہوارہ ہر دو بمعنی سرزنش وطعنہ
(ب) بغارہ صاحب سروری بہ (ب) قانع صاحبان رشیدی وجامع وانند ذکر ہر دو
کردہ اند صاحب ناصری بذکر ۲ الف بذیل آن ذکر ب ہم کردہ خان آرزو در سراج نسبت
ہر دو گوید کہ بہ بای فارسی ہم آمدہ ظاہر ابدال معلوم می شود **مؤلف** عرض کند کہ پغارہ بہ بای
فارسی وہای ہوز در آخر اسم جامد فارسی زبان است و (ب) ابدال آن چنانکہ اسپ واسب
والف مخفف ب بحذف ہای ہوز (انوری ب ۵) چو عزم خدمت آن بارگاہ دیدمرا
٭ کہ صحن وسقفش بغارۂ زمین وسماست ٭ بدست حادثہ بندی نہاد بر پایم ٭ کہ ہیچ حادثہ
گاہی نہان وگہ پیداست ٭ (حکیم اسدی ۵) ز فرمان شہ ننگ وبغارہ نیست ٭ بہر وجہ
کہ رازمیہ چارہ نیست ٭ (اردو) ۲ الف و ب طعن۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ عیب گیری
طعنہ۔ مہنہ۔ سرزنش۔

بغال بقول برہان بکسر اوّل بر وزن قیفال بمعنی نیزہ کہ بعربی رمح خوانند صاحب سروری
بحوالۂ نسخۂ حسین وفائی ذکر این کردہ وصاحبان رشیدی وناصری وجامع وانند وہفت ہم ذکر
این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ ہمان بغار است کہ رای مہملہ را بلام
بدل کردند و در میان طعنہ بمعنی سرزنش وبمعنی نیزہ زدن اشتباہ افتادہ فتامل۔ **مؤلف** عرض
کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق است وچہ خوش تبدیلی۔ شک نیست کہ رای مہملہ بہ لام وبالعکس

تبدیل می یابد ولیکن نہ دریجاکہ بدون ضرورت عمل کنند اگر بیغار بمعنی نیزہ می بود البتہ قیاس تبدیل درست می شد وچون چنین نیست چہ ضرورت است کہ کار بہ تبدیل گیرند کہ خالی از فضولی نباشد بیغال بمعنی نیزہ اسم جامد فارسی زبان است وبس (اردو) نیزہ۔ مذکر۔ دیکھو ارتوج۔

بیغان بقول شمس بمعنی عہد وپیمان ہرزہ۔

مؤلف عرض میکند کہ بدون سند استعمال مجرد قولش در خور اعتماد نباشد کہ معاصرین عجم برزبان ندارند البتہ بہ بای فارسی بمعنی عہد وپیمان وبمعنی ہرزہ ہم بجایش می آید ولیکن این را مبدل ہم نتوان گفت کہ سند استعمال فارسیان از نظر ما نگذشت (اردو) دیکھو پیغان۔

بی غایت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی پایان وبی نہایت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے حد۔ آصفیہ۔ بے پایان۔

بی غرض استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی طمع وبی پروا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے غرض بقول آصفیہ۔ بے پروا۔ بے مطلب۔ بلا واسطہ۔

بی غش وغل استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح غین اوّل وکسر غین ثانی بمعنی خالص وصادق **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) خالص۔ ہماری رای مین بے غل وغش بھی اردو مین لکھ سکتے ہین مگر حیرت ہے کہ صاحب آصفیہ نے (بے غل وغش) پر بے دریغ۔ اندھا دھند۔ اناپ شناپ۔ بے فکری سے۔ افراط سے۔ بکثرت لکھا ہے اور **مؤلف** کا خیال ہے کہ آپ کا تسامح ہے۔

بی غم استعمال۔ بقول بہار آنکہ غم نداشتہ باشد صاحب انند باتفاق معنی بالا گوید کہ (بی غمی بمعنی بی غم بودن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے غم۔ وہ شخص جس کو رنج وغم نہ ہو۔

بی غمانه استعمال۔ بقول بهار در تعریف نفس و وضع مستعمل (صائب ؎) چون غنچه داشتم دل جمعی درین چمن ٭ بر باد داد یک نفس بیغمانه ام ٭ (وله ؎) اگرچه هر نفسم گرد کاروان غم است ٭ بجان رسیده ام از وضع بیغمانه خویش ٭ و فرماید که نیز کنایه از ان که وضع بیغمان داشته باشد۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی این مثل بیغم است ضرورت نداشت که بطور اصطلاح یا استعمال خاص ذکر این کنند و تخصیص بنفس و وضع ندارد (**اردو**) مثل بیغم کے۔

بی غمی استعمال۔ بقول هفت بمعنی بیغم بودن صاحب مؤید هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که یای مصدری بر (بیغم) زائد است و معنی بی رنج و غمی (**اردو**) بے غمی۔ مؤنث۔

بغن بقول شمس بفتح اول و ثالث صدای آب **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم ازین ساکت و دیگر محققین ذکر این کرده اند مجرد قول محقق بی تحقیق اعتبار را نشاید و بدون سند استعمال تسلیمش نه کنیم (**اردو**) پانی کی آواز۔

بغی بقول ملحقات برهان بفتح اول و کسر اول ترجمه دفع است و فرماید که بجای حرف ثانی بای ابجد هم آمده **مؤلف** عرض کند که نظر به اعتبار محقق این را فارسی قدیم دانیم۔ حالا بر زبان معاصرین عجم متروک است (**اردو**) دفع۔ بقول آصفیه دور۔

بی غیرت استعمال۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی بی حمیت و بی حیا **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) بے غیرت بقول آصفیه بے شرم۔ بے حیا۔

بغا بقول شمس بفتحتین در فارسی زبان نام نوائی است **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم ازین خبری ندارند بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم (**اردو**) بغا فارسی مین ایک راگنی کا

نام ہے جس کی صراحت مزید افسوس ہے کہ نہو سکی۔ مؤنث۔

بی فرجام استعمال۔ بمعنی بی انجام است و موافق (۲۲۶۵)
قیاس کہ فرجام بمعنی انجام و انتہا می آید (انوری ؎)
محنت خصم تو چون دور فلک بی پایان ٭ مدت عمر تو
چون عمر ابد بی فرجام ٭ (ولہ ؎) محنت دشمن
تو بی پایان ٭ مدت دولت تو بی فرجام ٭ (اردو)
بے انتہا۔ بے انجام۔

بی فرزانہ اصطلاح۔ بقول بہار مرادف بی
دانش و فرماید کہ قیاس آنست کہ نا فرزانہ باشد۔
(شیخ شیراز ؎) خلق می گویند جاہ و منصب از
فرزانگی است ٭ گو مباش اینہا کہ ما رندان و
بی فرزانہ ایم ٭ صاحبان انند و بحر ہم ذکر این
کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قواعد و
قیاس است (اردو) بے عقل۔

(الف) **بیفرمان** اصطلاح۔ الف بقول
(ب) **بیفرمانی** بہار آنکہ محکوم کسی نشود
صاحبان انند و بحر ہم بانش (میر معزی ؎) نہ

بفرمان من است این دل معشوقہ پرست ٭ ہمہ
فریاد مرا زین دل بی فرمان است ٭ (جمال الدین
عبدالرزاق ؎) چو آفتاب جہان سوز ہمچو اختر شوخ
٭ چو روزگار لجوج و چو چرخ بی فرمان ٭ (انوری
؎) بادل گفتم چو یار بی فرمانست ٭ این صبر ہوس
پختن بی پایان است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ
(ب) بزیادت یای مصدری بمعنی نافرمانی است
(ولہ ؎) بروائی نفاذ امرت ٭ کان نرفتہ است
زبیفرمانی ٭ (اردو) **الف** نافرمان بقول آصفیہ
حکم نہ ماننے والا (ب) نافرمانی۔ بقول آصفیہ حکم
عدولی۔ سرکشی۔ عدول حکمی۔ انحراف۔

بی فروغ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بمعنی بی رونق **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است و مرکب اضافی (اردو)
بے رونق۔ بقول آصفیہ بے آب۔ بدنما **مؤلف**
عرض کرتا ہے کہ بے رونق اور بے فروغ بھی کہہ سکتے ہیں

بیفه بقول شمس بیای معروف و فتح فا چوبیست بوسیدہ کہ در خارستان بکار سوختن برند **مؤلف** عرض کند کہ مجرد بیان شمس درخور اعتبار نیست معاصرین عجم ہم زبان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت (اردو) جلانے کی لکڑی۔ مؤنث۔

بی فهمی استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی دانشی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و بی فہم بمعنی بی دانش ہم آمدہ (اردو) بے عقلی۔ بے وقوفی۔ مؤنث۔

بی قاعده استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی نظم و بی ترتیب **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست (اردو) بے قاعدہ۔ دیکھو بے پرکار۔

بی قال استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی خاموش و گنگ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو بے زبان۔

بی قدر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی رتبہ و بی عزت **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست (ظہوری ؎) نتوانم کم از ظہوری بود ؎ گرچہ بیقدرم اینقدر گویم ؎ (اردو) بے عزت۔ دیکھو بے آبرو۔

(۲۷۲۳) (۲ الف) **بی قدر کردن**
(ب) **بی قدر ماندن**
(ج) **بی قدری**

استعمال۔ الف بمعنی بی آبرو کردن است (صائب ؎) فقر بی قدر کند سلطنت عالم را ؎ ہوس ملک نباشد پسر ادہم را ؎ و (ب) لازم الف یعنی بی عزت و آبرو ماندن (ظہوری ؎) شہد بی قدر ز لب ہای شکرخای تو ماند ؎ سرو در کوتہی اقامت رعنای تو ماند ؎ و (ج) بزیادت یای مصدری بر (بی قدر) بمعنی بی آبروئی است (ظہوری ؎) تا بہ کی گریند بر بیقدری من دوستان ؎ دشمنان خندند اگر گویم کہ با من دشمنست ؎ **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ موافق قیاس

(اردو) الف بے قدر کرنا۔ بے عزت کرنا۔ بے آبرو کرنا (ب) بے عزت رہنا۔ بے آبرو رہنا (ج) بے قدری۔ بے عزتی۔ بے آبروئی مؤنث

بی قدم | استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر کنایہ از بی اصل و بی بنیاد **مؤلف** عرض کند کہ بہ کسر قاف و فتح دال مہملہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو بے اصل بے بنیاد بھی کہہ سکتے ہیں۔

بی قرار | استعمال۔ بقول بہار معروف و صاحب انند گوید کہ بمعنی بی سکون و بی صبر و مضطرب و سراسیمہ (ظہوری ع) سپند راست بر آتش ہزار صبر و قرار ٭ قرار یافت کہ بی صبر و بی قرار منم ٭ (اردو) بے قرار بقول آصفیہ بے تاب۔ بے صبر۔ ناشکیبا۔

(الف) **بی قرار گردیدن** | استعمال۔ ۲ لف
(ب) **بی قرار ماندن** | بمعنی بی صبر
(ج) **بی قراری** | و بی سکون و

سراسیمہ شدن است (صائب ع) فلک ز لنگر من با وقار می گردد ٭ زمین ز سایۂ من بیقرار می گردد ٭ و (ب) مرادف الف (انوری ع) از غم تو در دلم قرار نماندہ است ٭ با غم تو در دبیقرار نماندہ است ٭ و (ج) بزیادت یای مصدری بمعنی بی تابی و سراسیمگی باشد (صائب ع) شمع چندانکہ سوزد بال و پر پروانہ را ٭ بی قراری می دہد بال دگر پروانہ را ٭ (اردو) الف بے قرار ہونا (ب) بے قرار رہنا (ج) بیقراری۔ مؤنث بمعنی بے تابی۔ پریشانی۔

بی قرین | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بی مثل و بی نظیر۔ صاحبان انند و غیاث ہم بانش **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این بی مصاحب و ہمنشین است و موافق قیاس (اردو) بے مثل بے بدل۔

(الف) **بی قرینگی** | اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث۔ ناہنجاری چیزی بہ چیزی و مراد از ان

یکتائی در امری و ثانی نداشتن درکاری **مؤلف** عرض کند که ---------

(ب) **بی قرینہ** بقول بہار بمعنی بی عدیل (مثالش ٭ مژگان زر دخانه برانداز سینه است ٭ الماس در خراش جگر بی قرینه است ٭ **مؤلف** عرض کند که قرینه بقول انند لغت عرب است بمعنی نفس و پیوسته شدن چیزی بچیزی و مناسبت معنوی میان دو امر و مناسبت ظاهری میان دو چیز و آنچه مثل یکدیگر باشند در بنیاد عمارت و فرماید که فارسیان بمعنی مثل و مانند هم استعمال کنند و این مجاز است چنانکه باقر کاشی گفته (ﮦ) ماتیره شبیم و در جهان نیست ٭ امروز کسی قرینهٔ ما ٭ پس قول محققین بالا موافق قیاس می نماید ما برای (الف) مشتاق سند می باشیم و برای (ب) سند باقر کاشی من وجه بکار می خورد (اردو) الف یکتائی ـ بے مثالی ـ

(ب) یکتا ـ بے مثل ـ بے بدل ـ

بی قصد استعمال ـ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

(۱) بلا ارادہ و اضطرار آو (۲) باکراہ و (۳) بمعنی ناگہان و ہم او (بی اختیار) را مرادف این گوید **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و معنی حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن مشتاق سند استعمال می باشیم برای معنی دوم و سوم (اردو) (۱) بے اختیار (۲) کراہت سے (۳) یکایک ـ

بی قصور استعمال ـ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی جرم و بی گناہ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے قصور ـ بقول آصفیه ـ بے گناہ ـ بے خطا ـ وہ شخص جو خطاوار نہو ـ غیر مجرم ـ

بی قیاس استعمال ـ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی حساب و بی شمار **مؤلف** عرض می کند که موافق قیاس است (اردو) بے قیاس بقول آصفیه خیال سے باہر ـ بے حد ـ بے انتہا ـ بے تک

بی قید استعمال بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ

بمعنی مطلق العنان و آزاد ؀ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے قید۔ دیکھو بے افساد۔

بی قیمت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی کالای بیش قیمت (میر صیدی ؏) در زمانِ بابجاہت بسکہ بی قیمت بود ؀ غبن دارد قطرۂ نیسان اگر گوہر شود ؀ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بی بہاست کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو بے بہا

بیکار استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی شغل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؏) نیست یک چشم زدن آن خم ابرو بی کار ؀ قبلہ نشو ختر از قبلہ نما را دریاب ؀ (اردو) بے کار بقول آصفیہ نکما۔ ناکارہ۔ ہیچکارہ۔

بی کار شدن استعمال۔ بمعنی بی شغل شدن (۳۷۶۸)
یا معطل و بی مصرف گردیدن (صائب ؏) گرچہ خط از حلقہ ہای زلف او بی کار شد ؀ ہست پا بر جا چو مرکز حال طرازش ہنوز ؀ **مؤلف** گوید کہ موافق قیاس است (اردو) بے کار ہونا بے مصرف ہونا۔ کام کا نہ رہنا۔

(۳۷۶۹) **بی کار گذاشتن** استعمال بمعنی بی کار کردن است (انوری ؏) مرا صورت نمی بندد کہ دل یار دگر گیرد ؀ مرا بیکار بگذارد بی کار دگر گیرد ؀ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (اردو) بے کار چھوڑنا۔ بے کار کرنا

(۳۷۷۰) **بی کاری فروختن** مصدر اصطلاحی بمعنی بیکار بودن است (ظہوری ؏) بہ گرفتاران بہ آزادی گذشتن عیب دان ؀ چند بیکاری فروشی بی ہنر کاری بکجر ؀ (اردو) بے کار رہنا۔

بیک انگشت او بستہ اصطلاح بہار گوید کہ ظاہر اینست کہ در مقام مدح شخصی نظر بعظمت شان و کمال اقتدار او گفتہ می شود۔ بمعنی بکمتر توجہ او سرانجام می یابد (محسن تاثیر ؏)

بقدرت خامۂ صاحب سخن دستی چنان دارد
که چندین رستم دستان بیک انگشت او بستہ باشد (صاحب
انند نقل نگار بہار **مؤلف** عرض کند کہ اظہار درماندگی
کسی است یعنی رستم دستان با وجود قوت و زور
خود وابستۂ یک انگشت ممدوح است یعنی پیش
ممدوح قوتی ندارد (اردو) اس کا محتاج ہے
اس کے ایک اشارے کا تابع ہے۔ اس کا محکوم ہے

بیکبار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح اول و ثانی و سکون کاف موحدہ بالف کشیدہ
و رای مہملہ زدہ بمعنی ناگاہ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) یکبارگی۔ دیکھو
بارے کے گیارہویں معنے۔

بیک بستر خفتن استعمال۔ بقول بہار کنایہ
از کمال بی تکلفی و بی حجابی است صاحب انند نقل
نگارش (صائب ؎) از پاک دامنان نکند حسن
احتراز ؛ با آفتاب خفتہ بیک بستر آئینہ ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) کمال
بی تکلفی۔ بے حجابی۔ مونث۔

بیک پاسا اصطلاح۔ بقول شمس بکسر با
بمعنی گلیم **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس
و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و علمای
عجم بر زبان ندارند۔ بدون سند استعمال۔
مجرد بیان صاحب شمس کہ محقق بی تحقیق است
اعتبار را نشاید (اردو) کمبل۔ کملی۔ نیز
(دیکھو برتکان)

بیک پا استادن مصدر اصطلاحی۔ بہار
ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند
نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ استادن
بانتظار یعنی یک پا را بر زمین داشتن و پای
دیگر بر داشتہ منتظر حکم و آمادۂ رفتار بودن
و این کنایہ ایست لطیف۔ (ملا غنیمت ؎)
پرستاران ہندی شوخ و زیبا ؛ ستادہ بر سر
خدمت بہ یکپا ؛ (صائب ؎) در انتظار
صحبت پروانہ مشربان ؛ چون شمع تا بصبح بیکپا

ستاوۓ ہو (اردو) منتظر ہونا۔ دکن مین (ایک پاؤن پر ہونا) انھین معنون مین مستعمل ہے

بیک پا گریختن مصدر اصطلاحی۔ مبالغہ است در گریختن یعنی بدحواس و لبسرعت تمام گریختن کہ پای دیگر بر زمین قرار نگیرد از سرعت مؤلف عرض کند کہ کنایہ ایست لطیف و موافق قیاس (انوری) دل و دین و می و عہد و قوت تو رفت بسرعت یکی پای گریخت (اردو) سر پہ پاؤن رکھنا۔ سر پہ پاؤن رکھکر بھاگ جانا۔ سر پہ پاؤن رکھکر اڑ جانا۔ بقول آصفیہ نہایت بے تاب و بیقرار اور بے حواس شدہ ہوکر بھاگ جانا۔ جلد بھاگ جانا۔ (میر حسن) پہنچے نہ برق دوڑ کو تیرے سمند کی ٭ ہر چند اپنے سر پہ رکھے شعلہ وار پا ٭ (حضرت) دھوپ مین چلتے جنون جون جون زمین پر پاؤن تھے ٭ جون بگولا بھاگتے ہم سر پہ رکھ کر پاؤن تھے ٭ (مومن) بیخودی مین خوابات کا سر پاؤن ٭ اڑ گئے ہوش رکھ کے سر پہ پاؤن

بیک پرکار گذاشتن مصدر اصطلاحی بقول بہار بیک اندازہ و صاحب انند اہمال گذاشتن (اسمعیل ایما) بیک پرکار ما را کی گذارد ٭ جنون دوری دیوانہ ما ٭ مؤلف عرض کند کہ (بیک پرکار) یعنی بر یک راہ راست و بر یک قانون و معنی این مصدر (بر یک قانون قائم داشتن) و این کنایہ ایست موافق قیاس (اردو) ایک طرز یا ایک رنگ پر قائم رکھنا۔

بیک پہلو افتادن مصدر اصطلاحی۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ (۱) دریائی یک رو بودن بجد و کد تمام (اشرف) بستہ کمر کینم از قبضہ کمان او ٭ در کشتن من تیغش افتادہ بیک پہلو ٭ صاحبان بحر و بہار ہم ذکر این کردہ اند و بہار اینقدر اضافہ کند کہ (۲) یعنی غیرت و حمیت ورزیدن ہم گفتہ مؤلف عرض کند کہ ہر دو معنی از ہمین یک شعر اشرف پیدا کردہ بمعنی اول کنایہ ایست لطیف و موافق قیاس

ومعنی دوم ہیچ وہیچ تعلق ازین مصدر اصطلاحی ندارد و باسند اشرف ہم آن را تعلقی نیست ۔

(اردو) (۱) کسی کے ساتھ کسی کام کے درپے ہونا (۲) غیرت اور حمیت کا اظہار کرنا ۔

بیک پیمانہ کشیدن مصدر اصطلاحی ۔ بہار وانند از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف (از یک پیمانہ نوشیدن) است کہ بجایش گذشت (صائب ف) کم نہ از لالہ صاف و درد این میخانہ را ۔ کہ بالب خندان بیک پیمانہ می باید کشید

(اردو) دیکھو (از یک پیمانہ نوشیدن)

بیک چشم دیدن مصدر اصطلاحی خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ بمعنی تفاوت نکردن در گدا و توانگر (تاثیر ف) مرا از فطرت خورشید تابان این پسند آمد ۔ کہ بایک چشم می بیند بزرگ و خرد دنیا را ۔ صاحب بحر ہم زبانش ۔ بہار گوید کہ بنظر مساوات دیدن درمیان دو چیز متضادین و بنہا تفاوت نکردن ۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ در آخر این مصدر اصطلاحی باید کہ (دو چیز را یا ہمہ را) زیادہ کنیم یعنی

بیک چشم دیدن دو چیز را یا ہمہ را مصدر اصطلاحی مساوات ملحوظ داشتن در دو چیز یا دو کس یا ہمہ و ہیچ ضرورت گدا و توانگر یا دو چیز متضاد در تعریف این درست نیست ۔ خان آرزو و صاحب بحر (گدا و توانگر) را در معنی این نظر بر سند تاثیر داخل کردہ اند و این تخصیص از شان تحقیق دور است و زلہ بردارش بہار خواست کہ اصلاح تعریف کند و لیکن (دو چیز متضادین) آن را از راہ بہ در نتاقل و این مرادف (از یک چشم دیدن ہمہ را) باشد کہ بجایش مذکور شد (صائب ف) ہمچو خورشید بیک چشم جہان را دیدن ۔ نیست از نقص بصیرت کہ ز روشن گہریست

(اردو) ایک آنکھ سب کو دیکھنا ۔ بقول آصفیہ سب کو ایک نظر دیکھنا ۔ سب کو مساوی

سمجھنا۔ سب سے ایک ہی طرح پیش آنا اپنے بیگانہ کو برابر سمجھنا۔ دیکھو (از یک چشم دیدن ہمہ را)

بیکدست دو ہندوانہ نگنجد مثل ہمعنی آن
خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند چون بینند کہ کسی کار از حوصلۂ خود زائد می کند کہ درست نشود و طاقت سرانجامش ندارد (اردو) دکن مین کہتے ہین ایک ہاتھ مین دو خربزے نہین سماتے" یہہ کہاوت ترجمہ ہے اس فارسی مثل کا۔ مطلب یہہ ہے انسان کو چاہیئے کہ ہر ایک کام اپنے حوصلہ سے زیادہ نہ کرے جس کی عہدہ برائی نہ ہو سکے جیسا کہ ایک ہاتھ سے دو خربزے نہین اٹھا سکتا۔

بیک دندانہ خندیدن مصدر اصطلاحی
بہار ذکر این کردہ گوید کہ بیک وضع خندیدن است (صائب ۵) اگر خارست اگر گل مایۂ خوشحالی دارد ٭ کلید و قفل این منزل بیک دندانہ می خندد ٭ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ایک وضع پر ہنسنا۔

بیک دندانہ سخن گفتن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و انند بیک وضع سخن گفتن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ۵) خار دیوار تو بانظارگی و باغبان ٭ از دلازاری بیکدندانہ می گوید سخن ٭ (اردو) ایک طرز پر بات کرنا۔ کہنا۔

بیک دندانہ نازکشیدن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و انند بیک وضع نازکشیدن است (صائب ۵) در بہارستان بکرنگی بلند و پست نیست ٭ ناز خار و گل بیکدانہ می باید کشید ٭ **مؤلف** عرض کند کہ برداشت نازکردن بمساوات است یعنی ناز ہر کی را بیک وضع برداشت کردن۔ (اردو) مساوات کے ساتھ ناز سہنا۔

بیکران استعمال - بقول اننذ بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی حد و بی نہایت - صاحب فدائی کہ از علمای معاصرین عجم بود در فرہنگ خود گوید کہ ہر چیز کہ کنار و پایانش پدیدار نباشد (انوری ؎) لیک چون حکم شہنشہ در میان آمد چہ باک ٭ خود جہان پندار جرم بیکران آوردہ ام ٭ (اردو) بے حد و بے حساب -

بیکرانہ استعمال - این ہمانست کہ اشارۂ اینا بر (ابیکرانہ) گذشت مرادف (بیکران) کہ بجایش مذکور شد (انوری ؎) راہی است بیکرانہ غم عشقش و مرا ٭ چون پای سیر نیست بپایان نمیرسم ٭ (اردو) بے حد - دیکھو بیکران اور ابیکرانہ

بیک روزہ محتاج کردن مصدر اصطلاحی - بقول وارستہ بنان چاشت محتاج کردن مبالغۂ افلاس است (زلالی ؎) انتظار سعی بر و بوم تاراج کرد ٭ سخن را بیک روزہ محتاج کرد ٭ صاحبان بحر و بہار و اننذ ہم ذکر این کردہ اند

مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است - (اردو) روٹی روٹی کو محتاج کرنا -

(۳۶۸۲)

(۱) **بی کس** اصطلاح - بی یار و مددگار (صائب ؎) آنکس کہ کسش نیست کس اوست خداوند ٭ بی کس بود آن کس کہ درین خانہ کسی هست ٭

(۲) **بی کسانہ** از ہمین است بمعنی (بحالت بی کسی و بی یاری) (ظہوری ؎) چہ بی کسانہ نہادیم سر بہ بالینش ٭ بغیر داغ جنون کس نماند بر سر ما ٭ (اردو) (۱) بے کس بقول آصفیہ بی یار و مددگار - وہ شخص جس کا کوئی دوست نہو - عاجز (۲) حالت بے کسی مین - بے بسی مین -

بی کس و کو اصطلاح - بقول بحر و بہار و اننذ آنکہ قوم و برادران و رفیقان نداشتہ باشد (رہی شاپور ؎) گریہ از نالیدن شاپور بر من زور کرد ٭ از غریب بی کس و کوئی بیاد آمد مرا ٭ (محمد یوسف یوسف ؎) بر وزن شادی و غم بی کس و کو نیستم یوسف ٭ چو بلبل نغمہ پرداز

چو قمری نوحہ گر دارم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بیکس و موافق قیاس اسم فاعل ترکیبی است (**اردو**) دیکھو بےکس۔

بیکسی استعمال۔ یعنی بی یاری **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر بیکس زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (ظہوری ؎) تاکس وکوی بیکسیان سر کردہ ؎ چقدر بیکسی علم دارد ؎ (صائب ؎) و ز بیکسی مرا صاف من غباری نیست ؎ کہ ہر عزیز شود چون یتیم می گردد ؎ (**اردو**) بیکسی۔ مؤنث

بیک شاخ چادر افگندن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ یکسو کردن زنان رعنای خود چادر خود را بجہت اظہار حسن ترکیب و اعضا۔ (صائب ؎) ہر نخل پر شگوفہ درین باغ لیلی است ؎ کز خیرگی فگندہ بیک شاخ چادرش ؎ (میر نجات ؎) اگر بناز بیکشاخ افگنی چادر ؎ دگر شگوفہ نگردد ابتنا سفید ؎ صاحبان بحر و بہار عجم و آنند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ در کلام متانت فگندن بمعنی لازم است و در شعر میر نجات بمعنی متعدی حاصل ہر دو برای این اصطلاح یکی است۔ زنان رعنا کہ مقصود شان اظہار حسن خود است چون بہ سیر باغ می روند چادر بر شاخی بطریق پردہ می اندازند و بہ دو شاخ نمی نہند و عادت است کہ چادری کہ بر یک شاخ افگندہ شود کار پردہ نمی کند و بی پردگی می شود ہمین باشد مقصود شان و از ہمین آئین این مصدر اصطلاحی قائم شد کہ معنی آن اظہار رعنائی کردن است محققین بالا تعریف خوشی نکردہ اند و ہمین صراحت بر (بشاخ چادر افگندن) ہم گذشت (**اردو**) عرض حسن کرنا اظہار رعنائی کرنا۔

بیک شاخ چادر انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر این را مرادف (بیک شاخ چادر افگندن) گفتہ سندی پیش نکردہ **مؤلف** عرض کند کہ عیبی ندارد و موافق قیاس است کہ در افگندن و انداختن فرقی نیست (**اردو**)

دیکھو بیک شاخ چادر افگندن کا ترجمہ ۔

(۲۲۲) (الف) **بیک قرار بودن** مصادر اصطلاحی
(ب) **بیک قرار خفتن** الف بیک
طرز و بیک حالت بودن و (ب) بیک بازو
خفتن و حرکت در خواب نکردن (صائب ؎)
دایم بیک قرار بود بیقراریم ؛ بی طاقتی سپند
مراجستہ جستہ نیست (ولہ ؎) رگ فسردۂ خود
را بنیشتر برسان ؛ چو خون مردہ ہمہ شب بیک
قرار مخسب ؛ (اردو) الف ایک حالت
مین رہنا (ب) ایک کروٹ سونا ۔

بیک قلم اصطلاح ۔ بقول بہار و انند کنایہ از تمام و مجموع
(ملا مفید بلخی ؎) عالم بیک قلم شدہ در چشم من سیاہ ؛ تا از گ
مشق خط شدہ روی چو ماہ تو ؛ (ولہ) خطش گرفتہ معنی رو را بہ
یک قلم ؛ یارب کسی مبادچو روز سیاہ من ؛ **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) یک قلم لکھ سکتے ہین ۔
تمام تر ۔ دکن مین یک قلم کا استعمال ہی جیسے ؎ اس نے
یکقلم میری استدعاؤن کو نامنظور کر دیا ؛ یعنے میری تمام
استدعائین نامنظور ہوئین اور ان کا کوئی حصہ منظور نہوا

بیک کنار نہادن مصدر اصطلاحی ۔
بقول بہار و انند کنایہ از دور کردن (ظہوری
؎) نہادہ است ظہوری ہوای بوس و کنار ؛
بیک کنار ببوس و کنار سوگند است ؛ ۔
مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این بیک سو کردن
و کنایہ از دور و نامنظور کردن است (اردو)
دور کرنا ۔ نامنظور کرنا ۔

بیکم بقول سروری بفتح با و کاف صفہ و ایوان
کہ بشکم نیز گویند (ناصر خسرو ؎) بسی رفتم
پس آز اندرین پیروزہ گون بیکم ؛ کم آمد عمر
و نامد مایہ آز و آرزو را کم ؛ صاحب رشیدی
گوید کہ ظاہرا تصحیف بشکم است صاحب جامع
ہم ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج با رشیدی
اتفاق دارد و بشکم را اصل می پندارد **مؤلف**
عرض کند کہ ما بر بشکم گذشت اشارۂ اصلیت آن کردہ ایم
و صفہ و ایوان شکم منزل را ماند و سو عدہ اول

زائد پس دیگر لغات مرادف آن کہ گذشت مبدل ہمان است کہ صرافش ہمہ راانجا کردہ ایم و این مخفف آن کہ فارسیان شین معجمہ را از شکم حذف و پس از ان تحتانی باظہار کسرہ زیادہ کردند (اردو) دیکھو بشکم۔

بی کم وکاست استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی نقصان یعنی کامل وتمام **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی چیزی کہ کمی وکاستگی ندارد۔ کامل است بمعانی عجم ہم بر زبان دارند گویند " بی کم وکاست رایش راقبول کردم " و " در تحقیق و وزن بی کم وکاست برآمد " و بی کم وکاست احوالش رابیان کردم " (اردو) بے کم وکاست بقول آصفیہ بغیر گھٹائے بڑھائے ٹھیک ٹھیک۔ جون کا تون۔ صحیح صحیح۔

(۵۷۴۴) **بی کنار** استعمال۔ (۱) صفت آب و دریاست یعنی بحری و دریائی و آبی کہ کنارہ ندارد و (۲) مجازاً بمعنی بی حد واین کنایہ باشد (صائب لہ) دو چشم روشن ماہی درون پردۂ آب ✤ دو شاہد است کہ در آب بی کنار محتسب ✤ (ولہ لہ) گوہر از گردش بی ساحل انشا می کند ✤ ورنہ آن دریای رحمت بی کنار افتادہ است ✤ (ولہ لہ) ندارد از شکست خلق پروا دیدۂ حق بین ✤ کہ کشتی بی خطر باشد چو دریای کنار افتد ✤ (انوری لہ) باقی بدوامی کہ امتداد ش ✤ چون عمر ابد بی کنار باشد ✤ **مؤلف** عرض کند موافق قیاس است (اردو) (۱) بے کنار۔ دریا اور سمندر کی صفت میں استعمال کر سکتے ہیں بمعنی بے ساحل یعنے وہ دریا جس کو کنارہ ہی نہو مبالغہ ہے۔ (۲) بے حد۔

بی کند اصطلاح۔ بقول رشیدی بفتح باد کاف نام شہری آباد کردۂ جمشید کہ پای تخت افراسیاب بود (ناصر خسرو لہ) منہ دل بر جہان کز بیخ بر کند ✤ جہان جم را کہ او آگند بیکند ✤ صاحبان

جامع و سراج وہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این متحقق نشد۔ (اردو) بیکند ایک شہر کا نام ہے جو جمشید کا آباد کیا ہوا اور افراسیاب کا پای تخت تھا

بیک نفس استعمال۔ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی یکدم **مؤلف** عرض کند کہ یک نفس بمعنی یکدم است و موحدہ بروزیادہ کردہ اند کہ افادۂ معنی در کند پس معنی این بہ یکدم است نہ یکدم (اردو) ایک دم مین۔ ایک لحظہ مین۔

بیک نقطہ نشانہ زدن مصدر اصطلاحی بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار نشانہ بستن بہ یک نقطہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ایک نقطہ پر نشانہ باندھنا۔

بیکوئی اصطلاح۔ بقول وارستہ بکاف تازی بوا و رسیدہ مرادف بیکسی کہ کس و کوی مرادف یکدگر است (سنجر کاشی ع) نسیم وار ز آوارگی و بیکوئی ٭ ہمرا صدا زدہ بلبل بآشیانۂ خویش ٭ صاحبان بحر و بہار عجم و آنند ذکر این کردہ اند صاحب غیاث ذکر (بی کوی) بمعنی بیکس کردہ **مؤلف** گوید کہ یای مصدری بر این زیادہ کردہ اند و بس (اردو) دیکھو بیکسی۔

بیک بقول ملحقات برہان در ترکی زبان بمعنی صاحب و خداوند است صاحب بولچال ذکر این بمعنی خان زادہ و سردار زادہ کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان ہم استعمال این کردہ اند و بگ بحذف تحتانی و (بی) بحذف کاف فارسی مخفف انیست و معنی حقیقی این بقول صاحب لغات ترکی بمعنی امیر و بلند مرتبہ (اردو) بی۔ بگ۔ بیگ۔ ترکی مین بلند مرتبہ کا لقب ہے

بگادہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر و فتح دال مہملہ و ہای زدہ (۱) آنکہ از زبان تلنفر باشد و (۲) بمعنی نامرد **مؤلف** عرض کند کہ گادہ از مصدر گادن است کہ

بمعنی گائیدن بجای خود می آید واصل این ہر دو مصدر گانیدن است کہ اشارۂ این بر (با دگان) گذشت پس گادہ افادۂ معنی اسم مفعول کند بمعنی حقیقی پیوستہ وچسپیدہ وکنایہ از جماع کردہ شدہ وبی برای نفی وبیگادہ بمعنی جماع نکردہ شدہ وکنایہ از نامرد وبمعنی اوّل مجاز آن (اردو) (۱) عورتون سے نفرت رکھنے والا (۲) نامرد (دیکھو بامون) کا نمبر (۱)

بیگار استعمال ـ بقول برہان باثانی مجہول وبکاف فارسی بروزن بیزار کار فرمودن بی مزد یعنی کار بفرمایند واجرت ندہند صاحب سروری گوید کہ (۱) بمعنی کار بی مزد باشد (شرف شفروہ ـ) لعلت کہ چون نگین سلیمان فتادہ است ؎ جمشید را بسخرہ وبیگار می برد ؎ صاحبان رشیدی وجامع وہفت وسراج وناصری واند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ گار بہ کاف فارسی بمعنی خداوند ہم آمدہ وآنچہ بحالت ترکیب در آخر لفظی دیگر افادۂ معنی فاعلیت کند از ہمین است پس معنی لفظی این بی خداوند وبی مالک وحالت نا پرسانی دارندہ وکنایہ از کار بی مزد وبیگاری ہم بہ ہمین معنی آمدہ چنانکہ صاحب ناصری بذیل این ذکرش کردہ (مثل ابی گاری یہ از بی کاری) معاصرین عجم این را (۲) بمعنی اسم فاعل ترکیبی ہم استعمال کنند یعنی کسی کہ از وکار بی مزد گیرند (اردو) (۱) بیگار ـ بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث ـ حاکمانہ کام جو رعایا سے جبراً لیا جائے ـ بے مزد کام (۲) بیگاری ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ وہ مزدور جو حاکمانہ طور پر بلا اجرت بلایا جائے ـ دکن مین اس کو بیگار بھی کہتے ہین (بحر ـ)

بیگاریون کی شکل بسر کی جہان مین ؎ تیتا رہے باندہ باندہ کے ہم نے اٹھائے رنج ؎

(الف) **بیگانگان** استعمال ـ بقول مؤید وہفت جمع بیگانہ **مؤلف** عرض کند کہ ضرورت بیان این نداشت کہ بقاعدۂ فارسی جمع است

(انوری ۵) این نہ خلق است نور خورشید
است ۴ کہ بہ بیگانگان رسد چو بخویش ۵ و از ہمان
بیگانہ است ---------

(ب) **بیگانگی** | بزیادت یای مصدری کہ بقول
انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مقابل یگانگی است **مؤلف**
عرض کند کہ ترجمۂ غیریت باشد و بس و ---------

(ج) **بیگانہ** | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
(۱) مقابل یگانہ۔ صاحب فدائی کہ از علمای معا[صر]
عجم بود می فرماید کہ دو شمان آشنا و خویش است
و آن کسی است کہ ناشناخت باشد و از مردم و
کسان خود نباشد **مؤلف** عرض کند کہ مخفف بی
یگانہ کہ یک یا حذف شدہ بیگانہ باقی ماند و صاحب
غیاث این را (۲) بمعنی نادر ہم گفتہ و ما بدون سند
استعمال تسلیمش نہ کنیم کہ از نظر ما نگذشت و اگر بنظر
آید مجاز معنی اول دانیم (اردو) الف بیگانگی
جمع (ب) بیگانگی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ فارسی
مغائرت۔ غیریت۔ یگانگی کے خلاف (ج) (۱)

بیگانہ۔ دیکھو بے تاقہ (۲) نادر۔

بیگانہ آشنا نام | اصطلاح۔ بقول انند
بحوالۂ مظہر العجائب معشوق را گویند **مؤلف**
عرض کند کہ کنایہ الیست موافق قیاس (اردو)
معشوق۔ مذکر۔

(۲۹۹۳) (الف) **بیگانہ داشتن** | استعمال۔ الف
(ب) **بیگانہ ساختن** | بمعنی ناآشنا
(ج) **بیگانہ شدن** | داشتن و کنایہ
از دور داشتن ہم (ظہوری ۵) بیگانہ داشتم
ز دوادر در اولی ۴ اشک آشنای گوشۂ چشم
ترحمت ۵ و (ب) مرادف (الف) (صائب ۵)
فرنگی طلعتی کز دین مرا بیگانہ می سازد ۴ اگر در
کعبہ رومی آورد بتخانہ می سازد ۵ و (ج) لازم
ہر دو (ظہوری ۵) چہ مغزہا کہ شد از عقل و
ہوش بیگانہ ۴ شمیم نافۂ چین از کجاست میدانم
۵ **مؤلف** عرض کند کہ ہر سہ مصادر مرکب
موافق قیاس است (اردو) الف بیگانہ رکھنا

(ب) بیگانہ کرنا (ج) بیگانہ ہونا ۔

بیگانہ کیش اصطلاح ۔ بقول صاحب فرہنگ فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود آنکہ از مردم کیش خود ہم آئین نباشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و مراد از وضع بیگانہ دارندہ وغود بیگانہ (اردو) بیگانے کی وضع رکھنے والا ۔

بیگانہ وش استعمال ۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب کنایہ از معشوق **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

بی گاہ استعمال ۔ بقول برہان بروزن بیراہ (۱) بمعنی شام کہ دربرابر صبح باشد و (۲) بیوقت و (۳) درنگ را نیز گویند ۔ صاحب بحر ذکر معنی اوّل و دوم کردہ نسبت معنی اوّل می فرماید کہ مقابل بگاہ است کہ صبح را گویند ۔ صاحب فدائی بر معنی دوم قانع و صاحب جامع متفق با برہان در ہر سہ معنی ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ در اصل بمعنی بی وقت است و معنی اوّل مجاز آن **مؤلف** عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی سوم مجاز آن و بہ معنی اوّل مخفف (بی بگاہ) (انوری ۵۲) اندر حریم پردہ دوشیزگان غیب ٭ رایش زراستی گہ و بیگاہ محرم است ٭ ۔

(اردو) (۱) شام ۔ مؤنث (۲) بے وقت (۳) دیر ۔ مؤنث ۔

بی گاہان اصطلاح ۔ صاحب بحر ذیل بیگاہ گوید کہ بمعنی وقت شب بالف و نون زائدہ باشد و صاحبان انند و غیاث ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ فرید علیہ بیگاہ بمعنی اوّل اوست و قیاس می خواہد کہ بہر سہ معنی (بی گاہ) باشد معاصرین عجم بہر سہ معنی بر زبان دارند (اردو) دیکھو بے گاہ کے تینوں معنے ۔

(۱) بیگ زادہ استعمال ۔ صاحب رہنما
(۲) بیگزادہا بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۱) بمعنی بزرگ زادہ و (۲) بمعنی اولاد میرزا و سردار زادہ **مؤلف** عرض کند

که موافق قیاس است فارسیان لغت ترکی (بیگ)
را بقاعدهٔ خود استعمال کرده اند (اردو) (۱)
امیرزاده۔ مذکر۔ (۲) امیرزادے سردار زادے۔ مذکر

بیگلربیگ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار لغت ترکی است
بمعنی سردار و فارسیان استعمال این می کنند
صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید که لغت ترکی است
بمعنی امیرالامرا و سپه سالار **مؤلف** عرض کند
که معنی بیان کردهٔ محققین آخرالذکر موافق قیاس است
ولیکن استعمال معاصرین عجم ہمانست که ذکرش صاحب
رہنما کرد صاحب ملحقات برہان بر (بیگ لربیگی) گوید
که بمعنی خداوند و امیر امیران است (اردو)
سردار۔ امیرالامرا۔ سپه سالار۔ مذکر۔

بیگم بقول انند (۱) بکسر کاف فارسی لغت ترکی
است بمعنی زن بیگ و میم درین لغت برای
تانیث است چنانکه خانم زن خان و بفتح کاف
فارسی (۲) امیر من۔ صاحب ہفت ہم ذکر معنی
اوّل کرده **مؤلف** عرض کند که معنی دوم به
ترکیب فارسی است و بمعنی اوّل فارسیان استعمال
این بفتح کاف کنند و بدین تصرف مفرس خوانیم
(اردو) (۱) بیگم بقول آصفیه ملکه۔ خاتون
لیڈی۔ امیرزادی۔ نواب زادی۔ شریف
زادی۔ مؤنث (۲) میرے سردار۔

بی گمان استعمال۔ بقول ملحقات برہان بمعنی
تحقیق و یقین صاحبان انند و ہفت و مؤید
ہم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که
موافق قیاس است که چون شک و شبهه نباشد
مرتبهٔ یقین دارد (انوری ؎) آب اگر بر
آتش آید از نهیب عدل او ٭ بیگمان گردند هیچ
باد و خاک آمیزگار ٭ (اردو) بے شک۔
دیکھو بے شبهه۔

بی گناه استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بی جرم **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) بے گناه۔ بقول آصفیه

(۳۲۲۹)

بے قصور ۔ بے خطا ۔

بی گناه از درّهٔ عمر نترسد مثل جناب خزینة الامثال ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف (آن راکه حساب پاکست از محاسبه چه باک) (اردو) دیکھو (آن راکه حساب پاک است از محاسبه چه باک)

بیگور کردن مصدر اصطلاحی بقول سروری در ملحقات ۔ کنایه از پنهان کردن و بی نشان ساختن است (ابو الفرج ؎) رای به تدبیر قلعه به پرداخت ٭ خصم زدو بیگور کرد نام و نشان را ٭ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بے نام و نشان کرنا ۔ مٹا دینا ۔

بیگه بقول برهان با کاف فارسی بر وزن تیره مخفف بیگاه است که وقت شام وغیره وقت و در رنگ باشد ۔ صاحبان مؤید و هفت و غیاث هم ذکر این کرده اند و خان آرزو در سراج بذیل بیگاه این را آورده **مؤلف** عرض کند که مخفف همان بیگاه است که گذشت بحذف الف ۔ (انوری ؎) بوده بر باد خواجه بیگه وگاه ٭ جام ساقیست پر شراب چو رنگ ٭ (اردو) دیکھو بیگاه

بیگه وگاه استعمال ۔ بمعنی وقت و نا وقت است (انوری ؎) اگر ز حاتم طائی مثل زنند بجود ٭ که نان چند بدادی بر سم بیگه وگاه ٭ مخفی مباد که استعمال (گاه و بیگاه) بر زبان معاصرین عجم بیشتر است (اردو) وقت بے وقت بقول آصفیه موقع پر اور بلا موقع ۔ ہر وقت ۔ علی الدوام ۔ ہمیشه ۔ برابر ۔

بیل بقول برهان با ثانی مجهول بر وزن فیل (۱) آلتی باشد آهنی که باغبانان وامثال ایشان زمین بدان کنند ۔ صاحبان سروری و رشیدی و ناصری بر معروف قانع ۔ صاحبان جامع و سراج هم با برهان و صاحب رهنما بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار هم این را آورده صاحب بول چال ترجمه

این بزبان ہندی گدآل و پھاوڑا گوید و صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود صراحت فرید کردہ کہ تختۂ آہنی باشد پہن کہ یک سرش تیز است و سر دیگرش چوبی است سر ونہ یکی کہ در ازیش از دو گز و نیم تا سہ گز است و آن را (بیل دستہ) گویند بہ در بندی استوار کردہ با آن زمین را برای کشت می کنند و آمادہ می کنند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پھاوڑا ۔ بقول آصفیہ ہندی ۔ اسم مذکر ۔ مٹی صاف کرنے کا اوزار ۔ کسی ۔ بیلچہ ۔ گل صفا ۔ **مؤلف** خیال کرتا ہے کہ اس کا صحیح ترجمہ پھاوڑا نہین ہے بلکہ وہ آلہ ہے جو پھاوڑے کے مشابہ تختے قدین ہوتا ہے جس سے زمین کشت صاف کی جاتی ہے اس کا اردو نام معلوم نہو سکا ۔ صاحب بول چال کی غلطی ہے کہ اس کے ترجمہ مین پھاوڑا لکھا ۔

(۲) **بیل** ۔ بقول برہان پاروئی را نیز گویند کہ کشتی بانان بجہتہ راندن غراب سازند و بقول صاحب سروری چوبی کہ بہ آن کشتی رانند (امیر خسرو ؎) موج سوی جاریہ می برد دست ؎ بیل بسیلیش ہمی کرد پست ؎ صاحب رشیدی می فرماید کہ تختۂ بہیئت بیل کہ بر چوبی نصب کنند و کشتی بدان رانند و بہندی نیز بیل گویند صاحب ناصری ہمزبانش (سعدی ؎) کنونم کہ در پنجہ اقبیل نیست ؎ بکوہ پیش تیرم کم از بیل نیست ؎ صاحبان جامع و سراج ہمزبان برہان ۔ صاحب فدائی گوید کہ آنچہ بدان کشتی ہای کوچک را می رانند از تختہ ہای چوبین است پارو ہم می نامند و برف نیز از ان می روبند **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است و بنظر بہ شباہت این را بدین اسم موسوم کردند و فرق ہمین قدر است کہ روی پہنای این را بچوب می سازند و آن را از آہن (اردو) چپو ۔ بقول آصفیہ ناو چلانے کا ڈانڈ اور ڈانڈ پر فرمایا ہے "ناو کھینے کا بانس یا بلی"

(۳) **بیل** - بقول برہان وجامع نام میوہ ایست در ہندوستان مشابہ بہ بہی عراق - خان آرزو در سراج می فرماید کہ بدین معنی لغت ہندیست **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بر آبل بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو آبل کے پہلے معنے -

(۴) **بیل** - بقول برہان بلغت زند وپازند بمعنی چاہ باشد مطلقاً کہ بعربی بئر خوانند **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان قدیم ہمین بئر عربی را بقاعدۂ تبدیل مفرس کردہ اند کہ ہمزہ بیای دراین مہمل بہ لام بدل می شود چنانکہ - اکدش ویکدش وچنار وچنال دیگر ہیچ (اردو) باولی - مؤنث -

(۵) **بیل** - بقول برہان وجامع سبد سرگین کشی وکناسی را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) مثل پھاوڑے کے ایک سرپھن جھاڑو جس سے کچرا اور موتن کا میلا صاف کرتے ہین - مذکر -

(۶) **بیل** - بقول جہانگیری در ملحقات بایای معروف ماہ باشد کہ در برابر سال است **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید این را ہم اسم جامد فارسی زبان گوئیم (اردو) مہینہ - مذکر -

بیلابردار اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر مردی کہ برای تقسیم مال خیرات وصدقات پیش امرا مقرر باشد - دیگر کسی از محققین فرس ذکر این نکرد ومعاصرین عجم گویند کہ حالا بر زبان نیست ولیکن فارسی قدیم است واز وجہ تسمیۂ این خبر ندارند **مؤلف** عرض کند کہ امرای قدیم کیسہ ہای کم عرض باریک یعنی بقدر عرض پول وپر از پول درست می کردند کہ درازی بود وملازم خاص شان اینچنین کیسہ ہا متعدد پر از پول وزر با خود می داشت وآن

کیسه را بیلیه نام بود و بیلیه بردار کسیکه پول بهرکی
از سائلین یک بیلیه حواله می کرد اگرچه اهل لغت
از بیلیه ساکت اند ولیکن قرین قیاس است که معنی
لفظی بیلیه منسوب به بیل و کنایه از همان کیسه پرازِ
پول باشد که در درازی شبیه بدستهٔ بیل
است آنچه محقق هندنژاد این را به الف نوشته
غلطی کتابت می نماید والله اعلم بحقیقة الحال

وجا دارد که از لغت پیلکه بیای فارسی قبل
کیسه می آید به تبدیل بای فارسی بموحده (چنانکه
اسب و اسپ) و بزیادت الف زائد در آخرش
این مرکب وضع کرده باشند و این بهتر از ساختهٔ
اوّل الذکر است ۔ (اردو) بیلا بردار
بقول آصفیہ ۔ مذکر ۔ فارسی ۔ وہ شخص جو
خیرات کے روپیہ کی تھیلی لیکر چلے ۔

بیلاق بقول ملحقات برہان بکسر اوّل و سکون ثانی مجہول و لام الف و قاف ساکن جائی سرد که بجهت تابستان در زیر زمین کنند ۔ صاحبان هفت و انند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که بقول لغات ترکی در ترکی زبان یالاق بهمین معنی آمده جا دارد که فارسیان الف را به یا بدل کرده معرّب کرده اند چنانکه حساب و حسیب و همین است اماله ۔ ولیکن عجب است که محققین اهل زبان این را ترک کرده اند (اردو) تہ خانہ ۔ مذکر ۔ دیکھو بادغر ۔

بیلاک صاحب انند بحوالهٔ فرہنگ وصّاف گوید که مغولی و ترکی (۱) ساعد و ساق دست و (۲) معرفت و (۳) تحفه باشد **مؤلف** عرض کند که همه محققین فارسی زبان ازین ساکت صاحب لغات ترکی بلک بمعنی ساعد نوشته ۔ بدون سند استعمال این را اسم جامد فارسی زبان ندانیم (اردو) (۱) ساعد ۔ دیکھو ارم (۲) معرفت ۔ مؤنث (۳) تحفہ ۔ مذکر ۔

بیلای بقول برہان با اول بیای رسیده و ثالث بالف کشیده و تحتانی زده بلغت زند و پازند

چاہ باشد مطلقاً کہ عربان بئر خوانند صاحبان ناصری وہفت وانند ہم ذکر این کردہ اند۔
مؤلف عرض کند کہ بیل بر معنی چہارمش بہ ہمین معنی گذشت و بیلا بزیادت الف مزید علیہ
آن باشد کہ بران یای آخر ہم زیادہ کردند وصراحت ماخذ بیل بمعنی چاہ ہمدرانجا کردہ ایم
(اردو) دیکھو بیل کے چوتھے معنے۔

بیلچہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر اوّل و فتح جیم فارسی بمعنی کلند خورد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگری از محققین لغات فرس ذکر این نکردہ ولیکن موافق قیاس است از قبیل باغیچہ و امثال آن کہ کلمۂ چہ افادۂ معنی تصغیر کند کہ مرکب است با بیل بمعنی اوّلش (اردو) بیلچہ۔ بقول آصفیہ [illegible] اسم مذکر۔ ایک اوزار کا نام ہے جس سے باغبان روشین اور کیاریان بناتے ہین اسکی ڈنڈی بڑی ہوتی ہے اور پھل پھاوڑے کا سا ہوتا ہے۔

بی لحاظ استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ غافل و بی التفات **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) غافل۔ بے التفات صاحب آصفیہ نے بے لحاظ کو اردو مین بمعنی بے شرم لکھا ہے۔

بیلدار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ آنکہ بہ بیل کار کند۔ صاحب فدائی گوید کہ کسی کہ کارش کندن زمین است از بیل و مانند آن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بیلدار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ قلی جو اپنا ذاتی پھاوڑا اپنے پاس رکھے پھاوڑے سے کام کرنے والا کھودنے والا

بیل زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کار از بیل کردن (بیل زن) اسم فاعل ترکیبی از ہمین است کہ صاحبان بحر و بہار عجم ذکرش

کردہ اند و گویند کہ آنکہ بہ بیل کار کند چون باغبان و دہقان و مانند آن (نظامی ۵) ہمان بیل زن مرد آلت شناس ۂ کند بیلکش را بہ بیلی قیاس ۂ۔
(اردو) بیلداری کرنا۔ بیل سے کام کرنا اور بیلدار بیل زن کا مرادف ہے۔

بلژیک اصطلاح۔ بقول رہنما سفر بلجیم است **مؤلف** عرض کند کہ جیم بدل شد بہ زای فارسی چنانکہ کج و کژ و میم بدل شد بہ کاف و ہمین مثال این قسم تبدیل معاصرین عجم است مخفی مباد کہ بلجیم لغت زبان لاطینی است و سلطنتی مختصری را نام است کہ درمیان فرانس و آئرلند و جرمنی واقع است (اردو) بلجیم ایک سلطنت کا نام ہے جو فرانس اور آئرلنڈ اور جرمن کے درمیان واقع ہے۔

بلستہ بقول برہان بثانی مجہول بروزن بستہ (۱) انگشتان دست را گویند و (۲) نوعی از گل ہم صاحب ناصری بذکر قول برہان و معنی اوّل گوید کہ تحقیق آنست کہ پیلستہ بہای فارسی است و پیل ہمان فیل و استہ مخفف استخوان و استخوان پیل عاج است و ساعد خوبان را در سفیدی بعاج تشبیہ کنند و چون انگشتان نیز از اجزای ساعد ند مجازاً بر انگشتان نیز اطلاق شدہ صاحب جامع ہم ذکر ہر دو معنی کردہ و خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی گوید کہ تحقیق آن در بای فارسی می آید و در انجامی نویسد کہ بمعنی دوم بہای تازی (حکیم اسدی ۵) بہ بلستہ سنبل ہمین دستہ کردہ ۂ بدر نیز بلستہ راختہ کردہ ۂ (ناصرخسرو ۵) آن قدچوان چنار چو چنبر شدہ ۂ پر شوخ گشت دست چو بلستہ ۂ **مؤلف** عرض کند کہ معنی حقیقی (پیلستہ) استخوان پیل و کنایہ باشد از انگشتان کہ مشابہ آنست و این بہ تبدیل بای فارسی بموحّدہ مبدل آن چنانکہ اسپ و اسب و کیفیت مزید معنی دوم ہیچ بوضوح نپیوست کہ محققین مفردات طب ازین لغت ساکت محققین

فارسی زبان صراحت مزید نکردہ اند عجبی نیست کہ آن ہم سفید رنگ وشبیہ استخوان فیل باشد ولیکن نظر بہ صراحت خان آرزو وغیرہ صراحت دیگران این را بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم نہ مبدل پلیتہ وصراحت مزید بر پلیتہ بہ بای فارسی می آید (اردو) (۱) انگلیان مؤنث (۲) ایک پھول کا نام جس کی کامل تعریف معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔

بلیغت بقول شمس در فارسی زبان نام ستارۂ کہ او را زہرہ خوانند **مؤلف** عرض کند کہ ہمہ محققین ازین ساکت ومعاصرین عجم بر زبان ندارند مجرد قول شمس بدون سند استعمال اعتبار را نشاید وہمین لغت بہ ہمین معنی بہ فای چہارم عوض غین معجمہ می آید عجبی نیست کہ محقق بی تحقیق بہ تصحیف نقلش کردہ (اردو) زہرہ۔ دیکھو ناہید۔

(۱) **بلیغوس** بقول صاحب شمس بہ رو و بہ اوّل مکسور ولام موقوف نام گلی کہ بر کنارہ اش (۲) **بلیغوش** نقطہ ہای سیاہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد کہ (۱) مبدل (۲) کہ شین معجمہ بہ مہملہ بدل شود چنانکہ گشتی وگستی و (۲) مبدل پلیغوش کہ ببای فارسی بجایش می آید چنانکہ اسپ واسب (اردو) دیکھو پلیغوش۔

بلیفت بقول برہان بہ ثالث بروزن می گفت ستارۂ زہرہ را نام است صاحبان سروری وجامع وہفت ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ (بی دخت) بہمین معنی گذشت اغلب کہ این تصحیف آن باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت ماخذ (بیدخت) ہمد را نجا کردہ ایم وآن را ازین ہیچ تعلق نباشد ونہ قاعدۂ تبدیل بکارش می خورد جز این نیست کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم۔

(اردو) زہرہ دیکھو ناہید۔

بیلقان بقول برہان و جامع و ہفت بفتح اول و قاف بالف کشیدہ بروزن پہلوان شہریست از ولایت اران مابین شیروان و آذربایجان **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این معلوم نشد (اردو) بیلقان ایک شہر کا نام ہے جو ولایت اران سے ہے اور شیروان اور آذربایجان کے درمیان واقع ہے۔ مذکر۔

بیلک بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج بفتح اول بروزن عینک۔ (۱) منشور پادشاہان **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) منشور۔ بقول آصفیہ فرمان شاہی۔ پروانہ۔ مذکر

(۲) **بیلک**۔ بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری و جامع و سراج قبالہ خانہ و باغ و امثال آن **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اول است (اردو) قبالہ۔ بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ بکری پتر۔ سند ملکیت۔ مکان یا جاگیر وغیرہ کا وہ کاغذ جس سے ملکیت ثابت ہو۔ مکان کا کاغذ یا سند۔

(۳) **بیلک**۔ بقول برہان و جامع و سراج تیری را گویند کہ پیکان آن دو شاخ باشد۔ صاحب سروری می فرماید کہ این را فیلک نیز گویند (شمس فخری ؎) ابا شہی کہ بروز نبرد روز کین و مصاف ٭ بر آسمان مہ و خورشید را بیک بیلک ٭ (عمید لویکی ؎) بیلکش وقتی کہ از چرخ درشت آید برون ٭ نرمی موم آن نفس در سینۂ سندان نہاد ٭ (انوری ؎) شاہی کہ چو کردند قران بیلک و دستش ٭ البتہ بجان خم ندہد حکم قران را ٭ **مؤلف** عرض کند

که مجاز بمعنی چہارم می نماید و دیگر ہیچ (اردو) وہ تیر جس کے پیکان مین دو شاخ ہون - مذکر

(۴) **بیلک** - بقول برہان وجامع و سراج بکسر اوّل وثانی مجہول نوعی از پیکان که آن را مانند بیل کوچکی سازند و پیکان شکاری نیز گویند و فرماید که بقول مؤید ہندیست ولیکن در فارسی مستعمل - صاحب سروری ذکر این کردہ (شاہ طاہرؒ) ہست در چشم شیاطین ہوا جرم شہاب ہذ بی نفاد تو چو تیری که ندارد بیلک ؎ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ صاحب ناصری گفتہ این را بیلہ نیز گویند **مؤلف** عرض کند که کاف تصغیر بر بیل زیادہ کردہ اند وبس (اردو) تیر کی ایک قسم جس کی نوک مثل پھاوڑے کے پھیلی ہوئی ہو - مذکر -

بیلکان اصطلاح - صاحب ناصری گوید که صاحب برہان این را بفتح اوّل بر وزن نہروان با قاف نوشتہ ظن غالب اینست که بکسر اوّل باشد ویقیناً با کاف عجمی بودہ و بیلقان و نام شہریست از ولایات اران مابین شیروان و آذربایجان **مؤلف** عرض کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت صاحب انند نقل نگارش و وجہ تسمیۂ این ہم ظاہر نمی شود (اردو) دیکھو بیلقان - مذکر

بیلکش بقول شمس لغت فارسی است بمعنی ابر سیاہ **مؤلف** عرض کند که دیگر ہمہ محققین فارسی زبان و معاصرین عجم ازین لغت ساکت بدون سند استعمال مجرد قول صاحب شمس را معتبر ندانیم (اردو) ابر سیاہ - کہہ سکتے ہین - مذکر - کالی گھٹا - مؤنث -

بیلوا بقول ملحقات برہان و انند و ہفت و مؤید با ثانی مجہول بر وزن پیشوا - دارو فروش را گویند و بابای فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند که این اصل است و آن مبدل این چنانکہ اسب و اسپ و ترکیب این از قبیل پیشوا که کلمۂ وا و با افادۂ معنی معیت و فاعلی ہم کنند

پس معنی لفظی این بیل دارنده و فروشندهٔ بیل و مجازاً بہ تعمیم دارو فروش دیگر ہیچ (اردو) دوا فروش۔

بیلہ بقول برہان و جامع و ناصری و جہانگیری و رشیدی و سراج با ثانی مجہول بر وزن حیلہ (۱) خشکی و جزیرۂ میان دریا و رود و خانہ۔ صاحب رشیدی می فرماید کہ زمین کنارۂ دریا و رود خان آرزو در سراج تردید رشیدی کردہ (عمعق بخاری ؎) زعمان قدرت فلک یک حباب بدریای جاہت جہان بیلہ ایست مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد مخفی مباد کہ ہمین لغت بیای فارسی ہم می آید بچند معانی و تکمیل تعریف در انجا شود (اردو) ٹاپو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ جزیرہ۔ دیپ وہ خشک زمین جو دریا یا سمندر کے بیچ میں ہو (جزیرہ۔ دیکھو ار و چپنیا کا نمبر ۲)

(۲) **بیلہ**۔ بقول برہان و جامع نوعی از دوائی صاحب ہفت این را گلی گفتہ صاحب محیط بر بیلہ می فرماید کہ از قسم رای بیل است و بر (رای بیل) گوید کہ اسم گلی است۔ ہندی بیتانی و بری کہ در شکل نبات شبیہہ بہ موتیہ و موگرہ باندک فرقی ازان روغن و عطر ترتیب می دہند طبیعت آن گرم و تر و بوئیدن آن مفرح و تقویٔ دل و دماغ و بقول اطبای ہند بحت و سرد و دافع صفرا و مسکن حرارت و تب و منافع بسیار دارد مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم و جا دارد کہ نسبت این بزیادت ہای آخرہ بسوی میوۂ بیل باشد کہ گذشت واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) بیلا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک چنبیلی کی قسم کا پھول

(۳) **بیلہ**۔ بقول برہان و جامع طبلہ و خریطۂ عطار مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع

کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) طبلہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی اسم مذکر۔ ڈبا۔ صندوقچی جیسے طبلۂ عطار۔

(۴) بیلہ۔ بقول برہان و ناصری منشور پادشاہان مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است مرادف بیلاک کہ بہمین معنی گذشت جادارد کہ این مبدل آن باشد یا آن مبدل این ہمچون پروانہ و پروانک (اردو) دیکھو بیلاک کا نمبر (۱)

(۵) بیلہ۔ بقول برہان و ناصری قبالۂ باغ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان و مجاز معنی چہارم ہم توان گرفت و مبدل بیلاک ہم کہ بہمین معنی گذشت چنانکہ صراحت این بر معنی چہارم کردہ ایم یا آن مبدل این (اردو) دیکھو بیلاک کا نمبر (۲)

(۶) بیلہ۔ بقول برہان و جامع و ناصری وجہانگیری و رشیدی و سراج بمعنی رخسارہ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ (خاقانی ع) بیلۂ تو کرد روی مہر و زہرہ را خجل (اردو) رخسارہ۔ کلّا۔ گال۔ مذکر۔

(۷) بیلہ۔ بقول برہان وجامع و ناصری وجہانگیری و رشیدی و سراج بمعنی پہلو مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بس (حکیم سوزنی ؎) آن دل کہ درمیان دو بیلہ بکمین تست ہا در روی رسد ز قوس فلک تیر بیلکی ہا (اردو) پہلو۔ مذکر۔ دیکھو ابولیت۔

(۸) بیلہ۔ بقول برہان وجامع و ناصری وجہانگیری و رشیدی و سراج پاروب کشتی بانان کہ بدان غراب رانند مؤلف عرض کند کہ بیل کہ بہمین معنی گذشت مخفف ہمین است (اردو) دیکھو بیل کا نمبر (۲)

(۹) **بیلہ** ۔ بقول برہان وجامع وسروری ورشیدی وسراج پیکانی کہ مانند بیل سازند (شمس فخری ؎) سالکان مسالک تحقیق ہا فارغند از شراب وآغشیلہ ہا دقع شیطان کفر را دارند ہر دو رکان مجاہدت بیلہ ہا (استاد فرخی ؎) چنان چون سوزن آر و شی وآب روشن از تو زند بہ زطوسی بیل بگذارد تا آج اندرون بیلہ ہا **مؤلف** عرض کند کہ ہای نسبت بہ بیل زیادہ است بمعنی منسوب بہ بیل دگیر ہیچ (**اردو**) وہ پیکان جس کی نوک پھیلی ہوئی ہو ۔ مذکر ۔

(۱۰) **بیلہ** ۔ بقول برہان وجامع چرک وریمی کہ از زخم آید ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی بیای فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ اگر بقولش پیلہ را کہ بیای فارسی ہمین معنی می آید اسم جامد فارسی زبان دانیم جا دارد کہ این مبدل آن باشد کہ بای فارسی بہ موحدہ بدل می شود چنانکہ اسب واسپ ۔ بر اعتماد قول صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را صحیح دانیم (**اردو**) ریم ۔ مذکر ۔ پیپ ۔

(۱۱) **بیلہ** ۔ بقول برہان وجامع پیلۂ ابریشم صاحب ناصری گوید کہ بمعنی ابریشم بیای فارسی است خان آرزو در سراج با ناصری متفق **مؤلف** عرض کند کہ اصلیت پیلہ بہ بای فارسی مسلم است ولیکن عیبی نیست کہ این را مبدل آن دانیم ۔ صاحب جامع محقق اہل زبانست کہ تصدیق این کردہ وبای فارسی بموحدہ بدل می شود چنانکہ اسپ واسب اگر صاحب ناصری استعمال این نشنیدہ باشد جا دارد کہ بر مقامش مستعمل نباشد (**اردو**) بیلہ ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو بادامہ کا نمبر (۱)

(۱۲) **بیلہ** ۔ بقول ہفت نام گلی است سفید رنگ **مؤلف** عرض کند کہ بعضی این را داز روی

گفته اند و ما صراحت این بر معنی دوم کرده ایم که این گل منافع بسیار دارد از ینجاست که این را در دواها بکار می برند (اردو) دیکھو بیلہ کے دوسرے معنے۔

بیله ور اصطلاح - بقول غیاث (۱) دارو فروش و (۲) آنکه دانه های آبگینه وغیره فروشد فرماید که ببای فارسی هم آمده **مؤلف** عرض کند که صاحب برهان بابای فارسی البته این را نوشته و دیگر کسی از محققین فارسی زبان غیر از صاحب غیاث به موحّده نه نوشت اگر سند استعمال پیش شود این را مبدل آن توانیم قیاس کرد چنانکه اسپ واسب (اردو) (۱) دوا فروش (۲) منہار - مذکر بقول آصفیہ کانچ کی چوڑیاں بنانے اور بیچنے والا

بیم بقول برهان بر وزن سیم ترس و واهمه را گویند صاحبان سروری و ناصری و جامع و هفت و بهار و انند و فدائی ذکر این کرده اند صاحب سخندان گوید که بزبان سنسکرت این را بهیم گویند (سعدی ۵) شنیدم که در روز امید و بیم ٭ بدان را بنیکان ببخشد کریم ٭ (فرّخی ۵) عشق رسم است ولیکن همه اندوه دل است ٭ خنک آن کو را از عشق نه ترس است و نه بیم ٭ بهار گوید که بلفظ آوردن و بردن و دادن و داشتن و کردن و کشیدن مستعمل **مؤلف** عرض کند که استعمال این در ملغات می آید و این اسم جامد فارسی زبان می نماید و جا دارد که مفرّس باشد از لغت سنسکرت بحذف های هوز (اردو) ڈر۔ خوف۔ مذکر۔

بیم آوردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که خوفناک شدن است (اسیری لاهجی ۵) هر که از درد عشق بیم آرد ٭ نیست عاشق که مرد بیمار است ٭ (اردو) ڈرنا۔ خوف کرنا۔

بیمار بقول برهان بر وزن دیوار (۱) ناتوان

وختہ را گویند و امر بہ ترسیدن است یعنی بترسیا
صاحبان ناصری و مؤید وانند وصفت ذکر این
کردہ اند بہار گوید کہ آر کلمۂ نسبت است و معنی
ترکیبی آن منسوب بہ بیم و اطلاق آن بر مریض مجاز
است چراکہ در مرض بیم مرگ می باشد صاحب
تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ (۲) وصف چشم
معشوق است **مؤلف** عرض کند کہ تسامح و
بی غوری برہان است بیمار را امر ترسیدن گفت
بلکہ این امر مصدر (بیم آوردن) است و معنی
دوم استعارہ باشد از چشم معشوق کہ فارسیان
از مجرد بیمار ہم چشم معشوق ارادہ کردہ اند۔
(فرخی لہ) زکوژی پشت من چون پشت پیران
ہ زسستی پای من چون پای بیمار ہ (سلمان
ساوجی لہ) خبر صحت بیمار تو آوردہ نسیم ہ
گرچہ باور نکند عقل خبرہای سقیم ہ (اردو)
(۱) بیمار۔ مریض۔ مذکر (۲) معشوق کی آنکھ
کو بھی شعرای فرس نے بیمار کہا ہے اور اردو میں

بھی استعارۃً اس کا استعمال ہے۔ جناب امیر
مینائی نے آنکھ کی صفات میں اس کا اشارہ فرمایا ہے
بیمارانہ استعمال۔ بہار ذکر این کردہ از
معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بقاعدۂ
فارسی بمعنی مثل بیمار است (قاضی یحیی لہ)
ز دورم یار دید و گفت کین یحیی است
بنداری ہ کہ سخت افتان و خیزان سست و
بیمارانہ می آید ہ (اردو) مثل بیمار کے۔
(۳۶۸۵) **بیمار برآوردن** مصدر اصطلاحی۔
بمعنی بیمار قرار دادن است موافق قیاس
(ظہوری لہ) بسی کوکہ آئین علاج عشق آموزد
ہ کنم تا از ہمہ پرہیز بیمارم برآوردی ہ۔
(اردو) بیمار قرار دینا۔
(۳۶۸۶) **بیمار بودن** استعمال۔ بمعنی مریض شدن
است (انوری لہ) در آرزوی شکر و بادام
تو صد سال ہ بر بستر تیمار تو بیمار توان بود
ہ **مؤلف** گوید کہ بمعنی حقیقی است (اردو) بیمار ہونا

بیمارپرسی اصطلاح ۔ بقول بہار وبحر و اننداز پرسش احوال بیمار کہ آن را بتازی عیادت خوانند (خواجہ آصفی ؎) دوش می پرسید حال چشم خود رفتم زحال ٭ امشب آن بیمار پرسیہا مرا بیمار داشت ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) بیمارپرسی بقول آصفیہ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ عیادت ۔ بیمار کا حال پوچھنا ۔

بیمارخانہ استعمال ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ بمعنی دار الشفاست کہ بیمارستان نیز می گویند (کمال خجند ع) باید حکیم را سوی بیمارخانہ برد ٭ صاحبان بحر و بہار عجم و انندہم ذکر این کردہ (ولہ ؎) جانم زغمزۂ تو بچشم تو می گریخت ٭ از خستگیش میل زبیمارخانہ بود ٭ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ بیمار و موافق قیاس ۔ (**اردو**) دار الشفا ۔ مذکر ۔ شفا خانہ ۔ بیمارخانہ ۔ ہوسپٹل ۔ صحت حاصل کرنے کا گھر ۔

بیمارخیز اصطلاح ۔ بقول بحر کسی کہ از بستر بیماری برخاستہ باشد صاحب ملحقات برہان ہم این را آوردہ ۔ بہار بذکر معنی بالا گوید کہ اغلب کہ خیز درین ترکیب بمعنی خاستن است یعنی کسیکہ خاستن او مثل بیماران بود و این در حالت نقاہت باشد **مؤلف** عرض کند کہ بیمارخیز اسم مفعول ترکیبی بمعنی بیمار برخاستہ شدہ و مراد از کسی کہ برخاستہ است از بستر بیماری و مقصود از صحت یافتہ کہ برخاستن از بستر بیماری علامت صحت است (**اردو**) صحت یافتہ ۔ بستر بیماری سے اُٹھا ہوا ۔

(۱) **بیماردار** اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی آنکہ متعہد خدمت بیمار باشد (صائب ؎) ہر کجا باشد دلی می چیند از چشم تو دردہ ٭ ہر کجا نازی بود بیماردار چشم تست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است و ۔

(۲) **بیمارداری** بزیادت یای مصدری بمعنی نگرانی بیمار است (میرزا رضی دانش ؎

نیز داخت حشمت بجال دل ما ۂ ز بیمار بیمار داری
نباید ۂ (اردو) (۱) بیمار دار بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ بیمار کا خبرگیران۔ رنجور دار
بیمار کی خدمت کرنے اور اس کے علاج مین کوشش
کرنے والا (۲) بیمار داری بقول۔ مونث۔ رنجور
داری۔ بیمار کی خدمت کی ذمہ داری۔ خبرگیری۔

بیمار داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
بمعنی بیمار کردن است (حسن غزنوی سے) جز لعبتان
لبت بوی بہی نیست مرا ۂ تا چو خود جسم مرا چشم تو دارد
بیمار ۂ (اردو) بیمار کرنا۔ بیمار بنانا۔

بیمارسان اصطلاح۔ بقول برہان (۱) بمعنی
بیمار مانند چہ سان بمعنی مانند ہم آمدہ و (۲) بیمارستان
را نیز گویند کہ بعربی دار الشفا خوانند بہار گوید کہ
این مخفف بیمارستان است بمعنی دوم (حکیم فردوسی
سے) بدو گفت گودرز بیمارسان ۂ ترا جای زیباست
از شارسان ۂ صاحب بحر عجم بانش صاحبان جامع
و رشیدی و ہفت و سراج ہم ذکر این کردہ اند
صاحب سروری بذیل بیمارستان این را آوردہ
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ
فوقانی از بیمارستان حذف شدہ (اردو)
(۱) بیمار کے مانند۔ مثل بیمار کے (۲) دیکھو بیمارستان

بیمارستان اصطلاح۔ بقول سروری
(۱) بمعنی دار الشفا (سراج الدین راجی سے)
بیمارستان عشقت ای دلبر ۂ مجنون کردہ ہزار
عاقل را ۂ و فرماید کہ بدین معنی بیمارسان بحذف
تا نیز آمدہ و (۲) نام قصبۂ از فارس۔ صاحبان
بہار عجم و انند و فدائی ہم ذکر این کردہ صاحب
ناصری می فرماید کہ مخفف این مارستان ہم آمدہ
مؤلف عرض کند کہ از قبیل گلستان و بوستان
است (اردو) دار الشفا۔ مذکر۔ دیکھو بیمارسان

بیمارنگین استعمال۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ مریضی کہ مرضش سخت
و مہلک باشد معاصرین عجم بر زبان دارند۔

(اردو) سخت بیمار۔

بیمار شدن استعمال۔ بمعنی حقیقی مبتلای مرض شدن است (صائب ؎) عشق فکر دل افگار زمن دارد بیش ٭ دایه پرهیز کند طفل چو بیمار شود ٭ (اردو) بیمار ہونا۔ (۲۰۸۷)

بیمار غنج اصطلاح۔ بقول برہان بفتح غین نقطه دار و سکون ما بعد (۱) بمعنی بیمار ناک و در دمند است یعنی بیشتر اوقات بیمار و رنجور باشد و (۲) کسی را نیز گویند که بیماری او از روی ناز و غمزه باشد صاحب سروری از استاد رودکی سند آورده (؎) چه گشت آن پری روی بیمار غنج ٭ ببرید دل زین سرای سپنج ٭ صاحب رشیدی گوید که بیماری را گویند که از طول بیماری غنج شده باشد یعنی بهم آمده و گرد شده و فرماید که در صراح در تفسیر امراض این را آورده صاحب ناصری بذکر هر دو معنی گوید که این لغت ماخوذ از غنجه است و صاحب جامع همزبان برہان۔ خان آرزو در سراج در زیر بر دارش بهار هم این را آورده **مؤلف** عرض کند که غنج بمعنی آغشته و ناز و غمزه می آید پس این بمعنی اوّل اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی دوم مرکب اضافی و کنایه (اردو) (۱) دردمند بیمار (۲) ناز و غمزے سے مصنوعی بیمار۔ بیمار نما۔

(۱) **بیمار کردن** استعمال۔ هر سه بمعنی
(۲) **بیمار گردیدن** حقیقی است یعنی (۱) (۲۰۹۱)
(۳) **بیمار گشتن** بیمار نمودن کسی کسی را و لازمش (۲) و (۳) یعنی بیمار شدن کسی (انوری ؎) کنی از تقویت لطف عرض را جوهر ٭ کنی از تربیت مهر شفا را بیمار ٭ (صائب ؎) رخساره گلرنگ تو هر دم به هواست ٭ چون چشم گران خواب تو بیمار نگردد ٭ (ظهوری ؎) بیمار گشت چشم تو در دشمنان مبین ٭ از دوستان برای چه پرهیز می کنی ٭ (اردو) (۱) بیمار کرنا (۲) و (۳) بیمار ہونا۔

بیمارگین اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر کاف فارسی (۱) غذائی کہ بہ بیمار دہند و (۲) بیمار مؤلف عرض کند کہ (گین) در فارسی زبان کلمہ ایست کہ افادۂ معنی فاعلی کند چون غمگین پس معنی دوم موافق قیاس است و برای معنی اول طالب سند استعمال می باشیم کہ محققین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت (اردو) (۱) بیمار کی غذا ۔ مؤنث (۲) بیمار ۔

بیمارہ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی علیل و ناتوان و بیمار مؤلف عرض کند کہ ہای زائد در آخر بیمار است و بس مشتاق سند استعمال می باشیم کہ استعمال این از نظر ما نگذشت (اردو) دیکھو بیمار ۔

بیماری استعمال ۔ بقول انند و بہار بمعنی رنجوری و مرض و فرمایند کہ بالفظ پیچیدن و دادن مستعمل مؤلف عرض کند کہ مرکبات این در ملحقات می آید و یای مصدری بالفظ بیمار مرکب است و بس (صائب ے) در بادیہ ہا در دبہ در مان نتوان یافت ۔ بیماری ہر شہر بمقدار حکیم است ۔ (اردو) بیماری بقول آصفیہ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ علالت ۔

بیماری باریک اصطلاح ۔ بقول بحر مرض دق و تپ دق ۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بیماری سل گوید مؤلف عرض کند کہ عامۂ عجم این را بمعنی عام استعمال می کنند یعنی بیماری نازک کہ صعب باشد تخصیص دق و سل نقد سند استعمال می کند (اردو) مرض دق و سل ...

بیماری پیچیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ عارض شدن مرض است بہ شدت کہ بیماری را زود نگذارد (صائب ے) بلکہ بیماری عشقم بہ رگ جان پیچید ۔ ساعدم رشتہ بانگشت طبیب ... پیچید ۔ (اردو) بیماری شدت کے ساتھ ...

بیماری دادن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب ...

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ عارض کردن قضا و قدر بیماری
را بکسی (طالب آملی ؎) ضبط نگہ مکن کہ چشم
تو دادہ اند ؛ بیماری کہ نیست بہ پرہیزش
احتیاج ؛ (اردو) بیماری عارض کرنا۔
بیمار کرنا۔ بیمار بنانا۔

بیماری سنگین اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
و انند بیماری گران کہ زود زائل نشود (صائب
؎) بید ماغی باعث بیماری من گشتہ است
؛ بیشتر سنگین شود بیماری از پرسیدنم ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس
(اردو) صعب بیماری۔ مؤنث۔

بیماری کشیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ مبتلای بیماری شدن است (اہلی
شیرازی ؎) وصل آن را بہ کہ از ہجران گرفتاری
کشد ؛ قدر صحت آن کسی داند کہ بیماری کشد ؛
(اردو) بیمار ہونا۔ مبتلای بیماری ہونا۔

بیماری نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی عارض کردن بیماری و مراد از بیمار
کردن است (اشرفی سمرقندی ؎) بیماری کہ
جہل نہد در نہاد کس ؛ نی در عجم علاج پذیرد
نہ در عرب ؛ (اردو) بیماری عارض کرنا۔
بیمار بنانا۔ بیمار کرنا۔

بی مانند استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بمعنی بی مثل و بی نظیر **مؤلف** عرض کند
موافق قیاس است کہ مانند و مثل ہر دو یکی است
(اردو) بے مثل۔ بے نظیر۔

بی ماوا استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بالف مقصورہ در آخر بمعنی بی خانمان۔
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مرادف
بی خانمان (اردو) دیکھو بے خانمان۔

بی مایہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ

(۱) بمعنی چیزی بی قیمت و کم بہا معروف است و بحوالۂ ناصری (۲) آنچه از مادہ متکون نشدہ مانند عقول و نفوس و امثال آن و آن غیر معروف است و فرماید که این لغت از دساتیر نقل شدہ و از همین است (بی مایگی) بمعنی افلاس و احتیاج۔ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) (۱) کم قیمت۔ کم بہا۔ ناچیز (۲) وہ شی جو کسی مادہ سے متکون نہو جیسے عقل۔ نفس وغیرہ۔

بیم بر اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان بفتح بای ابجد و سکون رای مهملہ (۱) بمعنی بہا و قیمت و (۲) ترسندہ را هم گویند بہار بذکر ہر دو معنی می فرماید که نسبت معنی اول وجهی معلوم نیست صاحب انند نقل نگار بہار صاحب هفت هم ذکر هر دو معنی فرمودہ **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی این بر ندۂ بیم اسم فاعل ترکیبی است و کنایه از معنی اول که بہای شی قابض را بی واهمه و مطمئن کند از چگونگی آن و معنی دوم مرادف بیم گیر است یعنی ترسندہ که بر دن بمعنی حاصل کردن آمدہ و کسی که بیم حاصل کند ترسندہ باشد (اردو) (۱) قیمت۔ مؤنث (۲) ڈرپوک دیکھو بد دل کے پہلے معنے۔

بیم بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی بودن خوف و ترس (سلمان ساوجی ؎) همه بیم من از ان غمزۂ بیمار بود ٭ همه تشویشم از ان زلف پریشان باشد ٭۔ (اردو) ڈر ہونا۔

بیمثال استعمال۔ بقول بہار معروف صاحب انند گوید که بمعنی بی مانند است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد بمعنی بی نظیر و لاثانی (اردو) بے نظیر بقول آصفیہ۔ لاثانی بے بدل۔ بے مانند۔

بیمچا یا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بمعنی بیدریغ۔ صاحب هفت گوید که بی ترس هم

(۲۰۵۲)

وصاحب شمس حی فرماید کہ بمعنی بی دریغ و بی منع و یکایک **مؤلف** عرض کند کہ محابا بفتحتین محابات عربی است کہ فارسیان بمعنی اندیشہ و ہراس استعمال کنند پس معنی این بی اندیشہ و بی ترس است و بس اختلاف بیان محققین بالا طبع آزمائی است (ظہوری ہ) چہرخ دریمن ظہوری خوش ہمیان بربستہ است ؎ یا دستدرہ محبت بی محابا می روم ؎ (اردو) بے دھڑک بقول آصفیہ ۔ بے خوف ۔ بے اندیشہ ۔ بے لحاظ عرض کرتا ہے ۔ بے محابا بھی کہہ سکتے ہیں ۔

بی محابا پلنگ اصطلاح ۔ بقول ... (۱) کنایہ از دنیا و روزگار است و (۲) کنایہ از موت ہم ۔ صاحبان بحر و جامع و (لطعات جہانگیری و ناصری) و سراج و انند و مؤید ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) (۱) دنیا مؤنث (۲) موت ۔ مؤنث ۔

بی محابائی اصطلاح ۔ بمعنی بی خوفی است ۔ (ظہوری ہ) بجستن پایۂ مغروری طنازان است ؎ بی محابائی خوبان زندارای من است **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری برا(بی محابای) کہ مزید علیہ بی محابا است زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) بے خوفی ۔ مؤنث ۔

بی محل استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح میم بمعنی بی وقت و بیجا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے محل بقول آصفیہ ۔ بے موقع ۔ بے جا ۔ نامناسب

بی محلی اصطلاح ۔ بقول بحر و مؤید و لطعات بزبان ... بمعنی بی اتفاقی **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بدین معنی بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) بے اتفاقی ۔ بے لوتھی ۔ مؤنث ۔

بیم دادن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

بمعنی ترسانیدن است (وحشی یافقی ره) رقیبا ره) در پرسش من که از هوایت پو بر عقل می دہی بیم که دارد قصد خونریزت پ ازین بهتر چه خواهد بود یارب اینچنین باشد پ (اردو) ڈرانا۔

بیم داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی ترسیدن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (سالک قزوینی ره) این تیره نظر چه بیم مردن دارد پو پوشیدن چشم را تماشائی نیست پ (ظهوری ره) هر برونی بدرون آمد و جا تنگ شد است پو بیم دارم که بگیرند ز من بیرون را پ (اردو) ڈرنا۔ خوف کرنا۔

بیم اصطلاح۔ بقول برہان بروزن دیگر بمعنی بی حد و حساب و بسیار باشد۔ چه تم بمعنی شمار هم آمده صاحبان ناصری و جامع و هفت و انند هم ذکر این کرده اند صاحب سفرنگ بضمن شرح سی و چهارمی فقرهٔ (نامهٔ شت حی افرام) ذکر این کرده که بمعنی بی شمار و بی حصر است **مؤلف** عرض کند که لغت زند و پازند است (انوری

هوان بی مر آمد پ (اردو) بے حد۔ بیحساب۔ بے شمار۔ بہت۔

بیم رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که خوف واقع شدن است و موافق قیاس (والہ داغستانی۔ نثر) اگر اندیشه از اطناب نمی بود از مثنویات خمسه قلیلی درین کتاب قلمی می کرد لیکن بیم رفت ؛ (اردو) ڈر ہونا خوف ہونا۔ ڈرنا۔

بیمروت استعمال۔ بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ (الضم) بیم بمعنی بیرو ناتراشیده **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی که لحاظ و مروت ندارد (ظهوری ره) حرف مرهم گفته باشد بی رضای من لبم پ بیمروت این قدر از دلفگاری بر نداشت پ (اردو) بی مروت۔ بقول آصفیه۔ انسانیت سے باہر

وہ شخص جس کو کسی کا پاس اور لحاظ نہو ۔

بیم زدہ استعمال ۔ بقول صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم بود آنکہ ترس و ہراس برش چیرہ شدہ کالیوہ اش ساختہ باشند **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش غیر از خوفناک نباشد (اردو) خوف زدہ ۔ ڈرپوک

بیمزگی استعمال ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بی لطفی و بی ذائقگی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و مرادف بی خوائی کہ گذشت (اردو) بے مزگی ۔ مؤنث ۔ بے لطفی دیکھو (بے خوانی)

بیمزہ استعمال ۔ بقول صاحب فدائی بی لطف و فرایدکہ آن ہر چیز و ہر سخن است کہ خوردن و شنیدنش مزہ نہ بخشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے مزہ ۔ بقول آصفیہ بد ذائقہ ۔ بے لذت ۔ بے لطف ۔

بی معنی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر و فتح میم پوچ و بیہودہ و باطل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بے معنی ۔ بقول آصفیہ ۔ مہمل ۔ بیہودہ ۔

بی مغز اصطلاح ۔ بقول برہان کنایہ از مردم سبک و بی تمکین باشد صاحب (جہانگیری در ملحقات) و صاحبان رشیدی و ناصری و بحر و بہار و انند و سراج ذکر این کردہ اند (صائب ؎) ہر چند زشکر نتوان کرد بہ نی صلح ۔ با وعدۂ بی مغز تو خرسند توان بود **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) سبک ۔ بقول آصفیہ اوچھا ۔ کم ظرف اور سبک سر بھی انھیں معنوں میں مستعمل ہے (غالب ؎) وہ اپنی خو نہ چھوڑینگے ہم اپنی وضع کیوں چھوڑیں ۔ سبک سر بنکے کیا پوچھیں کہ ہم سے سرگراں کیوں ہو

بی مغزان تر دامن اصطلاح ۔ بقول بحر و ملحقات برہان و ہفت و انند بمعنی صاحبان خلل و فاسقان و فاجران **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس کنایہ باشد (اردو) فاسقان ۔ فاجران ۔ وہ لوگ جو فسق و فجور میں مبتلا ہوں ۔ بد روشان اوباشان ۔

بیمقال اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ

گنگ وخاموش۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف
بی زبان باشد دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بے زبان۔

بیمقدار استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
(۱) بمعنی بی وقار وسبک سر **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است و (۲) بمعنی بی حد وحساب ہم
(ظہوری ؎) بر گدایان حشمت جمشیدی گر دید
طرح ٭ بخش اگر می کرد قدر خویش بی مقدار او ٭
مؤلف عرض کند کہ درین شعر استعمال (بخش
بیمقدار) بہ ترکیب توصیفی است واین محاورۂ
فارسیان باشد کہ میان صفت وموصوف فصل آورند
(اردو) (۱) بے وقار (۲) بے حد وحساب

بیم کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) بمعنی
ترسانیدن **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس
است واستعمال فارسیان ہم بمعنی لازم (۲) ترسیدن
است (ہاتفی جامی ؎) ازان فتنۂ جان ستان
بیم کرد ٭ ازان بیم شب را بدو نیم کرد ٭ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت بدون سند استعمال
معنی اوّل را تسلیم نہ کنیم کہ معاصرین عجم ودیگر محققین
ازین ساکت (اردو) (۱) ڈرانا (۲) ڈرنا۔

بیم کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی ترسیدن است (سفید بلخی ؎) می کشم
ہر نفسی بیم زبی برگی خویش ٭ کہ مرادست تہی پنجۂ
قاتل باشد ٭ (اردو) ڈرنا۔

بیمگاہ اصطلاح۔ بقول بہار وانند بمعنی محل
خوف وخطر (خواجہ نظامی ؎) بہر بیمگاہی حصاری
کند ٭ زبہر سر انجام کاری کند ٭ (ظہوری ؎)
بر بیمگاہ راحت ومحنت رہم فتاد ٭ سود وزیان
ز گرمی سودا گداختیم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) مقام خوف ڈر کی جگہ۔

بیمن بقول ملحقات برہان مرادف بیسن **مؤلف**
عرض کند کہ ماحقیقت وماخذ این را ہمانجا بیان
کردہ ایم کہ لغت ژند وپاژند است وہمین اصل
است وآن مصحف (اردو) دیکھو بیسن۔

بیمناک استعمال۔ بقول بہار و انند از عالم ترسناک **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ ناک بروزن خاک لفظی است کہ بجہتہ بیان اتصاف موصوف بصفتی در آخر کلمات می آورند چون طربناک و غمناک و امثال آن (ہکذا فی البرہان) (اردو) خوفناک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ ڈرکا بھرا ہوا۔ بھیانک۔ ڈراؤنا۔ اندیشہ ناک۔

بی منت استعمال۔ بقول انند بکسر میم و فتح نون مشدد و نعمت دادن بکسی و بار منت نہ نہادن بر او و بی من و اذی۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل بالمصدر است و موافق قیاس (صائب ؎) اگرچہ گریہ سرشار من ترکرد دریا را بغنی بی منت نیسان زگوہر کرد دریا را (انوری ؎) بر جہان خوش سایہ ابر است و نور آفتاب بخشش بی وعدہ و بی منت طغرل تگین (اردو) بے منت بقول آصفیہ بے احسان۔ بے دریغ۔ جیسے (خدا سب کو بے منت دیتا ہے)

بیمند اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر اول و فتح میم و سکون نون و دال مہملہ آلہ ایست کہ باغبان از ان طائران را از باغ بپرانند **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل خرمند است و بمعنی لفظی منسوب بہ بیم و صاحب بیم یعنی چیزی کہ بدان پرندگان را می ترسانند (اردو) وہ جھنڈی جس سے پرندوں کو کھیتی سے اڑاتے ہین اور آنے سے روکتے ہین۔

بیموجب اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بی سبب و بی وجہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و عوض این استعمال بی وجہ و بی سبب می کنند (اردو) بے وجہ۔ بے سبب۔

بیموری اصطلاح۔ بقول برہان بضم ثالث بروزن بیوری بمعنی مہابت و صلابت و صاحب ناصری گوید کہ برہان بلاشبہہ خبط کردہ زیرا کہ بفتح واو اصح است و بیگری بروزن سیگری باین معنی مناسب است یعنی ترسانندہ صاحب جامع متفق با برہان

بہار گوید کہ ظاہراً مرکب است از بیم و ور کہ کلمۂ نسبت
است از عالم رنجور و گنجور کہ یای مصدری بدان ملحق
نمودہ بمعنی مذکور استعمال کردہ اند۔ صاحب سفرنگ
بشرح لبستمی فقرۂ (نامۂ وخشور گلشاہ) ذکر این کردہ
در اعراب و معنی با برہان و جامع متفق **مؤلف عرض**
کند کہ ماخذ بیان کردۂ بہار درست است و اصح
بہ فتح واو باشد چنانکہ صاحب ناصری گفتہ ولیکن محاورۂ
بہ ضم میم است و ہم از بیان رنجوری و گنجوری بہ ضم
جیم عربی و سکون واو بر زبان فارسیان است
عجب است از صاحب ناصری کہ با وجود یای مصدری
این را بمعنی ترسانندہ گفتہ از قواعد زبان خود بیخبر است
و قوت تعریف ندارد (اردو) صلابت۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مؤنث۔ سختی۔ مضبوطی۔ **مؤلف عرض**
کرتا ہے کہ بیموری کا ترجمہ۔ ڈر۔ دہشت۔ ہے۔

بی مہر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بکسر میم بمعنی بی شفقت و بی رحم **مؤلف** عرض کند
کہ موافق قیاس است (ظہوری ؏) خانۂ بی مہر د
بی پروا از زبان زد شد کنون ؛ بارہ دیگر بی مروت بیوفا
خواہم نوشت ؛ (انوری ؏) دایۂ دہر نہ پرورد
کسی را کہ بخورد ؛ ببینی ای دوست کہ این دایہ چہ بی
مہر و وفاست ؛ مخفی مباد کہ از ہمین است بی مہری
بزیادت یای مصدری بمعنی بی دردی (صائب ؏)
سرو از بی مہری باد خزان آسودہ است ؛ صائب
آزادہ را از سردی دوران چہ باک ؛ (اردو)
دیکھو بے درد اور بے دردی ۔

(۱) **بی میل** استعمال۔ بقول صاحب روزنامہ
(۲) **بی میلی** بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ
قاجار (۱) بمعنی بدون خواہش **مؤلف عرض**
کند کہ بہ فتح میم است و موافق قیاس (انوری ؏)
دادہ بی میل کردہ بی کینہ ؛ دور این مایہ سوز صورت
سوز ؛ (۲) بقول صاحب رہنما بمعنی بی دلی۔ صاحب
بول چال می فرماید کہ بمعنی بی دلی و بی رغبت و
بی خواہش است و بخیال ما بزیادت یای مصدری نسبت
بہ (۱) و بمعنی بی رغبتی است نہ بی رغبت (اردو

(۱) بدون خواہش و رغبت (۲) بی دلی۔ بے زغبتی (مؤنث)

بی می مست است مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان چون کسی را غافل در کاری بینند این مثل را گویند (اردو) دکن مین ایسے محل پر کہتے ہین ”اپنے مین آپ مست ہے“ ”پی گیا ہے“ ”مدہوش ہے“ ان تینون کہاوتون کا استعمال اُس شخص کے حق مین ہوتا ہے جو درحقیقت پیا نہ ہو مگر اپنے کامون مین سخت غافل ہو۔

بین بقول فرہنگ جہانگیری بمعنی بینندہ و امر بہ دیدن **مؤلف** عرض کند کہ بین در فارسی قدیم بمعنی بصارت است و بینیتن مصدرش زند و پازند بمعنی دیدن و بین امر حاضرش فارسیان معاصر و اشتادن سلف استعمال امر حاضر این کردند و مصدرش را ترک کردند و مقلّدین فارسی دانستند کہ بین امر حاضر دیدن است و مبدّل دین و قاعدۂ تبدیل وضع کردند از برای این تبدیل بہ بی خبری از حقیقت و معنی اوّل محض غلط کہ افادۂ معنی فاعل بدون ترکیب نمی شود چنانکہ (دوربین) و (ناتوان بین) اسم فاعل ترکیبی است۔ حیف است کہ لغات فرس (۱) بین بمعنی بصارت و بینیتن مصدرش را ترک کردند زردشتیان معاصر تصدیق وجودش می کنند پس (۲) بین امر حاضر آنست و اصلا امر دیدن نیست چنانکہ رشیدی ذکرش کردہ صاحبان موارد و غیاث ہم سکندری خوردہ اند (اردو) (۱) بصارت۔ بینائی۔ مؤنث (۲) دیکھہ۔ دیکھنا کا امر حاضر۔

بینا بقول برہان بکسر اوّل بر وزن مینا بمعنی (۱) دیدہ ور و صاحب بصیرت و بلغت ژند و پاژند (۲) بمعنی ماہ است کہ بعربی شہر گویند صاحب جہانگیری در لحقات بر معنی دوم قانع۔ صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی (۳) بینندہ و صاحب چشم صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و سوم گوید کہ (۴)

دیدہ و چشم را ہم گویند چنانکہ فردوسی راست (ع)
بہ بینندگان آفرینندہ را ٭ نہ بینی مرنجان دو بینندہ را
٭ صاحب جامع ہمزبان برہان ۔ خان آرزو در
سراج گوید معروف و مرادش معنی سوم باشد و ذکر
معنی دوم ہم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی سوم
حقیقی است کہ الف بر امر حاضر بینیدن زیادہ کردہ اند
کہ افادۂ معنی فاعلی کند کہ ذکرش ہمہ الف و اقسام آن
گذشت و معنی اوّل مجاز آن و معنی دوم ہم کنایہ
و معنی چہارم بہ نابینائی صاحب ناصری شہادت
می دہد کہ در بینندہ و بینا لفظاً فرقی نکردہ ۔ بحث
از بینا می کند و سند بینندہ می دہد ۔ ہیچ است و
ہیچ (انوری ع) نہ ہیچ عقل بر اشکال دور او
واقف ٭ نہ ہیچ دیدہ بر اسرار حکم او بیناست
٭ (ظہوری ع) بی حدیث تو سخن گویا نیست ٭
بی جمال تو نگہ بینا نیست ٭ (اردو) (۱) صاحب
بصیرت (۲) چاند ۔ مذکر (۳) دیکھنے والا ۔

بیناب بقول برہان بر وزن سیماب چیز ہائی
باشد کہ مردم را در حالت مکاشفہ دیدہ می شود و
در عربی این را معائنہ می گویند صاحب جامع بر
معائنہ و مشاہدہ قانع ۔ صاحب ناصری و آنند
ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند کہ بای
زائد بر لغت بینا زیادہ کردہ اند چنانکہ ناشتا
و ناشتاب و این افادۂ معنی مصدری در محاورۂ
زبان می دہد یعنی حاصل دیدن (اردو) مشاہدہ
معائنہ ۔ مذکر ۔

بیناس بقول برہان بای ثانی مجہول بر وزن
گیلاس دریچۂ خانہ را گویند ۔ صاحب سروری
بذکر این گوید کہ باضافۂ کاف ہم آمدہ کہ می آید
صاحبان رشیدی و ناصری و جامع ہمزبانش ۔
خان آرزو در سراج می فرماید کہ این بمعنی دریچہ
و بیناسک تصغیر آن **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ
ہمان بیناست کہ گذشت و این زیادتی افادۂ
معنی خاص کند کہ بمعنی ظرف مشاہدہ باشد (اردو)
دریچہ ۔ مذکر ۔ دیکھو اغرہ کا نمبر (۳)

بنیاسک بقول برہان و سروری و رشیدی
و جامع مرادف ہمان (بنیاس) است کہ گذشت۔
صاحب برہان اینقدر اضافہ کند کہ بیای فارسی
ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ محققین بالاحیف
است کہ در نزاکت معنی این فرق نکردہ اند معاصرین
عجم باہم اتفاق دارند کہ این نام دریچۂ خوردتر
است و کاف تصغیر در آخر (بنیاس) زیادہ کردہ اند
خان آرزو در سراج بذیل بنیاس اشارۂ این کردہ
است (اردو) بہت چھوٹا دریچہ یا جھروکہ
بقول آصفیہ۔ مذکر۔ کھڑکی۔ دریچہ۔ **مؤلف** عرض
کرتا ہے کہ دکن مین جھروکا اُس چھوٹے سوراخ
کا نام ہے جو بغرض ہوا و روشنی و تماشا بجای
دریچہ قائم کرتے ہین جو دریچہ سے بہت چھوٹا
ہوتا ہے اور بنیاسک کا یہی ترجمہ صحیح ہے (برق
؎) دیکھا جو حال زار جھروکون سے جھانک کر
گھر مین بلا لیا مجھے گھبرا کے سامنے ؛ دکن مین دریچے
سے دیکھنا اور جھروکے سے جھانکنا کہتے ہین ہمارا
قطعی خیال یہہ ہے کہ اردو مین بھی دریچہ اور جھروکے
مین یہہ نازک فرق ہے لیکن محقق دہلوی نے اس
پر غور نہین فرمایا۔

بنیاسگ بقول مؤید باکاف فارسی (۱) ہمان
بنیاسک کہ بکاف تازی گذشت (کذا فی شرفنامہ)
وہم او بر (بنیاسک۔ بکاف تازی) گوید کہ صاحب
ادات باکاف فارسی آوردہ (کذا فی شرفنامہ) ولیکن
در نسخہ کہ بر کتابت است دران ذکر این نیست
(انتہی کلامہ) **مؤلف** عرض کند کہ قیاس غالب
است کہ غلطی کتابت باشد کہ کاف عربی را کاتب
مطبع کاف فارسی نوشت اگر سند استعمال بکاف
فارسی بنظر آید این را مبدل آن دانیم چنانکہ کند
و گند۔ مخفی مباد کہ در نسخۂ مطبوعۂ نولکشور این را
(۲) بمعنی پای پوش چرمی نیز نوشتہ ولیکن این معنی
در دو نسخ قلمی نیست عجبی نیست کہ تصرف مطبع
باشد بدون سند استعمال بر مجرد اضافۂ مطبع این معنی
را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) دیکھو بنیاسک (۲)

یرمی جراب ۔ مذکر ۔

بینا کردن استعمال ۔ بمعنی بینائی بخشیدن (۲۶۹۲)
است (صائب ؎) از شکست گوہر خود شاد گشتن سہل نیست ٭ زین جواہر سرمہ تا چشم کرا بینا کنند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بینائی بخشنا ۔ بینا کرنا ۔

بینا گردیدن استعمال ۔ لازم مصدر (۲۶۹۳)
گذشتہ بمعنی بینا شدن است (ظہوری ؎) ہمہ چشمست ظہوری بتو بینا گردد ٭ بتو گویاست ز سر تا بقدم لب شدہ است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) بینا ہونا ۔

بین الطلوعین استعمال ۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار وقت ما بین طلوع صبح صادق و آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اگرچہ این ترکیب عربی است ولیکن در عربی بدین معنی مستعمل نیست (اردو) طلوع صبح صادق اور آفتاب کا درمیانی وقت ۔ مذکر ۔

بی نام استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی گمنام و مجہول الاسم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) گمنام و وہ شخص جس کا نام مشہور نہ ہو صاحب آصفیہ نے (بے نام و نشان) پر فرمایا ہے وہ شخص جس کا پتہ نہ ہو گمنام ۔

بی ناموس استعمال ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی لامذہب و ناپرہیزگار **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی بی عصمت و عفت است و از برای معنی اول کہ ظاہرا کنایہ ایست موافق قیاس ۔ طالب سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) (۱) لامذہب ۔ بدکار (۲) بے ناموس ۔ بے عفت و عصمت ۔ پاکدامنی نہیں رکھنے والا ۔

بی نان توان زیست و بی آب نتوان زیست مثل ۔ صاحبان خزینۂ و امثال فارسی

ذکر این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را
بجائی زنند کہ مقصود از بیان قلت چیزی باشد
کہ اکتفا نکند برای انسان یا کی از معاصرین عجم
را دیدیم کہ با حاکمی می گفت کہ ؎ آغا مشاہرۂ کہ
ما را عطا می کنی اینقدر قلیل است کہ چیزی نیست
؎ بی نان توان زیست لی بی آب نتوان ؛ یعنی مقصود
ہمین قدر بود کہ ازین مشاہرہ نمی توانیم کہ آب ہم
خرید کنیم تا بنان چہ رسد و بعضی گویند کہ این مثل
نیست بلکہ مقولہ ایست صرف برای اظہار فرق آب
و نان کہ اگر نان میسر نیاید انسان نمی میرد ولیکن
بہم نرسیدن آب او را ہلاک می کند حاصل اینکہ ما استعمال
اول الذکر را لطیف دانیم **(اردو)** دکن مین
کہتے ہیں ؎ روٹی نہ سہی اگر پانی بھی نہ ملے تو جینا کیونکر

بینائش اصطلاح - بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت و بہ نقل سند علی خراسانی حاطب اللیل
است (ف) می فروزد از چراغ دیدۂ ما شمع طور
؎ بینش اہل محبت داخل بینائش است ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ (بینش) حاصل بالمصدر مصدر متروک
(بینشن) است کہ ذکرش بر (بین) گذشت و این
مخفف (بینائیش) بحذف یک یاست بمعنی بینائی
او بہ شین (ضمیر غائب) **(اردو)** اس کی بینائی
اس کی بصارت اور بصیرت -

بینائی بقول برہان بروزن زیبائی (۱) بمعنی
دیدہ وری و بینندگی و فرماید کہ (۲) بمعنی چشم
صاحب سروری ہم ذکر ہر دو معنی کردہ (سعدی
؎) دیدہ را فائدہ آنست کہ دلبر بیند ؛ ور نہ بیند
چہ بود فائدہ بینائی را ؛ (ناصر خسرو ؎) بر معصیت
گماشتہ روز و شب ؛ جان و دل و دو گوش
و دو بینائی ؛ صاحب رشیدی ہمین گوید کہ
بینائی و بینش معروف و گاہ چشم نیز ازان ارادہ
کنند صاحب ناصری ہم ذکر ہر دو معنی کردہ - خان
آرزو در سراج گوید کہ بمعنی اول بصارت است
و معنی دوم مجاز آن **مؤلف** عرض کند کہ ہمین

اصل است بمعنی بصارت که بجایش گذشت و (بینش)
مصدر ژند و پاژند اشارهٔ آن ہمدر انجا مذکور
و (بینا) به الف آخر برامر حاضرش افادهٔ معنی فاعلی
کند چنانکه گذشت و (بینای) مزید علیه آن و (بینائی)
بزیادت یای مصدری بر ہمین مزید علیه بمعنی مصدری
فارسیان (بینش) را بمعنی بصیرت استعمال کنند و
(بینائی) را بمعنی بصارت و این فرق نازک می ورزند
را محققین بالا ترک کرده اند (اردو) (۱) بینائی
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بصارت
روشنی چشم۔ جوت۔ نظر (۲) آنکھ۔ مؤنث۔
(۵۳۳۲) **بیندن** مصدریست ژند و پاژند را مرادف دیدن
که حالا متروک است و از مشتقات این امر حاضر
(بین) در استعمال باقی است و صراحت کامل بر
(بیندی) می آید (اردو) دیکھنا۔
بیند بقول برہان بکسر اول و سکون ثالث و دال
ابجد (۱) بمعنی ہستند که از ہستی و بودن باشد صاحب
سروری ہم این را آورده (انوری ؎) چه
بزرگی بود دران نه بیند که ہم درین آشیان
و ما و اجای که صاحب ناصری گوید که بمعنی ہستند و
باشند و این را بیند ہم گویند صاحب جامع فرہنگ
که بمعنی بوند و باشند که از بودن است صاحبان
ہفت و اند ہم ذکر این کرده اند و صاحب ہفت
صراحت مزید کند که بسکون دوم و فتح سوم (۲)
مضارع دیدن **مؤلف** عرض کند که مبدل
بوند است و بس که واو بدل شد به تحتانی چنانکه
انگول و انگیل و معنی این باشند آنانکه این را
بمعنی ہستند گفته اند سکندری خورده اند و از قواعد
صرف زبان خبر ندارند۔ ہستند جمع ہست است
بمعنی بوده اند متعلق بزمانهٔ حال و بوند که اصل آنست
جمع مضارع باشد و آنچه بمعنی دوم است مضارع
(بینیدن) که صراحت آن بر (بینیدی) می آید
و ہیچ تعلق از مصدر دیدن ندارد (اردو)
(۱) رہیں (۲) دیکھے۔ دیکھنا کا مضارع۔
بیندن مصدریست متروک مرادف (بینیدن)

(دیدن) اسم این مصدر همان (بین) که بجایش گذشت فارسیان بقاعدهٔ خود بزیادت علامت مصدر (دن) بر اسم مصدر این را وضع کرده اند و (بیند) مضارع این و (بیننده) اسم فاعل و (بین) امر حاضر این و نیز امر حاضر (بینتن) و حاصل بالمصدر این (بیندگی) باقی مشتقات این نیامده که کامل التصریف نیست آنانکه مشتقات همصدر را متعلق بمصدر (دیدن) کرده قواعد تبدیل حروف را قائم کرده اند سکندری خورده اند و از حقیقت خبر ندارند (اردو) دیکھنا۔

بیندی بقول بهار وانند صیغهٔ ماضی است در جزا افادهٔ معنی مضارع کند (والهٔ هروی ۵) رخصت اشک فشانی دهی ار واله را یکو بیندی نوح که سیلابی و طوفانی هست مؤ صاحب نوادر هم فرماید که هرچند که این صیغهٔ ماضی است لیکن ازین مقطع و صیغهٔ حال مستفاد می شود و این را متعلق می داند بمصدر دیدن **مؤلف** عرض کند که این را هیچ تعلق با مصدر دیدن نیست بلکه با (بینیدن) که بجایش می آید و آن مزید علیهٔ (بیندن) است که گذشت بزیادت تحتانی معروف میان اسم مصدرش (بین) و علامت مصدر (دن) و (بینید) ماضی مطلق آن و (بیند) مخفف همین ماضی مطلق پس واله هروی بر همین ماضی مخففه یای مجهول بقاعدهٔ فارسی زیاده کرده چنانکه (دیدی) بمعنی می دید۔ صاحب بهار عجم (بیندی) را که ماضی نوشت غلط کرد و استعمال این که بمعنی مضارع دانست سکندری خورد و بر معنی شعر از غور کار نگرفت از همین استعمال فارسیان متحقق شد که استعمال (بیند) در فارسی زبان بدو معنی یکی مضارع مصدر (بیندن) و (بینیدن) و دیگری مخفف ماضی مطلق بینیدن که بینید است فقط (اردو) دیکھتا۔ دیکھا ہوتا۔

بینش صاحب رشیدی (۱) بر معنی معروف قانع و فرماید که (۲) گاه چشم نیز ازان اراده کنند

صاحبان انند و نوادر ہم ذکر مبرد و معنی کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر (بینتن) مصدر ژندو یا ژند است از قبیل روش و تپش چنانکہ حاصل بالمصدر (بنیدن و بینیدن) بینش است فارسیان استعمال این اکثر بمعنی بصیرت کنند و کم برای بصارت و برای بصارت بغیر استعمال بینائی بنظر آمدہ و معنی دوم مجاز است و استعمالش از نظر ما نگذشت طالب سند استعمال می باشیم کہ محققین اہل زبان از تعریفش ساکت اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (ظہوری ے) چہ بینش است کہ این بال بستگان دارند ٭ بچشم دام تو خوش کردہ اند دانۂ تو ٭ (اردو) (۱) بصیرت (دیکھو بصیرت) مؤنث۔ بینش کا استعمال بھی بمعنی بصیرت کرسکتے ہیں (۲) آنکھ۔ مؤنث۔

(۱) **بی نشان** (۱) بمعنی بی نام و نشان و گمنام (۳۶۶۳)
(۲) **بی نشانی** و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی گمنامی (ظہوری ے) نیست در گمنامی از من نامورتر دیگری ٭ بی نشان گردیدہ ام از نامہ عنوان برگرفت ٭ (ولہ ے) روشناسان کنج عزلت را ٭ بی نشانی کند نشان دگر ٭ (اردو) (۱) بے نام و نشان بقول آصفیہ۔ گمنام (۲) گمنامی۔ مؤنث۔

(۳۶۶۴) **بینش بیختن برکسی** مصدر اصطلاحی بمعنی بصیرت عطا کردن و متنبہ کردن است چنانکہ در کلام ظہوری استعمال این است (ے) غبار راہ تو بر سرمہ بیخت این بینش ٭ مکن ملاحظہ در چشم توتیا میگوئی ٭ (اردو) بصیرت عطا کرنا۔ متنبہ کرنا۔

(۳۶۶۵) **بی نصیب** اصطلاح۔ بمعنی بدقسمت و واژون طالع و بداختر (ظہوری ے) آن امید کہ سازند سیر حسرت شان ٭ بخوان کام نشانند بی نصیبان را ٭ (ولہ ے) بی نصیب اند از تغافل دیگران ٭ دیدہ نادیدن از ما برنداشت ٭ (انوری ے) خوان جودش زیر چرخ کاسہ شکل آراستست ٭ این ثناخوان بی نصیب از جور اخوان آمدہست ٭ -
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است

(اردو) بے نصیب۔ بقول آصفیہ۔ بدبخت بدقسمت۔ نربھاگا۔

بی نظیر استعمال۔ بہار بر معروف قانع بمناسبت انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی بی مثل و بی ہمتا است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (انوری ؎) یک صراحی بادہ مان دہ بیشتر [illegible] باشد نیست کاری بی نظیر ؎۔
(اردو) بے نظیر (دیکھو بے مثال)

بی نعل بودن مصدر اصطلاحی۔ بقول لطحقات برہان و بحر کنایہ از بی برگ و بی سامان و بی سرانجام بودن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی این مخصوص است با اسپ و مجازاً بمعنی عام مستعمل شد۔
(اردو) بے سر و سامان ہونا۔

بی نفس استعمال۔ بقول بہار و انند آنکہ دم نداشتہ باشد (صائب ؎) نیست ما را بجز خموشی لذتی از زندگی ؎ ماہیان بی نفس مانند ماہی زندہ ایم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بفتح فا ست و موافق قیاس (اردو) بے دم۔ بقول آصفیہ بیجان، مردہ

بینک بقول بہار و انند بحوالۂ لطحقات بمعنی مردمک چشم صاحب نوادر ہم بذیل بین ذکر این کردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ کاف نسبت است کہ بر لفظ بین زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ چنانکہ سنگک و معنی حقیقی این منسوب بہ بصارت و کنایہ از مردمک (اردو) مردمک۔ مؤنث دیکھو انگورک کا نمبر (۱)

بینکِ چشم اصطلاح۔ بقول لطحقات برہان و بحر بمعنی مردمک چشم **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این بصارت چشم و کنایہ از مردمک۔ مرکب اضافی است
(اردو) دیکھو بینک۔

بی نم استعمال۔ چیزی کہ در و نم نباشد (ظہوری ؎) خوشم کہ دیدۂ بی نم در آب گردید است بخوں ریزش مژہ ہر سو حباب گردید است ؎۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) بے نم کہہ سکتے ہیں وہ چیز جس میں نمی اور تری نہ ہو۔

(۱۷۶۳)

بی نماز استعمال ـ بقول بهار (۱) زن حائضه و فرماید که این از اهل زبان بوضوح پیوست و (۲) کنایه از بی رحم و ناخدا ترس (صائب ؎) حذر ز فتنهٔ آن چشم بی نماز کنید ٭ ز میزبان سیه کاسه احتراز کنید ٭ و شارحش می نویسد که ظاهرا تحریف است و صحیح (نیم باز) معلوم می شود ـ **مؤلف** عرض کند که معنی دوم اضافه مطبع نولکشور می نماید که این در دیگر نسخه بهار عجم مطبوعهٔ مطبع سراجی یافته نمی شود و طبع آزمائی شارح خبر میدهد ازینکه ذوق شعر ندارد و در کلام صائب همانا (بی نماز) است نه (نیم باز) و مضمون شعر و سیه کاسگی میزبان هم (نیم باز) را نمی خواهد و نظر بر سند صائب ما (بی نماز) را درینجا بر سبیل مجاز بمعنی فاسق گیریم و جا دارد که در کلام صائب هم بی نماز بمعنی اوّل باشد ـ **(اردو)** (۱) وه عورت جسکو حیض آیا هو (۲) فاسق ـ فاجر ـ گنه گار ـ

بی نمازی اصطلاح ـ بقول برهان و جامع کنایه از حیض آمدن زنان صاحب جهانگیری در ملحقات گوید که کنایه از حیض زنان (شرف شفروه ؎) ز مردی تو چنان شرم داشتند سباع ٭ که شرزه دیده چو خرگوش بی نمازی زنان ٭ صاحب رشیدی هم این را آورده وارسته این را بمعنی حیض گوید (طغرا ؎) دیشب که دختر رز بی پرده جلوه گر شد ٭ نزدیک ما نیامد از دست بی نمازی ٭ صاحبان بحر و سراج و بهار عجم همزبانش **مؤلف** عرض کند که کنایه از حالت حیض است ـ تعریف همه محققین درست نیست **(اردو)** حالت حیض ـ مؤنث ـ

ببینیم شتر کدام پهلو می نشیند مثل ـ صاحب محبوب الامثال ذکر این کرده از معنی و محلّ استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که بجائی که انتظار برای تصفیهٔ چیزی می باشد این مثل را می زنند و معاصرین عجم هم این را بزبان دارند

(اردو) "دیکھو اونٹ کس کل بیٹھے" "اونٹ کس کروٹ بیٹھے" (محبوب الامثال) جناب امیر مینائی نے امیر اللغات مین فرمایا ہے۔ (اونٹ دیکھیے کس کل بیٹھتا ہے" یعنے کسی معاملے کی نسبت کہتے ہین کہ دیکھا چاہیے کیا ظہور مین آئے اور انجام کار کیا ہو (جرأت ؎) کیا دکھاتا ہے یہہ چرخ بے مہار ۞ بیٹھتا ہے اونٹ کس کل دیکھیے ۞ آپ ہی نے فرمایا ہے کہ کل کی جگہہ پہلو اور کروٹ بھی کہتے ہین (نصیر ؎) گرچہ مجنون نے کہا ناقہ سے یہ اے ساربان ۞ ایکدن لیلی سے کچھ کچھ تو ہمارے واسطے ۞ دل مین اسکے پر یہی دیکھا رہا اب دیکھیے ۞ بیٹھتا ہے اونٹ کس پہلو ہمارے واسطے

(الف) **بی نمک** اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) بیمزہ صاحب تحقیق الاصطلاح گوید کہ نامرغوب (صائب ؎) کنند بی نمکان در شراب کار نمک ۞ مدہ بہ مجلس می راہ ہوشیاران را ۞ **مؤلف** عرض کند کہ (۲) اسم فاعل ترکیبی یعنی کسی کہ ذوق چیزی ندارد و شعر صائب سند ہمین است و بی نمکان کہ جمع بی نمک است بہ ہمین معنی مستعمل (ظہوری ؎) ہزار سینۂ بی کینہ ریش شد از رشک ۞ بردی بی نمکان خندہ چند شور مکن ۞ و از ہمین است

(ب) **بی نمکی کردن** بقول برہان کنایہ از بی مزگی و بیوضعی و بی وفائی کردن صاحبان بحر و بہار و سراج و (جہانگیری در ملحقات) ہم ذکر این کردہ اند

(اردو) الف (۱) بیمزہ بقول آصفیہ۔ الونا پھیکا۔ بے مزہ (۲) وہ شخص جس کو کسی بات کا ذوق نہ ہو (ب) بے مزگی کرنا۔ بے وفائی کرنا۔

بینندہ بقول برہان با نون دیگر بر وزن زیبندہ (۱) بمعنی شخص بینا و (۲) صاحب وقوف و عاقبت اندیش و (۳) چشم صاحب جہانگیری در ملحقات بر معنی سوم قانع (فردوسی ؎) مرا آرزو نیست از مہر او ۞ کہ بینندہ بر دارم از چہر او ۞ صاحب رشیدی و بہار و انند و ہفت ہمزبانش **مؤلف** عرض کند

که اسم فاعل مصدر (بینیدن و بینیدن) است و معنی
اوّل و سوم حقیقی است و معنی دوم کنایه باشد (اردو)
(۱) دیکھنے والا (۲) صاحب بصیرت۔ عاقبت اندیش
(۳) آنکھ۔ مؤنث۔

بی ننگ استعمال۔ بقول برہان و ہفت (۱)
بمعنی بی عیب و عار و (۲) بی وقار چه ننگ بمعنی عیب
و عار است **مؤلف** عرض کند که معنی اوّل حقیقی
است و معنی دوم مجاز آن که کسی که ننگ و عار ندارد
بی وقار می باشد (**اردو**) (۱) بے ننگ و ناموس
بقول آصفیه بے شرم۔ بے حیا۔ بدچلن۔ بدوضع۔
آزاد (۲) بے عزت۔ بے آبرو۔

بینو بقول انند و مؤید بالکسر و ضمّ نون جغرات
چک بسته که هنوز مسکه ازو بیرون نیاورده باشند
مؤلف عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند
و محققین اہل زبان ازین ساکت۔ مشتاق سند استعمال
می باشیم و اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**)
دہی جمّا ہوا دہی۔ مذکر۔ (دیکھو آصفیه مین جمّا)

بی نوا اصطلاح۔ بقول بحر درویش و فقیر
درمانده۔ صاحب سفرنگ بشرح ہفتاد و ہفتمین
فقرهٔ (نامهٔ شت جی افرام) ذکر این کرده و صاحبان
غیاث و انند و شمس ہم این را آورده اند **مؤلف**
عرض کند که (۱) بمعنی حقیقی بی صدا است و (۲) مجازاً
بمعنی بی ساز و سامان مراد از درویش و مفلس۔
(صائب طه) نی درین بستان ما تا برگ وار دبی
نواست ؎ برگ را از خود بیفشان گر نوامی بایدت ؎
(انوری عه) آن روز که گنج حسن کردی ؎ این گنج
وثاق بی نوا را ؎ (**اردو**) (۱) بے آواز۔ بے
صدا (۲) بے نوا او سے برگ و نوا۔ مفلس۔ فقیر کے لئے
کہہ سکتے ہین۔ درمانده۔ بے سہارا۔ درویش۔

بی نوائی اصطلاح۔ بقول انند و بہار
بی سامانی و بی آوازی و فریاد که بالفظ کشیدن
مستعمل **مؤلف** عرض کند که بزیادت یای
زائد (بی نوای) مرادف (بی نوا) ست و این
بزیادت یای مصدری بران موافق قیاس است

(صائب ــــ) خرابی باعث تعمیر باشد بی نوائی را * که کوری کاسهٔ دریوزه می گردد گدائی را * (اردو) بے نوائی - مؤنث - بے سروسامانی مفلسی - تونگری کی ضد -

بی نور | استعمال - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی فروغ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است و بر زبان معاصرین عجم ہم مستعمل و مراد از بی رونق است (**اردو**) دیکھیے بی فروغ -

بی نور کردن | مصدر اصطلاحی - بقول بحر و ملحقات برہان (۱) کنایه از کشتن و فرونشاندن شمع و چراغ صاحبان انند و مؤید (بی نور کن) را بحوالۂ قنیه بمعنی بمیران و بی آب کن و روشنائی دور کن نوشته اند **مؤلف** عرض کند که بقول شان معنی این مصدر (۲) میراندن و (۳) بی رونق کردن ہم موافق قیاس است (**اردو**) (۱) چراغ بجھانا - گل کرنا (۲) مار ڈالنا (۳) بے رونق کرنا - بے نور کرنا -

بی نوک | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی دوغی که در آفتاب خشک سازند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندازند اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی قدیم توان گفت سکوت محققین اہل زبان تقاضای سند می کند (**اردو**) خشک دہی - مذکر -

بی نوکر | صاحبان انند و غیاث گویند بفتح نون و کاف تازی بمعنی شخص نوکری پیشه که بیکار نوکر نباشد غلط است و نانوکر به ہمین معنی صحیح چه لفظ نا برای نفی بر مشتقات و صفات آید چنانکه نابالغ و ناسموع و لفظ بی بر اسمای غیر مشتق و صفات آید مثلاً بی شعور و بی ہنر و بی زر **مؤلف** عرض کند که این کلیه غیر مسلم است که محاورۂ زبان برخلاف این ہم بکثرت یافته شده چنانکه ہمدرین باب گذشت و (بی نوکر) را از زبان معاصرین عجم ہم شنیدیم بلکه غیر ملازم مستعمل است (**اردو**) غیر ملازم - وہ شخص جو نوکر نہ ہو - دکن میں اسکو بے روزگار کہتے ہیں - مذکر -

بینه بقول بهار و انند و آراسته جامه کن حمام (شفیع اثر در هجو حمام س) ندارد بینهٔ آن تنگ ما و اپلسان کفش پیش از یک قدم جا بود دهلیز عدم از پیش بینه بود باریک تا پای خزینه بو (افضل ثابت س) داغ دل از مردم تشیم برون آورده و بود بگرم شد از آتش گلخن هوای بینه ام بو **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و مراد از جائی که بعد از حمام دران جامه می پوشند (**اردو**) وہ مختصر مقام جو حمام سے متصل ملبوس پہننے کے لیے ہوتا ہے - مذکر

بی نهایت استعمال - بقول انند بحواله فرهنگ بمعنی بی حد و بی پایان **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و از بی نهایتی بزیادت یای مصدری از همین است بمعنی بی پایانی (انوری س) بلکه از بی نهایتی جواهر بگنجینه [illegible] (**اردو**) بے پایانی - مؤنث -

بینی بقول انند و بهار بالکسر ترجمه انف و ظاهرا مرکب است از بین بمعنی بینش و یای نسبت زیرا که این عضو مرئی می شود یا آنکه متصل بچشم که محل بینش است واقع شده بهر تقدیر از تشبیهات او است الف - انگشت - خامه - قلم نرگس (اوحدی س) ما بین دو عین یار از نون تا سیم تو بینی کشیده بر صفحهٔ سیم بی زبانی خطی که از کمال اعجاز بو انگشت نبی است ماه را کرده دو نیم بو (محسن تاثیر س) چه بینی خامهٔ صنع طراز تا بهار نسرین را نیم بازی بو (اوحدی س) قلم نرگس است بینی یار بو چهره او گل همیشه بهار بو **مؤلف** عرض کند که ما اسم جامد فارسی زبان دانیم و بزیادت یای نسبت بر بین که بمعنی بصارت است معنی لفظی این منسوب به بصارت گیریم که چیزی که نگاه بدان اول رسد بینی است (**اردو**) ناک - بقول آصفیه - مؤنث -

بی نیاز اصطلاح - بقول برهان (۱) بمعنی غیرمحتاج و (۲) توانگر و بی احتیاج چه نیاز بمعنی

احتیاج است صاحبان بحر و انند و بہار و ہفت
ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب بحر بمعنی دوم قانع
مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و
موافق قیاس و معنی دوم مجاز آن (صائب
ﷺ) بی نیاز از نالہ ہا باشد چو نی ماہ تمام ٭ ساق
چون افتاد سیمین حاجت خلخال نیست ٭ (ولہ ﷺ)
آن حسد بی نیازہ و دل ما نیاز مند ٭ گوہر گران و طبع
خریدار نازکست ٭ (**اردو**) بے نیاز بقول
آصفیہ (۱) بے پروا۔ لاطمع (۲) غنی۔ غیر محتاج۔

بی نیاز کردن استعمال۔ بمعنی بی پروا و بی (۴۴۰۰)
احتیاج و تونگر کردن است (صائب ﷺ) کرد
صائب شعر تر از آب نخرم بی نیاز ٭ مصرع
سبز از تر زبانی شد مرا ٭ **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است۔ (**اردو**) بے نیاز کرنا۔
بے فکر کرنا۔ تونگر کرنا۔

بی نیازی استعمال۔ بقول ہفت و مؤید
(۱) بمعنی بی احتیاجی و (۲) غیر محتاجی و تونگری
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ یای
مصدری بر (بی نیاز) زیادہ کردہ اند و بس
(صائب ﷺ) سبکبیہ توکّل کی پی ہر رہنما گیرد ٭
زمین بی نیازی نیست ممکن نقش پا گیرد ٭ (انوری
ﷺ) اگرچہ ہست بضاعت بضاعت مزجاۃ ٭
بہ بی نیازی خود منگر این زمن بپذیر ٭ (**اردو**)
بے نیازی کہہ سکتے ہیں بمعنی (۱) بے احتیاجی (۲)
تونگری۔ مؤنث۔

بینی بند اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بالکسر نوعی از نقاب زنان **مؤلف** عرض
کند کہ آن نقاب کوچکی کہ در برقع بالای چشم باشد
کہ بر بینی ختم شود یعنی زنان عجم برقعی می دوزند کہ ہمہ
جسم را می پوشد و برای چشم پارۂ جداگانہ از پارچہ
مشبک درست می کنند کہ از جبین تا بینی آویزان
می باشد و کنارۂ زیرین آن را قریب بینی با برقعۂ
مذکور بواسطۂ دو تکمہ واصل می کنند (**اردو**)
بینی بند فارسیون نے جالی کے اس نقاب کو

کہا ہے جو برقع مین پیشانی سے لٹکایا جاتا ہے اور
ناک پر ختم ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

بینی در اصطلاح ۔ خان آرزو در چراغ
ہدایت گوید کہ باضافت چوبکیہ بر تختۂ در نصب
کنند تا ہر دو تختۂ چوب بہم بستہ شود و مضبوط
گردد و یکی بر دیگری باشد (تاثیر ؎) کار
کشایان ز حادثات مصونند ٭ بینی در آفت
رعاف ندارد ٭ و می فرماید کہ بینی در را کار کشا
گفتن خالی از تعدی نیست صاحبان بحر و انند و بہار
عجم ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (**اردو**) (دروازے کی
بینی) دکن مین یہی استعمال ہے یعنی وہ تختہ جو ایک پٹ
پر اس غرض سے نصب کیا جاتا ہے کہ دروازہ
بند ہونے کے بعد دونوں پٹ کے درمیان شگاف
باقی نہ رہے ۔ مذکر ۔

بینی در اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بالکسر و فتح دال و رای مہملتین نامی بینی و

و پرہ بینی و منخر **مؤلف** عرض کند کہ قلب امثال
درہ بینی و موافق قیاس است (**اردو**)
منخر بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ نتھنا ۔
سوراخ بینی ۔ ناک کا چھید جب دونون نتھنے
کہنے منظور ہونگے تو منخرین کہینگے ۔

بینیدن مصدریست متروک کہ حقیقت
ماخذ این بر (بینیدن) و (بینی) بیان کردہ ایم
ناقص التصریف است (**اردو**) دیکھو بینیدن
و دیدن ۔

بینی زدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر
و بہار و انند کنایہ از انکار کردن (مولوی معنوی
؎) چون اشارت ہاش را بر جان نہی ٭ در وفای
آن اشارت جان دہی ٭ پس اشارتہای اسرارش
دہد ٭ بار بردارد ز تو کارت دہد ٭ در اشارتہاش
را بینی زنی ٭ مرد پنداری و چون بینی زنی ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ عجمیان بحالت انکار چیزی بینی را
حرکت میدہند و این علامت نفرت از انست

وازہمین عادت این مصدر مرکب قائم شد (اردو) انکار کرنا۔ صاحب آصفیہ نے (ناک چڑھانا) پر فرمایا ہے۔ ناپسند کرنا اور یہی معنے (ناک سکیڑنا) کے ہین۔

بینی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر وبہار وانند کنایہ از غرور وتکبر کردن (مولوی معنوی سہ) شکر کن غرۂ مشو بینی مکن ٭ گوش دار و ہیچ خود بینی مکن ٭ ہر کسی کو از حسد بینی کند ٭ خویش را بی گوش و بی بینی کند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ این مخفف خود بینی کردن است دیگر ہیچ (اردو) ناک چڑھانا بقول آصفیہ غرور کرنا۔ نخوت سے خاطر مین نہ لانا۔ کراہت کی نظر سے دیکھنا

بینی کوہ اصطلاح۔ بقول وارستہ برآمدگی سر کوہ کہ آن را در تازی قلہ خوانند (سلیم سہ) بروپیش بینی از بس ضعف و اندوہ ٭ کشیدہ تیغ ہمچون بینی کوہ ٭ و فرماید کہ ہمین را تیغ کوہ گویند۔ صاحبان بحر وبہار وانند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ہم این را آوردہ و صاحب بول چال صراحت مزید کردہ کہ سنگی از سنگہای کوہ بیرون آمدہ باشد مثل ایوان آن را بینی کوہ گویند **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) پہاڑ کی وہ چٹان جو مثل برآمدے اور ایوان کے باہر نکلی ہوئی ہو۔

بیو بقول برہان وجامع بفتح اول وضم ثانی وسکون واو مجہول (۱) بمعنی عروس باشد و بکسر اول وسکون ثانی مجہول و واو (۲) کرمکی باشد کہ جامۂ پشمین و کاغذ را بخورد و ضائع کند صاحب سروری گوید کہ بمعنی اول (بیوک) بہ کاف ہم گویند (حکیم سنائی سہ) بر ہی گرگنی بغروی خوی ٭ از خلاف خسورہ ننگ بیوی ٭ و ہم او ذکر معنی دوم کردہ می فرماید کہ بہ وزن دیو کرمی است کہ آن را بید ہم نامند (فخر الدین ابو المعالی سہ) ز عدلش گرگ با صد حیلہ و ریو ٭

نہان گرددبہ پشم میش چون بیو ؛ صاحب رشیدی بذکر معنی اول فرماید کہ آیو و بیوک مرادفش و بیوگانی بمعنی عروسی و ذکر معنی دوم ہم کردہ از پور بہا سند دہد (ﺳ) شہاب قلا ورز تو دیو بہ ؛ بہ پشم زنخدانت دربیو بہ ؛ (آذری ﺳ) زعنکبوت فلک رشتہای آتش رنگ ؛ بتافت وز تف آن برگلیم شب زد بیو ؛ صاحب ناصری ہم ذکر ہر دو معنی کردہ خان آرزو در سراج بر معنی اوّل قانع مولف عرض کند کہ بمعنی اول بیو اسم جامد فارسی زبان است بمعنی زن عروس و زنی کہ در کم سنی کدخدا شود آنرا بکاف تصغیر بیوک نامند و انچہ بہ واو عوض موحدہ می آید مبدل این چنانکہ آب و آو و بمعنی دوم مبدل بید باشد کہ بر معنی چارمش گذشت و اشارہ این ہم ہمدرانجا مذکور و محققین فارسی برای سند تبدیل دال با واو ہمین را بسند گرفتہ اند و کالیدہ و کالیوہ ہم تمثیل ہمین تبدیل است وحقیقت این کر یک ہمانجا بیان کردہ ایم (اُردو) (۱) دلہن بقول آصفیہ - ہندی - اسم مونث - عروس - بنی - بنڑی - بانو (۲) دیکھو بید کے چوتھے معنے -

بیوار | بقول برہان بروزن دیوار عدد دہ ہزار را گویند و باین معنی بحذف الف ہم آمدہ صاحب سروری بذیل بیوار اند سراج سکزانی) سند این آوردہ (ﺳ) از ہمت توکی سزد آخر کہ بندہ را ؛ ہرسال عشر الف ز بیوار می رسد ؛ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع و انند و ہفت و سراج ہم ذکر این کردہ اند مولف عرض کند کہ بیور کہ بہمین معنی می آید مخفف این است چنانکہ معاصرین عجم می گویند جز این نیست اسم جامد فارسی قدیم است (اُردو) دس ہزار -

بیوارہ | بقول برہان با ثانی مجہول بروزن بیچارہ (۱) بیکس و غریب و تنہا و بی مقدار و مرتبہ و بی اعتبار را گویند و (۲) چوبی کہ بدان گلولۂ خمیرۂ نان تنک سازند - صاحب سروری بر معنی اول قانع

(حکیم اسدی ؎) بدو گفت کز خانہ آوارہ ام ؛ ز ایران یکی مرد بیوارہ ام ؛ صاحبان رشیدی و اننداج وہفت و سراج و جامع ہم ذکر این کردہ اند مولف عرض کند کہ بہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان است یکی از معاصرین عجم می فرماید کہ فارسیان الف اول (آوارہ) را بہ تحتانی بدل کردہ اند چنانکہ (تازآنہ) را (تازیانہ) کردند و معنی اول حقیقی است و اثر این تبدیل باشد کہ در معنی اول ہم آوارگی باقی نماند و بعضی گویند کہ وارہ در فارسی زبان مقدار را گویند پس معنی لفظی این بی مقدار است و کنایہ از بیکس و بیچارہ و غریب و معنی دوم مجاز معنی اول است و بس (اُردو) (۱) دیکھو بیچارہ (۲) بیلن مذکر۔ دیکھو (اسباب نوردماند)

بیواز بقول برہان و رشیدی و جامع یا تانی مجہول بروزن شیراز (۱) شپرہ را گویند کہ آنرا مرغ عیسی ہم خوانند و بعربی خفاش و بجای حرف اول بای فارسی ہم آمدہ صاحب ناصری می فرماید کہ این را بیوازہ ہم گویند مولف عرض کند کہ اصل این (بی آواز) بود الف ممدودہ حذف شدہ مخففش بیواز ماند معنی لفظی این چیزی کہ آواز ندارد و کنایہ از شپرہ کہ پریدنش مطلق آواز نمی دہد و انچہ بہ بای فارسی می آید مبدل این چنانکہ اسب و اسپ (اُردو) چمگادڑ۔ دیکھو بازپرہ کا نمبر ۲۔

(۲) بیواز۔ بقول برہان و سروری و رشیدی و جامع بمعنی اجابت و قبول ہم آمدہ مولف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (استاد بہرامی ؎) بامید رفتم بدرگاہ او ؛ امید مرا جملہ بیواز کرد ؛ (مولوی معنوی ؎) در جہان روح کی گنجد بدن ؛ کی شود بیواز ہم فرہای ؛ (اردو) اجابت بقول آصفیہ قبولیت مذکر۔ مونث۔

(۳) بیواز۔ بقول برہان و سروری و جامع بمعنی پاسخ و جواب و باینمعنی بجای حرف ثانی نون ہم

بنظر آمدہ **مولف** عرض کند کہ مجاز معنی دوم است و آنچہ بہ نون دوم مستعمل باشد متبدل این چنانکہ او بیچ،
دا و تیج (اُردو) جواب - مذکر -

بیواسطہ استعمال - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی بے وسیلہ و بی ذریعہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (انوری ۹) بی واسطۂ ہدہدش خبر؛ از جنبش ردم و قرار چین؛ (اُردو) بے وسیلہ بے ذریعہ کہہ سکتے ہین -

بیوان بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بالکسر بمعنی اجازت و پروانگی **مولف** عرض کند کہ و آن بمعنی نگہبان می آید و این معنی لفظی بی نگہبان و بی مانع است وکنایہ از اجازت - دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و معاصرین عجم بر زبان ندارند بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اُردو) اجازت - مونث -

(الف) **بیوباریدن** مصدر اصطلاحی بقول برہان بکسر اول و ثالث مجہول بر وزن فرو باریدن ناچاویدہ فرو بردن را گویند کہ بعربی بلع خوانند و فرماید کہ بفتح ثانی ہم آمدہ کہ بر وزن شکم خاریدن باشد

و این اصح است چہ در اصل این لغت (باد باریدن) بودہ است ہمزہ بیا بدل کردہ اند بیوباریدن شد و (اوباریدن) بفتح ہمزہ بمعنی ناچاویدہ فرو بردن و بلع کردن باشد. وہم او - - - - -
(ب) **بیوبرد** را آوردہ گوید کہ بکسر اول و فتح بای نستعلیق بر وزن پی فشرد (۱) ماضی (بیوباریدن) و (۲) بمعنی مصدر ہم و فرماید کہ درین لغت ہمزہ را بیا بدل کردند ہمچون بیداخت کہ اصلش (باندا) بود - صاحب رشیدی بر (الف) می فرماید کہ ہمان (اوباریدن) کہ گذشت - صاحب ناصری ذکر الف و ب ہر دو کرد و ب را ماضی الف قرار می دہد و برای الف از حکیم ناصر خسرو سندی آوردہ (۹)
یک گروہ از کریم طبعی خویش ؛ مردمی را بجان خریدار اند
ہمچو ماہی یکی گروہ از حرص ؛ یکدگر را ہمی بیوبارند
صاحب جلامع بذکر الف گوید کہ بمعنی کرمک کا غذ و

پشمینه خوار نیز۔ خان آرزو در سراج ذکر (الف)
کرده گوید که بر (داو باریدن) یای زائد آمده بسبب
آن الف بیا بدل شد چنانکه قاعدهٔ فارسیان است
صاحب بحر برالف گوید بکسر اول و واو مجهول است
کامل التصریف که مضارع این (دیو بارد) آمده
و فرماید که ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ

(ج) **بیو بردن** هم به همین معنی مصدر یست
کامل التصریف که مضارعش (بیو برد) باشد۔
صاحب نوادر هم زبانش **مولف** عرض کند
که حقیقت الف همان است که محققین بالا ذکرش
کرده اند که اصلش (داو باریدن) است وصراحت
ماخذ (داو باریدن) بجایش گذشت (ب) بالف
هیچ تعلق ندارد که ماضی مطلق (ج) باشد به ضم
موحده وسکون رای مهمله ومضارعش بفتح موحده
ورای مهمله محققین بالا سکندری خورده اند که ب را
متعلق به الف کرده اند و اصلا بمعنی مصدر نباشد
و (ج) مصدر یست مستقل و مخفف (الف) بحذف
الف پنجم وتحتانی هفتم۔ وظاهر آمین قدر است تحقیق (ب، د
ج) بلحاظ ماخذی که بر (داو باریدن) گذشت ولیکن
یکی از معاصرین عجم نسبت (ج) گوید که (بیو) در فارسی
قدیم بمعنی داخل است و لغت ژند و پاژند باشد
و فرماید که به همین معنی کرمکی را هم نام کردند که داخل
پشمین و کاغذ جای اوست ما این را تسلیم نه کنیم و
ماخذ بیو بمعنی دوش که گذشت بهتر ازین ماخذ است
بالجمله مقصودش این است که (بیو بردن) یعنی
(فرو بردن) بمعنی حقیقی است وخیال ما این را
بدین وجه تسلیم نمی کند که بیو بمعنی داخل بجایش
مذکور نشد و همه محققین ازین معنی ساکت اند اگر
این را تسلیم کنیم بای اول زائد نباشد بلکه اصلی والله اعلم
بحقیقة الحال۔ و آنچه صاحب جامع بذیل الف
معنی کرمک کاغذ و پشمینه را نوشته غلطی اوست
که عمود بر لفظ نکرد و خلاف قیاس است (اردو)
الف و ج دیکھو (داو باریدن) (ب) ماضی اور مضارع
ہے ج کا۔

بیوتات نویسی اصطلاح ہمان بوتات نویسی کہ اشارۂ این درانجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو بوتات نویسی۔

بیور بقول برہان ورشیدی وناصری وجامع وسراج وانند وہفت بروزن نیور بکسر اول و فتح ثالث (۱) بمعنی دہ ہزار صاحب سروری از حکیم فردوسی سند دہد (ـــہ) کجا بیور از پہلوانی شمار بود در زبان دری دہ ہزار ؂ مولّف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر (بیوار) کردہ ایم (اُردو) دیکھو بیوار

(۲) بیور۔ بقول برہان وسروری ورشیدی وناصری وجامع وسراج وانند وہفت نام ضحاک ماران ہم ہست واورا (بیور سب) می خواندہ اند وبتخفیف (بیور) ہم خوانند لیکن صاحب فرہنگ تاجی بفتح وضم ثانی آوردہ است (سراج سگزی ـــہ) نہ من میش دارم زجمشید فر ؂ کہ ببرید بیور میانش بہ ار مولّف عرض کند کہ درانجا ہمین قدر کافی است کہ مخفف (بیوراسپ) است کہ می آید (اُردو) دیکھو (بیوراسپ)

(۳) بیور۔ بقول برہان وسروری وجامع وسراج وانند وہفت گردگان وبادام وپستہ رانیز گفتہ اند کہ مغز آنہا تیز وضائع شدہ باشد مولّف عرض کند اسم جامد فارسی قدیم است بعض گویند کہ تخصیص بامغز بادام وپستہ وگردگان نباشد ہمہ اقسام مغزیات ضائع شدہ را فارسیان بیور گویند (اُردو) وہ مغزیات جن کے بگڑ جانے سے ذائقے مین تیزی پیدا ہوگئی ہو۔ مذکر۔

بیوراسپ بقول ناصری بذیل (بیور) لقب ضحاک زیرا کہ دہ ہزار اسپ داشتہ صاحبان رشیدی وبرہان ہم بذیل بیور ذکر این کردہ اند وصاحبان جامع وسروری ذکر مستقل این کردہ (ناصری ـــہ) آن بیوراسپ تندخو کز کبر گل نمرود بود ؂ خار وخسک در چشم او اکنون بیا بیور نگر ؂ مولّف عرض کند کہ موافق قیاس است (حکیم خاقانی ـــہ) دوش محمد از در مہر نبوت است ؂ آن دوش بیوراسپ

بیورجای اژدہا پر (اُردو) ضحاک کا لقب فارسی میں بیوراسپ ہے۔ مذکر۔

بیوریرموز | اصطلاح۔ بقول شمس بفتح و قیل بضم اول بمعنی علف **مولف** عرض کند کہ پرموز بمعنی علف بجای خودش می آید و بیور بمعنی شش کہ مغزیات ناقص را نام است پس محقق بی تحقیق این مرکب را بمعنی حقیقیش دیدہ باشد و غور بر معنی ترکیبی نکردہ باشد کہ بمعنی علف مجرد نوشت ازینجاست کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان ازین مرکب ساکت اند (اُردو) ناقابل ترجمہ۔

بیورد | بقول برہان با ثانی مجہول بروزن بیدرد (۱) نام مبارزیست کہ افراسیاب بددپیران ویسہ فرستادہ و (۲) نام شہریست در خراسان مشہور بہ باورد صاحبان رشیدی و ناصری و جامع ذکر این کردہ اند بدین صراحت کہ ابیورد شہر معروف است بنا کردہ او۔ خان آرزو در سراج می فرماید اندرین صورت بیورد بمعنی دوم مخفف ابیورد باشد و شہر مذکور را منسوب بہ مبارز مذکور نمودن استبعادی دارد۔ **مولف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ معنی اول متحقق نشد و حقیقت معنی دوم بر (ابیورد) گذشت و اشارۂ این ہمہ را انجا مذکور (اُردو) (۱) بیورد ایک پہلوان کا نام ہے جو افراسیاب کے زمانہ میں تھا۔ مذکر (۲) دیکھو ابیورد۔ مذکر۔

بیورسب | اصطلاح بقول برہان و ہفت بہ بای عربی و بقول انند بہ بای فارسی دوم مرادف ہمان بیوراسب کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ بحذف الف۔ تبدیل موحدہ بہ بای فارسی یا بالعکس آن مخففش چنانکہ تب و تپ و اسپ و اسب (اُردو) دیکھو بیوراسب۔ مذکر۔

بیوس | بقول برہان بفتح اول بروزن عروس (۱) طمع و خواہش و امید و (۲) امیدواری باشد بچیزی از ہر نوع کہ بودہ باشد و (۳) بمعنی چاپلوسی و (۴) انتظار ہم۔ صاحب سروری

برمعنی اول وسوم قانع صاحب ناصری ذکر ہر سہ معنی اول کردہ فرماید کہ بیوسد بمعنی طمع کند وبیوسندہ بمعنی تواضع وچاپلوسی کنندہ وفرماید کہ اصل مصدر ہمہ بیوسیدن است صاحب جامع متفق باوبا بہر چہار معنی۔ خان آرزو درسراج می فرماید کہ بلوس بہ لام عوض تحتانی بہمین معنی گذشت وظاہرا بہ تحتانی تصحیف است وبہ بای فارسی ہم می آید وآن غالباً صحیح نیست **مولف** عرض کند کہ این اسم مصدر بیوسیدن است وانچہ بہ لام عوض تحتانی گذشت تصحیف نباشد آن اصل ہست واین مبدلش چنانکہ نال ونای ۔ ہیچگاہ تصحیف نباشد مخفی مباد کہ معنی سوم اصل باشد ودیگر ہمہ معانی مجاز آن وصراحت ماخذ بلوس بجایش گذشت (ابن یمین) ہر کرا ہمت بلند بود ؛ راہ یابد بہ منتہای بیوس ؛ صاحبان موارد ولوادر ذیل مصدر گویند کہ اصل وصحیح (بیوسی) است بہ یای مصدری نہ تنہا بیوس وبسند دعوی خود از انوری سند دہند () افسوس کہ عمرم بہ بیوسی بگذشت ؛ دین عمر چو جان عزیزم از بسی بگذشت ؛ اکنون چہ خوشی وگر خوشی دست دہد ؛ صد کاسہ بنانی چو عروسی بگذشت ؛ **مولف** عرض کند کہ غور نکردہ اند وجود بیوس در فارسی زبان از تصدیق محققین اہل زبان وسند ابن یمین ثابت وبیوسی بیای مصدر ہم چنانکہ امید وامیدواری نمی دانیم کہ محققین بالا چرا بیوس را غلط وبیوسی را صحیح دانستہ اند (اُردو) (۱) طمع۔ خواہش امید۔ مونث (۲) امید واری۔ مونث (۳) چاپلوسی۔ مونث (۴) انتظار۔ مذکر۔

بیوسپ بقول شمس مرادف بیوراسپ کہ مخفف ہمان بیوراسپ است بحذف رای مہملہ یعنی لقب ضحاک **مولف** عرض کند کہ دیگر محققین والف۔ استعمال این از نظر ما نگذشت (اُردو) فارسی زبان ازین ساکت اند وخلاف قیاس نیست دیکھو بیوراسپ ۔

(الف) **بیوسد** الف بقول برہان بمعنی طمع

(ب) **بیوسنده** کند و امیدوار گردد مشتق

(ج) **بیوسید** از بیوسیدن و ہم او نسبت

(د) **بیوسیدن** (ب) گوید که تواضع و چاپلوسی

کننده و امیدوار شده و بر (د) می فرماید که بر
وزن خموشیدن بمعنی (۱) امید داشتن و امیدوار
گردیدن و (۲) طمع کردن و (۳) چاپلوسی نمودن
صاحب سروری ذکر (الف) کرده متفق با برہان
و حکیم عنصری سه نکند میل بی ہنر به ہنر ؎
که بیوسد ز زہر طعم شکر ؎ و ذکر (ب) ہم کرده
و سنائی سه) سگ بیوسنده گرگ درنده است ؎
سفله سالوس و لوس غرّنده است ؎ و بر
(د) می فرماید که امید داشتن و تواضع و
چاپلوسی کردن است۔ صاحب ہفت (ج)
را بمعنی (الف) آورده ظاہراً غلطی کتابت می نماید
صاحب بحر عجم که محقق مصادر فرس است ذکر
(د) کرده ہمزبان برہان بدین اضافه که (۴)
تواضع کردن ہم و فرماید که سالم التصریف است
که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و صاحب
موارد المصادر باتفاق ہر سه معنی بیان کرده
برہان این را کامل التصریف گوید و صراحت
مزید کند که اصل این بیوسی بیای مصدری صحیح است
نه تنہا بیوس **مولف** عرض کند که ما تصفیه بیوس
و بیوسی بجایش کرده ایم و در اینجا ہمین قدر کافی است
که (د) مصدریست مرکب با اسم مصدر بیوس که
گذشت و جا دارد که بیوسی را ہم اسم مصدر
گوئیم که علامت مصدر (دن) با آن مرکب کرده اند
و شک نیست که کامل التصریف است چنانکه صاحب
موارد گفته و بر ہر چہار معنی بیان کرده صاحب بحر
شامل و ضرورت نداشت که از مشتقات این
مضارع و اسم فاعل و ماضی را بیان کنند
چنانکه محققین بالا کرده اند و حاصل بالمصدر
این ہم (بیوسی) است بر وزن اسم مصدر
(**اُردو**) (د) (۱) امیدوار ہونا۔ امید رکھنا

(۲) طمع کرنا (۳) چاپلوسی اور خوشامد کرنا (۴) توکل کرنا

بی وضعی اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بالکسر و فتح واو و کسر عین مہملہ بمعنی بداطواری **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن بعض از معاصرین عجم عوض این استعمال (بدوضعی) می کنند مشتاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت (اُردو) بدوضعی کہہ سکتے ہین - مونث - صاحب فرہنگ آصفیہ نے بدوضع بمعنی بداطوار و بدچلن کہا ہے دیکھو بدآئین -

بی وفا استعمال (۱) اسم فاعل ترکیبی است

(۱۰۶۷) (۲) **بی وفا کردن کسی را** بمعنی کسی کہ صفت وفا ندارد (صائب ـــہ) وفاداری زعمر بی وفا ہر کس می جوید ٭ ز سیلاب سبک رفتار خودداری طمع دارد ٭ (۳) خوگر بیوفائی کردن کسی را (ظہوری ـــہ) از جفا ہای تو خود را بی وفا کردیم و رفت ٭ از وفا دیگر مگو بر خود جفا کردیم و رفت ٭ **مولف** عرض کند کہ ہر دو موافق قیاس است (اُردو) (۱) بے وفا وہ شخص جو باوفا نہو - بدعہد (۲) بے وفا بنانا -

(۲۶۰۲) **بیوفائی** یای مصدری بر (بیوفای) کہ مزید علیہ بی وفاست زیادہ شد بمعنی مصدری (ظہوری ـــہ) منیتی قادر مگو ترک وفا دشوار نیست ٭ در جہان دشوارتر از بی وفائی کار نیست ٭ (اُردو) بیوفائی بدعہدی - مونث -

بیوگکند استعمال - بقول موید مطبوعۂ مطبع نولکشور بفتحتین با کاف فارسی مفتوح مزید علیہ بیفگند کہ فا را بواو بدل کردند چنانچہ بارا بواو بدل می کنند (کذا فی القنیہ) **مولف** عرض کند کہ تحریف صاحب مطبع (بیوگند) را بیوگکند نوشت و در دیگر نسخ قلمی ہم (بیوگند) مرقوم فا بہ واو بدل می شود چنانکہ فرخج و ورخج - موحدۂ اول زائد است - ماضی مطلق از مصدر (بیوگندن) (اُردو) دیکھو بیوگندن یہہ اسکا ماضی مطلق ہے -

بیوقت استعمال - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی ہنگام **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است مرادف (بی گاہ) کہ گذشت (اُردو)

بے وقت بقول آصفیہ بے موقع۔

بی وقر استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح واو وسکون قاف ورا بمعنی بے اعتبار و بی تمکین **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے وقر بقول آصفیہ۔ بے عزت۔ ذلیل۔ خوار۔

بیوک بقول سروری وجامع وانند اصل این بیو کہ بمعنی عروس گذشت **مولف** عرض کند کہ اشارۂ این ہمدر انجا کردہ ایم (استاد رودکی سہ) بس عزیزم بس گرامی شاد باش ٭ اندرین خانہ بسان نو بیوک ٭ (فخر گرگانی سہ) ہمہ سالہ عروسی کرد شہرو ٭ بیوکش ویسہ و داماد ویرو ٭ و فرماید کہ بکاف فارسی نیز آمدہ (اُردو) دیکھو بیو۔

بیوکانی بقول جامع بروزن خموشانی بمعنی عروسی **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بیوکان بزیادت الف ونون مزید علیہ بیوک است و بزیادت یای مصدری بمعنی عروسی است (اُردو) عروسی۔ شادی۔ کتخدائی۔ مونث۔

بیوکندن بقول جامع مرادف بیفکندن بہ تبدیل فا بہ واو۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بازائد است **مولف** عرض کند کہ دیگر محققین این را بکاف فارسی نوشتہ اند کہ بجایش می آید ما حقیقت ماخذ بر افگندن بیان کردہ ایم و تصفیۂ کاف عربی و فارسی ہم ہمدر انجا کردہ ایم در ینجا ہمین قدر کافی است کہ موحدہ زائد است و فا بدل شدہ بہ واو چنانکہ فرخج و ورخج (اُردو) دیکھو افگندن یہ اسکے تمام معنون پر شامل ہے۔

(۱) **بیوگ** بقول برہان با کاف فارسی بفتح اول و ضم ثانی (۱) بمعنی عروس و (۲) بمعنی

(۲) **بیوگانی**

عروسی و فرماید کہ (۱) بضم اول و بای فارسی ہم آمدہ و نسبت (۲) فرماید کہ صاحب موید بجای حرف ثانی نون آوردہ۔ صاحب رشیدی بذیل بیو ذکر (۱) و (۲) کردہ (عنصری سہ) ساخت انگہ یکی بیوگانی

ہم برآئین ورسم یونانی پیوارستہ وبہار ہمزبان رشیدی
صاحب بحر بذیل (۲) ذکر (۱) ہم کرد و معنی بارشیدی
متفق **مولف** عرض کند کہ بعض از محققین این را
بہ کاف عربی ہم نوشتہ اند چنانکہ گذشت وبیوک بمعنی عروس
گذشت اصل این است وکاف تصغیر بران زیادہ کردہ
بیوک کردند برای عروسی کہ در صغر سنی عقد او شود و
آنانکہ بہ کاف فارسی استعمال این کردہ اند از ماخذ این
واقف نباشند و درینجا چارۂ جزین نیست کہ مبدّل
دانیم کہ کاف عربی بفارسی بدل شود چنانکہ کند وگند
وبیوکان بزیادت الف ونون مزید علیہ بیوک و (۲)
بزیادت یای مصدری بر مزید علیہ افادۂ معنی مصدری
کند و بنو بہ نون عوض تحتانی در فارسی بدین معنی نیامدہ
البتہ لغت ہندی است بہ تشدید نون بمعنی عروس
در موید الفضلا کہ (بنوکانی) بنون گذشت ما ہم بجایش
جا دادہ ایم و درینجا ہر چہ بفہم ما آمدہ ہمین قدر کہ عجبی
نیست کہ فارسیان بنو را کہ لغت ہندی است بہمین
معنی بہ تخفیف مفرّس کردہ باشند ولیکن بدون وجود
سند استعمال بر مجرد قول موید این را تسلیم نہ کنیم
وجا دارد کہ فارسیان از بانو بحذف الف بنو
کردہ برای عروس استعمال کردہ باشند وبزیادت
کاف تصغیر برای عروس خورد سال بنوک ومزید علیہ
آن بنوکان وبزیادت یای مصدری (بنوکانی)
بای حال سند استعمال باید (اُردو) (۱)
دیکھو بیو کے پہلے معنے - چھوٹی دلہن - موئنث -
(۲) شادی - دیکھو بنوکانی -

(۱) **بیوگند** (۱) بقول ہفت بمعنی بیفگند

(۲) **بیوگندن** و (۲) بقول بحر و سروری و
رشیدی بمعنی بیفگندن **مولف** عرض کند کہ (۲)
ہمان بیوکندن کہ بہ کاف عربی گذشت وتصفیۂ
کاف عربی وفارسی بر انگندن مذکور شد و این
مبدّل بیفگندن است و (۱) بہ سکون نون ماضی
مطلقش و بفتح نون مضارع آن (اُردو)
(۱) دیکھو افگندن (۲) افگندن کی ماضی یا مضارع

بیون بقول برہان وجامع بفتح اول بر وزن

زبون بمعنی تریاک و افیون صاحب سروری می فرماید که این را اپیون نیز گویند که گذشت خان آرزو در سراج گوید که بوزن زبون تریاک ظاهراً بیای فارسی است مخفف اپیون که افیون مبدل آنست **مولف** عرض کند که بیون در محاورۂ فرس نیامده و اگر استعمالش بنظر آید توانیم گفت که مخفف اپیون است که گذشت و از ینکه استعمال این بقول محققین اہل زبان مسلّم است می توانیم عرض کرد که مخفف و مبدل اپیون باشد که الف حذف شد و بای فارسی بدل شد بہ بای عربی چنانکه تپ و تب دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو افیون -

بیوند بقول برہان و جامع و ناصری و ہفت و انند و سراج بروزن ریوند بمعنی غدر است که بیوفائی کردن باشد **مولف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است - یکی از معاصرین عجم گوید و قرین قیاس است که وَند بمعنی خواہش پس معنی لفظی این بی خواہش و نامرغوب - فارسیان برای غدر استعمالش کردند که مرغوب نیست بلکه مکروه - موافق قیاس می نماید واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اُردو) غدر بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - بے وفائی - عہد شکنی - بدعہدی - بغاوت - سرکشی - انحراف

بیوه بقول برہان و ناصری و جامع بروزن میوه (۱) بمعنی غریب و تنہا **مولف** عرض کند که یکی از معاصرین عجم گوید و درست گوید که این مرکب است از بی که افاده معنی نفی کند و وه که در فارسی زبان کلمہ ایست که در محل انتعاش طبیعت استعمالش کنند و حاصل این مرکب بمعنی غمزده (اُردو) غریب - تنہا -

(۲) بیوه - بقول برہان و سروری و جامع و ہفت و انند زنی را گویند که شوہرش مرده باشد یا او را طلاق داده چنانکه (امیر خسرو ؎) بود یکی کودک بیوه سرشت ⁂ بر سر ره خفته نگہبان کشت ⁂ صاحبان ناصری و فدائی بر زن شوہر مرده قانع - خان آرزو در سراج ذکر این کرده

مولف عرض کند کہ مجاز معنی اول است و در عرف و محاورۂ عجم برای زن شوہر مردہ مخصوص (اُردو) بیوہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ بدہوا۔ رانڈ۔ نخصمی۔ وہ عورت جس کا خاوند مرگیا ہو۔

(۳) بیوہ۔ بقول برہان و جامع و ہفت و انند مردی را گویند کہ زنش مردہ باشد۔ خان آرزو ذکر این کردہ می فرماید کہ این متروک الاستعمال است و بمعنی دوم مستعمل مولف عرض کند مجاز معنی اول باشد نظر بہ تنہائی (اُردو) رنڈوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ مرد بے زن۔ دیکھو آیم۔

(۴) بیوہ۔ بقول برہان و ہفت و انند و سراج نام داروی است کہ برگ آن ببرگ کبر ماند اما خار ندارد و ثمر آن بخیار و دراز لیکن کوچکتر از ان کہ آنرا بعربی قثاء البری خوانند و قثاء الحمار ہم انست صاحب جامع بر نام گیاہ قانع۔ صاحب محیط ذکر این نکردہ بر قثاء الحمار فرماید کہ لغت عرب است و نیز بعربی مشط الذئب و صاب و بفارسی خیار زہ اسپند و خیار خر و سماہنگ و خیار دشتی و بیونانی شقوشنیا و بقول دیاسقوریدوس سقیس اغریوس بمعنی خیار صحرائی و نیز اسفر اغریوس و سندیوس اغریوس و قطوریون نامند و بہندی بندال و کہگر بیل خوانند۔ بالجملہ نبات آن شبیہ بہ نبات خیار زہ گرم و خشک در سوم و گویند گرم در دوم و ملطف محلل جالی منقی دماغ و مسہل مرۂ صفرا و بلغم و نزد آب و خون و منی و جہت فالج و لقوہ و صرع و کزاز و صداع و غیرہ نافع و منافع بسیار دارد مولف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم (اُردو) بندال۔ بقول محیط اسم ہندی قثاء الحمار اور بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مونث ایک قسم کی تلخ گھانس جسے تسنگیرہ بھی کہتے ہیں۔

بیہدہ بقول برہان و جامع بکسر اول و فتح ہا بیہودہ زن و لشہ و دال خفیف بیہودہ بمعنی ناحق و باطل	و بفتح۔ چہ ہدہ بمعنی حق است صاحب سروری تصدیق نقش (حکیم فردوسی ۵۲) مہر خواہی از من د

بے مہری ؎ بده خواہی زمن وبیہده ؎ صاحب رشیدی فرماید کہ بیہوده ہم بمعنی حق است ولہذا بیہده وبیہوده ہردو بمعنی ناحق صاحبان ناصری وانند وہفت وبہار وجہانگیری ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند کہ بقول خان آرزو کہ بذیل بیہوده در سراج گفتہ این مخفف بیہوده است و بده ہم مخفف بیہده بمعنی حق (اُردو) بیہوده بقول آصفیہ۔ فارسی ناحق۔ باطل۔ لغو۔

(۲) بیہده۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری بفتح اول جامۂ را گویند کہ از حرارت آتش زرد شده باشد خان آرزو در سراج گوید کہ تصحیف بر بیہوده باشد کہ بہمین معنی گذشت **مولف** عرض کند کہ دنیا بہمین معنی کاتب ... کہ مخفف بیہوده بیہده ... باشد کہ بہمین معنی می آید مبتدل وجا دارد کہ بیہوده ... کہ بہمین معنی می آید مبتدل بر بیہوده دانیم کہ ... این قسم تبدیل ہمین است وصراحت کامل ماخذ بر مصدر (بیہودن) گذشت وتکمیل بحث بر بیہوده می آید (اُردو) وه کپڑا جو آگ کی حرارت سے پیلا ہوگیا ہو۔ مذکر۔

بیہده بال اصطلاح۔ بقول وارستہ ہرزه گرد (شفائی ؎) تہمت آلود تماشا دیده حیران ماست ؎ بیہده بال گلستان وفا افغان ماست ؎ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) ہرزه گرد۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بیہوده پھرنے والا۔ آواره گرد۔

(۴۶۰۳) (الف) **بیہده تاز** استعمال۔ بمعنی بیہوده گرد وآزاد (انوری ؎) بیہوکب جاه تو فلک بیہده تازے ؎ باحجت عدل تو ستم بیہده گوئی ؎ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است واز ہمین سند انوری استعمال

(۴۶۰۴) (ب) **بیہده گو** بمعنی بیہوده سخن وفضول گو پیداست وہر دو اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) (الف) دیکھو بیہوده بال (ب) بیہوده گو۔ ہرزه سرا۔ غیر مہذب گفتگو کرنے والا۔ بک بک کرنے والا۔ فضول گو۔ صاحب آصفیہ نے (بیہده گوئی) کا فقرہ

گیا ہے۔ بمعنی مصدری۔

بی ہراس استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ہای ہوز بمعنی بی خوف و ترس **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے خطر دیکھو بے خار۔

بیہ سوز اصطلاح۔ بقول شمس مبنی از شمع کہ در وپیہ سوزانند **مولف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت ظاہراً پیہ مبدل دپیہ بہ بای فارسی) باشد و این مرکب۔ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی سوزندۂ پیہ و کنایہ از شمع توان کرد۔ برای این اشتقاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت و مجرد قول شمس بدون سند۔ اعتبار را نشاید (اُردو) شمع مونث۔ دیکھو اسپند کا نمبر (۱)

بیہق بقول برہان و جامع بفتح اول و ثالث وسکون قاف نام شہریست غیر معلوم صاحب ناصری می فرماید بروزن بیرق ناحیہ ایست از سبزوار و از مضافات آنست قریۂ موسوم بہ خسرو گرد) (انوری ع) سد بد بیہقی را دوش گفتم پ؛ و فرماید کہ تاریخ بیہقی در آثار غزنویہ کتابیست پسندیدہ و معروف (اُردو) بیہق ایک شہر کا نام ہے جو سبزوار مین واقع ہے۔ مذکر۔

بی ہمال استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر اول و ثالث بمعنی بی نظیر و بی انباز و بی ہمتا **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی باشد (اُردو) بے نظیر۔ دیکھو بے مثال۔

بیہمان استعمال۔ بقول وارستہ مرادف ہمان بہمان کہ گذشت (والہ ہروی ع) زیر نگین تو باد ملک سراسر؛ زان نکنم عرض بیہمان و فلان را (اُردو) دیکھو بیہمان۔

بی ہمت استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ہا۔ آنکہ دراتیغ دم و ثابت قدم نباشد **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اُردو) بے ہمت۔ دیکھو بے جرأت

بی ہمتا | استعمال - بقول انند بفتح ہا و سکون میم و فوقانی بالف کشیده بمعنی بی مانند و بے مثل صاحب روزنامہ ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار ذکر این کرده و بہار بر معروف قانع **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے ہمتا - دیکھو بے مثال -

بیہن | بقول برہان بکسر اول بر وزن بیحن خارپشت بزرگ تیرانداز را گویند یعنی خارہای خود را مانند تیرانداز و صاحب ناصری گوید کہ بیہین است چونکہ صاحبان انند و ہفت ہم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند کہ ما حقیقت این را بر بہمزک بیان کرده ایم بجزین نیست کہ اسم جامد فارسی زبان است (اُردو) خارپشت - دیکھو انتشی اور بہمزک - مذکر -

بی ہنجار | اصطلاح - بقول بحر و بہار و انند (۱) راہی کہ جاده نداشتہ باشد **مولف** عرض کند کہ (۲) ہر فعل بی راه و بی قاعده ۔ (شیخ اوحدی ۔ ۱) چون دلیلان مخالف اند بگرد ۔ زین کژآہنگ راه بی ہنجار ۔ (ظہوری ۔ ۲) رفت بی ہنجار باد آہم از خاطر غبار ۔ ور زمین سینہ نخل صبر ما محکم نداشت ۔ (اُردو) (۱) ناہموار اور ٹیڑھا راستہ مذکر (۲) بے راه بقول آصفیہ - بدراه - بے موقع بیجا - جیسے ” بے راه خرچ کرنا - دیکھو بے راه -

بی ہنر | استعمال - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم ہا مقابل ہنرمند بمعنی بی وقوف و ناقابل **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ۔ ۵) نیست آسان شہره ہر شہر بودن در ہنر ۔ بر بگردندان نہ از بہر بی ہنر نازی بکش ۔ (اُردو) بے ہنر - دیکھو بے جوہر -

بی ہنگام | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح ہا بمعنی بی وقت و بی موقع (شیخ شیراز ۔ ۵) موذن بانگ بی ہنگام برداشت ۔ نمیداند کہ چند از شب گذشت است ۔ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) بے ہنگام

کہہ سکتے ہین (دیکھو بے وقت)

بیہود | بقول برہان بفتح اول بروزن فرسود (۱) چیزی
را گویند کہ نزدیک بسوختن رسیدہ و آتش آن را زرد کردہ
باشد و فرماید کہ بکسر اول ہم آمدہ صاحب سروری فرماید
مرادف برہود کہ بجایش گذشت (۲) خانہ کہ آتش دران
گرفتہ ولیکن ہنوز نسوختہ باشد (شمس فخری ؒ)
گفتند بلا را کہ تن و جان عدو سوز ٭ گفتا کہ چہ فتنست
ہنوز آنچہ نہ بیہود ٭ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع
ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ مبدّل
برہود است و این است سند ماضی بیہودن **(اُردو)**
دیکھو برہود۔

بیہودن | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱)
بالفتح بریان کردن (۲) بالکسر باطل گفتن **مولف**
عرض کند کہ بمعنی اول مرکب است از بیہود کہ گذشت
و علامت مصدر دن و برہودن ہم بجای خودش گذشت
و این را مبدّل آن توان گرفت و بمعنی دوم مقدر نیست
مرکب از بیہود کہ مخفف بیہودہ باشد کہ علامت مصدر
بران زیادہ کردہ مصدری وضع کردہ اند محققین
مصادر این را ترک کردہ اند و نزدشان متروک است
(اُردو) (۱) تلنا۔ بریان کرنا (۲) بیہودہ باتین کرنا

بیہودہ | بقول برہان (۱) بکسر اول بروزن
فیروزہ بمعنی بیہدہ است کہ ناحق و بی نفع باشد
و (۲) بفتح اول جامۂ را گویند کہ نزدیک بسوختن
رسیدہ باشد صاحب سروری بذیل بیہدہ ذکر این
بمعنی اول کردہ (سعدی ؒ) مجال سخن تا نیابی
ز پیش ٭ بہ بیہودہ گفتن مبر قدر خویش ٭ صاحب
رشیدی ہم بر معنی اول قانع صاحب ناصری گوید کہ
ہودہ بمعنی حق است و مخففش ہدہ ہم پس بیہودہ
مرکب ازان است و بیہدہ مخفف این و او ہم بر
معنی اول قناعت کردہ صاحبان جامع و بہار ذکر
این بمعنی اول کردہ اند۔ خان آرزو در سراج بذکر
معنی اول گوید کہ قوسی بمعنی جامہ نیم سوختہ نیز آوردہ
در جہانگیری وغیرہ چیزی کہ نزدیک بسوختن رسیدہ
و حرارت آتش آن را زرد ساختہ باشد اغلب کہ

بدینمعنی تصحیف بر ہیو د باشد **مولف** عرض کند کہ مبدّل بر ہیودہ چرا نگوئیم کہ چنانکہ بر بیہدہ نوشتہ ایم (**اُردو**) دیکھو بیہدہ

(۱) **بیہودہ خند** اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ خندہ بیہودہ کند

(۲) **بیہودہ خندی** بمعنی ضحک بیہودہ و خندۂ بیہودہ (صائب ؒ) داشت دلتنگی مرا چون غنچہ در ہمدامان ؛ چون گل از بیہودہ خندی خرمنم بر باد رفت ؛ (**اُردو**) (۱) بیہودہ ہنسنے والا (۲) بیہودہ ہنسی۔ مونث۔

بیہودہ خواری اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند اسراف و خرچ بیجا (نظامی ؒ) چنان نیز کمتر مبر دا ز گنج ؛ کہ آئی ز بیہودہ خواری برنج ؛ **مولف** عرض کند کہ معنی حقیقی این حاصل بالمصدر بیہودہ خوردن و مراد ازان است اسراف و خرچ بیجا (**اُردو**) اسراف بقول آصفیہ عربی۔ مذکر۔ فضول خرچی۔ خرچ بیجا۔

بیہودہ دارو اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ غوامض سخن بمعنی داروی بیہوشی (اسیر ؒ) خرد بیہودہ داروی دماغ است ؛ حریفی را کہ در دو آشنائی عشق است ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اُردو**) داروے بیہوشی۔ مونث۔ وہ دوا جس کے استعمال سے بیہوشی طاری ہو۔

بیہودہ رو استعمال۔ **مولف** گوید کہ کسی کہ روش او بیہودہ باشد۔ اسم فاعل ترکیبی است (انوری ؒ) باد را ہر دم بسباطت گوید ای بیہودہ رو ؛ عرش داری زیر پا نا ہان بغفلت بسپری ؛ (**اُردو**) بیہودہ روش۔ وہ شخص جس کی روش اور چال بیہودہ ہو۔

(۱) **بیہودہ گرد** اصطلاح۔ بقول بہار و انند مرادف بیہودہ نال **مولف** عرض کند آنکہ سیر بیہودہ و بی کار کند و از ہمین است -----------

(۲) **بیہودہ گردی** بزیادت یای مصدری بمعنی گردش بیہودہ (صائب ؒ) باسر آزادہ

(۳۴۰)

این بیہودہ گردی تا بچند ؛ کو دہ زیر تیغ در دامان خود
پا جمع کرد ؛ (اُردو) (۱) بیہودہ سیر کرنے والا (۲)
بیہودہ گردی بمعنی گردش بیہودہ - مونث -

بیہودہ گفتن استعمال - **مولف** گوید کہ سخن
بیہودہ کردن است بمعنی حقیقی (ظہوری ؎) ظہوری
تا بکے بیہودہ گوئی ؛ زبان در مہر استغفار بنشین ؛
(انوری ؎) گر زخاصت دہد از خاص تو بیہودہ گوی
ورنہ توزیع ز توزیع تو یاوہ مدرای ؛ (اُردو)
بیہودہ کہنا -

بیہودہ گوی استعمال - **مولف** گوید کہ اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ بیہودہ سخن کند و از ہمین است
(بیہودہ گوئی) بمعنی مصدری بزیادت یای مصدری
در آخر این (ظہوری ؎) پند گو پرداخت فعلی
سخن می آیدش ؛ کردہ خوش بیہودہ گوئی تا گرہ بر باد بست
(اُردو) بیہودہ گو - فضول گو - وہ شخص جو بیہودہ باتین کرے

بیہودہ نال اصطلاح - بقول بہار و انند
مرادف بیہودہ گرد **مولف** عرض کند آنکہ کار
از غور نگرفت این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
کسی کہ نالۂ بیہودہ کند (صائب ؎) مدار
از دست چون لیلی زمام محمل تمکین ؛ مینگن چون
جرس دنبال خود بیہودہ نالان را ؛ (اُردو)
نالۂ بیہودہ کرنے والا -

الف **بی ہوش** استعمال - الف بقول انند
ب **بیہوش شدن** بحوالۂ فرہنگ فرنگ
ج **بیہوش کردن** بالکسر بمعنی دیوانہ و
مدہوش **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس و
(ب) لازم بمعنی دیوانہ و مدہوش و عاشق شدن
و (ج) متعدی آن (ظہوری ؎ الف) ہوش
آگاہی دگر دارد ؛ تا ظہوری شد است بیہوشت
(و لہ ؎ ج) کردہ کیفیت تماشایت ؛ ہر طرف
صد نگاہ را بیہوش ؛ (اُردو) (الف) بے ہوش
بقول آصفیہ - بے سدھ - بے حواس - مدہوش
(ب) بے ہوش ہونا (ج) بے ہوش کرنا -

بی یار اصطلاح - بقول بہار (۱) بیعدیل

ربی نظیر و (۲) آنکه از کسی امداد و اعانت نخواهد صاحب انند گوید که بی کس هم صاحب بحری فرماید که (۳) مرادف بی آشنا **مولف** عرض کند که همین است بی کس و مقصودش همین که کسی که	یاری ندارد - برای معنی اول و دوم مشتاق سند استعمال می باشیم که از نظر ما نگذشت (**اردو**) (۱) بے نظیر - بے مثال (۲) وہ شخص جو کسی سے اعانت اور مدد نچاہے (۳) بے یار رہ سکتے ہین (دیکھو بے کس)

بای فارسی

پ بقول انند این حرفی است از حروف مخصوصۂ فارسی **مولف** عرض کند که بدل میشود (۱) با موحده چنانکه پیغاره و بیغاره و اسپ و اسب و تپ و تب و (۲) با تای فوقانی چنانکه پخم و تخم و (۳) با جیم عربی چنانکه پالیز و جالیز و (۴) با غین معجمه چنانکه پرویزن و غرویزن و (۵) با فا چنانکه سپید و سفید و گوسپند و گوسفند و کلپ و کلف و (۶) با کاف عربی چنانکه پیچ و کیچ و (۷) با لام چنانکه سراندیپ و سراندیل و (۸) با میم چنانکه سپاروک و سماروک و (۹) با واو چنانکه چارپا و چاروا و پام و وام مخفی مباد که اختصار این نباشد که بمقابله تبدیل بیان کردهٔ محققین فارسی به تحقیق ما اضافه هم شد که داخل بیان بالاست و جادارد که بضمن تالیف این کتاب تبدیلی تازه هم بنظر آید بالجمله عدد این در جمل مثل موحده دو باشد و این را فارسیان بای فارسی گویند (**اردو**) (پ) بقول آصفیه فارسی - اسم مونث اردو والف بے کے لئے کا تیسرا اور ہندی حروف صحیح کا اکیسوان - شفقی کا پہلا حرف جیسے رسم خط مین بای فارسی یا عجمی اور ہندی مین پے کہتے ہین اور یہ حرف اردو مین باے ابجد سے بدلا جاتا ہے اور ہندی مین جب الف کے ساتھ کسی صفت کے اخیر مین آتا ہے تو اس کو اسم بنا دیتا ہے یا نسبت کے معنے دیتا ہے جیسے بڑا پا -

باے فارسی باالف

پا بقول برہان وجہانگیری وناصری (۱) معروف است کہ بعربی رجل خوانند و (۲) تاب وطاقت وقوت وقدرت را نیز گویند (کمال اسمعیل ۵۹۲) شاد باش ای دل پر دل کہ ندارد پایت ٭ دشمن ار خود بمثل رستم دستان باشد ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ افادۂ معنی مقاومت ہم کند چنانچہ گویند فلانی پای ندارد یعنی با او مقاومت نمیتواند کرد یا قائم نمیتواند بود واین مجاز است **مولف** گوید کہ اسم جامد باشد (اردو) (۱) پاؤں بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ پیر۔ چلنے کا عضو۔ ٹانگ (۲) طاقت۔ قدرت۔ مونث۔

پاآہو اصطلاح۔ بقول برہان وبحر باالف ممدود وہا بواو رسیدہ باصطلاح بنایان (۱) خانۂ شش پہلو وآنرا بعربی مسدس خوانند و (خانہ گچ بری) را نیز گویند کہ بعربی آنرا مقرنس نام است و (۲) کنایہ از دنیا ہم باعتبار شش جہت صاحب جہانگیری ذکر معنی اول ودوم کردہ گوید کہ حکیم ناصر خسرو در مذمت دنیا نظم نمودہ (ص ۵) زین دیو فاچرا طمع داری ٭ ہیچو من از ین بنای پاآہو ٭ وہم او در ملحقات بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید کہ خانۂ را ہم نام است کہ آنرا گچ بری کردہ باشند و (آہو پا) ہم نام دارد وہمین است مقرنس عربی۔ صاحب رشیدی گوید کہ ہمان (آہو پا) است کہ ممدود ہ گذشت خان آرزو در سراج ہم ذکر ہر دو معنی کردہ صاحب ناصری ذکر معنی دوم نکردہ **مولف** عرض کند کہ (آہو پای) در ممدودہ گذشت کہ در انجا بر معنی اول اکتفا کردہ اند ہمعنی مبادکہ صاحب ناصری نسبت مقرنس صراحت مزید کند کہ قرناس درلغت عربی ماغۂ کوہ آمدہ چون دران گچ بری در طاقہا وطاقچہ با ترکیب دماغہ از گچ چیزی برآمدہ سازند لہذا تشبیہ بدماغۂ کوہ کردہ آنرا مقرنس گویند **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق خیال ما می کنند کہ خانۂ شش پہلو ومقرنس را بدینوجہ (آہو پا)

یا (پای آہو) گویند کہ بر ہر یک پہلو و طاقچہ آن نقش سُم آہو می کنند و دنیا را آہو پا برای این گفتہ اند کہ ہمچون آہو زود سیر است و بس (اُردو) (۱) دیکھو (آہو پای) کے پہلے معنے (۲) دنیا۔ مونث۔

(الف) **پا از پیش بدر رفتن** مصادر اصطلاحی

(ب) **پا از پیش رفتن** خان آرزو در چراغ ہدایت نسبت ہر دو گوید کہ (۱) بمعنی لغزیدن و بمجاز (۲) تقصیر و زلت (سلیم ؒ) ہزار سالہ نہ ہم دور شد بہ یک تقصیر ؂ رود چو پای کس از پیش در قفا افتد ؂ وارستہ بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ کنایہ از غِنا بعنا افتادن (سعید اشرف ؒ) مفلسی کرد ز زندان وطن آزادم ؂ پایم از پیش بدر رفت و بہند افتادم ؂ (مخلص کاشی ؒ) سودای سخن باسروسامان نشود ہیچ ؂ این بود کہ پای قلم از پیش بدر رفت ؂ (شفائی ؒ) رود تا پای دل از پیش ارباب سلامت را ؂ فریب سبزۂ خطش سر چاہ ذقن پوشد ؂ (تاثیر ؒ) دست تہی است حاصل من از کمال خویش ؂ از پای پیش رفتہ بمنزل رسیدہ ام ؂ صاحب بحر نقل قول خان آرزو و وارستہ کردہ **مولف** عرض کند معنی اول درست است و حقیقی و معنی دوم درست نیست از ہمہ اسناد بالا تصدیق معنی اول می شود و اصلا معنی دوم پیدا نیست و آنچہ کنایۃً پیدا می شود (۳) بر زمین افتادن است کہ حاصل پالغزی است و ہمین است معنی دوم این ہر دو مصادر اصطلاحی خان آرزو و وارستہ ہر دو طبع آزمائی کردہ اند و پی بحقیقت نبردہ و صاحب بحر کہ مقلد ہر دو ست۔ بہ پیروی و اعتبار شان سکندری خوردہ و از ہمین اصطلاح عام (پای قلم از پیش بدر رفتن) بمعنی لغزش پیدا شدن در قلم است چنانکہ از کلام مخلص کاشی پیداست و (پای دل از پیش رفتن) لغزش دل باشد چنانکہ شفائی آوردہ فتامل (اردو) (۱) پاؤن پھسلنا (۲) زمین پر گرنا۔

پا از جا بریدن مصدر اصلاحی۔ تعریف این

بر (پا از جای بریدن) می آید (اُردو) دیکھو (پا از جاے بریدن)

پا از جا رفتن | مصدر اصطلاحی ۔ استقلال قائم (۲۷۰۷)
نماندن و لغزش پا باشد (ظہوری ؎) سر انزا می رود در رزمگاہ عشق پا از جا ؛ بجز زخم تبر بہ مغفر و جوشن نمی باشد **مولّف** عرض کند کہ (از جا رفتن پا) در مصدر وہ گذشت (**اُردو**) لغزش واقع ہونا ۔ دیکھو (از جا رفتن پا)

پا از جای بریدن | مصدر اصطلاحی ۔ وارستہ گوید کہ مرادف قدم از جای بریدن بمعنی ترک آمد و شد آنجا کردن (سلیم طہرانی ؎) پا بہ کوی او چہ عجب گر بریدہ شد ؛ تا کی بروی شیشہٴ دلہا توان گذشت صاحب بحر ہمزبانش **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (پا از جا بریدن) مخفف این و جا دارد کہ این را مزید علیہ آن دانیم (**اُردو**) آمد و رفت ترک کرنا ۔

پا از حد برون بردن | مصدر اصطلاحی بقول بہار (۱) کنا از حد خود بیرون آمدن (میرزا صائب ؎) پا منہ بیرون ز حد خود سعادتمند باش ؛ نیست کمتر از ہما تا چند در ویرانہ است ؛ صاحب بحر گوید کہ (۲) وضع قدیم خود گذاشتن و (۳) کردن کاری کہ نہ در خور او باشد صاحب انند ہمزبان بہار **مولّف** عرض کند کہ سند صائب متعلق معنی اول است معانی دوم و سوم اگرچہ موافق قیاس ست ولیکن سندش از نظر ما نگذشت (**اُردو**) (۱) حد سے بڑھنا ۔ دیکھو (از جا بر آمدن) (۲) قدیم وضع ترک کرنا (۳) وہ کام کرنا جو اپنے لائق نہو ۔

(الف) **پا از دائرہ برون نہادن** | مصدر
(ب) **پا از دائرہ بیرون نہادن** | اصطلاحی
بہار ذکر الف کردہ از معنی ساکت و صاحب انند ذکر ب کردہ او ہم از معنی سکوت ورزیدہ **مولّف** عرض کند کہ مرادف (پا از حد برون بردن) بمعنی اول است ۔ برون مخفف بیرون است ہر دو مصدر کنایہ است (وحید ؎) ز تاب سیلی غم چون

صدای وف گاہی ؎ بروں ز دائرہ پا می نہم
ولی با صول (اُردو) دیکھو (پا از حد بیرون بردن)
کے پہلے معنے۔

پا از سر ساختن مصدر اصطلاحی۔ در مقام (۲۰۰۶)
احترام استعمال این می کنند چنانکہ (ظہوری ؎)
دل بہ تحقیق خبر پای ز سر ساختہ بود ؎ اینک از
پیش کسی رو بقفا می آید ؎ (اُردو) دکن میں کہتے
ہیں (سر سے چلنا) یعنی مخاطب کی تعظیم کے لئے
با دب چلنا۔

پا از سر مطلب نہادن مصدر اصطلاحی۔ (۲۰۰۷)
در ہر قدم مطلب خود نگاہ داشتن (ظہوری ؎)
بہتر آنست کہ پا از سر مطلب بنہد ؎ در طلب گرچہ
سالک گرو از ما نبرد ؎ (اُردو) ہر قدم پر مطلب کا
خیال رکھنا۔

پا از شادی بر زمین نرسیدن مصدر اصطلاحی
صاحب بحر درین مصدر اصطلاحی بعوض پا
(پای) نوشتہ عیبی نیست کہ ہر دو یکی است

وبقولہ کمال شادمانی و غائت خوشی نمودن مولف
عرض کند کہ تعریف خوشی نکرد کہ این بمعنی خوش شدن
بغایت است و بجایش (غائت خوشی نمودن) فارسی
ہند است و محاورہ نیست (اُردو) بے حد خوش ہونا
(پاؤں زمین پر نہ ٹھیرنا) بقول آصفیہ۔ خوشی کے
مارے تھہر نہ رہنا۔ کمال خوش ہونا۔

پا از گلیم دراز کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار
ذکر این کردہ گوید کہ شیخ العارفین این را بمعنی از حد بیرون
آمدن استعمال فرمودہ و این مخصوص ایشانست
(؎) تا سرورا ہوای قدرت سر فراز کرد ؎
پا از گلیم ناز چو زلفت دراز کرد ؎ صاحب انند
نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ ہیچ خصوصیت
با شیخ العارفین نیست چرا کہ معاصرین عجم بر زبان دارند
(صائب ؎) پا از گلیم خویش نباید دراز کرد ؎
تیغ ستم بہ بین چہ بزلف آیاز کرد ؎ (اُردو)
چادر سے باہر پاؤں پھیلانا۔ بقول آصفیہ۔
اپنی حد یا بساط سے باہر قدم رکھنا۔

پا از میان کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر کنایہ از برآوردن خویشتن را از میان کاری (محسن تاثیر ؎) از میان تا ثیر اگر پا دختر رزمی کشد ؛ در میان عاشق و معشوق کی دلالہ بود ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) کسی کام مین سے اپنا قدم نکال لینا۔ یہہ دکن کا محاورہ ہے (کسی کام سے کنارہ کرنا)

پا از وضع بیرون کشیدن مصدر اصطلاحی بقول بحر مرادف (پا از حد بیرون بردن) **مولف** عرض کند کہ مرادف معنی دوم اوست و موافق قیاس (اُردو) دیکھو (پا از حد برون بردن) کے دوسرے معنے۔

پا از وضع بیرون گذاشتن مصدر اصطلاح بقول بہار و انند بمعنی وضع خود ترک کردن (امیر طاہر وحید ؎) برق آہش خویشتن را می زند بر خرمنش ؛ چون گذارد پا ز وضع خویشتن بیرون ہلال ؛ **مولف** عرض کند کہ مرادف مصدر گذشتہ (اُردو) دیکھو (پا از حد بیرون بردن) کے دوسرے معنے۔

پا از وضع خود بیرون گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف (پا از حد بیرون بردن) **مولف** عرض کند کہ ہمان اصطلاح گذشتہ (اُردو) دیکھو (پا از حد بیرون بردن) کے دوسرے معنے۔

پا افزار اصطلاح۔ بقول برہان با فاو زای منقوطہ بروزن ناہموار کفش و پاپوش را گویند صاحب جہانگیری گوید کہ بحذف الف (پافزار) ہم گویند صاحبان سراج و رشیدی و ناصری و بحر و بہار و انند و بہار عجم ذکر این کردہ اند و (پای افزار) مزید علیہ انیست بزیادت یای تحتانی (والہ ہروی ؎) مسافران خرد منزلی بسر نبرند ؛ اگرچہ زابلہ در پا کنند پا افزار ؛ **مولف** عرض کند کہ قلب اضافت (افزار پا) است کہ بجایش گذشت و صراحت ماخذ ہمدرانجا کردہ ایم

بتکمیل بحث این بر (پای افزار) می آید خان
آرزو در سراج صراحت مزید کند که بعضی این
را بمعنی پا افشار هم گیرند ولیکن اصح آنست که
این همان کفش و جوراب است و پا افشار چیزی
دیگر که می آید تا می گوئیم که جراب ورای کفش است
نباید که ذکرش درینجا کرد. خان آرزو از غور
کار نگرفت. (اردو) دیکھو افزار پا۔

پا افزار پیش نهادن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر تهیهٔ سفر کردن **مؤلف** عرض کند
که کسی که ارادهٔ رفتن بجائی کند ملازمش در ایران
کفش او را پیش او می نهد تا در پای کند و
از همین عادت این مصدر اصطلاحی قائم شده
باشد و تخصیص این با سفر البته تقاضای سند
استعمال می کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند
و محققین اهل زبان این را ترک کرده اند (اردو)
تهیهٔ سفر کرنا۔

پا افشار اصطلاح. بقول برهان باشین
قرشت بروزن پا افزار (۱) دو تختهٔ کوچک باشد
بمقدار نعلین که بافندگان و جولاهگان چون
یک پای بران افشارند نصفی از رشتهای که می
بافند پائین رود و چون پای دیگر بیفشارند نصف
دیگر. صاحبان جهانگیری و سراج و رشیدی و
سروری و وارسته و ناصری و بحر داننده ذکر این
کرده اند بهار گوید که (۲) نعلین چوبین که
مزارعان وقت شگافتن زمین در پا کنند **مؤلف**
عرض کند که بدون سند استعمال معنی دوم را
تسلیم نکنیم که خلاف همه محققین است و معاصرین
عجم بر زبان ندارند (شیخ آذری ره) نیست
بافنده او بدست افزار * نه بپا کو نورد و
پا افشار * (سیفی ره) دست بر سر میزنند
سیفی ازین غم چون نورد * تا چرا پای تو میبوسند
پا افشارها * مخفی مباد که افشاردن بمعنی محکم
کردن پای بجا پیش گذشت و این اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) دو دو تختے جن کا عرض و

طول پاؤن کے نیچے کے موافق ہوتا ہے جلاہے
اس پر پاؤن رکھکر اپنا کام کرتے ہین اور تانا انہین
سے متعلق ہوتا ہے - مذکر -

پاافشردن | مصدر اصطلاحی - ہمان افشردن
پاست کہ بجاییش گذشت (ظہوری ؎) ابر
در دعوی چشم نہ بجا پا افشرد ٭ رو بر دکردہ بہر
گوشہ دو صد جیحون را ٭ (ولہ ؎) بر غم پا
بجہر غیر افشرد ٭ بضرب دست خود رابیوفا کرد ٭
(اُردو) دیکھو افشردن پا -

پاانداز | اصطلاح - بقول انند فرش و بساط
کہ برای تعظیم شان خود و تعظیم مہمان در رہگذرش
بگسترند (طالب کلیم ؎) تا نباشد یک گلستان
خار پا انداز من ٭ کی زکنج غم قدم در باغ و
بستان می نہم ٭ صاحب بحر گوید کہ فرشیکہ برای
تعظیم زیر پای مہمانان بگسترند و بلفظ انگندن
مستعمل **مولف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی
بمعنی حقیقی چیزی کہ زیر پا انداختہ شود و استعمال
این بسہ طرز می شود (۱) وقتی کہ مہمانی معزز
می آید در راہش فرش کنند و آنرا ہمین نام است
و (۲) فرشی خاص کہ صاحب خانہ بدروازہ
خود می اندازد تا صادر و وارد کفش خود را
بران صاف کردہ داخل خانہ شود و این
اکثر کلفت دار از اقسام بافت کلفت درست کردہ
می شود و در بعضی جاہا از تار آہن ہم و (۳)
فرش مخملی خورد کہ بالای فرش خانہ پیش کرسی
می کنند تا کرسی نشین پای خود بران قائم کند
و این برای زینت فرش مکان است
(اُردو) (۱) وہ فرش جو مہمان کے
اعزاز مین دروازہ مکان سے داخل مکان
تک تمام راستے مین سفید چاندنی وغیرہ کیا جاے -
(۲) پا انداز - بقول آصفیہ فارسی - وہ فرش
جو مکان کے اندر دروازہ پہ پاؤن کی گرد
صاف ہو جانے کے واسطے بچھا دیتے ہین
(۳) وہ مخملی فرش جس کو کرسیوں یا صوفوں کے

بغرض آرایش فرش پر بچھاتے ہین اور کرسی نشین کے پاؤن کے نیچے ہوتے ہین۔ مذکر۔

پااورنجن اصطلاح۔ بقول برہان باہمزۂ مفتوح د واوساکن وفتح رای قرشت وسکون نون وجیم مفتوح بنون دیگرزدہ بمعنی خلخال باشد وآن حلقہ ایست ازطلاونقرہ ومانند آن کہ زنان درپای کنند۔ صاحب سروری ذکراین کردہ می فرماید کہ (اورنجن) و(پاورنجن) مخفف این (معروفی ۵) زپااورنجن آن سروتوشاد ؛ بگل درماندہ پای سروآزاد ؛ صاحب ناصری بذکراین گوید کہ انچہ دردست می کنند آنرا (دست اورنجن) نام است واین را (پابرنجن) نیزگویند صاحب بحرگفتہ کہ ہمین است درعربی خلخال۔ خان آرزو درسراج ہم ذکراین کردہ **مولف** عرض کند کہ (اورنجن) بجای خودش گذشت وتحقیقت ماخذش بر(ابرنجن) گذشت۔ آن عام است برای دست وپا واین مخصوص برای پا (**اُردو**) پازیب بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ پانو کے ایک زیورکا نام۔

پااوزار اصطلاح۔ بقول رشیدی مرادف (پاافشار) کہ گذشت۔ خان آرزو درسراج این را آوردہ می فرماید کہ آنانکہ این را بمعنی (پاافشار) گیرند غلط است واصح آنست کہ این مرادف پاافزار بمعنی کفش وجراب است **مولف** عرض کند کہ مارا اتفاق است باخان آرزو کہ این مبدل (پاافزار) است بمعنی کفش چنانکہ فرخج وفرنج ولیکن بمعنی جراب نباشد وما اشارۂ این بر(پاافزار) ہم کردہ ایم وبدون سند استعمال این معنی راتسلیم نکنیم (**اُردو**) دیکھو پاافزار۔

پااوژارہ اصطلاح۔ بقول سروری بازای فارسی چوبیکہ جولاہہ دروقت کارکردن پای بران نہد (کذافی السامی) **مولف**

عرض کند کہ فارسیان برہان (پا اوزار) کہ بمعنی کفش
گذشت ہای نسبت زیادہ کردند و زای عربی را بہ
زای فارسی بدل کردند چنانکہ آزیر و آژیر معنی
لفظی این منسوب بہ کفش پا و کنایہ از آلہ جولاہگان
کہ زیر پا دارند کہ (پا افشار) ہم گویندش (اُردو)
دیکھو پا افشار۔

پاب بقول انند و برہان در فارسی زبان
خلیفہ دین عیسی علیہ السلام را گویند و با بای فارسی
سوم ہم گفتہ اند **مولف** عرض کند کہ صراحت
کامل این ہمانجا کنیم و درینجا ہمین قدر کافی است
کہ این مبدل آنست چنانکہ اسپ و اسب (اُردو)
دیکھو (پاپ)

پا باز شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
نو برفتار آمدن طفل و فرماید کہ حالا خصوصیت طفل
نماندہ (کلیم ؎) بسیر کوی او تا باز شد پای
سرشک من ؛ چہ طفلان را باین امید از مکتب رہا
کردم ؛ **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم
گویند کہ حالاہم این محاورہ را با طفلان تخصیص است
نمی دانیم کہ محقق بالا چرا خصوصیت این را
برداشتہ سندش ہم خصوصیت را اظہار میکند
کہ سرشک طفلی است استعارۃً (اُردو)
لڑکے کی رفتار کا آغاز۔ لڑکے کا چلنا۔

پا باز کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار
این را مرادف (پا باز شدن) گفتہ و سند
ابو طالب کلیم را کہ بر پا باز شدن گذشت
برای این آوردہ نیز گوید کہ حالا در محاورہ خصوصیتی
برای طفل نماندہ صاحب انند نقل نگارش
وارستہ ہم ذکر این کردہ معلوم می شود خصوصیت
قائم کردۂ اوست حیف است کہ سند استعمال
این پیش نکرد (اُردو) دیکھو (پا باز شدن)

پا بازی اصطلاح۔ بقول مؤید بمعنی سوزش پا
و درد **مولف** عرض کند کہ در دیگر نسخ قلمی
مؤید این لغت یافتہ نمی شود و اضافہ مطبع منشی
نولکشور می نماید و دیگر ہمہ محققین فارسی زبان

هم ازین ساکت بدون سند استعمال این را
تسلیم نه کنیم واگر سند بدست آید توانیم گفت که
چون سوزش و درد در اعضای انسان شود
از بیقراری دست و پا زند و فارسیان آنرا
پا بازی گفته باشند (اُردو) سوزش۔ جلن۔
مونث۔ درد۔ مذکر۔

پابالاکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
وارسته کنایه از حالتی است امرد را که در وقت
خاص رو دهد (نوقی یزدی ؎) چون روی
در بزم ها ای دلبر محبوب من ؎ سر به بالا گرکنی
سهل است پا بالا مکن ؎ صاحب بحر هم با [illegible]
مولف عرض کند که معاصرین عجم هم تصدیق
این اصطلاح نمی کنند و گویند از حالت خاص
مراد از وقت اغلام بازی است که پای
امرد بالا می شود برخلاف زن پس معنی این
مصدر اصطلاحی مفعول شدن کون دادن است
(اُردو) اغلام کرانا۔ دیکھو برخود کشیدن۔

پابالاگذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
صاحبان انند و بحر و بهار و وارسته دویدن و
بشتاب رفتن (مخلص کاشی ؎) نیستی بیا ز خود
ای ناله پا بالا گذار ؎ درد دل بیجا چرا پیش مسیحا
می کنی **مولف** عرض کند که همان (پا بالاگذاشتن
پا) است که بجایش گذشت (اُردو) دیکھو
بالا گذاشتن پا۔

پابالانهادن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بهار و وارسته و بحر و انند مرادف (پا بالاگذاشتن)
که گذشت (صائب ؎) داغ ناسور مرا
گر بر دل صحرا نهند ؎ از خجالت لاله ها بر کوه
پا بالا نهند ؎ **مولف** عرض کند که همان که بر
(بالا نهادن پا) گذشت (اُردو) دوڑنا۔
جلدی چلنا۔ دیکھو بالا گذاشتن پا۔

پاپارفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار
بمعنی (۱) برابر بودن باکسی در سیر و سفر و
(۲) در تقیید دلالت (محسن تاثیر ؎)

هیچ در عشق ز کس پای کمی نیست مرا ؛ پا بپا همره مجنون
چو سلاسل رفتم ؛ صاحب بحر گوید که معنی اول حقیقت
و معنی دوم کنایه باشد به مجاز ۔ خان آرزو در چراغ
متفق با بحر مولف عرض کند که موافق قیاس
(اُردو) قدم بقدم چلنا ۔ بقول آصفیہ (۱) کسی
کے پنڈے چلنا ۔ پیچھے پیچھے چلنا ۔ ساتھ ساتھ چلنا
(۲) کسی کی پیروی کرنا کسی کی روش اختیار کرنا ۔
لکیر پر فقیر ہونا ۔

پا بحساب نهادن مصدر اصطلاحی ۔
بقول بہار کنایه از غایت حزم و احتیاط کردن
(صائب ؏) خط شبرنگ کز حسن نهد پا بحساب ؛
شب نوروز من و روز حساب است ترا ؛ صاحبان
بحر و انند همزبان بهار ۔ مولف عرض کند که
آنکه از لغزش خوفناک باشد قدم را بشمار رود
آهسته بر زمین نهد تا سکندری نخورد و ازهمین
عادت این اصطلاح قائم شد (اُردو)
گن گن کے قدم رکھنا ۔ بقول آصفیہ ۔ پھونک
پھونک کر پاؤں رکھنا ۔ کمال احتیاط سے
قدم رکھنا ۔ ہوشیاری اور عاقبت اندیشی
سے کوئی کام کرنا ۔

(٣٦٠) **پا بخار رسیدن** مصدر اصطلاحی ۔
کنایه باشد از مبتلای مصیبتی شدن (ظہوری
؏) گویدش دستم به گل در بوستان عافیت ؛
در بیابان بلا پایم بخاری می رسد مولف
عرض کند که موافق قیاس است (اُردو)
مصیبت مین مبتلا ہونا ۔

(٣٦١) **پا بخلد نهادن** مصدر اصطلاحی ۔ داخل
خلد شدن و این مخصوص بخلد نباشد بلکه برای
هر ظرف مکان استعمال این توان کرد چنانکه
(پا بخانه نهادن) (ظہوری ؏) گل تفرج
کوی تو حور اگر چیند ؛ چو پا بخلد نهد شرمسار
برگردد ؛ (اُردو) بہشت مین داخل ہونا ۔

(٣٦٢) **پا بدامان آوردن** مصدر اصطلاحی ۔
قانع شدن و باطمینان خاطر نشستن (ظہوری ؏)

پابدامان عطر در مغز آورم ؛ یاد گلزار گریبان برنخورد ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) قانع ہونا - اطمینان سے بیٹھنا -

پابدامن افشردن مصدر اصطلاحی - بقول بہار مرادف پابدامن پیچیدن و کشیدن یعنی ترک آمد و شد کردن (طالب آملی ؎) طالب توفیق گیر ز وصل بتان کہ ما ؛ پای طلب بدامن حرمان فشردہ ایم ؛ صاحب بحر تعریفی خوش کردہ کہ گوشہ گرفتن و صبر و قناعت نمودن است صاحب انند نقل نگار بہار **مولف** عرض کند کہ پای را در دامن گرفتن بمعنی باز آمدن از رفتار و احتراز از تک و دو باشد و از ہمین این اصطلاح قائم شد مخفی مباد کہ از سند طالب پابدامن فشردن) پیدا می شود ہمین نیست کہ فشردن مخفف افشردن است (اردو) پاؤن سمیٹنا - بقول آصفیہ ترک ملاقات کرنا - علیحدگی - تنہائی اختیار کرنا - کوچہ گردی سے باز آنا (پاؤن کھینچکر بیٹھ رہنا) (پاؤن کھینچنا) بھی کہہ سکتے ہین (صبر کرنا - قناعت کرنا)

(الف) **پابدامن پیچیدن** مصادر اصطلاحی

(ب) **پابدامن جمع کردن** ہمہ مرادف

(ج) **پابدامن کردن** (پابدامن

(د) **پابدامن کشیدن** افشردن است)

صاحبان بحر و بہار عجم و انند ذکر (الف) کردہ اند و صاحبان بحر و انند ذکر (ب) و صاحبان بحر و موید ذکر (ج) و صاحبان بحر و بہار و انند ذکر (د) **مولف** عرض کند کہ ہمہ موافق قیاس است (ملا قاسم مشہدی الف ؎) محبت پای صبری گر بدامان یکنفس پیچید ؛ درو - دریچہ یوسف گریبان زلیخا را ؛ (اردو) دیکھو (پابدامن افشردن)

پابدور سرکسی گردانیدن مصدر اصطلاحی بقول بحر و انند و غیاث عاجز ساختن او **مولف**

عرض کند که طالب سند استعمال می باشیم محققین اہلزبان ذکر این نکرده اند و معاصرین عجم ساکت بادی این صاحب غیاث ہند زاست و نقل نگارش بحر رو وانند (اردو) عاجز کرنا۔

پابُر اصطلاح۔ بقول بہار وانند بضم بای موحده ترک کننده آمده شد (عارف تبریزی ؎ خلق را (پابُر) توان کردن به تیغ خلق کج ؛ بی سپر خود را از ترک تندی خو کرده ایم ؛ **مولف** عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است بمعنی پای بریده شده و مجازاً بمعنی (کناره کش) باشد و این تعریفی خوش است (اردو) کناره کش کہہ سکتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے کنارہ کشی کا ذکر کیا ہے اور (کنارہ کش ہونا) بھی۔

(۳۰۱۳) **پابرآمدن بسنگ** مصدر اصطلاحی۔ مانع رفتار شدن سنگ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) بسنگ مصلحت پابر نیاید تیزگامان را ؛ بپس افتادن بلای سالکان پیش بین باشد ؛ (اردو) مانع رفتار ہونا۔ کسی کی رفتار کو روکنا۔

(۳۰۱۴) **پابراه ماندن** مصدر اصطلاحی۔ در طلب چیزی و کسی رفتن **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (عرفی ؎) فیض را نازم که ہرکس پا براہت مانده است ؛ دل بدست آورد و جان را از میان انداخته ؛ (اردو) کسی چیز کی طلب میں جانا۔

(۳۰۱۵) **پابر به تیغ کردن کسی را** مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر بذیل (پا از جائی بریدن) گوید که (پابُر به تیغ کردن) متعدی اوست **مولف** عرض کند که معنی حقیقی این پای کسی به تیغ بریدن است و (پابُر) درینجا اسم مفعول ترکیبی است بمعنی پا بریده شده و سند این بز (پابُر) گذشت (اردو) کسی کا پاؤں تلوار سے کاٹ دینا۔ پاؤں کم کر دینا۔

پا بر پی رسیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار کنایہ از متابعت کسی کردن صاحب انند با (پای بر پای کسی نہادن) ذکر این کردہ **مولف** عرض کند اگرچہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ساکت و بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم کہ بگوش ما نخورد و از نظر ما نگذشت ولیکن موافق قیاس است (**اُردو**) متابعت کرنا (دیکھو پا بپا رفتن)

پا بر پی نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب انند این را بزیادت تحتانی بر پا نوشتہ گوید کہ مرادف (پا بر پی رسیدن) است بمعنی متابعت کسی کردن کہ آنرا در عربی (طابق النعل بالنعل) گویند **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اُردو**) کسی کی پیروی کرنا۔ متابعت کرنا (قدم بقدم چلنا۔ دیکھو پا بپا رفتن)

پا برجا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و انند و موید بفتح بای ابجد و سکون رای قرشت و جیم بالف کشیدہ بمعنی (۱) دائم و ہمیشہ و (۲) ثابت قدم۔ صاحب رشیدی بر ثابت و ہمیشہ قانع صاحب انند این را مرادف (پایدار) گوید بہر دو معنی۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر ہر دو معنی کردہ (ظہوری ؎) شد زہر بدل بشہر کام اندائی ؛ داریم ہمین رنج بر آ حت رائی ؛ از سینہ پارہ پارہ گردون دوزی ؛ وز دست شکستہ درد پا برجائی ؛ خان آرزو گوید کہ در اصل بمعنی ثابت است چنانکہ دشمن پا برجا گویند یعنی کسیکہ در دشمنی ثابت قدم و قائم باشد و گاہی بمعنی ہمیشہ نیز مستعمل مخفی مباد کہ بعض محققین این را بزیادت تحتانی در آخر (پا برجای) قائم کردہ اند عیبی ندارد کہ مزید علیہ انیست (صائب ؎) سر و پا بر جای را جستن خلاف عادت است ؛ نالۂ قمری ز شوق قامت دلجوی کیست ؛

مولف عرض کند کہ معنی دوم اصل است و معنی اول مجازش (اُردو) (۱) ہمیشہ۔ دائم (۲) ثابت قدم۔

پا برداشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی دویدن و شتاب رفتن و آرستہ این را مرادف پا بالا گذاشتن و نہادن گفتہ (سالک قزوینی ؎) ہمچو مجنون پی آواز درائی بردار ؛ سر زنجیر بدوش افگن و پائی بردار ؛ مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پا بالا گذاشتن و نہادن۔

پا بر زمین فشردن مصدر اصطلاحی۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار بمعنی ثابت قدمی مولف عرض کند کہ طرز تعریف خوب نیست معنی این ثابت قدم بودن است و ثابت قدمی اختیار کردن مجرد و (ثابت قدمی) حاصل بالمصدر است مخفی مباد کہ این مرادف ہمان افشردن پا ست کہ در الف مقصورہ گذشت و پا افشردن ہم درہمین باب مذکور شد (اُردو) ثابت قدم ہونا

پا بر سال و ماہ نہادن مصدر اصطلاحی بقول انند زمانہ را مغلوب خود تصور کردن از جہت فراخی معاش (ظہوری ؎) و قسمت کہ بر پای ہوس بند نہی ؛ در صرفۂ وقت گوش بر پند نہی ؛ در طی زمان فراخ رو چون تو کہ دید ؛ پائی بر سال و ماہ تا چند نہی ؛ مولف عرض کند کہ ہیچ ضرورت ندارد کہ فراخی معاش را در تعریف این مصدر داخل کنیم معنی این زمانہ گذاشتن و بسر کردن عمر است و بس مخفی مباد کہ در نقل شعر غلطی را یافتہ و بلحاظ آن مصدر غلط قائم شدہ کہ صحتش بر (پا بر سر سال و ماہ نہادن) کنیم (اُردو) عمر گزارنا۔ زمانہ گزارنا۔

پا بر سر حرف کسی گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند و ارستہ و بحر

بحرف او توجہ نکردن (محسن رفیع ؎) پا بر سر
حرف من گذاری ؎ آری بمنت سر سخن نیست ؎
مؤلف عرض کند کہ حرف کسی را زیر پا آوردن
گویا بر سخنانش اعتنا نکردن است (اُردو)
کسی کی بات کی پروا نکرنا۔ کسی کے کہے پر توجہ
نکرنا۔ کسیکی نصیحت نہ سننا۔

پا بر سر سال و ماہ نہادن مصدر اصطلاحی
بقول بہار مرادف ہمان (پا بر سال و ماہ
نہادن) است کہ گذشت **مؤلف** عرض
کند کہ سندی کہ از ظہوری در انجا گذشت بہار
نقل آن درینجا ہم کردہ کہ بمصرع آخرش
(پائی بر) را (پا بر سر) نوشتہ وہمین صحیح است
صاحب انند در نقل شعر غلط کردہ بلحاظ آن
مصدر بالا قائم نمود (اُردو) دیکھو (پا بر سال و ماہ نہادن)

پا بر سر لباس نو گذاشتن مصدر اصطلاحی
وارستہ و بہار و بحر و انند گویند کہ رسم عجم است
کہ چون جامۂ نو خواہند کہ بپوشند اول پا بران
گذارند تا زیر دست و پا کہنہ شود و این مرسوم
زنان آنجاست چنانکہ از اہلزبان شنیدہ شد
(محسن تاثیر ؎) دولت زتازہ دولت
خواری کشد ز اول ؎ پوشندہ پا گذارد بر سر
لباس نو را ؎ **مؤلف** عرض کند کہ معنی
این مصدر اصطلاحی لباس نو پوشیدن است
و مصدری کہ از کلام محسن تاثیر پیدا می شود
(لباس نو را پا بر سر گذاشتن) است (اُردو)
نیا لباس پہننا۔ اور (لباس نو پر پاؤن رکہنا)
یہہ عجمی عورتون مین مروج ہے کہ وہ اول نئے
لباس پر پاؤن رکہنے کے بعد اسکو پہنتی ہین تاکہ
وہ گہس پس کر جسم سے اترے۔

پا بر سر ماہ و سال نہادن مصدر
اصطلاحی۔ بقول وارستہ ہمان کہ بہ تقدیم سال
بر ماہ گذشت دیگر ہیچ و سند این ہم ہمدر انجا
مذکور (اُردو) دیکھو پا بر سر سال و ماہ نہادن

پا بر سنگ آمدن مصدر اصطلاحی

صاحب آنند ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ ہمان (برسنگ آمدن پا) است کہ بجایش گذشت (اُردو) دیکھو برسنگ آمدن پا۔

پا برسنگ خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند مرادف (پا برسنگ آمدن) **مولف** عرض کند کہ ہمان (برسنگ آمدن پا) کہ بجایش گذشت (وحید ؎) پایش بسنگ تانخورد در رہ طلب ؛ کی نقد سوی کیسۂ صراف می رود ؛ (اُردو) دیکھو برسنگ آمدن پا۔

پا برسنگ درآمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند مرادف (پا برسنگ آمدن) کہ گذشت (شیخ اوحدی ؎) نشگفت پای ما کہ درآید بسنگ غم ؛ زیرا کہ احتیاط نکردیم راہ را ؛ **مولف** عرض کند کہ ہمان (برسنگ آمدن پا) (اُردو) دیکھو برسنگ آمدن پا۔

پا برکاب اصطلاح۔ بقول بہار (۱) آنکہ آمادہ رفتن باشد و بقول حاشیہ نگارش (۲) ہر چیزی کہ قریب ضائع شدن باشد عموماً و مائل شدن شراب بترشی خصوصاً و فرماید کہ با لفظ داشتن و زدن و شدن و نہادن مستعمل۔ صاحبان بحر و آنند بر معنی اوّل قانع **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است کہ پا در رکاب داشتن علامت سوار بر اسپ شدن است و سوار اسپ شدن علامت آمادگی است برای رفتن معنی اول کنایہ باشد و معنی دوم مجاز آن برای غیر انسان ہم (صائب ؎) غافل ز حال عاشق خونین جگر مباش ؛ مغرور حسن پا برکاب اینقدر مباش ؛ (ولہ ؎) ہمہ از درد طلب نعل در آتش دارند ؛ کوہ چون ریگ روان پا برکابست اینجا ؛ (ولہ ؎) کمتر از جنبش ابروست مراد و رنشاط ؛ خون می چون مہ نو پا برکاب است مرا ؛ (ولہ ؎) نقصان درین بساط بود خوشتر از کمال ؛

بدر از ہلال پا برکاب است بیشتر ؂ مخفی مباد
کہ تخصیصی کہ برای شراب مذکور شد فضول است
و تعمیم معنی دوم بران ہم شامل و تخصیص معاد
بالا ہم نباشد کہ صراحتش در ملحقات می آید۔
(اُردو) (۱) پا برکاب اس شخص کو کہہ سکتے
ہین جو روانگی پر آمادہ ہو۔ مذکر (۲) وہ چیز
جو قریب مین متغیر ہونے والی ہو۔ مونث۔

(۴۱۷۴) **پا برکاب باشیدن** استعمال۔ آمادہ
بودن بہ رفتن۔ سند استعمال این از کلام صائب
بر (پا برکاب) مذکور شد **مولف** عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است برای انسان و غیر آن کہ
صراحتش بر پا برکاب گذشت (اُردو) پا برکاب
ہونا۔ جانے پر آمادہ ہونا۔

پا برکاب شدن استعمال۔ بہار ذکر
این نذیل پا برکاب کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است مرادف پا برکاب
باشیدن (صائب ؎) پیش ازان دم کہ

ز مقراض شود پا برکاب ؂ چشم بکشای خط مشک
نشان را دریاب ؂ (اُردو) پا برکاب ہونا۔

پا برکاب ماندن استعمال۔ بہار اشارۂ
این نذیل پا برکاب کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ مرادف پا برکاب باشیدن موافق
قیاس (صائب ؎) از حیا تم نفسی پا برکاب
ماند است ؂ میرود وقت کہ از من خبری
می گیری ؂ (اُردو) پا برکاب رہنا۔ جانے
پر آمادہ ہونا۔ دیکھو پا برکاب باشیدن۔

(۶۱۷۴) **پا برکاب نہادن** استعمال۔ مرادف
پا برکاب باشیدن موافق قیاس است۔
(ظہوری ؎) عشق خوبان نہادہ پا برکاب ؂
ماہ در حسن ہمعنان تو نیست ؂ **مولف**
عرض کند کہ درانیجا آغاز مراد است کہ
ارادہ رفتن ہم آغاز سفر است و این مجاز
معنی حقیقی است یعنی مجرد (آمادگی) (اُردو)
آمادہ ہونا۔ آغاز کرنا۔

پابرگرفتن مصدر اصطلاحی۔ **مولف** عرض کند کہ بمعنی برداشتن پا باشد متعلق بمعنی اول (برگرفتن) کہ بجایش گذشت (ظہوری ؎) با ظہوری در طلب شاید کہ ہمپائی کند * ہر کہ در راہش بجای پا بپا بان برگرفت * (اردو) پاؤں اٹھانا۔ چلنا۔ (۴۶۱۷)

پابرگلوافشردن مصدر اصطلاحی۔ جانوری را بعد ذبحش پای بر گلویش نہادن تا زود بمیرد و دیر نہ طپد و دست و پا زدنش بزور لباس ذابح را بخون تر نکند و این رسم عجم و ہندست کہ اکثر بر گوسپند یا گاؤ مذبوح مرعی است (ظہوری ؎) بامیدی کہ صیادی کند سر پنجہ را رنگین * ظہوری آہو پا بر گلو افشردہ را ماند * **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) مذبوح کے گلے پر بعد ذبح پاؤں رکھنا تا کہ وہ دیر تک نہ تڑپے اور ہاتھ پاؤں زور سے نہ مارے۔ (۴۶۱۸)

پابرمصحف کشیدن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ و بحر کنایہ از کمال بی ادبی (زلالی ؎) چہ زلفی ہندوی ایمان بریدہ * سیاہی پای بر مصحف کشیدہ * **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن معنی حقیقی این بی ادبی کردن بدرجہ کمال است و معنی بیان کردۂ محققین بالحاصل بالمصدرست (اردو) سخت بے ادبی کرنا۔

پابرنجن اصطلاح۔ بقول برہان بانون ساکن و جیم مفتوح بنون دیگر زدہ بمعنی پاورنجن است کہ گذشت۔ صاحبان جہانگیری و بحر و آنند و موید و سراج ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ صراحت کامل بر (ابرنجن) گذشت و (برنجن) مخفف ابرنجن کہ ترکیب یافتہ است با پا ہمان علحال کہ ذکرش بر (پا اورنجن) گذشت (اردو) دیکھو پا اورنجن۔

پابرہوا اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی (۱)

ہر چیزِ بی اصل عموماً و (۲) حرف بی اصل خصوصاً
(میر یحیٰی ۵۲) منم آن نکته پروری که مدام ؛
صفت کون بچہ ہا گویم ؛ من و وصف جماع
زن ہیہات ؛ حرف پا بر ہوا چرا گویم ؛
مولف عرض کند (۳) کسی که پای خود
در عالم خواب بردارد چنانکه زن در جماع و
سندی که محققین بالا برای معنی دوم از کلام
میر یحیٰی شیرازی آورده اند برای معنی سوم بکار
خورد و اگر ازین سند (حرف پا بہوا) را بمعنی
حرف فضول گیریم من وجہ معنی شعر درست
می شود ولیکن معنی حرف بی اصل که درست
نباشد چرا که جماع زن حرف بی اصل نیست
بلکه حرف اصل است حاصل اینست که معنی
سوم اصل باشد - اسم فاعل ترکیبی وصفت
برای انسانی که پایش بخواب بلند باشد و
بمعنی اول صفت چیزی که بی اصل بود عموماً
بسبیل کنایه و بمعنی دوم صفت حرف خصوصاً
بمعنی حرف بی اصل و فضول ہم (اُردو)
(۱) ہر بے اصل چیز - مونث (۲) ہوائی
خبر - بقول آصفیہ - اسم مونث - بازاری گپ -
بے سر و پا خبر - افواہ - گپ - اور بقول **مولف**
فضول بات (۳) وہ شخص جو لیٹ کر پاؤں
بلند کیا ہو مرد ہو یا عورت ان معنوں میں
(پا بہوا) کا استعمال بھی اردو میں بقاعدۂ
فارسی ہو سکتا ہے -

پا بر زمین نرسیدن | مصدر اصطلاحی - بقول
برہان و انند (پای بر زمین نرسیدن) کنایه از
خوشحالی مفرط و انتعاش طبیعت باشد که می آید
مولف عرض کند که موافق قیاس است
و این اصل و آن مزید علیه این بزیادت
تحتانی بر پا ہمچون جا و جای فارسیان گویند
که در خوشحالی و سرور پای انسان بزمین قائم
نباشد و این مبالغه ایست بخیال فرضی و مسند
(پا از شادی بر زمین نرسیدن) بہمین معنی

بجایش گذشت پس این را عفت آنچه توان گرفت
(اُردو) دیکھو پا از شادی بر زمین نرسیدن۔

پابست | اصطلاح - بقول بحر (۱) بنیاد عمارت و (۲) محکم و (۳) گرفتار و اسیر صاحب آنند و غیاث هم ذکر این کرده‌اند (ظهوری ۵۵)
رشک و درد آکرد پابست کلاغ دوستی اینجا از
دای رحمان من این بنیاد دل برکند کسی نتوانست
عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است و برای محکم معنی موافق قیاس و (۴) بمعنی استحکام هم بنظر آمده (ظهوری ۵۵) بنائی زهد را پابندی های باده
پابستی ؛ ظهوری خانه در کوچه خماری باید۔ ؛
(اُردو) (۱) عمارت کی بنیاد۔ مونث (نو مونث - دیکھو بنیاد) (۲) محکم۔ مضبوط (۳) گرفتار اسیر (۴) استحکام۔ مذکر۔ بمعنی استواری مضبوطی۔

پابستن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) پابند شدن و بقول آنند (۲) منتظر شدن نیز صاحب مؤید ذکر هر دو معنی کرده نسبت معنی دوم گوید منتظر ماندن باشد مولف عرض کند که هر دو معنی موافق قیاس و لیکن بمعنی دوم معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم که از نظر ما نگذشت
(اُردو) (۱) قید ہوتا (۲) منتظر رہنا۔

پابسته | اصطلاح - بقول بحر (۱) گرفتار و بحر ... (۲) اسیر محبت مولف عرض کند که موافق قیاس است و لیکن استعمال این معنی دوم از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان هم ازین ساکت۔ مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) (۱) گرفتار۔ مقید (۲) اسیر محبت۔

(۲۶۲۰) **پابسرا نهادن** | مصدر اصطلاحی داخل سرا شدن مولف عرض کند که این متعلق به ظرف مکان است عموماً چنانکه

(پا نہادن بمیدان یا درخانہ وامثال آن) (ظہوری ؎) آن بہ کہ خرابی نہد پا بسرائی ؛ گر رفتہ توان از گل تعمیر برآورد ؛ (اُردو) گھر مین پاؤن رکھنا۔ یعنی گھر مین داخل ہونا۔ دکن مین مستعمل ہے۔

(الف) پابسنگ آمدن مصادر اصطلاحی
(ب) پابسنگ بر آمدن بقول انند
(ج) پابسنگ خوردن (۱) معروف
(د) پابسنگ در آمدن و (۲) کنایہ
(ہ) پابسنگ رسیدن از بلا و مکروہی

پیش آمدن بہار و بحر (ب) را مرادفش گفتہ (طالب آملی ؎) من و زیارت کوئی کہ پای دیدہ برارش ؛ اگر بسنگ برآید بسنگ سرمہ برآید ؛ صاحب انند (ج) را مرادف (الف) نوشتہ (وحید ؎) پائی بسنگ تا نخورد در رہ طلب ؛ کی نقد سوی کیسۂ صراف می رود ؛ و (د) بقول انند و بحر مثلہ (شیخ اوحدی ؎) نشکفت پای ما کہ در آید بسنگ غم ؛ زیرا کہ احتیاط نکردیم راہ را ؛ و (ہ) بقول انند و بحر و موید از پای در افتادن و (۳) ہوشیار شدن **مولف** عرض کند کہ درین ہر پنج مصادر پا و پای مزید علیہش ہر دو مستعمل و ہمانست کہ در موحدہ بر (بر سنگ آمدن پا) گذشت بہر دو معنیش۔ معاصرین عجم می گویند کہ معنی سوم نیز در ہر پنج مصادر راست (اُردو) (۱) و (۲) دیکھو (بر سنگ آمدن پا) (۳) ہوشیار ہونا۔ متنبہ ہونا۔

پا بقدر گلیم دراز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و غیاث و انند بقدر دسترس و استعداد خود کاری کردن صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو) دکن مین کہتے ہین ”جتنی چادر اتنا پاؤن پھیلاؤ“ یعنی جتنا استعداد ہے اسقدر کام کرو۔

اس کہاوت کا تعلق مصدر (اپنی چادر کے موافق پاؤں پھیلانا) سے قائم ہو سکتا ہے۔ اردو مین (جا سے باہر پاؤن پھیلانا) اس کا مقابل مستعمل ہے دیکھو (پا از گلیم دراز کردن) اس موقع پر اردو ترجمہ (حوصلہ کے موافق کام کرنا) ہو سکتا ہے۔

پابکلات کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بکاف تازی و فوقانی۔ فنی است از کشتی که حریف را از کمر گرفته چنان بردارند که پایش بلند شود (میر نجات سے) کر دہ پابکلاتش که از رفت حیات ؛ بگذر از غیر چه میخواهی ازین کهنه کلات ؛ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید که کلات بکاف تازی بروزن حیات قلعهٔ که بر سرکوه و پشتهٔ باشد خواه آباد بود خواه ویران (کذا فی المنتخب) وارسته هم هم زبانش **مولف** عرض کند که معنی لفظی این پای بلند کردن از قلعهٔ کلات و کنایه است از (حریف را کمر گرفته پایش بلند کردن در کشتی) (اردو) کشتی مین حریف کی کمر پکڑ کے زمین سے بلند کرنا۔

پا بگنج فرو رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از دولت یافتن و مالدار شدن (صائب سے) پای ویرانه هر کس که فرو رفت بگنج ؛ نیست صائب سر معمار و غم تعمیرش ؛ (خواجہ نظامی سے) گر داد دولت مرا پای رنج ؛ که پایم فرو رفته زینسان بگنج ؛ صاحبان بحر و انند هم زبانش **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) مالدار ہونا۔ دولت مند ہونا۔

پا بلند کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و برہان و رشیدی و (جہانگیری در ملحقات) بشتاب رفتن و دویدن (امیر خسرو سے) عزم تو پای باد بند کند ؛ باد هر چند پا بلند کند ؛ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است که کسی که زود و شتاب زند و پایش در رفتار زیاده تر بلند شود بجهاند بلند رفتار معمولی (اردو)

پاؤن اُٹھانا ۔ بقول آصفیہ ۔ قدم بڑھانا ۔ جلد جلنا ۔ پھرتی کے ساتھہ قدم رکھنا ۔ تیزرفتار ہونا ۔ ڈگین بھرنا (پاؤن اٹھاکے جانا) بھی کہتے ہین دیکھو بالاگذاشتن پا ۔

(۱۲۷۲) **پابمیان نہادن** مصدر اصطلاحی ۔ درمیان کاری آمدن است **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس و بمعنی حقیقی است (ظہوری ؎) بہجر جان بکناری چسان رود کہ امید ۔ پابمیان کارِ مشکل افتاد است (اُردو) قدم درمیان ہونا ۔ بقول آصفیہ ۔ بیچ مین پڑنا ۔ آڑے ہونا ۔ دکن مین کہتے ہین قدم بیچ مین آنا جیسے ؎ اون کا قدم بیچ مین آگیا اب تو تصفیہ ہوکر رہیگا "

پابند اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) رسنی کہ ہر دو پای اسپ بدان بندند چنانچہ افسار رسنی کہ ہر دو دست اسپان بدان بندند و درعرف اول را پچھاڑی و ثانی را اگاڑی نامند صاحب بحر نسبت معنی اول گوید کہ رسیمانی کہ بدان پای دواب بندند و (۲) شخص گرفتار و (۳) متعلق ۔ صاحب انند ذکر ہر دو معنی اول الذکر کردہ و صاحب موید برای تائید فضلای فرماید کہ (۴) پای رابہ بند و (۵) ضد مجرد **مولّف** عرض کند کہ نسبت معنی اوّل تعمیم بیان صاحب بحر درست است اسم فاعل ترکیبی و معنی دوم موافق قیاس کہ گرفتار و مقید بسلاسل در پای دارد و نسبت معنی سوم عرض می شود کہ کسی کہ مقید بکاری است ۔ مجاز معنی دوم و بمعنی چہارم امر حاضر پابندیدن ۔ احسان صاحب موید است کہ برای تائید فضلا اینمعنی را بیان کرد کہ طفل مکتب صرف خوان ہم ازین واقف است و نسبت معنی پنجم عرض می رود کہ ضد آزاد است و مقصودش از ہمان معنی سوم کہ بالا گذشت (اُردو) (۱) پابند ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ گھوڑے کی پچھاڑی **مولّف** عرض کرتا ہے کہ بلحاظ معنی بیان کردۂ بہار

(پچھاڑی) اور بلحاظ تعمیم صاحب بحر عجم وہ رسّی جس
سے تھان پر چار پایون کے پاؤن کو باندہ دیتے
ہین (۲) قیدی۔ مقید (۳) کسی کام کا مقید (۴)
پاؤن کو باندہ (امر حاضر) (۵) مجرد اور آزاد کا مقابل۔

پابندکیش اصطلاح۔ بقول انند و غیاث بکسر کاف
تازی نام شہر و فرماید کہ بعض شارحین بوستان پابند
بمعنی زمین گل ولای نوشتہ اند و کیش نام جزیرہ **مولف**
عرض کند کہ زمینی را کہ گل ولای دارد و پای مردم
دران فرو رود پابند نام کردند استعارہ ایست
و شہری را (پابندکیش) نام کردن دران حالت درست
باشد کہ زمینش گل ولای دارد و جزیرہ باشد
حیف است تعریف مزید این جزیرہ بیان نشد کہ
کجا واقع است (اُردو) پابندکیش ایک شہر کا
نام ہے جو ٹاپو ہے جسکی تعریف مزید معلوم نہ ہوسکی۔ نذکر۔

(الف) پابوس اصطلاح۔ الف۔ بقول بحر
(ب) پابوسی بمعنی (۱) پابوسیدن و (۲)
پابوسندہ صاحب انند بحوالۂ غیاث ذکر ہر دو معنی
کردہ و ہم او (ب) را بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بمعنی قدم بوسی آوردہ صاحب موید نسبت
الف بذکر معنی دوم گوید کہ (۳) بمعنی ابر ہم
مولف عرض کند کہ مقصود بحر از معنی اوّل
اسم مصدر باشد کہ از ہمین وضع شد مصدر
(پابوسیدن) و حاصل بالمصدرش ہم صاحب
بحر تعریف خوشی نکرد و بمعنی دوم اسم فاعل
ترکیبی است و بمعنی سوم امر حاضر است از
ہمان مصدر و (ب) حاصل بالمصدرش
(ظہوری ؎) نخل بی برگ و بار قدکسی ؂
کہ بپا بوس یار رخم نہ شود ؂ (ولہ ؎) سرو
را نیست رخصت پابوس ؂ گر نہ چون شاخ
گل خمیدہ شود ؂ (ب) موافق قیاس است
حاصل بالمصدر پابوسیدن (اُردو)
(الف) (۱) قدم بوس۔ (قدم بوسیدن)
کا اسم مصدر (۲) پاؤن کو بوسہ دینے والا۔
قدم بوس (۳) قدم کو بوسہ دے (ب)

قدم بوسی - مونث -

پابوک اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم بای موحدہ پاپوش راگویند **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم برزبان ندارند ودیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت جادارد کہ مرکب باشد با پا بمعنی حقیقیش و بوک مجاز معنی پوش بمعنی مطلق جامہ) پس معنی لفظی این جامہ پا و کنایہ از پاپوش وجادارد کہ این را مبدل (پاپوش) گیریم کہ بای فارسی بدل شد بہ موحدہ چنانکہ تپ و تب وشین معجمہ بدل شد بہ کاف و سند اوّل این تبدیل کہ بنظر رسیدہ ہمین است والاوّل اولی من الآخر ولیکن طالب سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو پاپوش اور پاافزار -

پابیش از گلیم کشیدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر مرادف پا از حد برون بردن **مولف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ استعمال این از نظر ما نگذشت (اُردو) دیکھو پا از حد برون بردن -

پاپ بقول برہان بذیل (پاپ بہ موحدہ آخر) مراد فش - صاحب ناصری می فرماید کہ بسکون بای ابجد خلیفۂ دین حضرت مسیح راگویند واین سلسلہ پس از زمان عیسی در روم معزز ومعظم بودہ وہرکس بعد از خود خلیفہ تعین کردہ کہ درمقام او قائم بود وہمیشہ ہفتاد نفر در کلیسای بزرگ بعبادت اشتغال دارند وہر وقتی کہ تعین خلیفہ لازم شود این ہفتاد نفر باید در تصدیق او متفق باشند و در عمارتی مخصوص تاج سر طبقہ بر سر او می گذارند و دختران صبیحہ کہ ترک دنیا کردہ طالب ثواب آخرت اند در خدمت گزاری پاپ در ہر باب مفاخرت می ورزند شہر موسوم بہ رومۃ الکبری شہر ایشان است کہ بیونان مشہور است وجمعیت آن ملک تخمیناً دہ ملیان وششصد ہزار است و بانی روم - رو ملوس اوّل بادشاہ

روم بوده که هفصد و پنجاه سال قبل از عیسیٰ آن ولایت را بنام خود بنا نهاده از جمله عمارات
این شهر کلیسائی سنت پطرس است که در مدت صد و پنجاه سال باتمام رسیده و پاپ تاج بر سر
شاهان اروپا یعنی فرنگستان می نهاده در سال هزار و دو صد و سیزده ناپلیان فرانسه
لشکر بآن ملک کشید و متصرف شد و پاپ را تغیر داده از عزت آن طائفه کاست و دیگر باره
سلاطین یورپان آن طائفه را محترم داشتند و درین سنوات هنوز (پاپ پوس) در آن
شهر خلیفهٔ بزرگ و پاپ را پاپا نیز گویند - صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه
قاچار گوید مذهب رومن کیتھولک را خلیفه که آنرا پوپ گویند و هم او بتکرار لفظ گوید که
جانشین حضرت عیسیٰ را گویند که سردار معبد باشد **مؤلف** عرض کند همین اصل است
و پوپ که حالا بر زبان نصرانیان است مبدل این باشد و جا دارد که فارسیان همان
پوپ را که لغت ایشان است به تبدیل واو بالف پاپ کرده باشند چنانکه دوستا و اوستا
(اُردو) پوپ بقول آصفیہ - انگلش - پاپا - روم کا سردار پادری - رومن کیتھولک
کے چرچ کا سرگردہ - مذکر -

پاپا بقول برہان بابای فارسی بروزن کاکا همان پاپ را گویند که خلیفهٔ دین عیسیٰ باشد صاحبان اند و مؤید و بول چال ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که مزید علیه همان پاپ است که گذشت الف در آخرش زیاد کرده اند (اُردو) پاپا - بقول آصفیہ - فارسی - دیکھو پاپ - مذکر -

پاپوش [illegible] همان پاپوش است که [illegible] باشد صاحب مؤید گوید مرادف پا [illegible] صاحب محیط

هرچه نسبت این نوشته ما ذکرش بر (پاپوش) کرده ایم و آن را اصل قرار داده ایم و درینجا همین قدر کافی است که این مبدّل آنست که بای فارسی اول و سوم بدل شد به موحّده و واو بدل شد به رای مهمله چنانکه کلاّ و کلار و برّ و برّ موو بر مر (اُردو) کافور غیر خالص - مذکّر - دیکهو (پاپوش کا نمبر ۱)

پاپژ اصطلاح - بقول برهان و ناصری بفتح بای فارسی و سکون زای عجمی (۱) زمین پست و ناهموار (۲) گِل کهنه و نرم را نیز گفته اند و بعربی طین صاحب انند هم ذکر این کرده **مولّف** عرض کند که در فارسی زبان زمین ناهموار را پژ گویند که می آید و گل کهنه و نرم را هم یکی از معاصرین زردشت گوید که معنی حقیقی پژ بزبان زند یازند خراب و زبون و بمجاز زمین ناهموار را نام شد - اگرچه این معنی در کتب لغات نیامده ولیکن موافق قیاس می نماید و معنی ترکیبی این پای را خراب کننده (اسم فاعل ترکیبی) و کنایه از زمین ناهموار و الله اعلم بحقیقة الحال (اُردو) (۱) ناهموار اور پست زمین - مؤنث (۲) پرانی اور نرم مٹّی - مؤنث -

(۱) **پاپس آمد** اصطلاح - بقول انند و مؤید بمعنی گریخت و هزیمت خورد و کم افتاد و هم او بر ---------

(۲) **پاپس آمدن** گوید که کنایه از ترک دادن و گذاشتن و منهدم شدن

مولّف عرض کند که معنی لفظی این واپس شدن و کنایه از منهدم شدن موافق قیاس است و (۱) ماضی مطلق همین مصدر است دیگر هیچ مخفی مباد که صاحب انند ذکر (پای پس آمدن) کرده عیبی ندارد که پا و پای

مزید علیہش ہر دو یکی است (اُردو) (۱) بھاگنا۔ واپس ہوا۔ شکست پایا (۲) پیچھے ہٹنا۔ بھاگنا۔ تو آسا ہونا۔ شکست پانا۔

پاپس آوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان و بحر (۱) کنایہ از ترک دادن و قطع نظر کردن و واگذاشتن و باز ماندن از طلب بحجز و (۲) منہدم شدن در رزم۔ بہار بر ترک کردن وگذاشتن قانع۔ و بقول رشیدی ترک دادن و بقول سراج و (جہانگیری در ملحقات) کنایہ از ترک دادن۔ صاحب انند ہم ذکرش کردہ **مولف** عرض کند کہ مرادف (پاپس آمدن) است موافق قیاس (اُردو) (۱) ترک کرنا۔ چھوڑنا (۲) دیکھو پاپس آمدن۔

پاپس شد اصطلاح۔ بقول (موید مطبوعہ مطبع نولکشور) پا بر جای نماند در ہیجا یا نبردگاہ **مولف** عرض کند کہ در دیگر نسخ قلمی این لغت را نیافتیم۔ صاحب انند (پای پس شدن) را مرادف (پاپس آمدن) گفتہ کہ گذشتہ موافق قیاس است (اُردو) دیکھو پاپس آمدن۔

پاپوش اصطلاح۔ بقول بہار کفش و فرماید کہ بالفظ دریدن مستعمل (محمد قلی سلیم ۵) باقتضای قضا کار خویش را بگذار که سعی بیہدہ پاپوش می درد مثل است و صاحب بحر گوید کہ آنچہ در پای پوشند و صاحب موید بحوالہ قنیہ ہمزبانش بدین صراحت مزید کہ مثل موزہ و جز آن **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی ہیچ خصوصیت با مصدر دریدن ندارد۔ فارسیان پاپوش پوشیدن و بدر پای کردن و از پای بر آوردن وغیرہ استعمالش می کنند (اُردو) پاپوش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ جوتی۔ کفش۔

پاپوش دریدن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند (بذیل پاپوش) کنایہ از سعی

... بعد این مقال شعر سلیم نقل کرده
که بر پاپوش گذشت مؤلف عرض کند که
بمعنی حقیقی ضائع کردن پاپوش است که از
معنی بسیار ضائع میشود گذا ... معنی بیهوده کردن
از این شعر ثابت نمی شود اگرچه موافق قیاس
است لیکن بدون سند استعمال این را تسلیم
نکنیم که محققین اہل زبان این را ترک کرده اند
و معاصرین عجم به زبان ندارند (اُردو)
فضول دوڑ دھوپ کرنا

پاپیاده | اصطلاح - بقول انند بحواله
فرہنگ فرنگ بمعنی پیاده پا مؤلف عرض
کند که مقصودش از پیاده پا است بعض
معاصرین عجم بر زبان دارند و محققین فارسی
زبان از این مرتبه ساکت - و این که مجرّد
پیاده بہمین معنی آمده بخلاف قیاس نمی نماید
(اُردو) پاپیادہ - بقول آصفیہ - فارسی
پیدل - بغیر از سواری -

پاپیچ | اصطلاح - بقول وارستہ پای بپا
پیچیدن از ضعف و ناتوانی (طغرا ؎)
گردون غلط فهم بسر منزل جانان ؎ پاپیچ
مرا پیش دستار شمرده ؎ بہار رهنما نیش (از کی
ندیم ؎) نشد پاپیچ اشکم طرف دامن ؎ بره
افتاد این طفل از دویدن ؎ صاحبان بحر و
انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که تسامح
هر سه محققین است که تعریف غلط کرده اند
فارسیان پاپیچ - پارچه بسیار کم عرض طولانی را
نام نهند که در انگلیسی زبان آن را (بیانڈیج)
نام است کودکان را در پای می بندند تا
از سیر باز مانند و بجای خود شان باشند
و جوانان لشکر از شتالنگ تا بزانو بر پای
خود می پیچند تا پای از و گرم باشد و قوت
رفتار تیز شود زکی ندیم در کلام خود استعمال
این بمعنی اول کرده و طغرا معنی دوم را آورده
(اُردو) وه بیانڈیج جو عجم مین لڑکون کے

دونو پاؤن مین باندہ دیتے ہین تا وہ اپنی جگہ پر
رہین اور جوانان لشکر ہند وعجم ہر ایک پاؤن
پر ٹخنے سے گھٹنون تک پیٹتے ہین تاکہ اس کی
حرارت قوّت رفتار کو تیز کرے ۔ مذکر ۔

پاپیچال اصطلاح ۔ بقول بہار بابای
دوم فارسی بتحتانی رسیدہ وجیم فارسی بالف
کشیدہ ولام نباتیست از عالم عشق پیچان کہ
ساق ندارد و بدرخت دیگر پیچیدہ بالا رود
وچنین نبات را بیارہ گویند بتازی (محسن
تاثیر ؎) چو پاپیچال وارم دست پیچے فاش
می گویم ؎ کہ باشد مصرف رنگین زری
بر خاک افشاندن ؎ یکی از معاصرین
عجم گوید کہ اصل این (پاپیچ دوال) است
بمعنی دوالی کہ پای را بپیچد) دال مہملہ
وواو حذف شدہ (پاپیچال) باقی ماند
واین نام نبات نیست بلکہ آن اقسام آتاندارا نام است
کہ بیارہ عوض تنہ دارد **مولف** عرض کند کہ بیش
قرین بقیاس است کہ صاحب محیط محقق مفردات
طب ہم این را ترک کردہ است اگر نباتی خاص
می بود البتہ ذکرش می کرد و برا آنچ وعشق
پیچہ ولبلاب ہم اشارۂ این نشد پس جز این نیست
کہ این را مرادف بیارہ دانیم (اردو) دیکھو بیارہ

پات بقول برہان بسکون تای قرشت اورنگ وسریر وتخت را گویند صاحبان
سروری وناصری وجہانگیری ورشیدی دانند وموید ذکر این کردہ اند خان آرزو
در سراج گوید کہ مغیّر پاد است کہ بمعنی تخت می آید و فرماید کہ رشیدی مرادف گفتہ وآن
خطاست **مولف** عرض کند کہ انچہ خان آرزو ومغیّر گوید آنہم خطاست بلکہ مبدل است کہ
دال مہملہ بہ فوقانی بدل میشود چنانکہ زردشت وزردتشت اگر این مبدلہ را بمعنی مرادف
گوئیم چہ خطاست کہ پات را مرادف پاد ہم خوانیم کہ معنی ہر دو یکی است صاحب ناصری

صراحت مزید کند که ازہمین تبدیل لغت بعضی پادشاہ را (پاتشاہ) ہم گفتہ اند کہ بجایش می آید بالجملہ این اسم جامد فارسی زبان است و مبدل پا و صراحت ماخذ بر پاد کنیم (اردو) تخت لبقول آصفیہ - مذکر - دیکھو ارشیا -

الف پاتابہ بقول بہار و انند (الف) چیزی که زیر موزہ پوشند و عیاران بدون موزہ در پا کنند از ینجہت عیاران را (ب) پاتابہ پیچ گویند (رفیع واعظ ؎)

ب پاتابہ پیچ

سر سنگ مصر گوشہ نشینی کنون منم ؛ پاتابہ پیچ کوچۂ عزلت زدامنم ؛ (مخلص کاشی ؎) پاتابہ پیچ و سرکش و طرف کلہ شکن ؛ مغرور تند و سرخود و بیجا عتاب کن ؛ صاحب بحر (ب) را بمعنی مکار و دغاباز گفتہ و خان آرزو در چراغ ہم بہ ہمین معنی آوردہ **مولف** عرض کند کہ (الف) مرکب است با پا بمعنی خروش و تابہ بمعنی بافتہ شدہ و پس معنی این ملبوسی کہ بافتہ شدہ برای پا بعضی گویند کہ تاب بمعنی گرمی و ہای آخرہ برای نسبت یعنی لباسی کہ منسوب بحرارت پاست و (ب) بمعنی مجازی پاتابہ پوش است گویند در عجم شرفا عموماً عوض پاتابہ موزہ در پا می کردند کہ آن قسمی از کفش لطیف است و از چرم نرم ساختہ می شود و بالای آن پاپوش در پا میکشیدند و در مقامات متبرکہ کفش را دور می کردند و با موزہ می رفتند بر خلاف شان عیاران و اوباشان عوض موزہ پاتابہ در پا می کردہ بدون موزہ پاپوش استعمال می ساختند و این در زمانہ سلف مروج بود حالا موزہ مخصوص است بموسم سرما برای ہمہ و پاتابہ برای گرما کہ بہ نسبت موزہ حرارت کم پیدا می کند از ہمین رواج قدیم عیاران و مکاران را (پاتابہ پیچ) نام شد (اردو) (الف)

پاتا بہ - بقول آصفیہ - فارسی - مذکر - وہ چیز جو پاؤن
کو گرمی سے بچاے - موزہ - جرّاب (دیکھو ازار پا کے
تیسرے معنے) **مولّف** کی راے مین پاتا بہ اور
ہے اور جرّاب اور - درحقیقت چرمی پاتا بون کا نام
جراب ہے اور یہی ہے موزہ اور اونی یا سوتی
یا ریشمی غلاف پا کو پاتا بہ کہتے ہین لیکن زبان اردو مین
یہہ امتیاز باقی نہین رہا ہے (ب) عیّار - مکّار - فریبی -

پاتا بہ کشادن | مصدر اصطلاحی - بقول بہار
و انند کنایہ از سفر باز آمدن و اقامت کردن **مولّف**
عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است کہ کسی کہ بخانۂ
خود میرسد لباس مختصر قائم کردہ ملبوس زائدہ را از
تن بیرون کند و پاتا بہ را ہم دور کند ولیکن استعمال
این از نظر ما نگذشت معاصرین عجم بر زبان ندارند
(اُردو) سفر سے واپس آنا - گھر آنا -

پاتا بۂ یتیمی | اصطلاح - بقول وارستہ مخصوص
عیّاران و یتیمان است و پاتا بہ چیزیست کہ زیر
موزہ پوشند و عیّاران بدون موزہ در پا کنند
(رفیع واعظ ؎) سرہنگ مصر گوشہ نشینی
منم کنون ؛ پاتا بۂ یتیمی من عظمت دامن آفرینشست
بہار و صاحبان بحر و انند نقل نگار وارستہ
مولّف عرض کند کہ ہمہ محققین بالا تعرض
ناخوشی کردہ اند چرا نمی گویند کہ این مرکب
اضافی و کنایہ از پاتا بہ کہ (بی موزہ پالایند)
باشد و این مخصوص یتیمان است کہ از فقر و
فاقہ استطاعت خرید موزہ ندارند و بر پاتا بہ
قناعت میکنند اگر عیّاران ہم بوجہ مفلسی ہمچنین
کنند آنرا (پاتا بۂ عیّاری) توان گفت ولیکن نہ
انرا (پاتا بۂ یتیمی) (پاتا بۂ عیّاری) مرادف نباشد
فتامّل (اُردو) یتیمون کا پاتا بہ جو بغیر موزے
کے ہوتا ہے - مذکر -

پاتا وہ | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
ہمان پاتا بہ کہ گذشت **مولّف** عرض کند کہ
مبدّل پاتا بہ کہ موحدہ بہ واو بدل میشود
چنانکہ آب و آو (اُردو) دیکھو پاتا بہ -

پاپتراس اصطلاح ۔ بقول برہان بکسر فوقانی وسکون بای فارسی ورای قرشت بالف کشیدہ وبسین بی نقطہ زدہ بلغت ژند وپاژند جزا ومکافات بدی را گویند صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ گوید کہ بہ کیفر وبادافراہ معروف صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم وحالا برزبان معاصرین عجم متروک ہمین لغت بہ تحتانی سوم عوض بای فارسی ہم می آید (**اُردو**) دیکھو بادافراہ ۔

پاپشت بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح فوقانی وسکون تا بمعنی لائق وشایستہ **مولف** عرض کند کہ زردشتان معاصر تصدیق این می کنند کہ اسم جامد زند وپاژند است وحالا اززبان معاصرین عجم متروک (**اُردو**) لائق ۔ شایستہ ۔

پاپخستہ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف معنی اوّل پا افشار است **مولف** عرض میکند کہ موافق قیاس وبعض معاصرین عجم ہم برزبان دارند کہ پا افشار را ازتخستہ درست می کنند ازین وجہ این را پاپخستہ نام کردند (**اُردو**) دیکھو پا افشار ۔

(۱) **پاپتر** اصطلاح ۔ بقول بہار وانند (۱) گروہی ازززنان کہ درہندی باشند (۲) **پاپترباز** ودرخوش سرائی ضرب المثل (نثر ملا طغرا درجلوسیہ) وبحرکات پاپترباز ان بحر اصول زیادہ ازہفدہ نوان گفت " **مولف** عرض کند کہ سند طغرا تقاضای آن می کند کہ این اصطلاح را (پاپترباز) قائم کنیم مخفی مباد کہ پاپتر لغت ہندی است بقول آصفیہ بمعنی قحبہ ولولی ۔ ملا طغرا ہمین لغت ہندی را مفرس کردہ (پاپترباز) بمعنی واحد استعمال کردہ کہ مفرس است (**اُردو**) (۱ و ۲) پاپتر بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ مونث ۔ کسبی ۔ بیسوا

قحبہ - رنڈی - کسبی -

پاترگاہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکاف عجمی بمعنی بطریق است **مولف** عرض کند کہ ہیچ معلوم نشد کہ بطریق چہ چیز است ہمہ لغات فرس ازین ساکت و (پاترگاہ) را ہم غیر از انند دیگر کسی از محققین ذکر نکرد و بلحاظ لغت گذشتہ کہ مفرس است ہمچون (پاتر باز) این را بمعنی مقام زنان فاحشہ توانیم قیاس کرد اگر بطریق در فارسی زبان ہمین معنی می بود من وجہ قول صاحب انند درست می بود وازینکہ بطریق در ہیچ لغت فارسی بہای فارسی یافتہ نمیشود و معنی بطریق عربی با این لفظ ہیچ تعلق ندارد چارۂ نیست کہ با این را تصحیف دانیم و ناقابل قبول (اردو) ناقابل ترجمہ -

پاتسند اصطلاح - بقول جہانگیری در ملحقات با نون مفتوح بمعنی پرسیدہ **مولف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان و معاصرین عجم ازین ساکت - باشد کہ در فارسی قدیم لفظی بدین معنی بودہ باشد حالا متروک (اردو) پوچھا ہوا - پوچھنا کا اسم مفعول -

پاتکیہ اصطلاح - خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ تکیۂ کہ وقت خواب زیر پا گذارند (مفید بلغی ۵) آسودگی ز سیر گلستان نیافتیم ؛ پاتکیۂ زگوشۂ دامان نیافتیم ؛ صاحبان بہار عجم و بحر و انند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ محققین بالا از طرز عمل کار نگرفتہ اند این نام تکیہ ایست کہ در خواب ماز و زیر زانو دارند نہ زیر پا (اردو) وہ تکیہ جو کروٹ سوتے وقت گھٹنے کے نیچے رکھتے ہین - مذکر (پاتکیہ [illegible])

پاتلہ اصطلاح - بقول برہان بکسر ثالث و فتح لام مخفف پاتیلہ است [illegible] دیگ باشد عموماً و دیگ دہن فراخ حلوا پزی خصوصاً - صاحب سروری [illegible]

نسخۂ وفائی ذکراین کردہ (ابوالعباس سہ) ذمی چو پاگندہ شدم یافتم ؛ آخرچون پاتلۂ سفلگان ؛ صاحب رشیدی برمعروف قانع وصاحب ناصری ذکرمعنی خاص کردہ ازتعمیم ساکت بہارگوید کہ باطیہ معرب این است و پاتیل ہم آمدہ دیگ حلوائیان را نام است کہ بصورت نصف کرہ بود ۔ صاحب موید می فرماید کہ آلتی است حلوائیان راکہ ہندکراہی نامند ۔ صاحب انند ہم این راآوردہ مولف عرض کند کہ پاتیلہ اصل اسم جامد فارسی زبان است بزیادت تحتانی و پاتلہ و پاتیل ہردو مخففش (اردو) پتیلا ۔ بقول آصفیہ (اردو) اسم مذکر ۔ بڑے منہہ کا دیگچہ ۔ تانبے کا کہلے منہہ کا دیگچہ ۔ آپ فرماتے ہین کہ اگرچہ فارسی مین پاتیلہ ۔ پاتلہ ۔ پتیل عموماً ہرایک دیگ کو کہتے ہین مگر اردو والون نے ایک خاص وضع کی بڑی دیگچی کا نام پتیلا رکہہ لیا ۔ مولف عرض کرتا ہے کہ غالباً آپ نے فارسی مین محققین کے اقوال کو ملاحظہ نہین فرمایا یہہ لفظ عینہ ہے فارسی کے پاتیلہ کا بحذف الف دوم و تبدیل ہاے ہوز آخر بالف ۔

پاتنی | بقول سروری بکسر تا و نون معنی طبق چوبین کہ بدان غلہ برافشانند و پتنی بحذف الف ہم آمدہ (سراج الدین راجی سہ) ہرچہ آیدت بدست برافشان چو پاتنی ؛ مانند غم مباش کہ برکشیش تنگ ؛ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ آلتی است چوبین مانند بیجہ کہ بدان غلہ افشانند وگاہ از غلہ جداکنند و پتنی و غلہ افشان نیز گویند مولف عرض کند کہ بقول معاصرین عجم پتنی اصل است و پاتنی مزید علیہ آن و حالا برزبان متروک وبجایش غلہ افشان مستعمل ۔ اسم جامد فارسی زبان است

دبس (اُردو) دکن مین اس سوپ کو جو کسی قدر مستطیل اور لانبا ہوتا ہے پتی کہتے ہین جس سے کاشتکار غلہ کو بلندی پر سے گراتے ہین تاکہ ہوا کے ذریعہ سے خس وخاشاک سے صاف ہوجاے۔ (دیکھو باشہ جس پر اردو کا لفظ چھاج ہے)

پاتو بقول برہان وسراج با ثالث بواو رسیدہ (۱) خانہ ومنزل عطارد را گویند وآن برج جوزا وسنبلہ است وبعضی (۲) منزل مریخ را گفتہ اند کہ برج حمل وعقرب باشد و (۳) ظرفی را نیز گویند کہ از گل سازند وگندم وجو درمیان آن کنند صاحب ناصری و سروری بر ہر دو معنی اوّل الذکر قانع (شمس طبسی ۵) گر تیر فلک عرض دہد منصب کلکت ؛ بی آب شود خنجر بہرام بپاتو ؛ صاحب رشیدی بر معنی دوم اکتفا کردہ **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است وحالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اُردو) (۱) منزل عطارد۔ مونث یعنی برج جوزا اور سنبلہ (۲) منزل مریخ۔ مونث یعنی برج حمل اور عقرب (۳) مٹی کا ظرف۔ مذکر۔ جس میں اناج رکھتے ہین جس کو دکن مین گولی کہتے ہین۔

پاتیراس اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ملحقات بادا افراد وجزا صاحب موید گوید کہ جزاد سکافات **مولف** عرض کند کہ این اسم جامد بابای فارسی عوض تحتانی سوم گذشتہ بخیال ما تصحیف کتابت باشد کہ در نسخہ تغیر خوردہ داہ یافتہ مخفی مباد کہ در دیگر نسخ قلمی موید این لغت را نیافتیم و کتابت جہانگیری ہم مندوش پس بخیال ما لغت گذشتہ اصح است کہ صاحب برہان در انجا ذکر بای فارسی بصراحت کردہ (اُردو) دیکھو پاتیراس۔

(الف) **پاتیل** اصطلاح۔ صاحبان

(ب) **پاتیلہ** بہار عجم واننددموید ذکر

(الف) کرده اند و صاحبان برهان وانند
وبهار وسروری ورشیدی وخان آرزو در
سراج (ب) را آورده **مولف** عرض کند
که ما پر پاتله که گذشت حقیقت این را عرض
کرده ایم (ملاطغرا الف) چه پاتیل گردون
سراپا پشده ؛ ز حلوای غم چشم من سبز شد ؛
(ملا میان ب) خایگان او چو کابیله شست ؛
روی او چون کون پاتیله شده ست ؛ (اردو)
دیکھو پاتلہ -

پاتیمار اصطلاح - بقول برهان وناصری
وجهانگیری با میم بر وزن شالیکار بمعنی تعجیل
وشتاب باشد وبزبان زند و پازند هم همین
معنی دارد - صاحب جهانگیری در ملحقات هم
این را آورده - صاحب رشیدی می فرماید که
معنی ترکیبی این رنج پا (۲) پا رنج و مزد پا
خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده برای
معنی دوم سند می خواهد **مولف** عرض کند که
صاحب رشیدی در معنی غلط کرده ولفظ پا بمعنی خود است
ولفظ تیمار بمعنی غمخواری پس معنی لفظی این غمخواری
پاست وکنایه از شتاب که در شتاب رفتن غمخواری
است مخصوص به پا و مجرد تعجیل وشتاب به مجاز
آن تعمیم اینست حقیقت این لغت و معنی
دوم هم برین قیاس (اردو) (۱) تعجیل
جلدی - مونث (۲) مزدوری - مونث -

پاتینی اصطلاح - بقول برهان با فوقانی
بتحتانی رسیده و نون بیای حطی کشیده طبقی باشد
از چوب که غله بدان بیفشانند و پاک سازند
صاحبان جهانگیری وانند وناصری و (خان
آرزو در سراج) هم ذکر این کرده اند **مولف**
عرض کند که مزید علیه همان پاتنی است که بدون
تحتانی سوم گذشت (اردو) دیکھو پاتنی -

پاچامه اصطلاح - بقول برهان با جیم
بالف کشیده وفتح میم شلوار و تنبان را گویند
صاحبان بحر وانند و موید هم ذکر این کرده اند

مولف عرض کند که قلب اضافت جامهٔ پاست
و موافق قیاس (اردو) پاجامه - بقول آصفیه
فارسی اسم مذکر - ازار - ستھنا - شلوار -

پاجامه کردن | اصطلاح - بقول سفرنگ
بشرح (شصت و یکمی فقرهٔ نامهٔ شت وخشور ساسان)
نجاست کردن که پاجامه نجاست را گویند
چون بول و براز مولف عرض کند که موافق
قیاس است که جا در پاچه دارنده معنی حقیقی
این است و کنایه از بول و براز (اردو)
ہگنا - موتنا -

پاجفت دویدن | مصدر اصطلاحی -
بقول بحر و بہار و انند با یکدیگر دویدن که یکی
بر دیگری تقدیم نکنند (میرزا طاہر وحید ؎)
فگنند ند از شوق معشوق پوست ؛ دویدند
پاجفت در راه دوست ؛ مولف عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) دو شخصون کا
ایک ساتھ دوڑنا -

(الف) **پاجفت کردن** | مصادر اصطلاحی -
(ب) **پاجفت نمودن** | وارسته ذکر (الف)
کرده گوید که در تلاش کار سعی فوق مقدور
بجا آوردن (طغرا ؎) زند تا کلک بر سر
آن کلافت ؛ کمیت قلم پای خود کرده
جفت ؛ (وله ؎) زگنبد ابلق گردون زند
بطاق دلم ؛ اگر کند به و مهر پای خود را جفت ؛
صاحبان بحر و بہار عجم و انند ہم ذکر این کرده اند
و صاحب بحر (ب) را مرادف این گفته مولف
عرض کند که موافق قیاس است (اردو) کسی چیز کی
تلاش مین طاقت سے بڑھکر کوشش کرنا -

پاچی | بقول بہار و انند حکیم قاآنی مرحوم احیاءِ آن فرموده و فرماید که این در کلام
قدما یافت نشده و گوید که جمیع این پواچ از تصرفات فارسی زبان متعرب و نظایر آنست
که بجیم فارسی باشد مشتق از پاچیدن مبدل پاشیدن که بمعنی از ہم ریختن است پس معنی

ترکیبی آن زود از ہم ریزندہ بود و اطلاق آن بر مردم فرومایہ از جہت کم حوصلگی باشد و میتوان گفت کہ مرکّب است از پا بمعنی تحت کہ مقابل فوق است و جی کہ کلمہ نسبت است چنانچہ میانجی و بریں تقدیر معنی ترکیبی این منسوب بہ تحت بود و پس اطلاق آن بر مردم فرومایہ مجاز باشد و این اقوی است (محمد قلی سلیم ؎) دل شکستہ ام از جور پاجیان خون شد ٭ چو ہند ہر نفر ہند ہم جگر خوار است ٭ خان آرزو در سراج پواج جمع انیز اغلط گفتہ چہ این وزن جمع عربی است و در فارسی نیاید و بذکر ماخذ بالا کہ متعلق بہ مصدر است گوید کہ حق آنست کہ بی تکلف لفظی است موضوع برای معنی مذکور بی ملاحظۂ این مراتب **مولف** عرض کند کہ ما این را باتفاق خان آرزو اسم جامد فارسی زبان دانیم دیگر ہیچ (**اُردو**) پاجی ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ کمینہ ۔ فرومایہ ۔ رذیل سفلہ شریر ۔ بدذات ۔ لچّا ۔ شہدا ۔ حرامزادہ ۔

پاجی بطواف کعبہ حاجی نشود مثل ۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند از معنی و محل استعمال ساکت **مولف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق اجلاف و فرومایہ می زنند مقصود شان ہمین است کہ فرومایہ و اجلاف اگرچہ عبادت کنند ولیکن الذ فرومایگی باز نیاید و اصلیت آن او را باز بفرومایگی می آرد یعنی اگر او طواف کعبہ کند حق العباد کہ بذمہ او ست زائل نشود (**اُردو**) دکن میں کہتے ہیں ” پاجی تھے اب حاجی بھی ہیں “ اس کا یہ مطلب ہے کہ ہو آئے ہیں اور خدا سے منہہ پھیر آئے ہیں یعنی حج کے بعد پہلے سے زیادہ بدذات اور پاجی بنے ہیں

پاجی پرست اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ سفلہ پرور و فرومایہ دوست مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است اگرچہ دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ولیکن عیبی ندارد کہ موافق قیاس است و معاصرین عجم بزبان دارند

(اردو) پاجی پرست - سفلہ پرور - اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو کمینون کے ساتھہ دوستی رکھتا ہو -

پاچال اصطلاح - بقول برہان و ناصری بروزن پامال (۱) گوی باشد کہ جولاہگان در وقت بافندگی پاہای خود دران آویزند و (۲) اِستاد - بقال و نانوا و آش پزان کہ دران استادہ چیزی فروشند صاحبان سروری وجہانگیری بمعنی اوّل قانع (خاقانی) بلوچ پای وبہ پاچال وغرغرہ بکرہ ؛ بنایژہ وکلوک وتبار وپود وثیاب ؛ صاحب رشیدی این را مرادف (پاچاہ) و (پاچاہہ) گوید بمعنی اوّل کہ می آید خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید کہ چال وچاہ بمعنی گو است مؤلف عرض کند کہ چال بقول برہان در فارسی زبان گوی ومغاکی را نام است کہ دران توان ایستاد یعنی زیادہ بر دو گز نباشد نیز گوی کہ جولاہگان پاہای خود دران آویزند پس جزین نیست کہ لفظ پا مرکب است پاچال وچال بقیاس ما مبدل چاہ است چنانکہ چاہ زنخ وچال زنخ وافادۂ این تبدیل ہمین قدر است کہ چال - چاہ حقیقی نیست

(اردو) (۱) پاچال - اس گڑھے کو کہتے ہین جس مین جولاہے پاؤن رکھہ کر بیٹھتے ہین اور اپنا کام کرتے ہین - مذکر -

(۲) وہ جگہ جس مین نان بائی وغیرہ کھڑے ہو کر بیوپار کرتے ہین - مونث -

پاچان اصطلاح - بقول ناصری بروزن بمعنی (۱) پاشان است یعنی پاشندہ - صاحب برہان گوید کہ (۲) بمعنی پاشیدن

صاحب جہانگیری ذکر ہر دو معنی کردہ (حکیم
ناصر خسروؒ) طاعت ارکان بہ بین مر
چرخ و انجم را بالطبع ؛ تا بطاعت چرخ و
انجم شان ہمی پاچان کنند ؛ و فرماید کہ مصدر
این پاچیدن۔ صاحب رشیدی گوید کہ پاچان
و پاشان معروف است صاحب انند
ہمزبان ناصری مولف عرض کند کہ ہمہ
محققین بالاحیف است کہ از قواعد فارسی
زبان خبر ندارند ازینجاست کہ یکی ہم ازینان
حقیقت این را بیان نکرد و پاچیدن بقول
بحر بمعنی پاشیدن و نرم و آہستہ براہ رفتن
بجای خودش می آید و این اسم حال ہمین
مصدر راست و تعریف اسم حال بجایش
گذشت پس معنی اوّل درست است و
معنی دوم ہیچ کہ صاحبان برہان و جہانگیری
تسامح کردہ اند (اُردو) دیکھو پاچیدن
یہہ اس کا اسم حال ہے۔

(۱) پاچاہ | اصطلاح (۱) بقول بحر
(۲) پاچاہہ | چابک جولاہگان۔ صاحب
رشیدی ذکر (۱) و (۲) کردہ گوید کہ مرادف
ہمان پاچال بمعنی اوّلش کہ گذشت۔ صاحب
انند بذکر (الف) ہمزبان رشیدی۔ صاحبان
برہان و سروری (۲) را مرادف معنی اوّل
پاچال گفتہ اند۔ خان آرزو در سراج ہر دو را
مرادف پاچال قرار دادہ **مولف** عرض
کند کہ (۱) کنایہ باشد کہ چاہی کہ دران پای
نہند ہمان گوِ جولاہگانست و در (۲) ہای
ہوز زدہ آخر زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اُردو)
دیکھو پاچال کے پہلے معنے۔

پاچایہ | اصطلاح۔ بقول برہان بفتح تحتانی
پلیدی و نجاست کہ بول و غائط باشد صاحب
ناصری ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج ذکر
این کردہ و غالب دہلوی در قاطع برہان
اعتراض فرمودہ گوید کہ اصل پاچا بہ نجیم عربی است

نہ فارسی و صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بترکی
دادہ مولف عرض میکند کہ خان آرزو را
اگر ہندنژاد خوانیم و معتبرتر از برہان ندانیم
صاحب ناصری را چہ گوئیم شک نیست کہ او
محقق اہل زبان است و در فرہنگ خود بہم
فارسی آوردہ پس چرا این را مبدل پاجایہ
نگوئیم کہ بر (پاجایہ کردن) گذشت و سند
این تبدیل کاج و کاچ است و صراحت
ماخذ ہم را انجا کردہ ایم - غالب خوب کاری
نکرد کہ اوقات خود را بر بیان درازی ضائع
کرد برای شہرتش احتیاج این نبود کہ خود
از مشاہیر وقت بود (اُردو) بول و
براز - مذکر -

پاچک | اصطلاح - بقول برہان بروزن
ناوک (۱) سرگین گاو را گویند کہ خشک شدہ
باشد یا (۲) بدست پہن کردہ بجہت سوختن
خشک کردہ باشند - صاحب سروری بذکر
معنی اول گوید کہ آنرا پاچک و غوشا نیز
گویند - صاحب جہانگیری بذکر ہر دو معنی
نسبت معنی دوم می فرماید کہ این را غوشای
وغوشاک ہم نام است کہ بہندی اوپلی نامند
صاحب رشیدی بر معنی دوم قانع صاحبان
موئید دانند و سراج ہم ذکر ہر دو معنی کردہ اند
مولف عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی چکیدہ بر پای و کنایہ از سرگین گاو
کہ بر پایش چکیدہ خشک می شود و معنی دوم
مجاز آنست و انچہ بہ واو سوم می آید مزید
علیہ انیست چنانکہ برومند و تنومند (اُردو)
(۱) گاے اور بیل کا گوبر جو ان کے پاؤن
گر کر خشک ہو جاتا ہے - مذکر (۲) اُپلا -
بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر - پاچک دستی
گوبر کا تھاپا ہوا ایندھن ہیں - دکن مین اسکے
گردون کو اُپلا اور چھوٹے گردون کو اُپلی
کہتے ہین - مونث)

پاچله اصطلاح - بقول برہان بروزن غافله چیزی باشد مانند غربال کوچکی که بجهته کوفتن برف برپای بندند تا مردم قافله و لشکر وغیره بفراغت بگذرند - صاحب جهانگیری هم ذکر این کرده (حکیم سنائی ؎) در درون کعبه رسم قبله نیست ؛ چه عجب ار غوّاص را پاچلّه نیست ؛ صاحب انندهم ذکر این کرده - خان آرزو در سراج این را مخفف پاچیله بزیادت تحتانی گفته که می آید **مولّف** گوید که آن مرکّب است از پا بمعنی عقیقی و چیله بمعنی بنده و شاگرد و مرید - فارسیان این را کنایه از آله کردند که بندهٔ پاست و برف رد دری کند و می کوبد از راه تا راه روانرا سهولت رفتار بدست آید - آنانکه در کلام حکیم سنائی چلّه به تشدید خوانده اند و برای چلّه سند آورده اند سکندری خورده اند بلکه سنائی استعمال همان چیله کرده که بجایش می آید آن اصل است و این مخفف آن (اُردو) وہ آلہ جو مثل غربال کے مختصر سا ہوتا ہے جس کو پاؤن مین باندکر برف پر چلتے ہین تاکہ برف کو توڑے اور دور کرے اور رفتار ہین تکلیف نہ ہو - مذکر -

پاچنار اصطلاح - بقول بہار (مطبوعهٔ مطبع سراجی دہلی) (۱) بمجاز خدمتگار دائم الحضور (قدسی ؎) نسیم پای چنار قدیمی چمن است ؛ که گه مطیع خرابست و گه مرید بہار ؛ وارسته بر (پاچناری) گوید که (۲) پاچنار نام مقامی خاص در ایران و ساکنانش را پاچناری گفته میشود **مولّف** عرض کند که این مرکّب است از پا بمعنی حقیقیش و چنار که بمعنی حلقه هم می آید - پس معنی لفظی این حلقه در پای دارنده و بمجاز کنایه از خدمتگاری که در زمانهٔ پیشین و حال خدمتان مقبول را حلقه از طلا یا نقره یا برنج در یک پای شان

می انداختند داین رسم عجم است وعلامت مقبولیت
چاکر چنانکه حلقه بگوشی علامت غلامی است ولیکن
حلقه درپا خصوصیت انعام خدمتی است وحلقه
درگوش علامت عام غلامی یعنی درپای کسی که
حلقه باشد می دانند که این خدمتی مقبول مولی است
ودائم الحضور وهمین دائم الحضوری وسیلهٔ مقبولیت
باشد مخفی مباد که از سند قدسی (پای چنار) پیداست
عیبی ندارد که پا و پای هردو یکی است اوّل
اسم جامد است ودوم مزید علیهش ومعنی دوم
مجاز معنی اوّل باشد یعنی مقامی را که مسکن و
مقام خدمتیان یا جائی که تجارتگاه غلامان بود
(پاچنار) نام کردند دیگر هیچ (اُردو) (۱)
وہ خدمتگار جو ہمیشہ حاضرباش ہو۔ مذکّر (۲)
ایران کے ایک مقام کا نام پاچنار ہے۔ مذکّر۔

پاچناری | اصطلاح۔ بقول وارستہ
(۱) ساکنان مقام پاچنار که برمعنی دومش
گذشت۔ بہاری فرماید که نام محله ایست
در ایران که ساکنان آنجا همه نامقیّد و
اجلاف اند لهذا (۲) هرنامقیّد وفرومایه
را پاچناری گویند۔ صاحب بحر همزبانش
بهردو معنی ونیز بقولش (۳) مجازاً خدمتگار
دائم الحضور را گویند۔ خان آرزو در چراغ
هدایت بر ذکر معنی دوم قانع و از سلیم برای
این معنی سند آورده (سلیم ۵۲) بهار بر
صفت سبزه پاچناری باش ؛ سلیم می
روی از باغ همچو آب کجا ؛ صاحب انند
ذکر هرسه معنی کرده (طغرا ۵۲) کار
هریک را که می بینی ز سرسبزان باغ ؛
همچو کار پاچناری بی ثبات وابتر است ؛
(میر صیدی ۵۲) سروی تو واین بوالهوسان
پای چناری ؛ زنهار بر ایشان مفکن
سایهٔ یاری ؛ (محمد قلی سلیم ۵۳) حدیث
عهد گل ودور لاله از من پرس ؛ که همچو
آب روان پاچناری چمنیم ؛ مولف

عرض کند کہ سند اوّل سلیم متعلق بمعنی سوم است
نہ دوم خان آرزو بر معنی شعر غور نکردہ و سکندی
خورد۔ در معنی اوّل یای نسبت است و معنی
دوم مجاز آن و در معنی سوم بلحاظ ماخذی
کہ بر (پاچنار) گذشت یای زائد دانیم
وجا دارد کہ یای نسبت گیریم یعنی منسوب
بہ خدمتی کہ حلقہ در پای دارد و کنایہ از
خدمتی مقبول مولی و دائم الحضور (اُردو)
(۱) مقام پاچنار کا رہنے والا (۲) کمینہ
آزاد (۳) دیکھو پاچنار کے پہلے معنے۔

پاچناریان اصطلاح۔ بقول انند
غیاث جمع پاچناری بمعنی اوّلش مولف
عرض کند کہ ہیچ خصوصیت بامعنی اوّلش
نباشد بہر سہ معنی جمع پاچناری است و
ضرورت بیان این نداشت (اُردو)
پاچناری کی جمع اسکے تینوں معنوں میں یعنے
مقام پاچنار کے رہنے والے۔ کمینے آزاد
خدمتیان دائم الحضور۔

پاچناری گری اصطلاح۔ بقول وارستہ
(۱) بمعنی نامقیدی و فرومایگی (یحیی کاشی ؎)
نیم سایہ کز پاچناریگری ٭ بجائی روم ہر زمان
سرسری ٭ و (۲) بمجاز بمعنی خدمتگار دائم الحضور
اسنادی کہ برای اینمعنی پیش کردہ ہمہ متعلق
بہ پاچناری است و ہمہ را انجام مرقوم صاحبان
بہار عجم و بحر و انند بر معنی اوّل قانع مولف
عرض کند کہ تسامح وارستہ کہ معنی دوم را
بذیل این قائم کرد کہ بر معنی سوم پاچناری
گذشت و معنی اوّل موافق قیاس است
(اُردو) (۱) آزادگی۔ آزادی۔ کمینگی۔
مونث۔ (۲) ناقابل ترجمہ۔

پاچ نامہ اصطلاح۔ بقول برہان
بروزن شاہنامہ (۱) لقب را گویند و
(۲) بمعنی ہمال و قرین ہم صاحبان جہانگیری
و ناصری ہم ذکر این کردہ۔ صاحب رشیدی

این را بہر دو معنی مرادف پاژنامہ و پاشنامہ گفتہ صاحب موید بر معنی اول قانع و خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی کردہ مولف عرض کند کہ ہمین لغت بہ موحدہ و جیم عربی ہم بمعنی اول گذشت بخیال ما (بارنامہ) بہ موحدہ اول و رای مہملہ سوم اصل است و باجنامہ بموحدہ اول و جیم عربی سوم مبدلش و بحث ماخذش ہمدرانجا کردہ ایم و ہمین معنی با زای ہوز سوم ہم بجایش گذشتہ است - ما این را مبدل (باج نامہ) دانیم کہ موحدہ بدل شد بہ بای فارسی ہمچو ان تب و تپ و جیم عربی بدل شد بہ جیم فارسی ہمچنانکہ چوجہ و چوچہ - نسبت معنی دوم ماخذش ہم ہم نمی آید شتانزند استعمال می باشیم و معنی دوم ازین مرکب موافق قیاس نیست نظر بر اعتماد صاحب ناصری کہ محقق اہل زبان است این را جا دادہ ایم کہ استعمال خلاف قیاس باشد (اُردو) (۱) دیکھو (باجنامہ) کے دوسرے معنے (۲) ہمتا - نادکر۔

پاچنگ اصطلاح - بقول برہان بروزن آہنگ (۱) دریچہ کوچکی راگویند کہ در خانہ و کوشک وغیرہ از پنجرہ و امثال آن سازند کہ بیک چشم ازان نگاہ توان کرد و (۲) کفش و پا افزار و فرماید کہ پاشنگ و پا آہنگ مرادف این است - صاحب سروری بحوالۂ تحفہ ذکر معنی اول این کردہ (شمس فخری ۵۱) ہزار گونہ گل از شاخ چہرہ نمود ؛ چو لعبتان گل اندام نازک از پاچنگ ؛ و بحوالۂ نسخہ میرزا ذکر معنی دوم - صاحب جہانگیری صراحت کاف فارسی آخر کردہ ہر دو معنی را آوردہ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی می فرماید کہ پاژنگ بہ زای فارسی اصل است و این مبدلش بہر دو معنی صاحب ناصری

همزبان برهان - خان آرزو و در سراج این
را بهر دو معنی اصل قرار می دهد و پاژنگ و
پاشنگ را مبدلش **مولف** عرض کند که ما
(پاژنگ) را که به زای فارسی می آید برای
معنی اول اسم جامد فارسی زبان دانیم و
پاشنگ را که به شین معجمه عوض جیم تازی می آید
مبدلش چنانکه باژگونه و باشگونه و این را
مبدل پاشنگ خوانیم چنانکه پاشان و پاچان
و برای معنی دوم این مرکب است با پا
بمعنی حقیقیش و شنگ که بمعنی شاهد و زیبا می آید
و معنی لفظی این شاهد پا و زیبای پا و کنایه از کفش
(اُردو) (۱) جهرکا دیکهو بنیاسک (۲)
دیکهو پا افزار -

پاچوک | اصطلاح - بقول انند بحواله
فرهنگ فرنگ بضم جیم فارسی همان پاچک
است که گذشت **مولف** عرض کند که
معاصرین عجم برزبان ندارند و دیگر محققین
فارسی زبان ازین ساکت و از نظر ما هم نگذشت
اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که
مزید علیه آنست که واو درین زائد است
چنانکه شغل و شغول **(اُردو)** دیکهو پاچک -

پاچه | اصطلاح - بقول برهان بفتح ثالث
(۱) تصغیر پای و بعربی کراع خوانند بسکون
عین بی نقطه صاحب سروری گوید که (۲)
پاچه زیر جامه (شاعر ـــه) شلوار تو گنج
روانست ای غلام ؛ از پاچه تا به نیفه بود
پر زسیم خام ؛ و هر سر پا را گویند عموماً و پای
گوسفند را نیز که پزند و خورند و روغن آن
در کمال لطافت باشد و اشکنهٔ آن نهایت
لذت بخش (بسحق ـــه) آنکه منعم کند از
عشق ترید پاچه ؛ تا بخورد وش ندهم برمنش
انکاری هست ؛ و فرماید که پاژه نیز گویند
صاحب ناصری بذکر معنی اول بنسبت معنی
دوم می فرماید که بمعنی شلوار پای نیز استعمال

شده (شاعر۲) نگار پاچہ پز من کہ دل سرّ چیز اوست ؛ تمام لذت عالم میان پاچۂ اوست ؛ صاحب مؤید بمعنی اوّل قانع ۔ صاحب محیط گوید کہ آن اسم دست و پای چہار پایان است و بہترین آن پاچۂ بز و گوسپند جوان فربہ و گرم تر و باعتدال اقرب مولد کیموس لزج غیر غلیظ ولیکن محمود کم فضول و جہت سرفۂ ماریابس نافع خصوصاً با کشک شعیر بہر انکہ ملیّن است و منافع بسیار دارد مولّف عرض کند کہ پا بمعنی حقیقی اوست و چہ علامت تصغیر و بمعنی اوّل حصۂ خورد پا و ہمین است کراع در عربی و بمعنی دوم شلوار نباشد بلکہ جزو شلوار است و شلوار از دو پاچہ درست میشود و نیفہ ہم داخل شلوار و ذکر این بر (برپاچہ رید) گذشت و پاچہ ہم گویند (اُردو) (۱) پاؤن کا چھوٹا حصّہ ۔ یعنے گھٹنے کے نیچے کا حصّہ ۔ مذکر (۲) پائینچہ دیکھو بداق ۔ پاچہ بھی کہتے ہین یعنے ازار کا نصف حصّہ جس مین ایک ٹانگ رہتی ہے ۔

پاچیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان (۱) بروزن و معنی پاشیدن باشد کہ پاشانیدن نست و (۲) نرم و آہستہ براہ رفتن ہم صاحب رشیدی این را مرادف پاشیدن گفتہ صاحب بحر کہ محقق مصادر فارسی است نسبت معنی اوّل می فرماید کہ پریشان شدن و پریشان کردن و افشاندن و ریختن و ریختہ شدن ۔ سالم التّصریف غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید مولّف عرض کند کہ اصل این پاشیدن است کہ می آید و این مبدل آن کہ شین معجمہ بہ جیم فارسی بدل شدہ چنانکہ کاشی و کاچی و صراحت ماخذش ہم در انجا کنیم و معنی دوم این مجاز معنی اوّل است کہ نرم و آہستہ رفتن مماثل پاشیدن آب است و دیگر ہیچ (اُردو) (۱) دیکھو

پاشیدان (۲) آہستہ چلنا۔

پاچپیله | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن پاتیله (۱) کفش و پاافزار۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (نظامی ے) بدون کفش پا ازین پاچپیله تنگ ٭ که کفش تنگ دارد پای را لنگ ٭ (مولانا رومی ے) در درون کعبہ رسم قبله نیست ٭ چه غم از غواص را پاچپیله نیست ٭ و بحوالہ زہنہمہ می فرماید که (۲) چیزیست مانند غربال کوچک که پیادہ ہا برای کوفتن برف بر پا بندند صاحب رشیدی بر معنی دوم قانع و سند دوم را متعلق بدان کند صاحب ناصری ذکر معنی دوم کردہ مولف عرض کند که ہمین سند دوم را که با مولانا روم منسوب است صاحب جہانگیری بال حکیم سنائی گفته و بذیل پاچله که محققان گذشت نقل فرمودہ ما ہم در انجا اشارہ کردہ ایم که در بیت شعر پاچیدہ باشد و صراحت ماخذ این ہم ہم در انجا کردہ ایم حالا عرض میشود نسبت معنی اول که دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ تسامح برہان در تعریف است که صراحت کافی نکردہ پاافزاری خاص را پاچیله نام است که مخصوص است برای سفر بر برف پس معنی اول و دوم یکی است (اردو) (۱) دیکھو پاافزار (۲) دیکھو پاچله۔

پاخانگی کردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول وارسته (۱) کنایه از سفر کردن۔ صاحب انند نقلش برداشته مولف عرض کند که پای مسافرین پر از گرد و غبار باشد ازہمین است این مصدر مرکب و ہم او گوید که (۲) طلب نمودن (مخلص کاشی ے) ز دل ہر دم عزیزی ہمچو غم را عذری خواہم ٭ که پاخانگی کنم جائیکه پیکانش فرو آید ٭ نسبت معنی دوم عرض میشود از سند مخلص کاشی ہم معنی رفتن بجائی پیدا است نمی دانیم که وارسته چطور را این معنی را ازین شعر قائم کردہ بر

(پای خاکی کردن) صاحب انند ہم در معنی دوم باستشہاد ہمین سند سکندری خورد و بر معنی شعر غور نکرد از ینجاست کہ تسامح واقع شد در تعریف بخیال ما تعریف معنی اول ہم درست نیست کہ خصوصیت با سفر نباشد کہ در سیر کردن ہم پا خاکی میشود مجرد رفتن و سیر کردن معنی این باشد کہ سفر ہم داخل ہمین است صاحب انند بر (پای خاکی کردن) تہیۂ سفر کردن و رجوع آوردن بچیزی و قدم رنجہ فرمودن نوشتہ و بحوالۂ غوامض سخن گفتہ کہ پای خاکی کردن (۳) آنست کہ از روز سفر یک روز پیشتر اسباب را در خانۂ دیگری نہند یا خود در خانۂ او قرار گیرند و روز دیگر سفر کنند کہ این را در ہندوستان پاتراب گویند مولف عرض کند کہ اگر سند استعمال این پیش شود این را مجاز معنی اول دانیم (اُردو) (۱) سفر کرنا ۔ چلنا ۔ سیر کرنا (۲) طلب کرنا (۳) دکن کی بولچال مین (پاتراب کرنا) یعنے سفر سے ایک دن پہلے اپنے گھر سے نکل کر کسی دوسرے مکان مین قیام کرنا یہہ عمل اس حالت مین کیا جاتا ہے جب کہ تاریخ سفر غیر مبارک ہو اور تبدیل تاریخ سفر بوجوہ ممکن نہ ہو۔

پاخرہ | اصطلاح ۔ بقول برہان بفتح خای نقطہ دار و رای بی نقطہ صفّہ و نشیمنی را گویند کہ در پیش در خانہ بسازند و فرماید کہ بکسر خای نقطہ دار ہم آمدہ و بسکون آن ہم ۔ صاحب سروری این را با خای موقوف و فتح رای مہملہ گفتہ بمعنی نشستنگاہ پیش در ۔ صاحب رشیدی بفتح خا آوردہ صاحب ناصری اینقدر صراحت مزید کند کہ برین نشیمن نشستہ پای بیاویزند صاحب موید می فرماید کہ بہندش تردیہ خوانند خان آرزو و سراج ذکر معنی بالا بحوالۂ

قوسی گوید کہ بمعنی رکابخانہ و طشت خانہ و
تحقیق آنست کہ پاخیرہ و پاخرہ دراصل
بمعنی بناست مطلق۔ ازینجہت (پاخیرہ زن)
بنّا را گویند و بمجاز بر عمارات اطلاق آن
آمدہ **مولّف** عرض کند کہ این مخفف
(پاخیرہ) است و چنانکہ چشم از گرد خیرہ
شود فارسیان پای را ہم گویند یعنی پای
ہم بوجہ سفر و سیر از گرد خیرہ می شود عادت
ایشانست کہ چون از سیر و سفر بخانہ رسند
بر این جای بلند کہ بازوی در بہر دو جانب
ساختہ میشود می نشینند و پای بیاویزند و
آرام می گیرند و چاکر ایشان طشت حاضر
می دارد و پای را بوسیلہ آب گرم از گرد
و غبار صاف می کند ازینجاست کہ این
مقام را موسوم کردند بہ پاخرہ معاصرین
ہم تصدیق این ماخذ می کنند (اُردو)
وہ چبوترہ جو دروازۂ مکان کے دونون
جانب بنایا جاتا ہے جس پر پاؤن لٹکائے
ہوے بیٹھتے ہین۔ مذکر۔

پاخسہ | اصطلاح۔ بقول انند و مؤید با خای موقوف
و سین مہملہ (۱) رستہ بنا کہ ہندش ردّہ نامند و در فرہنگی
مرقوم است کہ (۲) پہچہ بلند۔ **مؤلف** عرض کند کہ این
مرکب است از پا بمعنی خورش و خسہ بمعنی خس و
خاشاک و ہای نسبت و معنی لفظی این چیزی کہ منسوب است
بہ پا خس و خاشاک و کنایہ از رستۂ بنا مخفی مباد کہ بنّایان
قدیم برای عمارت خاک را با خس و خاشاک
و آب بوسیلۂ پای لگدکوب می کردند
و پس از آن ازین مرکب یک حصہ دیوار
بنا می کردند و چون خشک می شد حصہ دیگر
بالای آن قائم می کردند و برای عمارات امرا
و سلاطین ہمین کار لگدکوبی از فیلان میگرفتند
گویند کہ ازین طرز عمل (خاک مخلوط با خس و
خاشاک) بسیار کار آمد برای رستۂ بنا
می شد و آن رستہ بیش از دیوار خشت و آہک

مستحکم می شد و ما این قسم بنا را مشاہدہ کردہ ایم
کہ خیلی مستحکم بود و در انہدام آن تشبند آہنی کار نمی کرد
و معنی دوم مجاز است و بس و لیکن براے آن طالب
سند استعمال باشم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند
(اردو) (۱) ردّا ۔ بقول آصفیہ اردو ۔ اسم
مذکر ۔ پرت ۔ ایک چنائی کے بعد دوسری چنائی
(۲) چھجّا بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ چھبو باران گریز

پاخطہ | اصطلاح ۔ بقول بہار بخای معجمہ
و طای مہملہ مشدّدہ نام یکی از افزار حکّاکان
(میرزا طاہر وحید در صفت حکّاک ــ ۵)
چو خاتم بود عشق در کام ما ؎ سر ما و پاخطہ یار
ما ؎ ز نقش نگین دانش آموختم ؎ بپای خطش
چشم خود دوختم ؎ صاحب بحر ہم زبانش خان
آرزو در چراغ ہدایت صراحت تشدید طای
غلطی نکرد و حق ہمین است کہ بسند استعمال طا
وحید کہ دران طای مشدّد است نباید کہ
تشدید را لازم گردانیم این محاورہ
اصطلاحی مرکّب است از پاؔ بمعنی خورش و خط
بمعنی حقیقیش و ہای نسبت و معنی لفظی این چیزی
کہ نسبت دارد بپای خط و کنایہ از آلہ نازکی
کہ بوسیلۂ آن خط نگین را عمیق کنند و نزاکت
سر و پای حروف را درست سازند و نیز
عمق حروف را صاف و پاک می کنند فارسیان
پای خط ہمان عمق حروف نگین را کنایۃً نام
کردہ بزیادت ہای نسبت (پاخطہ) آلہ را گفتند
کہ از آہن درست کردہ بشود و مثل حکّاک
سر آن تیز می باشد و آنرا حکّاک ہم گویند
(اردو) وہ آہنی نہرنی جس سے حکّاک
مہروں کے حروف کندہ ہو جانے کے بعد
ان کے نوک پلک کو درست کرلیتے ہیں اور
عمق حروف کی صفائی کرلیتے ہیں ۔

پاخواست | اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ مرادف پاخوست بمعنی پایمال
شدہ صاحب برہان بر (پای خوست) کہ

می آید صراحت کرده که بمعنی چیزی است که در زیر پا کوفته شده باشد اعم از نیکه زمین باشد یا چیز دیگر و این مرادف آن باشد و آن مخفف این که الف پنجم حذف شد۔ صاحب بحر بضمن مصدر خواستن بذیل (فائده) صراحت مزید کرده که (خواست) سامان و راه کوفته شده را گویند مؤلّف عرض کند که خواستن بدینمعنی نیامده ۔ مصدر خوستن هم متروک است صراحت معنی مصدری بگنجایش کنیم در ینجا همین قدر کافی است که این مخفف (پاخواسته) است بحذف های هوّز آخر (اُردو) روندی ہوئی چیز جو پامال ہوئی ہو۔ مؤنث ۔

پاخوانی | اصطلاح ۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند نقلش برداشته و هردو برای این از کلام ملّا فوقی یزدی سند آورده اند (ع) لیلی بکر خیالم چون ازاره از پا کشند ٭ از فروغ جفته برخورشید پاخوانی کنند ٭ مؤلّف عرض کند که از سند بالا (پاخوانی کردن) بمعنی بول و براز کردن است و از ینمعنی ثابت می شود که در کتابت این از کتاب تحریفی و تصرّفی شده که (پاخانی) را (پا خوانی) بزیادت واو نوشته و از (پاخانی) ثابت است که (پاخانه) بمعنی بیت الخلا است و صاحب انند بحوالۂ فرهنگ فرنگ بر (پاخانی) همین معنی نوشته پس فوقی یزدی از همین (پاخانه) بزیادت یای مصدری و حذف هاء معنی مصدری ریدن پیدا کرده و (پاخانی کردن) را بمعنی ریدن آورده قیاس می خواهد که از (پاخانه) یا پای خانه) مصدر (پاخانیدن) بمعنی ریدن هم آمده و (پاخانی) حاصل بالمصدرش و (پاخوانی کردن) مصدر مرکب بهمان معنی ریدن از ینجاست که صاحب فرهنگ آصفیه که محقق لغات اردوست (پاخانه) را لغت فارسی نوشته (اُردو) ہگنا

پاخوردن مصدر اصطلاحی - بقول خان آرزو در چراغ ہدایت (۱) بمعنی فریب خوردن مطلقاً خواه در کشتی و خواه غیر آن (سلیم ؎)
براه شوق نشان تا ز نوک خاری ہست ؛
ز موج لاله و گل پا نمی خورد پایم (ملا وحشی ع)
ایکه از کشتی خود باش که پائی نخوری ؛ (سالک قزوینی ؎) ہرگز فریب خواہش دنیا نخورده ایم ؛ از روی دست اہل کرم پا نخورده ایم ؛
بہار نقل نگارش و صاحب بحر ہم بریں معنی قانع (ظہوری ؎) ظہوری پای خوردی توبہ بشکستی غلط کردی ؛ ندانستی غنیمت کانچنان ساقی بدست آمد (ابو طالب کلیم ؎)
زاہد از افسون نگاہ توبه داد از می مرا ؛
پا نخوا ہم خورد تا دستم بمینا می رسد ؛ (باقر کاشی ؎) دل از آن زلف کج دغا نخورد ؛
نگارش از دست رفت پا نخورد ؛ (محسن تاثیر ؎) پای شب خفته زده و خورده بر دلم ؛
کس در قمار عشق چو من پا نخورده است ؛
مولف عرض کند (۲) معنی حقیقی این سکندری خوردن است و معنی اوّل مجاز باشد (اردو) (۱) فریب کہانا (۲) ٹھوکر کہانا -

پاخوست اصطلاح بمعنی ہمان (پاخواست) که بجایش گذشت و صراحت معنی این ہمانجا کرده ایم (اردو) دیکہو پاخواست -

(الف) **پاخیره** اصطلاح - بقول برہان بروزن کاغیره بنای دیوار و خانه و امثال آن ہ بعربی رہص خوانند -

(ب) **پاخیره زدن** نہاد گلکار و دیوار گر و بعربی رآص صاحب جہانگیری ذکر الف کرده بذیل آن ذکر (ب) ہم و صاحب رشیدی ہر دو را آورده صاحب بحر بر (ب) قانع **مولف** عرض کند کسی که گل را با خاشاک و آب بواسطه پاہای خود مخلوط کرده برای پاشنه دیوار درست کند پاہای او از کار خیره

می شود بنا بر این فارسیان این خاک مخلوط را پاخیره نام کردند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی خیره کنندۂ پا د (ب) موافق قیاس (اردو) (الف) دکن مین اس کو اصل کہتے ہین

یعنے وہ مٹّی جس کو پانی کچرے کے ساتھہ گہندل کر دیوار کا ردّا قائم کرنے کے لئے تیار کرین (کلائی ہوئی مٹّی - موئنث) (ب) معمار دیکھو پانیکار -

پاد بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وسروری وناصری وجامع بروزن شاد بمعنی (۱) پاس خان آرزو در سراج گوید که بمعنی پاس و حفظ **مولف** عرض کند که بدینمعنی اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) پاس - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - نگہبانی -

(۲) پاد - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وسروری وناصری وجامع بمعنی پاسبان ونگہبان **مولف** عرض کند که جزین نباشد که مجاز معنی اوّل است که نگہبانی را بمعنی نگہبان استعمال کردند باعتبار سروری وجامع وناصری که از اہل زبانند بدون سند ہم این را تسلیم کنیم وجا دارد که (پادشاه) ازہمین مرکب باشد بمعنی شاه نگہبان قلب اضافت (اردو) پاسبان بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - نگہبان - محافظ -

(۳) پاد - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وسروری وناصری وجامع بمعنی پائیدن که از دوام وثبات درنظر داشتن است خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مولف** عرض کند که طرز بیان محققین بغلط می اندازد معنی این دوام است وثبات وہمین است اسم مصدر پائیدن که می آید که دال مہملهٔ آخر بدل شده به یا چنانکه لاد و لای ترجمهٔ این در فارسی زبان پایندگی است (اردو) دوام بقول آصفیہ - ہمیشگی - دائمی -

(۴) پاد - بقول برہان وناصری وجامع وسراج بمعنی سامان ودارندگی مولّف عرض کند کہ باعتبار صاحبان ناصری وجامع کہ ازاہل زبانند این را مجاز معنی سوم دانیم وضرورت سند استعمال نیست کہ قول شان سندی را ماند (اُردو) سامان بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - اسباب - اثاثا - چیز بست - ساز - لوازمہ (مومن ؎) کس کام کے رہے جو کسی سے رہا نہ کام ؎ سر ہو مگر غرور کا سامان نہین رہا ؎

(۵) پاد - بقول برہان وسروری وناصری وجامع وسراج بمعنی بزرگ وعمدہ و (پادشاہ) مرکّب ازہمین است مولّف عرض کند کہ نگہبان اصل است کہ بر معنی دوم گذشت واین معنی را مجاز پیدا کردہ اند وسند استعمال مرکّب (پادشاہ) متعلق ازہمان است باعتبار صاحبان سروری وناصری وجامع کہ محقق اہل زبانند ایمعنی را ہم تسلیم کنیم (اُردو) بزرگ - دیکھو بزرگ -

(۶) پاد - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وسروری وناصری وجامع بمعنی تخت واورنگ وفرماید کہ دراصل این لغت پات بود وتای فوقانی بدل شد بدال مہملہ - خان آرزو در سراج ذکر این کردہ مولّف عرض کند کہ موافق قیاس است واشارۂ این بر پات ہم گذشت (اُردو) دیکھو پات -

(۷) پاد - بقول سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت رمۂ گاوان - خان آرزو در سراج ذکر این کردہ گوید کہ مخفف پادہ مولّف عرض کند کہ با خان آرزو اتفاق داریم کہ پادہ بہمین معنی می آید (اُردو) ریوڑ - دیکھو پادہ کے نوین معنے -

پا دادن	مصدر اصطلاحی - بقول بہر (۱)	روان کردن و (۲) قوّت وقدرت دادن

مولّف عرض کند که هر دو معنی موافق قیاس است ولیکن ازین که محققین اهل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت اند و استعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم و سوفیان معاصرین عجم گویند که (۳) بمعنی کون دادن و آماده شدن زن برای جماع هم (اُردو) (۱) روان کرنا۔ چلانا (۲) قوّت اور قدرت عطا کرنا (۳) گانڈ مرانا۔ عورت کا جماع کے لیئے آمادہ ہونا۔

پادار | اصطلاح۔ بقول برهان و جهانگیری و ناصری و جامع و بهار و بحر بر وزن داد ار (۱) بمعنی باقی و همیشه و برقرار صاحب سروری گوید که بمعنی باقی و مقاومت کننده (جلال نوائی ـــه) حکم و تمکینت مخلد جاه و قدرت مستدام پژ عزّ و اقبالت مؤید ملک و عزت پایدار رشیدی گوید که مرادف پایدار بمعنی ثابت و محکم۔ خان آرزو در سراج محکم و ثابت را معنی اصلی گیرد و همیشه و باقی را مجازی و فرماید که احتمال دارد که مخفف پایدار باشد و احتمال دارد که مرکّب باشد از پا بمعنی پائیدن و آر که کلمهٔ نسبت است **مولّف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی و اصل این پایدار مبدّل پاددار است صراحت این تبدیل بر معنی سوم پا ذکر کرده ایم و جا دارد که از (پاددار) یک دال حذف شد و دار امر حاضر داشتن است نه کلمهٔ نسبت چنانکه خان آرزو خیال کرده بعضی این را اصل و پایدار را مزید علیه می گیرند ولیکن اوّل بهتر از آخر است (اُردو) پایدار۔ بقول آصفیه۔ فارسی (صفت) مضبوط۔ دیرپا۔ محکم۔ رہاو۔

(۲) پادار۔ بقول برهان و سروری و جهانگیری و ناصری و جامع و سراج و بحر نام روز بیستم است از ماه های ملکی **مولّف** عرض کند که معاصرین عجم گویند که فارسیان این تاریخ را بسیار مسعود و محمود دانند و عید کنند و لباس های نو می پوشند

می دانند کہ ہر چہ درین روز کنند بہ یمن آن پایدار
می باشد ازینجاست کہ این روز را بدین اسم
موسوم کردند مجاز معنی اوّل است دیگر ہیچ (اُردو)
ہر ماہ فصلی و شمسی کا بیسوان روز۔ فارسی مین پادار
سے موسوم ہے۔ مذکر۔

(۳) پادار۔ بقول برہان وجہانگیری و رشیدی
و ناصری و جامع و سراج و بحر بمعنی اسب جلد و
و تند و تیز رو صاحب سروری بر مجرد تند و تیز
رو قانع و تخصیص اسپ نکردہ **مولف** عرض کند
کند کہ مجاز معنی اوّل است کہ معنی لفظی این استحکام
دارندہ متعلق بہ معنی اوّل و مجاز تند رو و تیز پا
را گفتہ اند و کنایہ از اسپ باشد (اردو)
تیز رو گھوڑا۔ مذکر۔ جس کو فارسیون نے پادار
کہا ہے۔ اردو مین بھی پادار کہہ سکتے ہین۔

(۴) پادار۔ بقول برہان و ناصری و بحر
امر پاداشتن صاحب رشیدی بذکر این گوید
کہ بمعنی پائین دار ہم (از ناصری ؎) منصور
وار گر بہ زندت بپای دار ؎ مردانہ پای دار
کہ آن پایدار نیست ؎ خان آرزو صراحت مزید
کند کہ پاداشتن بمعنی راسخ بودن است **مولف**
عرض کند معنی پائین داشتن کہ بیان کردۂ
رشیدی است بفہم ما نیامدی دانیم کہ تسامح
اوست و پاداشتن و پای داشتن بجایش می
آید (اُردو) دیکھو مصدر پاداشتن یہ اس کا
امر حاضر ہے۔

(۵) پادار۔ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار نام قریہ ایست **مولف**
عرض کند کہ جا دارد کہ وجہ تسمیۂ این متعلق باشد
از معانی گذشتہ ولیکن از ہیچ تعریف ترکش ادلی
بود ہیچ نکشود کہ این موضع کجا واقع است
وچہ خصوصیت دارد کہ فارسیان ذکر خاصش
در لغت کردند (اُردو) پادار۔ بقول روزنامہ
ایک قریہ ہے جس کی تعریف مزید افسوس ہے
کہ معلوم نہ ہو سکی۔

پاداش اصطلاح - بقول برہان بروزن آداش جزا و مکافات نیکی باشد و آنرا جزای خیر خوانند و بقول بعض مطلقاً بمعنی مکافات خواہ جزا و مکافات نیکی باشد خواہ بدی - صاحب جہانگیری این را مرادف پاداشت و پاداشن بمعنی مکافات نیکی گفتہ کہ می آید (انوری ۵) دست عدلی دراز کردستی ؛ ہم بپاداش دہم بباد افراہ ؛ صاحب رشیدی گوید کہ پادش ہم بہمین معنی آمدہ و فرماید کہ مرکب است از پاد بمعنی ملاحظہ از باب پائیدن و داش مخفف داشت بمعنی حفظ پس معنی ترکیبی این حفظ و ملاحظہ نکوئی صاحب سروری ہم ذکر این کردہ بمعنی جزای نیکی (انوری ۵) ای بتو زندہ سنت پاداش ؛ وے بتو مردہ رسم باد افراہ ؛ صاحب ناصری ہمزبانش صاحب جامع متفق با برہان - خان آرزو در سراج معنیً با جہانگیری متفق و قول قوسی را ہم باخود دارد و قوسی را برخلاف تعمیم معنی بہتر از برہان می شمارد و باماخذ بیان کردہ رشیدی ہم اختلاف دارد **مؤلف عرض کند** کہ باداش کہ بہ موحدۂ اوّل گذشت مبدل این کہ بای فارسی بموحدہ بدل شد و ماخذ بیان کردۂ ما ہمدرانجا مذکور و نسبت تعمیم معنی این عرض میشود کہ ما ہمدرانجا عرض کردہ ایم کہ تعمیم بلحاظ ماخذش درست است ولیکن درینجا این قدر صراحت مزید کنیم کہ این لغت زند و پازند و بقول سفرنگ بشرح (ہفتادوششمی فقرۂ نامۂ شت حی افرام) بمعنی سزا است و حالا معاصرین عجم ہم بہ ہمین معنی بر زبان دارند و برای جزا بمعنی صلۂ نیکی استعمال نمی کنند نمی دانیم کہ خان آرزو چرا تردید تعمیم می کند اصل لغت تخصیص سزا دارد و اگر در کلام قدما برای جزا ہم مستعمل شدہ باشد مجاز باشد (ظہوری ۵) زیادہ بود گناہ از عقوبت پاداش ؛ بشرمساری عفو از من انتقام کشید ؛ (**آرزو**) دیکھو باداش -

پاداشت اصطلاح - بقول برہان وجامع بسکون تای قرشت بمعنی پاداش است صاحبان جہانگیری وسروری ورشیدی وناصری وسراج ذکراین کرده اند (استاد فرخی ــہ) خدایگان جہان آنکه ازخدای جہان ؛ جہانبان راپاداشت است و پاداقراه ؛ مولف عرض کند که ماحقیقت ماخذاین برپاداش عرض کرده ایم (اُردو) دیکھو پاداش -

پاداشن اصطلاح - بقول برہان وجامع وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج مرادف ہمان پاداش که بدون نون آخر گذشت مولف عرض کند که مزید علیه آنست که فارسیان درآخر بعض کلمات نون زائدمی آرندچنانکه گزارش وگذارشن وانچه به موحده باداشن بجایش گذشت مبدل این است چنانکه تپ وتب (لامعی جرجانی ــہ) یگانه که دوستیش گه عطا بدہد ؛ ہزارفائده باصدہزار پاداشن ؛ (اُردو) دیکھو پاداش -

پادام اصطلاح - بقول برہان وناصری وبحر وانند ومؤید وجامع بروزن آرام (۱) حلقهٔ موی راگویند وآن دامی است که از دُم اسپ سازند ودرراه جانوران پرنده گذارند و (۲) پرنده رانیز گفته اند که نزدیک بدام ببندند تا جانوران دیگر بہوای او آینده ودردام افتند واورا بعربی ملواح خوانند صاحب رشیدی گوید که پادام وپایدام ہردو آمده وبمعنی اوّل نوعی از دام که بعربی حبالهٔ نام دارد وآن چنان بود که تیغہای باریک از چوب تراشند بمقدار یک وجب وبریک سرآن دامی نصب کنند وسردیگرش تیز ساخته بزمین فرو برند وازجانب دیگر صیاد درپناه چیزی که از شاخہای سبز ساخته باشند درآمده پیش دود تاجانوران رم کرده بجانب دام بیایند وپای ایشان دران بند شود (نزاری ــہ) ولی خلایق ازانست صیدآب روان ؛ که با

بزیر آب می نهد پا وام ؎ (حکیم سوزنی له)
اجل پای دامی نهاده است صعب ؎ بنا کام
باید همی در فتاد ؎ مؤلف عرض کند که بمعنی
اوّل قلب اضافت دام پاست بمعنی حقیقی و
بمعنی دوم اسم مفعول ترکیبی است یعنی دام
در پا کرده شده (اردو) (۱) بال کا پھندا
جو طیور کے پکڑنے کے لئے لگاتے ہیں۔ مذکر
(۲) وہ پھندا جو [illegible]
پر چھوڑ دیتے ہیں تاکہ اس کو دیکھ کر جانور آئیں۔ مذکر

پاوامانی | اصطلاح - بقول بحر عجم [illegible]
که [illegible] باشد مؤلف عرض کند که
دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت اند لیکن
موافق قیاس است مرکب اضافی [illegible]
پای دامان یعنی حصه زیرین دامان (اردو)
دامن کا حصہ زیرین جو زمین کے قریب ہو۔ مذکر

پاداشیا | اصطلاح - بقول اننذ بحواله فرہنگ
فرہنگ بکسر نون بیخی است مشابه بگزر - صاحب
محیط ذکر این نکرده بر گزر و گاجر هم اشارهٔ این
نفرموده دیگر محققین فارسی زبان هم ازین ساکت
مؤلف عرض کند که حیف است ما از تحقیق مزید
این قاصریم و تحقیق نه شد که چه چیز است ترک
این بر ذکرش تفوق داشت (اردو) ایک
نامعلوم درخت کی جڑ ہے جو گاجر سے مشابہ ہوتی ہے
مؤنث - افسوس ہے کہ اسکی کیفیت مزید معلوم نہو سکی -

پادار | اصطلاح - بقول اننذ بحواله فرہنگ
فرہنگ (۱) زن سالخورده را گویند و (۲) نام
پایه است از اقطاع کاردین مؤلف عرض
کند که دیگر محققین و معاصرین عجم ازین اصطلاح
ساکت اند و آن معانی متعدده بجایش می آید
و از انجمله یکی بمعنی هر چینه و هر مرتبهٔ دیوار که رده
باشد (کذا فی البرهان) پس پای مثل ردهٔ
دیوار دارنده کنایه کرده اند برای زن سالخورده
بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم نسبت معنی دوم
وجه تسمیهٔ این و تعریف مزیدش هیچ متحقق نشد

(اُردو) (۱) بڈّھی عورت (۲) ایک مقام کا نام جو اقطاعِ کازورین سے ہے جسکی تعریف مزید افسوس ہے کہ معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔

پادبان اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی پالہنگ و پای بند **مولّف** عرض کند کہ معنی لفظی این صاحب حفظ کہ پاد بمعنی نگہبانی آمدہ و مراد از پالہنگ اسپ موافق قیاس (اُردو) باگ ڈور۔ دیکھو افسار۔

پادر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ رعشۂ دست و پا و امثال آن **مولّف** گوید دیگری از محقّقین ذکر این نکرد چنین نیست کہ این را اسم جامد فارسی زبان دانیم یکی از معاصرین عجم کہ سوقی است تصدیق این میکند وگوید کہ کسی را گویند کہ رعشہ در پا دارد پس عجبی نیست کہ مخفف (رعشہ در پا) بہ تخفیف و قلب بعض باشد و جا دارد کہ این معنی خاص را عام کردہ باشند واللہ اعلم بالصواب (اُردو) ہاتھ اور پاؤں وغیرہ کا رعشہ۔ مذکر۔

پادراز اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ بہار فرہنگ بمعنی (۱) آسودہ و آرمیدہ مولّف عرض کند کہ (۲) بمعنی حقیقی کسی کہ پای خود دراز دارد۔ اسم فاعل ترکیبی است و معنی اوّل مجاز آن کہ در عالم آسودگی ہم پای را دراز کنند (اُردو) (۱) آسودہ۔ آرام لیا ہوا (۲) وہ شخص جس نے اپنے پاؤں کو دراز کیا ہو۔ پھیلا یا ہو۔

پادراز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار ہر (پای دراز کردن) مرادف (پا دراز کشیدن) (۱) کنایہ از غلطیدن و (۲) ہمسری کردن (والہ ہروی ؎) تا چند نازش طعن خرامش نکشند ٭ سرو از سایہ کند لیسہ جو پای دراز ٭ (میر خسرو ؎) بباغ با تو ہمی کرد سرو پای دراز ٭ بیک طپانچہ باد شش بزد دراز بخفت ٭ (ولہ ؎) بہنرمندان را

زنخیبان چہ ناز ؛ خرچہ کند باشتران پا دراز ؛
مولف عرض کند کہ معنی حقیقی این (۳) دراز
کشیدن پاست و معنی اوّل و دوم مجاز آن و (۴)
بمعنی آسودہ شدن بلحاظ معنی پا دراز کہ بجایش
گذشت (اُردو) (۱) لیٹنا۔ لوٹنا پوٹنا (۲)
ہمسری کرنا (۳) پاوں لمبا کرنا (۴) آسودہ
ہونا۔ آرام لینا۔ پاوں پھیلانا۔ آرام سے سونا

پا درازکشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار (بذیل پای درازکشیدن) مرادف معنی
اوّل و دوم پا درازکردن کہ گذشت (جمال الدین
سلمان ؎) سرو بردامن جو پای کشیداست
دراز ؛ راستی خرم و آراستہ جائی دارد ؛
مولف عرض کند کہ مرادف ہمان معانیش
وانچہ بہار سند سلمان را متعلق بمعنی اوّل کند
ما او را با معنی چہارم متعلق کنیم فتاتل۔ صاحب
بحر متفق با بہار (اُردو) دیکھو پا درازکردن

پا دررکاب اصطلاح۔ بقول برہان
وانند و بحر و موید (۱) بمعنی سوار۔ بہار برہمان
(پا برکاب) قانع کہ بجایش گذشت مولف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ
پای خود در رکاب کردہ سوار اسپ شد (اُردو)
گھوڑے پر سوار۔
(۲) پا دررکاب۔ بقول برہان وانند و بحر و موید
بمعنی سواری سفر۔ مولف عرض کند خلاف
قیاس و تعریف ناخوشی۔ بدون سند استعمال
ہرگز این معنی را پسند و تسلیم نہ کنیم تسامح محققین
می نماید (اُردو) سفر کی سواری۔
(۳) پا دررکاب۔ بقول برہان وانند و
بحر و موید کنایہ از مہیا بودن و مستعد شدن
اسباب سفر مولف عرض کند کہ تعریف
ناخوشی است بہ تحقیق ما و تصدیق معاصرین
عجم کسی را گویند آمادہ سفر باشد دیگر ہیچ
(اُردو) پا برکاب اس شخص کو کہہ سکتے ہیں
جو سفر پر آمادہ ہو۔

(۴) پادررکاب - بقول برہان وبحر وہفت گوید
دم نزع که ابتدای سفرآخرت است مؤلف عرض
کند خوش تعریفی نکردند البتہ قریب المرگ را بالتطفل
بمجاز معنی سوم میتوان گفت - اسم فاعل ترکیبی است
(اُردو) قریب المرگ یعنی وہ شخص جو حالت
نزع میں ہو -

(۵) پادررکاب - بقول برہان وبحر وہفت چیزی
که نزدیک بضائع شدن باشد عموماً وشرابی که
مائل بترشی شده باشد خصوصاً (صائب ؎)
چون مو برآتشش است دمی پیچ و تاب خط ٭ غافل
مشو ز دولت پا در رکاب خط ٭ (ولہ ؎) نیست
چندانی که سازد گرم چشم روزنی ٭ جلوهٔ پادرکاب
آفتاب زندگی ٭ (ولہ ؎) زندگی گردید از
قد دوتا پادررکاب ٭ برد ازعالم برون این
اسپ چوگانی مرا ٭ (ولہ ؎) تا هش در هاله
خط رفت شد پادررکاب ٭ باعث آوارگی
گردد کمر گلدسته را ٭ (ولہ ؎) ناله آتش عنانم
رخنه دیگر درون کند ٭ گرچه پادررکابم شهر
را هامون کند ٭ (ولہ ؎) جلوهٔ پادررکاب
خط و دوروزی بیش نیست ٭ غافل ازفرصت مشو
وقت تماشا نازک است ٭ مؤلف عرض کند
که مجاز معنی اول است وبس که برای غیرانسان
هم مستعمل (اُردو) ہر چیز جو ضائع اور زائل
ہونا چاہتی ہو - ہماری راے میں اس موقع
پر غیر انسان کے لئے بھی (پابرکاب) کہہ
سکتے ہیں جیسے "آپ کا حسن پابرکاب ہے"
یعنی عنقریب زائل ہونا چاہتا ہے -

پادررکاب باشیدن | مصدر اصطلاحی

بمعنی پادررکاب بودن است بہمه معانی (پادر
رکاب) بہار سند این از صائب بذیل پادررکاب
نقل کرده (؎) با قامت خم ازعمر استادگی
مجوئید ٭ پادررکاب باشد تیری که درکمان
است ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اُردو) پابرکاب رہنا -

پادررکاب رفتن مصدر اصطلاحی - بمعنی سوار رفتن - بہار سند این بذیل (پادررکاب) آورده که متعلق به (پای دررکاب) است عیبی نیست که هردو یکی است (میرمعزی ؎) خدمت کنان عنان دررکاب ترا قدر * چون دست درعنان رود و پای دررکاب * مؤلف عرض کند که موافق قیاس است وشامل برهمه معانی (پادررکاب) (اُردو) سوار جانا -

پادررکاب شدن مصدر اصطلاحی - بمعنی پادررکاب گردیدن متعلق به همه معانی پادررکاب سند این بہار بذیل (پادررکاب) آورده (واله هروی ؎) تو زود دانه زود همچون سهر نگه فتنی جهان دل * ز رشکت بدر شد پادررکاب آهسته آهسته * مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (صائب ؎) تا عهدش دربالۂ خط رفت شد پادررکاب * باعث آوارگی گرد و کمر گلدسته را * (اُردو) پا بررکاب ہونا -

پادررکاب کردن مصدر اصطلاحی بمعنی آماده کردن کسی را برای روانگی به آماده سفر شدن هم که پای را دررکاب کردن معنی لازم پیدا میکند (ظهوری ؎) کند چون شه عقل پادررکاب * فتد درجهان شکیب انقلاب * مؤلف گوید که موافق قیاس وشامل برهمه معانی (پادررکاب) بهار بذیل (پادررکاب) برنقل همین سند قانع (اُردو) پا بررکاب کرنا - پا بررکاب ہونا -

پادررکاب گردیدن مصدر اصطلاحی - مرادف پادررکاب شدن وآماده شدن به روانگی که گذشت بهار سند این بذیل پادررکاب نقل کرده (صائب ؎) زندگی گردید ازقدّ دوتا پادررکاب * برد از عالم برون این اسپ چوگانی مرا * مؤلف عرض کند که موافق قیاس است وشامل برهمه معانی (پادررکاب)

(اُردو) روانگی پر آمادہ ہونا۔

(الف) پادرزمین آمدن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر بمعنی (۱) بسیار افتادن صاحب انند
بذکر معنی اوّل می فرماید کہ نیز (۲) کنایہ از کم
افتادن صاحب مؤید (مطبوعۂ مطبع نولکشور)
بحوالۂ قنیہ ذکر ہر دو معنی کردہ مؤلف عرض
کند کہ در بعض نسخ قلمی مؤید معنی اول و دوم را بہ

(ب) پادرزمین آوردن | نوشتہ بخیال ما
معنی دوم موافق قیاس است و برای معنی اول
طالب سند استعمال می باشیم کہ موافق قیاس
نیست و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین
اہل زبان ہم این را نہ نوشتہ اند (اُردو)
الف و ب (۱) کثرت سے گرنا (۲) کم گرنا۔

پادرگل | اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) کنایہ
از مقید و گرفتار (صائب ؎) زشرم جلوۂ
مست تو او سرو پا درگل ﴿ ز طوق قمریان چون
دود از روزن ہوا گیرد ﴿ (عرفی ؎) ز شوق
کوی تو پا درگلم زعمر چہ سود ﴿ ہزار جان گرامی
و یکقدم رفتار ﴿ صاحب بحر بذکر معنی اوّل گوید
کہ (۲) دام و (۳) استوار و (۴) بنیاد
عمارت صاحب انند بہ معنی اوّل قانع مؤلف
عرض کند کہ معنی حقیقی این (۵) کسی کہ پای او
درگل فرو رفتہ باشد اسم فاعل ترکیبی است
و معنی اوّل مجاز آن و دیگر معانی ہم بر سبیل
مجاز موافق قیاس باشد ولیکن استعمالش
بگوش ما نخورد مشتاق سند استعمال می باشیم کہ
معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین
اہل زبان ہم ذکرش نکردہ اند (اُردو) (۱)
مقید۔ گرفتار (۲) دام۔ مذکر (۳) استوار
بقول آصفیہ مضبوط۔ مستحکم۔ پائدار (۴) عمارت
کی بنیاد۔ مونث (۵) وہ شخص جس کے پاؤں
کیچڑ میں دھنس گئے ہوں۔

پا در نشتر آمدن | مصدر اصطلاحی۔ نشتر
فرو رفتن بپای (ظہوری ؎) خیال غمزہ کہ

در لالہ زار داغ دل گردد ۞ اگر در سینہ پا می
صبر در نشتر نمی آید ۞ مولف عرض کند کہ در سند
ظہوری استعمال پا می ۔ عوض پاست کہ مزید علیہ
است یعنی ندارد و این مصدر اصطلاحی موافق
قیاس است (اُردو) پاؤں میں نشتر کیا جانا ۔

پا درنگ | اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ (۱) نوعی از خیار باشد و (۲)
بمعنی ترنج ۔ دیگر کسی از محققین ذکر این نکردہ مولف
عرض کند کہ (بادرنگ) بموحدہ اوّل بہمین
دو معنی بجایش گذشت و صراحت ماخذش ہم
ہمدرانجا مذکور جز این نیست کہ این مبدل آن
باشد چنانکہ تب و تپ واز ینکہ دیگر ہمہ محققین
ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم نیز بر زبان
ندارند طالب سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما
ہم نگذشت (اُردو) دیکھو بادرنگ کے پہلے
اور دوسرے معنے ۔

(الف) پا در ہوا | اصطلاح ۔ بقول بہار
مرادف پا بر ہوا کہ بجایش گذشت (محسن تاثیر
ع) لب پا در ہوا کو صاحب دانش نمیدارد ۞
کمان کودکان پیش افگند تیر ہوائی را ۞ (ولہ
ع) خوشم بوعدۂ پا در ہوای سیم بران ۞ کہ چشم
تشنہ لبان موجۂ سراب خوش است ۞ (ملا
طغرا در ہجو مفتی ع) سخن ہای آن لغو شیخ ریا ۞
بود چون الف لام پا در ہوا ۞ (ولہ ع) زبس
میغ ندرت پا در ہوا ۞ بود سقف مسجد پر از
نقش پا ۞ (حکیم زلالی ع) نزاکت آنچنان
دست آزما بود ۞ کہ تعریف ہوا پا در ہوا بود ۞
صاحب بحر ہمزبان بہار و خان آرزو در چراغ
ہدایت ہم این را آوردہ مولف عرض کند
کہ موافق قیاس بہر سہ معنی آن و صراحت کامل
این ہمدرانجا مذکور و از ہمین است (پا در
ہوائی) بزیادت یای مصدری در آخر مزید علیہ
این بمعنی مصدری یعنی لغویت و فضولی (شاعر
ع) با زنان یک صحبت (پا در ہوائی) ماندہ ستاک

مخفی مباد که درین مصرع شاعر نظر بر معنی سوم (پا بر هوا) که گذشت صنعت ایهام هم باشد خصوصاً از لفظ صحبت که دران هم ایهام است فتأمّل و خان آرزو در چراغ هدایت بذیل این سندی از محسن تاثیر آورده که ازان ------

(ب) **پادرهوا گفتن** بمعنی لغو گفتن گرفته (وهو هذا ه) تمیز نیک و بد پیوسته در دست کسی باشد که باشد چون ترازو کار او پادرهوا گفتن ۱۲ ما بجدیکه بر معنی این شعر غور کرده ایم (پادرهوا گفتن) را درین شعر خلاف ادّعای محققین بالا می دانیم و نمی توانیم که پادرهوا گفتن را بمعنی (سنجیده گفتن) گیریم که معنی لفظی آن اجازتش نمی دهد پس چارهٔ جز این نمی نماید که در مصرع اوّل تحریف خیال کنیم که کاتب مطبع (نبود) را (باشد) نوشت حالا بحث در تشبیه ترازو ست نسبت این عرض می شود که فارسیان ترازو را در مثال سنجیدگی هم می آرند و در تمثیل پابرهوائی هم که هر دو پایهٔ آن که پای ترازوست طابع هوا است و از اثر هوا زیر و بالا می شود - فتأمّل (اُردو) (الف) دیکھو پا بر ہوا کے تینوں معنے اور (پا درہوائی) بمعنی لغویت - فضولی - مؤنث (ب) ہوائی باتیں کرنا - فضولی کرنا - لغو باتیں کرنا -

پادری اصطلاح - بهار گوید که بفتح دال و کسر رای مهملتین در اکبرنامه بزبان فرنگ عالم و فاضل (خان آرزو ه) هر یک ز پادری و مغ و شیخ و برهمن ۱۲ و از زبان دیگر و محو بیان تست ۱۲ مؤلف عرض کند که در کلام قدما استعمال این یافته نشد - وارسته هم ذکر این کرده - محقق هند نژاد استعمال این کرده است و معاصرین عجم هم بر زبان دارند (اُردو) پادری بقول آصفیه - پرتگالی - اسم مذکر - عیسوی مذهب کا پیشوا -

پادزہر اصطلاح - بقول سروری مرادف (پای زہر) و (پازہر) مخفّفش بحذف یا (کہ ہمدرین باب می آید و آن مخفف ہمین (پادزہر) است و (پاے زہر) مزید علیہ آن) صاحب رشیدی گوید کہ ہمین است بمعنی پاس زہر دارندہ و پازہر مخففش بحذف دال مہملہ و بحوالۂ جہانگیری گوید کہ او توہّم کردہ کہ پاوزہر بہ واو سوم عوض دال مہملہ باشد بمعنی شوئیندۂ زہر کہ پاو بمعنی شستن و پاک کردن می آید مولف عرض کند کہ درینجا ماخذ بیان کردۂ رشیدی درست است و ماخذ دوم برای (پاوزہر) است کہ باواو عوض دال مہملہ می آید و (پای زہر) غلط است کہ پا درینجا بمعنی پای نیست بلکہ مخفف پاو است تا قلم مخفی مباد کہ (بادزہر) کہ بموحدہ بجایش گذشت مبدل این است و اشارۂ این درانجا کردہ ایم (اردو) فازہر - مذکر - یہہ مخفف ہے (فادزہر) معرب کا دیکھو بادزہر -

پادست اصطلاح - بقول برہان بفتح ثالث بروزن پابست بمعنی نسیہ باشد و آن خریدن چیزی است امروز کہ فردا قیمت بدہند - صاحبان بحر و انند و موید ہم ذکر این کردہ اند - خان آرزو در سراج گوید کہ ضدّ نقد است و بس و ہمین است نسیہ در عربی **مولف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم نسبت وجہ تسمیہ می فرماید کہ این ترکیب اضافت پای دست است یعنی ضد (دست بدست) کہ نقد باشد و از پا درینجا پشت دست و زیر دست مراد است یعنی فردا ضد امروز ہم او گوید کہ چون معاملہ بیع منعقد شود فارسیان تاجر دست بائع گرفتہ از انگشت شہادت بر پس دست اشارہ کنند و ازین اشارہ مراد ہمین است کہ معاوضہ قیمت فردا ادا کنیم پس معاملہ را پادست نام شد کہ تکمیل آن یعنی ادای زر قیمت بروز دوم شود (اردو) وہ معاملہ بیع جس کی قیمت دوسرے دن ادا ہونا قرار

پاے۔ مذکر۔

پادش اصطلاح۔ بقول ناصری و رشیدی و سراج و انند مخفف ہمان پاداش کہ بجایش گذشت بحذف الف **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (فخر گرگانی ع) ترا پادش دہد ایزد ببینو ؎ ناصر است کافی بر پاداش کردہ ایم (اُردو) دیکھو پاداش۔

(الف) پادشا اصطلاح۔ (الف) بقول بہار

(ب) پادشاہ مرادف (ب) و بخیال ما مخففش صاحب انند نقل نگار بہار و صاحب موید ہم ذکر این کردہ **مولّف** عرض کند کہ (۱) اصل ہمان بادشا و بادشاہ کہ بموحّدہ گذشت این اصل است و آن مبدّل این و صراحت ماخذ ہم در انجا مذکور شد (کمال اسمعیل الف) من و ملازمت درگہت کزین معنی ؎ شداست محرم اسرار پادشا پردہ (محمد قلی سلیم ب) چشم خویشان را حسد از بس بدولت شور کرد ؎ شد چو یوسف پادشاہ اوّل پدر را کور کرد ؎ و پادشہ کہ بجایش می آید ہم مخفف (ب) باشد بحذف الف دوم و بہ تحقیق ما (۲) مالک و حاکم و خودمختار و مطلق انسان و فارغ البال و نہایت متمول و این بر سبیل مجاز است و صراحت انیمعانی در ملحقات می آید (اُردو) (۱) الف و ب دیکھو بادشا و بادشاہ (۲) (پادشاہ) بقول آصفیہ مالک۔ حاکم۔ خود مختار۔ جیسے (اپنے گھر کے سب بادشاہ ہیں) فارغ البال نہایت مالدار۔

پادشاہ است مقولہ۔ بقول بہار یعنی در حکم کسی نیست (محمد قلی سلیم ب) گر رود نہد بگلشن ور جا نہد بگلخن ؎ تیرین نیشوان گفت دیوانہ پادشاہ است ؎ و دارستہ ہم درانند ہم ذکر این کردہ اند **مولّف** عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق خیال ما می کنند۔ اصطلاح این مقولہ نیست و ضرورت ندارد کہ کلمۂ ... داخل اصطلاح

کنیم لفظ پادشاہ بمجاز بمعنی مطلق العنان مستعمل شدہ فتامّل (اُردو) مطلق العنان ہے۔ کسی کے حکم مین نہین۔ بادشاہ ہے جیسے وہ اپنے گھر کا بادشاہ ہے یعنے حاکم ہے۔ مختار ہے۔

(الف) **پادشاہ چین** اصطلاح۔ بقول
(ب) **پادشاہ ختن** برہان ورشیدی و بحر وانند وجہانگیری در ملحقات (۱) ہر دو کنایہ از آفتاب جہانتاب است صاحب موید بر (ب) بذکر (الف) می فرماید۔ (۲) روز ہم **مولف** عرض کند کہ استعارہ باشد و ہیچ بفہم ما نیامد کہ درین استعارہ خصوصیت چین وختن چہ باشد۔ جزین کہ ہر دو شہر در مشرق واقع عجب است کہ محققین اہل زبان یعنی ناصری وسروری وجامع ذکر این نکردہ اند ومعاصرین عجم ہم این استعارہ را بر زبان ندارند وبدون سند استعمال ما این را تسلیم نہ کنیم ومعنی دوم را مجاز معنی اوّل دانیم (اُردو) (۱) دیکھو آفتاب (۲) دن۔ مذکر۔

پادشاہ خود اصطلاح۔ بقول بہار وبحر وانند کنایہ از غایت صاحب سامان وفارغ البال (محمد قلی سلیم ؎) سرم زمی چو شود گرم پادشاہ خودم ٭ چو شمع افسرین شد کلاہ شب پوشم ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ **مولف** عرض کند کہ ہیچ ضرورت ندارد کہ لفظ پادشاہ را با لفظ خود مرکب کردہ انیمعنی گیرند حق آنست کہ لفظ پادشاہ بمجاز این معنی دارد چنانکہ اشارہٗ آن ہمہ را انجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پادشاہ کے دوسرے معنے۔

پادشاہ گردش اصطلاح۔ بقول بہار زمان انتقال سلطنت از پادشاہی بہ پادشاہی دیگر مادام کہ نظم ونسق این پادشاہ بر وجہ اتم واکمل صورت گیرد (محمد سعید اشرف ؎) رفت از خرابی دل جمعیت حواسم ٭ لشکر شود پریشان از پادشاہ گردش ٭ صاحبان بحر و

انندنقلش بر داشته اند مولّف عرض کند که معاصرین عجم تصدیق خیال ما می کنند که این بمعنی واپسی پادشاه است از کارزار یعنی گریختش از مصاف رزم وہمین است گردش بخت او دیگر ہیچ و انتقال سلطنت نتیجۂ لازمی آنست در کلام اشرف استعمال این بمعنی حقیقی است پس ضرورت ندارد که معنی مجازی پیدا کنیم از کلام اشرف (اُردو) لڑائی سے بادشاہ کی واپسی اور فراری - مونّث -

پادشاہ نیمروز اصطلاح - بقول برہان وبحر ورشیدی و موید و (جہانگیری در ملحقات) وسراج (۱) کنایه از آفتاب است مولّف عرض کند که عروج آفتاب تا نصف النهار است وپس ازان زوالش ازینجاست او را بدین اسم موسوم کردند (اُردو) دیکھو آفتاب (۲) پادشاہ نیمروز - بقول برہان وبحر وموید و (جہانگیری در ملحقات) پادشاہ سیستان

که نیمروز نام سیستان است - صاحب برہان برنیمروز گوید که سیستان را باین سبب نیمروز گویند که چون سلیمان بآنجا رسید زمین آن پر آب دید دیوان را فرمود تا خاک بریزند و در نیمروز پر از خاکش کردند وبقول بعض مفسرین تا نیمروز آنجا را لشکرگاه کرده بود و وجوہات دیگر نیز دارد مولّف عرض کند که مرکب اضافی است (اُردو) سیستان کے پادشاہ کو شاہ نیمروز کہتے ہیں - مذکّر

(۳) پادشاہ نیمروز - بقول برہان وبحر وموید مردم نیک پی ومبارک قدم مولّف عرض کند که جزین نیست که بلحاظ معنی اوّل بر سبیل مجاز مردم نیک پی ومبارک قدم را بدین اسم موسوم کرده باشند (اُردو) مبارک قدم - وہ شخص جن کے آنے کو میمنت خیال کریں -

(۴) پادشاہ نیمروز - بقول برہان وبحر ورشیدی وموید و (جہانگیری در ملحقات) وسراج کنایه

ازحضرت آدم ہم بسبب آنکہ تا نیمروز در بہشت
بودند مولف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اُردو) آدم علیہ السلام کو فارسیون نے
پادشاہ نیمروز کہا ہے - مذکر -
(۵) پادشاہ نیمروز - بقول برہان وبحر ورشیدی
ومویّد و (جہانگیری در ملحقات) وسراج اشارہ
بحضرت رسالت پناہ صلوات اللہ علیہ بجہت
آنکہ شفاعت امتان خود را تا نیمروز خواہد کرد
مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو)
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کو فارسیون نے
پادشاہ نیمروز کہا ہے - مذکر

پادشاہ وقت خود | اصطلاح - بقول
بہار وہفت بمعنی (۱) پادشاہ خود (صائب ے)
در اقلیم تجرّد پادشاہ وقت خود بودم ؛ زنمیدانم
چہ کردم تا بزندان بدن رفتم ؛ خان آرزو
در چراغ ہدایت گوید کہ این و (پادشاہ خود)
ہیرند ہ (۲) کنایہ از نہایت فارغبال وصاحب
جمعیت مولف عرض کند کہ بمعنی پادشاہ عہد
خود است وبمعنی حقیقی ومعنی دوم مجاز آن کہ صراحت
ہمعنی ہم بر لفظ پادشاہ گذشت (اُردو) (۱) اپنے
عہد کا پادشاہ (۲) نہایت فارغبال - بےفکر
خود مختار - حاکم -

پادشاہی کردن | مصدر اصطلاحی - بقول
بحر (۱) معروف و (۲) بمعنی تحکّم کردن وظلم
نمودن مولف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است
ومعنی دوم مجاز آن کہ برای غیر پادشاہ ہم می
آید چنانکہ گویند " درین معاملہ از رای خود کار
می گیری و پادشاہی می کنی " (اُردو) (۱)
پادشاہی کرنا (۲) پادشاہی کرنا بمعنی حکومت
اور ظلم کرنا -

پادشہ | استعمال - بقول بہار وانند ومویّد
مرادف ہمان پادشاہ کہ بجایش گذشت مولف
عرض کند کہ مخفف اوست بحذف الف دوم
شامل بر ہمہ معانیش (اُردو) دیکھو پادشاہ -

پادکّان اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف (پادکّانی) و (پای دکّانی) (۱) بمعنی مردم کم مایہ وقلیل البضاعت کہ در پای دکّان دیگری نشستہ بامداوش سود وسودا کنند چنانکہ در بازارہا دیدہ می شود و (۲) دلّال را نیز گویند صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ (پای دکّانی ومخفف آن پادکّانی) اصلست بہ ترکیب توصیفی واین بہ ترکیب اضافی اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ تحت دکّان لب راہ نشستہ دکانداری خود کند ومعنی دوم مجازاست کہ دلّالان ہم بہ تحت دکّان چیزی حاصل کنند خان آرزو در چراغ ہدایت بذیل پادکّانی نسبت ماخذ معنی دوم گوید کہ دلّال پای دکّان استادہ آیندہ وروندہ را آواز کند (**اردو**) (۱) وہ غریب دکاندار جو لب سڑک بڑی دکانوں کے تحت مین بیٹھہ کر اپنا سامان فروخت کرتے ہین (۲) دلّال بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر بچولیا ۔ سودا کرانے والا ۔ بائع اور مشتری مین واسطہ ہو کر خرید وفروخت کرانے والا ۔ آڑہتیا ۔

پادکانہ اصطلاح ۔ بقول برہان بکسر ثالث بروزن شادیانہ (۱) بام بلند و (۲) دریچہ را نیز گویند وبسکون ثالث ہم بنظر آمدہ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ دریچہ را بدین اسم موسوم کردہ اند کہ بربام بلند است مرادف (بادگیر) کہ آن را بادخن یعنی خانۂ باد ہم گویند و (پادکانہ) دراصل ہمان معنی بادخانہ بودہ بای عربی را ببای پارسی وخا را بکاف بدل کردہ اند از معنی اصلی دور افتادہ چنین شد الحمد للہ علی فہم المعانی والمبانی صاحب انند نقلش برداشتہ وخان آرزو در سراج گوید کہ (بادکانہ) بہ ہمین معنی گذشتہ میتوان گفت کہ آن صحیح باشد ببای تازی مرکب از باد وکانہ کہ کلمۂ نسبت است **مولف** عرض کند کہ طبع آزمائی خان آرزو در ماخذ

پی بحقیقت نبرد۔ کانہ کلمۂ نسبت نباشد بلکہ ہمان مبدّل خانہ و ما صراحت کامل بر(پادگانہ) کردہ ایم ومعنی اوّل مجازش موحّدہ بدل شد بہ بای فارسی چنانکہ اسب و اسپ (اُردو) (۱) بلند مکان۔ مذکر (۲) دیکھو پادگانہ بہ کاف فارسی اور دیکھو پادکانہ بکاف عربی۔

پادکّانی اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ وبحر مرادف ہمان (پادکّان) کہ گذشت بہردو معنیش (حکیم شفائی ؒ) نقد جان برکف بیازار تو می آئیم ما ٭ کول خوردن از حریف پادکانی زود بود ٭ (ولہ ؒ) پادکانی شود بلند آواز ٭ کہ بدامان بہ بر متاع نیاز ٭ **مولف** عرض کند کہ بہ تحقیق ما (۳) بیای مصدری بمعنی دلّالی ہم (ولہ ؒ) زہی نگاہ ترا فتنہ پای دکّانی ٭ بطرۂ تو مقید دل پریشانی ٭ (اُردو) (۱) و (۲) دیکھو پادکّان (۳) دلّالی۔ بقول آصفیہ اردو۔ اسم مونث۔ دلّال پنے کا کام۔ آڑہت۔

پادگانہ اصطلاح۔ بقول سروری بحوالۂ زفانگویا بوزن شادمانہ (۱) بام بلند و بحوالۂ شرفنامہ می فرماید کہ (۲) دریچہ **مولف** عرض کند کہ ما حقیقت این بہ (پادکانہ) بیان کردہ ایم کہ بکاف عربی گذشت (اُردو) دیکھو پادکانہ۔ کاف عربی کے ساتھہ۔

(الف) پادنگ اصطلاح۔ بقول برہان **(ب) پادنگہ** (الف) بکسر ثالث وسکون نون وکاف فارسی چوبی باشد بہیئت سرگردن اسپ و بدان شلتوک را بکوبند تا از پوست برآید و (ب) بفتح کاف فارسی ہمان پادنگ صاحب جہانگیری بذکر ہردو گوید کہ چوبی بدان غلّہ بکوبند علی الخصوص شلتوک و آن را چنان سازند کہ چون پا بر یکسر آن چوب بزور نہند سر دیگرش بلند شود و ہمین کہ پا را بردارند آن سر بر غلّہ بخورد بنوعی کہ سبوس از غلّہہا و پوست از شلتوک جدا شود و آن را دنگ نیز خوانند

صاحب رشیدی ہم ذکر ہر دو کردہ۔ صاحب
ناصری بر ذکر (الف) قانع و اینقدر صراحت
مزید کند کہ شخصی کہ این کار کند آنرا دنگی نام است
و بذیل (الف) اشارہ (ب) ہم کردہ۔ خان آرزو
در سراج بر (الف) (ب) را ہم آوردہ۔ مولف
عرض کند کہ دنگ اسم جامد است بہمین معنی کہ
بجایش می آید چون آنرا بقدر دراز درست
کردہ بپا استعمال کنند آن را (پادنگ) گویند
یعنی دنگی کہ بپا کار گرفتہ میشود و در (ب) ہای
ہوز آخر زائد است یکی از معاصرین عجم گوید کہ
دنگ در فارسی زبان مطلق آلہ چوبین را نام است
کہ بواسطہ آن کار صاف کردن غلہ از پوست
ومخلوط کردن آہک باریگ برای تیاری گچ
ازو کار گیرند و آنچہ خصوصاً برای مقصد اول
بکار می آید آنرا پادنگ نام است (اردو)
وہ چوبی آلہ جس کا سر مثل گھوڑے کے ہوتا
ہے جس کے ساتھ ایک ڈنڈا لگا ہوتا ہے
جس مین ایک ستون بہی ہوتا ہے جس پر یہہ
ڈنڈا قائم کیا جاتا ہے اسی سے چڑوے کوٹتے
ہین اور دہان بہی تاکہ اس کا پوست جدا ہوجاے
اکثر بھڑبھونجے اس سے کام لیتے ہین۔ مذکر۔
دکن مین اس کو گھڑکو کہتے ہین معلوم ایسا ہوتا
ہے کہ اس کی اصل گھڑکوب تہی یعنے وہ لکڑی
کا گھوڑا جس سے چڑوے یا دہان کوٹتے ہین
دہلی مین اسی کو ڈہینکلی اور ڈہینکی کہتے ہین۔
صاحب آصفیہ نے دونون کا ذکر کیا ہے۔ مونث

پادو | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند بفتح
دال آنکہ پیادہ در رکاب کسی دود۔ مولف
عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی
(اردو) آقا کے ہمرکاب پیدل دوڑنے
والا شخص۔ مذکر۔

پادہ | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن سادہ
(۱) گلہ خر و گاو را گویند و (۲) چراگاہ اسپان
و شتران و گاوان را نیز و (۳) بمعنی چوبدستی

ہم آمدہ صاحب سروری بذکر ہر سہ معانی بالا گوید
کہ این را بمعنی (۴) چوپان ہم نوشتہ اند (فرالاوی
ے۱) مادہ گاوان پادہ اش ہر یکے ؛ شاہ پرور
بود چو پژمایون ؛ صاحب جہانگیری بر معنی اول
وسوم قانع (حکیم سنائی ے۲) خصم در دست تہرت
افتادہ ؛ پایہا در رکاب چون پادہ ؛ صاحب
رشیدی بذکر معنی اول وسوم می فرماید کہ شبان
وچوپان را (پادہ بان) ہم گویند کہ می آید صاحب
ناصری ہم بر معنی اول ودوم قناعت کردہ خان
آرزو در سراج ذکر معنی اول ودوم کردہ نسبت
معنی سوم گوید کہ بدین معنی بموحدہ وزای تازی
گذشت پس در یکی تحریف باشد مولف عرض
کند کہ بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است
و پاد بدون ہا مخفف این کہ بر معنی ہفتمش گذشت
وجا دارد کہ این را مبدل بازہ گیریم کہ بمعنی
نہمش گذشت موحدہ بدل شدہ بہ بای فارسی
چنانکہ تب وتپ و رای مہملہ بدل شد بہ دال مہملہ
چنانکہ باروان و پادوان اگر بمعنی سوم بازہ را
اصل گیریم این مبدل آن کہ موحدہ بدل شد
بہ بای فارسی چنانکہ اسب واسپ وزای ہوز
بدل شد بہ دال مہملہ چنانکہ سرخ مرز و سرخ مرد
و دیگر ہمہ معانی مجاز معنی اول (اُردو) (۱)
دیکھو پاد کے ساتوین معنے (۲) چارپایون کی
چراگاہ۔ مونث (۳) ہاتھ کی لکڑی۔ مونث
(۴) اہیر۔ اہا۔ مذکر۔

پادہ بان | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
سائبان (۱) گلہ بان وچوپان و (۲) پاسبان
صاحب رشیدی واند ہم زبانش مولف
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ پادہ بمعنی
رمۂ گاوان بجاییش گذشت و معنی دوم مجاز
اوست (اُردو) (۱) چرواہا۔ بقول آصفیہ۔
اسم مذکر۔ چارپایون کا محافظ۔ گلہ بان (۲)
پاسبان دیکھو پاد کے دوسرے معنے۔

پاد پاے | اصطلاح۔ بقول برہان وجامع

بایای حطّی بروزن ماهتاب بمعنی شستن و پاکیزه
ساختن چیزها بود با دعا خواندن صاحب ناصری
بذکر معنی بالا می فرماید که آن درمیان پارسیان متعارف
مستعمل بوده و آنرا (پادیا) بروزن آب سا
نیز گفته اند و لغت زند و پازند است صاحب
انند نقل نگارش مولف عرض کند که طرز بیان
محققین بالا بغلط می اندازد معنی لفظی این عمدگی
آب است و پاکیزگی آب که پاد بمعنی عمده بجایش
گذشت و یای مصدری و لفظ آب باو مرکب
شد و کنایه باشد از پاکیزگی چیزها که بآب شسته
برای عبادت (اردو) اشیاے عبادت
کی پاکیزگی جو دھونے سے حاصل ہو۔

پادیاو اصطلاح - بقول برہان و انند
بمعنی ہمان پادیاب که گذشت مولف عرض
کند که این مبدل آنست که حرف با بواو بدل
میشود ہمچون آب و آو (اردو) دیکھو پادیاب

پادیر اصطلاح - بقول برہان بروزن
جاگیر چوبی که بجهت استحکام بر پشت دیوار شکسته
بزنند تا نیفتد و با ذال نقطه دار هم گفته اند و
این اصح بنا بر قاعدهٔ کلیه که هرگاه ماقبل دال
حرف علت ساکن باشد ذال است و بازای
نقطه دار نیز باین معنی آمده صاحب ناصری همزبان
و فرماید که اصل این باد و یعنی بادیر پاد صاحب سروری
هم ذکر این کرده (استاد رودکی ره) نه پایه
باید ترا نه ستون ؎ نه دیوار خشت و نه زاهن
درا ؎ مولف عرض کند (بادیر) بجایش
گذشت و ما صراحت ماخذ همدر انجا کرده ایم
که این اصل است و آن مبدل این و دیگر
لغات مبینهٔ بالا هم ازین قبیل که صراحتش بجایش
کنیم (اردو) دیکھو بادیر۔

پاذیر اصطلاح - بقول جهانگیری همان
پادیر که گذشت و سندش هم همان که از کلام
رودکی همدر انجا مذکور صاحب سروری آنرا
برای (پادیر - بدال مهمله) آورده و صاحب

جہانگیری درینجا بذال معجمہ نقل کردہ۔ صاحب
رشیدی بحوالۂ سامانی گوید کہ بمعنی مطلق پشتیبان
و جہانگیری تخصیص بچوب خاص کردہ و آن ناتحقیق
لیکن بدال مہملہ بہتر است بمعنی دیرپا۔ خان آرزو
در سراج بہ نقل ہمین قول رشیدی می فرماید کہ
درین نظر است چرا کہ قاعدہ تفرقۂ دال مہملہ
و ذال معجمہ می خواہد کہ درینجا معجمہ بود لیکن میتوان
گفت کہ آنجا شرط است کہ از جزو کلمہ باشد و این
مرکب است از دو کلمہ و بحوالۂ فرہنگ قوسی
گوید کہ بہ زای تازی است و این اصح است

مؤلف عرض کند کہ خان آرزو چرا بر رشیدی اعتراض
کند و ہمان جواب را خود می دہد کہ جواب اوست
شک نیست کہ اصل این بدال مہملہ باشد و
این مبدل آن چنانکہ آدر و آذر و جادار و
کہ بعض عربان فارس این را بموحدہ و ذال
معجمہ (باذیر) استعمال کردہ باشند و فارسیان
بباے فارسی خود استعمالش باذال معجمہ ہم
کردند و این اختلاف زبان مخصوص
مقام است دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو
پاویر۔

پار بقول برہان بروزن خار (۱) بمعنی سال گذشتہ و پیش ازین صاحبان جہانگیری و سروری
و رشیدی و ناصری و جامع ذکر این کردہ (سعدی ؎) سال دیگر را کہ می داند شمار ؎
تا کجا رفت آنکہ با ما بود پار ؎ (فرخی ؎) پار آن اثر مشک بنود است بدیدار ؎ امسال
دمید آنچہ ہمی خواستہ ام پار ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مخفف (پارسال) است کہ می آید و
صراحت ماخذ ہم در انجا کنیم (اُردو) پارسال۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ گزشتہ سال پچھلا برس۔
(۲) پار۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع مخفف پارہ (حکیم
سنائی ؎) دین زردشت آشکار شدہ ؎ پردۂ رحم پار پار شدہ ؎ (عماد سلطانی ؎)

زینت باغ بیشتر گردد ، چون گل سرخ جامہ پارکند ، صاحب سروری ہمین شعر عماد سلطانی
را مال عماد شہریاری گفتہ مولّف عرض کند کہ موافق قیاس است و استعمال این با مصدر
شدن و کردن از ہر دو اسناد بالا پیداست کہ بجای خود ش می آید (اُردو) پارہ بقول آصفیہ
ٹکڑا (دیکھو برخ)

(۳) پار ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع بمعنی چرم دباغت
کردہ مولّف عرض کند اسم جامد فارسی زبان است باعتبار سروری و ناصری و جامع
کہ اہل زبان اند بدون سند استعمال ہم این معنی را تسلیم کنیم کہ قول شان سند را ماند (اُردو)
دباغت کیا ہوا چمڑا ۔ مذکر ۔

(۴) پار ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری و جامع بمعنی پرواز و پرش
چہ پاریدن بمعنی پریدن آمدہ (مولوی معنوی ؒ) از خوف و رجا پار دو بر داشت دل من کی
امسال چنانم کہ پر از پار ندانم مولّف عرض کند کہ ہمین است اسم مصدر پاریدن کہ بجای پرش
می آید و حاصل بالمصدر ش ہم (اُردو) اڑان بقول آصفیہ ۔ اسم مونث ۔ پرواز ۔ آپ
نے پرواز کو اس کی جگہ پر ترک فرمایا ہے اردو مین پرواز کا استعمال بہی ہو سکتا ہے ۔ مونث ۔

پاراب اصطلاح ۔ بقول رشیدی (۱)
مرادف پاراو ۔ پاریاب ۔ پاریاو ۔ مراد از
زراعتی کہ بآب چشمہ و کاریز و رود خانہ و مانند
آن مزروع شود ضد (دیمی) و (۲) نام شہر ستیت
طرف ترکستان و آنسوی سمرقند و معرب آن
فاراب ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم گوید کہ غالب کہ زراعت
آن ملک بآب جوی و کاریز باشد و لہذا بدین

اسم موسوم شد و فرماید کہ نسبت شہر طرف ترکستان محل نظر **مولف** عرض کند کہ (باراب) بموحدہ اول بہمین دو معنی بجایش گذشت و آن اصل است و این مبدل آن چنانکہ اسپ و اسپ و معنی لفظی آن ثمرآب یعنی زراعتی کہ از آب نہر و چشمہ وغیرہ مزروع شود و نسبت ماخذ معنی دوم ما را با خان آرزو اتفاق است و وجہ تسمیہ ہمین باشد و اصل این ہم ہمان بہ موحدہ اول و این را بہر دو معنی غیراز سند استعمال تسلیم کہ معاصرین عجم و محققین اہل زبان ازین ساکت (اردو) دیکھو باراب کے دونون معنے۔

پاراج اصطلاح بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی ہدیہ و پیشکشی کہ بہ بزرگان و مہتران و امرا بدہند **مولف** عرض کند کہ دیگر محققین اہل زبان و زباندانان ازین لغت ساکت و معاصرین عجم بزبان ندارند و استعمال این از نظر ما نگذشت و بگوش ما نخورد و مشتاق سند استعمال می باشیم کہ مجرد قول محقق ہند نژاد اعتبار را نشاید (اردو) پیشکش۔ مذکر۔ بقول آصفیہ۔ نذر۔ تحفہ۔ ہدیہ۔ سوغات۔

پاراچ اصطلاح۔ بقول خان آرزو و سراج بہ با و جیم فارسی (۱) قابلہ و (۲) خصم مرد کہ ماما چہ و زن شیردہ باشد و فرماید کہ این است در برہان و در فرہنگ قواس وغیرہ پس آنچہ صاحب جہانگیری نوشتہ کہ تنہا بمعنی ماما چہ است و آنکہ بمعنی شیردہ نبشتہ سہو کردہ خطاست **مولف** عرض کند کہ خان آرزو و سکندری خوردہ است کہ قول برہان و جہانگیری نقل کردہ ہر دو محققین اصلا این لغت را قایم نکردہ اند و قول شان بہ پاذاج بزای ہوز عوض رای مہملہ می آید و ما رو قدحش ہم را اکتفا کنیم البتہ ہمین لغت بہ ہمین معنی با موحدہ

اوّل وجیم عربی گذشت ودوم انجا هم مجرّد قول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ است درینجا میتوانیم گفت
که این مبدّل آنست که موحّده به بای فارسی بدل میشود چنانکه اسب واسپ وجیم عربی هم
بفارسی تبدیل می یابد چنانکه چوجه وچوچه ولیکن قیاس ما این است که اصل این لغت همان
بازای هوّز است ـ صاحب انند درانجا وخان آرزو درینجا هر دو در نقل لغت غلط کرده اند
که بارای مهمله نوشته اند صراحت کامل بر پازاچ کنیم (اُردو) دیکھو بازاچ ـ

پارار اصطلاح ـ بقول انند وغیاث سالهٔ گذشته را گویند **مولف** گوید که از همان پار باشد که گذشت معاصرین عجم بر زبان ندارند ومحقّقین اهل زبان ازین ساکت اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی زبان انگیم (اُردو) گذشته تین سال کو فارسیون نے پارار کہا ہے

پاراو اصطلاح ـ بقول برهان وجامع (۱) زن پیر و پیره زال را گویند و (۲) نام بلوکیست از بلوکات قزوین صاحب جهانگیری بفرماید که این را پارو ـ پاروب نیز گویند که بمعنی پیر باشد وذکر معنی دوم هم کرده ـ صاحب سروری باجهانگیری اتّفاق دارد ـ صاحب ناصری بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل پیر و پیرزال گفته ـ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم گوید که آن را پاراب هم گویند وفاراب معرب آن ابونصر فارابی ازهمین شهر است و(۳) زراعتی که به آب چشمه و رودخانه وکاریز وماننده آن شود ـ خان آرزو در سراج نقل نگار رشیدی و هر دو محقّقین معنی اوّل را ترک کرده اند صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم می فرماید که (۴) مقام جائزه لشکر ومیدان قواعد **مولف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان دانیم وازینکه این معنی را صاحبان سروری وجامع ذکر کرده اند که صاحب

زبانند اسم جامد فارسی قدیم دانیم و بمعنی دوم
وسوم این را مبدّل (باراب) گوئیم که گذشت
موحّده اوّل بدل شده به بای فارسی چنانکه
اسب واسپ و موحّده آخر بدل شده به واو
چنانکه آب وآو و بمعنی چهارم اسم جامد فارسی
جدید که زبان معاصرین عجم است (اُردو)
(۱) بڈّھا۔ مذکر۔ بڈّھی عورت۔ مونث (۲) و (۳)
دیکھو باراب (۴) وہ میدان جس مین فوج
کا جائزہ ہو۔ قواعد فوج کا مقام۔ مذکر۔

پاربد اصطلاح۔ بقول آنند و مؤید بارای
موقوف نام سرودگوی پرویز که سرود مسجع گفتی
و قیل با بای تازی است مولف عرض کند
که مبدّل همان باربد که بجایش در موحّده گذشت
و همدر انجا صراحت کافی کرده ایم که نام مطربی است
(اُردو) دیکھو باربد۔

پاربودی قطبک وامسال گشتی قطب دین
سال دیگر گر بمانی قطب دین حیدر شوی
مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی
ذکر این کرده از معنی و محلّ استعمال ساکت مولف
عرض کند که (۱) فارسیان چون کسی را در مراتب
علوم و کمالات ترقی کنان بینند این مثل را می زنند
و (۲) طنزاً بحق کسی هم مستعمل که هر سال برنگی دیگر
باشد مرادف (سال اوّل شیخ بودی رفته رفته
خان شدی ؛ غلّه گر ارزان شود امسال سیّد
می شوی ؛) (اُردو) (۱) "کل تھا ستارہ رات
ہے چاند صبح کرے سورج کو ماند" اہل دکن
اس کا استعمال اس شخص کے لئے کرتے ہین
جو اپنے علم و فضل اور جاہ و مرتبہ مین جلد جلد ترقی
کرے (۲) بمقام طنز وہی فارسی مثل دکن مین
بھی مستعمل ہے جس کا ذکر تعریف بالا مین ہوا۔
صاحب محاورات ہند نے کہا ہے (سال
اوّل جلّہ بودم سال دیگر میرزا ؛ غلّہ چون
ارزان شود امسال سیّد میشوم ؛) دکن مین
اس موقع پر یہ بھی کہاوت ہے " کل شیخ

پٹھان ہوے سید ہونا کیا مشکل ہے

پارچہ | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) پارہ و قطع و (۲) ثوب و پوشاک **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی اول اصل باشد - و پارہ کہ بہمین معنی می آید مخفف این و بمعنی دوم مجاز آن کہ ثوب و پوشاک را ہم پارچہ گفتند معاصرین عجم بہر دو معنی بر زبان دارند (ظہوری ؎) روزی نشو و منت اغیار کشیدن ؛ منت کشی از پارچہ مقدار گرانست ؛ (**اُردو**) پارچہ - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر (۱) ٹکڑا ریزہ - پارہ - قاش (۲) کپڑا - پوشاک - لباس ملبوس -

پارچہ پینہ | اصطلاح - بقول بہار و بحر و انند (۱) کنایہ از محبوبۂ یک سالہ و گویند (۲) کنایہ از فرج الثانی ہو الاقوی (محمد سعید اشرف ؎) شد پارہ لباس طاقتم از غربی ؛ یک پارچہ پینہ خدایا برسان ؛ و فرماید کہ عرب مرد بی زن و زن بی مرد را گویند و درینجا معنی اول مراد است - وارستہ نسبت معنی اول گوید کہ معشوقۂ خرد سال باشد و صراحت کند کہ بہ رای مہملہ و جیم و بای فارسی و یای حطی و نون است **مولف** عرض کند کہ مرکب است از پارچہ بمعنی اولش و پینہ کہ بقول برہان پوست اعضا کہ بسبب کار کردن سخت شدہ باشد و معنی لفظی این یک پارہ پوست سخت و کنایہ از فرج کوچک و تنگ و معنی اول مجاز آن کہ محبوبۂ خرد سال فرج تنگ دارد (**اُردو**) (۱) کم عمر محبوبہ - مونث (۲) چھوٹی سی فرج - تنگ فرج - مونث - فرج کی تعریف (بیاض نذرین) پر گزری ہے

پارچہ کار | اصطلاح - بقول بہار بسکون ہا - شوخ و شنگ و عیار و فرماید کہ بدیں معنی پارہ کار با ضافت نیز آمدہ (میرزا عبد الغنی قبول ؎) شوخ بزاز نگاری کہ ترا است ؛ ہست خود پارچہ کاری عجبی ؛ صاحبان بحر و انند و

وارستہ ذکر این کردہ اند و وارستہ صراحت مزید کند کہ فک اضافت است **مولف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید کہ فارسیان (پارچہ کار) پارچہ را گویند کہ سوزن کار باشد کہ بران گلہای رنگا رنگ از سوزن درست کنند پس دریجا استعارہ باشد (اردو) معشوق عیار جو شوخ ہو۔ مذکر۔

پارچۂ مفتول اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار۔ پارچہ کہ از تار نقرہ وطلا ساختہ باشند **مولف** عرض کند کہ مرکب اضافی است مراد از پارچہ کہ زرین و زرکار باشد یا تارکش یا پارچہ کہ بران از تار طلا و نقرہ گلکاری کردہ باشند (اردو) زرین اور زرکار کپڑا ۔ مذکر۔

پارد بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم مرادف بیل کہ بمعنی دومش گذشت اسم جامد فارسی جدید است۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دیکھو بیل کے دوسرے معنے

پاردان اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بارای موقوف (۱) جوال را گویند و (۲) بمعنی آب خورہ و (۳) پیالۂ شراب صاحب موید بذکر معنی اول نسبت معنی سوم گوید کہ آوند شراب را گویند **مولف** عرض کند کہ آوند شراب بمعنی ظرف شراب است و این مرکب است از پار کہ مخفف پارہ است و مجازاً بمعنی قدری و دان کلمہ کہ بحالت ترکیب بالفظی افادۂ معنی ظرف دہد پس معنی لفظی این ظرفی کہ با قدری تعلق دارد یعنی ظرفی کہ بدان آب خورند و پیالۂ شراب ہم ۔ معنی اول مجاز آن کہ جوال ہم برای نقل غلہ و سامان ظرفی است خورد و مخفی مباد کہ در فارسی زبان آب خورہ نیامدہ (اردو) (۱) خرجی ۔ دیکھو ایہ غنیج (۲) دیکھو آب خورہ کے دوسرے معنے (۳) شراب کا پیالہ ۔ مذکر۔

پاردم اصطلاح - بقول برہان بضم دال وسکون میم رانکی راگویند وآن چرمی باشد پہن کہ برپس پالان چاروادارند وبرپس ران چاروااندازند وبقول بعض چرمی کہ برپس زین اسپ بندند وبرزیر دم اسپ اندازند واین اصح است صاحب رشیدی گوید کہ مرادف پالدم است کہ بترکی قشقون گویند ومعنی ترکیبی این ریسمان دُم یعنی ریسمانی کہ در دم حیوانات کنند چہ پال بمعنی ریسمان آمدہ صاحب سروری با برہان متفق وگوید کہ بعربی ثفر گویند (حافظ شیرازے) واعظ شہر بین کہ چون لقمہ بشبہہ می خورد ؛ پاردمش دراز باد این حیوان خوش علف ؛ وفرماید کہ بلام پالدم ہم آمدہ - صاحب ناصری بذکر تعریف بیان کردۂ برہان ورشیدی قانع وارستہ می فرماید کہ بند اسپ وگاو خر کہ از مصالح زین وپالان است (حکیم شفائی ؎) ای خرقۂ آلودہ بچون زن حائض ؛ وی پاردم کون خر گم شدہ افسار ؛ صاحب موید آوردہ کہ دوالی رانام است کہ زیر دم اسپ بود - صاحبان بہار عجم وبحر ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ پالدم اصل است وماخذ بیان کردۂ رشیدی درست وپاردم مبدّل آن کہ لام بدل شد براے مہملہ چنانکہ الوند واروند وریسمانی راگویند کہ براے قیام زین قدیم برپشت اسپ وخر وامثال آن زیر دم قائم کنند وبجای کون بران رسن پارۂ چرمی ہم تاکہ از سختی رسن در انجا زخم نہ شود (**اُردو**) دیکھی بقول آصفیہ - فارسی - اسم مونث - ساز کا وہ تسمہ جو گھوڑے کی دم کے نیچے رہتا ہے پارۂ دُم -

پارژد اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح زای فارسی وسکون دال مطلق

دوا را گویند مولف عرض کند که (بارزد) بموحده و زای هوز بمعنی داروی خاص گذشت اگر سند استعمال این بدست آید توانیم قیاس کرد که این مبدل آنست بمجاز که تخصیص معنی بوجه تبدیل مبدل شده بتعمیم مخفی مباد که موحده بباى فارسی وزای هوز بزای فارسی بدل میشود چنانکه اسب و اسپ - آزیر و آژیر - دیگر همه محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند (اردو) دوا - مونث -

پارس بقول برهان (ا) بسکون ثالث بر وزن و معنی فارس که شیراز و توابع آن باشد و صفاهان و کرمان و یزد را نیز گفته اند - صاحب سروری بروایت معروف قانع و فرمود که فارس معرب است (سعدی ﮦ) اقلیم پارس را غم از آسیب دهر نیست ؛ تا بر سرش بود چو توی سایهٔ خدا ؛ صاحب ناصری فرماید که تمام ایران موسوم بنام پارس پسر هوشنگ است که بر معنی سوم مذکور است و زبان پارسی منسوب بدوست (حافظ شیراز ﮦ) عراق و پارس گرفتی بشعر خود حافظ ؛ بیا که نوبت بغداد و وقت تبریز است ؛ صاحب موید صراحت مزید کند که در پارس شیراز و سپاهان و کرمان و یزد داخل است - خان آرزو در سراج گوید که ولایت مشهور که شیراز دار السلطنت آنجاست و در قدیم اصطخر بود و عمارت چهل منار که بزعم بعضی منسوب به جمشید و بزعم بعضی بارد شیر بابکان در اصطخر است و پاس بحذف را نیز آمده به همین معنی آن مخفف پارس است و فارس بکسر رای مهمله معرب آن مولف عرض کند موافق قیاس (اردو) فارس - بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر (اصل پارس) ملک ایران جس مین شیراز - اصفهان - کرمان - یزد وغیره داخل هین -

(۲) پارس - بقول برہان نام جانوریست شکاری کوچک از پلنگ و اور ایوز ہم گویند خان آرزو در سراج گوید کہ بدیں معنی لغت ترکی است مولف عرض کند کہ آن بموحدہ است (کذا فی لغات ترکی) و این مفرسش بہ بای فارسی و مبدل آن چنانکہ تب و تپ (اردو) یوز - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - چیتا -

(۳) پارس - بقول برہان نام پسر پہلو بن سام کہ اصطخر بنا کردۂ اوست - صاحب ناصری می فرماید کہ نام پسر ہوشنگ شاہ مشہور و بنام او ایران تمامی را پارس خواندند خان آرزو در سراج ذکر این کردہ با برہان متفق مولف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبانست و عجمی نیست کہ در وجہ تسمیۂ این معنی دوم را دخل باشد و جا دارد کہ این را فارسیان بمعنی نگہبان گرفتہ باشند بزیادت رای مہملہ در لفظ پاس کہ گذشت چنانکہ ثنا و ثنار و (براہ و برراہ بمعنی خوبی) و تصدیق از لغت پارسا می شود (اردو) پارس ایک بادشاہ کا نام ہے جو ہوشنگ کا لڑکا تھا جسکے نام سے سلطنت پارس موسوم ہے - مذکر - صاحب آصفیہ نے بذیل معنی اول اسکا ذکر فرمایا ہے -

پارسا اصطلاح - بقول برہان بارابع بالف کشیدہ (۱) بمعنی پرہیزگار و دور از معاصی و ذمائم و (۲) بمعنی پارسی ہم آمدہ جمع آن پارسیان است صاحب جہانگیری ہم ذکر ہر دو معنی کردہ (حافظ شیرازی) گر مطرب حریفان این پارسی بخواند در رقص و حالت آرد پیران پارسا را ؂ صاحب سروری بر معنی اول قانع و صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی بنسبت معنی اول گوید کہ مرکب است از پارس کہ لغتی است در پاس بمعنی حفظ و نگہبانی و الف کہ چون لاحق شود افادہ معنی فاعلیت کند

ومعنی ترکیبی حافظ ونگهبان - چه پارسا پاسدار
نفس خود است صاحب ناصری بذکر هر دو معنی
می فرماید که (۴) هم بمعنی لغت ولفظ پارسی است
وفرماید که پارس بمعنی نگهبانی آمده یعنی چون شبها
سگان فریاد کنند فارسیان گویند "پارس میکنند"
یعنی نگهبانی خانه وحفظ آن از دزد وبیگانه می
نمایند - خان آرزو در سراج ماخذ بیان کردهٔ
رشیدی را که صاحب ناصری هم با آن متفق
است غلط گوید چه پارس که لغتی است در پاس
یا پاس مخفف آنست که بمعنی ملک فارس است
نه نگهبانی پس صواب آنست که گوئیم ماخوذ است
از پارسه که بمعنی گدائی است پس برین تقدیر
بمعنی گدا خواهد بود وبر پرهیزگار وزاهد بطریق
مجاز اطلاق کرده باشند چنانکه لفظ درویش وفقیر
که بر صوفیان وزهاد وریاضت پیشهٔ صاحب کمال
اطلاق کرده می آید بعد از ان مشهور شده باشد
وانکه الف آخر الفی گفته که افادهٔ معنی فاعلی
کند خطاست چرا که آن الف در الفاظی می آید
که مشتق باشد چنانکه کوشا وبینوشا بخلاف جا
پس صحیح آنست که گوئیم الف برای نسبت است
که گاهی افادهٔ معنی فاعلی کند چنانکه در کوشا و
بینوشا وگاهی افادهٔ مصدری کند چنانکه در فراخا
وپهنا وژرفا وگاهی افادهٔ معنی صاحب بخشد چنانکه
پارسا وبینوا اند که قلب پاسار باشد که مرکب است
از پاس وآر که کلمهٔ نسبت است واین بهتر است
(هذا افادة من فضله سبحانه) وفرماید که در برهان
بمعنی پارسی نیز آورده وگفته که جمع آن پارسایان است
واین هم غلط - هم از روی لفظ وهم از روی معنی
(از وجه غلطی صراحی نکرده) وفرماید که (۳)
لقب خواجه محمد پارسا که مرید خواجه بهاء الدین
محمد نقشبند اند قدس الله تعالی سرهما واین لقب
ایشان از ان قرار گرفت که چون اول بر در
دولت سرای حضرت خواجه آمد ودستک زد
کنیز خواجه قدس سره بر آمد واحوال پرسید ایشان

عرض کردند بگو مشتاق زیارت شخصی آمده کنیز
مذکور رفته عرض نمود که جوانی پارسا بر دروازه
استاده حضرت خواجه برون تشریف آوردو پرسید
که جوان پارسا شما بوده اند ازان روز این لقب
برای خواجه محمد مذکور مقرر شد (انتهی کلامه)
مولف عرض کند که خان آرزو ذوق محاورهٔ
زبان ندارد ازینجاست ماخذ بیان کردهٔ رشیدی
را غلط می شمارد - صاحب ناصری که محقق اہل
زبانست نسبت لفظ پارس صراحت کرده که
بمعنی نگہبانی برزبان است و مقولۂ فارسیان
را ہم بسند آن نقل کرده پس اینقدر متحقق که لفظ
پارس بمعنی نگہبانی آمده و عجبی نیست که پاس ہم
معنی مخفف آن باشد یا این مزید علیه آن و خیال
اوّل بہتر از آخر - پس لفظ پارس را مرکب با
الف کردند و این ہمان الف است که بقول
خان آرزو افادهٔ معنی صاحب کند پس معنی لفظی
این صاحب نگہبانی باشد و کنایه ازکسی که نگہبان
نفس خود است و ہمین است پارسا پس صاحب
رشیدی چه غلط کرد که این الف را مفید معنی
فاعلی گفت و خان آرزو چه جدت پیدا کرد که ہمان
الف را مفید معنی صاحب گفت - شک نیست که
فارسیان این الف فاعل را مخصوص باصیغهٔ امر
حاضر کرده اند چنانکه دانا که الف آخر با لفظ دان
مرکب شد که امر حاضر دانستن است و این
تخصیص برای الفی ہم باشد که افادهٔ معنی صاحب
کند و بدین لحاظ الف آخر (پارسا) ظاہرا غیر
این نمی نماید ولیکن حقیقت آنست که (پارسیدن)
مصدری بود در فارسی زبان بمعنی نگہبانی کردن
که حالا متروک و عوض آن مخففش (پاسیدن)
بحذف رای مہمله برزبان است و از امر حاضر
ہمین مصدر متروک که پارس بود (پارسا) یادگار
در محاورهٔ زبان ماندہ انست (اعلموا یا ایہا المحققون)
این است حقیقت پارسا - پس ہر چه صاحبان
رشیدی و ناصری نسبت ماخذ این بمعنی اوّل

گفته اند اصح است وانچه خان آرزو سخن آرائی
کرده است هیچ - حالا عرض میشود نسبت معنی دوم
بیان کردهٔ برهان که خان آرزو آن را هم غلط
می گوید - صاحب ناصری که محقق زبان خود است
ذکر همین کرده و خان آرزو الف نسبت را تسلیم
فرموده پس باشندهٔ پارس را پارسی و پارسا
گفتن غلط نیست نمی دانیم که خان آرزو چه اصول
این را غلط از روی لفظ و معنی گوید درحالیکه
لفظاً و معنیً صحیح است فتامل (اردو)
(۱) پارسا بقول آصفیه - فارسی - متقی - پرہیزگار
- نیک - صالح - جنتی - زاہد - پاکدامن - درویش
باخدا فقیر (۲) پارسی - بقول - فارسی - اسم
مذکر - آتش پرست - مجوسی - فارس کا رہنے
والا (۳) فارسی زبان کا لفظ - مذکر (۴)
پارسا - خواجه محمد کا لقب جو خواجه بہاء الدین
محمد نقشبند کے مرید اور خواجه محمد پارسا سے
مشہور تھے - مذکر -

پارساکرد اصطلاح - بقول ناصری نام
شہریست از پارس و معنی ترکیبی آن شہر پارسایان
یعنی پرہیزگاران و پاکان بوده زیراکه کرد
بمعنی شہر است و بتدریج آنرا تخفیف کرده
پارسا خواندند را نیز حذف کردند و پسا گفتند
وازانجا بوده (بسا شیری) که عربان (بساسیری)
گفته اند و ابوالحارث کنیت او بوده و بترکی
ارسلان می نامیدند و آخر بدست خلیفه کشته
شد و شیخ روزبہان بقلی فارسی از پسا بوده
واز مشائخ معروف است و پسا را معرب
کرده فسا خواندند و منسوب بدان جا را فسائی
وفسوی مانند لحصائی و لحصوی که منسوب به
لحصا است و آن را حسا نیز خوانده اند صاحب
انند نقلش برداشته مولف عرض کند که محقق
اہل زبان تعریف خوشی نکرد و ترکیب لفظی این
متقاضی آنست که پارسا نامی کسی یا پارسائی
این شہر را آباد کرد یا بنایش نہاد و بیان

ماخذ ناصری برہر قدم خلاف قیاس فتاتل ودیگر محققین ساکت حیف است کہ از تعریف مزید این شہر بحثی نہ شد کہ ترکش بر محبوبان تفوق داشت (اردو) پارساگرد۔ ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

پارسال اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ و موید سال گذشتہ را گویند مولف عرض کند کہ پار بمعنی گذشتہ و سال معنیش پس آنچہ پار بمعنی سالگذشتہ مذکور شد محقق این است (اردو) دیکھو پار کے پہلے معنے۔

پارسائی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ بمعنی عفت و پرہیزگاری مولف عرض کند کہ یای مصدری بقاعدۂ پارسی بر پارسا زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (ظہوری ؒ) نیست جنہ می کشی و رندوشی چارہ مرا ٭ پارسائی نشد رہبر بتو میخوارہ مرا ٭ (اردو) پارسائی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ پرہیزگاری پاکدامنی۔ عفت۔ عصمت۔ زہد۔

پارسنگ اصطلاح۔ بقول برہان بسکون ثالث بر وزن آبرنگ بمعنی پاسنگ است و آن چیزی باشد کہ در یک کفۂ ترازو نہند تا با کفۂ دیگر برابر شود و صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (مولانا کاتبی ؒ) بست دوران بر رکوی چرخ چندین سنگ و خاک ٭ لیک در میزان حکمت کم نمود از پارسنگ ٭ صاحب رشیدی در مصرع ثانی سند یا لابجای (پاپسنگ) (پای سنگ) نقل کردہ ذکر (پارسنگ) ہم برہمین معنی می کند۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ ظاہرا (پارسنگ) اصل (پاسنگ) مخفف آنست یا (پارسنگ) تصحیف (پای سنگ) مولف عرض کند کہ (پارسنگ) بمعنی پارۂ سنگ است کہ پار مخفف پارہ بجا لیش گذشت وہمین است اصل آنانکہ استعمال (پای سنگ) درست دانند

مقصود شان از مزید علیہ (پاسنگ) است کہ پا را پای کردہ اند و نمی دانند کہ پا در اصطلاح (پاسنگ) بمعنی قدم نیست بلکہ مخفف پارا است پس در کلام کاتبی تصرف است کہ در نقل رشیدی است بوجہ بی خبری از ماخذ (اردو) پاسنگ۔ دیکھو (پارسنگ)

پارسہ | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن پارچہ بمعنی گدائی صاحب سروری گوید کہ بفتح الف پرسہ ہم گویند صاحبان جہانگیری و رشیدی ذکر این کردہ اند صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ گردش و گدائی درویشان در بازار ہا و در خانہای شہر۔ و آرزو می فرماید کہ اہل لغت این را بمعنی گدائی مطلق نوشتہ اند و نزد اہل ایران گدائی ہنگامہ گیر است خصوصاً و آن چنانست کہ این جماعہ در عین گرمی ہنگامہ دست از کار بر داشتہ بدریوزہ پردازند چنانکہ صاحب دستہ غیب در دستور العمل سیر صفاہان آوردہ (فقرہ) ہرگاہ آن ملائم حرکات خود متوجہ پارسہ گشتہ بغمزہ ہا نگد از از در دل ہا دریوزہ آرام و قرار نماید نقد جان نیز در خطر است" بہار نقل نگارد وارستہ و خان آرزو در سراج ذکر این و محققش کردہ مولف عرض کند کہ مرکب است از ہمان پارس کہ ماخذ پارسا است با ہای ہوز بمعنی منسوب بہ نگہبانی نفس و مجازاً برای گدائی مستعمل۔ اسم جامد فارسی زبان (اردو) گدائی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ فقیری۔ بھیک مانگنا۔ حاجت خواہی۔

پارسی | استعمال۔ بقول اننند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (پارسیان) آتش پرستان را گویند مولف عرض کند کہ جمع پارسی و پارسی مرکب از پارس و یای نسبت یعنی منسوب بہ پارس (۱) باشندۂ پارس و کنایہ از آتش پرست کہ بعالم جاہلیت آتش را پرستیدن خاصہ ایشان بود و (۲) زبان فارس (حافظؒ)

خوبان پارسی گو بخشندگان عمر اند ٭ ساقی بده
بشارت پیران پارسا را ٭ (اُردو) پارسی
(۱) بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - گبر - آتش
پرست - اس کی جمع بھی بقاعدہ اُردو پارسی
ہے (۲) مونث - فارسی زبان -

(الف) پارش | اصطلاح - الف - بقول انند
(ب) پارشک | بحوالۂ فرہنگ فرنگ بسکون
رای مہملہ وشین معجمہ بمعنی پزند پاپنگ و ب بقول
بہ رای زدہ وشین مفتوحہ و سکون کاف تازی
(۱) معزز و موقر و (۲) دلیر شجاع و (۳) بمعنی
حاسد ہم **مولف** عرض کند کہ الف مبتدل پارس
کہ بہ سین مہملہ گذشت ہمچون کشتی وکشتی و (ب) بہ کاف
تعظیم چنانکہ ماک و بابک مجاز آن بہ معنی دوم
ومعنی اول مجاز مجاز ولیکن برای معنی سوم کاف
تحقیر گیریم کہ حاسد ہم دلیر ذلیل است (اُردو)
(الف) دیکھو پارس (ب) (۱) معزز - موقر -
عزتمند - صاحب عزت (۲) دلیر شجاع (۳)
حاسد - حسد کرنے والا -

پارکاب | اصطلاح - بقول انند و موید
بمعنی پا در رکاب **مولف** عرض کند کہ مخفف
پا بر کاب و پا در رکاب است دیگر ہیچ و
صراحت این در ملحقات می آید (اُردو)
دیکھو پا بر کاب و پا در رکاب یہ اسکا مخفف ہے

پارکاب برداشتن | مصدر اصطلاحی -
بقول بحر بمعنی سواری کردن صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بر اسپ سوار
شدن **مولف** عرض کند کہ مخفف (برداشتن
پا بر کاب) است موافق قیاس (اُردو)
پا بر کاب ہونا - گھوڑے پر سوار ہونا -
سواری کرنا -

پارکابی | اصطلاح - بقول بحر بمعنی مقدار
قلیل صاحب انند بحوالۂ غیاث ہمزبانش
وگوید کہ پا بمعنی ذلیل وخوار و زبون است
ورکابی طبقچہ خورد **مولف** عرض کند کہ از

تعریف ماخذ برنخورده ازینجاست که بسوی
رکابی وطبقچه نخورد رفت معنی لفظی این پای
بردن برکاب (حاصل بالمصدر) وازینکه
پابرکاب بردن درآنی ودقیقهٔ می شود
فارسیان کنایةً این رابمعنی مقدار قلیل استعمال
کردند دیگر هیچ معاصرین عجم ماخذ بیان کردهٔ
ما را پسند کنند که موافق ذوق زبان شان است
(اردو) قلیل مقدار - مونث -

پارگین اصطلاح - بهار (مطبوعهٔ نولکشور)
ذکر این کرده از معنی ساکت و به نقل سند ظهوری
اکتفا می کند ودرنسخهٔ دیگرش بکاف فارسی
بمعنی ناودان وجای که آب غساله وآب گنده
جمع شود (ف) تشنهٔ گرمیری مبین دریا
کین پاره میدانی بسوی کوثر آی ٪ مولف
عرض کند که همان پارگین است که می آید ودر
شعر ظهوری هم استعمال همان پارگین به کاف
فارسی است صراحت کامل بجایش کنیم
درینجا همین قدر کافی است که اگر سند استعمال
به کاف عربی بدست آید این را مبدل آن
وانیم چنانکه کنند (اردو) دیکهو پارگین -

پارگی اصطلاح - بقول برهان وسروری
بسکون ثالث وکاف فارسی به تحتانی رسیده
(۱) قحبگی را گویند صاحب ناصری ذکر این
بحوالهٔ برهان کرده گوید که بنا فهم صاحب جامع
ذکر این کرده میفرماید که (۲) حیل وحیله گر وازمعنی
اول ساکت صاحب موید متفق با برهان
مولف عرض کند که مبدل بارگی که بموقعه
بجایش گذشت چنانکه اسب واسپ ومعنی
دوم این مجاز معنی اول (اردو) (۱) قحبگی -
مونث - دیکهو بارگی کا نمبر (۳) (۲) حیله
باز بقول آصفیه مکار - فریبی - دغاباز متفنی

پارگین اصطلاح - بقول برهان باکاف
فارسی بروزن آستین (۱) گوی را گویند که آبهای
کثیف وچرگین همچو زیرآب حمام ومطبخ وامثال

آن بد انجا رود و (۲) آب گندہ و بدبوی را
نیز گفته اند و معرب آن فارقین است صاحبان
جهانگیری و ناصری و جامع بر ذکر معنی اوّل قانع
(حکیم سنائی ؒ) گرچه سوی صورتیان گاہ شکل
زیر تنگ خامه چو دین است و دین چو نیک درست
که دانا خرد چو چشمهٔ حیوان نرم پارگین چو (کمال
اسمعیل ؒ) گر با تو دشمن تو زند لاف همسری
باشد حدیث چشمهٔ حیوان و پارگین و صاحب
موید بذکر هر دو معنی بحوالهٔ فنیه می فرماید که چیزی است
که همچون حوض بزرگ است و در زمستان آب در وی
جمع کنند و اکثر در ولایت ماوراءالنهر یافته میشود
خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و قول برهان گوید
که غلط است و صحیح به بای موحده است بمعنی نجاست
آلود چنانکه گذشت مولف عرض کند که محققین
اہل زبان بر معنی اوّل قناعت کرده اند و بدیں معنی
متبدل بارگین بموحده باشد چنانکه تبت و
تپت و ذکر معنی دوم غیر از برهان کسی نکرده
ولیکن آنهم موافق قیاس است اگر در کلام
کمال اسمعیل عطف پارگین بر حیوان گیریم
معنی دوم حاصل می شود و اگر بر (چشمهٔ
حیوان) عطف قرار دهیم معنی اوّل
معلوم می شود که همین یک شعر که در عطف
دو پهلو دارد برهان را بر معنی دوم رجوع کرد
و از انکه (بارگین) بموحده اصل است و معنی دوم
این در ان یافته نمیشود ضرورتی ندارد که دینجا
قائمش کنیم - سکوت دیگر محققین هم متقاضی این
است (اردو) (۱) دیکھو بارگین کے دوسرے
معنے (۲) گندہ پانی - مذکر -

پارلمنت بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار جلسه یا مجلس ارکین سلطنت
صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم این را (پارلمنتو) نوشته مولف عرض کند که مفرس
است از لغت انگلیسی زبان به تبدیل تامی هندی به فوقانی و دیگر هیچ (اردو) پارلیمنٹ

بقول آصفیہ۔ انگلش۔ اسم مونث۔ موجدین قانون۔ قانون بنانے والوں کی جماعت
مجوزان قانون۔ اراکین ملک و ملت و مختاران رعایا کی مجلس۔ مجلس وزرا و امرا۔ پابجالی

(الف) **پارنج** اصطلاح۔ بقول برہان
بروزن آرنج زری باشد کہ بر شاعران و
مطربان و امثال ایشان دہند تا در جشن
و مہمانی حاضر شوند و زری را نیز گویند کہ
باجرت قاصدان دہند۔ صاحب جہانگیری
بر معنی اول الذکر قانع (نظامی ؎) مفتی را
کہ پارنجی بدادی ٭ بہر دستان کم از گنجی ندادی ٭
صاحب سروری (ذکر معنی اول بحوالۂ فرہنگ
گوید کہ بخاطر این ضعیف میرسد کہ آن زر کسی
دہند کہ بجائی فرستند مثل قاصد و پیک و
امثال ایشان را نیز پارنج توان گفت
صاحب رشیدی گوید کہ بقول سامانی مطلق
(پامزد) است و تخصیص ندارد صاحبان
ناصری و جامع با برہان متفق۔ بہار گوید کہ
آنچہ عوض محنت پای کسی دہند مقابل
(دست رنج) و اطلاق آن بر مطلق اجرت حتی کہ
بر انعام مطربان و صلۂ شاعران مجاز است
و بالفظ دادن و کشیدن مستعمل (میرخسرو ؎)
گر افشانم ہزاران کان و گنجت ٭ نباشد نیم مزد
پای رنجت ٭ صاحب بحر نقلش کردہ۔ خان
آرزو در سراج متفق اللفظ با ناصری **مولف**
عرض کند کہ ما ہم تخصیص را نمی پسندیم و با
تعمیم اتفاق داریم (پای رنج) مزید علیہ
این است و ہر دو یکی است و ......

(ب) **پارنج دادن** ہر دو بمعنی واحد
(ج) **پارنج کشیدن** است کہ مخفف
(پارنج پیش کشیدن) است و بہ نسبت
(ب) معزز (نظامی ؎) بفرمود تا مشہ
رقیبان گنج ٭ کشند از پی مہمان پای رنج ٭
(اُردو) (الف) وہ روپیہ یا معاوضہ قاصد

جو مہمان وغیرہ کو دیا جاے - ندکر (ب وج)
پارنج دینا - پارنج پیش کرنا -

پارنجن اصطلاح - بقول برہان بروزن آگندن میل طلائی باشد کہ در پای کنند و آنرا بعربی خلخال گویند صاحب جہانگیری با (پاپرنجن) این را مرادفش گوید و (پاورنجن) ہم بہمین معنی می آید صاحبان رشیدی و سروری و بحر ہم ذکر این کردہ اند - خان آرزو در سراج می فرماید کہ (ابرنجن) اصل است و آورنجن مغیر آن یا برعکس - مولف عرض کند کہ ما حقیقت این بر (ابرنجن) بیان کردہ ایم آن عام است برای دست و پا و این مخصوص برای پا و ظاہرا این مخفف (پاابرنجن) بحذف موحدہ و یای تحتانی بخصوصیت پا ہم تواند بود (اُردو) پازیب - ندکر - دیکھو پاابرنجن

پارندگی اصطلاح - بقول اننداجہ الفہ فرہنگ فرنگ بفتح رای قرشت و کسر کاف فارسی بمعنی (۱) ظرافت و (۲) ناملائم و ناگوار و (۳) باران و (۴) شبنم - دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد - مولف عرض کند کہ این مبدل (بارندگی) است کہ بہ موحدہ گذشت و آن حاصل بالمصدر باریدن چنانکہ تب و تپ و کنایہ از معنی سوم و ہمین اصل است و معنی چہارم مجاز آن و برای معنی اول و دوم طالب سند می باشیم کہ موافق قیاس نیست و معاصرین عجم ہم برزبان ندارند (اُردو) (۱) ظرافت دل لگی - مونث (۲) ناملائم - ناگوار (۳) دیکھو باران (۴) شبنم - دیکھو اپشک -

پارو اصطلاح - بقول برہان باواو مجہول بروزن جادو (۱) پیرہ زال فرتوت زنان پیر و (۲) بیل مانندی از چوب کہ بدان برف بروبند صاحب جہانگیری بذکر معنی اول بجز راحت معنی دوم میفرماید

که سرگین اسپ و امثال آن را هم بدان کشند صاحب سروری بذکر معنی دوم قانع و معنی اوّل را ترک فرموده صاحب ناصری با صاحب جهانگیری متّفق و صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل گوید که (۳) بکوبست از بلوکات قزدین و بقول بهار بمعنی (۴) چوبی که بدان پای اسپ از کاه پاک کنند از عالم جاروب صاحبان بحر و دارسته همزبانش صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار (۵) چوبی را گفته که بدان کشتی می رانند. خان آرزو در سراج متّفق با برهان در هردو معنی و صاحب جامع بذکر هردو معنی با برهان اتّفاق دارد و در معنی دوم بر بیل مانند چوبی معروف) قانع مولّف عرض کند که بتحقیق ما (پاروب) اصل است اسم مفعول ترکیبی بمعنی روبیده شده از پا و کنایه باشد با پیرزال که معنی اوّل است

و اسم فاعل ترکیبی بمعنی دوم و چهارم و پنجم - و نسبت معنی سوم عرض می شود که طرز بیان رشیدی این معنی را متعلق باین کرده و نظر بسکوت همه محقّقین اهل زبان تسامحش خیال می کنیم که مقصودش از (پارلو) است - مخفی مباد که ذکر معنی چهارم وارسته کرده و صاحبان بهار عجم و بحر نقلش برداشته اند اگرچه موافق قیاس می نماید ولیکن سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند بدون سند تسلیمش نه کنیم و بمعنی پنجم فارسی جدید معاصرین عجم دانیم و موافق قیاس است که این چوب از پای خود آب را می روبد و کشتی را می راند (اُردو) (۱) بڈّھی عورت - مونّث (۲) دیکھو پاچله (۳) قزدین کا ایک شہر (دیکھو پارلو) (۴) وہ مختصر سی لکڑی جس سے گھوڑے کے سموں کو کیچڑ کوڑے سے صاف کریں - مونّث (۵) دیکھو بیل کے دوسرے معنے -

پاروا بقول رشیدی (۱) بمعنی زن پیرو (۲) بلوکیست از تزدین مولّف عرض کند که دیگر همه محققین فارسی زبان ازین ساکت اگر سند استعمال معنی اوّل بیش شود این را مزید علیه (پارو) وانیم بمعنی اوّل ونسبت معنی دوم وهم برای معنی اوّل خیال ما این است که رشیدی (پاراو) را (پاروا) نوشته که بهمین هردو معنی گذشت واگر سند استعمال بدست آید توانیم قیاس کرد که قلب بعض باشد (اُردو) دیکھو پاراو کے پہلے اور دوسرے معنے۔

پارواز اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن تارساز بمعنی کفش وپاافزار مولّف عرض کند که دیگری از محققین اہل زبان ذکر این نکرده رواز بقول برہان بمعنی خدمتگار زنانه ابنان می آید پس معنی مجاز این خدمتی پای وکنایه از کفش وپاافزار (اُردو) دیکھو پاافزار۔

پاروب بقول برہان بروزن جاروب بمعنی پاروا است که (۱) زن پیرو (۲) بیل چوبین باشد صاحب جهانگیری همزبانش وصاحب رشیدی این را مرادف پارو گفته که بجایش گذشت بمعنی بیل چوبین که برف بدان روبند وبقول بعض (۳) چیزی که دسته دراز دارد که روبنده بپا ایستاده جا بروبد ومطلق جاروب نیست چنانکه بعضی گمان برده اند۔ صاحب سروری بر معنی دوم قانع بصراحتی که صاحب رشیدی کرده صاحب ناصری همزبان برہان وبصراحت معنی دوم گوید که بدان برف و سرگین پاک کنند۔ وارسته گوید که (۴) چوبی که بدان پای اسپ پاک کنند بهار همزبانش صاحب بحر همزبان بهار وصاحب موید بر معنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل ودوم کرده همزبان ناصری **مولّف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزی که روبنده است پاراو بپا وکنایه باشد و

این اصل است و پارو که بدون موحّده
گذشت مخفف این و هرچهار معانی بالاموافق
قیاس وصراحت بر (پارو) هم گذشت
(اُردو) (۱) بڈّہی عورت - مونّث (۲)
لکڑی کا ڈنڈا - مذکر - جس سے برف اور میلا
صاف کرتے ہین (۳) وہ جہاڑو جس کو ایک
لکڑی کا دستہ ہوتا ہے جس سے کہڑے ہو کر
جہاڑو دیتے ہین - مونّث (۴) وہ لکڑی
جس سے گہوڑن کے سمون کا میل اور کیچڑا
پاک وصاف کرین - مونّث -

پاروت | اصطلاح - بقول رشیدی بمعنی
(۱) زن پیر (۲) نام بلوکیست از بلوکات
قزوین صاحب جامع بذکر معنی اوّل گوید (۳)
بمعنی بیل مانند چوبی هم **مولّف** عرض کند که
خیال ما این است که همان پاروب را که
بموحّدهٔ آخر گذشت کاتبین تصحیفاً به فوقانی
تحریر نوشته اند یا باعتبار صاحب جامع که محقق
اہل زبان است توانیم گفت که مبدّل پاروب
باشد چنانکه تبکوب و تبکوت و تخصیص معانی
بالاهیچ تعجب خیز نیست که از بعض تبدیلات
همین گونه عمل بنظر آمده (اُردو) (۱) دیکہو
پاروب کے پہلے معنے (۲) دیکہو پارو کے تیسرے
معنے (۳) دیکہو پاروب کے دوسرے معنے -

پارودن | بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
غلّہ را در ہوا افشاندن **مولّف** عرض کند که
دیگر ہمہ محققین فارسی زبان عموماً و محققین مصادر
فرس خصوصاً ذکر این نکرده اند اگر سند استعمال
این بدست آید توانیم قیاس کرد که اسم این
مصدر پارو است که بمعنی بیل مانندی از
چوب گذشت که بدان برف برو بند و آن
چوبی است که سرش پہن باشد و مشابہ این
آلۂ دیگر ہم که در پہنائی سرش سوراخ ہا و
مزارعین آن را بدست گیرند و بوسیلۂ پہنش
غلّہ را در ہوا بردارند و خس و خاشاکش از

سوراخهامی ریزد و غلّۂ خالص دران باقی
می ماند که آنرا دراثبار خالصه می اندازند
وپس ازان همین کار کنند ولیکن فارسیان
این را پارَو نه گفته اند بلکه پاتَهین نام کرده اند
چنانکه گذشت یکی از معاصرین عجم که طهرانی است
تصدیق این مصدر می کند و می فرماید که پارودن
مرکّب است از پارُوب و علامت مصدر دَن
اصل این مصدر (پاروبیدن) بود بمعنی روبیدن
غلّه از پای ستوران که عادت کاشتکاران است
که خوشه های غلّه را بر زمین فرش کنند ورمۂ گاوان را
بالای آن بدفعات می رانند تا از لگدکوب
شان دانه از خوشه ها جدا شود وسوفیان همین
را به تخفیف موحّده و تحتانی پارودن هم گویند
وهمین است زبان و اصطلاح زبان وهرگاه
آن غلّه را با پاتینی بر دارند و در هوا از خس و خاشاک
پاک کنند این را هم مجاز پارودن میگویند (اُردو)
غلّه کو پھٹنی کے ذریعہ سے ہوا میں کچرے
سے پاک کرنا۔

پاروزدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
روزنامه بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه
قاچار کشتی را روان کردن **مولّف**
عرض کند که موافق قیاس است که پارو
بمعنی چوبی گذشت که بدان کشتی می رانند
(اُردو) ناو چلانا۔

پاروله اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرهنگ فرنگ بضمّ رای مهمله و فتح لام
و سکون های هوّز بمعنی تراشه و لاف زن
و خود فروش و بذله باز و نقّال **مولّف** عرض
کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگری
از محقّقین فارسی زبان ذکر این نکرد اگر سند
استعمال بدست آید اسم جامد فارسی زبان دانیم
دیگر هیچ (اُردو) مسخره۔ دیکھو الواط۔

پاره بقول برهان و سروری و جهانگیری و رشیدی و ناصری و و ارسته بر وزن

چارہ (۱) معروفست کہ در مقابل درست باشد و بعربی قطعہ خوانند بہار بر قدری از چیزی قانع و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہم ذکر این کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ قطعہ از چیزی است مولّف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و پارکہ بہمین گذشت مخفّف این (اُردو) پارہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکّر۔ ٹکڑا۔ ریزہ۔ (۲) پارہ۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری ووارستہ وبہار وسراج بمعنی گرز آہنین (مسعود سعد سلمان ؎) بری را کوفتہ پارہ دلی را دوختہ روبین ؞ سری را خار وخس بالین تنی را خاک وخون بستر ؞ مولّف عرض کند کہ این را ہم اسم جامد فارسی زبان دانیم (اُردو) آہنی گرز۔ صاحب آصفیہ نے گرز پر فرمایا ہے فارسی۔ اسم مذکّر ایک ہتھیار کا نام جو سر پر مارا جاتا اور اوپر سے موٹا ہوتا ہے۔

(۳) پارہ۔ بقول برہان وسروری ورشیدی وناصری وبہار بمعنی رشوت (عنصری ؎) ہرانجا کہ پارہ شد از در درون ؞ شود استواری ز روزن برون ؞ (سوزنی ؎) قاضی دعویّ مرا نشنود ؞ تا نبرم سوی زنش پارہ کیر ؞ (مولوی معنوی ؎) مکن ای دوست زجور این دلم آزردہ مکن ؞ جان پی پارہ بگیر وجگرم پارہ مکن ؞ وارستہ گوید کہ (پارہ خوار) بمعنی رشوت خواری آید۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ معنی سوم وچارم نزدیک بہم مولّف عرض کند کہ تحفہ چیزی دیگر است ورشوت چیز دیگر فارسیان این را پارہ ازان گفتند کہ قدری می آید از مقدار مقصود یعنی کاری وپولی کہ متعلق از مقدمہ باشد گویا پارۂ آن را بحاکم می دہند برای کامیابی خود

ہمین است وجہ تسمیۂ این کہ معاصرین عجم تصدیق این می کنند و بآرہ بہ موحدہ ہم گذشت کہ مبدل این است چنانکہ تپ وتب (اُردو) رشوت۔ مونث۔ دیکھو بارہ کا نمبر ۱۲۔

(۴) پارہ۔ بقول برہان وسروری وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج بمعنی تحفہ وتبرک (ناصرخسرو ؏) بہ ازنیکوسخن چیزی نیابی ٭ کہ زی دانا بری بررسم پارہ ٭ **مولف** عرض کند کہ بلحاظ مقداری قلیل کہ اکثر برای تحفہ می باشد فارسیان این را بدین اسم موسوم کردند (اُردو) تحفہ۔ دیکھو ارسال۔

(۵) پارہ۔ بقول برہان وسروری وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج نوعی ازحلوا باشد کہ بشکرپارہ مشہور است (ناصرخسرو ؏) پندی بمزہ چو قند بشنو ٭ بی عیب چو پارۂ سمرقند ٭ **مولف** عرض کند اسم جامد فارسی زبان ومجاز معنی اول است یعنی پارۂ از شکر (اُردو) شکرپارہ بقول آصفیہ (اُردو) اسم مذکر۔ ایک قسم کی مٹھائی جو بہ شکل مربع پارہ پارہ ہوتی ہے۔ شکربرگ۔ شکرپرہ۔ فارسی مین صرف پارہ بھی کہتے ہین (بحر ؏) واہ کیا یار کے ہونٹون کی مین تعریف کرون ٭ جان پیاری نہین جس سے وہ شکرپارے ہین ٭

(۶) پارہ۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری وسراج بمعنی پربدن وپرواز کردن (حکیم سنائی درصفت اسپ ؏) گر بہ پرّدیہ پرہمای بود ٭ پارۂ او بدست وپای بود ٭ **مولف** عرض کند کہ طرزبیان محققین بالا خوب نیست مقصود شان از پرواز است وپارہ بدینمعنی اسم جامد فارسی زبان وہمین است اسم مصدر پاریدن کہ می آید بحذف ہای ہوز (اُردو) پرواز۔ دیکھو پار کے چوتھے معنے۔

(۷) پارہ - بقول برہان و ناصری جزو را نیز گویند چنانکہ سی جزو قرآن را سی پارہ گویند (مولوی معنوی ۵) سی پارہ بکف در چلہ شدی ؛ سی پارہ منم ترک چلہ کن ؛ (ولہ ۵) آن قبلۂ مشتاقان ویران نشود ہرگز ؛ وان مصحف خاموشان سی پارہ نخواہد شد ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ بدنوشتن معنی قطعہ بمعنی جزو نیز سہو است مولف عرض کند کہ در پارۂ چیزی و جزو کتابی فرق بین است خان آرزو غور نکرد موافق قیاس و مجاز معنی اوّل باشد (اُردو) پارہ بقول آصفیہ - جُز - حصّہ - مذکر -

(۸) پارہ - بقول برہان نادوشیزہ را ہم گویند کہ دختر بی بکارت باشد - خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ اغلب کہ بدینمعنی مجاز باشد مولف عرض کند کہ استعمال این بدینمعنی بدون ترکیب از نظر ما نگذشت و بدینمعنی (خام پارہ) توان گفت کہ معاصرین عجم دختری را گویند کہ قبل از بلوغ بکارتش زائل شدہ باشد پس نادوشیزہ و بی بکارت را پارہ گفتن اگرچہ موافق قیاس است ولیکن محتاج سند باشد کہ محققین اہل زبان ازین ساکت اند و برای قول برہان غیر از سند (خام پارہ) کہ زبان سوقیان است سندی دیگر بدست نیامدہ (اُردو) وہ لڑکی جس کی بکارت زائل ہوگئی ہو - مونث -

(۹) پارہ - بقول برہان بمعنی زادہ ہم چنانکہ گویند (مخدوم پارہ) یعنی مخدوم زادہ - صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کردہ گوید کہ ما این را در فرہنگ ہا نیافتیم - خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ اغلب کہ بمجاز باشد چنانکہ مہ پارہ مولف عرض کند کہ (مخدوم پارہ) کنایہ باشد و استعمال این ہم بدون ترکیب نیاید و (مہ پارہ) متعلق بدینمعنی نباشد بلکہ

متعلق بمعنی اوّل است فتامل (اُردو) لڑکا۔ مذکر۔

(۱۰) پاره۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری بزبان رومی زرمی است که درہمان ولایت رائج صاحب سروری گوید که قسمی از درم است در بلاد روم و بقول ناصری باندک مایه بہا (مفصول ے) اکثر پسران شہر بغداد ؏ کانند نہان و آشکاره ؏ گونیکه ازان درست زنیست ؏ پاشد بدو پاره یا سه پاره ؏ خان آرزو در سراج گوید که لغت رومی است مولّف عرض کند که فارسیان این لغت رومی راہم بزبان دارند وہمین سکه در بغداد رائج است وکم کم در ایران ہم چنانکه معاصرین عجم گویند (اُردو) پاره ایک رومی سکّه کا نام ہے جو مثل درم کے کم قیمت ہے جیسے ہند مین دوانّی اور چوانّی۔ مذکر۔

(۱۱) پاره۔ بقول برہان وجہانگیری وسراج بہندی سیماب راگویند مولّف عرض کند که چون فارسیان استعمال این بطور تفریس نمی کنند ضرورت بیان این نداشت ولیکن بعضی از معاصرین عجم گویند که در لغات ہندی بالف آخر است و فارسیان بہ ہای ہوز آخره برزبان دارند واللہ اعلم بحقیقة الحال (اُردو) پاره۔ بقول آصفیه۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ دہات کا نام۔ زیبق۔ سیماب۔

پارهٔ آرد اصطلاح۔ بقول برہان باہمزه بالف کشیده وبه دال بی نقطهٔ زده آش آردمی است که باوماج شہرت دارد و آنرا بقدر نخودی از خمیر سازند وپزند صاحبان سروری ورشیدی وناصری ہم ذکر این کرده۔ خان آرزو درسراج

گوید که صاحب رشیدی که این را مخصوص
به فقرا کرده بیجاست مؤلّف عرض کند
که صاحب مؤیّد هم برای تائید فضلاء عصر
این تخصیص کند و معنی ترکیبی این موافق قیاس
و کنایه باشد (اُردو) دیکھو اداج۔

پارۂ تن اصطلاح۔ بقول وارسته (۱)
خویش و نزدیک که حکم پارۂ تن دارد و
(۲) جزو تن (مخلص کاشی ۵) نایدلکار
پارۂ تن روز احتیاج ٭ کی شانه یا دطرّهٔ
شمشاد می کند ٭ (میر نجات ۵۲) درجهان
هرکه هست دشمن تست ٭ غیر کونت که پارۂ
تن تست ٭ صاحبان بهار عجم و بحر هم زبان
وارسته و صاحب انند نقل نگار بهار مؤلّف
عرض کند که معنی اوّل حقیقی است و معنی
دوم مجازش بر سبیل کنایه۔ (اُردو) (۱)
قرابت دار (۲) بدن کا ایک حصه۔
جزو بدن۔ مذکر۔

پارۂ جاها اصطلاح۔ بقول رهنما بحواله
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار بمعنی بعض
مقامات و بعض مساکن مؤلّف عرض کند
که بمعنی حقیقی است و موافق قیاس (اُردو)
بعض مقامات۔ مذکر۔

پاره خوار اصطلاح۔ بقول بحر و بهار
و انند بمعنی رشوت خوار مؤلّف عرض
کند که موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است
(مفید بلخی ۵) ایرت که بشب خیزی او
آدم نیست ٭ وز کبر بهیچکس سر او خم نیست ٭
بی قطعه کس نظر نسازد با کس ٭ چون ایر
تو پاره خوار در عالم نیست ٭ (اُردو)
رشوت خوار۔

پاره دادن استعمال۔ بقول بحر بمعنی
رشوت دادن مؤلّف عرض کند که موافق
قیاس و متعلق بمعنی سوم پاره که گذشت بمعنی
حقیقی (اُردو) رشوت دینا۔

پارہ دوز اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) آنکہ جامہ ہای کہنہ و دریدہ را دوزد و (۲) بمعنی خیمہ دوز مولف عرض کند کہ معنی اول حقیقی و موافق قیاس و معنی دوم مجاز آن (اسم فاعل ترکیبی) (اردو) (۱) وہ شخص جو پھٹے پرانے کپڑون کو پیوند لگائے (۲) خیمہ دوز - مذکر - ڈیرا بنانے والا -

پارۂ زرد اصطلاح - بقول برہان بفتح زای نقطہ دار و سکون را و دال بی نقطہ پارچۂ زردی باشد کہ یہودان برای امتیاز بر دوش جامہ دوزند و آنرا بعربی غیار و غیارہ خوانند - صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ این را بعربی عسلی گویند صاحب سروری ہم این را آوردہ (خاقانی ؎) گردون یہودیانہ بکتف کبود خویش ٭ آن زرد پارہ بین کہ چہ عمدا برافگند ٭ صاحب ناصری ہمزبانش - خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی مجازی است کہ شہرت گرفتہ مولف عرض کند کہ مقصودش ہمین نباشد کہ نظر بمعنی حقیقیش استعارہ ایست (اردو) وہ زرد کپڑا جس کو یہودی اپنے امتیاز کے لیئے لباس کے کہندے پر لگایا کرتے ہین - مذکر -

پارہ کار اصطلاح - بقول برہان با کاف بروزن لالہ زار شوخ و شنگ را گویند صاحب جہانگیری در ملحقات میفرماید کہ کنایہ از ماہ روی دانا و چست و چالاک (شیخ نظامی ؎) چو شاپور آمد اندر چارہ کاری ٭ دلم را پارہ کرد آن پارہ کاری ٭ صاحب ناصری میفرماید کہ برہان در وزن لفظ خطا کردہ و ہمان سند نظامی پیش کردہ کہ بالا مذکور شد صاحب رشیدی ہم با صاحب ہای ہوز نوشتہ صاحب انند نقل نگار ناصری و صاحب جامع متفق با برہان در وزن لفظ - خان آرزو در سراج بذکر این بروزن لالہ زار گوید کہ بمعنی

معشوقی که دل را پاره پاره سازد و فرماید که این مجاز است مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی معشوقی که پاره پاره کردن دل کار اوست و بقاعدهٔ فارسی همان وزن لاله زار صحیح است اگر نظامی استعمال این باضافت های هوز کرده تصرف اوست در لغت حیف است از ناصری که از قواعد زبان خود خبر نداشت و باعتماد استعمال نظامی اعتراض بر برهان کرد (اُردو) معشوق - مذکر -

پاره کردن استعمال - بمعنی چاک کردن است و حصّه حصّه کردن هم (ظهوری سه)
چون چنار از جلوهٔ شمشاد قدش سرورا ؏
در گریبان پاره کردن دستیاری می رسد ؏
(اُردو) پاره پاره کرنا - چاک کرنا - ٹکڑے کرنا -

پارهٔ کمترک اصطلاح - بقول بهار معنی قدری کمتر و این مبالغه در مقدار قلیل است (میرزی شیرازی سه) کو امتلای غصّه مکش اهل حرص را ؏ پابست پارهٔ غم زر کمترک خورد ؏ صاحبان بحر و انند همزبانش مؤلف گوید که موافق قیاس است (اُردو) بهت چهوٹا حصّه - ٹکڑا - قدر قلیل -

پاریاب اصطلاح - بقول برهان بر وزن فاریاب (۱) زراعتی که با آب رود خانه و امثال آن مزروع شود و صاحب جهانگیری گوید که (پاریاو) هم گویند و فاریاب و قاریاو هم صاحب سروری میفرماید که فاریاب معرّب این صاحبان رشیدی و مؤید هم ذکر این کرده اند که صندری باشد - خان آرزو و سراج بذکر معنی اوّل گوید که (۲) نام دو شهر هم اوّل نزدیک بلخ و دیگر در اقصای ترکستان و اشارهٔ این بر پارا و هم گذشت مؤلف عرض کند که ظاهرا اصل این باریاب بباے موحّده یافته می شود بمعنی حاصل کنندهٔ ثمر

وزراعتی کہ باآب رودخانہ وامثال آن سیراب شود شاداب می شود وحاصلش بہتر و زیادہ تر از دیمی است و این مبدل آن بہ تبدیل موحدہ با بای فارسی و پارآو کہ گذشت مخفف و مبدل این کہ تحتانی حذف شدہ و موحدہ بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو بمعنی دوم مجازش کہ زراعت این ہر دو شہر تمام تر پاریاب باشد کہ موسوم شد بہ ہمین اسم (اُردو) دیکھو پاراب۔

پاریاو اصطلاح۔ بقول صاحبان برہان وسروری وناصری وجہانگیری ورشیدی وسراج مرادف پاریاب **مولف** عرض کند کہ مبدلش ہمچون آب وآو دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پاریاب۔

پاریدن بقول برہان بروزن خاریدن بمعنی پروازکردن صاحب ناصری ہمزبانش صاحب بحر کہ محقق مصادر است می فرماید کہ بمعنی پریدن و پروازکردن است (سالم التصریف) کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید **مولف** عرض کند کہ اسم مصدر این ہمان پار کہ بمعنی پرہ از گذشت و پریدن کہ می آید مخفف این (**اُردو**) اڑنا۔ پروازکرنا۔

پاریس اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار مرادف پیرس۔ دارالسلطنت فرانس **مولف** عرض کند کہ مفرس پیارس باشد بہ قلب بعض۔ دیگر ہیچ (**اُردو**) پیرس۔ ملک فرانس کے دارالسلطنت کا نام۔ مذکر۔

پارین اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر رای مہملہ (۱) سالگذشتہ **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این (۲) منسوب بہ سال گذشتہ و مجازاً بمعنی کہنہ و مزید علیہ این پارینہ کہ می آید برای معنی اول طالب سند می باشیم کہ استعمالش از

نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
و معنی دوم موافق قیاس کہ یا و نون نسبت
بر لفظ پار زیادہ کردہ اند (اُردو) (۱)
دیکھو پار کے پہلے معنے (۲) پرانا۔ دیکھو
پارینہ۔

پارینہ اصطلاح۔ بقول سروری
انچہ منسوب باشد بسال گذشتہ (سعدی
ے) چند خرامی و تکبر کنی ٭ دولت
پارینہ تصور کنی ٭ صاحب انند گوید
کہ بمعنی کہنہ و چیزی کہ سال تمام بر و گذشتہ
(سعدی ع) کہ تقویم پارینہ ناید بکار ٭
مولف عرض کند کہ ہای ہوز در آخر
این زائد باشد و یا و نون نسبت بالفظ
پار مرکب شدہ است معنی لفظی این ہمان
کہ صاحب سروری ذکرش کردہ معنی بیان
کردۂ صاحب انند صحیح است کہ کنایہ باشد
و از ہر دو سند سعدی ہمین معنی پیدا است
(اُردو) پُرانا۔

پازر بقول برہان بسکون زای نقطہ دار بمعنی (۱) بغش و (۲) نازک و لطیف
صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ۔ صاحب سفرنگ بشرح (پنجاہ و ششمی فقرۂ نامۂ
شت حی افرام) ذکر این فرمودہ۔ مولف گوید کہ این فارسی قدیم و اسم جامد زند و پازند است
و حالا بر زبان معاصرین عجم متروک (اُردو) (۱) خالص (دیکھو ادمن) (۲)
نازک۔ لطیف۔

(الف) **پازاج** اصطلاح (الف)
(ب) **پازاچ** بقول سروری (۱)
دایہ باشد (منصور شیرازی ے) بناز
مادر ایام طفل بخت ترا ٭ بزرگ می کند
اندر کنار چون پازاج ٭ و فرماید کہ
در فرہنگ بمعنی (۲) قابلہ آوردہ کہ (ناف)

و (ماماچه) نیز گویند (سوزنی ؎) گفتهٔ من
حلال زاده بطبع چو نبود مرخشوک را پازاج چو
و فرموده که منصور شیرازی سهو کرده که بمعنی دایه
نظم کرده امّا بخاطر این بی بضاعت میرسد که
چون زآج زن زائیده باشد پازآج بمعنی
زنیکه خدمت او می کند پس دایه را نیز پازاج
توان گفت که او نیز تعهّد خدمت زن زائیده
می کند۔ صاحب موید این را به جیم عربی و فارسی
هردو نوشته می فرماید که با جیم فارسی درست
تر است و اشارهٔ پارآج هم کند که به رای مهمله
گذشت و زای معجمه را صحیح داند و معنی این (دایه
ناف) گفته که مقصودش غیر از قابله نیست صاحب
برهان ذکر (الف) نکرد و بذکر (ب) از معنی اوّل
مرضعه مراد گیرد و ذکر معنی دوم هم۔ صاحب
جهانگیری بذکر (ب) ذکر معنی اوّل بحوالهٔ منصور
شیرازی کرده گوید که بعربی مرضعه خوانند و فرماید
که هما نا منصوری درین سهو کرده و بذکر معنی دوم
می طرازد که قابله و مام ناف و همین را
ماماچه هم نامند صاحب سراج بر (پاراج
به رای مهمله) ذکر هردو معنی کرده و اعتراض
جهانگیری نسبت معنی دوم هم نقل کرده گوید
که غلطی اوست مولّف عرض کند که (با
راج) به موحّده و رای مهمله و جیم عربی گذشت
و ما خیال خود همدر انجا ظاهر کرده ایم و
(بازاج) به موحّده و زای هوّز و جیم فارسی
هم بجایش مذکور شد و ما در انجا اشاره
(ب) کرده ایم و (پاراچ) به بای فارسی
و رای مهمله و جیم فارسی هم بجایش نوشته شد
که آنرا مبدّل (ب) گفته ایم و (ب) را
اصل قرار داده ایم و حق همین است که
این مرکّب است از پآ بمعنی خودش و زآج
بمعنی زن نوزائیده و مبدّل آن زآج
به جیم عربی پس کسی که پیش پای زن نوزائیده
می نشیند همان قابله است و معنی اوّل

مجاز باشد که مرضعه را ہم بہ ہمین یک اسم خوانده اند صاحب جامع ہم که محقق اہل زبان است ذکر (ب) بہردو معنی بالاکردہ غالب دہلوی در قاطع برہان ذکر (ب) کرده نسبت معنی دوم بہ برہان اعتراض می کند وصاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی می دہد و مابجد یکه غور کردیم فضولی غالب است واین اعتراضش پیدا کردهٔ او نیست بلکه مال صاحب جہانگیری است که او ہم مثل غالب برمعنی دوم زبان اعتراض کشاده وبه تحقیق ما نظر بر صراحتی که صاحبان جامع وسروری کرده اند ہردو معنی را درست می دانیم وہمین که معنی دوم اصل است ومعنی اوّل بمجاز که دایه ہم بضمن رضاعت نومولود خدمت زن نوزائیده می کند وہرگاه محققین اہل زبان ہردو معنی را التسلیم کنند غالب دہلوی را نمی رسد که دخل در منقولات کند که من وجه معقول ہم ہست (اُردو) (۱) قابله دیکھو بازاج (۲) انّا ۔ بقول آصفیه اسم مونّث ۔ دوده پلانے والی عورت ۔ دایه ۔

پازار اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ نوعی از کفش که مزارعان پوشند صاحب مؤیّد برا فزار و کفش قانع و تارک خصوصیّت بیان کردهٔ انند مولّف عرض کند که اصل این (پاازار) بود الف دوم حذف شده (پازار) شد بمعنی مباد که (ازارپا) بسه معنی گذشته که دران معنی کفش و افزار داخل نیست اگرچه خلاف قیاس نیست لیکن بدون سند استعمال این را التسلیم نه کنیم که معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین زباندان و اہل زبان ازین ساکت ما تخصیص را نمی پسندیم (اُردو) دیکھو پافزار ۔

پازہا اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ زہرمہره را گویند مولّف عرض

کنند اسم جامد فارسی قدیم یعنی زند و پازند باشد دیگر محققین ازین ساکت ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو) زہرمہرہ (دیکھو بادمہرہ)

پازتاری اصطلاح ۔ بقول برہان باتای قرشت بروزن آبیاری بمعنی جزئی کہ در برابر کلی است و بازتاریان بمعنی جزئیات ۔ صاحب ناصری ہم ذکر این کردہ گوید کہ این لغت از دساتیر است صاحب انند نقلش برداشتہ صاحب سفرنگ بشرح دہمی فقرہ (نامۂ شت ساسان نخست) این را بہ زای ششم عوض رای مہملہ نوشتہ و استعمال جمع این ہم کردہ صراحت حروف ہم کند مولف عرض می کند کہ ہر دو محققین اوّل الذّکر یا اینکہ در کتابت غلط کردند کہ زای ہوّز را بہ رای مہملہ نوشتند یا این مبدّلش باشد چنانکہ بزغ و برغ ۔ بہرحال قیاس می خواہد کہ (پازتاز) اسم جامد فارسی قدیم باشد بمعنی جزو و بزیادت یای مصدری این لغت بمعنی جزئی مستعمل شد (اُردو) جزئی ۔ کلّی کی ضد ۔ موّنث ۔ ناکامل ۔ ناتمام ۔ منطق مین وہ جسکا نفس مفہوم زیادہ چیزون پر صادق نہ آئے جیسے زید جزئی ہے انسان کا ۔

پازدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار بمعنی بازی دادن (فطرتی ؎) جلوۂ آن ساق سیمین دل ز قمری می بردہ قامت آن دربردن دل سرو را پا می زند ۂ و ترک کردن (صایب ؎) دست چون در کمر موج تہیدست زنم ۂ منکہ چون رشتہ مکرّر نگہر پازدہ ام ۂ وارستہ ذکر معنی دوم کردہ صاحب بحر ہم زبانش و صاحب انند نقل نگار بہار بہر دو معنی مولف عرض کند کہ از شعر اوّل ہم معنی دوم حاصل میشود مخفی مباد کہ در نسخۂ بہار مطبوعہ سراجی دہلی بر معنی اوّل الذّکر قناعت شدہ و مطبع نولکشور

معنی آخرالذکرہم نوشتہ ونظر بہ معنی ترکیبی (۱) بمعنی حقیقی زدن پا بر چیزی است (محمد سعید اشرف ؎) از تغافلهای پی در پی مگر بازش کنم ٭ پا زنم چندان بجنت خود کہ بیدارش کنم ٭ و (۲) کنایہ باشد از ترک کردنش چنانکہ از کلام صائب کہ بالا مذکور شد پیدا است (ولہ ؎) صد گل بنیار د ار د در قفا ہر زخم خار ٭ پای زد بر دولت خود ہر کہ خار از پا کشید ٭ (اردو) لات مارنا۔ بقول آصفیہ (۱) خفگی سے ٹھوکر مارنا (۲) ترک کرنا (جرأت ؎) موا ہون جس کے لئے مین ہزار حیف وہ شوخ ٭ کبھی نہ لات بھی آکر مزار پر مارے ٭ (لا اوری۔ از آصفیہ ؎) مع قارون زمین مین دھس گیا گنج زر قارون ٭ کسی نے دولت دنیا پہ ایسی لات ماری تھی ٭

پازدہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی پائمال مولف عرض کند کہ موافق قیاس است ومتعلق بمعنی اوّل (پازدن) اسم مفعولش (اردو) پائمال بقول آصفیہ۔ فارسی۔ روندا ہوا۔ پامال۔

پازش اصطلاح۔ بقول برہان بکسر زای ہوّز بر وزن خواہش گیاہ و علف زیادتی را از میان غلّہ زار کندن و دور افگندن ہمچنانکہ پیرایش شاخہای زیادتی درخت را بریدن۔ صاحبان ناصری وانند ہم ذکر ہمین معنی کردہ اند مولف عرض کند کہ این حاصل بالمصدر (پازیدن) بود مبدّل پاچیدن بمعنی بیان کردۂ محققین یا لایعنی خس و شاک از بن پای غلّہ زار چیدن و صاف و پاک کردنش۔ حالا مصدر (پازیدن) بر زبان نیست ومحققین مصادر آنرا ترک کردہ اند واین حاصل بالمصدرش خبر میدہد از وجود آن واصلش پاچیدن مستعمل است بدیگر معانی چنانکہ گذشت این است

حقیقت این لغت که معاصرین عجم تصدیقش میکنند
(اردو) دکن مین اس کو کاچائی کہتے ہین اور
محاورۂ زبان مین (نلائی) بقول آصفیہ۔ اسم
مونث۔ کہیت نلانے کا کام۔ صفائی۔

پاژگیر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ دُم مار واژدہا۔ مولف عرض کند که
اگرچه دیگر محققین این را ترک کرده اند ولیکن
معاصرین عجم تصدیق این می کنند که اصل این
(از پاگیر) بود بحذف الف و قلب بعض پاژگیر
شد یعنی چیزی که کسی را از پای او گیرد و قید
کند دم مار واژدہا است و این کنایه باشد۔
(اردو) سانپ اور اژدہا کی دُم۔ مونث۔

پاژن اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن
دادن (۱) بز کوہی را گویند۔ صاحب ناصری
چه خوش صراحت کرده که بمعنی پازدن است
و اصطلاحاً بمعنی بالا قرار یافت نیز فرماید که
(۲) بمعنی رقاص که در ہند آنرا پاتر گویند۔
مولف عرض کند که اشارۂ این بر معنی
دوم بر آن گذشت و این بمعنی اول اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی پای زننده و مطلقاً
برای بز که چون او را برای ذبح می گیرند
پا ہای خود زند و ہمین است عادت او
و بخیالش علاج رستگاری و در بزان کوہی
این عادت بیشتر است بحدّی پا ہای خود
می زنند که اکثر از دست گیرنده جدا او
را ہا می شوند ازینجاست که فارسیان
این را بدین اسم موسوم کردند که کنایه
باشد و ماخذ معنی دوم ہم ہمین که چون رقاص
را از پر ہایش گیرند پا ہای خود می زنند
بدین امید که او را بگذارند (اردو)
(۱) بز کوہی۔ مذکر۔ جنگلی بکرا (۲) پتنگا۔
بقول آصفیہ۔ مذکر۔ پروانہ۔ پردار کیڑا۔
اسی کو دکن مین پاتر کہتے ہین۔

پاژنامہ اصطلاح۔ بقول ناصری و انند ہمان

پاچ نامہ کہ بمعنی لقب و قرین وہمال گذشت
مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذش
ہمہ رانجا کردہ ایم و درینجا ہمین قدر کافی
است کہ مبدل آنست چنانکہ پچشک و
پزشک (اردو) دیکھو پاچنامہ۔

پازند | اصطلاح۔ صاحب برہان گوید کہ
بروزن پابند تفسیر زند باشد و زند کتاب
زردشت است و برعکس این ہم گفتہ اند
یعنی زند تفسیر پازند است بعضی دیگر گویند
کہ (زند و پازند) دو کتاب اند از تصنیفات
ابراہیم زردشت در آئین آتش پرستی و دیگری
گوید کہ ترجمہ کتاب زند است و پازند فارسی
ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر این کردہ
(انوری ـہ) حرف صوت از قضا گمرہ اند
مرحبا زند حبذا پازند ؛ صاحب سروری
بذکر معنی بالا صراحت مزید کند کہ زند و پازند
نام تفسیر کتاب ابستا باشد صاحب رشیدی
می فرماید کہ چیزی کہ بر آتش زنہ زنند تا ازان
آتش برآید و معنی ترکیبی آنکہ ہمپائی و معاونت
با آتش زنہ در برآوردن آتش کند و بدین
مناسبت شرح زند را گویند چہ احکام آتش
کہ در زند مکنون است باعانت آن شرح
ظاہر می شود صاحب ناصری متفق با برہان
(حکیم ناصر خسرو ؎) ای خواندہ کتاب زند و
پازند ؛ زین خواندن زند تا کی و چند ؛ دل
پر ز فضول و زند بر لب ؛ زردشت چنین
نوشتہ در زند ؛ خان آرزو در سراج بذکر قول
برہان و رشیدی می گوید کہ تحقیق این در ابستا
گذشت مؤلف عرض کند کہ اسم جامد
فارسی قدیم است کہ آن را ژند و پاژند
نیز نامند (اردو) دیکھو ابستا جو بمعنی شرح زند
گزرا اور بعضون نے خود پازند کو کتاب
کہا ہے جو ابراہیم زردشت کی مصنفہ ہے
دونون حالتون مین مونث۔

پازوپرمی اصطلاح - بقول جہانگیری
نوعی از انگور - دیگر از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد - پاز بمعنی بغیش و نازک و لطیف
بجایش گذشت و پرمی پر از شراب از انگور است
که می آید **مولف** عرض کند که ازین مرکب
ہم کنایہ از قسم خاص انگوری توان گرفت که
شیرہ وار و لطیف باشد - موافق قیاس (اردو)
انگور کی ایک خاص قسم کو فارسیون نے پازوپرمی کہا ہے

پازوم اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بضم زای ہوز بمعنی طعام و غذا **مولف**
عرض کند که دیگر ہمه محققین ازین ساکت - معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال
پیش شود توانیم گفت که اسم جامد فارسی قدیم است یکی از معاصرین زردشت که
دستورشان است این را لغت ژند و پاژند گوید که اعتبارش کنیم (اردو) غذا مونث

پازہر اصطلاح - بقول برہان بفتح زای
ہوز و سکون ہا و رای قرشت معروف و اصل
این پادزہر بودہ یعنی شویندہ زہر و پاد بمعنی
شستن و پاکیزہ کردن آمدہ دال حذف شدہ
و معرب آن فادزہر است و آن را تریاق
نیز گویند و بعربی حجر التیس خوانند اگر با آب
رازیانه تر بسایند و بگزندگی مار طلا کنند نافع
باشد صاحبان جہانگیری و رشیدی و سروری
و (ناصری بذیل پازہر) ذکر این کردہ اند
خان آرزو در سراج اصل این را بہ دال
مہملہ عوض واو دانند یعنی (پاوزہر) که بجایش
گذشت و قول برہان و جہانگیری را بہ دال
غلط می پندارد **مولف** عرض کند که پاو بمعنی
شست و شو و پاکیزگی بجایش می آید اگر بقول
جہانگیری اصل این را (پادزہر) قرار دہیم
این محققین آنست و خیال ما ماخذ بیان کرد
رشیدی را می پسندد که بر (پادزہر) بہ
دال مہملہ عوض واو گذشت ولیکن ماخذ

اوّل الذکر را غلط ندانیم (اُردو) دیکھو
پاوزہر۔

پازی بقول سفرنگ بشرح (رسفدہمی
فقرۂ نامہ شت ساسان نخست) بمعنی لختی
وجزوی **مولّف** عرض کند کہ پاز بمعنی بخشش
ونازک ولطیف بجایش گذشت یا زای ہوّز
وپار بمعنی پارہ بہ رای مہملہ قیاس می خواہد
کہ درینجا پاری بہ رای مہملہ باشد بمعنی لختی
وجزوی واگر باعتماد صاحب سفرنگ این را
بہ زای معجمہ صحیح دانیم توانیم گفت کہ بدل آنست
کہ رای مہملہ بہ زای معجمہ ہم بدل میشود چنانکہ
برسم وبزغ تحتانی آخرہ برای وحدت است
دیں وجا دارد کہ اصل این در فارسی قدیم
پازیژا است کہ ذکرش بر پازیژہ می آید واین
مخفف آن بحذف زای فارسی و اللہ اعلم
بحقیقۃ الحال (اُردو) ایک ٹکڑا۔ ایک جزو۔

پازیب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بکسر زای ہوّز زیوری است
مرپای را **مولّف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی زیب دہندۂ پا و این زیور خلخال
ہم نام دارد (اُردو) پازیب (دیکھو پاپاو رنجن)

پازیر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
باگیر چوبی را گویند کہ در زیر سقفی یا دیواری
کہ قصور کردہ باشد نہ زنند تا نیفتد صاحبان
ناصری و انند ہم ذکر این کردہ اند **مولّف**
عرض کند کہ موافق قیاس و چیزی کہ زیر پای
چیزی است قلب اضافت زیر پاو (بادیر)
بہ موحدہ و دال مہملہ عوض زای ہوّز ہم بہ ہمین
معنی گذشت (اُردو) وہ ستون یا لکڑی
جو ضائع سقف کے نیچے سہارے کے لئے
قائم کرتے ہیں تا کہ وہ گرنے سے محفوظ
رہے اسی کو دکن میں اپوٹی اور ٹھہنی کہتے
ہیں۔ صاحب آصفیہ نے ٹھونی پر یہی معنے
لکھے ہیں۔ اڑواڑ (دیکھو بادیر)

پازیژه اصطلاح - بقول انند بحوالۀ فرهنگ فرنگ بکسر زای هوّز حصّهٔ از شب باشد **مولّف** عرض کند که همین لغت به همین معنی با موحّده و رای مهمله عوض زای فارسی گذشت که ذکر ماخذش همه را انجا کرده ایم و درینجا همین قدر کافی است که پازیژ بقول دستوران معاصر زردشت بمعنی حصّه و جزو است و های نسبت بران زیاده شده مخصوص شد برای حصّهٔ شب (اُردو) رات کا ایک حصّه۔

پاژ بقول برهان بسکون زای فارسی نام دهی است از بلوکات طوس - صاحبان انند و ناصری هم ذکر این کرده اند **مولّف** عرض کند که باژ به موحّده بر معنی چارمش به همین معنی گذشت و جزین نیست که این را اصل دانیم و آن را مبدّل این چنانکه اسپ و اسب (اُردو) دیکھو باژ کے چوتھے معنے۔

(الف) **پاژخ** بقول برهان و موید بر وزن آنخ بمعنی مالش و آزار - صاحب جهانگیری این را بمعنی نالش گفته (عماد زوزنی ـه) ای کرده دلم غم تو رخ رخ ٭ تا چند کنم ز عشق پاژخ ٭ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع همزبانش - خان آرزو در سراج متّفق با جهانگیری و ژخ را مخفّف این گوید صاحب انند صراحت مزید کند که به زای هوّز هم به همین معنی آمده **مولّف** عرض کند که ما تعریف بیان کردهٔ محقّقین آخر الذکر را درست دانیم و معاصرین عجم هم اتّفاق دارند گویند که فارسی قدیم است و از کلام عماد هم مصدّق

(ب) **پاژخ کردن** بمعنی نالش کردن ثابت (اُردو) (الف) نالش - بقول آصفیه فریاد - شکایت (ب) نالش کرنا - شکایت کرنا - فریاد کرنا -

پاژگر اصطلاح - بقول انند بحوالۀ فرهنگ فرنگ بکاف فارسی بمعنی باج گیر است

مولف عرض کند که پاژ درینجا مبدل باج است یا برعکس این که پاژ معنی باج اصل باشد که جیم عربی به زای فارسی و بالعکس آن بدل میشود چنانکه کج و کژ و کژک و کجک و گر مخفف گیر بحذف تحتانی و صراحت معنی باج گر بحذف تحتانی و صراحت معنی باجگیر بجایش مذکور شد اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) دیکھو باج گیر۔

پاژگین | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ہمان پارگین که گذشت **مولف** عرض کند که درین اصطلاح ہم پاژ را ابدال پار دانیم۔ چنانکه برکم و بژکم و صراحت ماخذ بر بارگین مذکور که به سو تحدۂ اوّل درای مہملہ اصل ہردو است (اُردو) دیکھو پارگین اور بارگین۔

پاژنامه | اصطلاح۔ بقول برہان مرادف ہمان بارنامه و باژنامه که گذشت صاحبان جہانگیری و موید و رشیدی و انند ہم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که این مبدل آن چنانکه تب و تپ و برکم و بژکم و اشارۂ این ہم در انجا مذکور و از ماخذ این ہم در انجا بحث کرده ایم (اُردو) دیکھو بارنامه کے پانچوین معنے۔

پاژند | بقول ناصری (۱) مرادف ہمان پاچنگ است که گذشت صاحب انند میفرماید که بفتح زای فارسی (۲) آلتی است آہنی که بدان آتش را بشکنند و بگیرند و بمناسبت ہمین معنی (۳) نام تفسیر ژند که کتاب زرتشت است در بیان دین آتش پرستان (کذافی الغیاث) و بحوالۂ ناصری ذکر معنی اوّل ہم کرده صاحب موید تبرک معنی اوّل و دوم نسبت معنی سوم می فرماید که کتابی است مغانرا در احکام دین آتش پرستی و قیل صحف ابراہیم **مولف** عرض کند که معنی اوّل این را مبدل پاچنگ گیریم که جیم

فارسی بدل شد بہ زای فارسی چنانکہ نائچہ و
نائژہ و کاف فارسی بدل شد بہ دال مہملہ
چنانکہ اورنگ و اورند و بمعنی دوم اسم جامد
فارسی قدیم و بمعنی سوم این را اصل پازند
دانیم کہ بہ زای ہوز گذشت و آن را مبدّل
این کہ زای فارسی بدل میشود بہ زای عربی
چنانکہ مژدہ و مزدہ دیگر ہیچ (اُردو) (۱)
دیکھو پاچنگ (۲) دیکھو آتش گیر (۳) دیکھو پازند

پاژنگ | اصطلاح - بقول برہان بازای
فارسی بروزن آہنگ مرادف پاچنگ است
صاحبان جہانگیری و رشیدی ہم ذکر
این کردہ اند صاحب رشیدی صراحت مزید
کند کہ بقول سامانی اصل ہمین است و پاچنگ
کہ گذشت مبدّل این مؤلف عرض کند کہ
کہ ما اشارۂ این ہم را آنجا کردہ ایم (اُردو)
دیکھو پاچنگ -

پاژو | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرہنگ بروزن مازو (۱) نوعی از ترہ و (۲)
بازوی درو (۳) لب دررا گویند مؤلف
عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت
وخصوصاً سکوت صاحب محیط از معنی اوّل
تقاضای آن میکند کہ بدون وجود سند استعمال
معنی اوّل را تسلیم نکنیم و بمعنی دوم جا دارد کہ
این را مبدّل بازو دانیم کہ بموحّدہ و زای
ہوز گذشت چنانکہ اسب و اسپ و باز
و باژ و ہمین تبدیل این معنی خاص را پیدا
کرد کہ مخصوص بہ دَر است و جا دارد کہ
ہمین را اسم جامد بمعنی دوم گیریم بہ ہمین
ماخذ و پس ازان بازو را کہ بہ ہمین معنی گذشت
مبدّل این دانیم و آنچہ در معنی سوم لبِ در
گفتہ تصحیف محقق می نماید کہ بی خبر پیش
از ماخذ لبِ در را داخل معنی کردہ و اگر
برای آن سند استعمال بدست آید مجاز
معنی دوم دانیم (اُردو) (۱) ایک ترکاری

کا نام فارسی مین پاڑو ہے جس کی تعریف مزید افسوس ہے کہ معلوم نہ ہوسکی۔ مونث (۲) دیکھو بازو کے دوسرے معنے (۳) لب دِر مذکر۔

پاڑوہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زای فارسی وفتح واو (۱) اسپی کہ سہ یا چہار پای او سفید باشد و(۲) مرضی کہ بر بدن پیدا شود **مولف** عرض کند کہ بمعنی اول مرکب است از پا بمعنی حقیقیش وڑوہ کہ مبدل جوہ است بمعنی سپید محققین فارسی زبان از جوہ بمعنی ساکت ومعاصرین زردشت گویند کہ جوہ بمعنی سپید لغت زند و پازند است وجوہی نام گلی سپید از ہمین لغت قرار یافت پس معنی لفظی این (پاسپید) واستعارہ از اسپی کہ ہر چہار پایش سپید باشد ومجازاً برای اسپی ہم کہ سہ پایش سفید است ونیز بر سبیل مجاز مرضی را بدین اسم موسوم کردند کہ بر بدن داغ ہای سپید پیدا کنند چنانکہ در آغاز مرض برص۔ بالجملہ تبدیل جیم بہ زای فارسی موافق قیاس چنانکہ کج و کڑ واز نیکہ معاصرین عجم این لغت را بر زبان ندارند ودیگر محققین فارسی زبان ہم ازین سکوت ورزیدہ اند ما برای ہر دو معنی مشتاق سندی باشیم خصوصاً برای معنی دوم (اُردو) (۱) وہ گھوڑا جس کے چارون پاؤن یا صرف تین پاؤن سفید ہون۔ مذکر (۲) ایک مرض جس مین جسم پر سپید دھبے پیدا ہون از قسم برص۔ مذکر۔

پاڑہ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح زای فارسی بمعنی پاچہ کہ بعربی کراع خوانند۔ صاحبان سروری وجہانگیری وناصری ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ این مبدل آن است چنانکہ ناچیہ وناڑہ۔ صراحت ماخذش ہمدر انجا مذکور (اُردو) دیکھو پاچہ۔

پاس بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری وموید وجامع بروزن طاس (۱) بمعنی نگاہداشتن ونگاہبانی وحراست کردن (فخر گرگانی ؎) کشایم یکی راز نکشودہ را ؛ سپارم یکی جنس نسبودہ را ؛ بشرطی کہ داری ز اغیار پاس ؛ نیاری درِ معنوی را قیاس ؛ صاحب سروری بر نگاہبانی وحراست قانع (انوری ؎) ای برسم دولت از آغاز دوران داشتہ ؛ طارم قدر ترا ہندوی ہفتم چرخ پاس ؛ بہار با تفاق صاحب سروری گوید کہ بدینمعنی بالفظ داشتن ونگہ داشتن مستعمل ہرچند لفظ نگہ دران مستدرک۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بمعنی نگاہداشت است وپاسبان ازہمین ماخوذ **مولف** عرض کند کہ این اسم جامد است بہ معنی بیان کردۂ سروری ومخفف پارس کہ بجایش گذشت بحذف رای مہملہ ومصدر پارسیدن کہ حالا متروک است از ہمان پارس وما صراحتش بر لفظ پارسا کردہ ایم کہ گذشت وپاس اسم مصدر پاسیدن باشد کہ بجایش می آید سند گرگانی با این تعلق ندارد بلکہ متعلق بہ معنی ہشتم است کہ مجاز ہمین باشد محققین بالا غور بر نزاکت معنی نکردہ اند واز سند انوری کہ بالا مذکور شد مصدر (پاس داشتن) پیدا است کہ بجایش مذکور شود وہیچ تخصیص دو مصادر بیان کردۂ بہار نیست استعمال این با مصدر متعدد در ملحقات می آید (اُردو) حفاظت۔ نگہبانی۔ مونث۔

(۲) پاس۔ بقول برہان وموید وجامع بمعنی استوار داشتن **مولف** عرض کند کہ مقصود محققین بالا از استواری است کہ حاصل بالمصدر (استوار داشتن) باشد طرز بیان شان از معنی مصدری بغلط می اندازد۔ وبدینمعنی مجاز معنی اوّل دانیم۔ باعتبار قول جامع کہ محقق

اہلزبان است انمعنی را بدون سند استعمال تسلیم کنیم (اُردو) استواری ۔ موئنث ۔
مضبوطی ۔ پائداری ۔

(۴۳) پاس ۔ بقول برہان بمعنی نوبت مولف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال می باشیم
کہ دیگر محققین زباندان این را ترک کردہ اند وعجاز معنی چہارم می دانیم کہ من وجہ ازان
نوبت را تعلق است (اُردو) نوبت ۔ موئنث ۔ دیکھو بانہ ۔

(۴۴) پاس ۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری ورشیدی وناصری وجامع یک حصہ
از ہشت حصۂ شب وروز چہ شبانہ روزی را بہ ہشت حصہ کردہ اند وہر حصہ را پاسی
نامیدہ اند (حکیم فردوسی ؎) یکی گفت صدرہ زیزدان سپاس ٭ نیایش کنم روز وشب
در سہ پاس ٭ (ولہ ؎) چو یک پاس بگذشت از تیرہ شب ٭ زپیش اندر آمد خروش
جلب ٭ صاحب سروری بحوالۂ حسین وفائی می فرماید کہ پاس یک بخش شب باشد
وآن کس کہ درانوقت بیدار باشد آن را پاسبان گویند (نظامی ؎) چو پاسی از
شب ویجور بگذشت ٭ ازان در شاہ دل رنجور بگذشت ٭ صاحب رشیدی بحوالۂ
سامانی صراحت مزید کند کہ حصۂ روز وشب را ازان پاس گویند کہ نگاہداشت ہر
پہر بہ پاسبانی متعلق است وباقی پاسبانان خفتہ باشند وپس از پہر دیگر خفتگان پاس
دارند ولہذا بطریق مجاز پاس گویند ۔ صاحب موئید گوید کہ چہارم حصۂ روز وشب
است کہ شب وروز ہشت پاس دارد ۔ خان آرزو در سراج باتفاق موئید می فرماید
کہ بدینمعنی مجاز است مولف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم ومعنیٔ باعحققین

اوّل الذّکر اتّفاق داریم (اُردو) پاس - بقول آصفیہ پہر یعنی تین گھنٹہ کا وقفہ -

(۵) پاس - بقول برہان و جامع شخصی را نیز گویند کہ در وقت پاس عمداً بیدار باشد یعنی پاسبان - صاحب جہانگیری بر پاسبان و نگاہبان قانع (حکیم اسدی ؏) کہ دارند روز و شب از بس ہراس ؛ بہر کوہ و دیدہ بہر دیر پاس ؛ صاحب سروری بذکر قول جہانگیری می فرماید کہ بواسطۂ مناسبت و دیدہ کہ دیدبان باشد پاس را پاسبان گفتہ والا پاس بمعنی حراست خوب است خان آرزو بذکر این معنی بحوالۂ برہان گوید کہ خطا است مولّف عرض کند کہ با خان آرزو اتّفاق داریم محققین بالا در معنی سند حکیم اسدی سکندری خوردہ اند کہ پاس دران بمعنی نگہبانی و حفاظت است نہ بمعنی نگہبان اگرچہ نظر بر قول جامع کہ محقق اہل زبان است ہمین معنی را مجاز معنی اوّل توانیم گفت ولیکن نہ باستناد قول اسدی بلکہ طالب سند دیگر باشیم کہ از نظر ما استعمال این بدین معنی نگذشت (اُردو) دیکھو پاسبان -

(۶) پاس - بقول برہان و جامع و سراج بمعنی حصہ و بخش مطلقاً اعم از آنکہ از شب و روز باشد یا غیر آن - خان آرزو در سراج ذکر ہمین بحوالۂ قوسی کردہ مولّف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است بدین معنی مجاز دانیم از معنی چہارم کہ این تعمیم از ہمان تخصیص پیدا کردہ اند (اُردو) حصّہ - جزو - مذکّر -

(۷) پاس - بقول برہان و جہانگیری و سروری و جامع بمعنی تنگی و اندوہ دل (حکیم فردوسی در صفت شب ؏) فرشتہ گرفتہ ز شب بیم پاس ؛ پری در نہیب اہرمن در

هراس ؛ صاحب رشیدی گوید که بمعنی اندوه و بیم ـ باس است بموحده و آن عربی است
و فرماید که در جهانگیری که بمعنی تنگدلی آورده اصلی ندارد و سند آن ظاهر نیست و ظاهرا
باس بباے موحده را پاس خوانده صاحب ناصری می فرماید که جهانگیری همانا سهو کرده
باس عربی را بباے پارسی دانسته ـ خان آرزو در سراج گوید که این معنی را سند باید مولف
عرض کند که شک نیست که سند فردوسی بکار این نمی خورد و از ان معنی تنگی و اندوه دل
یا بیم یا تنگدلی پیدا نیست ولیکن باعتبار صاحبان سروری و جامع که محقق اهل زبانند
این را بدین معنی مفرس و مبدل باس عربی دانیم ـ عیبی ندارد (اردو) دیکھو باس
کے دوسرے معنے ـ
(۸) پاس ـ بتحقیق مولف بمعنی حق و لحاظ هم آمده چنانکه پاس ایمان و پاس نمک
که بجایش می آید و مجاز معنی اوّل است (ظهوری ـه) منشور مهربانی خود مهر کرده ایم ؛
پاس وفا بعهدهٔ عهد الست ماست ؛ (وله ـه) در پاس ننگ و نام بغفلت نمیزند ؛
آری همیشه در دل آگاه گشته است ؛ (وله ـه) آبروی پاس هر چیزی ظهوری بر منست ؛
گریه شیرین شد بچشم و شور عمان کم شد است ؛ (اردو) پاس بقول آصفیه ـ
لحاظ ـ خیال ـ مذکر ـ

(۹) پاس ـ بقول بهار بمعنی ترصد و انتظار (نظامی ـه) چو آگاه شد مرد ایزد شناس ؛
که دزدان دران قلعه دارند پاس ؛ مولف عرض کند که ما شعر نظامی را متعلق بمعنی
اوّل دانیم و از همین شعر نظامی (پاس داشتن) پیدا است که بجایش می آید

(اُردو) امید - انتظار (دیکھو پاس کے پہلے معنے)

پاس آمدن | استعمال - صاحب آصفی نذکراً
از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ متعلق بمعنی
ہشتم پاس است یعنی لحاظ آمدن و لحاظ عائد
حال شدن (راقم مشہدی ؎) بیش ازین
پاس دل بدخوئی مرا ٭ گرچہ با این دلنشین پہلو
نشین تو کردہ ام ٭ (اُردو) لحاظ آنا - بقول
آصفیہ - شرم آنا - خیال آنا لیکن استعمال شعرا سے
معنی مطلوب حاصل ہوتے ہین (ناظم ؎)
سچ ہی تہا عہد وفا لیکے دل اسکو دیا ٭ آگیا
وقت پہ کرتے ہوے تکرار لحاظ ٭ (ولہ ؎)
جیب و دامن کو کیا سر بسر آلودۂ خون ٭ کچہ
نہ آیا تجہے اے دیدۂ خونبار لحاظ ٭ **مولف**
عرض کرتا ہے پاس کرنا کا لازم ہے - پاس
رہنا بہی کہہ سکتے ہین جیسے (ان کو ہمارا مطلق
پاس نہ رہا)

پاساخت | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بمعنی مستعد و آمادہ **مولف**
عرض کند کہ فارسی قدیم باشد کہ حالا بر زبان
معاصرین عجم نیست و محققین اہل زبان
ہم ازین ساکت اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ مخفف (پاساختہ) باشد
یعنی برخاستہ و کنایہ از آمادہ کہ در آمادگی
و مستعدی عادت است کہ برخیزند (اردو)
دیکھو آمادہ -

پاساد | استعمال - بقول برہان و موید
و ناصری و انند و سراج و جامع بروزن
آزاد بمعنی صیانت و آن محافظت کردن
است خود را از سخنان ہزل و قبیح و افعال
شنیعہ و قبیحہ **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ
پاسد کہ مضارع پاسیدن است چنانکہ
کناد از کند و شواد از شود و باد از بود
کہ بوجہ زیادتی این الف معنی دعائیہ پیدا

میشود که ذکرش بر (الف دعا) گذشت
محققین بالا در تعریف این از صراحت
ماخذ کار نگرفته اند و بر نزاکت معنی غور
نفرموده معاصرین عجم با ما اتفاق دارند
و گویند که معنی بیان کردهٔ محققین بالا درست
نیست (اُردو) خدا کرے کہ حفاظت کیا
جاے محفوظ رہے۔

پاسار اصطلاح - بقول برهان بروزن
ازار (۱) بمعنی لگد باشد - صاحب جهانگیری
این را مرادف پاسپار به همین معنی گفته که می
آید و صاحب رشیدی پاسپار بباي فارسی چهارم
و پاسار هر دو را (۲) بمعنی لگدکوب و
پائمال گفته و بقول سامانی فرماید که مرکب
از پاي معروف و سار بمعنی ماناومان از
ماندن بمعنی گذاشتن و معنی ترکیبی این بپا
گذاشته شده و فرماید که آنانکه بمعنی مجرد لگد
گفته اند خطاست - صاحب موید (پاسپار
و پاسپار) هر دو را بمعنی لگد گوید و صاحب
جامع پاساره (پاسبار) بزیادت موحده
بعد سین مهمله را بمعنی لگد گفته - خان آرزو در
سراج همزبان برهان **مولف** عرض کند
که شک نیست که پاسار مخفف است از
پاسپار بمعنی لگدکوب و پاسبار مبدل (پاسپار)
به باي فارسی چهارم که می آید چنانکه اسپ
و اسب و صراحت ماخذش بجایش کنیم و
شک نیست که مجرد لگد معنی لفظی این نیست
پس معنی دوم حقیقی است و معنی اول باعتبار
قول جامع که محقق اهلزبانست مجازیش و فوقیش
سندی را ماند و جا دارد که معنی لفظی (پاسپار)
را که می آید سپارندهٔ پا گیریم که اسم فاعل
ترکیبی است و کنایه از لگد که لگد سپارندهٔ
پاست و برای لگدکوب همین مرکب را
اسم مفعول ترکیبی دانیم که پای بد و سپرده
شده این است حقیقت هر دو معنی محققین

ہند نژاد را امیر سدکہ از غور کار نگیرند و معنی
بیان کردۂ اہل زبان را بکلمۂ غلط گویند۔ فقائل
(اُردو) (۱) لات۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔
اسم مونث۔ ذکر۔ لت۔ لج۔ پاؤں کی ضرب
آپ ہی سے ثابت کہ کو بھی اردو میں انہیں معنوں
میں مستعمل کہا ہے (۲) پائمال۔ دیکھو پازدہ

پاس ایمان استعمال۔ بمعنی لحاظ ایمان
باشد متعلق بمعنی ہشتم پاس۔ سند این بہ معنی
اوّل پاس گذشت (اُردو) پاس ایمان
ایمان کا پاس کہہ سکتے ہیں جیسے ''افسوس
ہے آپ کو مطلق پاس ایمان نہیں۔ یا ایمان
کا پاس نہیں''

پاسبار بجای کہ تبدیل پاسار ذکرش گذشت
(اُردو) دیکھو پاسار۔

پاسبان اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
آسمان شب زندہ دار و محافظت کنندہ
صاحبان بحر و بہار عجم و سروری و رشیدی
ذکر این کردہ اند (اخسیکتی ہ) بر فراز
بارۂ او پاسبان در نیم شب ٭ ماہ را چون
چشم ماہی بیند از سوی مغاک ٭ مولف
عرض کند کہ از قبیل نگہبان و (باغبان) کہ
گذشت متعلق بمعنی اوّل پاس (اُردو)
پاسبان۔ دیکھو پاد کے دوسرے معنے۔

پاسبان خطۂ اوّل اصطلاح۔ بقول
انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی فرشتگان
مولف عرض کند کہ از خطۂ اوّل آسمان
اوّل مراد است اگرچہ موافق قیاس است
ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ محققین
اہل زبان این را ترک کردہ اند (اُردو)
فرشتے۔ دیکھو اولی اجنحہ۔

پاسبان طارم نہم اصطلاح۔ بقول
برہان و بحر و موید کنایہ از کوکب زحل و
مراد مطلق (پاسبان فلک) کہ می آید
صاحبان بحر و موید و انند ہم ذکر این کردہ اند

غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض میکند
کہ مقام زحل فلک ہفتم است و فلک ہشتم کرسی و
نہم عرش پس چگونہ زحل پاسبان فلک نہم باشد
مولف عرض کند کہ ضرورت ندارد کہ پاسبان
عرش متصل آن بر فلک نہم باشد پس عیبی نیست
کہ پاسبان عرش بر مقام خود یعنی بر فلک ہفتم
پاسبانی عرش و کرسی کند و این را پاسبان طارم
نہم گوئیم (مرکب اضافی است) و مقصود از پاسبانی
نیست کہ خود بر فلک نہم باشد۔ حق آنست کہ
غالب در اکثر تردیدات برہان سکندری خوردہ
و تضییع اوقات خود نمودہ ای برو (اُردو)
زحل۔ دیکھو بریدِ فلک۔

پاسبان طارم ہفتم اصطلاح۔ بقول
رشیدی ہمان زحل۔ صاحب جہانگیری در ملحقات
این را آوردہ و خان آرزو در سراج ہم **مولف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است یعنی پاسبانی
کہ بر فلک ہفتم است کہ نگہداشت عرش و کرسی
می کند (اُردو) دیکھو پاسبان فلک نہم اور
(بریدِ فلک)

پاسبان فلک اصطلاح۔ بقول برہان
و رشیدی و بحر و (جہانگیری در ملحقات) و خان
آرزو در سراج و موید ہمان ستارۂ زحل کہ بر
فلک ہفتم برای پاسبانی عرش قائم است **مولف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است و در سبعہ
سیارہ این را پاسبان ازین گفتند کہ بر فلکی
قائم است کہ زیر عرش و کرسی است بخلاف
قیاس نیست (اُردو) دیکھو پاسبان فلک
ہفتم و نہم۔

پاسبانی استعمال۔ فارسیان بر پاسبان
یای مصدری زیادہ کردہ بمعنی نگہبانی استعمال
کردہ اند کہ موافق قیاس است (ظہوری
ع) پاسبانی بہ ظہوری نازان ؎ خواب
بیدار تر از بیدار سیت ؎ (اُردو) پاسبانی
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ چوکیداری

محافظت ۔ رکھوائی ۔ چوکسی ۔ دربانی ۔

پاسبز اصطلاح ۔ بقول وارستہ (۱) بمعنی میانجی (واعظ ؎) کند ہنای چمن خلق را بی تکلیف ؎ شدہ است دختر رز را نہال کل پاسبز ؎ و (۲) شوم قدم و آنرا پی بر گشت خان آرزو در چراغ بذکر معنی اول می فرماید که (۳) دلیل راہ و راہ نما ہم باشد (وحید ؎) بعاشق می نماید آشنا خط لعل یار جانان را چو کہ بہ از خضر پاسبزی نباشد آب حیوان را و بہار بذکر معنی اول گوید که (۴) دلالی ہم و سند (لالہ دری) پیش می کند (؎) میاید شمع شبہا عارض اور ابغیر ؎ کشتن پاسبز فرض آمد بہر مذہب که ہست ؎ نیز صراحت کند که معنی دوم (سبزپا) ست صاحب بحر بر معنی اول و دوم و سوم قانع مولف عرض کند که از معنی اول قاصد مراد است و بمعنی دوم قلب اضافت سبز پاے که فارسیان سبز پا و سبز قدم شوم و بد قسمت را گویند از ینکہ پای کسی که سبز میشود علامت بیماری است و قوت سیر ندارد و قاصد و راہ نما را ہم سبز پا بمجاز گفتند که از تعب و کثرت سیر خون زائد در پا ہای شان ہم جمع شدہ رنگ پا سبز می نماید معنی چہارم ہیچ است که سند ش خود متقاضی معنی دوم است پس ضرورتی ندارد که معنی تازہ پیدا کنیم (اُردو) (۱) قاصد دیکھو اسک (۲) سبز قدم بقول آصفیہ ۔ سبز پا ۔ منحوس قدم ۔ شوم ۔ بدبخت منحوس ۔ نامبارک ۔ وہ شخص جس کا آنا مبارک نہ ہو ۔ جس کے آنے سے نقصان یا تکلیف یا خرابی ہو جاے (رنگین ؎) آ کے وہ پھر بھی گئے دیکھا ابتک نہ پھری ؎ لینے بازار جو وہ سبز قدم پان گئی ؎ (حشمت ؎) خط نے ترے حسن سب گنوایا ؎ یہ سبز قدم کہاں سے آیا ؎ (۳) راہ نما

بقول آصفیہ - اسم مذکر - ہادی - راستہ دکھلانے والا (۴) دلّال - دیکھو پادکان کے دوسرے معنے -

پاسبک | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح سین مہملہ وضمّ بای موحّدہ (۱) تیزگام وتیز قدم و (۲) نوعی از تیر - **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ومعاصرین عجم ازین ساکت وبلحاظ معنی ترکیبی اسم فاعل ترکیبی وموافق قیاس **(اردو)** (۱) تیز قدم - جلد چلنے والا (۲) تیر کی ایک قسم - مذکر -

پاسپار | اصطلاح - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری بمعنی ہمان پاسار کہ تحقیقش این گذشت - صاحب برہان بحوالۂ مؤیّد صراحت مزید کند کہ لکد بازی طفلان در آب ودر خشکی (از جہانگیری - لاادری) ۵) چون شدندی چو ہمشان در خواب ؛ پاسپاری بہ پاسبانش زدہ ؛ صاحب مؤیّد این را مرادف پاسار گفتہ بحوالۂ فرہنگ قواس گوید کہ این را در بیان بازیہا آوردہ ازین معلوم میشود کہ آن لکد بازیست کہ بچگان در آب ودر سایہ می بازند **مولّف** عرض کند کہ حقیقت ماخذ این بہ پاسار گذشت ومعنی بیان کردہ مؤیّد را محققین زباندان ترک کردہ اند صرّد قیاسش ہیچ وتکمیل بحث این بر پاستار می آید **(اردو)** دیکھو پاسار اور بلحاظ بیان مؤیّد الفضلا لڑکون کا وہ کھیل جو پانی اور خشکی مین کھیلتے ہین - مذکر -

پاستادہ | اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ حقیقت بپا استادہ کنایہ از مستعد وآمادہ **مولّف** عرض کند کہ بکسر سین مہملہ موافق قیاس است کہ ہر مستعد وآمادہ کاری برپا خیزد برای سرانجام آن کار معاصرین عجم برین ... ندارند محققین زباندان

ذکر این نکرده اند (اُردو) دیکھو آمادہ۔

پاستار | اصطلاح۔ بقول رشیدی مرادف همان پاسپار که گذشت و سندش همان سند لا ادری که صاحب جهانگیری بر پاسپار نقلش کرد رشیدی درینجا به فوقانی عوض بای فارسی نقلش کرده و خان آرزو در سراج بذیل پاسار و پاسپار گوید که فوسی پاسپار را بمعنی پی سپر لکد کوب تنها آورده و همین صحیح است چراکه پی سپر دراصل پاسپار بود که الف اول را اماله کرده اند والف دوم را حذف از جهت تخفیف و پی سپر خود پی شبه بمعنی لکدکوب است و این نیز به همان معنی باشد و پاسار مخفف پاستار است به فوقانی چنانکه جهانگیری گفته پس این لفظ جدا باشد وازین باب نبود مولف عرض کند که جهانگیر ذکر این نکرد بلکه ذکر پاسپار به هردو بای فارسی کرده نمیدانیم که خان آرزو چگونه پاستار را در جهانگیری یافت عجب است که شعری از قدما که نقلش در جهانگیری است و ما نقلش بر پاسپار کرده ایم در سراج اللغات خان آرزو هم به تای فوقانی عوض بای فارسی است۔ بالجمله چنان معلوم میشود که خان آرزو نسخهٔ جهانگیری که داشت غلطی کتابتش او را در غلطی انداخت۔ ما اشارهٔ ماخذ این هم بر پاسار کرده ایم (اُردو) دیکھو پاسار۔

پاستان | اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی پیشین و سابق و پاستانیان بمعنی پیشینیان **مولف** عرض کند که باستان به موحده به همین معنی گذشت و صراحت ماخذش همه را انجا بر معنی اولش کرده ایم و درینجا همین قدر کافی است که مبدل آنست چنانکه تب و تپ (فردوسی ۹)

کی نامه بد اگه باستان ٭ فراوان بدو اندرون داستان ٭ (اُردو) دیکھو پاستان

کے پہلے معنے ۔
پاس جستن | اصطلاح ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی لحاظ داشتن است متعلق به معنی ہشتم پاس که بجایش گذشت (صائب ۵) ولیل جوهر مردیست پاس اهلیت جستن ٭ ز نامحرم نگهدارند ابکار معانی را ٭ (اردو) لحاظ رکھنا ۔ لحاظ کرنا

پاسخ | بقول برہان بضم ثالث وسکون خای نقطه دار جواب را گویند که در مقابل سوال است صاحب سروری از شیخ نظامی سند آورده (ـــ) زبانش کرد پاسخ را فرامشت ٭ نهاد از عاجزی بر دیده انگشت ٭ صاحبان جہانگیری و رشیدی ذکر این کرده اند صاحب ناصری گوید که بمعنی جواب مطابق سوال معروفست ولی اصل لغت پاسنج بوده چه سختن بمعنی سنجیدن آمده چنان معلوم می شود که آنکه در پایان صفحه راست می نگارند که مطابق اول سطر صفحهٔ چپ است که آن را پاورقی می گویند ۔ پاسخ بوده و بتدریج بمعنی جواب مستعمل و مقابلهٔ آن را جواب ده می گویند و پاسی رس و پی رس آ و پی رس بهمین معنی ۔ پاسخت و پهرس نیز گفته اند و پهرس را فهرست معرب است و پاسخ بفتح سین صحیح باشد نه بضم ۔ چه سختن مفتوح است خان آرزو در سراج بر مطلق جواب قانع ۔ بہار گوید که با لفظ آوردن و دادن و کردن و نمودن مستعمل و این ظاهرا ماخوذ از پاس است که جواب هم مجیب را محافظت و نگاهبانی می کند و سائل را از باز گفتن باز میدارد و این مجازی است که مشهور شده و حکم حقیقت بهم رسانده والله اعلم بحقیقة الحال **مولف** عرض کند که طبع آزمائی هر دو محققین در تلاش ماخذ اسم جامد مضحکه خیز است و حق آنست که بتلاش ماخذ اسمای جامد

رفتن ہمدر انجامی زیبد کہ اجزای لفظ مرکّبہ معنی خیز باشد ماخذ بیان کردۂ ہر دو محقّقین
ہیچ است بعض معاصرین عجم گویند و اشارۂ آن در تعریف ناصری ہم کہ جوابی کہ موافق
و بہ منظوری سوال است نہ برخلاف آن پاسخ باشد و استعمال عام مجاز آن و از ہمین
تصدیق اینقدر واضح میشود کہ در ترکیب و وضع این لفظ ۔ پآس بمعنی لحاظ داخل است
و خای معجمہ زائد چنانکہ سیآوش و سیآوخش البتّہ این ماخذ قرین قیاس است ۔ الحصاً
استعمال این بصراحت جار تا مصادر بیان کردۂ بہآر در ملحقات این باقی نماند ۔
(اُردو) جواب ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکّر ۔ سوال کا نقیض ۔ اتر ۔ پاسخ ۔

پاسخ آوردن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف**
عرض کند کہ بمعنی جواب دادن است (فردوسی
ے) بر ایشان چنین پاسخ آورد شاہ ؛ کز ایشان
بدیدہ ندیدم گناہ (اُردو) جواب دینا ۔

پاس خاطر اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی
خاطرداشت (میرزا رضی دانش ے) در چمن
عمرم بپاس خاطر بلبل گذشت ؛ دست بر سر
میزدم گر گل بدامن داشتم ؛ صاحب انند
نقل نگارش **مولّف** گوید کہ متعلق بہ معنی
ہشتم پاس و موافق قیاس است (ظہوری
ے) نمی رنجم ظہوری یار را معذور میدارم ؛
ز پاس خاطر من خاطر اغیار می ماند (اُردو)
پاس خاطر کہہ سکتے ہین ۔ بمعنی لحاظ ۔ خاطر سے ۔ (۳۷۲۵)

پاسخت کردن مصدر اصطلاحی ۔ بمعنی
باآہستگی کردن **مولّف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (ظہوری ے) پاسخت کردہ ام
نتوان زود در گذشت ؛ بیچارہ سائلی کہ
جوابش نمیدہد (اُردو) پاؤن اینٹھا
لینا ۔ آہستہ چلنا ۔

پاسخ دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی جواب سوال دادن است (نظامی ے) چنین داد پاسخ کہ عمر انیقدر ؛ بغم خوردنش چون رسانم بسر ؛ (اردو) جواب دینا۔

پاسخ شنیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ یافتن جواب باشد (اسدی طوسی ے) قوس گفتا بسکہ گفتی یاوہ اکنون یک بیک ؛ پاسخ از من بشنو و غفلت بنقظم برگمار ؛ (اردو) جواب سننا۔ جواب پانا۔

پاسخ کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ جواب قرار دادن و قائم مقام جواب کردن است (زلالی خوانساری ے) چنان در حق من اہل تناسخ ؛ جواب شرع را کردند پاسخ ؛ (اردو) جواب قرار دینا۔

پاسخ گذاردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی جواب دادن موافق قیاس است (اسدی طوسی ے) رمح گفت ای شوخ خامش یکزمان تا فضل خویش ؛ من بگویم چون بگفتم آنزمان پاسخ گذار ؛ (اردو) جواب دینا۔

پاسخ نمودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ بمعنی جواب دادن است و موافق قیاس (نظامی ے) بپاسخ نمودن زن ہوشمند ؛ ز یاقوت سربستہ بکشاد بند ؛ (اردو) جواب دینا۔

پاس دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ غوامض سخن بمعنی نگہبانی کردن (فیضی

فیاضی ؎ زین پیش مدہ مجاز را پاس ؛ عشقی
کہ حقیقی است بشناس ؛ **مولّف** عرض کند
کہ بمعنی لحاظ کردن متعلّق بمعنی ہشتم پاس (**اُردو**)
نگہبانی کرنا۔ لحاظ کرنا۔

(الف) **پاسدار** | اصطلاح۔ (الف)
(ب) **پاسداشتن** | بقول بہار وانند و بحر
بمعنی پاسبان (استاد فرخی ؎ گفتم بگرد مملکتش
پاسدار کیست ؛ گفتا سخا و تیغ نہ پسندید پاسبان
صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت
مولّف عرض کند کہ (۱) لحاظ داشتن است
(شفائی اصفہانی ؎) پاس خود دار لے
نگاہ گرم وبی روئی مکن ؛ تاب اظہار محبّت
نیست محجوب ترا ؛ (سعدی ؎) رضای
حق اوّل نگہداشتی ؛ وگر پاس فرمان شہ
داشتی (ظہوری ؎) تو خود می دار پاسِ
عزّت تو ؛ ز کوتہ دستیم ہمّت بلند است ؛
ولحاظ معنی پاسدار (۲) نگہبانی کردن ہم

وسند این از نظامی بر معنی اوّل پاس گذشت
(**اُردو**) (الف) دیکھو پاسبان (ب)
(۱) پاس کرنا۔ لحاظ رکھنا (۲) نگہبانی کرنا

پاس دانستن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض
کند واقف بودن از لحاظ کسی (خسرو دہلوی
؎) اگرچہ پاس دلہا نازنین من نمیداند
دعای عاشقان ہرجا کہ باشد پاسبان بادش
(**اُردو**) پاس ولحاظ سے واقف ہونا۔

پاسرہ | اصطلاح۔ بقول برہان وناصری
وموٴیّد وجہانگیری وجامع بفتح ثالث بروزن
ناصرہ زمینی را گویند کہ صاحب زراعت
بوجہ اخراجات جدا کردہ بمزارعان دہد
تا ایشان حاصل آن را صرف اخراجات
دیوانی وغیرہ کنند۔ خان آرزو در سراج
گوید کہ این بہ ہمین در موحدہ گذشت **مولّف**
عرض کند کہ تخصیصی کہ در معنی این قائم است

نتیجۂ تبدیل است کہ فارسیان موحدہ را بہ بای فارسی بدل کردہ این را مخصوص کردند بزمینی کہ در وجہ اخراجات دیوانی جدا کنند یعنی بادشاہان سلف اراضی مفوضۂ مزارع را بر دو حصہ منقسم میکردند یکی برای مصارف کاشت داہل حقوق و معاوضۂ محنت مزارع و دیگری برای حقوق انتفاعی کہ داخل خزانہ شاہی می شد جا دارد کہ فارسیان اوّل را بدین وجہ بہ پاسرہ موسوم کردہ اند کہ مرکّب است از سر و پا و ہای نسبت یعنی منسوب بہ محنت کاشکار (اُردو) وہ حصّہ زمین جو زمین مفوضۂ کاشتکار مین مصارف کاشت اور کاشتکار کی محنت کے معاوضہ مین جدا کی جاتی ہے جسکا محاصل خزانہ شاہی مین نہین آتا۔ مونّث۔

پاسق بقول مؤیّد مطبوعۂ مطبع نولکشور بمعنی پوست ہو لّف عرض کند کہ در دیگر نسخ قلمی ما این را نیافتیم و باسق با موحّدہ عوض بای فارسی در عربی زبان دراز و بالیدہ را گویند و نام میوہ ہم کہ زرد رنگ است اگر سند استعمال فارسیان پیش شود توانیم قیاس کرد کہ فارسیان بہ تبدیل اوّل (چنانکہ تب و تپ) این را برای پوست اسم جامد قرار دادہ اند کہ مثل میوہ باشد ازینکہ ہر قسم پوست را از گوشت لذیذ تر دانند واللہ اعلم (اُردو) پوست۔ مذکّر۔

پاسک بقول برہان بضم ثالث بروزن نازک خمیازہ و دہان درہ و فرماید کہ بفتح ثالث ہم آمدہ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (شاعر ۹) از خمارئ چون عطسہ زند مغز تفنگ ☆ آید از حسرت آن بادہ کمان را پاسک ☆ و فرماید کہ با موحّدہ ہم گذشت صاحبان ناصری و مؤیّد و انند ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ بفتح

شین معجمه هم می آید ظاهراً یکی ازین دو تصحیف
باشد و میتوان که باشد مولف عرض کند که ما
صراحت ماخذ بر (باسک) کرده ایم که بموحّدهٔ
اوّل گذشت جز این نیست که این مبدّل آن باشد
چنانکه اسب و اسپ و آنچه به شین معجمه عوض
سین مهمله می آید نیز مبدّل این چنانکه کستی و کشتی
(اردو) دیکهو باسک ۔

پاسن اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ غیاث
بکسر سین مهمله بمعنی پاشنه ۔ صاحب غیاث گوید که
ما این را از شرح قران السعدین یافته ایم
مولف عرض کند که مرکب است از پا بمعنی
خودش و سن بالفتح که بمعنی مثل و مانند می آید
فارسیان این مرکب را وضع کرده اند برای
پاشنه (اردو) دیکهو پاشنه ۔

پاسنگ اصطلاح ۔ صاحبان برهان و
ناصری و سروری و بحر و رشیدی و بهار و موید
و سراج ذکر این کرده اند مولف عرض
کند که با حقیقت این بر پارسنگ بیان کرده ایم
(ظهوری ؎) از ان هیشم که بیشی را بپاسنگ
کمی آرم ٭ کسی این پله گر خواهد زسنجیدن
برون آیم ٭ (اردو) دیکهو پارسنگ ۔

پاسنگی استعمال ۔ بزیادت یای مصدری
بر پاسنگ است بمعنی برابری که مجاز باشد
صاحب سروری بر پاسنگ سند این آورده
(اثیر الدین اخسیکتی ؎) وجود خصم چه
وزن آورد دران میزان ٭ که بو قبیس
نیاید مجال پاسنگی ٭ مولف عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) برابری ۔ موئنث

پاس نمک اصطلاح ۔ بقول بحر نگاه
داشتن حق نمک و این کلمه با کلمهٔ داشتن و
نگاه داشتن مستعمل مولف عرض کند که
موافق قیاس است و سند این بر معنی اوّل
پاس گذشت و متعلق بمعنی هشتم اوست و مرکب
اضافی باشد (اردو) پاس نمک ۔

نمک کا پاس۔

پاسوار اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بمعنی سوار پاست کہ پیادہ وجلد و چابک است صاحبان بحر و بہار عجم و انند پاسپری ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اُردو**) پیادہ پا پیدل۔ جلد چلنے والا۔

پاسوان اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ مبدل پاسبان است **مولف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست کہ موحدہ بہ واو بدل می شود چنانکہ آب و آو (**اُردو**) دیکھو پاسبان۔

پاسوختہ اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ و در نسخہ دیگرش (۱) ہرزہ گرد و بیقرار ہم آمدہ **مولف** عرض کند کہ (۲) کنایہ باشد از کسی کہ معذور باشد در رفتار۔ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (میر الہی ہمدانی ۱۰۶۲ھ) شعر ابیدل و پاسوختہ درکوچہ دوان ٭ بدل جیفہ پرست و بلبل نالہ گداز ٭ (**اُردو**) (۱) دیکھو بیقرار (۲) پاسوختہ اس شخص کو کہہ سکتے ہین جس کے پاؤن جلے ہوے ہون اور چلنے سے معذور ہو۔

پاسودن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند کنایہ از راہ رفتن (درویش والہ ہروی ۱۰۵۰ھ) سہر فارسی نبود درہمہ راہ طلب ٭ کہ بدریوزہ نسود م بدر او پائی ٭ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ کہ در رفتار پای سودہ میشود (**اُردو**) چلنا۔

پاسوز اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم (۱) بمعنی بی قرار و مضطرب۔ و (۲) عاشق **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت ولیکن موافق قیاس است و فارسی جدید و کنایہ ایست

پر معنی (اُردو) (۱) بیقرار مضطرب (۲) عاشق کمترین

پاسن | پاسه اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بروزن کاسه (۱) بمعنی تاسه و تلواسه که میل کردن بهر چیز است و (۲) غم و اندوه و (۳) فشردن گلو باینمعنی بجای حرف اوّل تای قرشت هم آمده۔ صاحب انند نقلش برداشته۔ خان آرزو و سراج بذکر قول برهان گوید که تحقیق آنست که تاسه بفوقانی است چنانکه شهرت دارد و بیای فارسی تصحیف **مولف** عرض میکند که بخیال ما برای معنی اوّل همین اصل است بترکیب پاس بمعنی هشتمش و های نسبت مخفی مباد که معنی اوّل میل است نه میل کردن و برای معنی دوم باسه بموحّده اوّل اصل است و مفرّس به ترکیب باس عربی و های نسبت و این مبدّل آن چنانکه اسب واسپ و معنی سوم فشردگی گلوست که حاصل بالمصدر معنی بیان کرده محققین بالا است و مجاز معنی دوم و آنچه به فوقانی اوّل عوض و

بای فارسی بمعنی دوم می آید ظاهرا مبدّل این می نماید چنانکه تخم و تخم و جا دارد که آنرا مرکّب از تاس و های نسبت گیریم که تعلّق ازین ندارد و باشد که این را بمعنی دوم مبدّل آن دانیم (اُردو) (۱) میل بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکّر۔ رجحان طبع۔ رغبت میلان (۲) غم۔ اندوه۔ مذکّر (۳) فشردگی گلو کا ترجمہ۔ گلا گھونٹنا کا حاصل بالمصدر

پاسیدن مصدر اصطلاحی بقول برهان و سروری و ناصری بروزن مالیدن بمعنی (۱) نگاهبانی و بیدارخوابی و (۲) پاس داشتن و بقول بحر بمعنی نگاهبانی کردن و پاس داشتن (سالم التصریف) که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید **مولف** عرض کند که مرکّب است از اسم مصدر پاس که گذشت بزیادت تحتانی معروف و علامت مصدر دن ظاهرا باصول محققین

فارسی زبان مصدر جعلی است و با صول
ما مصدر حقیقی که صراحت هر دو بر (اسم مصدر)
گذشت و ما این را کامل التصریف دانیم
که مضارع این پاسد باشد و هر دو معنی بیان
کردهٔ صاحب بحر درست است و معنی
اول بیان کردهٔ محققین اول الذکر برای
حاصل بالمصدر (اردو) (۱) نگاهبانی
کرنا (۲) پاس رکھنا۔

پاش بقول برہان و ناصری بر وزن
ماش (۱) بمعنی پریشان و افشان و (۲)
بمعنی ازهم پاشیدن و برافشاندن هم و (۳)
امر بانمعنی نیز یعنی پریشان کن و ازهم جدا ساز
و برافشان (سعدی ؎) جوانمرد و خوش
خوی و بخشنده باش ؛ چو حق بر تو پاشد تو
بر بنده پاش ؛ صاحب سروری گوید که
(۴) بمعنی افشاننده و نثار کننده (سراج الدین
راجی ؎) زلفش از بوی گشته عنبر پاش ؛
رو دیش از زلف گشته عنبر پوش ؛ و ذکر معنی سوم
هم کرده صاحب مؤید بذکر معنی سوم و چهارم
برای تائید فضلا صراحت مزید کند که (۵)
پایا و پای او را۔ خان آرزو در سراج می فرماید
که بمعنی افشان است بجمیع معانی و بمعنی ازهم
ریختن هم مؤلف عرض کند که مقصود از معنی
اول اسم جامد و اسم مصدر پاشیدن است
که می آید و مقصود از معنی دوم که محققین بالاتفاق
خوشی نکرده اند حاصل بالمصدر پاشیدن است
که بمعنی پاشندگی باشد و معنی سوم درست است
و معنی چهارم غلط محض و خبر میدهد از بی خبری
محققین که این معنی غیر از ترکیب امر حاضر با اسمی
حاصل نمی شود و سند سراج الدین راجی سند
تحقیق ماست و بمعنی پنجم مخفف پایش۔ صراحت
صاحب مؤید الفضلا برای تائید طفلان مکتب
درست باشد و فضلا ازین بی خبر نباشند
(اردو) (۱) دیکھو افشان (۲) چھڑکاو

بقول آصفیہ - آبپاشی - پانی وغیرہ کا زمین پر چھڑکنا (۳) چھڑک (۴) چھڑکنے والا (۵) اسکا پاؤن - اس کے پاؤن کو -

پاشا اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ لغت ترکی است بمعنی خداوند معظم و سرور بزرگ **مؤلف** عرض کند کہ در فارسی زبان ہم این را مخفف پادشاہ بحذف دال مہملہ و ہای ہوز توان گرفت و معنی بالا ہم مجاز پادشاہ کہ بمعنی سلطان باشد (**اُردو**) بڑا سردار -

پاشامہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن و معنی پاجامہ **مؤلف** عرض کند مبدل پاجامہ باشد کہ گذشت چنانکہ کاج و کاش - معاصرین عجم برہان ندارند و محققین اہل زبان ازین ساکت صاحب مؤید بر پاجامہ ذکر این بحوالۂ زفانگویا کردہ بالجملہ لغت متروک می نماید (**اُردو**) دیکھو پاجامہ -

پاشان اصطلاح - صاحب رشیدی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف پاجان است کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ہمین اسم حال است از پاشیدن و پاجان کہ گذشت مبدل این چنانکہ ہمدرانجا اشارہ کردہ ایم و حقیقت (اسم حال) بجایش گذشت (**اُردو**) زمانۂ حال مین چھڑکنے والا -

(الف) **پاشانی** استعمال - خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ مشتق است از پاشیدن و باصطلاح خطاطان برابر نبودن و بی قرینہ نوشتن مدات و دوائر حروف بسیار کشادہ نوشتن چنانکہ تاثیر گوید (۵) افزونی قدر است پریشانی خاطر ✿ پاشانی خطہا سبب حجم کتاب است ✿ بہار سند ہمین شعر تاثیر

(ب) **پاشانی خط** را نوشتہ بذکر معنی بیان کردۂ خان آرزو گوید کہ ازین سند محسن تاثیر مستفاد میشود کہ عبارت از دور دور نوشتن حرف است **مؤلف** عرض کند کہ بہار درست

گویدو بہ تحقیق ما (الف) حاصل بالمصدر (پاشانیدن)
است کہ می آید و (پاشانی خط) کہ مرکب از
ہمان است بمعنی تحریر پریشان و دور دور راست
برخلاف تحریر گنجان - خان آرزو غلط کرد کہ
(الف) را متعلق بہ مصدر پاشیدن دانست
(اُردو) (الف) دور دور گنجان کی ضد
صاحب آصفیہ نے چھدرا پن لکھا ہے فرق
فرق سے (ب) تحریر کی غیر گنجانی تحریر کا
چھدرا پن - مذکر -

پاشانیدن بقول بحر متعدی پاشیدن
کہ می آید و کامل التصریف است کہ مضارع
این (پاشاند) آمدہ و شامل بر ہمہ معانی پاشیدن
بر سبیل متعدی (اُردو) دیکھو پاشیدن یہ
اس کا متعدی ہے جیسے چھڑکنا سے چھڑکانا -

(الف) **پاش پاش** اصطلاح بقول
بحر و بہار و انند بمعنی (۱) متفرق و پراگندہ
(خواجہ آصفی ۵) در گلستان ہر کہ نام دشمنت
حسنت بدو ہا صرصر آہم کند اوراق گل را پاش
پاش ہ مولف عرض کند (۲) فارسیان استعمال
این بمعنی ریزہ ریزہ و پارہ پارہ ہم می کنند چنانکہ
گویند " او دلم را پاش پاش کرد " یعنی پارہ
پارہ کرد و ایں معنی مجاز معنی اول است و بس ہ
در ہیں اصطلاح تک از اسم مصدر پاشیدن است
دیگر ہیچ و از ہمیں شعر خواجہ آصفی مصدر.....

(ب) **پاش پاش کردن** بمعنی (۱)
متفرق و پراگندہ و پریشان کردن پیدا است
و (۲) پارہ پارہ کردن ہم (اُردو) (الف)
(۱) پراگندہ - پریشان (۲) پاش پاش بقول
آصفیہ - فارسی - پارہ پارہ - ریزہ ریزہ ٹکڑے
ٹکڑے - پرزے پرزے (ب) (۱) پراگندہ
کرنا - پریشان کرنا (۲) پاش پاش کرنا -
بقول آصفیہ پارہ پارہ کرنا -

پاشدن مصدر اصطلاحی - بقول رہنما
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی

برخاستن مولّف عرض کند که محاورۀ جدید است
و معاصرین عجم بر زبان دارند و موافق قیاس و
کنایه ایست لطیف بمعنی ایستادن بپا و مخفف
بپا شدن است که موحّده حذف شده پا شدن
باقی ماند استعمال این در کلام قدما نیست البتّه
بپا شدن بجای خودش به همین گذشت که اصل
این است (اُردو) کھڑا ہونا۔

پاشک اصطلاح۔ بقول برہان بفتح ثالث
بروزن ناوک بمعنی خمیازه پاشد۔ صاحب ناصری
گوید که همان پاسک است که به همین جا گذشت
مولّف عرض کند که این مبدّل آنست و
بس چنانکه فرسته و فرشته (اُردو) دیکھو پاسک۔

پاشمرده گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بهار کنایه از غایت حزم و احتیاط کردن (مثا
ل) ای برق بلا مرقت پا را شمرده بگذار ٭
هر خار این بیابان رزق برهنه پائیست ٭
مولّف عرض کند کسی که با احتیاط رود و نگا
دارد بر قدم خود که بر جای ناهموار سکندری
نخورد از همین عادت این مصدر اصطلاحی
قائم شد و معنی لفظی این سیر باحتیاط کردن است
و مجازاً غایت حزم کردن عموماً (اُردو)
نہایت احتیاط کرنا۔

پاشنا اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
بروزن آشنا (۱) پاشنۀ پا را گویند و (۲)
تخم خیار و خربزه و هندوانه و کدو و امثال آن
را نیز که بجهت تخم نگاهدارند۔ صاحب جهانگیری
بذکر این از امیر خسرو سند دهد (مه) چنان
هم دیده ام کافسرده پائے ٭ تخمت زرد ریزه
پاشنائے ٭ صاحبان رشیدی و سروری و
ناصری به بهار به معنی اوّل قانع۔ خان آرزو
در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که بعید
نیست که یای مختفی بالف بدل شده مولّف
عرض کند که (پاشنه) که اصل این است
مرکب است از پا و شنه و معنی لفظی این بطلب

اضافت اسپ پا وکنایہ از عقب کہ پای بر و سوار
است وحامل پا۔ یکی از معاصرین عجم می گوید کہ
سوار اسپ را بپاشنہ می راند ازینجاست کہ فارسیان
عقب عربی را پاشنہ نام کردند بمعنی پای اسپ
یعنی پائی کہ بدان اسپ می رانند ولیکن بخیال
ما ماخذ اول الذکر بہتر ازین است۔ مخفی مباد
کہ معنی دوم مجاز معنی اول است کہ خیار وخربزہ
وغیرہ کہ برای تخم نگاہدارند خشک و سخت
ہمچون عقب می باشد و آنچہ بہ بای عربی گذشت
مبدل این ہمچون اسپ و اسب (ولہ)
نیست مدبر اہل ترک ارخو ونداروکفش از انکہ
ہر شگاف از پاشنایش وین و دولت ہا درست
(اردو) (۱) دیکھو پاشنہ (۲) سوکھا ہوا خربزہ
وغیرہ جس سے کاشت کے لیے تخم لیتے ہین۔

پاشنامہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
شاہنامہ بمعنی لقب و قرین وہمال صاحبان
جہانگیری ورشیدی ہم ذکر این کردہ اند مولف
عرض کند کہ مبدل (بارنامہ) کہ گذشت چنانکہ
اسب و اسپ و انگاردن و انگاشتن۔ صراحت
ماخذ ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کانمبر۵

پاشنگ اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
باکاف فارسی بروزن آونگ (۱) خوشۂ کوچک
انگور و (۲) خیار وخربزہ وہندوانہ وکدو و
امثال آن را نیز گویند کہ بجہت تخم نگاہدارند
و (۳) با (پاہنگ و پاچنگ) مترادف است
صاحب جہانگیری ہم ذکر ہر دو معنی اول الذکر
کردہ (حکیم اسدی لہ) تو گوئی درخشندہ پاشنگ
بود * و یا در دل شب شب آہنگ بود *
صاحب ناصری بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ در
فرہنگ ساسانی گفتہ کہ بمعنی دوم مخفف پاشنگ
است مرکب از پا بمعنی پایندہ و شنگ کہ نوعی
است از خیار کہ برای تخم نگاہدارند و معنی
ترکیبی خیار محفوظ وخوشۂ خشک انگور ہم در معنی دوم
داخل باشد۔ خان آرزو در سراج بذکر قول

ساماني گويد كه عجب از ساماني چرا كه هرگاه شنگ
بمعنی خیاری باشد كه برای تخم نگاه دارند لفظ پا
بمعنی پاینده مستدرک و زائد محض خواهد بود پس
صحیح همان است كه بمعنی مطلق ثمری است كه
برای تخم نگاه دارند و لهذا پاشنگ و پاشنگه بمعنی
خوشهٔ انگور ریست كه بر تاک خشک شود و حق
تحقیق آنست كه پاشنگه در اصل پاشنده بدال
بود و دال به کاف فارسی بدل شده چنانکه
در استخوان رند و استخوان رنگ و چون ثمری
برای تخم نگاه دارند خوب آن همانست كه از
هم نپاشند بدین نام موسوم شده و پاشنگ
بحذف ها مخفف آنست و پاچنگ مبدل آن
چنانکه پاشیده و پاچیده پس مرادف نیست
چنانکه بعضی گمان برده اند **مؤلف** عرض کند
که شک نیست که پاشنده اصل است بمعنی انگور
خشک که برای تخم نگاه دارند و در تاک خشک
شده می پاشد یعنی می ریزد و پاشنگه مبدل
آنست چنانکه خان آرزو خیال کرده و همین
است معنی اصلی و مطلق خوشه انگور و خربزه
وغیره که برای تخم نگاه دارند مجاز آن و ترادف
در معنی سوم بر سبیل تبدیل است که جیم فارسی
به شین معجمه بدل شد چنانکه کاچی و کاشی و
سند تبدیل های هوز بشین در همین لغت که
مرادف پاهنگ است پس متحقق شد که این
مخفف پاشنگه باشد بحذف های هوز آخره و آنچه
بموحده اول به همین معنی گذشت مبدل این
چنانکه اسپ و اسب. خان آرزو تعریف
پاشنده صحیح نکرد (**اردو**) (۱) و
(۲) دیکھو باشنگ (۳) دیکھو پاچنگ اور پاہنگ

پاشنگه | اصطلاح - بقول برهان و جهانگیری
و موید همان پاشنگ بمعنی اول و دوم **مؤلف**
گوید که با صراحت معنی و ماخذش و اشارهٔ
این همه را انجا کرده ایم که این اصل است
و آن مخفف این (**اردو**) دیکھو پاشنگ کے

پہلے اور دوسرے معنے جن کی صراحت پاشنگ پر گزری ہے۔

پاشنہ اصطلاح۔ بقول بہار و سروری و مؤید وانند مرادف پاشنا کہ گزشت **مؤلف** عرض کند کہ این اصل است وآن مبدّل این وصراحت ماخذ این ہمہ را انجا کردہ ایم (**اُردو**) دیکھو پاشنا۔

پاشنۂ در اصطلاح۔ بقول وارستہ چیزی است کہ تختۂ درِ را اگر وانند و در ہند آن را چول گویند (شفیع اثر ؎) خانہ صاحب دولت زسنامی گردد؛ این در از پاشنۂ پای گدامی گردد؛ بہار این را مرادف (پای در) گوید و بر (پای در) ہمین معنی می نویسد (ناصر خسرو ؎) نیست مدبر اہل ترک ارخو وندارد و کفش از انکہ پاپہ شگاف از پاشنایش دین و دولت را درست؛ صاحب بحر ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ محققین بالا تعریف خوشی نکردہ اند حق آنست کہ در سنگین را مجرد بر حلقۂ آہنی (چوب آستانہ) نمی گذارند کہ عامل در می باشد بلکہ بہ پائین در یک پارۂ چوبین ملحق و چسپیدہ بہ در قائم کنند تا در بہ (چوب زیرین آستانہ) قائم باشد و تحمل وزن سنگین در می کند ہمین پارۂ چوب پاشنۂ انسان را ماند کہ قیاسش بر انست پس (پاشنۂ در) مرکب اضافی است و کنایہ باشد (**اُردو**) دروازے کی وہ ایڑی جو چوکھٹ کی نیچے کی لکڑی مین قائم رہتی ہے تا کہ دروازے کا وزن صرف (زمادون) یعنی (انھون) پر نہ رہے اسی کو دکن مین دروازے کی چُول کہتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے چول پر فرمایا ہے۔ موتنث۔ پاشنۂ در۔ یعنی لکڑی کا وہ سرا جو دوسری لکڑی مین داخل کیا جائے **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ آپ سے تعریف مین تسامح ہوا ہے۔ چول بے شک لکڑی کے اسی سرے کو کہتے ہین جو دوسری لکڑی مین

داخل ہو لیکن (پاشنۂ در) فارسی مین پٹ کے
اس سیرے کا نام ہے جو چوکھٹ پر صرف اسلئے
قائم رہتا ہے کہ دروازے کے وزن کو سنبھالے
رہے۔ ہماری راے مین اس کو (دروازے
کی چول) کہنا چاہیے یا (پٹ کی چول)

پاشنہ کوب | اصطلاح۔ بقول بہار (۱)
تعاقب نمودن و پی درپی رسیدن بحیثیتی کہ پاشنۂ
گریزندہ را بسر انگشت پای خود گرفتہ و ملاصق
نمودہ می رسیدہ باشد۔ صاحب انند نقل نگارش
صاحب بحر درست گوید کہ (۲) کسی را گویند کہ
درپس گریختہ بدود و آنرا در عربی متعاقب گویند
و برای معنی اول می فرماید کہ پی درپی رسیدن
ہم **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوم اسم فاعل
ترکیبی است یعنی تعاقب کنندہ کہ بر نشان
پاشنۂ گریزندہ می دود و آنرا می گوید و بمعنی اول
(پاشنہ کوب شدن) یا حاصل بالمصدر پاشنہ
کوبی۔ درست باشد و معنی اول از (پاشنہ کوب)
ہرگز پیدا نیست پس محققین بالا غور بر لفظ و
معنی نہ کردہ اند و سکندری خوردہ اند و محاورین
عجم ہم با ما اتفاق دارند و معنی اول را برای
این اصطلاح غلط می نگارند (اردو) (۱)
تعاقب کرنا (۲) تعاقب کرنے والا۔

پاشو | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بضم شین معجمہ (۱) عصای چوپانان
و مسافران و بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ
ناصرالدین شاہ قاجار (۲) بفتح شین بمعنی
برخیز **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول حالا
بر زبان معاصرین عجم نیست ولیکن موافق
قیاس است کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی پاشوندہ و قائم مقام پای یعنی ہمان
عصا است کہ بامدادش چوپانان و مسافران
برخیزند و کار خود در رفتار می گیرند و بمعنی
دوم امر حاضر مصدر مرکب (پاشدن) کہ بجایش
گذشت مخفی مباد کہ بفتح شین و در معنی دوم

تصرف محاورہ باشد (اُردو) (۱) چرواہوں اور مسافروں کا عصا۔ مذکر (۲) اُٹھ۔ کھڑا رہ۔ (پاشدن) کا امر حاضر۔

پاشیب اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری بروزن آسیب نردبان و زینۂ پا را گویند۔ (مولانا مظہر ؎) ساحت بستان سرای و بام قصرش کز علو ٭ کاخ دوّارہ فراز لامکان آوردہ اند ٭ از عمود صبح پاشیبی برین بربستہ اند ٭ وز بنات نعش آنرا نردبان آوردہ اند ٭ صاحب ناصری بذکر این گوید کہ شیب بمعنی زیر است صاحب رشیدی بر (پای شیب) میفرماید کہ عقبہ ایست دشوار برای رمی حمار وبجذف پای اوّل زینہ پایہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی زینہ پایہ و بمجاز عقبۂ دشوار گذار کہ برای رمی حمار است و فرماید کہ انچہ صاحب رشیدی بمعنی ثانی حقیقت فہمیدہ خطاست **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی پا در نشیب آورندہ و شیب مخفف نشیب است (اُردو) سیڑہی۔ مونث۔ دیکھو اُرچین۔

پاشیدن بقول بہار بمعنی (۱) پریشان شدن و کردن (صائب ؎) دل روشن ہم می پاشد آخر جسم صائب را ٭ کتان کی پردۂ آن ماہ سیما میتواند شد ٭ صاحب رشیدی ذکر این کردہ بر معروف قانع و صاحب موید گوید کہ (۲) ریختن و ریختہ شدن و (۳) پر کردن و پر کردہ شدن صاحب بحر بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ (۴) افشانیدن ہم و میفرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این پاشد **مولف** عرض کند کہ پاشانیدن کہ گذشت متعدی این بدو مفعول و این مصدر ریست اصلی کہ مرکب شد از اسم مصدر پاش و یای معروف و علامت مصدر دن و معنی اوّل لفظی است و معنی دوم و چہارم مجاز ش و معنی سوم مجاز مجاز کہ از پاشیدن آب پری جام

ممکن است و این نتیجۂ آن است و این معنی را غیر از مؤید دیگری از محققین فارسی زبان ذکر نکرد (ظہوری ؎) زہر شہد آنجا کہ پاشید است تلخی بر شکر ٭ کاہ کوہ آنجا کہ ہجرانش گرانی کردہ است ٭ (اُردو) (۱) پریشان ہونا۔ پریشان کرنا (۲) ڈالنا۔ پڑنا۔ جیسے پانی ڈالنا (۳) بکھرنا بکھرا جانا (۴) چھڑکنا۔

پاشیدن صحبت مصدر اصطلاحی بقول بہار از ہم متفرق و پراگندہ شدن مردم و فرماید کہ لازم و متعدی ہر دو آمدہ یعنی (پراگندہ کردن مردم) صاحب بحر ہمزبانش۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ تمام شدن صحبت و رفتن اہل بزم بجای دیگر **مولف** عرض کند کہ معنی حقیقی است و معنی بیان کردۂ خان آرزو نتیجۂ آن (تاثیر ؎) گوشہ گیری تا حضور دل عجائب دولت است ٭ دائم ہما کن صحبت پاشیدہ را ٭ (صائب ؎) بہشتی بیمذاقان

را بہ از خلوت نمی باشد ٭ گلابی بہتر از پاشیدن صحبت نمی باشد ٭ **مولف** عرض کند کہ متعلق بہ معنی اوّل پاشیدن است (اُردو) صحبت برہم ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (صحبت برخاست ہونا) پر کہا ہے یاروں کا جلسہ برخاست ہونا مجلس اٹھنا (داغ ؎) تیری محفل مین رسائی بھی ہوئی تو کیا ہوا ٭ ہم گئے او سوقت جب برخاست صحبت ہو گئی ٭

پا علم اصطلاح۔ بہار گوید کہ بدون اضافت و بعضی استفسار کردہ شد گفتند کہ در ولایت رسم است کہ چون خواہند ہنگامۂ کشتی گرم نمایند پہلوانان ہر جانب علمی برپای کنند و زیر آن می ایستند و بعضی گویند (پالم) بموحدہ نام فنی از کشتی و فرماید کہ سند این بذیل (نزمین نواختن) گذشت **مولف** عرض کند کہ از سند محولہ ہم معنی بالا پیدا است

ومعنی لفظی این (علم برپا) یعنی قیام علم است
وبس ومقصود از ہمان عادت گشتی گیران باشد
حاصل بالمصدر (پاکردن علم) یعنی پاعلمی و
این مخفف آن (اُردو) علم کا قیام۔

پاعلم خوان اصطلاح۔ بقول بہار (۱)
کسیکه در عاشورا پای علم تابوت خصوصاً
یا در زیر علم مردہ عموماً چیزی بخواند (میرنجات
ـہ) نہ عشور نہ عزا بیست ونہ بزم نقارا
پاعلم خوان زبرای چه شدی ای ملّا (صاحب)
بحری فرماید که کسی را نام است که پای علمی
در عاشوره چیزی بخواند ونیز (۲) کسی که زیر
علم پہلوانان چیزی بخواند۔ دارستہ بمعنی اوّل
قانع۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر ہر دو
معنی کردہ وصراحتی کند که بہار تفتیش زیر
(پاعلم) کرد مولف عرض کند که ... تاں کی
است وموافق قیاس ومخفف (پاپاعلم خوان) که
بحذف موحدہ اوّل (اُردو) (۱) وہ شخص
جو علموں کے پاس مرثیہ پڑہے (۲) وہ شخص
جو پہلوانوں کے علم کے نیچے انکی تعریف پڑہے۔

پاعلم رنگین کردن مصدر اصطلاحی۔
بہار گوید وصاحب آنند ہم که (۱) چون ولزہ ہنگام
تقابل صفین روی دہد جمعی یکہ تاز از یک جانب
سبقت کردہ یکی پاچندی را از فوج غنیم بگیر
آوردہ بپای علم خود گردن زنند وگویند پاعلم
رنگین کردیم (میرنجات ـہ) جان من خون
بدل دشمن بدآئین کن ٭ بنوازش بزمین
پاعلمی رنگین کن ٭ وفرماید که (۲) باصطلاح
لوطیان کنایہ از اغلام بود مولف عرض
کند کہ بیچارہ قوّت بیان ندارد معنی اوّل
رنگین کردن پای علم بخون دشمن است
ومعنی دوم کنایہ باشد که کیر را استعارہ کردند
بہ علم ورنگینی پای علم کنایہ باشد از رنگ براند
کہ کیر را رنگین کند وکنایہ از لواطت کردن
است ومعنی دوم را از زبان معاصرین عجم

نشنیدیم و برای آن طالب سند استعمال می باشیم
(اردو) (۱) دشمن کے خون سے اپنے علَم کے
پاؤن کو رنگین بنانا (۲) لواطت کرنا۔

پاغر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن لاغر
ستونی را گویند کہ سقف خانہ بدان قرار گیرد
صاحبان رشیدی و ناصری و موید ہم ذکر این
کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ظاہرا این مخفف
پاغرہ کہ بہ ہای ہوز آخری آید و ماخذش ہم در آنجا
بیان کنیم و معنی آن فیلپاست کہ مرضی است
از امراض پای انسان فارسیان بحذف
ہا (پاغر) نام کردند چوبی و ستونی سطبر را
کہ برای حفاظت سقف ناقص زیر آن گذارند
و این استعارہ باشد (اردو) دیکھو پازیر۔

پاغرہ اصطلاح۔ بقول برہان بضم غین
نقطہ دار و فتح رای بی نقطہ مرضی است کہ
پای آدمی مقابل بزرگی میشود و آن را بعربی
داء الفیل خوانند و بعضی گویند کہ زحمتی و
آزاری است کہ بسبب دیگر بہم رسیدہ باشد مانند
غلوکہ تا زحمت اول بر طرف نشود آن ہم
بر طرف نگردد۔ صاحب ناصری بر داء الفیل
قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این
مرکب است از پا و غر کہ بمعنی ستون است
و ہای نسبت کہ پا را مثل ستون می سازد
و بعضی گویند مرکب است از پا و غر کہ لغتی
است در گر و معنی ترکیبی آن کنندہ پا مثل
پای فیل و بقول رشیدی بحوالہ جہانگیری
غر بمعنی گرہ و ورم است درینصورت بکسر
غین خواہد بود **مولف** عرض کند کہ غر
در فارسی زبان بر آمدگی اعضا را گویند
پس معنی لفظی این بر آمدگی پاست و سطبری
و گندگی آن و با ہای نسبت در آخر مرض
داء الفیل را نام کردند دیگر ہیچ (اردو)
فیل پا۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ایک مرض
کا نام جو اکثر بارہ دار مرطوب ملکون مین ہوتا

اور اس سے پاؤن ہاتھی کے پاؤن کے مانند موٹا ہوجاتا ہے۔ فارسی مین پاغر کہتے ہین

(الف) پاغند اصطلاح الف بقول برہان

(ب) پاغندہ بضم ثالث وسکون نون

گلولۂ پنبہ حلاجی کردہ و نسبت (ب) میفرماید کہ بفتح ثالث ہم صاحب سروری نسبت (الف) بر پنبۂ زدہ قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در موحدہ گذشت صاحب موید بذکر ہر دو فرماید کہ ہندش گالہ گویند کہ پنبہ برزدہ وگرد کردہ باشد (شمس فخری الشد) چہ لاد بر تیغ سپاہیش چہ پولاد ٭ چہ کوہ برگرز فلاتش چہ پاغند ٭ صاحبان جہانگیری و ناصری و رشیدی و جامع ہم ذکر این کردہ اند (مولوی معنوی بـ) ہمچو منصور تو بردار کن ناطقہ را ٭ چون زنان چند برین پنبۂ پاغند زنی ٭ (بدر چاچی بـ) تا وقت شام بیوہ زنی ہیچ شو بیہ را ٭ پاغندہ برکنار نہد چرخ اعظمش ٭ (شمس فخری بـ) فلک ز ریسمان بکر فکر ما ٭ باشد از مہر وماہ پاغندہ ٭ **مؤلف** عرض کند کہ باغندہ بموحدہ اول بجایش گذشت وصراحت ماغندش ہم دران جا کردہ ایم پس (ب) مبدل آن باشد ہمچون تب وتپ و (الف) مخفف (ب) بحذف ہای ہوز آخر **(اردو)** دیکھو باغندہ

(الف) پاغوش اصطلاح (الف)

(ب) پاغوش خوردن بقول برہان

(ج) پاغوش زدن وجہانگیری

وسروری ورشیدی وبہار وسراج با واو مجہول بروزن آغوش بمعنی غوطہ باشد یعنی سر آب فرو بردن۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ قدری در زیر آب توقف کردن **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت بموحدۂ اول بجایش گذشت وصراحت باغند این ہم در آنجا کردہ ایم کہ این اصل است وآن مبدل این و (ب) بمعنی

غوطہ خوردن ف (ج) بمعنی غوطہ زدن مصدر لازم و متعدی از ہمین الف است (شمس فخری ﷲ) نہ ہر که غوطہ خورد دُر برآورد ز بحار ٭ بسا کسا که بود مردن دی از پا غوش ٭ (فردوسی ب) درین آب پاغوش خوردن رواست ٭ که یک تیر بالا بود آب راست ٭ (استاد رودگی ؒ) بود زود اگر آئی نیک خاموش ٭ چو مرغابی زنی در خاک پاغوش ٭ (اُردو) (الف) دیکھو پاغوش (ب) غوطہ کہانا (ج) غوطہ لگانا۔

پافتہ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ برہان تافتہ میخہای طلا و نقرۂ پہن سر که بالای اسپ و لگام و مانند آن نصب سازند **مولف** عرض کند که دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بزبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد فارسی زبان دانیم و معنی ترکیبی این ظاہر نمیشود جز این که این را مبدل بافتہ گیریم که بہ موحدہ گذشت چنانکه تب و تپ و آن اسم مفعول مصدر بافتن است که بمعنی آراستن ہم آمدہ پس پافتہ بمعنی آراستہ کنایہ باشد از معنی بالا که برای آراستگی اسپ و لگام بکار برند قیاس می خواہد که این نام چیزی را نہند که ازین میخہا آراستہ شدہ ولیکن فارسیان ذریعۂ آراستگی را مجازاً نام نہادند (اُردو) چاندی اور سونے کی وہ میخین جن کو لگام اور زین وغیرہ مین خوبصورتی کے لئے نصب کئے ہون۔ مونث۔

پافزار | اصطلاح۔ بقول برہان مخفف ہمان پا افزار که گذشت۔ صاحبان سروری و بحر و انند و موید ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند که موافق قیاس است (کمال اسمٰعیل ﷲ) دست انعام بر سرش می دار ٭ ورنہ ترتیب پافزار کند ٭ (نزاری قہستانی ﷲ) بندہ بی ترتیب و بی برگ و نوا ٭ نوکران بی جامہ و بی پافزار ٭ (اُردو) دیکھو پاافزار۔

پافشردن مصدر اصطلاحی بمعنی ثابت قدم بودن **مولف** عرض کند که مخفف پا افشردن است که بجایش گذشت وہمان (افشردن پا) که در الف مقصوره مذکور شد	(ظہوری ه) عاشقان چون نظر بر اندازند ؛ پافشارند و بر سر اندازند ؛ (اردو) دیکھو پاافشردن وافشردن پا۔

پاک بقول برہان بر وزن خاک (۱) بمعنی صاف وبیغش و پاکیزه و (۲) بمعنی ہمه وتمام و (۳) بمعنی باقی ہم چنانکه گویند که حساب ما پاک شد یعنی تمام شد وچیزی نماند صاحبان جہانگیری وجامع بذکر معنی اوّل ودوم گویند که مقصود معنی دوم ازین باقی است صاحبان رشیدی و سروری وموئید ہم بر معنی اوّل ودوم قانع وناصری ذکر معنی سوم ہم کرده (حکیم ناصر خسرو ع) ہمه بگذشت بر تو پاک چو باد ؛ مال وملک وتن درست وشباب ؛ (شاعر ع) باده بیار ای پسر خوش که پاک ؛ باده برد زین دل غمگین غبار ؛ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم وترک معنی سوم گوید که (۴) بمعنی انفصال معامله ہم وراست معاملگی نیز آمده چنانکه گویند (حساب فلانی پاک شد) یعنی معامله او فہمیده شد وچنانکه شیخ فرماید (آنرا که حساب پاک است از معامله چه باک) یعنی کسیکه حساب او درست است وراست وصاحبان فرہنگہا درین قسم موقع بمعنی تمام گفته اند وآن خالی از ضعفی نیست وبہار گوید که ترجمه طاہر است وبالکل وتمام چنانکه گویند پاکش انداز یعنی تمامش انداز وفلانی خانه ما پاک رفت ویا متاع ما پاک برد ویا پاک باخت وپاک سوخت واستعمال این بامعنا در فارسی ہم بیان می کنند **مولف** عرض کند که معنی حقیقی این (۵) طاہر وپاکیزه که دران طہارت وپاکیزگی باشد وہمین اسم جامد فارسی زبان است ترجمه طاہر عربی ومعنی اوّل مجاز این یعنی بیغش وخالی

از آلودگی و بمعنی سوم فی الحقیقت بی باقی است نہ باقی کہ داخل معنی دوم است آنانکہ بجایش معنی سوم یعنی باقی قائم کردہ اند سکندری خوردہ اند و آنچہ خان آرزو معنی چہارم پیدا کردہ معلوم میشود کہ بر معنی اوّل غور نکردہ و ما ضرورت معنی چہارم نداریم و سند شیخ را متعلق بمعنی اوّل پنداریم یعنی آنرا کہ حساب او بی غش است از مواخذہ باکی نیست (اُردو) (۱) پاک ۔ بقول آصفیہ ۔ صاف ۔ بے غش (۲) تمام ۔ کامل (۳) باقی (۴) معاملہ کا انفصال ۔ مذکر (۵) پاکیزہ ۔ بقول آصفیہ ۔ پاک ۔ ستھرا ۔

پاک آمدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ بمعنی طاہر پیدا شدن است متعلق بمعنی پنجم پاک (فغانی شیرازی ؎) ولا بگوشۂ آن چشم خوابناک نگر ٭ تو پاک آمدۂ پاک باش و پاک نگر ٭ (اُردو) پاک اور طاہر پیدا ہونا ۔

پاکابوی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بی غش مولف عرض کند کہ مرکب از پاک و بوی و میان ہر دو لفظ الف زائد اصل این (پاک بوی) بود کہ بمعنی بی غش است فارسیان پاک را با الف زائد پاکا کردند و با این را بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم و ظاہرا متعلق بمعنی اوّل پاک است (اُردو) بی غل و غش ۔ صاف و پاک ۔

پاکار اصطلاح ۔ بقول برہان بر وزن ناچار (۱) کسی را گویند کہ تحصیل داری چون بجای بیاید او زر از مردم تحصیل کند و بہ تحصیل دارد ہد و (۲) شخصی را نیز گویند کہ مستراج و او بخانہ را جاروب کند و پاکیزہ سازد کہ بعربی ترجمۂ آن کناس است و (۳) مطلق خدمتگار ۔ صاحب جہانگیری ذکر ہر دو معنی اوّل کردہ می فرماید کہ بمعنی دوم

پامی کار ہم آمدہ صاحب رشیدی ذکر ہر سہ
معنی کردہ گوید کہ بہ ہمین ہر سہ معنی پایکار ہم
صاحب سروری ہمزبانش۔ صاحب ناصری
بر معنی اوّل و دوم قانع و می فرماید کہ شخصی کہ
از مردم زر تحصیل کند در پی آن دود و از ینجاست
کہ آنرا پاکار گفتہ اند۔ وارستہ نسبت معنی
اوّل میفرماید کہ شخصی کہ در شہرہا و قریات محصلان
دیوانی را جای مردم نشان دہد و ذکر معنی
دوم ہم کردہ گوید کہ ترجمۂ کتاس است
صاحب بحر بذکر ہر سہ معنی بالائی فرماید کہ (۴)
جائی کہ مزدوران مصالح را فراہم آوردہ
انبار کنند و نسبت معنی اوّل متفق با تعریف
وارستہ۔ صاحب مؤید بر معنی اوّل و دوم
قانع و صاحب جامع متفق با برہان بہر سہ
معنی۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ معنی
اوّل خانہ نماست و بذکر معنی دوم گوید کہ خدمت
خانہ نمائی مردم دہ ہم بہ کتاس تعلق دارد
و فرماید کہ این و پای کار مرادف یکدیگر۔ بہار
ہم بر معنی اوّل و دوم قانع و بہ تعریف معنی دوم
متفق با وارستہ و از حکیم شفائی سند دہد (ع)
چگویم از پدر و منصبش کہ بود دو روز ٭ بکوچۂ
ز محلات کار زران پاکار ٭ **مؤلف** عرض
کند کہ معنی لفظی این کسی کہ از پای کار گیرد و
کنایہ از کسی کہ در وصول تحصیل دیوانی سعی
کند و کتاس را بدینوجہہ نام است کہ کار او
ہم بہ سعی پای تعلق دارد و مطلق خدمت گار
مجاز معنی اوّل و نسبت معنی چہارم عرض میشود کہ
معاصرین عجم برخلاف این گویند۔ یعنی پاکار
کسی است کہ از موضع دیگر آمدہ کار زراعت
کند و باز بخانہ خود رود اگر سند استعمال معنی
چہارم بیان کردہ صاحب بحر بدست آید
ما معنی آخر الذکر را معنی (۵) گوئیم (اردو)
(۱) وہ شخص جو وصول زر مالگزاری مین مدد
کرے (۲) خاک روب۔ بقول آصفیہ۔

فارسی - اسم مذکر - جاروب کش - مہتر - کناس -
حلال خور (۳) خدمت گار (۴) وہ جگہ جہان
مزدور مال مسالا کسی کام کا جمع کرین - مونث
(۵) پائکار - دکن مین اس شخص کو کہتے ہین
جو کسی دوسرے موضع سے آکر زراعت کرے
اور مقام مزروعہ مین مستقل سکونت نہ رکھے -

پاک اصل | اصطلاح - بقول بہار و انند
معروف **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس و
بمعنی چیزی کہ بنیاد او پاک و طاہر است
اسم فاعل ترکیبی (سلمان ؎) از آب گوہری
کہ حسامش پدید شد ؏ این دین پاک اصل کہ
با ملک توام است ؏ **(اردو)** پاک اصل
اس چیز کو کہہ سکتے ہین جس کی بنیاد پاکیزہ ہو -

پاکان | اصطلاح - بالف و نون جمع مراد
از زاہدان و پرہیزگاران **مولف** عرض
کند کہ معنی لفظی این آنانکہ پاکیزہ باشند و کنایہ
از معنی بالا (ظہوری ؎) از ہمت پاکان است
کہ در عہدہ گرفتست ؏ مژگان ترم شستن
دامان ترم را ؏ (ولہ ؎) خستہ ام بسیار
پاکان کمتر اند ؏ ہست بحر و بحر ہم تر دامن
است ؏ **(اردو)** پاکان اون لوگون
کو کہہ سکتے ہین جو پاکباز ہون جیسے زاہد
اور پرہیزگار -

(الف) پاکان حصہ اول | اصطلاح -
(ب) پاکان خطہ اول | الف و ب
بقول انند کنایہ از ملائکہ و کروبیان و حاملان
عرش معلی صاحب برہان بر (ب) ذکر این
معنی کردہ و صاحبان رشیدی و (جہانگیری
در ملحقات) و بحر ہمزبانش (خاقانی ؎)
بدان خدای کہ پاکان خطہ اول ؏ زشوق
حضرت او والہ اند چون عشاق ؏ **مولف**
عرض کند کہ حصہ اول در (الف) و خطہ دوم
در (ب) بمعنی آسمان است و موافق قیاس
و معنی این بر سبیل کنایہ فرشتگان باشند بخصوصیت

حاملان عرش کہ عرش فلک نہم را نام است وہمین فلک نہم بلحاظ شمار از بالا فلک اول است (اُردو) فرشتے جو حاملان عرش ہین - مذکر

پاک انداختن مصدر اصطلاحی بحث این بر (پاکش انداز) می آید (اُردو) دیکھو پاکش انداز۔

پاک انداختن کیسہ مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی خالی کردن کیسہ بتمام از انچہ درو است **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است وصاحب انند ہم ذکر این کردہ وبہار بذیل انداختن این را آوردہ (اُردو) تھیلی کو بالکل خالی کردینا۔ جو چیز اس مین ہے وہ بتمامہ اس سے باہر ڈالدینا۔

(الف) **پاک باختن متاع وغیر آن**

(ب) **پاکباز** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر (الف) کردہ گوید کہ پاک درین مصدر مرکب بمعنی تمام وبالکل است و(ب) بقول برہان بروزن خاکسار (۱) کسی را گویند کہ در بازی کردن دغلی نکند و (۲) شخصیکہ اسباب خود را تمام بباز دو (۳) زاہد ومجرّد و (۴) و عاشقی کہ معشوق را بنظر پاک بنگرد۔ صاحب بحر ہمزبانش۔ بہار ذکر معنی دوم وسوم قانع صاحب مؤید ذکر معنی دوم وسوم وچہارم کردہ (ظہوری ۵) پاکبازان کہ بروی تو نظر باختہ اند ؛ ہر چہ غیر تو باقبال تو در باختہ اند ؛ (سعدی ۵۳) جوانی پاکباز و پاک رو بود ؛ کہ با پاکیزہ روئی درگرو بود ؛ **مولّف** عرض کند کہ پاک بمعنی تمام و باختن بمعنی حقیقیش پس معنی (الف) موافق قیاس است یعنی متاع وامثال آنرا بتمامہ باختن و(ب) اسم فاعل ترکیبی است و معنی دوم حقیقی است و پاک در دیگر معانی بمعنی طاہر وپاکیزہ و باز امر حاضر بازیدن کہ بمعنی بازی کردن است پس معنی لفظی این بازی کنندہ بہ پاکی وپاکیزگی کنایہ باشد بمعنی اول

ومعنی سوم وچہارم مجاز آن (اُردو) (الف)
تمام متاع کا ہار دینا (ب) (۱) وہ شخص جو بغیر
دغا اور فریب کے بازی کرے (۲) وہ شخص
جو اپنی تمام متاع ہار دے (۳) زاہد (۴)
وہ عاشق جو معشوق کو پاک نگاہ سے دیکھے۔
صاحب آصفیہ نے پاکباز پر فرمایا ہے وہ شخص
جو کھیل مین چہند نکرے۔ ایماندار۔ زاہد۔ عاشق
بے غرض وہ عاشق جو پاک محبت سے معشوق
کو دیکھے (ذوق ؎) اس بت پہ گر خدا بھی
ہو عاشق تو آئے رشک * ہر چند جانتا ہون
کہ وہ پاکباز ہے۔

پاکبازان | استعمال۔ جمع پاکباز است
بجملہ معانیش کہ گذشت (ظہوری ؎) آخری
ہست پاکبازان را * بر دل از ماست
باختن برگشت * (اُردو) پاکباز لوگ دیکھو
پاکباز کے تیسرے معنے جن کی یہہ جمع ہے۔

پاکبازِ چرخ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ کنایہ از ماہ است مولّف
عرض کند کہ طالب سند استعمال می باشیم کہ
معاصرین عجم و محققین زباندان ذکر این
نکردہ اند اگرچہ من وجہ موافق قیاس است
(اُردو) چاند۔ مذکر۔

پاکبازی داشتن | استعمال بمعنی پاکباز
بودن است شامل بر ہمہ معانی پاکباز (ظہیر
؎) نداری پاکبازی ورقمار دوستی چون
من * نیابم دا دا گر با دشمنان از من دغا
آید * مولّف گوید کہ در پاکبازی یائے
مصدری است (اُردو) پاکباز ہونا۔
پاکبازی اختیار کرنا۔

پاکبر | اصطلاح۔ بقول بہار و انند از
اسمای محبوب است مولّف عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بر پاکیزہ
دارندہ و بمعنی محبوب کنایہ باشد (میر معزی ؎)
نازگری خوش زبان پاک بری شوخ چشم *

عشوہ دہی ولفریب بوالعجبی اوستادۂ (اُردو) پاک بر فارسیون نے محبوب کو کہا ہے اردو مین بقاعدۂ فارسی اس کا استعمال کر سکتے ہین۔ مذکر۔

پاک بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید پاک درین مصدر بمعنی تمام و بالکل است **مولف** عرض کند کہ بمعنی بردن چیزی بتمامہ و چیزی ازان نگذاشتن موافق قیاس (اُردو) سب لیجانا۔ کوئی حصہ نہ چھوڑنا

پاک بوم استعمال۔ بقول انند و بہار بمعنی پاکیزہ بوم **مولف** عرض کند کہ بمعنی باشندۂ زمین پاکیزہ و مقام پاکیزہ متعلق بمعنی سوم بوم کہ بجایش گذشت۔ اسم فاعل ترکیبی (اُردو) پاکیزہ مقام۔ وہ شخص جو مقام پاکیزہ پر رہنے والا ہو۔

پاک بین اصطلاح۔ بہار بر معروف قانع و صاحب انند از معنی ساکت صاحب آصفی گوید کہ مرادف پاک نظر و پاک دیدہ **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پاکیزہ نظر دارندہ و عاشقی کہ معشوق خود را بہ نظر پاک مشاہدہ کند مرادف پاکباز (ظہوری ؎) ہان ظہوری نگریہ کار افتادۂ پاک بینان نگاہ شو یا نند (اُردو) پاک بین۔ اس شخص کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین جو پاکباز ہو یعنی اس کی نگاہ بے لوث ہو۔ وہ عاشق جو پاک نظر سے معشوق کو دیکھے۔ پاک محبت رکھنے والا

پاکپاش اصطلاح۔ بقول بحر آنکہ ہرچہ داشتہ باشد بباد دہد **مولف** عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین فارسی زبان و اہل زبان ازین ساکت (اُردو) وہ شخص جو اپنی متاع کو تمامہ برباد کرے۔

پاکت بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی (۱) کیسہ و (۲) جیب صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ صاحب رہنما (پاکتی لاک زدہ) را بمعنی لفافہ یا کیسۂ لاک زدہ می گوید پس پاکت معرّب پاکٹ انگلیسی زبان است کہ کیسۂ امثال آن را گویند جز این نیست کہ تائی ہندی را بہ فوقانی بدل کردہ اند (اُردو) بٹوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ چھوٹی سی وہ پاٹ دار تھیلی جس میں پان الائچی اور نقدی وغیرہ رکھتے ہیں۔

پاکج گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر کنایہ از ناہموار رفتن و گستاخی کردن (صائب سہ) ہر کہ پا کج می گذارد در مالِ عہدی خوریم شیشۂ ناموس عالم در بغل دارد ز ما **مولف** عرض کند کہ کج رفتاری۔ نظر بر سیاق شعر راست و بد روشی ہم ہمین باشد و صاحب بحر گستاخی کردن حاصل آن باشد (اُردو) گستاخی کرنا۔ بقول آصفیہ۔ بے ادبی کرنا۔ شوخی کرنا۔ شرارت کرنا اور ہمارے معنوں کے لحاظ سے کج رفتار رہنا۔ صاحب آصفیہ نے کج رفتار کا ذکر کیا ہے۔

پاک داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ داشتن چیزی بحالت پاکیزگی و طہارت است (عالی شیرازی سہ) عالی دل بدہ مدہ دلب خود پاک توان داشت ؎ تہمت زدن تدعیان را چہ کند کس ؎ (اُردو) کسی چیز کو پاک و صاف رکھنا۔

(الف) **پاکدامانی** اصطلاح۔ (ب)

(ب) **پاکدامن** بقول بہار و انند کنایہ از عفیف و پارسا **مولف** عرض کند کہ کسی کہ دامن خود از مناہی پاک دارد۔ اسم فاعل ترکیبی است و (الف) بمعنی بیگناہی و پاکبازی۔ پس پاکدامنی بزیادت یای

مصدری بر (ب) بمعنی مصدری مخفی مباد
که دامن و داماں ہر دو یکی است که تعریفش
بجای خودش می آید (حافظ شیرازی علیہ الرحمۃ) حافظا
بخود نپوشید این خرقۂ می آلودہ ۞ ای شیخ پاکدامن
معذور دار ما را ۞ (ظہوری الف) در خمار زہد
نشکلم ساقی تردست کو ۞ خرقۂ آلودہ سازہم
پاکدامانی بس است ۞ (اُردو) (الف)
پاکدامنی بمعنی پارسائی ۔ پرہیزگاری ۔ بیگناہی
کہہ سکتے ہین جیسے "یہ ان کی پاکدامنی تہی کہ
آگ مین کودنے کے لئے آمادہ ہوگئے" (ب)
پاکدامن بقول آصفیہ ۔ پارسا ۔

پاک دہان | اصطلاح ۔ بقول بہار و
انند معروف **مولف** عرض کند که اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که دہان او پاک
و صاف است و عفونت ندارد (صائب
ره) از لبش جای سخن عقد گہر می ریزد ۞
ہر که صائب چو صدف پاکدہان افتاد است ۞
(اُردو) پاک دہن اس شخص کو کہہ سکتے ہین
جس کا منہ صاف پاک ہو اور جس کے منہ سے
بدبو نہ آتی ہو ۔

(۱) **پاک دیدن** | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند که (پاک بین) اسم فاعل ترکیبی از
ہمین مصدر است که بجایش گذشت و معنی
این دیدن بہ پاک نظری ۔ بہار بر ۔۔۔۔

(۲) **پاک دیدہ** | گوید که بمعنی پاک بین است
(صائب ره) بی حسن نیست خلوت آئینہ
مشربان ۞ معشوق در کنار بود پاکدیدہ را ۞
ہر دو موافق قیاس (اُردو) (۱) پاکیزہ نگاہ
سے دیکھنا (۲) دیکھو پاک بین ۔

پاک رای | استعمال ۔ بقول بہار و عجم
و انند آنکه عقل صحیح و فکر رسا داشتہ باشد
(شیخ شیرازی ره) حقت گفتم ای خسرو پاک
رای ۞ تو ان گفت حق پیش مرد خدای ۞

موءلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است وموافق قیاس (**اُردو**) پاک راے کہہ سکتے ہین اور صائب الراے ہے یعنی وہ شخص جسکی راے صائب اور اچھی ہو۔ نیک راے۔

(الف) **پاک رفتن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وگوید کہ پاک درینجا بمعنی تمام وکمال است گویند "فلانی خانۂ مارا پاک رفت"۔ **موءلف** عرض کند کہ بدینمعنی بضم رای مہملہ باشد وازسندش کہ برزبان معاصرین عجم است ------

(ب) **پاک رفتن خانہ** کنایہ باشد از بردن ہمہ اسباب خانہ و ------ (اُردو) (الف) جھاڑ دینا ایسا صاف کرنا کہ کچھ کچرا کوڑا نہ رہے (ب) گھر کا تمام سامان لیجانا۔ صاحب آصفیہ نے (جھاڑو پھیرنا) پر فرمایا ہے۔ لوٹ لینا۔ تنگا نہ رکھنا **موءلف** عرض کرتا ہے کہ (گھر مین جھاڑو پھیر دینا) (ب) کا ترجمہ ہے (ج) (۱) نیک روش۔ وہ شخص جس کی روش نیک ہے (۲) پاکیزہ رو خوبصورت۔

(ج) **پاک رو** بفتح رای مہملہ (۱) بمعنی کسی کہ روش ورفتار تام وکامل داشتہ باشد صاحب بحر وبہار ہم این آوردہ و (۲) بضم رای مہملہ بمعنی چہرۂ پاکیزہ دارندہ وبہردو معنی اسم فاعل ترکیبی است (سعدی ؒ) جوانی پاکباز و پاک رَو بود ؛ کہ با پاکیزہ روئی در گرو بود ؛

پاک زاد اصطلاح۔ بقول بہار و انند مرادف (پاک سرشت) کہ می آید **موءلف** عرض کند کہ کنایہ باشد از شریف ونجیب ونسب وحسب پاکیزہ دارندہ کہ فطرتاً پاک باشد (سعدی ؒ) چہ خوش گفت فردوسی پاک زاد ؛ کہ رحمت بران تربت پاک باد ؛ میازار موری کہ دانہ

کش است ؎ کہ جان دارد و جان شیرین خویش است ؎ (اُردو) شریف نجیب۔ جس کا حسب و نسب صحیح ہو۔ نیک نہاد۔ نیک طینت۔

پاک ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف عرض کند کہ صاف و پاک کردن است (حیاتی بخاری ؎) خاک رہت اشکم اگر باخون نیامیزد مرنج ؎ گر نہ بہ چشم خویشتن تا پاک سازد راہ را ؎ (میر حاج منصور) پاک سازد رہ سیارہ ز تا شاک ہلال ؎ (اُردو) صاف و پاک کرنا۔

پاک سرشت اصطلاح۔ بقول بہار وانند مرادف ہمان پاک زاد کہ بجایش گذشت مولف عرض کند کہ بمعنی مرد نیک نیت و نیک طینت باشد و فرقی نازک است میان این و پاک زاد کہ از تعریف ہردو ظاہر معلوم عجم برزبان دارند۔ (اُردو) نیک نہاد بقول آصفیہ پاک طینت۔ پاک سیرت۔ پاک باطن۔

پاک سوختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوییم کہ پاک درینجا بمعنی تمام است چنانکہ گویند متاع مارا پاک سوختند مولف عرض کند کہ موافق قیاس است (از قبیل پاک رفتن ہمانا) کہ گذشت (اُردو) بالکل جلا دینا۔ کوئی چیز باقی نہ رکھنا۔

پاکش اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح معنی فقرہ (نامۂ دستور گلشاہ) بمعنی تقدس و تنزہ مولف عرض کند کہ بکسر کاف عربی لغت زند و پاژند است بمعنی پاکیزگی بزیادت شین معجمہ بر لفظ پاک کہ افادۂ معنی نسبت کنند چنانکہ بالش و پوپش کہ منسوب بہ بال و پوپ است (اُردو) پاکی۔ بقول آصفیہ صفائی ستھرائی۔ طہارت۔ پرہیزگاری۔

پاک کشادن مصدر اصطلاحی۔ بقول

انند (۱) کنایه از باز آمدن یعنی انیکه قبل ازین
نمی آمد۔ حالا می آید و فرماید که (۲) کنایه از طلاق
دادن و (۳) گریختن **مولف** عرض کند که
بمعنی سوم موافق قیاس است و برای معنی
اول و دوم بدون سند استعمال تسلیمش نه کنیم
معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین زباندان
هم ازین ساکت (اردو) (۱) پھر انا (۲) طلاق
دینا (۳) بھاگنا۔

پاکشاده رواق اصطلاح۔ بقول انند
کنایه از آسمان **مولف** عرض کند که بلحاظ
معنی سوم (پاکشادن) که بجایش گذشت
معنی لفظی این رواق گریزنده و کنایه از آسمان
می توان گرفت که موافق قیاس است نظر بر
قول حکمای قدیم که آسمان را دوار گفته اند
ولیکن دیگر همه محققین ازین ساکت و معاصرین
عجم هم بر زبان ندارند۔ طالب سند استعمال
می باشیم (اردو) دیکھو آسمان۔

پاکش انداز اصطلاح۔ صاحبان بهار
عجم و انند گویند که چون کشتی گیر حریف را نزدیک
بافگندن رساند کهنه سوار گوید پاکش انداز
بمعنی تمامش بینداز (میر نجات ...) کنگاش
راکش و بر سر خاکش انداز * بعد ازان ...
مخالف کش و پاکش انداز * **مولف** عرض
کند که صاحبان بحر و وارسته باستناد ...
یک شعر میر نجات (پاکش بینداز) قائم کرده ا...
تسامح هر دو باشد که عوض مصدر (پاک انداختن)
این مقوله را قائم کرده اند و حق آنست که (پاک
انداختن) مصدریست مرکب بمعنی بر زمین
انداختن کسی را چنانکه پشت بر زمین شود
و انیمعنی از معنی حقیقی (انداختن بتمامه) پیدا شود
و عادت کشتی گیران است که حریف خود را
چون بر زمین می زنند پشت او را برابر زمین
می کنند و این تعریف غالب است در کشتی
(اردو) اُس کو چت گرا۔ اور اس کا مصدر ...

(چپت گرانا) بقول آصفیہ۔ پچھاڑنا۔ پیٹھ کے بل گرانا۔ ہرانا۔

پاک شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ (۱) از عذاب فارغ و رستگار شدن است **مولف** عرض کند کہ (۲) بمعنی پاکیزہ و صاف و پاک شدن کہ معنی حقیقی است (اسدی طوسی ؎) جہان زیر فرمان ضحاک شد ٭ ز ہر نامہ نام جم پاک شد ٭ (نجات اصفہانی ؎) چہ بہشتی است کہ از شوخ غضبناک شود ٭ از نگاہی بکشتہ کشتی ما پاک شود ٭ (ثنائی ؎) آئینۂ دل پاک شد و یار درآمد ٭ صد شکر کہ کارم ہمہ بروجہ حسن شد ٭ مخفی مباد کہ معنی اوّل مجاز معنی دوم باشد کہ نجات یافتن است و صراحت کامل این در ملحقات می آید (اردو) (۱) نجات پانا۔ چھوٹنا (۲) صاف و پاک ہونا۔

پاک شدن از عذاب و عقاب مصدر اصطلاحی۔ بقول انند فارغ و رستگار شدن است **مولف** عرض کند کہ نجات یافتن و خصوصیت عذاب درینجا درست نیست بلکہ (پاک شدن از چیزی) بہتر است و این مصدر خاص ہم داخل ہمان تعمیم باشد چنانکہ سند این از کلام اسدی طوسی و نجات اصفہانی بر معنی اوّل (پاک شدن) گذشت (اردو) عذاب سے نجات پانا۔

پاک شدن کُشتی مصدر اصطلاحی۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ بضم کاف دوم عمل معروف و تمام شدن معرکۂ کُشتی است و سندش ہمان کہ از میر نجات بر (پاک شدن) گذشت صاحب بحر عجم زبانش **مولف** عرض کند کہ بمعنی مجازی ختم شدن کُشتی است یعنی نجات یافتن از کُشتی (اردو) کُشتی سے فارغ ہونا نجات پانا۔ کشتی ختم ہونا۔

پاکشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ

(۱) بمعنی آهسته رفتن (طالب آملی سه) زملک
معصیت سامان غربت کرده ام اکنون ٭ بصد
افتادگی در راه جانان می کشم پای ٭ و فرماید
که چون بصلهٔ آز ارند بمعنی (۲) باز رفتن است
(سلیم سه) بلبلان پای کشیدند ز اطراف چمن ٭
میرود هر که درین باغ سراسر باد است ٭
بهار ذکر هر دو معنی کرده (میرزا جلال اسیر
سه) لنگ لنگان در رکاب چشم تر پای میکشم ٭
تا نفس دارم سر زنجیر در پای میکشم ٭ کام میگیرد
اسیر آخر ز دریا همچو موج ٭ گرچه گریان در رکاب
چشم تر پای میکشم ٭ (صائب سه) تا بسیر گلشن
آن سرو خرامان پا کشید ٭ شد نسیم صبح را
هر غنچه زانوی دگر ٭ (ملا طغرا سه) سبو در
سر خود کلاهی ندید ٭ خجل گشته از بزم پا کشید ٭
(محمد قلی سلیم سه) فغان من ز رکاب هلال پای
کشید ٭ که از ستاره رهش در میان گله شده است ٭
(مولانا ثنائی سه) دست از حیات خود من
بیمار نشسته ام ٭ تا آن طبیب از سر من پا کشیده [illegible]
صاحب بحر هم ذکر هر دو معنی کرده مولف
عرض کند که (از چیزی پا کشیدن) بمعنی دور
کردن از ان بجایش گذشت و بمعنی [illegible] است
معنی دوم این (اردو) (۱) آهسته چلنا۔
دکن مین پاؤن کھینچکر چلنا کہتے ہین (۲) [illegible]
از چیزی پای کشیدن

پاک طینت | استعمال بهار و اننده ذکر این
کرده از معنی ساکت مولف عرض کند
مرادف پاک سرشت است که بجایش گذشت
(میرزا رضی دانش سه) پاک [illegible]
بدنیا میل آمیزش کجاست ٭ [illegible]
با وسعت دریا گرفت ٭ (اردو) دیکھو پاک سرشت

پاک عیار | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و
انند زر خالص را گویند مولف عرض کند که
معاصرین عجم بر زبان دارند و موافق قیاس است
(اردو) زر خالص۔ وہ طلا جو بیغش اور خالص ہو۔ مذکر

(الف) **پاک فروختن** | مصدر اصطلاحی-
(ب) **پاک فروش** | صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت و بذکر (ب)
گوید کہ آنکہ ہرچہ داشتہ باشد بہ باد دہد و فرہنگ
کہ بدینمعنی است پاکباز۔ وارستہ ذکر (ب)
کردہ در نفس معنی متفق با آصفی (سالک یزدی
ــہ) سالک رندکہ اسباب ورع داشت
بسی ؛ رفتہ در میکدہ و پاک فروش آمدہ است
؛ صاحبان بحر و انند ہفت زبان و وارستہ (صائب
ــہ) از ہر دو جہان حاصل من ناوک آہ است
؛ مانند کمان پاک فروشم ز دو خانہ ؛ و صاحب
بہار عجم باتفاق آصفی این را مرادف پاکباز
گوید **مولف** عرض کند کہ (الف) (۱) بمعنی
ہمہ سامان دکان فروختن و دکان را خالی
کردن است و (۲) مجازاً بمعنی بر باد دادن
متاع و (ب) بہر دو معنی اسم فاعل ترکیبی
از ہمین مصدر (الف) و (۳) امر حاضرش

(**اردو**) (الف) (۱) دکان کی تمام متاع بیچ دینا-
(۲) اپنی متاع کو برباد کرنا (ب) (۱) کل متاع
کو بیچ دینے والا (۲) اپنی متاع کو برباد کرنیوالا-
(۳) کل متاع کو فروخت کردے اور برباد کردے

پاک کردن | استعمال- بقول صاحب
آصفی (۱) چیدن و صاف کردن و (۲) تمام
کردن (نوعی خبوشانی ــہ) تا روی تو بینم
مژہ ام پاک کن از اشک ؛ کز گریہ نگاہم ہمہ نفس
در تہ آب است ؛ (اسدی طوسی ــہ) گہ
دیبۂ کبود دم از و پاک کردہ گرد ؛ گہ باغ سبزہ
ریختہ گل گرد او صبا ؛ (صائب ــہ) میکند زود
حساب من و ہستی را پاک ؛ ہمچو صبح این نفس پاک نفس
کہ مراست ؛ **مولف** عرض کند کہ ما بر لفظ
پاک از جملہ معانی آن بحث کردہ ایم و این مصدر
شامل است بر ہمہ معانیش (**اردو**) (۱)
پاک کرنا (۲) تمام کرنا- دیکھو پاک جس کے تمام
معنوں پر یہہ مصدر شامل ہے-

پاک گرویدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک شدن است کہ گذشت (طالب آملی ؎) خرقۂ زاہد نگردد پاک از میل ریا ٭ جبریلش گر بآب زمزم و کوثر کشد ٭ (ناظم ہروی ؎) سراپا شستہ شد چون موج کوثر ٭ ز کلفت پاک گشت آن جوہر یکتا ٭ مخفی مباد کہ سند دوم متعلق از پاک گشتن است کہ مرادف ہمین است حیف است کہ محققین فارسی در ہر دو لفظاً فرق نکردہ اند لیکن (گردد) را مضارع ہر دو دانند و ما بجایش صراحت کنیم کہ گردد مضارع گردیدن باشد کہ کامل التصریف است و گشتن مضارع ندارد کہ سالم التصریف باشد (اردو) دیکھو پاک شدن ۔

پاک گریختن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ معنی یک لخت گریختن و گریختن بعجلت و خیال چیزی نکردن (اسدی طوسی ؎) سپہ و خیل نجوم تو کہ باشند کہ پاک ٭ بگریزند چو خورشید من افراخت علم ٭ (اردو) جلد بھاگنا ۔ رفو چکر ہونا ۔

پاک گشتن استعمال ۔ مرادف پاک گردیدن کہ بجایش گذشت و سند این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو پاک گردیدن ۔

پاک گوہر اصطلاح ۔ بقول بہار و انند معروف **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک اصل است کہ بجایش گذشت (صائب ؎) سرچشمۂ نشاط دل پاک گوہر است ٭ تا دل شگفتہ است سخن تازہ و تر است ٭ (اردو) دیکھو پاک اصل ۔

پاک ماندن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ مرادف پاک بودن است کہ بجایش گذشت (محتشم کاشی ؎) مجنون چو افشاند

انتہی یہ وصل تا روز جزا ٭ دامان لیلی پاک ماند از تہمت آلودگی ٭ (اُردو) پاک رہنا۔ دیکھو پاک بودن۔

پاک مغز | اصطلاح۔ بقول بہار وانند آنکہ عقل صحیح و فکر رسا داشتہ باشد (خواجہ نظامی ؎) چو ہشیار ملک دید آن پاک مغز ٭ پسندید دوش این کار و رای نغز ٭ صاحب بحر گوید کہ مرادف (پاک رای) باشد مولف عرض کند کہ ہرکہ پاک مغز می باشد رای او ہم پاک می باشد پس پاک رای مرادف پاک مغز نباشد این بمعنی روشن دماغ باشد و بس (اُردو) روشن دماغ۔ دیکھو آئینہ ہوش۔

پاکند | اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وزن پازند مطلق یاقوت اعم از آنکہ سرخ باشد یا زرد و سفید و باین معنی بجای حرف اول یای تحتانی ہم آمدہ۔ صاحب سروری این را مخصوص کرد بیاقوت سرخ (بخاری ؎) کجا تو باشی گرد نبی خطر خوبان ٭ چہ ہست راچہ خطر ہرکجا بود پاکند ٭ صاحب ناصری این را بتحتانی اول اصح می داند۔ صاحب موید ہم ذکر این بکاف فارسی کردہ باتعمیم برہان متفق مولف عرض کند کہ ما بر باکند کہ بہ موحدہ اول گذشت صراحت این بر معنی اولش کردہ ایم خیال ما این است کہ (یاکند) بہ تحتانی اول اصل است و اسم جامد فارسی زبان و فارسیان بہ تبدیل تحتانی بموحدہ باکند کردند چنانکہ یوب و بوب و پس از ان موحدہ بہ بای فارسی بدل شد چنانکہ تب و تپ۔ آنانکہ بکاف فارسی نوشتہ اند صراحت حروف نکردہ اند۔ غلطی کتابت باشد (اُردو) دیکھو باکند کے پہلے معنے۔

پاک نظر | اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف مولف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است کنایہ از کسی کہ نظر او پاک باشد یعنی بہ نگاہ پاک بنگرد۔ مقابل بدنظر (اُردو) پاک نظر۔ پاک نگاہ

بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین ۔ صاحب آصفیہ نے پاکباز پر فرمایا ہے کہ "وہ عاشق جو پاک نظر سے معشوق کو دیکھے" اگرچہ آپ نے (پاک نظر) کو اپنے لغت مین قائم نہین فرمایا ہے لیکن زبان اردو مین اس کا استعمال موجود ہے (اسم فاعل ترکیبی)

پاک نگریستن | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دیدن کسی را بنظر پاک باشد (فغانی شیرازی ؎) دلا بگو بنشۂ آن چشم خوابناک نگر ؎ تو پاک آمدۂ پاک باش و پاک نگر ؎ (اردو) پاک نگہ سے دیکھنا ۔

(۴۳۷۲) **پاک نمودن** | استعمال ۔ مرادف پاک کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) افتادہ است خرقۂ شیخان چہ تبرعہ گیر ؎ لب پاک نا نمودہ ردا برگرفتہ اند ؎ (اردو) دیکھو پاک کردن ۔

(الف) پاکوب | اصطلاح ۔ الف بقول
(ب) پاکوبی | انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
(ج) پاکوبیدن | رقاص را گویند ...
(د) پاکوفتن | بحوالۂ غیاث می فرماید

کہ (ب) پاکوبی بمعنی رقص است و (د) پاکوفتن (۱) بمعنی رقص کردن (لاادری ؎) ... افسردہ خوشا وقت قدح پیمائی ؎ کہ شود مست و زند دست و بکوبد پائی ؎ (ظہوری ؎) گر از دستک زنی ہای غمش آہ ؎ ... بپاکوبی چہ می کردہ ؎ صاحب برہان بر ذکر (د) بمعنی بالا قانع ۔ صاحب بحر بذکر معنی اول می فرماید کہ (۲) نزدیک شدن بہ رفتن و (۳) مردن و صاحب ناصری ہم ذکر معنی اول (د) فرمودہ و نقل سند (لاادری) کردہ ۔ صاحب جہانگیری در ملحقات بذکر معنی اول (د) سند (پای کوفتن) و ہدعیبی ندارد کہ پا و پای ہر دو یکی است خان آرزو در سراج ذکر معنی اول

کردہ مؤلّف عرض کند کہ (کوب) در فارسی
زبان بمعنی ضرب و آسیب باشد کہ از چوب
و سنگ و مشت و امثال آن بکسی رسد کہ آنرا در
عربی صدمہ گویند۔ (کذا فی البرہان) و مصدر
(کوبیدن) از ہمین اسم مصدر است بزیادت
یای معروف و علامت مصدر (دن) کہ می آید
و کوف مبدّل ہمین کوب است چنانکہ زبان
و زفان و مصدر کوفتن از اسم مصدر کوفت
وضع شد پس (الف) اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر مرکّب (ج) کہ کنایہ از رقص کردن
است و (ب) حاصل بالمصدر بزیادت
یای مصدری۔ و ہر دو اسناد بالا متعلّق است
از (ج) نہ بہ (د) چنانکہ محقّقین بالاخیال
فرمودہ اند و معنی دوم و سوم مجاز معنی اوّل
و لیکن بدون سند استعمال تسلیمش نکنیم کہ غیر
از صاحب بحر دیگری از محقّقین ذکرش نکرد و
سند استعمال آن ہم پیش نہ شد (اردو)
(الف) ناچنے والا (ب) ناچ۔ مذکّر (ج
و د) (۱) ناچنا (۲) جانے کا ارادہ کرنا (۳) مرنا
استعمال۔

پاکی بقول برہان بروزن خاکی
(۱) استرۂ سر تراشی را گویند و (۲) تمام شدن
و (۳) صفا و طہارت صاحب ناصری بذکر معنی
اوّل نسبت معنی سوم می فرماید کہ غسل و طہارت
باشد وارستہ بذکر معنی اوّل و بترک معنی دوم
نسبت معنی سوم بہ مصرعۂ قانع (طغرا ۵)
چون نکردم لالہ وش از پاکی اصلاح داغ ؎
گر خطا از خیر او گلدستہ بند لوش شد ؎ بہار
در ہر دو معنی متّفق با ناصری و نسبت معنی دوم
گوید کہ بمعنی سرشار از صفات اوست
خان آرزو در سراج بذکر معنی طہارت نسبت
معنی اوّل می فرماید کہ بنا بر رعایت معنی
حقیقی است صاحب جامع بذکر معنی اوّل
نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی تمامی (ظہوری
۵) بصارت تو مبادا این ستم روادارد ؎

حباب پاکی چشم ترم کجا دارد ؎ مولّف عرض
کند که برای معنی دوم وسوم یای مصدری برلفظ
پاک زیاده کرده اند ونسبت معنی اوّل خیال ما
اینست که (پاکی اصلاح) بمعنی استرهٔ سرتراشی
است نه مجرّد پاکی. وسند طغرا هم تائید خیال ما
میکند وباعتبار صاحبان جامع وناصری که محققین
اہلزبانند این را بمعنی اوّل مخفف (پاکی اصلاح)
دانیم وازین مرکب هم معنی استره برسبیل مجاز
پیدا کنیم که معنی حقیقی تقاضای آن نمیکند وجا دارد
که (پاکی) را بمعنی منسوب به پاک گیریم وکنایه از
استره. واللّٰه اعلم بحقیقة الحال (اُردو) (۱) استرہ
بقول آصفیه. فارسی. اسم. مذکر. بال مونڈنے
کا اوزار. پاچهنا (۲) تمامی. بقوله. فارسی.
اسم مونث. آخر. انجام (۳) پاکی. دیکھو پاکش.

پاگیر اصطلاح. بقول انند بحوالهٔ غیاث
نام داؤ از کشتی که بیکدست پای حریف گرفته
بدست دیگر زور به گردن آوردن است
مولّف عرض کند که دیگر همه محققین فارسی
زبان ازین اصطلاح کشتی گیران ساکت اند
اگر سند استعمال این پیش شود توانیم قیاس کرد
که این مرکب است از پا بمعنی خودش وگیر
بمعنی نمد ولبد بمعنی لفظی این نمد پا وکنایه از همان
داؤ کشتی که نتیجهٔ آن گردن را برای غلبه
برزمین رساندن است وجا دارد که این را
مخفف پاگیرنده گیریم که می آید وکنایه از همان
داؤ نظر برپاگیرگیریش (اُردو) کشتی گیرون
کے ایک داؤ کو فارسیون نے پاگیر کہا ہے
جس مین حریف کا پاؤن ایک ہاتھ سے
پکڑ کر دوسرے ہاتھ سے گردن پر زور ڈالتے ہین
تاکہ وہ زمین پر آرہے. مذکر.

پاکیزه بقول بہار وانند منسوب بپاک
زیرا که مرکب است از لفظ پاک و(یزه
که کلمهٔ نسبت است) ونظیر انیست آتشیزه
بمعنی کرم شب تاب ودوشیزه بمعنی دختر بکر و

فرماید کہ چون کلمۂ نسبت زائدہ نیز می آید چیزی
کہ پاکیزہ مزید علیہ پاک بود و می تواند مرکب از
پاکی و زہ بود یعنی چیزی کہ زادہ و آفریدہ شدن
آن از پاکی باشد **مولف** عرض کند کہ ماخذ
آخر بہتر است و میدانیم کہ ہمین است حقیقت
پاکیزہ کہ زہ بمعنی زائیدگی و پیدایش بجای
خودش می آید و بدین معنی بفتح زای ہوز ہم آمدہ
و بمعنی نطفہ و بچہ ہم (کذا فی البرہان) پس معنی
لفظی این پاکی پیدایش و استعمال این بمعنی
پاک ہم - ہر دو ماخذ بیان کردۂ محققین بالا ہیچ
است و یزہ اصلا کلمۂ نسبت نیست و حقیقت
آتشیزہ ہم بہمین ماخذ است بعض محققین
در آتشیزہ ہم - یزہ را کلمۂ نسبت دانستہ اند
چنانکہ بجایش گذشت و ما آنرا درست ندانیم
و حقیقت دوشیزہ بجایش عرض کنیم کہ می آید
(اردو) پاکیزہ - دیکھو پاک کے پہلے معنے -

پاکیزہ اعتقاد استعمال - بہار از معنی
ساکت **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است و موافق قیاس مراد از کسی کہ اعتقاد
او پاک باشد (اردو) پاکیزہ اعتقاد مقابل
ہے بد اعتقاد کا -

پاکیزہ اعتماد استعمال - صاحب انند
بذکر این از معنی ساکت **مولف** عرض کند
کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است
مراد از کسی کہ اعتماد او پاک و پاکیزہ باشد
(اردو) پاکیزہ اعتماد کہہ سکتے ہین -

پاکیزہ بوم اصطلاح - بقول بہار و انند
معروف **مولف** عرض کند کہ بمعنی وطن
پاکیزہ دارندہ و پیدا شدہ در زمین پاکیزہ
اسم فاعل ترکیبی است (شیخ سعدی ؎)
شنیدم کہ مردیست پاکیزہ بوم ٭ شناسا و
رہرو در اقصای روم ٭ (اردو) پاکیزہ بوم
اس شخص کو کہہ سکتے ہین جسکا وطن مقدس ہو جیسے
مکۂ معظمہ یا مدینۂ منورہ وغیرہ کا رہنے والا -

پاکیزه پیکر استعمال - بقول بہار و انند از اسمای محبوب است **مولف** عرض کند که معنی لفظی این پاکیزه رو و خوبصورت و خوشرو موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (سعدی ره) دو پاکیزه پیکر چو حور و پری ؛ چو خورشید و مه از نکو اختری ؛ (**اُردو**) پاکیزه پیکر خوبصورت کو کہہ سکتے ہین - بقاعدۂ فارسی اسم فاعل ترکیبی -

پاکیزه دامن استعمال - بقول بہار و انند کنایه از عفیف و پارسا **مولف** عرض کند که موافق قیاس است مرادف پاکدامن یعنی کسی که دامن او از گناه پاک است (صائب ره) از حدیث دلگشا صائب دهن را دوختن ؛ یوسف پاکیزه دامن را بزندان کردن است ؛ (**اُردو**) پاکیزه دامن - پاکدامن - پارسا کو کہہ سکتے ہین اسم فاعل ترکیبی - بقاعدۂ فارسی -

پاکیزه دل استعمال - بقول انند - معروف **مولف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پاک دل و زاہد که دل او از گناه پاک باشد (فردوسی ره) کنون ای خردمند پاکیزه دل ؛ مشو بدگمان پای برکش ز دل ؛ (**اُردو**) پاک دل اور پاکیزه دل اس شخص کو کہہ سکتے ہین جس کا دل گناہون سے پاک و صاف ہو -

پاکیزه روی استعمال - بقول بہار و انند از اسمای محبوب **مولف** عرض کند که معنی لفظی این خوشرو و خوبصورت و مجازاً بمعنی محبوب (شیخ شیراز ره) خاتون خوب سیرت و پاکیزه روی را ؛ نقش و نگار خاتم فیروزه گو مباش ؛ (**اُردو**) پاکیزه رو - خوبصورت اور خوش رو کو کہہ سکتے ہین بقاعدۂ فارسی - اسم فاعل ترکیبی - معشوق مذکر

پاکیزه سرشت استعمال - الف (الف)

(ب) پاکیزہ طینت بقول بہار معروف وصاحب اننذ ذکر (ب) کردہ وبہار ہم این را بدون تعریف آوردہ **مولف** عرض کند که ہر دو مرادف پاک سرشت که بجایش گذشت (خواجہ حافظ شیرازی) عیب رندان مکن ای زاہد پاکیزہ سرشت ۔ که گناہ دگران بر تو نخواہند نوشت ۔ **(اُردو)** دیکھو پاک سرشت

پاکیزہ قول استعمال ۔ بقول بہار واننذ معروف **مولف** عرض کند که کنایہ باشد از راست گو که قولش پاک وصاف باشد (سعدی) پدر بارہا گفتہ بودش بہ ہول که شایستہ رو باش وپاکیزہ قول ۔ مخفی مباد که این اسم فاعل ترکیبی است وموافق قیاس **(اُردو)** پاکیزہ قول ۔ بقاعدۂ فارسی ۔ راست گو کو کہہ سکتے ہین ۔

پاکیزہ نظر استعمال ۔ بقول بہار واننذ معروف **مولف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی که نظر او پاک باشد یعنی معشوق خود را بنظر پاک بہ بیند (ناصر خسرو) یک عاشق پاکیزہ نظر نیست چو محمود ۔ ور نہ ہمہ اطراف جہان پر ز ایاز است ۔ **(اُردو)** پاکیزہ نظر ۔ پاک بین ۔ اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو اپنے معشوق کو پاک نگاہ سے دیکھے ۔

پاکیزہ نفس استعمال ۔ بہار واننذ ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند که مرادف پاک طینت باشد که بجایش گذشت (سعدی) چو پاکیزہ نفسان صاحب دلان ۔ در آمیختہ جملہ با جاہلان ۔ **(اُردو)** پاک نفس دیکھو پاک طینت ۔

پاکی گرفتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر بمعنی موی زہار تراشیدن **مولف** عرض کند که دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مشتاق سند استعمال می باشیم حیفا است که سند ہم پیش نہ شد ۔ موافق قیاس است

(اُردو) پاکی لینا۔ بقول آصفیہ۔ موے زہار مونڈنا۔ زیر ناف کے بال مونڈنا۔ جھانٹین لینا۔ دکن مین نورے کے استعمال کو بھی کہتے ہین۔

پاگاہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکاف عجمی (۱) جای طہارت را گویند و (۲) بمعنی زینہ و نردبان باشد۔ صاحب رشیدی گوید کہ (۳) بمعنی طویلہ این را (پایگاہ) ہم نامند **مولّف** عرض کند کہ معنی لفظی این مقام پا و ہر سہ معنی موافق قیاسین است امّا برای معنی اوّل طالب سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ہم ازین ساکت و معنی سوم مجاز باشد (ظہوری سـ۵) پاگاہ تماشای تو از دور ضرور است ؛ می بود بہ بینائی من کاش کسی چند ؛

(اُردو) (۱) طہارت خانہ۔ پاخانہ۔ مذکر (۲) زینہ۔ مذکر (۳) طویلہ۔ مذکر۔ دکن مین اس علاقہ کا نام ہے جس کے تفویض منجانب سرکار رسوار ان کی توجہ ہو اور اس کے مصارف کے لئے جاگیر عطا ہوئی ہے

پاگرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند و بہار (۱) بمعنی بند شدن پا و (۲) مردن و فرماید کہ بر نیقیاس است پاگیر (مرزا عبد الغنی قبول سـ۵) اغیار را راہ آمدن ماگرفتہ اند ؛ تا ہمچو سگ دران سر کو پاگرفتہ اند ؛ و (۳) بمعنی قیام و استقامت گرفتن (محمد جعفر مذہب تخلص سـ۵) تا چشم نیم مست تو مارا ز ماگرفت ؛ از بیخودی دلم نتوانست پا گرفت ؛ (تاثیر سـ۵) فارغ ز سوختن نیست تا شمع پاگرفتہ ؛ سر مشق بیقراری گویا ز ما گرفتہ ؛ (ابو طالب کلیم سـ۵) صد برق ناامیدی کردہ کمین زہر سو ؛ نخل امیدواری ہر جا کہ پاگرفتہ ؛ صاحب بحر بر معنی سوم قانع۔ و آرستہ ہم بر ذکر معنی سوم قناعت کردہ **مولّف** عرض کند کہ فضولی بہار است کہ معنی اوّل و دوم را قائم کرد و سند عبد الغنی قبول ہم برای معنی سوم است۔ غور بر معنی شعر نکرد و محققین اہل زبان و معاصرین عجم ہم از

معنی اوّل و دوم سکوت ورزیدہ اند بدون
سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اُردو) (۱) پاؤں
بند ہونا (۲) مرنا (۳) قیام اختیار کرنا۔
قائم ہونا۔

پاگرفتن طفل مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و انند قوت رفتار بہم رسانیدن طفل و
بپا آمدن و از محسن تاثیر سند دہد کہ بر (پاگرفتن)
گذشت **مولف** عرض کند کہ معنی لفظی این
قائم و استادہ شدن طفل است و این آغاز
رفتار اوست کہ اوّل استادہ می شود پس معنی
حقیقی باشد (اُردو) لڑکے کا کھڑا ہونا
(چلنے کا آغاز)

پاگرم کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحبان
بہار عجم و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت
و از علی خراسانی استناد کردہ اند (ع)
پیش ما قطع بیابان طلب آسان است ؛
آنقدر نیست رہ شوق کہ پاگرم کنم ؛ **مولف**
عرض کند کہ کنایہ باشد از آمادہ رفتار شدن
کہ در وقت رفتار پاتابہ و موزہ می پوشند و پای
را گرم کنند (اُردو) دیکھو آمادہ رفتار ہونا۔

(۷۴۷۵) **پاگستاخ شدن** استعمال۔ قلب اضافت
گستاخ شدن پا است بمعنی حقیقی (ظہوری ع)
شد براہش قدم ما گستاخ ؛ بیم سر ہست کہ
شد پا گستاخ ؛ **مولف** عرض کند کہ گستاخ
شدن چیزی و کسی بجای خودش می آید کہ از
حیطۂ ادب بیرون شدن و گستاخی کردن است
و این مصدر خاص است از ہمان تعمیم (اُردو)
پاؤں کا گستاخ ہونا۔ بے ادب بننا۔ گستاخی کرنا۔

پاگیر اصطلاح۔ بقول انند بمعنی زمین خوش
آیندہ۔ صاحب موید بحوالۂ لسان الشعرا ذکر
این کردہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان ازین
لغت ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند
مولف عرض کند کہ اگر سند استعمال بدست
آید توانیم عرض کرد کہ کنایہ باشد کہ زمین خوش آیند

وخوش آب وہوا ساکنین آنرا می گذارد کہ نقل مقام کنند	(اُردو) خوش آب وہوا زمین۔ مونث۔

پال بقول ناصری (۱) نام دیہی از گرم سیرات فارس قریب با سیر وہرود از توابع قصبہ گلہ دار است و بہ بندر کنگان دو سہ منزل و معرب این فال و ازینجا بود قطب الدین فالی مولف تقریب وغیر آن۔ صاحب رشیدی می فرماید کہ (۲) بمعنی ریسمان و از ہمین مرکب است پالدم کہ می آید صاحب انند ہمزبان ناصری **مولف** عرض کند کہ بمعنی دوم اسم جامد فارسی قدیم دانیم و وجہ تسمیۂ معنی اول ہیچ بوضوح نہ پیوست و بہ تحقیق ما (۳) صاف وپاک کہ اسم جامد فارسی قدیم واسم مصدر پالائیدن و پالادن و پالودن و پالیدن است کہ می آید معاصرین عجم تصدیق اینمعنی میکنند و وجود ہر چہار مصادر بالا تائید اینمعنی میکند (اُردو) (۱) پال فارس کے موضع کا نام ہے۔ مذکر (۲) رسی۔ مونث (۳) صاف وپاک۔

پالا بقول برہان وجہانگیری وناصری وجامع بروزن کالا (۱) اسپ کوتل (حکیم اسدی ؎) ز دروازہ تا درگہ شہ دومیل ٭ دو رویہ سپہ بود پالا وپیل ٭ صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی پالاد و پالادہ ہم آمدہ و بقول بعض مطلق اسپ و فرماید کہ حق ہمین است و اطلاق اسپ کوتل بقرینۂ مقام خواہد بود۔ خان آرزو درسراج این را متعلق بہ پالادمی داند و صراحت ماخذ بیان کردہ اش ہمدرانجا کنیم و بخیالش اسم کوتل و مطلق اسپ مجاز آن **مولف** عرض کند کہ ما این را مبدل پالاد دانیم کہ بہ ہمین معنی در موحدہ گذشت و اشارۂ این ہم ہمدرانجا کردہ ایم ونسبت معنی حقیقی و مجازی ہم با خان آرزو اتفاق داریم (اُردو) کوتل گھوڑا۔ مذکر۔ مطلق گھوڑا۔ مذکر۔

(۲) پالا - بقول برہان وجہانگیری وجامع بمعنی صاف کنندہ وفرماید کہ بدون ترکیب گفتہ نمیشود ہمچون ترشی پالا - ومی پالا - صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ مرکب است از پال والف کہ چون لاحق کلمۂ شود افادۂ فاعلیت کند واسم آلہ نیز وہرچیز بدان مضاف شود افادۂ آن کند مثل ترشی پالا وحی پالا - صاحب ناصری برمجرد صاف کنندہ قانع - خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ تسامح ہمہ محققین است کہ این را بدین معنی جا دادند یعنی ذکر مفرد این بدین معنی تحصیل حاصل است زیرا کہ ذکر امر حاضر بمعنی سوم می آید وہمان امر است کہ بحالت ترکیب اسم فاعل ترکیبی میشود (اُردو) ناقابل ترجمہ (دیکھو تیسرے معنے)

(۳) پالا - بقول برہان ورشیدی وسراج امر پالودن بمعنی صاف کن صاحب جامع بذکر این گوید کہ مصدر این پالادن است **مولف** عرض کند کہ این امر حاضر پالادن است چنانکہ صاحب جامع گفتہ واو از ترکت ہر چہار مصدر کار نگرفتہ کہ بجایش می آید ومصدر (پالودن) را از این ہیچ تعلّق نیست کہ آن سالم التصریف است کہ غیر ماضی ومستقبل واسم معفول دیگر مشتقات از سالم التصریف نمی آید وصراحت کامل بر پالادن می آید وشامل است بر ہمہ معانی پالادن (اُردو) پالودن کا امر حاضر - صاف کر - نیز ان تمام معنون مین امر حاضر ہے جو مصدر پالادن پر بیان ہون گے -

(۴) پالا - بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وجامع وسراج بمعنی آویختہ **مولف** عرض کند کہ ہمہ محققین ہمچون معنی دوم درین معنی ہم سکندری خوردہ اند وانمیعنی را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم وقول مجرد محقق اہل زبان

اعنی صاحب جامع راہم کافی ندانیم کہ اہلزبان
در قواعد فارسی اکثر غلط می کنند۔ حق آنست کہ
امر حاضر چون باآی مرکب می شود افادۂ معنی اسم
فاعل و اسم مفعول می کند وہمان است اسم
فاعل ترکیبی و اسم مفعول ترکیبی پس لفظ غیر مرکب
را چنانکہ ایشان بمعنی اسم فاعل بر نشان دوم
قائم کردہ اند و کار از تحقیق قواعد زبان نگرفتہ اند
ہمچنان درینجا ہم بمعنی اسم مفعول آوردہ اند دیگر
ہیچ۔ مخفی مباد کہ معنی آویختن تعلق دارد از صاف
و پاک کردن کہ چیزی رقیق را کہ صاف و پاک
می کنند اکثر آنرا می آویزند پس انیمعنی من وجہ
از پالودہ پیدا میشود کہ صراحت آن بر مصدر
پالودن می آید و درینجا ہمین قدر کافی است
کہ اگر سند استعمال این بمعنی آویختہ پیش شود
ما این را مخفف و مبدل پالودہ دانیم بحذف
دال مہملہ و ہای ہوز و تبدیل واو بہ الف چنانکہ
توغ و تاغ (اُردو) لٹکا ہوا۔ لٹکایا ہوا۔

(۵) پالا۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع
و سراج بلغت ژند و پاژند بمعنی فریاد و فغان
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان
است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست
(اُردو) فریاد۔ فارسی۔ بقول آصفیہ۔
مونث۔ واویلا۔ دہائی۔ مظلوموں کی آہ و
زاری۔ آہ و نالہ (رندہ) تھرائینگے اے چرخ
فرشتے ترے سنکر ** تا عرش جو پہنچی کبھی فریاد ہماری

پالاپال اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
بروزن مالامال (۱) چیزی سخت را گویند
کہ بسیار ربایندہ (۲) فالودۂ سخت شدہ را
نیز۔ صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع (دقیقی
لہ) بفر و ہیبت شمشیر تو قرار گرفت ** زمانۂ
کہ پر آشوب بود و پالاپال ** صاحب سروری
ذکر ہر دو معنی کردہ برای معنی دوم حوالہ تحفہ
کند۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ این
در فرہنگ ہای معتبرہ نیامدہ ظن غالب آنست

که مالامال بود به میم و آنرا پالا پال خوانند
نیز فرماید که از شعر دقیقی معنی بسیار پیدا می شود
نه بمعنی چیزی سخت صاحب رشیدی همزبان
ناصری. صاحب (موید مطبوعۂ نولکشور) بذکر
معنی دوم فرماید که (۲) حربہ باشد که زنگیان
دارند و دیگر نسخ قلمی این لغت نیست خان آرزو
در سراج با صاحب رشیدی اتفاق کرده
مولف عرض کند که جزین نیست که درین
تکرار پال است بزیادت الف الصاق چنانکه
مالامال و دمادم پس معنی لفظی این بلحاظ معنی
سوم پال بسیار صاف و پاک و چادار که پالوده
را نام نهیم و تخصیص سختی با او خلاف ما نخود
باعتبار صاحب جامع که از اهل زبان است
میگوئیم که فالوده سخت را بدین اسم مخصوص
کردن باختیار اهل زبان است و این قدر
متحقق که فالوده را پالاپال گفتن موافق قیاس
است و معنی اول مجاز معنی دوم بلحاظ سختی
فالوده وجهی نیست که در سند دقیقی تصرف لفظی
کنیم که معاصرین عجم هم درین شعر پالاپال را بر
زبان دارند و لفظ مالامال بلحاظ معنی مصرع
اول درین شعر هیچ لطف ندارد آنانکه اصلاح
در شعر استادی پسند کرده اند ذوق سخن ندارند
و آنانکه در راوی این تصرف این لغت زبان
را غلط دانند فضولی می کنند. معنی سوم نصیحت
مطبع نولکشوری نماید والله اعلم (اُردو)
(۱) بہت سخت چیز. مونث (۲) سخت فالودہ
مذکر (۳) ایک ہتیار کا نام. مذکر.

پالاد | اصطلاح. بقول برہان بروزن آباد
اسپ جنیبت را گویند که مرادف پالا باشد
صاحب جہانگیری هم ذکر این کرده (شمس
فخری ۵) شهنشی که کشد نجنت در مواکب
او ز چه نقره خنگ سمند فلک دو صد پالاد
صاحب رشیدی گوید که پالا و پالاد و پالاده
هرسه لغت به همین معنی است و بعضی گفته اند

که بمعنی مطلق اسپ و حق ہمین است و بمعنی مطلق
مرکوب نوشته اند لیکن از اسناد خصوص اسپ
مفہوم می شود۔ خان آرزو در سراج می فرماید
که مرکب است از پال که مبدّل پار است
به رای مہملہ بمعنی ریسمان و رسن و آو که کلمهٔ نسبت
است پس پالاو بمعنی مطلق اسپ چرا که بمعنی مطلق مرکوب
آمده و می فرماید که صاحب رشیدی ازین غافل
مانده **مولف** عرض کند که صراحت ماخذ
بر پالاد کرده ایم و در ینجا جز این نیست که دال
مہملہ آخر زائد است چنانکه پیدا و پیداد و
اشارهٔ این بر پالاد گذشت که به یای موحده
بجائیش مذکور شد (اردو) دیکھو بالاد۔

پالادن | بقول برہان بروزن ولادن
بمعنی پالودن و پالایش و صاف کردن تتمهٔ برہان
بحر ہمزبانش و فرماید که سالم التصریف است
که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید **مولف**
عرض کند که اسم مصدر این ہمان پال است
که بر معنی سومش گذشت و پالا امر حاضر این
که بجائیش مذکور شد و حاصل بالمصدر این پالایش
که می آید و صراحت کامل معنی بر پالودن کنیم
(اردو) دیکھو پالودن۔

پالاده | اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
آماده (۱) اسپ جنیبت و (۲) مفسد و اہل
غیبت۔ صاحب جہانگیری ہمزبانش صاحب
سروری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم حوالهٔ
رسالهٔ حسین وفائی دہد (حکیم عنصری له)
ابلق ایام را تا بر نشیند میرود چو سپہر خنگ
چرخ پیش قدر او پالاده۔ صاحب رشیدی
این را بمعنی اوّل مرادف پالاو پالاد گفته
و ذکر معنی دوم ہم کرده صاحب جامع ہمزبان
برہان۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی
اوّل گوید که پالاد و پالاده بدین معنی از قبیل
خان و خانه و (۳) بمعنی کشنده اسپ کوتل
مولف عرض کند که ہمه محققین اہل زبان

ازمعنی سوم ساکت که پیدا کردهٔ خان آرزو ست
یعنی ہای ہوز را ہای نسبت قرار داده این
معنی پیدا کرد و ما ہای ہوز زائد دانیم و مزید علیه
پالاد که آنہم مزید علیه پالا است وصراحت ماخذ
پالا بجایش گذشت وجا دارد که در معنی دوم
ہای ہوز را ہای نسبت گیریم که معنی لفظی
این منسوب به اسپ کوتل وکنایه از مفسد
وشریر است که اسپان کوتل ہمیشه در تندی
وتیزی می باشند وہمچون اسپی که زیر سواری
است مطیع نمی باشند وازہمین عادت معنی
دوم پیدا شد یکی از معاصرین عجم گوید که اسپان
کوتل را دائماً از سواری ومحنت محفوظ می دارند
تا ورغائت تازگی وخوشنمائی باشند ووجود
ایشان در جلوی پادشاه محض رونق راست
(اُردو) (۱) دیکھو پالا (۲) شریر شخص
(۳) کوتل گھوڑے کا مالک جس کے ساتھ
کوتل گھوڑا ہوتا ہے۔

پالار اصطلاح - بقول برہان بروزن
سالار (۱) درخت و (۲) ستون بزرگ
را گویند. صاحب سروری این را مرادف
بالار گوید که بموحده اوّل گذشت صاحبان
ناصری وجامع ہمزبان برہان **مؤلف**
عرض کند که مبدل بالار است وصراحت
ماخذ ہمدرانجا کرده ایم ومعنی حقیقی این شہتیر
باشد ومعنی ستون مجاز آن ومعنی درخت
مجاز مجاز پس درینجا ہر دو معنی مجاز معنی اوّل
(بالار) است که به موحده مذکور شد (اُردو)
(۱) پہاڑ۔ مذکر (۲) ستون دیکھو بالار کے
دوسرے معنے۔

پالارنگ اصطلاح - بقول اننڈ بحوالهٔ
برہان بفتح رای مہمله آہن وفولاد ہندی
را گویند **مؤلف** عرض کند که ما این لغت
غریبه را در برہان نیافتیم ودیگر ہمه محققین
فارسی زبان ہم ازین ساکت وماخذ این ہم

هیچ بفهم نمی آید و نظر معانی پالا ترکیب این بالفظ رنگ هم متقاضی معنی آهن و فولاد هندی نمی شود بدون سند استعمال این را تسلیم کنیم اگر این را به رای جهانگیر کلیم البته فولاد و آهن [illegible] می شود که رنگ بالای آن زود می آید (اُردو) لوہا - فولاد - مذکر۔

پالاری بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ [illegible] برای جمله (۱) شهتیر و (۲) ستون بزرگ **مولف** عرض کند که پالار به تقدیم به همین معنی گذشت و پالار به بای فارسی مبدلش و صراحت [illegible] مذکور پس جزین نباشد که صاحب فرهنگ فرنگ استعمال این با یای وحدت دیده باشد و غور بر معنی نکرده - اگر سند استعمال پیش شد تصفیهٔ آن می کردیم حالا چاره جزین نیست که این را تصحیف دانیم که دیگر همه محققین ازین ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود این را از [illegible]

و مبدل بالار دانیم که تحتانی زائد در آخر و وسط الفاظ می آید چنانکه پا و پای و بست و بیست و انگشتر و انگشتری (اُردو) دیکھو پالار بہ بای موحدہ کے پہلے اور دوسرے معنے۔

پالاش اصطلاح - بقول برهان بروزن شاباش آلوده شدن با گِل و لای - صاحبان ناصری و انند و رشیدی و جامع و سراج ذکر این کرده اند (خسرو سه) چو پا لغزد و پالاش دارد گلت چو مرغان دلی نا نرمید ولت چو **مولف** عرض کند که معنی این آلودگی با باشد که حاصل بالمصدر است و اصل این (پاآلایش) بود [illegible] و تحتانی ششم (پالاش) [illegible] و این قلب اضافت باشد بمعنی آلودگی پا [illegible] و استعمال این [illegible] است یعنی شاعر [illegible] صفت [illegible] کمن تا

دل تو نرنجد پس پالاش حاصل بالمصدر
آلوده شدن و کردن هر دو باشد (اردو)
کیچڑ میں پاؤں کی آلودگی اور آلوده سازی
فاعلی اور مفعولی دونوں معنوں میں۔ موٴنث۔

پالاگر اصطلاح۔ بقول انند بفتح کاف
فارسی بمعنی ستون **موٴلف** عرض کند که
اصل این (بالاگر) بموحدهٔ اول باشد که
اشارهٔ آن در ماخذ بالار کرده ایم معنی لفظی
این بلند کننده و کنایه از ستون که بلند کنندهٔ
خانه است (اردو) دیکھو بالار کے دوسرے معنے

پالان اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ غیاث
بروزن کاشان پلاسی که بر پشت خر اندازند
بهار ذکر این کرده از معنی ساکت وی فرماید
که بالفظ کشیدن بمعنی بر داشتن مستعمل (انتہٰی)
ــہ) خر از زین زر به که پالان کشد ؎ که تا رخت
خر بنده آسان کشد **موٴلف** عرض کند که
تخصیص یک مصدر کشیدن درست نباشد
که استعمال این با مصادر متعدده در ملحقات
می آید و این اسم حال است از مصدر
پالادن و پالیدن که بمعنی بزرگ گردانیدن
و افزودن می آید پس معنی لفظی این افزاینده
و بزرگ کننده در زمانهٔ حال و کنایه از پلاس
پشت خر که افزون کنندهٔ اوست از حیثیت
البدن دیگر هیچ حیف است دیگر محققین فارسی
زبان ازین لغت سکوت ورزیده اند (اردو)
پالان۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وه
گدڑی یا کپڑا جو گدھے یا اونٹ کی پیٹھ کے
بچاؤ کے واسطے اس کی پشت پر ڈالدیتے
ہیں۔ گدی۔ خوگیر۔ **موٴلف** عرض کرتا ہے
که بلحاظ معنی بیان کردهٔ محققین فارسی خرجی
موٴنث۔ دیکھو اثر غنج۔

پالان دوختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **موٴلف** عرض
کند که بمعنی درست کردن پالان است

بوسیلہ دوختن از قبیل کفش دوختن (عالی شیرازی
ے) یکی گفت کہ پالان بدوز ای ظالم ؛ چیر
شگافتم این است چوب گاہ رسید ؛ (اُردو)
خوگیر سینا۔

پالان دوز اصطلاح۔ بقول بہار و اننداند
مرادف پالان گر و ہیچ صراحت معنی نہ شد **مولف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ
پالان را دوزد و درست کند از ہمان (پالان
دوختن) کہ گذشت (اُردو) خوگیر بنانے والا۔
خوگیر سینے والا۔

پالان کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ کنایہ از بار کشیدن ہست (نظامی
ے) خر از زین زر بہ کہ پالان کشد ؛ کہ تا
رخت خر بندہ آسان کشد (اُردو) بوجھ
اٹھانا۔ بارکش ہونا۔

پالان گر اصطلاح۔ بقول بہار و انند
مرادف پالان دوز کہ بجایش گذشت (نظامی
ے) شبی نعلبندی و پالانگری ؛ بحق خویش
می خواستند از خری ؛ (میرزا طاہر وحید ے)
خورش گرچہ باشد فلاطون شعار ؛ کشیدہ است
پالان گرش زیر بار ؛ **مولف** عرض کند کہ
اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس
(اُردو) دیکھو پالان دوز۔

پالانہ اصطلاح۔ بقول۔ جہانگیری و برہان
(۱) مخارجہ کہ در بالاخانہ سازند صاحبان
جامع و انند ہم ذکر این کردہ۔ خان آرزو
در سراج می فرماید کہ این مرکب است از
پال کہ بمعنی رسن است و آنہ کہ کلمہ نسبت
است و چون بہ مکان مذکور برسن می توان
رسید پالانہ گفتند و بقول ناصری کہ بذیل
(پالاوان) آوردہ (۲) مرادف پالادان
(حکیم سنائی ے) بسیار ہمہ زنگ بپالانہ آہن ؛
بگذار ہمہ رنگ بپالودۂ بازار ؛ **مولف**

عرض کند که اصل این معنی اوّل همان بالانه
که بموحده گذشت و این مبدّل آن چنانکه تب
و تپ و اثر این تبدیل در معنی همین که به آمده
بالاخانه را نام نهادند - خان آرزو در مآخذ
سکندری خورد که رسن را متعلّق باین کرد
و صراحت ماخذ معنی دوم - به (پالاوان) کنیم
(اردو) (۱) دیکهو برآمده (۲) دیکهو پالاوان

پالانی اصطلاح - بقول رشیدی مرادف
(پلانی) که (۱) اسپ کندرو باشد که لائق
پالان بود - صاحب مؤید بر (۲) اسپ بارگیر
قانع - خان آرزو در سراج گوید که اسپ
زیر پالان و مجازاً اسپ کندرفتار را هم گویند
و فرماید که صاحب رشیدی خطا کرده که این را
حقیقت دانست مؤلف عرض کند که
یای نسبت بر پالان زیاده کرده اند و دیگر
هیچ معنی لفظی این منسوب بپالان و کنایه از
اسپی یا خری که بر پشت او پالان بندند
برای بارکشی و معنی دوم مجاز معنی اوّل باشد
(اردو) (۱) سست گهوڑا - جو جلد نہیں چلتا
مذکر (۲) بارکش ٹٹّو - صاحب آصفیہ نے
(بهاڑیکا ٹٹّو) پر فرمایا ہے - اسم مذکر کرایہ
پر چلنے والا ٹٹو - دکن میں اُس ٹٹو کو کہتے
ہیں جس پر بوجهہ لاڈا جاے -

پالائیدن بقول انند - نون پنجم صاف
و روشن کردن از کدورت ها صاحب شمس بذکر
معنی پالا گوید که بمعنی خلاص شدن هم مؤلف
عرض کند که همین معنی به پالائیدن می آید که
عوض نون پنجم تحتانی است و نظر بر اهم مصدر
این که پال است همان صحیح معلوم می شود
و نون پنجم درین بلحاظ معنی غلط می نماید اگر
پالان را اسم مصدر این دانیم خلاف معنی
است و محقّق مصادر اعنی صاحب بحر
این را ترک کرده و صاحبان موارد و نوادر
هم ساکت پس جز این نیست که این را تصحیف

دانیم و بدون سند استعمال بر مجرد قول صاحب شمس که محقق بی تحقیق است این را تسلیم نکنیم و صاحب انند نقل نگارش چنانکه عادت اوست معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو پالائیدن ۔

(الف) **پالاوان** اصطلاح ۔ بقول برہان ہردو

(ب) **پالاون** بمعنی ظرفی است مانند کفگیر که چیزها دران صاف کنند و آن را (ترشی پالا) گویند صاحب جهانگیری انیقدر صراحت مزید کند که طبقی است که دران سوراخهای بسیار باشد مثل کفگیر که ملّا خان و حلوائیان آن را بر سر دیگ نهاده روغن و شیر و ترشی ها و امثال آن را بدان صاف کنند ۔ صاحب رشیدی بذکر ہردو گوید که پالایش و پالونه هم مرادف این است که می آید و فرماید که این چهار لغت اسم آله است از پالودن ۔ صاحب سروری بر (ب) سندی پیش کرده (ابوشعیب ؎) افشرده خون دل از چشم او ٭ ریخته پالاون مژگان او ٭ صاحب موید بر الف قانع و گوید که این را بهندی بانگه گویند صاحب ناصری بذکر الف ضمناً ذکر ب هم کرده گوید که در کلام خود استعمال (پالاونا) هم بهمین معنی کرده ام و (پالاوند) نیز گفته اند و (پالونه) و (پالانه) و (پالوانه) همه بدین معنی است خان آرزو در سراج می فرماید که پالایش حاصل بالمصدر است که مجازاً بمعنی ترشی پالا می آید و پالاوان و پالاون مرکب اند از پالا بمعنی پالانیده و دان و ون کلمهٔ نسبت است یعنی چیزی که بپالانیده نسبت دارد **مولف** عرض کند که درینجا نسبت این هردو لغت زیر تعریف عرض کنیم که پال بمعنی صاف و پاک بر معنی سوزش گذشت و آن مبدل بان است چنانکه آب و آو که افادهٔ معنی فاعلی کند چنانکه باغبان نگهبان

پس معنی لفظی (پالوان) صاف کنندہ و کنایہ
از آنکہ ذکرش بالا گذشت و پالون بحذف
الف مخفف این و (پالادن) قلب بعض کہ
تقدیم و تاخیر در واو و الف شدہ و پالوانہ کہ
می آید مزید علیہ بزیادت ہای ہوز در آخر
(پالوان) و پالانہ کہ بہمین معنی گذشت مخفف
(پالوانہ) بحذف واو و صراحت ماخذ بوانی
بجایش می آید (اُردو) چھلنی مؤنث (دیکھو آرو بیز)

پالاونا | اصطلاح۔ بقول ناصری بذیل
پالاوان مرادفش (از ناصری ۵) ز خون
ہر زرہ ہمچو پالاونا ؏ کہ پالای از آن می ورد منانی
مؤلف عرض کند کہ مزید علیہ پالاون است کہ
الف آخر این زائد باشد دیگر ہیچ (اُردو)
دیکھو پالاون۔

پالاوند | اصطلاح۔ بقول ناصری کہ
بذیل (پالاون) آوردہ مرادف ہمان **مؤلف**
عرض کند کہ مزید علیہ آن است کہ دال مہملہ
در آخرش زیادہ کردہ اند چنانکہ شفتالو و شفتالوہ
دیگر ہیچ مخفی مباد کہ صراحت ماخذ پالاون
بجایش کردہ ایم و این لغت را باعتبار ناصری
کہ صاحب زبان است جا دادہ ایم (اُردو)
دیکھو پالادن۔

پالاہنگ | اصطلاح۔ بقول برہان بفتح
ہای ہوز بروزن بالاتنگ (۱) کہکشان را
گویند و آن سفیدی است کہ شبہا در آسمان
نماید۔ فرماید کہ این لغت در اصل (پالاآہنگ)
بودہ یعنی جنیبت کش چہ پالا اسپ جنیبت است
کہ اسپ کوتل باشد و آہنگ بمعنی کشیدن و
چون درمیان علمای فرس مقرر است کہ
ہرگاہ خواہند دو کلمہ را باہم ترکیب کنند اگر
حرف آخر کلمہ اوّل با حرف اوّل کلمہ آخر از یک
جنس باشد یک حرف را ساقط کنند بنابران
یک الف را حذف کردہ پالاہنگ خواندند
صاحب سروری گوید کہ پالہنگ ہم بہمین

معنی می آید۔ صاحب موید ہم ذکر این معنی کردہ **مولف**
عرض کند کہ این بمعنی دوم اصل است و معنی
کہکشان مجازش کہ صورت کہکشان ہم از
طولانی سفیدی بارسن مشابہت دارد
(**اُردو**) کہکشان۔ مذکر (دیکھو اژدہاے فلک) کے
دوسرے معنے۔

(۲) پالاہنگ۔ بقول برہان کمندی را
گویند کہ بریک جانب لجام اسپ بندند و
اسپ را بدان بکشند۔ صاحب جہانگیری
ذکر این کردہ ہمان صراحت ماخذ کند کہ
صاحب برہان نقلش کرد کہ ذکرش بذیل معنی
اول کردہ ایم (حکیم سنائی سہ) در کہ خسروان
ہمہ دریاست ؛ یک گہری و صد ہزار نہنگ ؛
درپناہ خرد نشین کہ خرد ؛ گردن آز راست
پالاہنگ ؛ صاحب سروری گوید کہ دوالی
است کہ برکنار لگام بستہ باشند (استاد معزی
سہ) کشتی زروم بخوارزم بت پرستان را ؛
فسار در سر و در دست نیز پالاہنگ ؛
صاحبان رشیدی و ناصری و موید ذکر
این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ این مرکب است از پال بمعنی ریسمانی
و آہنگ بمعنی کشندہ **مولف** عرض کند کہ
آہنگ بمعنی کشندہ نیست بلکہ بمعنی بکش امر
حاضر آہنگیدن و (پالاہنگ) اسم فاعل
ترکیبی بمعنی رسنی کہ کشندہ باشد و کنایہ
از رسن اسپ۔ خان آرزو برقواعد فارسی
غور نکرد (**اُردو**) باگ ڈور۔ مذکر۔ دیکھو افسار

(۳) پالاہنگ۔ بقول برہان کمندی
کہ گناہگار را بدان محکم بربندند۔ خان آرزو
در سراج ذکر این کردہ۔ **مولف** عرض
کند کہ مجاز معنی دوم است دیگر ہیچ (**اُردو**)
وہ رسی جس سے مجرمون کے ہاتھ پاؤن
باندھتے ہین۔ مونث۔

(۴) پالاہنگ۔ بقول برہان نزد مجرمین

انچہ باعث تعلّق باشد **مولّف** عرض کند که طالب سند استعمال می باشیم و مجاز معنی دوم دانیم که سلسلۂ تعلّق هم رسنی را مانند معنیٔ (**اُردو**) تعلّق کا سلسلہ۔ مذکر۔

(۵) پالاهنگ۔ بقول موید بحوالۂ دستور کمندی دوشاخه و چوبی که بر گردن سگ نهند **مولّف** عرض کند که مجاز معنی دوم است مخفی مباد که تعریف موید از تصرّف کاتبین مطبع چوب را داخل این کرده و مقصود صاحب دستور از کمندی است دوشاخه که دران چوب کوچکے هم باشد و هیچ تخصیص سگ ندارد واین چوب کوچک در بینی یا بر گردن چارپایان قائم شود و هر دو شاخ رسنش بدست کسی واین را اکثر برای شتران استعمال کنند (**اُردو**) دوشاخه کمند یا رسّی جو چارپایون کے گلے مین باندھتے هین اور اونٹ کی ناک مین بھی جس مین ایک نازک لکڑی هوتی ہے جس کے دونون سرون پر دو رسّیان مثل لگام اسپ۔ مونّث۔

پالائی اصطلاح۔ بقول برهان بسکون یای حطّی (۱) صاف کننده وافزاینده را نیز گویند و (۲) امر به صاف کردن هم هست و (۳) اسپ جنیبت را هم گفته اند۔ صاحب سروری هم ذکر هر سه معنی کرده (شیخ عطّار ۵۱)
گهی از نرگست خوناب پالای ؛ گهی بیخواب دکه مهتاب پیمای ؛ (انوری ۵۲) زانکه پالوی سر کوبیست ؛ امتحانش کن وفرو پالای ؛
صاحبان موید واننده هم زبانش **مولّف** عرض کند که (۴) این حاصل بالمصدر پالاییدن است که بمعنی صاف شدن وصاف کردن لازم ومتعدّی هر دو است وحق آنست که پال اسم جامد است بمعنی صاف وروشن و برای هر چهار مصدر که درین باب می آید دهر یکی را حاصل بالمصدر خاص است

یعنی (پالای) حاصل بالمصدر (پالاون) کہ گذشت
و پالش حاصل بالمصدر (پالیدن) و پالایش
حاصل بالمصدر (پالائیدن) و پالودگی حاصل
بالمصدر (پالودن) حیف است کہ محققین مصادر
درین نزاکت فرقی نکردہ اند و ما صراحت این
بر ہر یک مصدر می کنیم بالجملہ درینجا ہمین قدر
کافی است کہ این بمعنی اوّل بدون ترکیب
نمی آید و بمعنی دوم امر حاضر است از پالائیدن
و بمعنی چہارم حاصل بالمصدر است از پالاون
و بمعنی سوم مزید علیہ پالا کہ بمعنی اوّلش گذشت
تسامح محققین است کہ مجرد این را بمعنی اسم
فاعل گفتند و در سندشان (خوناب پالای)
اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) (۱) صاف
کرنے والا (۲) صاف کر (۳) دیکھو پالا کے
پہلے معنے (۴) صفائی - مونث - واضح ہو کہ
معنی اوّل و دوم و چہارم مین یہ مصدر پالائیدن
اور پالاون کے کل معنون پر شامل ہوگا -

پالایش اصطلاح - بقول سروری
(۱) ظرفی کہ در ان سوراخہا کنند بجہتہ صاف
کردن چیزہای مایع (سراج الدین راجی
ے) زدہ جوش دریای درد از درون ٭
ز پالایش دیدہ پالود خون ٭ صاحب رشیدی
بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) بمعنی مصدری
ہم آمدہ - خان آرزو بذکر معنی اوّل نسبت
معنی دوم صراحت مزید کند کہ حاصل بالمصدر
است کہ مجازاً بمعنی اوّل مستعمل شد مؤلف
عرض کند کہ چرا می گوید کہ بمعنی دوم مخصوص
است از (پالائیدن) چنانکہ بر پالای
صراحت کردہ ایم وحق آنست کہ ازین نزاکت
خبر ندارد (اُردو) (۱) دیکھو پالاوان
(۲) صفائی وغیرہ - مصدر پالائیدن کا
حاصل بالمصدر اور اُس کے تمام معنون پر
شامل - مونث -

پالائیدن بقول برہان بروزن آسائیدن

(۱) زیادہ کردن و زیادہ شدن و (۲) صاف
نمودن صاحب سروری بر معنی دوم قانع و
صاحب مؤید متفق با برہان صاحب بحر بذکر
معنی اول بذکر معنی دوم گوید کہ صافی و روشن
از کدورت با کردن و (۳) خلاص شدن
ہم و فرماید کہ (پالاید) مضارع این (کامل التفضیل)
و صاحب موارد بذکر معنی اول نسبت معنی دوم
بر لازم اکتفا کردہ کہ صاف و پاک گردیدن
است و فرماید کہ بمعنی زیادہ کردن ہم۔ و
پالائش و پالش ہر دو را حاصل بالمصدر
این گوید۔ صاحب نوادر گوید کہ بمعنی دوم
صاف و متعدی ہر دو بحوالۂ خان آرزو
می فرماید کہ در کلام شیخ نظامی بسیار است کہ اکثر
مصادر متعدی بمعنی لازم استعمال کردہ اند
و کتب لغت بران مساعدت نمی کند چنانکہ
در ہمین لفظ (پالاینده) بقول مؤید بمعنی
افزاینده مؤلف عرض کند کہ این مصدریست

کہ مرکب شد از اسم مصدر پا آں کہ بجالیش گذشت
و بقاعدۂ فارسیان مشتق می پالیدن است
کہ می آید. ما پالیدن را لازم گوئیم و تصرف
فارسیان است کہ در مصادر لازم و متعدی
فرق نکردہ ہر دو را بمعنی لازم و متعدی استعمال
می کنند معنی اول بلحاظ ماخذ اصلی است
و معانی اول و سوم را چارہ نیست کہ مجاز
معنی دوم دانیم ولیکن ہیچ تعلق مجازی ظاہر
نمی نماید و قیاس می خواہد کہ بدین معنی پالانیدن
بنون پنجم صحیح باشد کہ اسم مصدرش پالان
را گیریم۔ عجب آنست کہ پالانیدن بدین معنی
نیامدہ انچہ صاحب موارد و پالش را حاصل
بالمصدر این نوشتہ بر نزاکت بیان کردہ
ما کہ بر پالای گذشت قادر نشدہ ہمانا پالائش
حاصل بالمصدر است و پالاید و پالاینده
شامل باشد بر ہمہ معانی این مصدر (نظامی
۵۲) پدید آمد از چشمۂ سیم رنگ ٭ چو سیمی کہ

پالاید از ناف سنگ ؂ (ظہوری ؎) ساقی ما چو بادہ پالاید ؂ دوش زتادبی روا باشد ؂ (اُردو)	(۱) زیادہ کرنا۔ زیادہ ہونا (۲) صاف کرنا۔ صاف ہونا (۳) خلاص ہونا۔ رہا ہونا۔ چھوٹنا۔

پالتو صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ (۱) بمعنی چرم پشم دار است کہ ازان پوستین سازند و صاحب بول چال (۲) بر پوستین قانع و فرماید کہ مفرس است از لغت انگلیسی پیلٹیاٹ کہ بہ بای فارسی و تحتانی و لام و تای ہندی و الف و تای آخرہ ہم ہندیست **مولف** عرض کند کہ جا دارد کہ بہ تبدیل و تخفیف بعض مفرس شدہ و نسبت معنی این قول صاحب رہنما را معتبر دانیم کہ معاصرین عجم ہم تصدیق آن می کنند (۱) پشم دار چمڑا۔ مذکر (۲) پوستین۔ مونث۔ دیکھو برفان۔

پالدم اصطلاح۔ بقول برہان بضم دال مہملہ بروزن و معنی پاردم است و آنرا ترکان قوسقون می گویند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و انند ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ ما ہم درانجا اشارۂ این کردہ ایم کہ این اصل است و آن مبدل این چنانکہ آلوند و اروند (مولوی معنوی ؎) ابروان چون پالدم زیر آمدہ ؂ چشم را نم آمدہ تازی شدہ ؂ (اُردو) دیکھو پاردم۔

پالش اصطلاح۔ بقول برہان بروزن بالش بمعنی افزون شدن و بالیدن و افزایش صاحب سروری این را بحوالۂ نسخۂ میرزا بمعنی افزایش گفتہ می فرماید کہ بدین معنی بہای تازی باید و بمعنی صاف کردن بہای فارسی و بمعنی تفحص و تجسس نیز۔ صاحب مؤید بر افزونی قانع **مولف** عرض کند کہ ما بر پالای اشارۂ این کردہ ایم کہ حاصل بالمصدر پالیدن است و شامل بر ہمہ معنی پالیدن تحقیقن

بالا برین نزاکت غور نکردہ اند ازینجاست که در معانی بعض را بموحّدہ درست دانند وبعض معانی را به بای فارسی وبخیال ماهمه معانی این به بای فارسی باشد (اُردو) افزایش۔ تلاش۔ خلاصی۔ زیادتی۔ مونث مشاهدہ۔ مذکر۔ یہہ سب معانی بلحاظ مصدر پالیدن ہین جو آیندہ آئیگا یہ اسی کا حاصل بالمصدر ہے

پالغ اصطلاح۔ بقول برہان بضمّ ثالث وسکون غین معجمه (۱) پیمانهٔ شرابی را گویند که از شاخ کرگدن وگاو واستخوان فیل وچوب سازند۔ صاحب جهانگیری هم ذکر این کردہ (حکیم اسدی ؒ) بدیدش همانجای بر تخت خویش ٭ یکی پالغ وکاله می به پیش۔ صاحب ناصری همزبان برہان۔ صاحب رشیدی می فرماید که همین لغت در موحّدہ گذشت ولیکن همین صحیح است نیز می فرماید که تخصیص در معنی باچوب وغیرہ درست نیست بلکه مطلق پیمانه باشد چنانکه از اشعار مفهوم می شود (عمارہ ؒ) باچنگ سغدیانه وبا پالغ شراب ٭ آمد بخان چاکر خود خواجه باصواب ٭ صاحب موید گوید که انیمعنی بکسر وبفتح است وبفتح لام (۲) نام ولایت شمال۔ خان آرزو در سراج می فرماید که همان بالغ است که بضمّ لام در موحّدہ گذشت مولف عرض کند که ما در موحّدہ صراحت ماخذ کردہ ایم واین را اصل وآن را مبدّل این قرار دادہ ایم وتخصیص در ساخت پیاله متفق علیه محققین است واین را با اشعار سند هیچ تعلق نیست که شعرا در استعمال الفاظ ذکر حقیقت معنی نمی کنند ومعنی دوم هم در موحّدہ گذشت (اُردو) دیکھو بالغ کی معنی اوّل ودوم۔

پالغز اصطلاح۔ بقول برہان بفتح ثالث وسکون غین وزای نقطه دار (۱) خطا وجرم وزلت

باشد کہ بعربی عثفر خوانند - صاحب رشیدی
بذکر معنی اوّل گوید کہ (۲) زمینی کہ پا دران لغزد
(نظامی سہ) شہ از پند آن پیر پا بودہ مغز ؎
ہراسان شد از کار آن پای لغز ؎ صاحب
جہانگیری در ملحقات بذکر معنی اوّل قانع - صاحب
ناصری نسبت معنی اوّل گوید کہ بمعنی خطا و جرم
و زلّت و لغزش و افتادن و از معنی دوم ساکت
مولف عرض کند کہ معنی اوّل لغزش پاست
کہ حقیقی است و خطا و جرم و زلّت مجاز آن کہ
متعلق از انست و معنی دوم بدون سند استعمال
تسلیم نہ کنیم کہ استعمال این بدیں معنی از نظر ما نگذشت
بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ با لفظ خوردن و دادن
و رسیدن مستعمل ما می گوئیم کہ صراحتش در ملحقات
می آید (اُردو) (۱) پاؤں کی لغزش - مونث
صاحب آصفیہ نے صرف (لغزش) پر فرمایا ہے
(مونث) خطا - سہو - بھول چوک - غلطی - گمراہی
ضلالت (۲) وہ زمین جس مین پاؤن پھسلے - مونث

پالغز خوردن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض
کند کہ لغزش واقع شدن از کسی شامل بہ
معنی اوّل و دوم پالغز (طغرای مشہدی
سہ) کہ دل اگر خوردہ پالغز عقل ؎ ز بادہ
بدستش دہد مغز عقل ؎ (اُردو) لغزش
واقع ہونا -

پالغز دادن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف**
عرض کند کہ باعث لغزش کسی شدن است
حیف است کہ سند استعمال این پیش نہ شد
و ما از زبان معاصرین عجم (پالغزی دادن)
شنیدہ ایم معلوم می شود کہ صاحب آصفی
نظر بہ صراحت بہار کہ بر (پالغز) کردہ این
را اقا بہم کرد باقی حال مشتاق سند استعمال
می باشیم (اُردو) کسی سے لغزش کرانا -
مبتلائے لغزش کرنا -

پالغز رسیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که لغزش واقع شدن (نظامی ۵) مبادا که شه را رسد پای لغز؛ که گردد سر ملک شوریده مغز؛ (**اُردو**) لغزش واقع ہونا -

پالک اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح لام و سکون کاف تازی بمعنی کفش باشد **مولف** عرض کند که ہمه محققین غیر ازین ہر دو ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند ولیکن موافق قیاس است که پا بمعنی خود است و لک بقول برہان بمعنی جامه و لتہ کہنه پاره پاره شده و لباسی که رؤسا پوشند خواه نو باشد خواه کہنه پس معنی لفظی این لباس پا و کنایه باشد از کفش و جا دارد که برای پا تابه و موزه ہم استعمال این شود ولیکن تخصیص کفش را محاوره دانیم بجالی که سند استعمال این بدست آید (**اُردو**) دیکھو پا افزار -

پالکی اصطلاح - بقول بہار مرکبی است مخصوص ہند که امرا و اغنیا بران سوار شوند و نالکی بنون در رتبه انزدون تر از انست و مخصوص بسواری پادشاه زادگان صاحب انند نقل نگارش **مولف** عرض کند که این مرکب را اقلاً چہار کس بر دوش خود بردارند و سیر کنند - یکی از معاصرین عجم گفت که جا دارد که ہندیان فارسی دان این اسم وضع کرده باشند در فارسی زبان معنی لفظی این الہی در پاست یعنی از پای خود کار نگرفته بر انسانان سوار شدن خالی از حماقت نیست - پا بمعنی او است و لک بمعنی ابله و احمق و یای آخر مصدریست دیگر ہیچ - بخیال ما شک نیست که این لغت ہندیست مرکب از پال و کی معنی این مرکب از خیمه خورد - که پال خیمه خورد را گویند - مثلاً

ولایت نے این را بہ ہمین نام خوانند کہ علم است
واستعمال این در فارسی زبان درست
باشد کہ ترجمۂ فارسی ندارد (اُردو) پالکی۔
بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی خمدار
ڈنڈون کی ڈولی۔ پینس۔ فنس۔ محافہ (ناسخ
۵) ایسے گرے ہین ہم کہ نہ اٹھین گے حشر تک
تابوت ہی نچاہیے ہم کو نہ پالکی ؎

پالگانہ اصطلاح۔ بقول برہان باکاف
فارسی بروزن آشیانہ (۱) بام بلند و (۲) دریچہ
خانہ و (۳) شروع در غلہ درو کردن و (۴)
پاسنگ ترازو۔ صاحب جہانگیری بمعنی دوم
قانع (کمال اسمعیل ؒ) ترسم ز پالگانۂ دیدہ
برون جہد ؎ این چند قطرہ خون کہ محلّ وفای
تست ؎ (خواجہ شمس الدین محمد درکانی ؒ)
مشبّکات رواق سپہر پیروزہ ؎ ز پالگانۂ
ایوان تست پنجرۂ ؎ صاحب رشیدی ہم
ذکر معنی اوّل کردہ گوید کہ غرفہ باشد نہ دریچہ
صاحب ناصری گوید ہمین لغت در موحّدہ
گذشت و بحوالۂ برہان ذکر معنی سوم کردہ
گوید کہ اصل این لغت (بالاخانہ) بودہ
تبدیل و تصحیف شدہ و ذکر معنی چہارم
ہم کند و فرماید کہ خاقانی این را بمعنی
غرفہ و بالاخانہ آوردہ۔ صاحب جامع ہمزبان
برہان در ہر چہار معنی۔ صاحب مؤیّد بحوالۂ
زفانگویا تصدیق معنی اوّل کند و بحوالۂ
شرفنامہ تصدیق معنی دوم۔ خان آرزو
در سراج بذکر ہر چہار معنی بیان کردۂ برہان
بذکر قول رشیدی گوید کہ معنی دوم غرفہ
درست است نہ دریچہ و فرماید کہ پالانہ
مخفف آنست مؤلّف عرض کند کہ ما
حقیقت این را بر بالکانہ بیان کردہ ایم
کہ بموحّدہ و کاف عربی گذشت و این را
مبدل آن دانیم چنانکہ اسب و اسپ
دگند و گند عجب آنست کہ ہمین سند کمال

راکہ بالا مذکور شد بعض محققین فارسی برای
بالکانہ ہم آوردہ اند کہ بموحدہ گذشت و
درانجا بالکانہ را بموحدہ نقل کردہ اند و
درینجا بہ بای فارسی بالجملہ این بمعنی اول مبدل
است از (بالاخانہ) کہ الف چہارم حذف
شد و موحدہ بہ بای تازی وخای معجمہ بہ کاف
فارسی بدل گردید چنانکہ اسب و اسپ
و فرسنج و فرسنگ و بمعنی دوم مجاز آن کہ
غرفہ ہم بالای خانہ می باشد و با رشیدی
و خان آرزو اتفاق داریم کہ بمعنی دوم
غرفہ است نہ دریچہ کہ غرفہ غرد از دریچہ
و ہو سیخ ہای آہنی پنجرہ را مانند کہ برای رشنی
و ہوا اکثر بالای دریچہ و در و بہ دیوار قائم
کنند - صاحب منتخب غرفہ را پروارۂ فارسی
زبان گوید و ہمین را فارسیان پرواہم نامند
و بجا دارد کہ این را مبدل بادگانہ گیریم کہ
دال مہملہ بدل شد بہ لام چنانکہ دغ و لغ
و معنی لفظی این لائق باد و کنایہ از غرفہ کہ باد
ازان داخل خانہ می آید و بادگانہ بجایش
گذشت و بمعنی سوم مرکب است از پال کہ
بمعنی صاف و پاک گذشت و گانہ افادۂ معنی
لیاقت و قابلیت کند پس معنی لفظی این لیاقت
صاف و پاک دارندہ و کنایہ از وقتی و موسمی کہ
آغاز درو کردن غلہ دران شود و بمعنی سوم
مجاز معنی اول باشد کہ پاسنگ نراز و ہم
بلند باشد از زمین مثل بالاخانہ و برای
معنی سوم و چہارم مشتاق سند استعمال
می باشیم و باعتبار صاحب جامع کہ محقق
اہل زبان است این را جا دادہ ایم و بدون
سند ہم این معنی را تسلیم کنیم (اُردو) (۱) دیکھو
بالاخانہ (۲) دیکھو بادگانہ. صاحب آصفیہ
نے غرفہ پر دریچہ اور جھروکا فرمایا ہے اور
ہماری رائے مین صحیح ترجمہ جھروکا ہے
نہ دریچہ (۳) فصل کاٹنے کا آغاز - وقت -

ندکر (۴) دیکھو پاسنگ ۔

پالنگ | اصطلاح ـ بقول برهان بروزن
شالنگ (۱) کفش و پاافزار چرمی و (۲) دریچه
کوچکی که بیک چشم ازان نگاه کنند. صاحب
جهانگیری بذکر معنی اوّل گوید که در فرهنگ هندوشاه
پالینگ بکسر لام و بتحتانی عوض نون و کاف تازی عوض
کاف فارسی آمده ـ صاحب رشیدی بذکر معنی
اوّل ذکر فرهنگ هندوشاه هم کند و فرماید که
در سروری بفتح لام و سکون نون و کاف فارسی
آورده و اکثری به تحتانی هم گفته اند و نسبت معنی
فرماید که پاافزار و (۳) پاتابه هر دو را گویند و
تیری فرماید که صحیح بضم لام و نون ساکن است
بمعنی سوم چنانکه در فرهنگ سامانی نوشته صاحب
ناصری بذکر معنی اوّل گوید که اصل این پاهنگ
است یعنی پاکش چه هنگ بمعنی کشیدن آمده و
فرماید که از هندوشاه سهو شده که به تحتانی آورده
و ذکر معنی دوم کرده گوید که (۴) بمعنی پای لنگ نیز

(رودکی ـه) از خر پالنگ آنکه می رسیدم
که همی پوزه چینی نخواهم و اسپ تازی
وبحوالهٔ رشیدی ذکر معنی سوم هم کرده صاحب
مؤیدی فرماید که همان پاچنگ که مسطور شد
(بمعنی اوّل و دوم) صاحب جامع بذکر معنی اوّل
نسبت معنی دوم گوید که سوراخ دریچه باشد
خان آرزو در سراج گوید که ظاهر آنست که
بضم لام بمعنی پاتابه باشد و بمجاز کفش را نیز
گفته باشند و بمعنی دریچه پالیک به تحتانی عوض
نون باشد که بیک چشم ازان نظر توان کرد
مؤلف عرض کند که نسبت معنی اوّل و
سوم با خان آرزو اتفاق داریم که لنگ یا
همان پاتابه باشد و بمجاز کفش پاهم لنگی را
ماند و معنی دوم مبدّل پاشنگ بمعنی سوش
که گذشت چنانکه اشکوش و اشغول و پاشنگ
مبدّل ـ پاژنگ که اسم جامه است به همین
معنی و اشارهٔ این بر پاچنگ کرده ایم و

بہ معنی حقیقی است یعنی لنگ در پا وارندہ
اسم فاعل ترکیبی (اُردو) (۱) دیکھو پا افزار
(۲) دیکھو پالکانہ کے دوسرے معنے (۳)
دیکھو پاپیتابہ (۴) لنگڑا۔

پالو اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
خالو دانہای سخت مانند عدس کہ از اعضای
آدمی برمی آید و بعربی ثؤلول می گویند صاحب
جہانگیری گوید کہ این دانہ ہا در دنبہ گوسفند و پختہ
شود و ہمین را آژخ و ژخ نیز گویند و در
بعضی ولایات فارس عراق عجم گوک ہم خوانند
و بترکی کوینک و بزبان نبر بہ سکیل و بہندی
مستا (شمس فخری ۵) بر وبیت ہر کہ روشن
نیست چشمش ز بو و مقلہ چشمش درچو پالو ز
صاحبان سروری و رشیدی و انند ناصری
ذکر این کردہ اند۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ بہ بای تازی ہم گذشت و بعضی گویند کہ
صحیح بہ بای فارسی است **مولف** عرض
کند کہ ما بر بالو کہ بہ بای موحدہ گذشت حصر اخذ
با خذ این کردہ ایم و ہمان اصل است و این
مبدل آن ہمچون اسب و اسپ (اُردو) دیکھو
بالو۔ آژخ۔

پالواسہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن
شاہ کاسہ غم و اندوہ و تاسہ و تلواسہ۔ صاحب
سروری بحوالہ تحفہ نگارد یعنی بالا گوید کہ در اکثر نسخ
بتای قرشت آمدہ **مولف** عرض کند کہ بعض
معاصرین عجم گویند کہ ہمین اصل است و انچہ
بہ فوقانی اول می آید مبدل این چنانکہ پخم
و تخم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال و درین شک
نیست کہ درین ہر دو یکی اصل است و دیگری
مبدلش پس خیال معاصرین عجم درست می نماید
(اُردو) غم۔ اندوہ۔ مذکر۔ دیکھو بند کے
آٹھوین معنے۔

پالوانہ اصطلاح۔ بقول برہان بانون
بروزن کارخانہ (۱) مرغی است سیاہ و

کوچک که پیوسته در پرواز باشد و چون به نشیند
نتوانست برخاست و آنرا (بادخورک) هم میگویند
و بعضی گویند ابابیل همان است و (۲) ترشی پالا
را هم گفته اند۔ صاحب جهانگیری می فرماید که
مرادف پالوانست که مرقوم شد۔ صاحب
سروری بذکر معنی اوّل گوید که در تحفه پالوایه
به یای حطّی ششم آمده و گفته که او را پیلوایه هم
گویند اما شمس فخری بازمانه قافیه کرده و در
رساله میرزا بنون و یای حطّی هردو آمده و در
فرهنگ به یای تازی۔ صاحب رشیدی
گوید که مرادف پلوایه و فرماید که بیای موحّده
هم۔ صاحب ناصری هم ذکر این کرده و صاحب
موئید (مطبوعهٔ نولکشور) گوید که مرادف پالونه
و همان پالاون که گذشت و قیل (۳) شراب
و بحوالهٔ ادات بابای فارسی ذکر معنی اوّل کند
و در دیگر نسخ قلمی ذکر معنی سوم نیست۔ خان
آرزو در سراج بذکر معنی دوم گوید که این
در اصل پالاوانه بود که الف آن حذف شد
از جهت تخفیف و بذکر معنی اوّل گوید که این
تصحیف پالوایه باشد که به تحتانی عوض نون
می آید و آنکه شمس فخری بنون قافیه کرده
قابل اعتماد کلّی نیست تصحیفات بسیار دارد
مولف عرض کند که ما حقیقت این معنی
اوّل بر (پالوانه) بیان کرده ایم که بموحّده
گذشت و این مبدل آنست چنانکه تب
و تپ و پالوایه را که به تحتانی می آید مبدل
این دانیم چنانکه بالوایه به موحّده و تحتانی هم مبدل
بالوانه بموحّده و نون است و اشاره اش
بر بالوانه کرده ایم و نسبت معنی دوم صراحت
کامل بر پالاوان کرده ایم و معنی سوم بیان
کردهٔ موئید تصرّف مطبع نولکشوری نماید که
در نسخ قلمی یافته نمی شود (اردو) (۱)
دیکهو بالوانه (۲) دیکهو پالاون۔

پالوایه اصطلاح۔ بقول برهان بابای

حطّی بروزن چارخایه پرستوک باشد صاحب
رشیدی ذکراین کرده گوید که به نون عوض تحتانی هم
آمده - خان آرزو در سراج همین را صحیح
داند و بالوانه را تصحیف می شمارد و آنچه بر
بالوایه بموحّده اوّل گذشت آن را صحیح می پندارد
مؤلف عرض کند که ماخذ این را بر بالوانه
بیان کرده ایم که بموحّده و نون گذشت و
بالوایه را که بموحّده و تحتانی گذشت مبدّل
آن قرار داده ایم و درینجا همین قدر کافی است
که این مبدّل پالوانه است که نون به تحتانی
بدل شده چنانکه ادنج و ادیج و آنچه صاحب
مؤید پالوایه به تحتانی عوض نون را صحیح داند
حجّتی بران ندارد و ماخذ بیان کردهٔ ما که
بر (بالوانه) به موحّدهٔ اوّل و نون ششم گذشت
تائید خیال ما و تردید خان آرزو می کند
(اردو) دیکهو پالوانه اور بالوانه -

(الف) پالود (الف) بقول برهان بروزن

(ب) پالودن آسود و ماضی پالودن است
بمعنی صاف کرد و از غل و غش پاک ساخت صاحب
سروری از ناصرخسرو سند آورده (ب) اگر
نخواهی که گاهی بمحشر آلوده بژ زجهل جان و زدل
بدبها بدت پالوده بژ (ب) بقول برهان
بروزن آسودن بمعنی (۱) صاف و پاک کردن
و روشن گردیدن و صاف گردیدن از کدورتها
و (۲) خلاص شدن و نجات دادن و (۳)
افزودن و زیاده گشتن و بزرگ شدن و بزرگ
گردانیدن - صاحبان سروری و رشیدی
بر صاف کردن قانع - صاحب ناصری بذکر
پاک و صاف کردن گوید که مصدر این پالایش
است که ضد آلایش باشد صاحب مؤید
گوید که صافی و روشن شدن از کدورتها
صاف کردن و خلاصه شدن و کردن صاحب
بحر که محقّق مصادر است بذکر معنی اوّل و
سوم - معنی دوم را داخل معنی اوّل کند و گوید

از کدورتها خلاص شدن و نجات دادن باشد
و مصراعیکه مزید کند که کامل و متعدی است
و مضارع این پالاید - صاحب موارد در پیش
معنی متفق با برهان و پالائش و پالش را حاصل
بالمصدر گفته - مؤلف عرض کند که اسم مصدر
این همان پال است که بجای بیش مذکور شد فارسیان
آنرا بزیادت واو بعد اسم مصدر پالا ساخته
مصدر دومی مرکب کردند - دیگر [illegible] و درمیان
دو کلمه اشتقاق زیادتی کنند چنانکه پردمنده
و تنومند و مضارع این پالو است به ضم
لام و فتح دال مهمله - صاحب بحر تسامح کرد که
پالاید را مضارع نوشت و خیال نکرد که آن
مضارع پالائیدن است و صاحب موارد
غلط کرد که پالائش و پالش را حاصل بالمصدر
این دانست و ما بر پالای صراحت کرده ایم
که حاصل المصدر این پالودگی است و پالائش
حاصل بالمصدر پالائیدن و پالش حاصل بالمصدر
پالیدن باشد - صاحب ناصری بی خبر است
از قواعد فارسی که پالائش را مصدر پالودن
می داند مخفی مباد که این در اصل مصدر
لازم است فارسیان در محاوره خود بمعنی
متعدی هم استعمال کردند و معنی اول این
اصل است و حقیقی و معنی دوم هم من وجه
مجاز آن که خلاص شدن از کدورت است
نتیجه آن همان پاک و پاک شدن ولیکن
معنی سوم را هیچ تعلق قیاسی ازین مصدر
نیست بلکه با پالائیدن تعلق دارد که اسم
مصدرش پالان گیریم نمیدانیم که فارسیان
چگونه اشتقاق تصرف کرده اند اگر سند استعمال
پیش می شد تصفیه آن می کردیم بعض معاصرین
عجم گویند که (۴) بمعنی آویختن هم مؤلف
عرض کند که چیزی را که پاک و صاف کنند
آنرا اکثر می آویزند و ازهمین خیال معنی
آویختن پیدا کرده باشند و ما اشاره این

برمعنی چہارم پالا کردہ ایم و ازمعنی سوم پالودہ کہ می آید تصدیق ہمین معنی می شود۔ (اُردو) (۱) صاف و پاک ہونا۔ صاف و پاک کرنا (۲) خلاص ہونا۔ نجات پانا۔ نجات دینا (۳) زیادہ ہونا۔ بزرگ ہونا۔ زیادہ کرنا۔ بزرگ قرار دینا (۴) لٹکانا۔

پالودہ اصطلاح۔ بقول برہان بروزن آلودہ (۱) معروفست و آن چیزی باشد کہ از نشاستہ پزند و با شربت قند خورند و معرب آن فالوذج و (۲) پاک و صاف کردہ شدہ از غش و (۳) بمعنی کفہ ترازو ہم آمدہ صاحب جہانگیری ہمزبان برہان و صاحب رشیدی بذکر معنی اول و دوم گوید کہ (۴) بمعنی خلاصہ و برگزیدہ ہم آمدہ لیکن راجح بمعنی صاف کردن۔ صاحب سروری برای معنی اول از انوری سند آوردہ (ط) نہ آنکہ پالودۂ سرکویست ؎ امتحانش کن و فرو پالای ؎ و برای معنی دوم از (شمس فخری ؒ) ؎ پردۂ زجاجیش رادق نعیمی ؎ ہیابت تو نیروی تیغ پالودہ ؎ (حکیم سنائی ؒ) ؎ زر آلودہ کم عیار بود ؎ زر پالودہ پایدار بود ؎ صاحب رشیدی برای معنی چہارم از مولوی معنوی سند دادہ (ع) از شہنشاہان مہ پالودہ ئست بہار برمعنی اول و دوم قانع۔ صاحب موید ذکر معنی اول و سوم کردہ صاحب جامع ہمزبان برہان **مولف** عرض کند کہ اسم مفعول ہست از مصدر پالودن و ہمہ معانی بالا از معانی مصدر پالودن تعلق دارد مخفی مباد کہ آنچہ صاحب رشیدی مصرع مولوی معنوی را برای معنی چہارم سند آوردہ ما آنرا متعلق بمعنی دوم کنیم کہ (مہ پالودہ) دران بمعنی روشن کردہ ماہ است و با معنی اول مصدر پالودن تعلق دارد و از مجرد پالودہ درین مصرع معنی خلاصہ و برگزیدہ پیدا نیست و

ضرورت ندارد کہ معنی چہارم قائم کنیم (اُردو) (۱) فالودہ (دیکھو برگ پالودہ) (۲) پاک و صاف کیا ہوا۔ مصدر پالودن کے تمام معانی مفعولی پر شامل (۳) پلڑا۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ پلہ ترازو۔ کفہ (۴) خلاصہ۔ برگزیدہ۔

پالودہ بند | اصطلاح۔ بقول انند و بہار بفتح موحدہ مرادف پالودہ پز و پالودہ فروش (طاہر وحید ــــ) چو خون شہد پالودہ گردد ز قند ٭ در و تلخ ہبند چو پالودہ بند ٭ **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اُردو) فالودہ بنانے والا۔ فالودہ پکانے والا۔

پالودہ پز | اصطلاح۔ بقول بحر (تذییل)۔ پالودہ پز معروف **مولف** عرض کند کہ آنکہ پالودہ می پزد و درست کند۔ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری ــــ) شہد را غربال کردم در طلب ٭ ونگہی پالودہ پز پیدا نشد ٭ (اُردو) دیکھو پالودہ بند۔

پالودہ فروش | استعمال۔ بقول انند معروف **مولف** عرض کند کہ آنکہ پالودہ را بفروش می دہد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اُردو) فالودہ بیچنے والا۔

پالودہ گشت | اصطلاح۔ بقول انند و موید یعنی از بدی گم گشت و پاک شد **مولف** عرض کند کہ ماضی مطلق پالودہ گشتن یعنی صاف و پاک شدن از غش ولیکن استعمال این مصدر مرکب از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ساکت (اُردو) کدورتوں سے صاف و پاک ہوا۔

پالودہ مغز | اصطلاح۔ بقول بہار و انند مرادف پاک مغز (خواجہ نظامی ــــ) شہ از پند آن پیر پالودہ مغز ٭ ہراسان شد از کار آن پای لغز ٭ **مولف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق

قیاس (اُردو) دیکھو پاک مغز۔

پالودی بقول اننـد بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال بی نقطہ جامہ کہ از پوست گوسپند سازند **مولف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد و من وجہ موافق قیاس یعنی انتساب بہ صاف و پاک و کنایہ از پوستین کہ چرم را صاف و پاک کردہ درست می کنند ولیکن بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اُردو) دیکھو برفان۔

پالوزہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم لام و فتح زای ہوز و سکون ہا ہمان پالوست کہ بجایش گذشت **مولف** عرض کند کہ اگر سند استعمال این بدست آید اسم جامد فارسی زبان دانیم۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اُردو) دیکھو پالو۔

پالوس اصطلاح۔ بقول مؤید ہمان پالوس است کہ در موحدہ بمعنی کافور مغشوش گذشت وقیل باشین معجمہ **مولف** عرض کند کہ مبدل (پالوس) کہ در موحدہ گذشت بمعنی اسپ و اسپ و صر باشد ... را ابحا کردہ دیکھو (اُردو) دیکھو پالوس۔

پالوسہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم لام و فتح سین مہملہ ہم و اندر دو عرض و فرماید کہ آنرا پالواسہ ہم گویند **مولف** عرض کند کہ پالواسہ بجایش گذشت و ما پالواسہ را مبدلش قرار دادہ ایم کہ بجایش می آید و لیکن درینجا ہمین قدر کافی است کہ این مخفف آنست چنانکہ راہ و رہ (اُردو) دیکھو پالواسہ

پالوش اصطلاح۔ بقول برہان بروزن آغوش کافور مغشوش را گویند و باسین بی نقطہ ہم۔ صاحب سروری ہم ذکر این کردہ (شمس فخری ۵) حسود از بنود با تو خالص اندر مہر

عجب مدار که ویژه نیاید از پالوش؛ صاحب
مؤید گوید که همان پالوش است که بموحدهٔ اوّل
بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که همین
لغت در موحده به سین مهمله عوض شین معجمه
به همین معنی گذشت درینجا همین قدر کافی است
که این مبدّل آنست چنانکه تب وتپ وکشتی
وکَشتی (اُردو) دیکھو بالوس اور بالوش۔

پالونہ اصطلاح - بقول برہان بروزن
وانژونه بمعنی پالوانه است که ترشی پالا باشد
صاحب جهانگیری هم ذکر این کرده (حکیم خاقانی
؎) هری که ریخت بخت به پالونه مژه؛ یاد
خیال انس رسان تو می خورم؛ (ولہ ؎)
گر نه جانم آهنین بودی ز آه آتشین؛ دیده چون
پالونه آهن فرو پالودمی؛ صاحب رشیدی این
را مرادف پالاوان و پالاون گفته صاحب
سروری هم ذکر این کرده (جمال الدین عبدالرزاق
؎) دیده پالونه سرشک ال؛ طبع پیمانهٔ عذاب
شد است؛ صاحب ناصری هم این را
مرادف پالاون گوید **مؤلف** عرض کند
که خان آرزو در سراج اللغه لغت پالغش
به پالاون کرده ایم و اشاره؛ پالوانه هم
این مخفف پالوانه باشد که بجایش گذشت
(اُردو) دیکھو پالوانہ۔

پالہنگ اصطلاح - بقول برہان ہفت
پالاهنگ است که بجایش گذشت صاحبان
جهانگیری و رشیدی و سروری و مؤید و بهار
وانند و سراج هم ذکر این کرده اند (فخر
گرگانی ؎) نه از زر ساختم استام و تنگت؛ که
نوز ابریشم فسار و پالهنگت؛ (حکیم اسدی
؎) بهر جای از اسپ مگذار چنگ؛ همیشه
عنان دار با پالهنگ؛ **مؤلف** عرض
کند که بحقیقت این بر پالاهنگ بیانات
کرده ایم و صراحت ماخذش هم درینجا
همین قدر کافی است که این حقیقت آنست

(اردو) دیکھو پالاہنگ۔

(الف) **پالید** صاحب رشیدی بر (الف)

(ب) **پالیدن** گوید کہ بر قیاس پالیدن
و صاحب موید فرماید کہ بمعنی صافی شد و گرد
و افزون شد و گرد و (ب) بقول برہان بمعنی
(۱) جستجو و تفحص نمودن و (۲) صاف و پاک
کردن صاحب جہانگیری بذکر معنی اول گوید
کہ (۳) دویدن ہم صاحب رشیدی بر معنی
اول قانع صاحب ناصری ذکر ہر سہ معنی
کردہ و صاحب سروری و بہار بر معنی اول
قناعت کردہ و صاحب موید بذکر صاف کردن
گوید کہ (۴) بمعنی افزون شدن و (۵) بزرگ
شدن و کردن ہم۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی دوم پالودن و
پالائیدن است نہ پالیدن و صاحب
جامع ذکر معنی اول و دوم و سوم فرمودہ
صاحب بحر کہ محقق مصادر است می فرماید کہ
کامل التصریف باشد و پالد مضارع این
بمعنی دویدن و جستجو کردن و صاف و پاک کردن
و شدن و خلاص شدن از کدورتہا۔ صاحب
موارد بذکر معنی اول و دوم پالائش و پالش
را حاصل بالمصدر این گوید صاحب نوادر
بذکر معنی اول می فرماید کہ صاحب برہان معنی
سوم ہم نوشتہ و (۶) بمعنی پروردن ہم مؤلف
عرض کند کہ اسم مصدر این ہمان پال بمعنی
سومش کہ بجای خود گذشت فارسیان بقاعدۂ
ششم تحتانی معروف بروز بادہ کردہ یا علامت
مصدر دن مرکب کردند و مصدری ساختند
کہ معنی حقیقی آن صاف و پاک شدن است
و معنی متعدی یعنی صاف و پاک کردن۔ تصرف
شان کہ بعض مصادر لازم را ہم بمعنی متعدی
استعمال کردہ اند و دیگر معانی بیان کردۂ
محققین را بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم
و معنی دوم و سوم را باعتبار ناصری کہ صاحب

زبان است مجاز معنی اوّل توانیم گفت ولیکن ہیچ تعلق مجازی با معنی اوّل ندارد و تسامح صاحب ناصری می نماید که اکثر نقل قول برہان می کند و نسبت معنی ششم عرض میشود که از اسم مصدر ہندی وضع شده و بدون سند استعمال مجرّد بر قول بہار مفرّس تسلیم نه کنیم و نسبت حاصل بالمصدر این عرض میشود که ما بر پالای صراحت کرده ایم که پالش است صاحب موارد سکندری خورده که فرق در حاصل بالمصدر پالیدن و پالائیدن نکرده (اردو) (۱) جستجو کرنا (۲) صاف و پاک ہونا۔ کرنا (۳) دیکھنا (۴) زیاده ہونا (۵) بزرگ ہونا۔ بزرگ کرنا (۶) پالنا۔

پالیده اصطلاح۔ بقول برہان (۱) صاف کرده و صاف شده و (۲) خلاصه و (۳) افزوده و (۴) جستجو کرده و تفحص نموده صاحب سروری بر معنی چہارم قانع (سراج الدین راجی ؎ جہان را سراپا ہمی پالیده ام ؎ بتفضیل ہشہر چون تو کم دیده ام ؎ صاحب مؤید ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کرده **مؤلف** عرض کند که شک نیست که این اسم مفعول است به ہمه معانی متعدی پالیدن و بزیادت ہای مختفی ماضی مطلقش ہم و در شعر سراج آمده بہمین معنی مستعمل است نه بمعنی مفعولی۔ صاحب سروری سکندری خورد که این را بمعنی (تفحص کرده شده) نوشت و برای این معنی سند بالا پیش کرد و حق آنست که بر معنی شعر غور نکرد و مخفی مباد که معنی دوم مجاز معنی اوّل است اگرچه پالیدن بمعنی خلاصه کردن نیامده (اردو) (۱) صاف و پاک اور صاف شده پاک کیا ہوا (۲) خلاصه۔ دیکھو ارونڈ (۳) زیاده کیا ہوا۔ بڑہایا ہوا (۴) ڈہونڈا ہوا۔

پالیز اصطلاح۔ بقول برہان بروزن کاریز (۱) بمعنی باغ و بوستان و کشتزار

باشد عموماً و (۲) خربزه زار و خیار زار و هند
[illegible] زار را گویند خصوصاً صاحب جهانگیری
بذکر هر دو معنی برای معنی اول اسناد ذیل
پیش می کند (فردوسی ؎) یکی دختری دارد
آن نامدار ؛ ببالا چو سرو و برخ چون نگار ؛
شهنشاه ببیند پسند آیدش ؛ بپالیز سرو بلند
آیدش ؛ (وله ؎) بگسترد کافور بر جای مشک ؛
گل ارغوان شد بپالیز خشک ؛ صاحب
سروری بذکر هر دو معنی برای معنی دوم از حکیم
[illegible] سنائی سند آورده (؎) بازار زرنگ
[illegible] ؛ پالیز بوی او چون خانهٔ
[illegible] ؛ (ادیب صابر ؎) پالیز میان پای
او را ؛ پیوسته خیار کشته دیدم ؛ صاحبان
رشیدی و ناصری و مؤید و جامع هم ذکر این
کرده صاحب جامع گوید که درین روز ها
تنها بستان را گویند بهار بذکر این گوید که فالیز
مبدل است و در عرف حال بر خربزه زار
و خیار زار و امثال آن اطلاق کنند. خان آرزو
در سراج بحوالۂ قوسی می فرماید که در اصل بمعنی
مطلق کشت زار چنانکه بوستان است و
کشت زار خربزه و خیار خصوصاً **مولف**
عرض کند که مرکب است از پا بمعنی خودش
و لیز امر حاضر لیزیدن که بمعنی لغزیدن و آمیختن
می آید پس این اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی (پالغزیده) و کنایه از زمینی که از نرمی
آن پا بلغزد و کنایه باشد از بستان و کشت زار
خربزه و امثال آن که زمینش بغایت نرم
می باشد (**اردو**) (۱) باغ - مذکر - کھیتی
مونث (۲) خربزون یا کھیرون وغیره
کا کھیت - مذکر - صاحب آصفیه نے
فالیز پر فرمایا ہے (فارسی) اسم مونث
(۱) لغوی معنے کشت زار - باغ و بستان
(۲) خربزون کا کھیت - گکڑی - کھیرے
تربوز کا کھیت -

(الف) پالیزبان اصطلاح (الف) بقول
(ب) پالیزوان برہان (۱) باغبان وبستان بان
ودہقان ونگاہدارندۂ فالیز و (۲) نام صوتی
است از موسیقی۔صاحب جہانگیری الف وب
را بہردو معنی بالاگفتہ (منوچہری ے۵) این زند
برچنگہای سغدیان پالیزبان ٭ وان زند بر
نایہای لوریان آزادوار ٭ صاحب رشیدی
بذکر ہردو لغت برمعنی دوم قانع وفرماید کہ ہمانا
این نوا ساختہ پالیزبانی بودہ۔صاحب سروری
بذکر (الف) برای ہردو معنی از شاعر سند
وہد (ے) رونق پالیز رفت اکنون کہ بلبل
نیم شب ٭ برسر پالیزبان کمتر زند پالیزبان ٭
صاحب ناصری ہمزبانش۔بہار ذکر (الف)
بہردو معنی وبذیل آن ذکر (ب) ہم فرمودہ
خان آرزو بذکر ہردو لغت می فرماید کہ بعضی
(۳) بمعنی بلبل ہم آوردہ اند۔صاحب جامع
بذکر ہردو لغت برمعنی دوم قانع **مولف**
عرض کند کہ از قبیل باغبان است کہ کلمۂ بان
افادۂ معنی فاعلیت و محافظ کند ودر (ب)
موحدہ بدل شد بہ واو چنانکہ آب وآو معنی
اول اصل است ومعنی دوم مجاز آن۔یکی از معاصرین
عجم گوید کہ این نوا مخصوص است برای
باغبانان کہ وقت صبح چون آب از چاہ میکشند
درآن وقت این نوامی زنند ونسبت معنی
سوم عرض می شود کہ مجاز معنی دوم باشد
(اردو) الف وب (۱) باغبان۔مالی۔دہقان
فالیز کا محافظ (۲) ایک راگنی کا نام فارسی
مین پالیزبان ہے جس کو مزارع صبح مین اوس وقت
گاتے ہین جب کہ وہ موٹ چلاتے ہین (۳) دیکھو بلبل

پالیک اصطلاح۔بقول برہان بروزن
باریک (۱) پاتابہ و پاپیچ راگویند ولفافہ را
نیز و (۲) پای افزار چرمین ہم۔صاحب جہانگیری
بذکر معنی اول فرماید کہ بابای تازی بمعنی پاافزار
صاحب سروری بذکر معنی سوم بحوالۂ تحفہ گوید

کہ بمعنی پامی تابہ ہم کہ آنرا الفافہ نیز گویند مولّف عرض کند کہ ہمین لغت اصل است بمعنی دوم وانچہ بموحّدہ گذشت مبدّل این چنانکہ اشارۂ این ہمدرانجا کردہ ایم ومعنی اوّل مجاز این مخصوص باین (اُردو) (۱) پاتیابہ (۲) دیکھو بالیک۔

پالیہ اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) درخت خرما و(۲) خرما۔ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بردرخت خرما قانع مولّف عرض کند کہ این لغت جدید وضع کردۂ معاصرین عجم از مصدر پالودن می نماید کہ معنی چہارمش آویختن است ومعنی لفظی این آویختہ شدہ وکنایہ از خوشۂ خرما وبمجاز برای درخت خرما ہم استعمال کردہ اند مخفی مباد کہ ظاہرا این مخفّف پالیدہ می نماید کہ اسم مفعول پالیدن است۔ دال مہملہ حذف شدہ پالیہ باقی ماند ولیکن پالیدن بمعنی آویختن نیامدہ بلکہ معنی چہارم پالودن آویختن است معلوم می شود کہ معاصرین عجم پالیدن را ہم مثل پالودن بمعنی آویختن گرفتہ اند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اُردو) (۱) کھجور کا درخت۔ مذکّر (۲) کھجور۔ خرما۔ مذکّر۔

پام بقول برہان (۱) بروزن ومعنی وام است کہ قرض باشد و(۲) بمعنی شبیہ ومانند و(۳) رنگ ولون ہم۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ بمعنی دوم وسوم فام ہم می آید مولّف عرض کند کہ معاصرین عجم گویند کہ بمعنی اوّل اصل است واین مبدّلش محققین فارسی ہمین را سند این تبدیل قرار دادہ اند وبمعنی سوم فام است واین مبدّل آن چنانکہ اسفہان واسپہان ومعنی دوم مجاز معنی اوّل مخفی مباد کہ فام ہم بمعنی وام آمدہ وآنہم مبدّل وام است وبام بموحّدہ ہم بمعنی اوّل بر معنی سومش گذشت ووام وفام اسم جامد فارسی زبان باشد (اُردو) (۱) دیکھو بام کے تیسرے معنے (۲) شبیہ۔ بقول آصفیہ

عربی۔ اسم مونّث۔ نظیر۔ مشابہ۔ مانند۔ مثال۔ ہمشکل (۳) رنگ۔ دیکھو اوام۔

پامال اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث مرادف پائمال بمعنی خراب وخوار **مولّف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی مالیدہ شدہ در پای وکنایہ از چیزی ضائع وخراب شدہ (ظہوری ؎) اعدا بچشم کم مبین پامال حسرت اینچنین ٭ بر شاہد کام آستین افشاند دست ناز ما ٭ **(اُردو)** پامال۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ برباد شدہ۔ تباہ شدہ۔ خراب شدہ۔

(الف) **پامال شدن** استعمال۔ الف (۱۴۷۳)
(ب) **پامال کردن** خراب وضائع شدن است از ہمان پامال کہ گذشت و (ب) متعدی آن یعنی خراب وضائع کردن **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری الف ؎) از پای مردی بخت اینچنین شدم پامال ٭ فلک اگر نشود دستیار مفت منست ٭ (ولہ ب ؎) پامال کند عشوۂ رنگین نگہا نرا ٭ آن سر کہ نگاہ تو بہ نیرنگ برآورد ٭ **(اُردو)** الف۔ پامال ہونا (ب) پامال کرنا۔

(۱۴۷۴) (الف) **پامحکم داشتن** مصدر اصطلاحی
(ب) **پامحکم کردن** ہر دو بمعنی (۱) ایستادن باستقلال است و (۲) ارادۂ مستقل کردن درکاری (ظہوری الف ؎) رفت بی ہنجار برباد آہم از خاطر غبار ٭ در زمین سینۂ نخل صبر پامحکم نداشت ٭ (ولہ ب ؎) کردہ پامحکم ظہوری بر سرکوی کسی ٭ کز سر میدان او ہر روز سرہا رفتہ اند ٭ **مولّف** عرض کند کہ بمعنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم مجاز آن **(اُردو)** (الف وب) پاؤں جمانا۔ بقول آصفیہ (۱) استقلال اور مضبوطی کے ساتھہ قیام کرنا (۲) ثابت قدمی کے ساتھہ رہنا۔

(الف) **پامرد** استعمال۔ بقول بہار وانند
(ب) **پامردی** مرادف پای گذار و بر (پای گذار

گوید که کنایه از مددگار است و صاحب انند بر (ب) می فرماید که بمعنی قوت پا و دستگیری **مولف** عرض کند که (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دستگیر و مدد دهنده و (ب) به یای مصدری بمعنی اعانت باشد (ظهوری ؎) شاه ما پامرد شب گردیده اند ٭ هیچ صبحی دستبان روز نیست ٭ (وله ؎) دستگیریش بپامردی گردون نتوان ٭ هر که افتاده طاق دل ویرانش است ٭ (اردو) الف پامرد۔ بمعنی مددگار اور (ب) پامردی بمعنی اعانت اردو مین استعمال کرسکتے ہین۔

پامزد اصطلاح۔ بقول بهار مرادف پای مزد و پارنج مقابل دست مزد۔ صاحبان سراج و انند و بحر هم ذکر این کرده اند **مولف** عرض کند که قلب اضافت مزد پاست صراحت معنی بر پارنج گذشت (اردو) دیکهو پارنج۔

پامژه اصطلاح۔ بقول انند همان که در پاژند گذشت۔ صاحب ناصری گوید که مرادف پاژند و همان پاچنگ و پاچه باشد **مولف** عرض کند که پاژند بچهار معنی گذشت (۱) دریچهٔ کوچکی که ترجمهٔ آن در اردو جهروکه باشد و (۲) کفش و پاافزار و (۳) آتشگیر و (۴) نام تفسیر ژند و این مرکب می نماید از پا بمعنی خودش و مژه بمعنی خودش که واحد مژگان است و معنی ترکیبی این مژه پای یا مژه پر پای دارنده و ازین معنی ترکیبی هر چهار معنی بالا هیچ تعلق مجازی ندارد جز این که کفش و پاافزار را من وجه مژهٔ پا توان گفت **معاصرین عجم** ازین لغت نابلد اند و دیگر محققین فارسی زبان و اهل زبان هم ازین ساکت **نظر بر اعتبار** صاحب ناصری که محقق اهل زبان است این را اسم جامد دانیم (اردو) دیکهو پاژند۔

پامس اصطلاح۔ بقول برهان و جامع بفتح میم بروزن ناکس بمعنی پای بند باشد یعنی

یعنی شخصی کہ در شہر خود یا جای دیگر بسبب امری گرفتار باشد و نتواند بطرف دیگر رفت و در انجا نیز نتواند بود۔ صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کردہ گوید کہ در فرہنگ ہا نیافتیم و برہان نیز برہانی ندارد **مولف** عرض کند کہ ہمین لغت در موحدہ بہ ہمین معنی گذشت و صراحت ماخذ ہمدر انجا کردہ ایم و درینجا ہمین قدر کافی است کہ این اصل می نماید و آن مبدل این (اُردو) دیکھو باس۔

پان بقول برہان بروزن جان برگی باشد کہ در ہندوستان باآہک و فوفل خورند تا لب ہا را سرخ گرداند و اللہ اعلم۔ صاحب ناصری گوید کہ معلوم است کہ این لغت ہندی است۔ بہار گوید کہ چون آن را در برگی دیگر برسم معہود بہ پیچند بیرہ بروزن خیرہ خوانند و ہر دو لفظ در اشعار میر خسرو و بعض متاخرین آمدہ (صائب) بوی گلزار شہادت ہر کرا بیتاب کرد ٭ چون لب پان خوردہ می بوسد دہان شمشیر را ٭ **مولف** عرض کند کہ لغت ہندی است و مستعمل در فارسی۔ مفرس توان گفت (اُردو) پان۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا خوشبودار پتا جس کو ہندوستان مین روزمرہ یا بیاہ شادی وغیرہ مین کہاتے ہین۔ برگ تنبول۔ ناگر بیل کا پتا جسکے کہانے سے منہہ سرخ ہوتا ہے۔

پان رخصت اصطلاح۔ صاحب بحر گوید کہ در بعض بلاد ہند رسم است کہ بوقت رخصت کردن پان بہ شخص روندہ می دہند صاحب غیاث ہم ذکر این کردہ و صاحب انند ہم نقلش برداشتہ **مولف** عرض کند کہ فارسیان برزبان ندارند البتہ پان کہ لغت ہندی است در فارسی زبان صورت تفریس گرفتہ کہ فارسیان استعمالش کردہ اند و بدین لحاظ اگر (پان رخصت) را کہ مرکب

اضافی است بفکّ اضافت استعمال کنند
عجمی ندارد (اُردو) رخصتی پان۔ مذکّر۔
(۲۲۷۲) **پانزده** اصطلاح۔ اسم عدد است که
صراحت ماخذ این بر (اسم عدد) کرده ایم
(اُردو) پندرہ۔ دیکھو (اسم عدد)
پان زهر اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ همان پازهر است مؤلّف
عرض کند که دیگر محقّقین ازین ساکت و معاصرین
عجم برزبان ندارند اگر سند استعمال این بدست
آید توانیم عرض کرد که مبدّل همان (پادزهر)
است که گذشت دال مهمله بدل شده بنون
چنانکه نموده و نمونه (اُردو) دیکھو پازهر۔
پانسند اصطلاح۔ بقول برهان و جامع
بفتح نون وسین بی نقطه بروزن بالوند بمعنی
پرسیده و احوال گرفته۔ صاحبان موید و آنند
هم ذکر این کرده اند۔ خان آرزو در سراج
برنقل قول محقّقین قانع مؤلّف عرض کند
که پارد نیست جز این که اسم جامد فارسی زبان
دانیم و از ینکه صاحب جامع هم این را نوشته
بدون سند استعمال تسلیم کنیم که از تحقیق اهل زبان
است (اُردو) پوچھا ہوا۔
پانصد ذات اصطلاح۔ صاحبان
انند و غیاث گویند که بدانکه صاحب منصب
پانصدی ذات را هشت لک دام مقرر باشد
چون چهل دام را یک روپیه میشود بدین حساب
هشت لک دام را بست هزار روپیه شد مؤلّف
عرض کند بیان این خالی از فضول نباشد
و این اصطلاح نادرهٔ عجم نیست بلکه ---------
پانصدی کسی را نامند که مثلاً هر ماه در
سرکار پانصد روپیه مقرر باشد البتّه این
محاورهٔ زبان است و مشغولان پانصدی
را ملازم معزّز دانند و ذکر پانصدیان اکثر
از زبان شان شنیده ایم و پان در این اصطلاح
مبدّل پنج است که نون با لف بدل شد

چنانکہ نسل و اغل و جیم عربی بدل شد بنون
چنانکہ پرتخیدن و پلنجیدن (اُردو) پانصدی
اس معزز ملازم کو کہتے ہیں جس کی تنخواہ مہینہ
پانسو روپیہ ہو۔

(الف) **پانگرفتن** مصدر اصطلاحی۔ الف
(ب) **پانگیرد** بقول بحر بنون نفی (۱) قوت
و استقامت نگرفتن و (۲) زود مردن (رضا
ئے) سر تنبیہ شوخ من وارد ؛ یارب استاد
او نگیرد پا ؛ بہار بذکر (ب) گوید کہ نفی است
یعنی قوت و استقامت نگیرد و زود نمیرد (مرتجات
ئے) ہر کرا قوت بازوت زہم می پاشد ؛ پانگیرد
بجہان گر ہمہ رستم باشد ؛ **مولف** عرض
کند کہ این لغزش پای تحقیق بہار است کہ
مصدری را بشکل مضارع قائم کردہ ازینکہ
در سند شعر استعمال مضارع آنست معاصرین
ہم تصدیق این می کنند کہ این مصدر نیست
اصطلاحی و معنی اول حقیقی است و معنی دوم
مجاز آن (اُردو) الف (۱) قوت اور استقامت
پیدا کرنا (۲) جلد مرنا (ب) الف کا مضارع

پاتوراما اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما
بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار نقشہ
شہر یا عمارت در کوچکی بطریقی کہ از (ذرہ بین)
ہیئت اصلیش بملاحظہ رسد۔ صاحب بول
چال صراحت مزید کند کہ در انگلیسی زبان
(پینورامہ) معنی دور نما۔ نقشہ را مانند کہ
در قد کوچک درست کردہ باشند **مولف**
عرض کند کہ مفرس است کہ فارسیان تحتانی
را با الف بدل کردہ اند چنانکہ یرمغان
را ارمغان (اُردو) چھوٹے اسکیل کا نقشہ
جس کو خوردبین میں دیکھنے سے اصلی قد
نظر آئے۔ ذکر۔

پانبہ اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
بروزن شانہ (۱) چوبک تنکی باشد کہ در
زیر در خانہ نہند تا روی در بستہ کشودہ نگردد

و (۲) درودگران بشگاف چوبی دارند تا دربریدنش سہولت دست دہد و (۳) کفش دوزان درفاصلہ کفش و قالب گذارند۔ صاحب جہانگیری بذکر ہر سہ معنی بالا گوید که (۴) درزیر ستون بگذارند تا راست بایستد و آنرا افانہ و پہانہ و فہانہ نیز گویند حکیم ناصر خسرو؎ تراخانہ دین است و دانش درون شو؛ بدین خانہ و سخت کن دربہ پانہ صاحب رشیدی بذکر ہر چہار معنی بالا میفرماید که (۵) بمعنی انتظار باشد بلغت دری و بصراحت معنی اوّل می فرماید که چوبی است بر یک طرف آن سوراخی باشد و میخی بازیک دران کنند چنانچہ آن چوب آسانی حرکت کند و آن طرف که سوراخ دارد در دیوار کنند و چون خواہند که در خانہ بستہ شود آن را بہ پشت در باز افگنند و آنرا چلمرو ہم خوانند اثرا نرو که قوت چہل مرد بآن وفا نمیکند۔ صاحب سروری بر معنی اوّل و دوم و سوم قانع۔ صاحب ناصری بذکر ہر سہ معنی مذکور نقل صراحت قول رشیدی نسبت معنی اوّل کند۔ صاحب موید بر معنی اوّل قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی بیان کردۂ برہان و صراحت مزید رشیدی بترک معنی پنجم گوید که غالب آنست که صراحت مزید رشیدی و معنی اوّل یکی است و آنچہ صاحب برہان نوشتہ بہ تحقیق نرسیدہ **مولف** عرض کند که اسم مفعول ترکیبی است بمعنی نہادہ شدہ درپا و کنایہ از چوب کوچکی که در آستانۂ در یا در دیوار قائم کنند بغرضی که بالا مذکور شد و معنی دوم و سوم مجاز آن و از معنی چہارم پارۂ چوبی مراد است که در زیر ستون نہند و در عمارات زمانۂ حال عوض این پارۂ چوب سنگ مسطح و صاف قائم کنند و بمعنی پنجم اگر سند استعمال پیش شود اسم جامد دانیم

وبدون سند تسلیمش نکنیم کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان
از ان ساکت اند اگرچہ کسرۂ نون را بہ فتح بدل
کردہ اند تصرف محاورۂ زبان باشد بگیچ (اُردو)
(۱) بلّی۔ بقول آصفیہ۔ مونث۔ وہ لکڑی جو کواڑ
کے اندر کُنڈی کی بجاے لگاتے ہین **مولف**
عرض کرتا ہے کہ یہی ترجمہ بسکلہ پر بہی گذرا ہے
یہان وہ لکڑی کا دراز ٹکڑا مراد ہے جس کو دروازہ
کی نیچے کی چوکہٹ یا دیوار مین اسکرو کے
ذریعے سے قائم کرتے ہین اور دونون پٹون
کے بند کرلنے کے بعد اندر سے اس کو پٹون
پر چڑہا دیتے ہین جس کی وجہ سے پٹ کہل نہین سکتے
اس کو دکن مین ٹہیّان کہتے ہین اور بسکلہ کا نام
دکن مین اڑڈنڈا ہے۔ اڑڈنڈا ہمیشہ دونون
پٹون کے بیچ مین قائم ہوتا ہے اور ٹہیّان نیچے
دونون کا مقصد ایک ہے (۲) وہ لکڑی کا
ٹکڑا جو تجار شگاف چوب مین رکہتے ہین تاکہ ارہ
چلانے مین آسانی ہو۔ مذکر (۳) وہ لکڑی
کا ٹکڑا جو موچی جوتی مین سانچے کے ساتہہ رکہتے
ہین تاکہ سانچے کو نکالنے مین آسانی ہو۔ مذکر
(۴) وہ لکڑی کا ٹکڑا یا صاف اور مسطح تہر پتہر
(مذکر) جو تہم کے نیچے قائم کرلیتے ہین جس کو
دکن مین گدرائی کہتے ہین (۵) انتظار
دیکہو انتظار۔

(الف) **پانہادن بچیزی** مصادر اصطلاحی
(ب) **پانہادن برچیزی** (ب) بقول
(ج) **پانہادن درچیزی** بحر ترک کردن

آن و (ج) بذیل (ب) بقولش درآمدن
و داخل شدن دران **مولف** عرض کند
کہ ہردو موافق قیاس است و (الف) مرادف
(ج) (ظہوری الف) آن بہ کہ خرابی نہ نہد
پا بسراے کہ گریختہ توان از گل تعمیر برآورد
(ولہ ص) دل کشائی کہ بہ بستان شہان پا
نہ نہد دست پرورد کہ سرمنزل درویشان
است دیگر محققین ذکر این نکردہ اند عیبی

ندارد کہ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) الف	پاؤں رکھنا۔ داخل ہونا (ب) ترک کر (ج) دیکھو الف۔

پانی صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی آب اگرچہ لغت ہندی است ولیکن چون سنائی در کلام خود آوردہ بنابران قائم کردہ شد (س) نہ دران معدہ غدرۂ مید ہ ؂ نہ دران دیدہ قطرۂ پانی ؂ خان آرزو در سراج گوید کہ صاحب جہانگیری این را بکسر نون و یای معروف بمعنی آب نوشتہ وہیچ معلوم نشد کہ این لغت مخصوص ہندی است یا در زبان فارسی نیز آمدہ ولیکن حکیم سنائی استعمال این فرمودہ و صاحب رشیدی جزم ہندی بودن این کردہ تحقیق آنست کہ آوردن کلمۂ ہندی در شعر فارسی بچند وجہ بنظر آمدہ یکی آنکہ اشعار بدان کنند و دوم آنکہ التزام آوردن الفاظ ہندی در اکثر اشعار یا اشعار معہودہ خود کردہ باشند سوم آنکہ لفظی کہ آرند علم باشد و سوای این آوردن لفظ ہندی در شعر صحیح و درست نباشد درین صورت شعر سنائی درست نیست ولیکن حق آنست کہ این لفظ مشترک است در ہر دو زبان از عالم توافق اللسانین پس صاحب رشیدی خطا کردہ و صاحب جہانگیری غافل است از تحقیق (تمّم کلامہ) **مؤلف** عرض کند کہ ما این لغت را در جہانگیری نیافتیم نسخہ کہ پیش ماست معتبر ترین نسخہ ہاست پس چارہ جز این خیال نباشد کہ یا اینکہ در نسخۂ ما ترک شد یا در نسخۂ خان آرزو تحریف است و انچہ صاحب رشیدی این را ہندی داند درست است و انچہ خان آرزو این را مشترک در ہر دو لسان می پندارد و باستنا د استعمال سنائی درست باشد و معاصرین عجم ہم تصدیق این می کنند کہ در کلام قدما استعمال این بگوش خوردہ خان آرزو فضولی می کند کہ رشیدی را خطا دار داند و جہانگیری را غافل از تحقیق می پندارد

وخود رانمی داند کہ غیر از سخن آرائی درین لغت کاری نکرد (اُردو) پانی ۔ بقول آصفیہ ہندی ۔ مذکر ۔ دیکھو آب کے پہلے معنے ۔

پانی پت اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر نون وفتح بای فارسی وسکون فوقانی نام شہری است در ہند کہ از دہلی بفاصلۂ پنجاہ میل واقع است **مولف** عرض کند کہ مرکب از ہر دو لغت ہندی است (اُردو) پانی پت ۔ ایک شہر کا نام ہے جو دلّی کے مضافات مین واقع ہے ۔ مذکر ۔

پانید بقول جہانگیری بانون کسور ویای معروف نوعی از حلوّ یاقست مانند شکر لیکن از شکر فروتر وغلیظ باشد ومعرّب آن فانید وآنرا بتازی کعب الغزال خوانند ۔ صاحب رشیدی ہم این را آوردہ گوید کہ سخت تر باشد صاحب موتید گوید کہ شکر بیست مثل شکر برگ وشکر قلم و فرماید کہ باذال معجمہ عوض دال مہملہ ہم آمدہ و از روی قاعدہ خود ذال فانیذ تعریب این است کذا فی الشرفنامہ ودر قنیہ مذکور است کہ پانید شکر برگ وآن شکر بیست کہ در کہسار برگ شکل راست کنند وشکر قلم ہمان برگ شکر را گویند وآن حلوا از ان قند یعنی عصارہ چون منجمد شود پانید از وسازند (کذا فی زفانگویا) **مولف** عرض کند کہ شیرینی کہ سخت می باشد روز ہا وماہ ہا خراب نشود جا دارد کہ اصل این پایندہ بہ تحتانی سوم باشد ہای ہوز آخرہ حذف شدہ پایند شد وبہ قلب بعض پانید معاصرین عجم این را قرین قیاس دانند ۔ صراحت کاملِ ماخذ این بر پانیذ بہ ذال معجمہ می آید (اُردو) ایک مٹھائی کا نام فارسی مین پانید ہے اور شکر پارے کے قریب قریب ہے جو سخت ہوتی ہے ۔ مذکر ۔

پانیذ بقول برہان وجامع (۱) قند سفید باشد

و(۲) بقول بعض شکر برگ و فانیذ معرب آن
صاحب سروری ذکر معنی اول کرده (ابن یمین
۵) زبنگاه حاتم یکی پیر مرد؛ طلب ده درم
سنگ پانیذ کرد؛ ز راوی چنین یاد دارم خبر؛
که پیشش فرستاد تنگ شکر؛ و بذکر معنی دوم فرماید
که نوعی از حلوا که کعب الغزال گویند۔ صاحب
ناصری بذکر هر دو معنی بالا گوید که منسوب بدان
را پانیذی گویند و ازینجاست علی پانیذی
از شعرای آل خاقان که در چهار مقالهٔ نظامی
عروضی مرقوم است خان آرزو در سراج بذکر
هر دو معنی بالا گوید که تحقیق آنست که همان شکر برگ
است پس این را از حلوا نوع دیگر قرار دادن
درست نباشد **مولف** عرض کند که شکر برگ
بجای خودش می آید که شکر پاره ها بصورت
برگ می سازند و (پانید) بدال مهمله اصل
این است که بشکل پان ساخته می شود
مرکب از پان و یای نسبت و دال زائد همچون
شفتالو و شفتالود هرگاه تعریب این فانیذ
قرار یافت عجمان عربی دان پانیذ را هم بذال
معجمه استعمال کردند و ما با خان آرزو اتفاق
داریم که معنی حقیقی است و استعمال این بمعنی
اول بر اعتماد محققین زبان‌دان بسبیل مجاز
(اردو) (۱) قند سفید۔ مونث (۲) دیکھو پانیذ

پانیز اصطلاح۔ بقول انند و مؤید (۱) زمین پست
(۲) طناب بلند و هموار را نیز گویند **مولف**
عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و
ما این را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم که
هر دو محققین بالا هندنژاد اند و محققین اهل زبان
خصوصاً و دیگر همه محققین عموماً ازین ساکت
و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند **(اردو)**
(۱) پست زمین مونث (۲) بلند اور هموار
رسی۔ مونث۔

پاؤ بقول برهان و جهانگیری بسکون واو (۱) بمعنی شستن و پاکیزه کردن۔ صاحب رشیدی

بذکر این گوید که از ہمین ماخوذ است پا زہر که بجایش گذشت که دراصل (پا و زہر) بود که می آید صاحب ناصری ہم ذکر این کرده **مولّف** عرض کند که ما تعریف بالا را پسند نکنیم بلکه شوئیدگی و پاکیزگی باشد و باین معنی اسم جامد دانیم۔ صاحب دلیل ساطع که محقق سنسکرت است می فرماید که بزبان سنسکرت ربع را گویند و (۲) بفارسی ہم به ہمین معنی مستعمل و ما ہم این را بزبان معاصرین عجم یافته ایم که یک و ربع را یک و (پا و بالا) گویند و در مکاتیب قدیمه ہم استعمال این یافته ایم کاتبین آن عجمی الاصل بودند و از زبان سنجر طہرانی ہم این را شنیده ایم (اردو) (۱) پاکیزگی شوئیدگی۔ مونث (۲) چوتہائی۔ مونث۔

(۳۴۷)

(۱) پاواشدن

مصدر اصطلاحی (۱) بقول بہار مراد

(۲) پاواگردن

(۲) بمعنی نو برفتار آمدن طفل و فرماید که حالا در محاوره خصوصیتی نمانده (سعید اشرف ؎) زاہد آخر بدر میکده پایش واشد ٭ دختر آخرت آخر پسر دنیا شد ٭ (بیاناسے) پا که بودی شب کجا رفتی حنایت را که بست ٭ بیوفا گویا بزم غیر پا وا کرده ٭ وارسته ہم ذکر این کرده۔ صاحب بحر گوید که مرادف (پا بازشدن) است که گذشت **مولّف** عرض کند که ماصراحت کامل ہمدرا نجا کرده ایم (اردو) دیکھو پا بازشدن

پاواکشیدن از چیزی

مصدر اصطلاحی کناره کردن ازان **مولّف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) پا چرا واکشید از ره جنگ ٭ با ظہوری نه باز دانہ سر صلح ٭ (اردو) پاؤن کہینچنا۔ بقول آصفیه ترک کوچه گردی کرنا۔ چلنے پہرنے سے ہاتہہ اٹہانا۔ **مولّف** کی راے مین اس فارسی مصدر کا ترجمہ کناره کرنا۔ باز آنا۔ دکن مین (پاؤن کہینچنا) ہی عام معنون مین مستعمل ہے جیسے ہم نے اس کام سے پاؤن کہینچ لیا۔ یعنی

ہم نے کنارہ کیا۔

(الف) **پاوپر** اصطلاح۔ بقول برہان بفتح یائی فارسی بروزن وادگر بمعنی قدرت و توانائی و تاب و طاقت۔ صاحب ناصری ذکر این کردہ از فردوسی سند دہد (س) ستودان ہمی خواہش زال زر۔ ندارد ہمی جنگ را پاوپر۔ صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج

(ب) **پاوپر داشتن** را بمعنی تاب و طاقت داشتن آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این خصوصیت دارد با پرندہ و لیکن در محاورۂ زبان مستعمل است بطور عام و موافق قیاس **(اُردو)** (الف) طاقت۔ قدرت۔ مونث (ب) طاقت رکھنا۔ قدرت رکھنا۔

پاوچک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بفتح جیم فارسی بروزن چاریک سرگین گاو خشک شدہ را گویند اعم از انکہ خود خشک شدہ یا بدست پہن ساختہ خشک کردہ باشند صاحبان مؤید و جہانگیری گویند کہ بمعنی پاچک است کہ بجایش گذشت۔ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ بر (پاچک) کردہ ایم و این مزید علیہ آنست بزیادت واو میان دو کلمہ چنانکہ بر و مند و تنومند **(اُردو)** دیکھو پاچک کے دونوں معنے۔

پاورق اصطلاح۔ بقول بہار کلمہ کہ پائین صفحۂ کتاب نویسند مطابق سر صفحۂ آیندہ و آنرا در عرف رکابک گویند (ملاطغرا س) گوشہ گیر اوراق گردون را بود چون پاورق۔ پاورق سازد درست اوراق را اگر ابتر است۔ صاحب بحر ہم ذکر این کرد و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ مخفف (پائین ورق) کہ فارسی دانان ہند آنرا ترک گویند **(اُردو)** ترک۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ مونث۔ وہ کلمہ یا لفظ جو صفحہ تمام ہو جانے کے بعد جدول سے باہر صفحے کے اخیر کونے پر

صفحۂ آیندہ کے شروع کی عبارت مین سے لکھدیے
ہین یہہ ہندسہ کی جگہ کام دیتا ہے۔ پاورق۔
خارجہ (اسیرسہ) بہر تسکین دیکھتا ہون ہجر مین
سبب ہین کتاب ؎ نزک ایک اک جزو کی دو دو پہر
ملتی نہین ؎

پاورنجن اصطلاح۔ بقول برہان بفتح ثالث
ورای قرشت وسکون نون وجیم مفتوح بہ نون
دیگر زدہ۔ خلخال را گویند وآن حلقہ ایست از طلا
ونقرہ وامثال آن کہ زنان در پای کنند۔ صاحبان
جہانگیری ورشیدی وبحر وسروری وناصری ذکر
این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ مخفف
(پااورنجن) کہ گذشت (**اردو**) دیکھو پااورنجن۔

پاوزہر اصطلاح۔ این ہمان است کہ
اشارہ این بر (پادزہر) بہ دال مہملہ سوم گذشت
(**اردو**) دیکھو پادزہر۔

پاوقدم ازجابریدن مصدر اصطلاحی۔
بقول انند ترک آمد وشد کردن (سلیم سہ) پایم
زکوی او چہ عجب گر بریدہ شد ؎ تا کی بردی
شیشہ زد لہا توان گذشت ؎ (قدسی سہ)
بریدہ شد قدمش ساعتی ازان در وبام ؎
بآفتاب گرفتن خوشم برای ہمین ؎ **مولف**
عرض کند کہ (پا ازجای بریدن) بجایش گذشت
و (قدم ازجای بریدن) بجایش خواہد آمد
ضرورت نداشت کہ این را بموقع جادہند
(**اردو**) دیکھو (پا ازجای بریدن)

پاولون اصطلاح۔ بقول صاحب
یول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی کلاہ عمارت
وسقف عمارت وخانہ۔ ہم او فرماید کہ این
مفرس (پیویلین) لغت انگلیسی است بحذف
بعض حروف مفرس۔ ہم او گوید کہ فارسیان
(پاویلون) ہم گویند۔ صاحب رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (پاویلین)
را ہم بمعنی مطلق خانہ آوردہ کہ بجایش می آید
وآن ہم مزید علیہ وبہ (قلب بعض) مفرس است

کلاہ عمارت وسقف خانہ را درمعنی این داخل کردن ضرورت ندارد۔ ودر انگلیسی زبان پیویلین خیمہ یا شامیانہ یا (مکانی را گویند کہ سقف فراخش ہمچون خیمہ باشد) (اُردو) بنگلہ۔ مذکر۔

پاوند اصطلاح۔ بقول برہان بروزن پابند (۱) بندی باشد کہ در پای گنہ گاران ومجرمان گذارند۔ صاحبان جہانگیری وجامع ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ پابند متغیر آنست نہ لغتی دران صاحب ناصری گوید کہ (۲) بند ستوران ہم و (۳) کنایہ از گرفتاری کسی باشد کہ نتواند از معشوق بخود شکیبا شود۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مبدل پابند است بمعنی مطلق بندپا وتخصیص پای گنہ گاران از خصوصیت مقام ناشی شدہ چنانکہ ذات کلمہ دلالت بران دارد **مولف** عرض کند کہ صراحت کامل بر پابند گذشت [illegible] ہمین قدر کافی است کہ این مبدل آنست چنانکہ آمدہ [illegible] را در کل معانی مرادف آن دانیم (اُردو) دیکھو پابند۔

پاویلون اصطلاح۔ ہمان پاولون کہ اشارہ این ہمہ را انجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پاولون۔

پاہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن باہ در فارسی زبان بمعنی طعام وغذا باشد **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند ودیگر محققین اہل زبان ہم ازین ساکت فارسی قدیم باشد (اُردو) غذا۔ مونث۔

پاہک بقول برہان بروزن آہک بمعنی شکنجہ باشد۔ وآن ابزاری است کہ دزدان را کنند صاحبان جہانگیری ورشیدی وناصری وجامع وسراج ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ باہک بہ ہمین معنی بجایش گذشت کہ مبدل این است وصراحت ماخذ این ہمہ را انجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو باہک۔

پاہکیدن بقول برہان بروزن وارسیدن

بمعنی شکنجه کردن صاحبان رشیدی و سروری ذکر این کرده اند. صاحب بحر برهان را اسالم الشفر گوید که غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول نمی آید **مولف** عرض کند که از اسم مصدر پاهک که گذشت این مصدر را وضع کرده اند و آنچه بموحده گذشت مبدل همین باشد چنانکه تپ و تب (اُردو ۵) دیکھو باہکیدن۔

پاهنگ اصطلاح۔ بقول برهان بر وزن و معنی پاسنگ است و فرماید که پاچنگ و پاشنگ مرادف این و بمعنی خلخال هم مرادف پاآورنجن و بمعنی دریچهٔ کوچک هم۔ صاحب جهانگیری بر مرادف پاچنگ و پاشنگ قانع۔ صاحب ناصری صراحت کند که بمعنی پاسنگ ترازو و بمعنی خلخال و بمعنی کفش و موزه و فرماید که پاهنگه مرادف این که می آید صاحب جامع گوید که مرادف پاچنگ و پاشنگ کما مر و بمعنی پارسنگ ترازو۔ خان آرزو در سراج گوید که مرادف پاشنگ و فرماید که بعضی گفته اند که مخفف پا و آهنگ مرکب از پا و بمعنی پائیدن و آهنگ بمعنی قصد یعنی چیزی که قصد پائیدن آن کرده باشند **مولف** عرض کند که پاچنگ (۱) بمعنی دریچهٔ کوچک و (۲) بمعنی کفش گذشت و پاشنگ بمعنی (۳) شیشهٔ کوچک انگور و (۴) خیار و خربزه و غیره که برای تخم نگاهدارند و بلحاظ معانی بالا (۵) بمعنی خلخال و (۶) بمعنی پاسنگ ترازو و ظاهر این مبدل پاچنگ و پاسنگ و پاشنگ است مخفی مباد که برای تبدیل جیم فارسی به های هوز همین یک مثال اوّل است و تبدیل سین مهمله به های هوز چنانکه خروس و خروه و همچنین تبدیل شین معجمه با های هوز چنانکه گذارش و گذاره و برای معنی پنجم این را لغت مستقل دانیم که مرکب است از پا و آهنگ (اُردو) ۱ و ۲ دیکھو پاچنگ (۳) و (۴) دیکھو پاشنگ (۵) دیکھو پااورنجن (۶) دیکھو پاسنگ۔

پاہنگہ | اصطلاح - بقول برہان بفتح کاف فارسی بروزن آیندہ (۱) کفش و پای افزار را گویند و (۲) بمعنی پابرنجن و خلخال - صاحب جہانگیری بر کفش قانع (نظامی له) برون کن پا ازین پاہنگۂ تنگ ٭ که کفش تنگ دارد پای را لنگ ٭ (فردوسی له) بدستان دستینه در راز شد ٭ بآہنگ پاہنگه دمساز شد ٭ صاحب جامع ہمزبانش - صاحب رشیدی بذکر ہر دو معنی گوید که در اکثر فرہنگہا بجای پاہنگه پاچیله مرقوم است - صاحب ناصری این را مرادف پاہنگ داند به ہمه معانیش و خان آرزو در سراج گوید که بزیادت ہا بر پاہنگ بمعنی چیزی که در پا کنند پس این مخفف پا آہنگه بود یعنی چیزی که پا آہنگ او کنند ازین جہت بر کفش و پابرنجن و پاچیله اطلاق یافته ہذا ہو التحقیق **مؤلف** عرض کند که پاچیله بمعنی کفش گذشت و معنی دومش (۳) آلۂ برف کوبی که بر پا می بندند پس بقول خان آرزو استعمال پاہنگه بسه معنی آمده نسبت ماخذ بیانکردۂ او ما را اتفاق است ولیکن برای معنی سوم طالب سند استعمال می باشیم که محققین زباندانان ازان ساکت اند (**اُردو**) (۱) دیکھو پا افزار (۲) دیکھو پابرنجن (۳) دیکھو پاچیله کے دوسرے معنے -

پای | بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری و جامع و سراج بسکون تحتانی بروزن جای (۱) ہمان پا که گذشت و بعربی آنرا رجل خوانند - بہار گوید که پے مخفف این است یا پای مشبع پے و فرماید که آبله پرور[1] - آبله پرورد[2] - آبله ریز[3] - آبله فرسا[4] - آبله فرسود[5] - بخواب رفته[6] - پر آبله[7] - خفته[8] - خواب آلود[9] - خواب گزین[10] - خوابیده[11] از صفات و قلم[12] و مقراض[13] از تشبیہات اوست (اسیر له) کی می شود شکنجه کش دامن وطن ٭ پای طلب که آبله پرورد

غیر غنیمت ﴿ (صائب ؎) بپای آبله ریز آنقدر تراحستم ﴿ که غوطه زد بگهر رشته ہای موج سراب ﴿ (وله ؎) صائب چہ کنی پای طلب آبله فرسود ﴿ ہر کس بمقامی که رسید است رسید است ﴿ (نعمت خان عالی ؎) جاده خط نقط زہر قطرۂ خونست مرا ﴿ قلم پا قلم مشق جنونست مرا ﴿ (حکیم زلالی ؎) پریدی گر نگہ پیش از جنایش ﴿ بریدی راه را مقراض پایش ﴿ **مولّف** عرض کند که پا که بدون تحتانی زائده گذشت اصل است واین مزید علیه آن ہمچون جا و جای ۔ اسم جامد فارسی زبان برای رجل وہمه مرکبات آن برین صادق می آید وہمه ملحقات این بران تسامح محققین است که ہر دو را بدو جای جا داده اند **(اُردو)** دیکھو پا کے پہلے معنے ۔

(۳) پای ۔ بقول برہان وجہانگیری وناصری و جامع بمعنی تاب وطاقت وقدرت (مولوی معنوی ؎) ما درین فن صفدریم وپہلوان ﴿ کس ندارد پای ما اندرجہان ﴿ خان آرزو در سراج ذکر این کرده (طاہر غنی ؎) نی جای درون رفتن ونی پای برون شد ﴿ درمانده این دائره ام ہمچو جلاجل ﴿ بہار گوید که بدین معنی مجاز است ۔ **مولّف** عرض کند که مجاز معنی اوّل باشد **(اُردو)** دیکھو پا کے دوسرے معنے ۔

(۳) پای ۔ بقول برہان وناصری بمعنی صبر کردن **مولّف** عرض کند که بمعنی تحمّل باشد ونظر براعتبار صاحب ناصری که اہل لسانست انہمعنی را جای داده ایم واستعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم **(اُردو)** صبر ۔ تحمّل ۔ مذکّر ۔

(۴) پای ۔ بقول برہان وسروری وناصری بمعنی مقاومت چنانکه گویند با فلان پای نداری (نظامی ؎) برآنم میاور که جنبم زجای ﴿ ندارد برپشه بابیل ۔ پای ﴿ صاحب جامع گوید که بمعنی ثبات است ۔ خان آرزو در سراج ذکر

این گروه گوید که حق آنست که این معنی مجازی
است نه حقیقت ۔ بہار گوید که بمعنی استعاره
باشد (ولہ ؎) بشرطے کنم جان خود جای او ؎
که هرگز نتابم سر از پای او ؎ **مولّف** عرض کند
که مجاز معنی اوّل ومتعلّق بہ معنی دوم است که از
سند دوم نظامی معنی مقابله ومقاومت پیدا است
(**اُردو**) مقابلہ ۔ مذکر ۔ مقاومت ۔ مونّث ۔
(۵) پای ۔ بقول برہان بمعنی پایندگی و باقی و
ہمیشہ بودن ۔ صاحب جامع گوید که بمعنی بقا و
دوام است ۔ بہار گوید که بمعنی تمکّن و استقرار
باشد **مولّف** عرض کند که مجاز معنی اوّل است
که از پا ۔ پایندگی مراد گرفته اند وہمین باشد اسم
مصدر پائیدن که بمعنی جاوید بودن می آید
(**اُردو**) پایندگی ۔ دیر پائی کہہ سکتے ہیں ۔ مونّث ۔
(۶) پای ۔ بقول برہان ورشیدی وسروری
امر بمعنی پایندگی وہمیشه بودن یعنی پاینده باش
(مسعود سعد ؎) زملک خویش بتازد زعدل
خور و بر خور ؎ بکام دولت پای و بعزّ و حشمت
مان ؎ **مولّف** عرض کند که چرا نمی گویند که امر
حاضر پائیدن است که بجالیش می آید شامل
ہمه معانی او (**اُردو**) ہمیشہ قائم رہ پائیدن
کا امر حاضر اس کے تمام معنوں پر شامل (دیکھو
پائیدن ۔

(۷) پای ۔ بقول برہان بمعنی فرود ہر چیز چون
پای کوه و پای حصار و پای دیوار ۔ صاحب
جامع گوید که کنایه از پائین کوه وحصار وغیره ۔ بہار
گوید که بمعنی بیخ و بنیاد است و بمعنی تحت مجاز باشد
چون پای دیوار و پای مسند و امثال آن ۔
(مولانا لسانی ؎) لسانی از سر کویش مکن ہوای
بہشت ؎ که رشک باغ بہشت است پای دیوارش ؎
(حکیم زلالی ؎) بپای مسندش عاشق بر درخت که
کند اقبال را ہم خدمت بخت ؎ **مولّف**
عرض کند که مجاز معنی اوّل و موافق قیاس
است چنانکه سر را ہم مجاز از برای آغاز ہر چیز

استعمال می کنند (اُردو) ہر چیز کی انتہا۔ مؤنث۔ حصہ زیرین جیسے دیوار کا پایہ۔ بیخ و بنیاد۔ مؤنث۔

(۸) پای۔ بقول رشیدی بمعنی پاینده و ہمپائی کننده و مقاومت نماینده۔ ازینجاست که گویند فلان پای ندارد یعنی برابری با او نمی تواند کرد و برابر او قائم نیارد کرد۔ صاحب سروری ہم ذکر این کرده (نظامی س) کیست درین دستگه دیر پای کو لمن الملک زند جز خدای ؛ خان آرزو در سراج بذکر ہمین معنی سند (دیر پا) داده۔ مؤلف عرض کند که ہمه محققین بالاسکندری خورده اند که معنی فاعلی اصلا از پای پیدا نیست و سند بالا متعلق به اسم فاعل ترکیبی است که بدون ترکیب بالفظی دیگر ایمعنی حاصل نمی شود و ما صراحت کاملش بر (اسم فاعل ترکیبی) کرده ایم (اُردو) ناقابل ترجمه۔

(۹) پای۔ بقول بهار در بعض مواضع استعاره است (ظهوری س) به پروانه پای شمع و چراغ ؛ ز رنگینی لاله باغ داغ ؛ ز سر ہوش در پای مینا ؛ اوست ؛ ز ردای ورع لای و ر پای اوست ؛ مؤلف عرض کند پای شمع شمع باشد و پای مینا مینا که بنظر به شباهت شمع و مینا به پای بترکیب اضافی تشبیهی کار گرفته اند و شمع و مینا را پای قرار داده اند چنانکه غار مژگان و امثال آن و صراحت این تقسیم در مرکبات و ملحقات می آید ضرورت نداشت که بذیل معانی پای ذکرش کنیم و ہنجا پای حقیقةً بمعنی اول است دیگر ہیچ (اُردو) دیکھو پاے کے پہلے معنے۔

پای آدم بند شدن مصدر اصطلاحی

صاحب رہنما بحوالہ سفر نامہ ناصر الدین شاه قاچار (پای آدم بند نمیشد) را بمعنی (پای قائم نه شد) آورده مؤلف عرض کند که بمعنی پابند شدن کسی باشد۔ موافق قیاس است و لیکن استعمال این در کلام قدما بنظر نیامد (اُردو) پاؤں جمنا۔ پابند ہونا۔

پای آمدن استعمال۔

صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از

صائب پیش کند متعلق بہ (پای برسنگ آمدن)
است **مولف** عرض کند کہ سکندری خوردن
و مجرد (پا آمدن) چیزی نیست (اُردو)
ناقابل ترجمہ۔

پای آن پیچید مقولہ۔ بقول صاحب
انند یعنی (۱) قوت سرتافت و گریخت و میل
(۲) ترک کردن و عزلت گرفتن **مولف** عرض
کند کہ می بایست کہ (پای پیچیدن) قائم کند
ماضی مطلق را برنگ مقولہ قائم کردن دلیلی
آن معنی مصدری آوردن فضولی است صراحت
کامل بر (پای پیچیدن) می آید و درینجا ہیچ (اُردو)
دیکھو پای پیچیدن۔

پای آن ندارد مقولہ۔ بقول بہار و عجم
و مؤید و انند۔ ای مقدور و امکان آن ندارد
مولف عرض کند کہ پای بمعنی طاقت و قدرت
گذشت و (پای داشتن) بجای خودش آید
پس ضرورت نداشت کہ این را بطور مقولہ قائم
کند (اُردو) دیکھو پای داشتن۔ یہہ اس
کا مضارع ہے۔

پای آور اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بمعنی قادر و توانا **مولف**
عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل
ترکیبی (اُردو) توانا۔ قادر۔ قوت مند کہہ سکتے ہیں

پای آوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار قیام و استقامت گرفتن (انوری ؎)
باکفش اگر می نیارد پای پ؟ با دلش بحری نگیرد
نام ؟ صاحب بحر (پای آوردن بر چیزی)
را بہمین معنی آوردہ **مولف** عرض کند کہ
نظر بر معانی پای موافق قیاس است
(اُردو) قیام اور استقامت اختیار کرنا۔ قائم ہونا

پاپا بقول برہان با تحتانی بالف کشیدہ (۱)
بمعنی قائم باشد ہمچنانکہ گویند عرض پاپا بجسم
است یعنی قائم بجسم است۔ صاحب ناصری
بدگر معنی بالا گوید کہ (۲) بمعنی ثابت قدم باشد۔

(منه ۳۵) ہوس کنند بسی پویہ در طریق سلوک ﴿ کہ ولی بہا یہ دریہ سہ مردہ پایا ﴿ صاحب موید ہم ذکر این کردہ ۔ صاحب سفرنگ بشرح چہل وششمین فقرۂ (نامۂ حی شت افرام) ذکر این بمعنی پایندہ وبرقرار کردہ **مولف** عرض کند کہ از مصدر پائیدن پای امر حاضرش وبزیادت الف در آخرش افادہ معنی فاعلی کند چنانکہ از گوی ۔ گویا واز جوی جویا (اُردو) (۱) قائم (۲) ثابت قدم ۔

پایاب اصطلاح ۔ بقول برہان وجہانگیری وسروری وناصری وموید وجامع وبحر بروزن شاداب (۱) آبی را گویند کہ پای بزمین آن برسد وازانجا پیادہ توان گذشت برخلاف غرقاب ۔ (حکیم سنائی سہ) ای زجودت سحاب بحر محیط ﴿ دل را دو تو بحر بی پایاب ﴿ (خاقانی سہ) بحر بی پایان دارم پیش و میدانم کہ پاست ﴿ در جزیرہ بازمانم ز آتشین پل نگذرم ﴿ صاحب سروری گوید کہ در بیت حکیم سنائی ہم پایاب بمعنی قعر آب معلوم میشود کہ بمعنی ششم می آید ۔ خان آرزو بذکر معنی بالا گوید کہ قوسی می فرماید کہ آبی کہ عمیق نباشد و شناور در ان نتوان کرد و در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ **مولف** عرض کند کہ صاحب سفرنگ بشرح سی وششمی فقرہ (نامۂ شت حی افرام) ذکر ہمین معنی کردہ ۔ ظاہر اقلب اضافت آب پای باشد یعنی آبی کہ بوسیلہ پای آن را عبور توان کرد وما با سروری اتفاق داریم کہ در کلام سنائی کہ بالا مذکور شد پایاب بمعنی قعر آب است

(اُردو) پایاب ۔ بقول آصفیہ ۔ اتارو پانی کم گہرا ۔ دریا کی وہ جگہ جہان سے آدمی اپنے پیرون سے اتر جاے ۔ گہاٹ ۔

(۲) پایاب ۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وناصری وموید وجامع وبحر بمعنی پایندگی و ہمیشگی وباقی بودن (فردوسی سہ) امید من آنست کاندر بہشت ﴿ دل پاک من بردرود ہر کہ کشت ﴿ مراسخت ازانست کان باب من ﴿ بگیتی نخواست

پایاب من ؏ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالهٔ
جهانگیری کرده **مولف** عرض کند که همین معنی را
بالفظ هیچ تعلق نیست و چاره جز این نیست که آن
را مزید علیه (پای بمعنی پنجم) او دانیم که الف و موحده
دران زائد است و جا دارد که این را بمعنی
مجاز پا پا دانیم و موحده را زائد چنانکه ناشتا و
ناشتاب (**اردو**) ہمیشگی ۔ بقا ۔ مونث ۔ دیکھو
پاے کے پانچوین معنے ۔

(۳) پایاب ۔ بقول برہان و جہانگیری و سروری
و موید و جامع و بحر و بہار تاب و طاقت و توانائی
(سعدی ؎) با فراغت چند سازم ترک
تنہائیم نیست ؏ دستگاه صبر و پایاب شکیبائیم
نیست ؏ (حکیم اسدی ؎) ز ایران جز او نیست
هم تاب من ؏ ندارد هم او نیز پایاب من ؏ صاحب
رشیدی بذکر این گوید که همین نیز راجع به پایندگیست
(فردوسی ؎) که این راه را نیست پایاب او کو
درنگی که بند چرخ را تاب او ؏ خان آرزو در سراج
ذکر این بحوالهٔ جهانگیری کرده **مولف** عرض کند
که ما این را مجاز معنی دوم دانیم دیگر هیچ (**اردو**)
دیکھو پاے کے دوسرے معنے ۔

(۴) پایاب ۔ بقول برہان و موید و بحر بمعنی مفادست
بہار بذکر این گوید که از عهدهٔ حریف برآمدن
است و حق آنست که بمعنی مزید علیه پای است
خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مولف**
عرض کند که انیهم متعلق بمعنی دوم و مجاز معنی
سوم باشد (**اردو**) دیکھو پاے کے دوسرے معنی

(۵) پایاب ۔ بقول برہان و جہانگیری و رشیدی
و موید و جامع و بحر بمعنی چاهی و آب انباری
که زینه پایها بران ساخته باشند تا مردم باسانی
آب ازان بردارند (حکیم نزاری قهستانی ؎)
می حیات منست و ممکن نیست ؏ زو میسر به هیچ
اسبابم ؏ ای دریغا گر آب زر بودی ؏ واخریدی
ز آب پایابم ؏ صاحب رشیدی صراحت مزید
کند که پایاب دیر آب باشد و آن راهی است

که ازان بچاه در توان شد بجهت آب برداشتن۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالهٔ جهانگیری کرده وبقول بعض راهی که ازان بچاه توان شد بجهت برداشتن آب **مولّف** عرض کند که مرکّب اضافی است بمعنی پایه های آب و از آب چاه و امثال آن مراد باشد وخود انیقسم چاه را پایاب گفتن که زینه دران باشد بمجاز باشد (**اردو**) وه باولی جس مین سیڑهیان بنی هون۔ مونّث۔ یا باولی مین اترنیکا راسته۔ مذکر۔

(۶) پایاب۔ بقول برهان وسروری وموئید وبحر وبهار بمعنی ته حوض و دریا را نیز گویند که بعربی قعر خوانند (خاقانی ے) جاهل نرسد در سخن ژرف تو آری ⁂ کف بر سر بحر آید و پیرایهٔ پایاب ⁂ (افضل ے) گل کبود که بر تافت آفتاب بران ⁂ ز چشم و دیده نهان گشت در بن پایاب ⁂ (طغرا ے) سبک روان طریقت چو بگذرند از آب ⁂ حباب وار شود روی آب شان پایاب ⁂ (علی خراسانی) شود خصم او غرق دریای غیرت ⁂ نه بیند درین بحر پر شور پایاب ⁂ خان آرزو در سراج این را بمعنی قعر دریا ورود گوید و حوضی که در زیر زمین او سردابه ها سازند و غالباً دو جا بمعنی پایان آب است یعنی خود آب که در پایان است یا جای که پایان آب است و در چراغ هدایت هم ذکر این کرده بذکر سند طغرا گوید که درینجا باندک تکلّف معنی اوّل هم راست می آید **مولّف** عرض کند که پای بمعنی هفتمش گذشت پس اینهم مرکّب اضافی است بمعنی ته آب (**اردو**) تهاه۔ بقول آصفیه دریا۔ سمندر۔ کنوے کی ته کی زمین۔ مونّث۔

(۷) پایاب۔ بقول رشیدی بمعنی گذرگاه آب۔ **مولّف** عرض کند معاصرین عجم و محقّقین اهل زبان ازینمعنی ساکت۔ پای آب را گذرگاه آب گفتن بدین وجه موافق قیاس است بر سبیل مجاز و این فکّ اضافتست باشد به تبدیل ممدوده بامقصوره۔ بدون سند استعمال اینمعنی را

تسلیم نہ کنیم (اُردو) پانی کی راہ مونث۔ گزرگاہ آب

(۸) پایاب۔ بقول رشیدی بمعنی مخلص از مہالک

و بسند این ہمان سند فردوسی آوردہ کہ بر معنی دوم

گذشت۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ رشیدی ذکر

این کردہ گوید کہ این محل تعجب است چراکہ بدین معنی

در فرہنگ ہای معتبرہ نیست۔ **مولف** را با خان

آرزو اتفاق است وسند محولہ متعلق بدین معنی نباشد

و معنی ترکیبی ہم ہیچ تعلق ازین ندارد۔ طالب سند

دیگری باشیم و سکوت معاصرین عجم محققین اہل زبان

ہم تقاضای این می کند (اُردو) تہلکون سے

بچنے کا ذریعہ۔ مذکر۔

پای ابرنجن اصطلاح۔ بقول رشیدی و

انند مرادف پا برنجن کہ گذشت **مولف** عرض

کند کہ صراحت این بر اورنجن گذشت و حقیقت

ماخذ برابرنجن آن عام است برای دست و پاو

این مخصوص برای پا (اُردو) دیکھو پا اورنجن۔

پای ازپیش بدررفتن مصدر اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ

(پا ازپیش بدررفتن) بجایش گذشت۔ صراحت کامل

و سند این ہم ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پا از

پیش بدررفتن۔

پای ازپیش رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحبان

آصفی و انند ذکر این کردہ اند **مولف** عرض

کند کہ ہمان (پا ازپیش رفتن) کہ گذشت وسند اینہم

ہمدرانجا مذکور (اُردو) دیکھو پا ازپیش رفتن۔

پای ازجا بردن مصدر اصطلاحی۔ بقول

بہار کنایہ از بیجا کردن پای **مولف** عرض کند

کہ قائم نبودن پای بر جای خودش (خواجۂ شیراز

ے) دوش دست طربم سلسلۂ عشق نوبت زد

پای خیل خردم لشکر غمم از جا بر دز صاحب انند

نقل نگار بہار (اُردو) پاؤں اس کی جگہ پہ

قائم نہ رہنا۔ لغزش ہونا۔

پای ازجا بریدن مصدر اصطلاحی۔

بقول بہار و انند ہمان (پا ازجای بریدن) کہ

گذشت **مولف** عرض کند که درینجا تحتانی زائده برلفظ پا زیاده کرده اند دیگر هیچ سند استعمال این بمصدر انجا مذکور (**اردو**) دیکھو پا از جاے بریدن

پای ازخط حکم بیرون کردن

مصدر اصطلاحی بقول بهار وانند کنایه از عدم امتثال و اطاعت نکردن (میر معزی ے) بس خصم که پای از خط حکم تو برون کرد ٭ کز میغ سر تیغ تو از پای درافتاد ٭ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است و برون و بیرون هردو یکی است (**اردو**) اطاعت نکرنا۔ امتثال حکم نکرنا۔

پای از دائره بیرون نهادن

مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده **مولف** عرض کند که همان که بدون تحتانی زائده بالفظ پا گذشت (**اردو**) دیکھو (پا از دائره بیرون نهادن)

پای از دیده کردن

مصدر اصطلاحی۔ مرادف (پا از سر ساختن) است که در مقام احترام استعمال این می کنند **مولف** عرض کند که این کنایه باشد (ظهوری ے) نیز شوقان بره کعبه پی راحت خود ٭ پای از دیده کنند و بمغیلان بخشند ٭ (**اردو**) دیکھو پا از سر ساختن

پای از شادی بزمین نرسیدن

مصدر اصطلاحی۔ صاحبان رشیدی و انند و (جهانگیری در خاتمه) و بهار عجم و خان آرزو در چراغ هدایت ذکر این کرده اند و این مزید علیه همان (پا از شادی بزمین نرسیدن) است که گذشت (تاثیر ے) زدیدهٔ تر من آب خورده پنداری ٭ که پای ابر ز شادی نمیرسد بزمین ٭ **مولف** عرض کند که مصدر اصلی (پا بزمین نرسیدن) است و استعمال این در محل شادی و امثال آن میشود (از شادی) را در اصطلاح داخل کردن ضرورت ندارد و محققین بالا نظر بسند تاثیر چنین کرده اند و غور بر موضوع نکرده اند (صائب ے) پائم نمیرسد بزمین از شگفتگی ٭ تا سوده ام بپای تو همچون رکاب چشم ٭ مخفی مباد که

بعض محققین ہندنژاد ہمین مصدر اصطلاحی را (پا از شادی برزمین نرسیدن) قائم کردہ اند و این تصرّف ہندیان است کہ (از شادی) را داخل اصطلاح کردہ اند (اُردو) دیکھو (پا از شادی برزمین نرسیدن)۔

پای از میان کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آنند ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان (پا از میان کشیدن) است کہ گذشت وتحتانی بر پای درین زائد است (اُردو) دیکھو پا از میان کشیدن۔

پایازی اصطلاح۔ بقول برہان و آنند بروزن ناسازی بمعنی سوزش و درد باشد و آنرا بعربی جوی گویند **مؤلف** عرض کند کہ درین مرکب پا بمعنی خود است و یازی کہ بزیادت یای مصدری از یاز است و یاز بمعنی نمو بجالیش می آید و یازی بمعنی بالیدگی و وہمین است اسم مصدر یازیدن کہ بمعنی بالیدن و نمو کردن بجالیش می آید پس (بالیدگی پا) علامت مرض پا و درد پا است معنی حقیقی این مخصوص با پا و لیکن فارسیان بر سبیل مجاز برای مطلق سوزش و درد استعمال این کردہ اند (اُردو) درد۔ مذکر۔ سوزش۔ مؤنث۔

پای استدلالیان چوبین بود
پای چوبین سخت بی تمکین بود مثل۔

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بتعریف غیر استحکام و بی دلیلی تقریر کسی می زنند یعنی آنکہ در تقریر خود استحکام ندارد و از دیگری استدلال کند تقریرش مستند نباشد (اُردو) دکن مین کہتے ہین "بے دلیل بات دلائل کی تلاش"

پای افزار اصطلاح۔ صاحبان آنند و برہان و سروری ذکر این کردہ بذکر معنی (۱) کفش پا می فرمایند کہ (۲) چوبی را نیز گویند باندام

نعلین که جولاهگان و بافندگان بوقت بافندگی
پای بران گذارند و بردارند. صاحب جهانگیری
بر معنی اوّل قانع (امیر خسرو ره) طرب زانگونه
برشته اشتلم کرد ؎ که پای افزار جست و پای گم کرد
مولّف عرض کند که بمعنی دوم مراد من پا افشار
بمعنی اوّلش و معنی اوّل این بر (پا افزار) گذشت
و ما معنی دوم را باعتبار سروری تسلیم کنیم. متاخرین
عجم هم بدین معنی برزبان دارند توانیم گفت که مجاز
معنی اوّل باشد و تحتانی بر پا زائد است و بس
(**اُردو**) (۱) دیکھو پا افزار (۲) پا افشار کے
پہلے معنے۔

پای افزاه | اصطلاح۔ بقول موید الفضلا
ای افزایندهٔ مرتبه **مولّف** عرض کند که این
لغت برای تائید فضلامی نماید که صاحب موید
پیش کرد پای بمعنی مرتبه و افزا امر حاضر از افزائیدن
مجرّد (پای افزا) بدون های هوّز در آخر اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی مرتبه افزاینده و لیکن
های هوّز از کجا پیدا شد. تا آنکه سند استعمال این
پیش نشود ما این را مزید علیه (پا افزا) نگوییم
که محقّقین اہل زبان و معاصرین عجم ازین ساکت
اند (**اُردو**) مرتبه بڑھانے والا۔

پای افشار | اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ
فرہنگ فرنگ ہمان معنی اوّل که بر (پا افشار) گذشت
مولّف عرض کند که مزید علیه آنست بزیادت
تحتانی بر لفظ پا (**اُردو**) دیکھو پا افشار کے
پہلے معنے۔

پای افشردن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
آصفی ہمان افشردن پا که بجایش گذشت و بر
(پا افشردن) هم مذکور (ظهوری ـه) هر آییم
بر سینه افشرده پای ؎ بده آن شراب تهوّر
فزای ؎ **مولّف** عرض کند که موافق قیاس
است و بر (پای فشردن) هم همین که می آید
بهار ذکر (پای افشردن در چیزی) کرده۔
(**اُردو**) دیکھو (افشردن پا)

پایان بقول برہان وسروری ورشیدی
وناصری وجامع بروزن مایان (۱) آخر وانتہا
ونہایت وکرانہ ہرچیز (مسعود سعد ؎) نیست
پایان شغل من پیدا ؛ ہست یک شغل کش نہ
پایانست ؛ (سعدی ع) بپایان آمد این دفتر حکایت
ہمچنان باقی ؛ **مولف** عرض کند کہ مرکب
است از پای والف ونون کہ افادۂ معنی نسبت
کند وذکرش بر (ان) گذشت پس معنی لفظی
این منسوب بہ پا وکنایہ از آخر ہرچیز کہ پای ہم
آخر جسم انسانست **(اُردو)** پایان ۔ بقول
آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ آخر ۔ انتہا ۔ انجام ۔
(۲) پایان ۔ بقول برہان وجامع پائین مجلس
وصاحب موید این را بمعنی آخر مجلس گفتہ **مولف**
عرض کند کہ مجرد پایان بدین معنی نیست بلکہ بمعنی
حقیقی خود کہ بر معنی اول گذشت وچون این را
مضاف کنند بسوی مجلس این معنی پیدا می شود
ازینجاست کہ غیر از برہان وجامع دیگری از
محققین ذکر این نکردہ وظاہرا ہردو سکندری
خوردہ اند ۔ صاحب جامع از اہل زبانست
اگر باعتبارش این معنی را از مجرد لفظ پایان تسلیم
کنیم مخفف (پایان مجلس) دانیم بر سبیل مجاز ولیکن
معاصرین عجم بدین معنی بر زبان ندارند **(اُردو)**
مجلس کی آخری صف ۔ مونث ۔ مجلس کا آخر ۔ مذکر ۔
(۳) پایان ۔ بقول برہان وجامع صف نعال
وکفش کن **مولف** عرض کند کہ اینہم متعلق بمعنی
اول است ومعنی صف نعال از پایان مجلس
پیدا میشود اگر باعتبار جامع کہ از اہل زبان
است مجرد پایان را بدین معنی گیریم مخفف پایان
مجلس باشد کہ صف نعال در پایان مجلس می باشد
(اُردو) جوتیوں کی صف ۔ جوتیوں کی جگہ ۔ مونث
(۴) پایان ۔ بقول برہان وموید ۔ سرحد ملک
مولف عرض کند کہ متعلق بمعنی اول وبدون
سند استعمال از مجرد لفظ پایان این معنی را تسلیم
نہ کنیم واگر سند استعمال پیش شود مخفف (پایان ملک)

دانیم (اُردو) ملک کی سرحد - مونث -

(۵) پایان - بقول برہان و موئید - آخر کار
مولف عرض کند کہ از مجرّد پایان خصوصیت
کار رسیدا نیست ہمان پایان است کہ بمعنی اوّلش
گذشت کہ برای انجام ہر چیزی و ہر کاری استعمال
این می شود و از مجرّد پایان معنی پایان کار رسیدا
نیست بدون سند استعمال این را تسلیم نہ کنیم معاصرین
برزبان ندارند و تا آنکہ قرینہ بیان نباشد بمعنی
پیدائی شود (اُردو) ہر کام کا آخر - مذکر -

(۶) پایان - بقول برہان بمعنی پائین کہ نقیض بالا
باشد مولف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است
و موافق قیاس و حق آنست کہ یا و نون ہم در
آخر کلمات افادۂ معنی نسبت کند پس این مرکّب
ہم از لفظ پای وضع شد و بمعنی تحت مستعمل گردید
(اُردو) نیچے - تحت - مذکر -

(۷) پایان - بقول برہان - نزد واصلان
پیوستن نقطہ آخرین دائرۂ سیر است بہ نقطۂ اوّل
در انتہا و قوسین مولف عرض کند کہ مجازی
اوّل است دیگر ہیچ (اُردو) دائرے کے
پہلے نقطہ کا نقطۂ آخر سے الحاق - مذکر -

پایان پذیرفتن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف گوید کہ
بمعنی ختم شدن و باختتام رسیدن است (نظامی
ـــہ) چو پایان پذیرد حد کائنات ؛ نماند در اندیشہ
دیگر جہات ؛ (اُردو) ختم ہونا -

پایان خوردن | مصدر اصطلاحی - بر
(پایان روزی بخوردن) می آید (اُردو) دیکھو
(پایان روزی خوردن)

پای انداز | اصطلاح - ہمان پا انداز است
بجایش گذشت - بہار ذکر این کردہ (والہ ہروی
ـــہ) شکوہ حسن و محبّت بپای مرد نیاز ؛ براہ
زابلہ افگندہ اند پای انداز ؛ (صائب ـــہ)
دران محفل کہ نبود روی گرمی پای نگذارم ؛
سپندم از حریر شعلہ پای انداز میخواہم ؛ مولف

عرض کند کہ مزید علیہ (پا انداز) است (اُردو) دیکھو پا انداز۔

پایان داشتن اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ بمعنی انتہا داشتن است (سالک یزدی ؎) رہ سرگشتگان پایان ندارد ٭ کہ باشد گرد باد ش میل و فرسنگ ٭ (اُردو) انتہا رکہنا۔ انتہا ہونا جیسے "ان کے ظلم کی کوئی انتہا نہیں رہی۔ ان کی مہربانی کی کوئی انتہا نہیں ہے"

پایان دیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ بمعنی انتہا بودن است و موافق قیاس (باقر کاشی ؎) بپایان محنت راندیدم ہیچ پایانی ٭ خبر نشنیدم از مجنون بصحرائیکہ من بودم ٭ (اُردو) انتہا ہونا۔

پایان روزی بخوردن مصدر اصطلاحی بقول بحر انقطاع حیات و بآخر رسیدن روزی **مولّف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین ازین ساکت معاصرین عجم بر زبان ندارند مخفی مباد کہ (پایان خوردن) مصدر اصطلاحی است کہ گذشت و این بمعنی بپایان رسیدن است (اُردو) ختم ہونا

پایانگاہ پای اصطلاح۔ بقول بہار و انند (۱) کنایہ از خاک و فرماید کہ اگر مراد از پای مجموع قدم و ساق دران باشد (۲) مراد از پایانگاہ پای۔ قدم خواہد بود (خواجہ نظامی ؎) نہ پیچد کسی گردن از رای تو ٭ سر ما و پایانگہ پای تو ٭ **مولّف** عرض کند کہ گاہ و گہ ہر دو یکی است و معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل مجاز آن۔ (اُردو) (۱) خاک۔ مونث (۲) پاؤن کا انتہائی مقام۔ مذکر۔

پای اورنجن اصطلاح۔ صاحب رشیدی ذکر این کردہ **مولّف** عرض کند کہ ہمان پا اورنجن است کہ گذشت (اُردو) دیکھو پا اورنجن۔

پای اوژاره اصطلاح - بقول برہان بفتح ہمزہ وسکون واو وزای فارسی بالف کشیدہ ورای بی نقطہ مفتوح بمعنی دوم (پای افزار) است که گذشت صاحب بحر بر مرادف پا افشار قانع - صاحب جہانگیری متفق با برہان **مولف** عرض کند که این مبدّل ومزید علیہ آنست که فا بدل شد به واو چنانکه فام ووام وہای ہوّز در آخر زائد یا برای نسبت (**اُردو**) دیکھو پای افزار کے دوسرے معنے

پای باختن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی گوید که پای باز که بمعنی رقّاص می آید از ہمین مصدر **مولف** عرض کند که موافق نیست چرا که (پای باز) از مصدر پای بازیدن است کنایہ از رقص کردن که بازی پای کردن ہمان رقص است (**اُردو**) ناچنا -

پای باخود نہادن مصدر اصطلاحی - بقول بہار کنایہ از بی راہنما راہ رفتن (خواجۂ شیراز سہ) پا منہ باخود که مقصد گم کنی بی پا منہ پا اندرین رہ بی دلیل ؛ صاحبان بحر و انند ہمزبان بہار **مولف** عرض کند معنی لفظی این تنہا رفتن وخود سرانہ رفتن است وکنایہ از بی رہنما رفتن (**اُردو**) بے رہنما - راستہ چلنا - بے رہنما جانا -

پای باز اصطلاح - بقول بہار وانند وبحر ورشیدی وسراج بمعنی رقّاص **مولف** عرض کند که (پای بازی) که بمعنی رقص می آید سندش برای این ہمہ میتوان قیاس کرد و (پاے بازیدن) بمعنی رقص کردن - این اسم فاعل ترکیبی است (**اُردو**) رقّاص - ناچنے والا -

(۱) **پای بازی** اصطلاح - صاحبان

(۲) **پای بازیدن** بحر وبہار عجم وانند ورشیدی ذکر (پای باز) بمعنی رقاص کردہ اند **مولف** عرض کند که پای بازی بمعنی رقص ہم آمدہ که حاصل بالمصدر (پای بازیدن) است یعنی رقص کردن (فخر گرگانی سہ) گروہی بانشاط و اسپ تازی ؛ گروہی باسماع و پای بازی ؛

(اُردو) (۱) رقص۔ ناچ۔ مذکر (۲) ناچنا۔ رقص کرنا

پای باف اصطلاح۔ بقول برہان بابای ابجد بالف کشیدہ و بفای زدہ جولاہہ و بافندہ راگویند و بعربی حائک خوانند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری و سروری و بحر و سراج و جامع ہم بہمین معنی آوردہ (استاد عنصری ؎) گفتم از جود او غنا برگیست ؛ گفت بر پای باف و بر ضراب ؛ (حکیم آذری ؎) و اندخرد کہ پای بنا بروز رزم ؛ با حملہ رکاب گرانجملہ پای باف ؛ (ابوشکور ؎) کشاورز و آہنگر و پای باف ؛ چو بیکار باشند و سرشان بکاف ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی بمعنی بافندہ از پای (اُردو) جلاہا۔ دیکھو آہنو حشتی۔

پای بافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ بسندش ہمان شعر ابوشکور بلخی آوردہ کہ بر پای باف گذشت **مولف** عرض کند کہ معنی حقیقی است یعنی بافتن از پای و جادارد کہ بمعنی مجرد بافتن ہم گیریم و این دراصل تخفیف از پای بافتن است کہ کلمۂ آن در محاورہ حذف شد (اُردو) بننا۔

پای باقی اصطلاح۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرد حساب باقی **مولف** عرض کند کہ ہر دو محققین سکندری خوردہ اند فاہمیدانی پای باقی تعداد بقایا را گویند کہ در فرد حساب بعد وضع خرچ از جمع باقی ماند کہ در اصطلاح سیاق آنرا سلک ہم نامند (اُردو) سلک۔ وہ رقم جو فرد حساب کے آخر پر آمدنی سے خرچ کو وضع کرنے کے بعد باقی نکلے۔ مونث۔

پای بداماں پیچیدن مصدر اصطلاحی بقول آصفی ترک آمد و شد کردن (قاسم مشہدی ؎) صحبت پای صبری گربداماں یک نفس پیچد ؛ فرو در بچہ یوسف گریباں زلیخا را ؛ **مولف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اُردو)

ترک آمد و رفت کرنا۔ آنا جانا بند کرنا۔

(الف) پای بدامن افشردن مصادر

(ب) پای بدامن پیچیدن اصطلاحی

(ج) پای بدامن کشیدن بقول

انند ہر سہ بمعنی ترک آمد و شد کردن (طالب آملی

ﷺ) طالب تو شفق ... وصل بتان کہ باز ز پای

طلب بدامن ہر بان فشردہ ایم ۞ و برای (ب)

ہمان شعر قاسم مشہدی آوردہ کہ بر (پای بدامان

پیچیدن) گذشت **مولف** عرض کند کہ ہر سہ

مصادر موافق قیاس است و در سند آملی استعمال

مصدر فشردن است عیبی ندارد کہ فشردن و

افشردن ہر دو یکی است و ہمین است پا بدامن

افشردن و پیچیدن و کشیدن کہ بجایش گذشت

و این مزید علیہ آنست کہ کہنا ... بر پا زیادہ کردہ اند

و ... ازو ... (پا بدامن افشردن)

ہم ... گذشت کہ ... پا ... است **(اُردو)**

دیکھو پای بدامان پیچیدن۔

پای بر پای نہادن مصدر اصطلاحی

بقول بحر متابعت و پیروی کردن۔ بہار و

انند ہمین را (پای بر پای کسی نہادن) نوشتہ

مولف عرض کند عیبی ندارد کہ ہر دو یکی است

(اُردو) پیروی کرنا۔ قدم پر قدم رکھنا۔ بقول

آصفیہ کسی کی پیروی کرنا۔ کسی کے ڈھنگوں پر چلنا۔

(الف) پای بر پشت اسپ درآوردن

(ب) پای بر پشت اسپ نہادن

مصادر اصطلاحی۔ بہار بذکر (الف) گوید بمعنی

سوار شدن بر اسپ (عبداللہ ہاتفی ﷺ) بہ پشت

تکاور درآورد پای ۞ برآورد دو از روی آئینہ

نای ۞ صاحب بحر (ب) را آوردہ **مولف**

عرض کند کہ ہر دو موافق قیاس است و

برای (ب) مشتاق سند استعمال ... باشیم

کہ مصادر ... نہ ... ندارند (اُردو)

گھوڑے پر سوار ہونا۔

(الف) پای بر پی رسیدن مصادر

(ب) **پای برپی نهادن** اصطلاحی۔ بقول بحر هردو بمعنی متابعت و پیروی کردن صاحب رشیدی و (صاحب جهانگیری در ملحقات) (ب) را آورده ۔ خان آرزو در سراج ذکر الف کرده **مولف** عرض کند که هردو مرادف (پا بر پای نهادن) است که گذشت و همین است (پا برپی نهادن و رسیدن) که بجایش مذکور شد (**اردو**) الف و ب دیکهو (پای بر پای نهادن)

پای برجا اصطلاح ۔ صاحبان برهان و موئید گویند که بمعنی ثابت قدم بودن است **مولف** عرض کند که همان (پا برجا) که بجایش گذشت معیت است که برهان معنی اولش را برای این ترک کرد و بخیال ما اینهم بر هردو معنیش شامل و مزید علیه آنست بزیادت تحتانی بر پا بمعنی مباد که معنی این ثابت قدم است و بودن را در معنی داخل کردن درست نباشد (**اردو**) دیکهو پا برجا

پای برچیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار و انند (۱) بمعنی گریختن (نورالدین ظهوری ۵) بافشاندن دست بپیچند گوش ٭ ببرچیدن پای در زدند هوش ٭ **مولف** عرض کند که موافق قیاس است ۔ صاحب بحر ذکر معنی بالا گوید که (۲) بمعنی شتاب رفتن هم که مجاز معنی اول است (**اردو**) (۱) دوڑنا (۲) جلد چلنا ۔

پای برداشتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول انند آصفی مرادف (پا برداشتن) که گذشت **مولف** عرض کند که مزید علیه آن و سند این از سالک قزوینی همدرانجا گذشت (ظهوری ۵) در بیابان حرم رنج نگردد ضائع ٭ پای بردار که مزد قدمی می باشد ٭ (**اردو**) دیکهو پا برداشتن ۔

پای بردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (جمال اصفهانی ۵) شعر فرستادنت با توچنان است راست ٭ مور که

پای ملخ نزد سلیمان برد ؛ (اُردو) پاؤں لیجانا جیسے " چیونٹی سلیمان کے پاس ٹڈی کا پاؤں لے گئی "

پای بر زمین نرسیدن مصدر اصطلاحی بحر گوید کہ کمال شادمانی و غایت خوشی نمودن صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ و خان آرزو در سراج ہم ذکر این فرمودہ **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است و (پا از شادی بر زمین نرسیدن) ہم بہمین معنی گذشت (اُردو) دیکھو پا از شادی بر زمین نرسیدن۔

پای بر سر حرف کسی گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولّف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پا بر سر حرف کسی گذاشتن) گذشت این مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی بر پا (اُردو) دیکھو پا بر سر حرف کسی گذاشتن۔

(۴۷۴۵) **پای بر سر زدن** مصدر اصطلاحی۔ کنایہ باشد از ترک کردن **مولّف** عرض کند کہ موافق قیاس است (عرفی ؎) طرب را پای بر سر زن کہ جنّت را خجل یابی ؛ ہوس را دست بر دل نہ کہ دوزخ را تپان بینی ؛ (اُردو) ترک کرنا۔

پای بر سنگ آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان (۱) کنایہ از پیش آمدن مخاطرہ صاحبان رشیدی و بہار و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند (صائب ؎) اگر سیل سبک رفتار در دنبال من باشد ؛ ہمان از خواب سنگین پای من بر سنگ می آید ؛ (ظہوری رباعی) از درد نماندہ در دلم جای دوا ؛ تا چند خورم غوطہ بدریای فنا ؛ در کوزہ ز حرف بخت ناہموارم ؛ بر سنگ آید ہزار جا پای صدا ؛ صاحب بحر مذکر معنی بالا گوید کہ (۲) بمعنی مشہور ہم و این مرادف (پای بر سنگ خوردن)

است **مولّف** عرض کند که ہمین مصدر بر (بر سنگ آمدن پا) که گذشت بمعنی سکندری خوردن ہم وہمین است معنی مشہور که ذکرش صاحب بحر کرد وہمین است اصل معنی ومعنی اوّل مجاز این وسند ظہوری که بالا مذکور شد معنی دوم رامی توان گرفت (اُردو) دیکھو بر سنگ آمدن پا۔

پای بر سنگ خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف (پای بر سنگ آمدن) **مولّف** عرض کند که ہمان (پا بر سنگ خوردن) که گذشت واین مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی برپا (اُردو) دیکھو پا بر سنگ خوردن۔

پای برکاب اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کرده **مولّف** عرض کند که ہمان (پا برکاب) که گذشت واین مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی برپا (اُردو) دیکھو پا برکاب۔

پای برکاب است مقوله۔ صاحب آنند بحواله فرہنگ فرنگ گوید که آماده سفر است **مولّف** عرض کند که اصلا این مقوله نیست (پا برکاب بودن) ہم توان گفت وحقیقت این پا برکاب گذشت (اُردو) پا برکاب ہے یعنی آماده سفر ہے۔

پای برکاب ماندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مولّف** عرض کند که بمعنی آماده سفر بودن است (صائب ہ) از حیا تم نفسی پا برکابی ماند است ٭ می رود وقت گر از من خبری می گیری ٭ مخفی مباد که این سند (پا برکاب ماندن) است ومحاوره زبان ہم ہمین اگرچه بزیادت تحتانی برپای خلاف قواعد نیست ولیکن درین مصدر تحتانی از زبان معاصرین عجم نه شنیدیم (اُردو) پا برکاب رہنا۔ یعنے آماده سفر رہنا۔

پای برکندن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار وآنند بمعنی پای بریدن **مولّف** عرض کند که ہمین بر (برکندن پای) گذشت وسند استعمال

ہم ہمدر انجا مذکور۔ (اُردو) دیکھو بر کندن پای۔

پای بر گرفتن | مصدر اصطلاحی۔ بہار وانند ذکر این کردہ [illegible] گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پا بر گرفتن) گذشت و کنایہ از فرار شدن ہم کہ مجازاً معنی مذکورہ است (امیر خسرو ؎) تا شحنۂ غم ترا در ین راہ ؎ سر بر نگرفت پای بر گیر ؎ (اُردو) دیکھو پا بر گرفتن۔

پای بر لباس نو گذاشتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید کہ رسم است کہ چون خواہند جامہ نو پوشند اوّل پا را بران گذارند یعنی در زیر دست و پا کہنہ شود و بحوالۂ بہار گوید کہ این مرسوم زنانست **مؤلف** عرض کند کہ ہمان است کہ بدون تحتانی بر (پا بر لباس نو گذاشتن) گذشت (اُردو) دیکھو پا بر لباس نو گذاشتن۔

پای بر مصحف کشیدن | مصدر اصطلاحی۔ بہار وانند ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پا بر مصحف کشیدن) گذشت و سند این ہم ہمدر انجا مذکور۔ (اُردو) دیکھو پا بر مصحف کشیدن۔

پای برنجن | اصطلاح۔ صاحب رشیدی و خان آرزو در سراج ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پا برنجن) گذشت و اصل این پا او رنجن (اُردو) دیکھو پا اورنجن۔

پای بر نہادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب بحر بمعنی متابعت کردن **مؤلف** عرض کند کہ (بر نہادن) بمعنی واپس کردن و آوارہ نمودن و دفع کردن گذشت و معنی این مصدر مرکب موافق قیاس نیست و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر محققین فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند سند استعمال ہم پیش نہ شد مجرد قول صاحب بحر کہ ہند نژاد است برای انمعنی کفایت نمی کند (پا ہم بر پای نہادن) البتہ بہ ہمین معنی گذشت کہ موافق قیاس است عجبی نیست کہ در کتابت تحریفی راہ یافتہ یک پای حذف شد واللہ اعلم۔ مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) دیکھو پای

بر پای نہادن۔

پای برہنہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ گوید
وصاحب انند بدنبالش می پوید کہ ہمچنین سر برہنہ
وفرماید کہ با پیش از وی محذوف می باشد (محمد قلی
سلیم ؎) پای برہنہ گرم سراغم کہ شعلہ را ٭ از خار
زحمتی بکف پا نمیرسد ٭ **مولف** عرض کند کہ
حذف کلمۂ با محاورۂ زبان است (اُردو)
ننگے پاؤں۔

پای بریدن استعمال۔ بہار بر معروف
قانع۔ صاحب انند گوید کہ بمعنی (پای کندن) است
کہ گذشت **مولف** عرض کند کہ تعریف این
بر (کندن پای) گذشت (اُردو) دیکھو برکندن پای

پای بزافگندن مصدر اصطلاحی۔ بقول
برہان وناصری وجامع بضم بای ابجد وسکون زای
ہوز (۱) کنایہ از بی طاقت وبی آرام شدن مانند
نعل در آتش نہادن و (۲) سحر کردن باشد
سحر گویند کہ قصابان افسونی خوانند وبہ پای بزی
بدمند یا چیزی بنویسند وبہ بندند وآن بز را بصحرا
سر دہند۔ تمام گلہ گوسپندان دنبر یا پیش آن بز
آیند وقصابان ہر کدام را کہ خواہند بگیرند۔ صاحب
رشیدی بذکر ہر دو معنی گوید کہ در نسخۂ سروری (پای
بز آگندن) بمعنی سحر کردن برای حب کسی آوردہ
و در کلام نظامی ہم کہ می آید حسب مقصود خود
افگندن را آگندن نقل کردہ (نظامی ؎)
مرا در کوبیت ای شمع نکوئی ٭ فلک پای بز افگندست
گوئی ٭ کہ گر چون گوسپندم می بری سر ٭ بپای
خود دوم چون سگ برین در ٭ وارستہ ذکر
عادت قصابان کند واز ارادت خان واضح
سند آرد کہ در تعریف کوہ نوشتہ (فقرہ) شکار
جویان را در کوہی محتبش پای بز افگندہ " (صاحب
جہانگیری در ملحقات) این را آوردہ۔ صاحبان
بحر وموید ذکر ہر دو معنی کردہ اند۔ خان آرزو در
سراج ذکر معنی اول گوید کہ بمعنی بی آرام کردن
است وحذف کلمہ ہم دلالت دارد وبرای معنی

دوم نقل قول برہان و رشیدی کند **مولف** عرض کندکہ (۲) سحر کردن قصّاب بر پای بز بمعنی دوم مجازاً صورت تعمیم گرفتہ و معنی اوّل حقیقت و مجاز است و ما در معنی اوّل با خان آرزو اتفاق داریم (**اُردو**) (۱) پریشان کرنا (۲) جادو کرنا (۳) بکرے کے پاؤں کے ذریعہ سے بکروں پر سحر کرنا۔

(۲۳۷۳) **پای بزمین کشیدن** مصدر اصطلاحی بنا توانی و ضعف قدم نہادن **مولف** عرض کندکہ موافق قیاس کہ قدم ناتوان در رفتار بلندی نشود (ظہوری ے) نالہ پای بزمین گر کشند از ضعف چہ غم پ نیست نوان دست فغانم کہ بجائی نرسد پ (**اُردو**) ناتوانی سے پاؤں زمین پر کھینچتے چلنا۔

پای بزمین نرسیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحبان برہان و انند ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کندکہ ہمان است کہ بدون تحتانی با مجرد پا بجایش گذشت و این مزید علیہ آنست (**اُردو**) دیکھو پا بزمین نرسیدن۔

پای بست اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ از بی کار۔ صاحب بحر این را بہمین معنی مرادف پای بستہ گوید **مولف** عرض کندکہ شک نیست کہ اصل این پای بستہ اسم مفعول مصدر (پای بستن) است کہ می آید و بحذف ہای ہوز آخر پای بست شد و برای معنی کہ بالا مذکور شد طالب سندی باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند و با معنی حقیقی ہم نسبتی ندارد (**اُردو**) بے کار۔

(۲) پای بست۔ بقول برہان و سروری و موید و بہار بمعنی گرفتار و مقید۔ صاحب بحر این را بہمین معنی مرادف پای بستہ گوید (از بہار لا ادری ے) کہ بدخواہ را چون درآرد شکست ز ید چرخ را چون کند پای بست پ (خواجہ آصفی ے) چہ حاجت بند آہن ہمچو من آشفتہ

حالی را ؎ که از دست دل خود پای بست بند
سودایم ؎ **مولّف** عرض کند که حقیقت ماخذ
این بر معنی اوّل گذشته و گرفتار و مقیّد هم پابسته
می باشد یعنی زنجیر در پایش و فارسیان بند در دست
را هم پای بست گفته اند یعنی مقصود شان مجرّد
از گرفتار است بر سبیل مجاز و پابست که بهمین معنی
گذشت اصل این است (**اردو**) گرفتار۔ مقیّد۔
دیکھو پابست کے تیسرے معنے۔

(۳) پای بست۔ بقول برهان و موئید بمعنی
ایستاده صاحب بحر این را بهمین معنی مرادف
پای بسته گوید **مولّف** عرض کند که مجاز معنی
دوم است که شخص ایستاده هم سیر نمی کند و
پابند قیام است۔ معاصرین عجم بدینمعنی استعمال
این نمی کنند و دیگر محققین اهل زبان هم این را
ترک کرده اند۔ مشتاق سند استعمال می باشیم
(**اردو**) کھڑا ہوا۔ ایستاده۔

(۴) پای بست۔ بقول برهان و موئید بمعنی
منتظر۔ صاحب بحر این را بهمین معنی مرادف
پای بسته گوید **مولّف** عرض کند که مجاز معنی
دوم است که منتظر هم من وجه مقیّد انتظار است
و موافق قیاس معاصرین عجم بزبان ندارند و
دیگر محققین اهل زبان هم ذکر این نکرده اند (**اردو**)
منتظر۔ انتظار کرتا ہوا۔

(۵) پای بست۔ بقول برهان و موئید بمعنی اسیر
محبّت۔ صاحب بحر این را بهمین معنی مرادف پای
بسته گوید (محمد سعید اشرف ؎) بصفاهان رسید
اشرف و باز ؎ پای بسته بتان لاهور است ؎
مولّف عرض کند که مجاز معنی دوم است که
گرفتار محبّت هم مجازاً مقیّد است که محبّت آنرا
پابند دارد اگرچه معاصرین عجم بدینمعنی بزبان ندارند
و دیگر محققین اهل زبان هم این را ترک کرده اند
ولیکن استعمال سعید اشرف اعتبار را شاید که
کنایه از عاشق باشد (**اردو**) اسیر محبّت۔ محبت
کا گرفتار۔ عاشق۔

(۶) پای بست - بقول سروری و بہار بمعنی بن
دیوار (سعدی ؎) خواجہ در بند نقش ایوانست ٭
خانہ از پای بست ویران است ٭ صاحب بحر
بمعنی بنیاد عمارت گفتہ - مرادف پای بستہ **مؤلف**
عرض کند کہ مخفف پای بستہ و این کنایہ ایست برای
پایۂ دیوار کہ ازینہم مفید است مجاز معنی دوم و پابست
بمعنی آورش اصل است و این مزید علیہ آن **(اُردو)**
دیکھو پابست کے پہلے معنے -

(۷) پای بست - بقول بحر و بہار مرادف پای بستہ
بمعنی دوم **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
اسم فاعل ترکیبی بمعنی گرفتار کنندہ پا - کنایہ از دام -
معاصرین عجم بہ زبان ندارند **(اُردو)** دام - بقول
آصفیہ - مذکر - جال - پھندا (مومن ؎) ہاں جوش
تپش پھیر چلی جاسے کہ پر تو ٭ جھڑ جائینگے فرسودہ
اگر دام نہ ہوگا ٭

(۸) پای بست - بقول بحر و بہار مرادف پای بستہ
بمعنی استوار (ظہوری ؎) نخواہی بنای بقا را
خراب ٭ بکن پای بستش زلای شراب ٭ (ولہ ؎)
بنای طلب کردہ ام پای بست ٭ کہ دانی درین
کار دستیم ہست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مجاز
معنی ششم است کہ پایہ ہم مستحکم می باشد **(اُردو)**
استوار - مضبوط - پائدار - مذکر -

(۹) پای بست - بقول بحر مرادف پای بستہ
بمعنی زنی کہ او را شوہر طلاق ندادہ بگذارد و خود برود
مؤلف عرض کند کہ قرین قیاس است ولیکن
مشتاق سند استعمال این می باشیم کہ دیگر ہمہ محققین ازین
ساکت و معاصرین عجم ہم استعمال این نمی کنند
(اُردو) وہ عورت جس کو مرد نے چھوڑ دیا ہو
مگر طلاق نہ دی ہو - مؤنث -

(۱۰) پای بست - بقول بہار بمعنی زنجیر و مانند آن
کہ بر پای بندیان نہند **مؤلف** عرض کند کہ
متعلق بمعنی ہفتم است و خصوصیت زنجیر ندارد
و خصوصیت دام ہم نباشد مراد از چیزی است
کہ بوسیلۂ آن کسی را مقید و گرفتار کنند - اسم فاعل

ترکیبی است و دیگر همه محققین فارسی زبان و معاصرین عجم ازین معنی ساکت مشتاق سند استعمال می باشیم (اُردو) زنجیر پا اور کوئی چیز جس کے ذریعہ سے ملزم کو مقید کریں ۔

(۱۱) پای بست ۔ بہ تحقیق ما پابند کاری (ظهوری ؎) یکی در حرم پای بست نماز ٭ یکی در خرابات مست نیاز ٭ مولّف عرض کند که مجاز معنی دوم است که پابندی در کاری هم قیدی است (اُردو) دیکھو پابند ۔

(۱۲) پای بست ۔ بہ تحقیق ما استحکام (ظهوری ؎) پای بستی ز عقل باید کرد ٭ چار دیوار عقل محکم نیست ٭ مولّف عرض کند که من وجه متعلق بمعنی هشتم است و بلحاظ معنی حقیقی پای بست این کنایه ایست که پای بستن هم استحکام چیزی کردن است (اُردو) استحکام بقول آصفیہ ۔ مذکر مضبوطی پائداری ۔

پای بستن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ صاحب بحر نسبت (پابستن) هر دو معنی محبوس شدن و منتظر شدن قانع مولّف عرض کند که معنی حقیقی این بستن پای کسی است و بس و هر دو معنی بالا بلکه جمله معانی پابست در مصدر رنبا شد و آنکه از مفهوم لغوی حقیقی (پای بسته و پای بست) معانی کثیر پیدا شده نتیجهٔ محاوره باشد دیگر هیچ (اُردو) پاؤں باندھنا ۔

پای بسته اصطلاح ۔ بقول برهان و بحر مرادف پای بست ۔ صاحب جهانگیری در ملحقات بر معنی پی کار و گرفتار قانع مولّف عرض کند که (پابسته) بجایش گذشت بمعنی گرفتار و اسیر محبت و حق آنست که بر همه معانی (پای بست) شامل است و این اصل آن است (اُردو) دیکھو پای بست ۔

پای بستهٔ مادر اصطلاح ۔ بقول انند اسیر محبت مادر مولّف عرض کند که هیچ خصوصیت با مادر ندارد و خیال سطحی صاحب انند است که این را در اصطلاحات جا داد که (پای بست و پای بسته) بمعنی اسیر محبت گذشت و این مرکب

اضافی است ومیتوان اضافت (پای بست و
پای بستہ) بسوی غیر ما درہم کنند (اُردو) ماں کا
اسیر محبّت - ماں سے زیادہ محبّت رکھنے والا -

پای بسر بردن مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مولّف عرض
کند کہ کنایہ از بی ادبی کردن (جامی ؎) پای دعوی
بسر او مبرای خواجہ مباد ٭ کہ ازین بی ادبی دین
تو برباد رود ٭ (اُردو) بے ادبی کرنا -

پای بسنگ آمدن مصدر اصطلاحی -
بقول خان آرزو در سراج بمعنی آفت رسیدن
(شاعر ؎) من کیستم از خویش بتنگ آمدۂ ٭ دیوانۂ
باخرد بجنگ آمدۂ ٭ دو شیشۂ بکوی دوست از
رشکم کشتہ ٭ نالیدن پای دل بسنگ آمدۂ ٭
مولّف عرض کند کہ (پا بسنگ آمدن) بجایش
گذشت - اصل است و این مزید علیہ آن بہمہ
معانیش (اُردو) دیکھو پا بسنگ آمدن -

(الف) **پای بسنگ خوردن** مصدر اصطلاحی

(ب) **پای بسنگ در آمدن** بقول بحر
ہر دو مرادف پای بسنگ بر آمدن است کہ گذشت
و مرادف (پای سنگ آمدن) بہار ہم ذکر ہر دو
کردہ (طاہر وحید ؎) پایش بسنگ تا نخورد
در رہ طلب ٭ کی نقد سوی کیسۂ صراف می رود ٭
(خواجہ شیرازی ؎) وانکو ترا بسنگدلی کرد رہنمون ٭
ای کاشکی کہ پاش بسنگی در آمدی ٭ مولّف
عرض کند کہ (پا بسنگ خوردن و در آمدن) بجایش
گذشت و این مزید علیہ آنست (اُردو) دیکھو
(پا بسنگ خوردن و در آمدن)

پای بکلات کردن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی گوید کہ مخفی است از کُشتی مولّف
عرض کند کہ حقیقت این بہ (پا بکلات کردن)
بیان کردہ ایم (اُردو) دیکھو پا بکلات کردن

پای بند اصطلاح - بہار گوید کہ بمعانی
(پای بست) است کہ گذشت - صاحب
سروری می فرماید کہ بمعنی دام باشد - صاحب

رشیدی گوید کہ مرادف (پابند) و (پای وند)
صاحب موید می فرماید کہ ہمان پابند **مولف**
عرض کند کہ پابند و پابست و پای بست ہر سہ
بجایش گذشت قیاس ہم متقاضی ہمین است
کہ این را مزید علیہ پابند وانیم و مرادف پای بست
(خواجۂ شیراز ع) دل من بدور رویت ز چمن فراغ
دارد ٭ کہ چو سرو پای بند است و چو لالہ داغ
دارد ٭ (شیخ شیراز ع) ای گرفتار پای بند عیال
دگر آسودگی مبند خیال ٭ (ولہ ع) چو کرکس بر
دانہ آمد فراز ٭ گرہ شد بر و پای بند دراز ٭ (نظامی
ع) بفرمود کز زر یکی پای بند ٭ نہادند بر پای
آن پیل بند ٭ **(اُردو)** دیکھو پابند۔ پابست۔ پای بست

(الف) **پای بوس** اصطلاح۔ بہار ذکر

(ب) **پای بوسی** این کردہ و صاحب

انند نقلش برداشتہ **مولف** گوید کہ ہمان

(پابوس و پابوسی) است کہ بجایش گذشت

(بابا فغانی الف) بپای بوس تو دست از حیات

خود شستم ٭ نثار جوہر جان است ساق سیمین را ٭
(علی خراسانی الف) ہر کہ بر براق سعادت شوی
سوار ٭ آید بپای بوس تو از خاور آفتاب ٭
(مفید بلخی ع) جز اشک خود مفید ز کس رفتگی
ندید ٭ ہر چند پای بوسی اہل زمانہ کرد ٭ **(اُردو)**
دیکھو پابوس و پابوسی۔

پای بوسیدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ بسند این از ہمان اسناد کار می گیرد
کہ بر پای بوس گذشت **مولف** عرض کند کہ
بوسہ بر پای دادن معنی حقیقی است **(اُردو)**
پاؤن کو بوسہ دینا۔ پابوسی کرنا۔

پای بیرون نہادن از خود مصدر
اصطلاحی۔ بی خود شدن باشد **مولف** عرض
کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ع) ای دل
ز خود برون نہ نہادی ہنوز پای ٭ شرمی کہ
سالکان بہ ازین جستجو کنند ٭ مخفی مباد بیرون و
برون ہر دو یکی است **(اُردو)** بے خود ہونا۔

(۲۲۴۲)

پای بیش از گلیم کشیدن
مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ **مولف** عرض کند کہ ہمان (پا بیش از گلیم کشیدن) است کہ گذشت و درا بجا مشتاق سند بودیم و در ینجا سندش بدست آمد و این مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی بر پا (حافظ شیرازی) آن سرزنش کہ کرد ترا دوست حافظا ؛ بیش از گلیم خویش مگر پا کشیدہ ؛ (اُردو) دیکھو (پا بیش از گلیم کشیدن)

پای بی کفش دویدن
مصدر اصطلاحی۔ بقول انند کنایہ از بسیاری شوق و تعجیل در کار داشتن (حکیم سنائی سہ) شاہ کین مژدہ بر سر بر شنید ؛ پای بی کفش سوی خانہ دوید ؛ **مولف** عرض کند کہ اصل این (با پای بی کفش دویدن) است کلمۂ با در استعمال حذف شد صاحب ناصری ہم در ملحقات ذکر این کردہ (اُردو) کسی کام کی عجلت یا شوق مین ننگے پاؤن بہاگنا۔

پای پاچان
اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ کشف گوید کہ رسمی است درویشان را کہ چون کسی از یشان گناہی کند او را بصف نعال کہ مقام غرامت است بیکپای ایستادہ کنند و گوش او ہم بدست او بگیرانند **مولف** عرض کند کہ پاچان از مصدر پاچیدن اسم حال است بمعنی پاشان پس پای پاچان بمعنی پای پاشان است و کنایہ از استادگی کہ از تعب آن عرق از جسم ریزد و ہمین اصطلاح بہ میم عوض بای فارسی چہارم می آید (اُردو) ایک پاؤن پر استادگی۔ مونث۔ جو سزاءً یا ریاضۃً معمول ہے۔

پای پس آمدن
مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف (پای پس شدن) بمعنی گریختن و ہزیمت نمودن و کم آمدن از حریف خود۔ صاحبان موید و انند ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کنایہ باشد از مغلوب شدن و ہمین مصدر بدون تحتانی بر (پا پس آمدن) گذشت (اُردو) بہاگنا۔ مغلوب ہونا۔ پیچھے ہٹنا۔

پای پس آوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی کنایہ از ترک کردن وگذاشتن **مولف** عرض کند کہ ہمان کہ بر (پاپس آوردن) گذشت این مزید علیہ آن (اُردو) دیکھو پاپس آوردن۔

پای پس شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول گریختن وہزیمت نمودن مرادف پای پس آمدن صاحبان موید وانند ہم ذکر این کردہ اند **مولف** عرض کند کہ معاصرین عجم (پسپا شدن) را بزبان دارند ومعنی این ہزیمت یافتن است وبس گریختن را ازین تعلقی نیست (اُردو) پسپا ہونا۔ بقول آصفیہ پیچھے ہٹنا۔ پیٹھ دکھانا۔ شکست کھانا۔ بھاگ جانا۔

(الف) پای پلہ اصطلاح۔ صاحب رہنما

(ب) پای پلہ کشتی بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر الف کردہ گوید کہ بمعنی زیر نردبان یا زیر زینہ باشد وصاحب روزنامہ ہم بحوالۂ سفرنامہ مذکور (ب) را آوردہ گوید کہ زیر نردبان کشتی باشد **مولف** عرض کند کہ پای بمعنی زیر است وپلہ بمعنی نردبان بجایش می آید۔ مرکب اضافی است وکشتی در (ب) چیزی نباشد کہ برای غیر کشتی ہم استعمال این میتوان کرد (اُردو) سیڑہی کے نیچے یا زینے کے نیچے۔

پای پوزان اصطلاح۔ بقول برہان بازای تازی بروزن پای کوبان آواز مہیب سہمناک را گویند صاحب سروری بحوالۂ نسخہ وفائی ذکر این کردہ گوید کہ این لغت جای دیگر بنظر نرسید خان آرزو در سراج بہ نقل قول برہان گوید کہ معلوم نیست کہ این لفظ مجاز است یا حقیقت **مولف** عرض کند کہ فوژان بہ فا وزای فارسی بروزن سوزان بمعنی فریاد وصدا وبانگ عظیم می آید وپای بمعنی خود است پس معنی لفظی این آواز مہیب پای وفارسیان مجازاً برای مطلق آواز مہیب استعمال کردہ اند پس ازین صراحت معلوم شد کہ مجاز است (اُردو) ڈراونی آواز۔

مہیب آواز۔ مونث۔

پای پوش اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ کفش باشد **مولف** عرض کند کہ مزید علیہ ہمان پاپوش کہ گذشت و صراحت ماخذ ہم درانجا کردہ ایم (اُردو) دیکھو پاپوش۔

پای پوش بہ نبہ زدہ اصطلاح۔ بقول مؤید بحوالۂ رسالۂ علمی بازاری کہ در ہند آنرا پنہی گویند و در نسخۂ دیگر (پاپوس بنبہ زدہ) بہ سین مہملہ عوض شین معجمہ نوشتہ **مولف** عرض کند از نسخ متعددۂ مؤید صحت علیۂ لفظ نمی شود وظاہرا بحسب کتابت معلوم میشود کہ این بازاری را نام است کہ درانجا پاپوش بفروش می دہند۔ بنہ بہ موحدۂ مضموم و نون مفتوح و ہای ساکن بمعنی دکان گذشت و معنی لفظی این (پاپوش بہ دکان نہادہ) باشد و کنایہ از جائی کہ در دکانہا پاپوش بغرض فروخت نہادہ باشند معاصرین عجم بر زبان ندارند (اُردو) جوتیوں کا بازار۔ مذکر۔ جہاں جوتیاں فروخت کیجاتی ہیں

(الف) **پای پیچید** صاحب مؤید نسبت

(ب) **پای پیچیدن** الف گوید کہ یعنی سرتافت

(ج) **پای پیچیدن از چیزی** و (ب)

بقول جامع و برہان و بحر کنایہ از (۱) سرتافتن و (۲) رفتن و (۳) گریختن و (۴) جان کندن صاحبان رشیدی و (صاحب جہانگیری در ملحقات) بمعنی دوم و سوم قانع (سعدیؒ) الا تا نہ پیچی سر از عدل و رای ٭ کہ مردم ز دستت نہ پیچند پای ٭ صاحب مؤید بمعنی اوّل و سوم قانع۔ خان آرزو در سراج بر نقل قول برہان قانع بہار بذکر (ج) گوید کہ سرتافتن است و کنایہ از گریختن و جان کندن و نقل سند سعدی کند کہ بالا مذکور شد **مولف** عرض کند کہ الف ماضی مطلق است از مصدر (ب) و (ب) بمعنی حقیقیش پیچ دادن یک پای بہ پای دیگر و کنایہ باشد بہ معنی اوّل و دوم و سوم و چہارم صاحب بحر بہ (جانکندن) می فرماید کہ سکرات الموت را گویند

مامی گوئیم کہ غلط کردہ در تعریف کہ آن جانکندنی
است و جانکندن واقع شدن سکرات الموت
باشد وچون در سکرات الموت از تعب آن پای
می پیچد فارسیان (پای پیچیدن) را بمعنی جانکندن
استعمال کردند (اُردو) (۱) سرکشی کرنا نافرمانی
کرنا (۲) جانا (۳) بھاگنا (۴) سکرات الموت
مین مبتلا ہونا۔

پای پیش آمد است و پس دیوار مثل
صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این
کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مولف**
عرض کند کہ چون کسی کار بہ بی اصولی کند فارسیان
این مثل را بحق او زنند یعنی انسان را باید کہ
اوّل بنیاد کاری قائم کند وپس از ان تکمیل آن مثلاً
اگر خواہند کہ بہ بالاخانہ روند باید کہ اوّل نردبان
سازند وپس از ان بہ بالا روند۔ بدون نردبان
ارادۂ بالاخانہ کردن ابلہی است (اُردو)
دکن مین کہتے ہین ‘‘راستہ بنالو تو آگے بڑھو۔
سیڑہی پالو تو گھر پر چڑہو’’ اس سے مراد یہی ہے کہ
ہر کام کو اصول سے کرو اور اوّل اسکے سامان مہیا کرو
ایسا نکرنا حماقت کی دلیل ہے۔

پای پیش از گلیم کشیدن مصدر اصطلاحی۔
بہار ذکر این کردہ از حافظ شیراز سند دہد وصاحب
انند نقل نگارش **مولف** عرض کند کہ این
ہمان سند است کہ بر (پای بیش از گلیم کشیدن)
گذشت۔ ذوق زبان تقاضای آن می کند کہ درین
مصدر بیش را بہ موحّدہ بہتر از (پیش بپای فارسی)
دانیم (اُردو) دیکھو (پا بیش از گلیم کشیدن)

(الف) **پای پیش کسی داشتن** مصادر اصطلاحی
(ب) **پای پیش کسی نہادن** بقول بہار۔
وبحر وانند مقرر پہلوانانست کہ در وقت کشتی
گرفتن باہم یک پای را پیش می نہند واین کنایہ
از تمکین واستقرار وقدرت وقوت بود (حسین
ثنائی العـہ) چون کوہ پیش باد ہمیداشت پا اگر کو
میر وحمایت تو بہ پشت غبار دست پو (نظامی

سه) بهنگام سرپنجه روباه لنگ ؛ چگونه نهد پای پیش پلنگ ؛ **مولف** عرض کند که در سند سنائی استعمال پاست بدون تحتانی عیبی ندارد که پاو پای هر دو یکی است معنی حقیقی این ایستادن برای مقابلہ مقابل دیگری هیچ (**اُردو**) کسی کے روبرو مقابلہ کے لیئے کھڑا ہونا۔

پای پیل اصطلاح - بقول برہان بروزن نارجیل (۱) حربۂ باشد که اکثر و اغلب زنگیان دارند و (۲) نوعی از قدح و پیالۂ شراب خوری صاحبان بحر و جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری ذکر ہر دو معنی کرده اند - صاحب موئید و خان آرزو در سراج بر ذکر معنی دوم قانع (خاقانی سه) من صید آنکه کعبۂ جانهاست منظرش ؛ با من به پای پیل کند جنگ عبهرش ؛ (وله سه) تا پای پیل می بر کعبۂ عقل آمد است ؛ پیل پایان نقد جان بر گو ہرش افشانده اند ؛ **مولف** عرض کند حربۂ که بالا مذکور شد از قسم گرز است که از سر تا پا کلفت می باشد بشکل پای پیل و پیالۂ مخصوص هم گاؤ دم نباشد بلکه از سر تا پا یکسان ازینجاست که استعارۃً این هر دو را پای پیل گفتند (**اُردو**) (۱) ایک حربۂ آہنی - مذکر (۲) ایک گلاس یا ساغر جو مثل ہاتھی کے پاؤں کے یکسان ہو اور گاؤ دم نہ ہو - مذکر -

پای تابه اصطلاح - بقول بہار و آنند ہمان پاتابه که بجایش گذشت **مولف** عرض کند که این مزید علیہ آنست بزیادت تحتانی بر پا دیگر ہیچ و صراحت ماخذ این بر پاتابه کرده ایم وہمین را پیتاوه هم گویند که بجایش می آید (میرزا عبد الغنی قبول سه) ز بازگشت کسی آگه است چون طاوس ؛ که جز دو نن بود ش پای تابۂ سفری ؛ (**اُردو**) پاتابه - بقول آصفیہ چمڑے کا موزہ اور وہ چمڑا جو جوتے کے اندر خاک یا گرمی کے بچاو کے واسطے رکھ لیتے ہیں - دیکھو پاتابه -

پای تابه گشادن مصدر اصطلاحی -

بقول بحر و (جہانگیری درملحقات) و مؤید و برہان
از سفر باز ماندن و اقامت کردن - صاحب
رشیدی گوید که بر جای مقیم شدن است و خان
آرزو در سراج بر ترک کردن سفر قانع **مؤلف**
عرض کند که این ہمان است که بر (پا تا بہ کشادن)
گذشت (**اُردو**) دیکھو پا تا بہ کشادن -

پای تا سر اصطلاح - بقول بہار و انند کنایہ
از تمام و مجموع مخفف از پای تا سر (ابو طالب
کلیم ؎) گیستم من پای تا سر نسخۂ از زلف او ٭ تیرہ
روزی بیقرار آشفتہ حالی درہمی ٭ **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است (**اُردو**) سرتاپا
بقول آصفیہ - از سر تا پا - سر سے پاؤں تک -

(۱) **پای تخت** اصطلاح - بقول بہار و انند
مکان بودن سلاطین چنانچہ حضرت دہلی ماوای
سلاطین ہند و صفاہان ماوای اکثر سلاطین صفویہ
و استنبول که از مدتی پای تخت سلاطین روم است
(صائب ؎) ز تاج پادشہان پای تخت می سازد ٭
کسی که ہمچو گہر پاس آبرو دارد ٭ (محسن تاثیر ؎) حسن
نقد داغ تا گیرد خراج خسروی ٭ عشق را در پای
تخت سینہ والی می کند ٭ صاحب بحر گوید که ترجمۂ
این در عربی دار السلطنت است **مؤلف** گوید
که بمعنی جای که تخت شاہان در انجا باشد و مقام و
مستقر پادشاہان مخفی مبادا که از سند صائب
استعمال ---------

(۲) **پای تخت ساختن** پیدا است که
بمعنی پای تخت قرار دادن است (**اُردو**) (۱)
پای تخت - بقول آصفیہ - اسم مذکر - پادشاہ کے
رہنے کی جگہ - دار الخلافہ - دار السلطنت - راجدھانی
(۲) پای تخت قرار دینا -

پای تراب اصطلاح - بہار گوید که مغیر پینترہ
بفتح بای فارسی و سکون تحتانی و نون غنہ و فتح مثناۃ
فوقانی و رای مہملہ و ہا در آخر و این غلط عوام فارسی
گویان ہند است در کلام استادان چہ نظم و چہ نثر
یافت نشد و صحیح نقل مکان که عبارت از جای خود

(جلد سیزدہم ختم شد)

آصف اللغات

عزیز جنگ بہادر